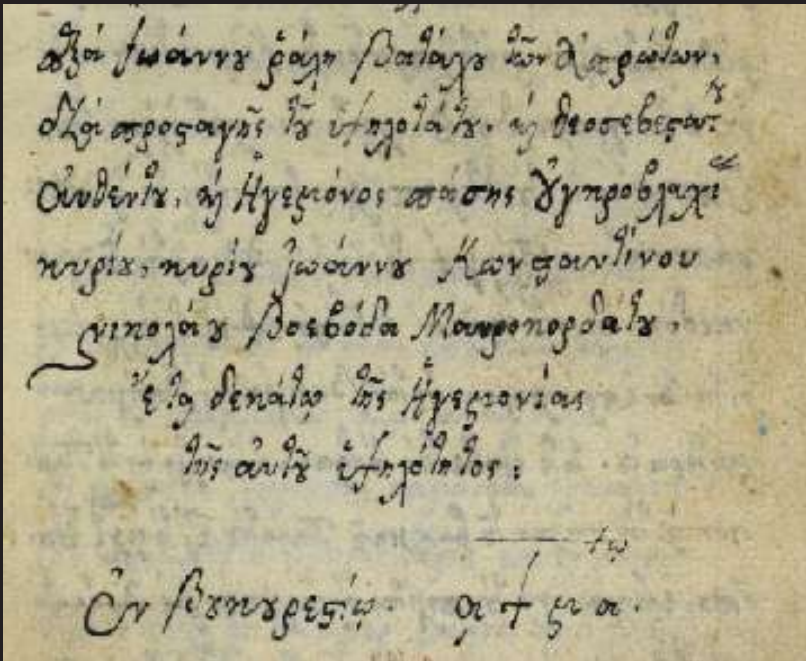

IOANIS RALIS

*El liberado del engaño
o Criticón de Baltasar Gracián*

Edición y estudio preliminar
de Theodora Grigoriadou

IOANIS RALIS

El liberado del engaño o Criticón de Baltasar Gracián

Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν Βαλτάσαρ Γρατιανού

IOANIS RALIS

El liberado del engaño o Criticón de Baltasar Gracián

Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν Βαλτάσαρ Γρατιανού

Edición sinóptica y estudio preliminar
Theodora Grigoriadou

Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas

Granada 2022

Biblioteca Española

Director

Andrés Pociña Pérez

Comité científico

Minerva Alganza Roldán, Aurora López López,
Mª Isabel Montoya Ramírez, José Antonio Moreno Jurado

DATOS DE PUBLICACIÓN

Ioanis Ralis: El liberado del engaño o Criticón de Baltasar Gracián
Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν Βαλτασάρ Γρατιανού

Edición sinóptica y estudio preliminar: Theodora Grigoriadou
pp. 753

1. Ilustración Neohelénica temprana 2. Konstantinos Mavrokordatos
y Ioanis Ralis 3. Traducción al griego moderno de la primera parte
de *El Criticón* de Baltasar Gracián

© Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas

© Grupo de Investigación “Estudios de la Civilización Griega Medieval y Moderna” HUM728

© De la edición: Theodora Grigoriadou

Primera edición: 2022

ISBN: 978-84-18948-22-0

Depósito legal: GR 1845-2022

Maquetación y diseño de portada: Jorge Lemus Pérez

Ilustración de portada: *British Library, Add MS 8242, [fragmento del] f. 1r:*
http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_8242

Χορηγός έκδοσης: Βουλή των Ελλήνων
Edición patrocinada por el Parlamento de Grecia

*Reservados todos los derechos. Queda prohibida la reproducción total
o parcial de la presente obra sin la preceptiva autorización.*

A Nikos Mavrelos...

ÍNDICE

PRÓLOGO	13
ESTUDIO PRELIMINAR	15
Cortes fanariotas e Ilustración Neohelénica. Príncipes Nikólaos y Konstantinos Mavrokordatos	15
La traducción de obras occidentales en los Principados Danubianos	20
La biblioteca de la familia Mavrokordatos	23
Letras hispánicas en la biblioteca de los Mavrokordatos. Baltasar Gracián	27
Baltasar Gracián y Morales, <i>El Criticón</i>	33
Guillaume de Maunory, <i>L’homme détrompé ou Le Criticon</i> ..	36
Ioanis Ralis, <i>Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν</i> <i>Βαλτασόρ Γρατιανού</i>	39
ACERCA DE LA TRADUCCIÓN	41
ESTUDIO DE LA LENGUA	45
EL MANUSCRITO	51
Descripción codicológica del ms. gr. 62	51
OTROS TESTIMONIOS MANUSCRITOS	53
Descripción codicológica del ms. gr. 88	53
Descripción codicológica del ms. gr. 1206	55
Descripción codicológica del ms. gr. 63	56
CRITERIOS DE EDICIÓN	65

TEXTO	67
<i>Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν Βαλτασάρ</i> <i>Γρατιανού</i>	67
GLOSARIO	709
BIBLIOGRAFÍA	743
Diccionarios y Repertorios bibliográficos	743
Estudios	745

PRÓLOGO

Con esta edición sinóptica sale a la luz una de las dos primeras traducciones al griego moderno de la primera parte de *El Criticón* de Baltasar Gracián realizadas en las cortes fanariotas de los principados danubianos de Moldavia y Valaquia en el siglo XVIII. Se trata de la traducción del lesbio Ioanis Ralis, oficial cortesano del príncipe Konstantinos Mavrokordatos, firmada en 1754 en Iasi y titulada *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν*; la otra traducción al griego moderno de este siglo es una traducción anónima y sin datación expresa.

El trabajo de Ioanis Ralis, que sigue *de verbo ad verbum* la traducción francesa *L'homme détrompé ou Le Criticon* de Guillaume de Maunory (París, 1696), se conserva en un manuscrito *unicum*, hasta el momento, custodiado en la Biblioteca de la Academia Rumana, en Bucarest, con la signatura ms. gr. 62. El estudio y edición de este testimonio vienen a informar sobre la segunda obra española incluida en la célebre biblioteca de los primeros príncipes Mavrokordatos y traducida al griego moderno en las cortes fanariotas, ya que entre 1720 y 1725 se habían traducido del italiano varios capítulos del *Ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*.

En el estudio preliminar se analizan las posibles razones de aparición de esta traducción de Ioanis Ralis en el seno de una comunidad cristiana ortodoxa del Imperio otomano y se subraya el papel que desempeñan las traducciones manuscritas de obras occidentales como medio de enriquecimiento cultural en el Siglo de las Luces. Asimismo, se intenta seguir las escasas huellas de las letras hispánicas en los fondos de una de las bibliotecas más ricas del sureste europeo de la primera mitad del siglo XVIII y justificar la presencia de la obra filosófico-moral de Baltasar Gracián en él, tratándose de la colección libraria de una familia de aspirantes a príncipes de Moldavia y de Valaquia.

A continuación, el estudio se centra en el propio texto transcrito, con la valoración de la traducción griega como texto de llegada respecto a la traducción francesa de Guillaume de Maunory y, secundariamente, al texto original de Baltasar Gracián. El criterio para dicha tarea es el grado de fidelidad traductora de Ioanis Ralis, que se realiza con numerosos cotejos valorando, en cada caso, los vocablos, los modismos, las omisiones de frases, y hasta la puntuación y la separación entre párrafos por los que optó el traductor lesbio. Al mismo tiempo, se valora su capacidad de verter al griego moderno uno de los textos más representativos del conceptismo español, teniendo, no obstante, siempre presente que, en realidad, lo que se traduce al griego moderno es el texto francés y no el original castellano.

El estudio y edición de *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν*, junto con la edición filológica de la primera traducción al griego moderno de *Don Quijote*, abren el camino para futuras investigaciones sobre la importancia que pudieron haber tenido las letras hispánicas, junto con las italianas, francesas, alemanas e inglesas, en el renacimiento de la cultura y, en especial, de la literatura neohelénicas.

Mi más profundo agradecimiento al profesor Dr. Nikos Mavrelou por iniciarme en el maravilloso mundo de la Ilustración Neohelénica y por honrar con su lectura crítica este estudio. Asimismo, al profesor Dr. Moschos Morfakidis, director del Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas (Granada), y al propio Centro, por la confianza en mi trabajo y por hacer realidad la publicación de este libro. Extiendo mi agradecimiento a la profesora Dra. Panagiota Papadopoulou por el excelente trato y colaboración. Y a la profesora Dra. Ana Vian Herrero, siempre.

Atenas, Bucarest, Madrid, 2021

ESTUDIO PRELIMINAR

Cortes fanariotas e Ilustración Neohelénica. Príncipes Nikólaos y Konstantinos Mavrokordatos

Tras la derrota en la batalla de Viena, en 1683, se inició el declive del Imperio otomano, un largo período de decadencia militar y política que llegaría hasta principios del siglo XX. Lejos de los campos de batalla, se registraba un crecimiento de la economía y del comercio, sectores ambos donde predominaban los súbditos griegos del sultán seguidos por los judíos de Tesalónica y los armenios de Anatolia. Al mismo tiempo, cuanto más deseaba la Sublime Puerta estrechar relaciones diplomáticas y comerciales con la Europa occidental, más necesitada se encontraba de los servicios y conocimientos técnicos, administrativos y financieros de los miembros cultos de aquella minoría étnica dentro del Imperio. Así, en el siglo XVIII, adquirió gran importancia en la administración otomana un restringido grupo de familias acaudaladas de poderosos comerciantes griegos y cristianos ortodoxos helenizados de origen italiano, moldavo, valaco, albanés, serbio y dálmata, afincadas todas en el barrio constantinopolitano de Fanar –sede, desde finales del siglo XVI, del Patriarcado Ecuménico de Constantinopla– a los que la historiografía asignó, a partir del siglo XIX, el nombre de ‘fanariotas’¹.

Viajeros, políglotas y cultos, formados casi todos en Occidente, los fanariotas monopolizaron, durante algo más de un siglo y medio (1661-1821), el ascenso a cuatro puestos muy importantes dentro del gobierno otomano: el de gran dragomán de la Sublime Puerta, el intérprete principal que acompañaba al ministro de Asuntos Exteriores otomano por las cortes europeas compartiendo con él la dirección de la política exterior del Imperio; el de dragomán de la flota, jefe de los intérpretes del ministro otomano de la marina que ejercía, a la par, funciones de gobierno en las

¹ La primera entrada que registra este vocablo es el *Dictionnaire grec moderne français* de F. D. Dehèque (París, 1825).

islas del mar Egeo; y, como broche final de una exitosa carrera diplomática y política al servicio de la Sublime Puerta, los puestos de vaivoda, *hospodar*, *ηγεμών* o príncipe en los Principados Danubianos de Valaquia o de Moldavia, estados semiautónomos en territorio otomano los dos y de población cristiana ortodoxa de lengua rumana².

De este modo, los fanariotas —griegos en su gran mayoría y ortodoxos pero, al mismo tiempo, súbditos leales al sultán— llegaban a gobernar, bajo las órdenes del mandatario otomano, los dos principados danubianos sustituyendo a los vaivodas locales valacos y moldavos. El soberano los destinaba intencionadamente a estas zonas fronterizas del Imperio para hacer contrapeso, siendo correligionarios, al expansionismo de la vecina Rusia ortodoxa que intentaba, con el apoyo del Estado habsburgo, aprovecharse de su declive. Los fanariotas, por su parte, aceptaban muy gustosamente la concesión del título de vaivoda —cargo no vitalicio que se obtenía pagando grandes cantidades de dinero al sultán— por su afán de poder y dinero y por el alto prestigio social que conllevaba dicho título, a pesar de los grandes peligros, como sobornos, traiciones, exilios y muertes violentas, que lo acompañaban; de los cuarenta y seis vaivodas fanariotas que ocuparon los tronos de Valaquia y de Moldavia, trece murieron decapitados y muchos pasaron varios años en prisión o sufrieron la confiscación de sus bienes.

Llegar a ser príncipe en los Principados Danubianos fue la aspiración más alta que podría tener una familia fanariota para con sus hijos, a los que educaba y preparaba desde la infancia para dicho cargo. Y aunque no todos llegaban a tener estudios universitarios, la mayoría de los jóvenes fanariotas, formados en Europa y sobre todo en Italia, eran aficionados al

---

² Panayotakis Nikousios (1613-1673) se convirtió, en 1661, en el primer gran dragomán fanariota de la Sublime Puerta. Lo siguió en el cargo, en 1673, Aléxandros Mavrokordatos (1641-1709) quien, siendo el consejero predilecto del sultán Mehmet IV, obtuvo, en 1698, el sobrenombre 'l'Exaporite'. En los Principados Danubianos la 'época fanariota' comenzó oficialmente el 6 de noviembre de 1709, con el acceso al trono del principado de Moldavia de Nikólaos Mavrokordatos quien, a causa de la muerte de su padre Aléxandros Mavrokordatos l'Exaporite en diciembre de este mismo año, llegó a la capital Iasi en enero de 1710. La historiografía rumana data el inicio de este período a partir del segundo mandato de Nikólaos Mavrokordatos en Moldavia (1711-1715). El final de la 'época fanariota' llegó, como era de esperar, con el levantamiento del pueblo griego, en 1821, cf. BOUCHARD (2005), p. 33; ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ (2017), p. 22.

estudio, dominaban varios idiomas –griego clásico y latín, italiano, francés, rumano, ruso, turco otomano, farsi, etc.–, y se convertían en grandes conocedores de la política, diplomacia y costumbres otomanas y europeas. Fue, precisamente, este perfil cosmopolita de los vaivodas fanariotas lo que hizo posible en ellos la combinación de la fe en la tradición bizantina con la recepción de las ideas ilustradas tempranas, a principios del siglo XVIII, y plenamente ilustradas a partir de la tercera década de la centuria³.

Los príncipes Nikólaos y Konstantinos Mavrokordatos, hijo y nieto respectivamente de Aléxandros Mavrokordatos *l'Exaporite*⁴, consiguieron varios mandatos de vaivoda de Valaquia y de Moldavia. Nikólaos Mavrokordatos (1680-1730), primer oficial fanariota de los principados, fue dos veces príncipe de Valaquia y otras dos príncipe de Moldavia. Konstantinos Mavrokordatos (1711-1769) gobernó seis mandatos en Valaquia y cuatro mandatos en Moldavia. Padre e hijo, hombres de vasta cultura y de reputada afición a la literatura, convirtieron sus cortes en un hervidero de las ideas ilustradas europeas y en un importante centro de difusión de las letras helénicas puestas, más tarde, al servicio del despertar del pueblo griego. En los salones cortesanos, igual que en los salones literarios franceses del momento, se reunían numerosos intelectuales griegos y extranjeros que reflexionaban, a través de la conversación y la lectura, sobre todo tipo de temas científicos, ideológicos, políticos, literarios, etc.

Los dos primeros príncipes Mavrokordatos, inspirados por los profundos cambios sociales provocados por el absolutismo ilustrado recién estrenado en Europa, optaron por gobernar batallando contra la ignorancia mediante las luces del conocimiento y de la razón. Así, durante sus mandatos se fundaron o se reformaron escuelas y academias, se crearon bibliotecas para fomentar la lectura y la investigación, se instalaron talleres de imprenta para promover la publicación de libros en griego y en las

³ Sobre los fanariotas, cf. ΔΗΜΑΡΑΣ (1969), pp. 117-140; ΠΙΠΙΔΙ (1975), pp. 231-239; ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ (2003), pp. 297-308; ΑΓΑΤΙ (2014), pp. 179-181; ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ y ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΙΓΗΣ (2015), pp. 141-154, entre otros.

⁴ Sobre Aléxandros Mavrokordatos *l'Exaporite*, cf. ΤΖΕΛΕΠΠΗΣ (2020), pp. 11-87; ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ (2021).

lenguas locales, e incluso se otorgaron becas para estudiar en universidades europeas. Entre los cambios sociales más importantes se cuentan el franco empeño de combatir la tiranía, el legislar respetando los derechos y las costumbres del pueblo, la puesta en marcha de grandes reformas agrarias y la abolición del vasallaje.

En el gobierno del príncipe Nikólaos se reflejan su amplia educación humanista y la creciente influencia ilustrada. Aparte de la racionalización de la administración de los principados –reforma del sistema de recaudación de impuestos, colaboración, en una segunda etapa, con la nobleza local, etc.–, sus principales preocupaciones fueron la inmediata recepción de ‘las luces’, movimiento que conoció tanto por sus visitas como gran dragomán a las diferentes cortes europeas como por su correspondencia con numerosos personajes ilustrados; la modernización de las escuelas, con la introducción de una enseñanza gratuita y pública de las lenguas griego clásico y moderno, moldavo y eslavo; y, por último, la mejora de la educación superior y el estímulo de la imprenta, con la instalación de un taller equipado con caracteres griegos y cirílicos en el Monasterio de San Savas de Bucarest⁵.

Fiel a los principios morales y políticos que le había inculcado su ilustrado padre, el vaivoda Konstantinos Mavrokordatos fue, entre todos los príncipes de la época fanariota, el que más se ocupó del progreso y bienestar de sus vasallos; reformó las leyes sociales y eclesiásticas, reforzó la educación del pueblo de lengua rumana, elevó el nivel religioso y cultural del clero e impulsó los estudios superiores y la investigación con la reorganización de la *Academia Domnească de la București*⁶. La *Academia* –primera escuela superior del principado de Valaquia fundada en 1689 por el príncipe helenista Șerban Cantacouzino– tuvo como lengua oficial de aprendizaje el griego, lengua universal de cultura para el mundo ortodoxo de Oriente, y estuvo siempre bajo el patrocinio de los vaivodas de Valaquia, boyardos hasta 1715 y fanariotas después, hasta su supresión en 1821. El príncipe Konstantinos, pendiente del progreso

⁵ Cf. DINU (2015).

⁶ También *Αυθεντική Ακαδημία Βουκουρεστίου* y *Ακαδημία του Αγίου Σάββα* (1689-1821), cf. CAMARIANO-CIORAN (1974); ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ (1982), entre otros.

de la institución, destinó grandes cantidades de dinero a su presupuesto y se ocupó de su traslado a las amplias instalaciones del Monasterio de San Savas de Bucarest. Su gobierno, apoyando enérgicamente las Letras y las Artes, situó los Principados Danubianos en el mapa europeo de la Ilustración y al propio Konstantinos Mavrokordatos entre las personas más ilustradas del Este europeo⁷.

Al mismo tiempo, en todos los núcleos del helenismo dentro y fuera del Imperio otomano –Constantinopla, Esmirna, isla de Quíos, Kydonías, Ioánina, y las ciudades de la diáspora por la Europa occidental (París, Viena, Venecia, Trieste, etc.)– empezaron a aparecer los primeros brotes de etnocentrismo, por la influencia también de los cambios sociales ilustrados y, más adelante, de la misma Revolución Francesa. En los principados de Valaquia y Moldavia, a pesar del esfuerzo sincero de los vaivodas fanariotas por compaginar las virtudes del gobernante ilustrado europeo con el respeto hacia la autoridad de la Sublime Puerta, sus cortes greco-otomanas constituyeron uno de los centros neurálgicos del movimiento revolucionario griego que llevaría, en la tercera década del siglo XIX, a la Guerra de la Independencia de Grecia (1821-1832)⁸. De hecho, fue un fanariota, Aléxandros K. Ipsilantis, nieto del homónimo príncipe de Valaquia Aléxandros I. Ipsilantis y general del ejército ruso, el que lideró, a partir de 1820, la sociedad secreta *Φιλική Εταιρεία*, creada en Odesa en 1814 con el objetivo de incitar a la lucha por la independencia del pueblo griego.

La mayoría de los príncipes fanariotas, igual que la mayoría de los representantes de la Ilustración Neohelénica, consideraba que solo a través de la instrucción se podía conseguir la libertad, individual y colectiva, el progreso y el bienestar social. Los príncipes fanariotas ilustrados defendían una educación alejada de los preceptos eclesiásticos y basada en la enseñanza de las matemáticas, las ciencias naturales y el estudio de los griegos clásicos, aspirando, como objetivo final del proceso educativo, a la formación de una conciencia nacional y a la consiguiente liberación política del

⁷ Konstantinos Mavrokordatos murió, siendo príncipe de Moldavia, en 1769, cuando cayó prisionero del ejército ruso y fue asesinado por uno de los soldados. Sobre Konstantinos Mavrokordatos, cf. DINU (2007), entre otros.

⁸ Cf. VV. AA. (1990).

pueblo griego. No obstante, en las filas de la renovadora y laica Ilustración Neohelénica militaron intelectuales que apoyaron también la instrucción y el progreso del pueblo pero desde una perspectiva más conservadora y elitista. Además, a partir de la última década del siglo XVIII, el Patriarcado empezó a perseguir, paulatinamente, las ideas ilustradas y revolucionarias provenientes de Occidente, censurando, prohibiendo y hasta quemando libros sospechosos y amenazando con la excomunión a autores, editores y lectores. La alta jerarquía eclesiástica, tras haber asegurado una frágil perdurabilidad en el seno del Imperio otomano, condenó cualquier conato de rebeldía contra la Sublime Puerta y, durante varias décadas, se opuso al levantamiento y liberación del pueblo griego⁹.

La traducción de obras occidentales en los Principados Danubianos

Desde las primeras décadas del Siglo de las Luces, la traducción de obras barrocas, neoclásicas e ilustradas se había convertido en uno de los buques insignia del viraje de la intelectualidad griega hacia Occidente. Aunque se trataba de una tarea complicada, por la falta de regularización de la lengua de destino y de sistematización del propio proceso traductor principalmente, la traducción de las obras provenientes de Europa representaba para la mayoría de los eruditos helenos un arma fundamental contra la ignorancia y a favor del progreso. En las cortes fanariotas, admirable cruce cultural entre Oriente y Occidente, la creciente simpatía hacia las letras árabes corrió paralela con el creciente interés por la traducción al griego moderno de obras científicas, filosóficas y literarias europeas. Dicha tarea –un ejercicio intelectual, en un principio, para los cultos y políglotas cortesanos– tuvo primordial importancia en la extensión del conocimiento, punto de partida de la prosperidad y el bienestar social; asimismo, contribuyó decisivamente al lento procedimiento de renovación cultural, común en las comunidades griegas, que aspiraba a un futuro nacional ilustrado.

Numerosos literatos griegos y helenizados, junto con impresores, editores, oficiales de la corte y hasta los propios príncipes y sus familiares,

---

⁹ Cf. LÓPEZ VILLALBA (2001); MYROGIANNIS (2012); KITROMILIDES (2013) y (2016); AGATI (2014); MAKRIDES (2016), entre otros.

tradujeron las obras leídas, consultadas o encargadas; batallando entre el deseo de renovación y la tradición secular heredada, se esmeraron no solo para ofrecer la mayor variedad posible de obras traducidas, sino para verterlas, a la par, a una lengua merecedora de la singular materia. Esta última fue tarea de complicada realización y, pasada la primera mitad del siglo XVIII, el anhelado renacimiento cultural y su afán de llegar a la mayor parte posible de la sociedad helena obligaban a la búsqueda de una lengua capaz de expresar para todos, con claridad, precisión y estilo, el provechoso saber recién llegado de Europa. Autores y traductores se veían obligados a elegir, como lengua escrita, entre dos variantes del griego moderno, la lengua culta y arcaizante y la lengua popular. Surgieron así los primeros brotes del llamado *γλωσσικό ζήτημα*¹⁰ que se desarrollaría, a lo largo de los siglos XIX y XX, con acérrimos partidarios en ambas partes y se resolvería definitivamente en 1976 en favor de la lengua popular o neohelénica común.

La gran importancia que tuvo la traducción como factor pedagógico y divulgativo en la renaciente cultura helena y la rica variedad temática de las obras seleccionadas para ser traducidas crearon la necesidad de una sistematización del proceso traductor con el fin de ofrecer la mejor traslación posible del texto de origen. Fue, nuevamente, en el ámbito cultural fanariota donde se registraron las primeras tentativas de establecer unos principios y reglas comunes a la hora de traducir y de reflexionar seriamente sobre la controvertida competencia entre la lengua culta y arcaizante y la lengua popular como lenguas vehiculares. Literatos cortesanos de la talla de Iósipos Misiódax, Dimitrios Katartzís o Panayotis Kodrikás se pronunciaron al respecto, abogando por una labor traductora creativa y apta para trasladar literalmente la calidad científica del texto de origen, destacando, al mismo tiempo, la riqueza y el enorme potencial de la lengua coloquial del pueblo griego. En las antípodas, eminentes eruditos como Evgenios

¹⁰ Se trata del llamado ‘debate lingüístico griego’, una compleja disputa sobre la supremacía de una de las dos variantes del griego moderno como lengua oficial del nuevo Estado griego, cuya huella, en realidad, se rastrea ya desde la diglosia de la época bizantina. Cf. ΜΕΤΑΣ (1925) y (1927); ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ (2007); ΠΕΧΑΙΒΑΝΟΣ (2010), pp. 228-229; MACKRIDGE (2013); CASTILLO DIDIER (2019), entre otros.

Voúlgaris consideraban que solo el estilo ático era capaz de expresar los altos conceptos de la filosofía y de la educación superior. Hacia finales de la centuria, Adamantios Koraís sugirió una tercera vía, el empleo de una lengua popular depurada de extranjerismos y términos vulgares.

Durante el siglo XVIII, se registró en Europa, en Francia e Inglaterra en especial, un extraordinario desarrollo de la narrativa creativa con innovadoras experimentaciones respecto a las técnicas, la clasificación de los géneros literarios, la temática y el discurso. En las cortes fanariotas, una vez más, se llevó a cabo, siguiendo las experimentaciones ilustradas europeas, una concienzuda labor de renovación de la creación literaria, labor que dio como resultado las primeras obras de narrativa en prosa de la literatura neohelénica, anclada, durante los siglos anteriores, en la narrativa en verso¹¹. Asimismo, la amplia actividad traductora contribuyó drásticamente a la renovación estética de la literatura nacional, enriqueciéndola con nuevos géneros literarios. La traducción de obras literarias provenientes de las literaturas europeas, francesa e italiana en su mayor parte, se popularizó en los círculos cortesanos a partir de la década de los 40, siendo la novela de carácter filosófico-moral –considerada portadora de valores éticos indispensables para la formación de una personalidad libre en el pensamiento y en la acción– el género predilecto de los traductores.

Las traducciones literarias, reflejo fiel de lo que se leía y se comentaba en los salones cortesanos, circulaban tanto impresas como manuscritas, forma esta última muy popular entre los lectores; tanto es así que incluso cuando el príncipe Nikólaos Mavrokordatos instaló un taller de imprenta en el Monasterio de San Savas, en Bucarest, numerosas traducciones siguieron circulando escritas a mano. Esta práctica, registrada en la Europa ilustrada también, no tenía, desde luego, la fuerza y el alcance del libro impreso, pero cumplía con creces su función divulgativa en ámbitos delimitados como el fanariota debido a su circulación cómoda y directa.

Con todo, es de extrañar que, en plena efervescencia de los avances tecnológicos en el Siglo de las Luces, se optara todavía por una difusión

---

¹¹ Sobre la renovación de la narrativa neohelénica en el siglo XVIII, cf. KEXATIOΓΛOY (1995) y (2001); AΘHNH (2010); MAYPEΛOΣ (2007), (2014), (2016) y (2017); AΘHNH y EYΠIAΣ (2015), pp. 223-230, entre otros.

manuscrita. Entre las principales razones que pueden justificar esta particular predilección dieciochesca destacan la tardanza que suponía la prioridad que se daba en los talleres de imprenta a decenas de traducciones de obras científicas, pedagógicas o religiosas en detrimento de las traducciones de obras literarias; los rígidos criterios y las prohibiciones impuestas por la censura eclesiástica, sensible al perfil ideológico de ciertos textos literarios traducidos, que obligaban, no solo a una circulación manuscrita entre allegados y amigos, sino a una circulación muchas veces anónima y, en cierto modo, clandestina; la pequeña demanda de algunas traducciones literarias destinadas exclusivamente a la lectura de disfrute y entretenimiento en los salones literarios ilustrados; o, por último, el carácter personal del encargo de la traducción de una obra concreta a cuyo destinatario no le interesaba una amplia difusión del texto traducido¹².

La biblioteca de la familia Mavrokordatos

Prueba de la intensa actividad cultural de las cortes de los primeros Mavrokordatos, aparte de la continua presencia de intelectuales en ellas, es la biblioteca de la familia, famosa en toda Europa por sus ricas colecciones de autores tanto clásicos, bizantinos y orientales, como modernos y contemporáneos. Creada por Aléxandros Mavrokordatos *l'Exaporite*, la biblioteca creció constantemente en manos del príncipe Nikólaos y, luego, de su hijo Konstantinos, grandes bibliófilos los dos y amantes de la lectura. Nikólaos Mavrokordatos añadió a la rica colección heredada de su padre los fondos de las bibliotecas de los príncipes Șerban Cantacouzino y Constantin Brâncoveanu, junto con los de la biblioteca de Panayotakis Nikousios, primer gran dragomán de la Sublime Puerta; asimismo, dedicó mucho tiempo e inmensas cantidades de dinero a la adquisición de nuevos libros manuscritos e impresos. Cuidando con esmero sus colecciones librescas –repartidas entre la mansión de la familia en Constantinopla, los palacios de Bucarest

¹² Sobre la Ilustración Neohelénica, cf. ΔΗΜΑΡΑΣ (1989); BOUCHARD (2005) y (2006); ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ y ΤΑΜΠΑΚΗ (2006); KITROMILIDES (2013), entre otros. Sobre la traducción en el ámbito heleno en el siglo XVIII, cf. TABAKI (1997), (2001) y (2007^b); ΑΘΗΝΗ y ΞΟΥΠΙΑΣ (2015), pp. 225-227, entre otros.

y de Iasi, y la biblioteca del Monasterio Văcărești¹³—, legó, a su vez, al príncipe Konstantinos una de las colecciones europeas más importantes, en valor y en volumen, de la primera mitad del siglo XVIII.

No obstante, en 1730¹⁴, la muerte repentina de Nikólaos Mavrokordatos en Bucarest obligó a la venta de parte de los fondos de la biblioteca en Constantinopla para pagar sus deudas. Aprovechando la ocasión, varios diplomáticos europeos con misión en La Ciudad y los agentes de numerosas bibliotecas —entre ellas la Imperial de Viena, la Apostólica Vaticana, la *Bibliothèque Royal* de París y la *King's Library* de Londres— presionaron a Konstantinos para que vendiera el resto de la biblioteca de su padre, pero el joven heredero rechazó rotundamente todas las ofertas. Con todo, unos treinta años más tarde y terminado su quinto mandato en el trono de Valaquia (1756-1758), el príncipe Konstantinos, encarcelado por las deudas, se vio obligado a vender, en 1758, en Constantinopla la valiosa colección familiar de manuscritos, impresos y medallas para salir de la cárcel y posibilitar así su sexto y último mandato en Valaquia (1761-1763)¹⁵.

Las primeras noticias sobre algunos de los títulos de la gran biblioteca fanariota se encuentran en una carta de Skarlatos Mavrokordatos —el malogrado primogénito de Nikólaos Mavrokordatos y de su primera esposa, Casandra Cantacouzinou— al médico de la familia y literato Thomas Testabouza y en la respuesta de este, redactadas en 1720 y en enero de 1721 respectivamente¹⁶. La siguiente fuente de información es el inventario

---

¹³ Durante su primer mandato como vaivoda del principado de Valaquia (1715-1716), Nikólaos Mavrokordatos fundó, en 1716 en Bucarest, el Monasterio Văcărești. Considerado una joya arquitectónica, era un grandioso complejo, cultural y eclesiástico, que incluía iglesias, academia, escuela, taller de imprenta y la gran biblioteca donada por el propio príncipe Nikólaos. A la muerte de su padre, el príncipe Konstantinos continuó y completó, en 1740, la construcción del monasterio, que se prolongó hasta finales del siglo XX. Desgraciadamente, el 15 de diciembre de 1986 el régimen de Nicolae Ceaușescu decidió derribar, en vez de intentar restaurar, las instalaciones del glorioso complejo, reducidas a ruinas por el tiempo y los terremotos. Sobre la biblioteca del Monasterio, cf. DIMA DRĂGAN (1977), p. 1038.

¹⁴ Nikólaos Mavrokordatos murió a los cincuenta años de edad, víctima de la peste que asoló, a principios del siglo XVIII, Europa y Oriente Medio.

¹⁵ Cf. IORGA (1914) y (1926); MIHORDEA (1941); DIMA DRĂGAN (1974) y (1979); PAPACOSTEA-DANIELOPOULOU (1974); PIPPIDI (1997), entre otros.

¹⁶ Cf. DIMA DRĂGAN (1974); PAPACOSTEA-DANIELOPOULOU (1990); PIPPIDI

que elaboró en 1725, con catorce años de edad, Konstantinos –hijo de la segunda esposa de Nikólaos Mavrokordatos, Pulquería Tzoukí (o Tzouki)– en el que enumera los libros que le regala su padre para empezar a formar su propia colección: *Κατάλογος των βιβλίων πάντων ελληνικών, γραικολατινικών, ιταλικών, γαλλικών και άλλων Κωνσταντίνου Μ. [sic] Μαυροκορδάτου των εις χρήσιν αυτού, χωρίς των εν τη μεγάλη βιβλιοθήκη του υψηλοτάτου ηγεμόνος. Εν Βουκουρεστίω 1725*¹⁷. Hay también vagas noticias de otras fuentes, como el desaparecido “catálogo completo” de la biblioteca, anterior a 1730, compilado a lo largo de tres años bajo la supervisión del propio Nikólaos Mavrokordatos, o el inventario de los libros de la Biblioteca del Monasterio Văcărești. El saqueo del palacio del príncipe Nikólaos en Bucarest en 1716, el gran incendio del de Constantinopla en 1729 y las múltiples mudanzas de un principado a otro a causa de los cambios de mandatos hacen imposible conocer el verdadero volumen de los ricos fondos de una biblioteca que duró unos setenta años e ilustró a tres generaciones de Mavrokordatos¹⁸.

Pruebas fidedignas del interés de los primeros príncipes fanariotas por seguir la actualidad literaria europea son, por un lado, la entrada regular en su biblioteca de dos de las revistas filológicas más reputadas de la época, la *Journal des sçavans* de Denis de Sallo y las *Nouvelles de la République des Lettres* de Pierre Bayle y, por otro, la correspondencia de Nikólaos Mavrokordatos con varios intelectuales europeos como William Wake, arzobispo de Canterbury, y Jean Le Clerc, crítico literario y editor de la *Bibliothèque ancienne et moderne*, de quienes el príncipe obtenía

---

(1997), pp. 331-333; TAMPIAKH (2001), pp. 8-11; KEXAGIOΓΛΟΥ (2007), pp. *33-*40, entre otros.

¹⁷ Cf. Biblioteca de la Academia Rumana, ms. gr. 1052; IORGA (1914); CAMARIANO (1940), p. 183.

¹⁸ Cf. PIPPIDI (1997), pp. 332-336; RADU (2005); PISSIS (2020). La reconstrucción de la famosa biblioteca de los Mavrokordatos fue el objetivo principal del proyecto de investigación “Transfer und Überlagerung. Wissenskonfigurationen in der Zeit der griechischen *homines novi*im Osmanischen Reich (1641-1730), SFB 980 “Episteme in Bewegung. Wissenstransfer von der Alten Welt bis in die Frühe Neuzeit” de la Freie Universität Berlin. Los resultados de esta ardua labor se publicarán en *Bibliotheca vivens: The libraries of Nikolaos Mavrokordatos (1680-1730). A reconstruction* (en prensa); ΠΕΧΑΙΒΑΝΟΣ (2021).

información para la adquisición de nuevos libros¹⁹. De esta manera, aparte del fondo clásico, bizantino y oriental, la biblioteca registraba también numerosos títulos de obras representativas de las letras europeas de los siglos XVII y XVIII, la mayoría de ellos en italiano y en francés, lenguas que dominaban a la perfección ambos príncipes. Algunos de estos títulos son: los *Ragguagli di Parnasso* y la *Pietra del paragone politico* de Trajano Boccalini, el *Giro in torno al Mondo* de Giovanni Francesco Gemelli Careri, las *Rime e Prose* de Claudio Achillini, *Les Essais* de Michel de Montaigne, *Les aventures de Télémaque* de François de Salignac de la Mothe Fénelon, varias comedias de Molière²⁰, las *Réflexions ou sentences et maximes morales* de François de La Rochefoucauld, las *Fables choisies* de Jean de La Fontaine, *Le Cid* de Pierre Corneille, la *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli* de Jean Le Clerc, etc.²¹.

Entre los libros italianos que Nikólaos regaló a su hijo Konstantinos se registran, como se acaba de mencionar, dos del tratadista y satírico Trajano Boccalini: los *Ragguagli di Parnasso*, obra dividida en tres “centurias”, y la *Pietra del paragone politico*, la tercera “centuria” de la obra anterior que se convirtió en todo un éxito editorial circulando por separado; en dicha “centuria”, Boccalini critica, satirizando cruelmente, el largo dominio español de Italia²². El príncipe fanariota obsequió a su heredero –al que preparó desde la infancia para el trono del principado de Moldavia– una colección de libros que él mismo conocía y aprobaba, libros que consideraba adecuados para comenzar la formación del pupilo adolescente sobre los asuntos europeos. Así que es muy probable que conociera el contenido crítico-satírico de la *Pietra del paragone politico* contra los españoles, tratándose además de un éxito editorial que figura traducido en

¹⁹ Para la adquisición de nuevos libros para su biblioteca el príncipe Nikólaos consultó, entre varios catálogos más, el *Catalogus Universalis librorum* (Londres, 1699) y el *Catalogue des livres nouveaux* (Ámsterdam, 1705). Cf. BOUCHARD (1974); DIMA DRĂGAN (1974) y (1979); PAPACOSTEA-DANIELOPOLOU (1990); PIPPIDI (1997); BOUCHARD (2001); TAMPIAKH (2001), entre otros.

²⁰ Entre ellas, *Le Misanthrope ou L'Atrabilaire amoureux*, *L'Avare ou L'École du mensonge*, *Dom Juan ou le Festin de pierre*, *L'Étourdi ou les Contretemps*, *Sganarelle ou le cocu imaginaire*, *L'école des maris*, *Les précieuses ridicules*, etc.

²¹ Cf. IORGA (1914); TAMPIAKH (2001), pp. 8-11.

²² Cf. GAGLIARDI (2014).

varios catálogos de libros europeos. Siendo esto así, es muy interesante la nota del propio príncipe Nikólaos registrada en uno de sus manuscritos en la que expresa su opinión personal sobre España:

In Spagna. S'affetta l'ordine, il decoro, la gravità, di pretende á tutte le cose titoli speciozi di religione, di coscienza, di servizio di Dio, si fá anatomia di parole, di negotii, de perdone²³,

opinión que, junto con el más que probable desconocimiento de la lengua española, pudo haber condicionado su criterio a la hora de elegir y encargar nuevos títulos de obras occidentales para su biblioteca.

Letras Hispánicas en la biblioteca de los Mavrokordatos. Baltasar Gracián

Aunque es notoria la escasez de títulos españoles en los registros fragmentarios de la biblioteca de la familia Mavrokordatos –hasta bien entrado el siglo XIX la literatura española llegaba a los Balcanes a través de traducciones italianas, en la mayoría de los casos, o francesas–, figuran, sin embargo, en ellos dos traducciones impresas, al italiano y al francés, de *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* de Miguel de Cervantes, tituladas *Don Chisciotte della Mancia* (Roma, 1677) e *Histoire de l'admirable Don Quichotte de la Manche* (Lyon, 1718) respectivamente²⁴; la traducción impresa, al francés, del espurio *Quijote de Avellaneda* de Alonso Fernández de Avellaneda, titulada *Nouvelles Aventures de l'Admirable Don Quichotte de la Manche* (París, 1704)²⁵; y la traducción impresa, al italiano, del *Oráculo manual y arte de prudencia* de Baltasar Gracián, titulada *L 'uomo di Corte, o sia L 'Arte de prudenza de Baldassar Graziano* (Venecia, 1703)²⁶.

²³ Se trata de una breve anotación sobre España, incluida, entre otras anotaciones sobre varios pueblos antiguos y contemporáneos –atenienses, espartanos, cartaginenses, otomanos, venecianos, alemanes, franceses, etc.–, en los ff. 44v-45v del ms. gr. 268 de la Biblioteca de la Academia Rumana.

²⁴ Cf. IORGA (1914), p. 42 y p. 39 respectivamente.

²⁵ Cf. PIPPIDI (1974), p. 186.

²⁶ Cf. IORGA (1914), p. 42. Muy probablemente la biblioteca disponía de dicha obra en francés también. Skarlatos Mavrokordatos registra entre sus lecturas preferidas la obra *L 'arme de l'épée e della cour* (s.l., s.ed., s.a.) y se ha sugerido que podría ser el título

En el *Κατάλογος των βιβλίων* se registra la presencia de dos entradas más relacionadas, por el origen peninsular de sus autores más bien y no por su contenido, con las letras españolas. Se trata del *Moreh Nevukhim* (Basilea, 1629), la *Guía de los Perplejos*, la obra más universal del cordobés Maimónides, y de los *Colloquia sive exercitatio latinae linguae* (Núremberg, 1582) del valenciano Juan Luis Vives²⁷. El inventario incluye, además, entre las numerosas gramáticas extranjeras que manejaban los príncipes, la *Tres utile Grammaire pour apprendre les langues françoise, italienne, et espagnole* (Venecia, 1626) de Antoine Fabre²⁸, en la que el autor ofrece una base elemental para que los alumnos francohablantes, italo hablantes e hispanohablantes puedan aprender fácilmente las otras dos lenguas haciendo hincapié en su origen común.

Unas tres décadas después de la redacción del *Κατάλογος των βιβλίων*, en 1754, el lesbio Ioanis Ralis, *Μέγας Στόλνικος*²⁹ de la corte de Konstantinos Mavrokordatos, tradujo del francés al griego moderno la primera parte de *El Criticón* con el título *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν*³⁰. Aunque ni Skarlatos ni Konstantinos citan *El Criticón* o siquiera la traducción francesa *L'homme détrompé ou Le Criticon* (París, 1696) de Guillaume de Maunory que sigue Ioanis Ralis, es de suponer que la gran biblioteca de los Mavrokordatos registrara en sus catálogos, por lo menos, el libro en francés. Ioanis Ralis, oficial de la corte y varias veces traductor por orden del príncipe Konstantinos, había firmado ya, en Bucarest en 1741, otras traducciones de títulos franceses al griego moderno, como las comedias *L'Étourdi ou les Contretemps*³¹ y *Sganarelle ou*

---

parafraseado de *L'huomo di Corte del Graziano* o incluso la versión francesa del *Oráculo manual*, *L'Homme de cour*, cf. GRIGORIADOU (2020), p. 251. Ojalá el futuro estudio de la *Bibliotheca Vivens* llegue a arrojar luz sobre esta incógnita.

²⁷ Cf. IORGA (1914), p. 33 y p. 36, respectivamente.

²⁸ Cf. IORGA (1914), p. 40.

²⁹ *Μέγας Στόλνικος*: (< rum. *mare stolnic*) 'gran senescal o mayordomo mayor'. Sobre Ioanis Ralis, cf. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ (1928), p. 280.

³⁰ Cf. GRIGORIADOU (2020), pp. 243-271.

³¹ Cf. BRITISH LIBRARY, Add. MS 8242, *Jean Baptiste Poquelin al. Molière, L'Étourdi, translated into Greek by Ioannes Rhalis, Vataf of Aprod*, f. 1: ΚΩΜΩΔΙΑΙ τοῦ Μολιέρ Φραντζέζου ἀρίστου Κωμωδοποιού, μεταφρασθεῖσαι ἐκ τῆς ἰταλικῆς φωνῆς εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἀπλὴν, παρὰ Ἰωάννου Ῥάλη Βατάχου τῶν Ἀπρώτων διὰ προσταγῆς τοῦ ὑψηλοτάτου, καὶ θεοσεβεστάτου Αὐθέντου, καὶ Ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας κυρίου, κυρίου Ἰωάννου

*le cocu imaginair*³², esta última, sin embargo, de dudosa atribución. No es difícil imaginar, pues, que *L'homme détrompé*, de considerable éxito editorial por toda Europa en el siglo XVIII, ocuparía un lugar en alguno de los anaques de la biblioteca fanariota de voluminoso fondo francés, al que Ioanis Ralis tendría, igual que el resto de los letrados de la corte, libre acceso. De este modo, al muy reducido conjunto de las obras españolas anteriormente citadas, todas traducciones del italiano o del francés, se podría añadir, con toda seguridad, un título más: la traducción francesa de la *Primera parte* de *El Criticón*, *L'homme détrompé ou Le Criticon* de Guillaume de Maunory³³.

El docto patriarca de la familia Mavrokordatos, Aléxandros Mavrokordatos *l'Exaporite*, estudiante de Filosofía en la Universidad de Roma, médico por la Universidad de Padua y doctor en medicina por la Universidad de Bolonia, recibió las primeras enseñanzas de su madre y de diversos preceptores en Constantinopla, su ciudad natal. Uno de sus preceptores fue el jesuita francés François Martin, que envió más tarde a su joven discípulo al *Pontificio collegio greco di Sant'Atanasio* en Roma, dirigido durante los siglos XVII-XVIII por los padres jesuitas. Las ciudades de Padua y de Bolonia contaban también con colegios jesuitas fundados hacia mediados del siglo XVI como residencias de los estudiantes jesuitas en sus respectivas universidades, en donde se hospedó, probablemente, el destacado estudiante seglar Aléxandros Mavrokordatos. Más tarde, Aléxandros optó también por que fueran preceptores quienes educaran a sus ocho hijos. Entre los de su quinto hijo, Nikólaos, figura Iákobos Piperis, jesuita griego de la congregación italiana de la isla de Quíos³⁴ —de donde

---

Κωνσταντίνου Νικολάου Βοεβόδα Μανροκορδάτου ἔτει δεκάτῳ τῆς Ἡγεμονίας τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος. Ἐν Βουκουρεστίῳ ἀγμῶν'.

³² Cf. BRITISH LIBRARY, Add. MS 8243, Jean Baptiste Poquelin al. Molière, *Sganarelle or Le Cocu Imaginaire*, translated into Greek possibly by Ioannes Rhalis, *Vataf of Apród*, ff. 1-52; Jean Baptiste Poquelin al. Molière, *Sganarelle or Le Cocu Imaginaire*, translated into Greek; Ὁ κατὰ φαντασίαν κερατοφόρος. Κωμῶδία τοῦ Μολιέρη. *Sganarelle or Le Cocu Imaginaire*.

³³ Ojalá, dentro de poco, la *Bibliotheca vivens* revele más registros de obras españolas y/o sus traducciones y, entre ellas, el texto original de *El Criticón* y la anónima traducción francesa de las partes *Segunda* y *Tercera* de *L'homme détrompé* (La Haye, 1705-1712).

³⁴ A finales del siglo XVI, jesuitas llegados de Sicilia fundaron un colegio en la isla de

era oriunda la familia de los Mavrokordatos y a donde volvió Aléxandros, terminados los estudios en Bolonia, antes de regresar definitivamente a Constantinopla—, a la sazón profesor en el colegio jesuita *Saint Benoît* de Constantinopla, que le dio clases de latín y, posiblemente, de francés.

Siguiendo el modelo de sus antepasados y la costumbre generalizada entre las acaudaladas familias fanariotas, Nikólaos Mavrokordatos optó también por la enseñanza en casa para sus propios hijos, haciendo hincapié en su instrucción e impecable preparación como príncipes herederos. Entre ellos estuvo el futuro vaivoda Konstantinos y, una vez más, en el palacio de los Mavrokordatos un jesuita se encargó de las clases de latín. En 1716, el príncipe Nikólaos cayó prisionero de los austríacos y fue encarcelado, junto con sus cuatro hijos varones³⁵, en la ciudad de Karlsburg —actual Alba Iulia— en Transilvania. Durante los casi dos años que duró el encarcelamiento, Nikólaos estuvo en continuo contacto con los padres jesuitas, establecidos en la región desde 1579, quienes le permitieron generosamente hacer uso de los títulos de sus bibliotecas. El príncipe-literato, aprovechando la forzosa pausa de sus deberes políticos y las lecturas enriquecedoras de los fondos jesuitas, escribió el tratado *Περὶ τῶν Καθηκόντων βιβλος* y, posiblemente, comenzó a redactar su obra maestra *Φιλοθέου Πάρεργα*, considerada “el primer intento de novela de la literatura neohelénica”³⁶.

Quíos, bajo dominio otomano por aquel entonces. Aunque nunca contó con la presencia de más de diez religiosos a la vez, pronto se convirtió en una institución floreciente y, a pesar de numerosos obstáculos, llegó a albergar hasta trescientos alumnos —un tercio de los cuales solían ser ortodoxos—, permaneciendo en activo hasta la supresión de la Compañía de Jesús por el papa en 1773. La aportación cultural del colegio jesuita de Quíos fue notable, sirviendo de puente entre la cultura latina y la griega. Algunos de los padres jesuitas fueron griegos —como los hermanos Iákobos y Mattheos Xaverios Piperis, oriundos de la isla de Tinos— y en su taller de imprenta, instalada en 1758, se imprimieron numerosos *πραγμοχιώτικα βιβλία*, libros griegos en caracteres latinos, cf. ΠΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ (1989), p. 47; DICCIONARIO HISTÓRICO DE LA COMPAÑÍA DE JESÚS (2001), pp. 1809-1810.

³⁵ Skarlatos (de quince años), hijo de Casandra Cantacouzinou; Aléxandros (de ocho), Konstantinos (de cinco) y Ioanis (de cuatro), hijos de Pulquería Tzouki. Más adelante, Nikólaos tuvo otros dos hijos varones, Aléxandros (n. 1720) y Stéfanos, de su tercera esposa Smaragda Panayotaki Stavropóleos.

³⁶ Cf. MAVROCORDATOS (1989); DIMARAS (1989), pp. 267-268; ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ (2017), pp. 20-28; ΜΑΥΡΕΛΟΣ (2007), (2014), pp. 107-113 y (2017); ΜΑΥΡΕΛΟΣ (2011).

En Constantinopla, en la isla de Quíos, en Roma, en Padua o en Bolonia, en Karlsburg o en las cortes fanariotas de Bucarest y de Iasi, los primeros Mavrokordatos mantuvieron sólidos vínculos con los padres franceses e italianos de la Compañía de Jesús, habiendo disfrutado en casi todos los niveles de la enseñanza de su célebre educación liberadora y humana. Una vez señalados estos vínculos extraña menos la presencia de dos obras del español Baltasar Gracián, uno de los miembros más universales de la Compañía, en la biblioteca de una familia cristiana ortodoxa estrechamente ligada al Fanar. Más razones que pueden justificar dichos registros entre las lecturas de los Mavrokordatos son, precisamente, el gran éxito editorial, las numerosas traducciones en varias lenguas y la amplia difusión de que gozaron ambas obras en Europa³⁷, hechos que no pasarían desapercibidos al príncipe Nikólaos, bibliófilo empedernido y excelente conocedor del mercado del libro manuscrito e impreso en Europa y en Oriente.

La adquisición del *Oráculo manual* y de *El Criticón*, dos de las obras más representativas del pensamiento filosófico-moral de Baltasar Gracián, es muy significativa tratándose de las lecturas de una familia de aspirantes a príncipes; fábulas, aforismos, ‘espejos de príncipes’ y otras obras de contenido didáctico-moral estaban entre sus favoritas³⁸. Los vaivodas fanariotas y, de modo especial, Nikólaos Mavrokordatos, intentaron confeccionar –combinando la herencia del pasado bizantino con las luces que iban llegando de Europa– su propia escala de valores, adaptada, por un

³⁷ Respecto al *Oráculo manual y arte de prudencia* (Huesca, 1647) la primera traducción que se hizo fue al francés y lleva el título *L'homme de Cour* (París, 1684, trad. Abraham Nicolas Amelot de la Houssaye). La traducción tuvo un éxito extraordinario con treinta y dos ediciones hasta principios del siglo XIX en París, Lyon, La Haya, Amberes y Rotterdam, y fue la versión que siguieron las traducciones al inglés, *The Courtier's Manual Oracle or The art of prudence* (Londres, 1685, trad. anónimo), y al italiano, *L'uomo di Corte o sia L'arte di Prudenza* (Venecia, 1718, Abad Francesco Tosques).

³⁸ En el *Κατάλογος των βιβλίων* se registran los siguientes títulos: *Adagiorum Chiliades* de Erasmo de Rotterdam, *Adagia selecta* de Giovanni Antonio Berluci, *Apophthegmata ex optimis utriusque linguae scriptoribus* de Conrad Lycosthenes, *Sylva Proverbiorum* de Pietro Marinoni, *Formula Puerilium Colloquiorum* de Sebald Heyden, *De consilio politico, axiomata* de Cristóforo Besoldo, *Illustrum et clarorum virorum epistolae* de Simon Abbes Gabbema, la traducción al francés *De l'éducation des enfans* de John Locke, etc., cf. Biblioteca de la Academia Rumana, ms. gr. 1052.

lado, a las necesidades de los tiempos y, por otro, a su particular condición híbrida: ser cristianos fieles al servicio del Patriarcado Ecuménico de Constantinopla y, al mismo tiempo, súbditos otomanos fieles al servicio de la Sublime Puerta. Incluidas en el rico fondo occidental de la famosa biblioteca, las obras de Baltasar Gracián fueron leídas con sumo interés –según la correspondencia de Skarlatos Mavrokordatos– e incluso traducidas como es el caso de *El Criticón*.

El ilustrado príncipe Nikólaos se preocupó constantemente por la consolidación de su gobierno en los Principados Danubianos y la perpetuación en el poder de la dinastía de los Mavrokordatos. Según iba adquiriendo nuevos libros relativos a la óptima preparación de los infantes, compartía con ellos, a través de la escritura, su propia experiencia como político y como ciudadano. A veces en forma de tratado, como el ya mencionado tratado moral *Περί των Καθηκόντων βίβλος* (Bucarest, 1719)³⁹, en el que dando énfasis a la razón como característica fundamental del ser humano dedica el extenso capítulo central al estudio del hombre como un ser racional, social y político; exalta la prudencia, la justicia, la valentía, la moderación, junto con las virtudes teologales de la fe, la esperanza y la misericordia como las virtudes más altas en su escala personal de valores, dibujando, por un lado, el perfil del ciudadano recto en una sociedad política y, por otro, el perfil del gobernante prudente y justo. A veces en forma de ‘novela’, como los *Φιλοθέου Πάρεργα* (Viena, 1800)⁴⁰, un variado conjunto de géneros literarios como la disertación retórica, las máximas, la biografía o la epístola, que incita también a una política recta y justa y a un comportamiento que garantiza el ejercicio prudente del poder; y otras veces en forma de consejos directos, como las *Νουθεσίαι* (1726)⁴¹, un

³⁹ Aunque las obras literarias y filosóficas del príncipe Nikólaos tuvieron más bien una difusión manuscrita, el tratado cuenta con otra edición, aparte de la edición rumana, la de la traducción latina del helenista transilvano Ștefan Bergler (Leipzig, 1722), cf. BOU-CHARD (1982).

⁴⁰ La novela, iniciada, muy probablemente, en la prisión transilvana a partir de 1716, circuló de forma manuscrita entre los allegados del príncipe Nikólaos. La *editio princeps*, preparada por Grigorios Konstantás, se publicó póstumamente en Viena en 1800.

⁴¹ Cf. HURMUZAKI (1909), pp. 461-462, *Νουθεσίαι τοῦ αἰοδύμου Αὐθέντου Νικολάου Βοεβόδα πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον Βοεβόδα Αὐθέντην, δοθεῖσαι ἐν ἔτει αὔκτος*⁴⁰ [1726].

breve manual manuscrito de veinticinco consejos prácticos sobre el arte de gobernar que dirige a su hijo y sucesor en los principados Konstantinos Mavrokordatos.

Tanto el *Oráculo manual* como *El Criticón*, el primero en forma de aforismos comentados y el segundo como novela filosófica de crítica moral, invitan al lector a salir de la ignorancia y del engaño por medio de la razón e incitan a una vida juiciosa auxiliados por la erudición, la agudeza y la discreción para conseguir, entre otros bienes en la vida, el respeto y la estimación. Obras indispensables ambas para la biblioteca de un príncipe fanariota –cargos que no gozaba de mucha estima entre la población local, boyardos y pueblo llano, que se sentía avasallada y explotada fiscalmente por unos soberanos foráneos designados directamente por la Sublime Puerta– cuya función principal, aparte del placer de la lectura y de las primeras enseñanzas a los infantes, fue la de instruir, con el estudio de obras didácticas y moralizantes, para el óptimo ejercicio del poder en los territorios gobernados.

Baltasar Gracián y Morales, El Criticón

El jesuita aragonés Baltasar Gracián y Morales (Belmonte, Zaragoza, 1601- Tarazona, Zaragoza, 1658) publicó entre 1651 y 1657 las tres partes de su novela alegórico-filosófica *El Criticón*. Considerada obra magna del autor y paradigma del conceptismo barroco español, la novela ofrece una amplia visión alegórica de las edades del hombre asociadas a las cuatro estaciones del año: *Primera parte. En la primavera de la niñez y en el estío de la juventud* (Zaragoza, Juan Nogués, 1651); *Segunda parte. Juiciosa cortesana filosofía en el otoño de la varonil edad* (Huesca, Juan Nogués, 1653); y *Tercera parte. En el invierno de la vejez* (Madrid, Pablo de Val, 1657)⁴².

La *Primera Parte* trata sobre la llegada del naufrago Critilo –‘el hombre que critica’– a la isla desierta de Santa Elena, y su encuentro con un joven salvaje al que impone el nombre de Andrenio –‘el hombre natural’–,

⁴² Cf. COSTER (1947), pp. 53-73; GRACIÁN (2016).

le enseña a hablar y le da las primeras lecciones de la vida. El muchacho le cuenta que fue criado por una fiera en el fondo de una cueva y que desde que logró salir a la luz, después de un terremoto, no deja de contemplar asombrado las maravillas de la Naturaleza. Una flota comercial española rumbo a España rescata a maestro y pupilo y, durante la travesía, Critilo relata también su desdichada vida: la infancia y relajada juventud en Goa, en las Indias Orientales; la desventurada relación amorosa con Felisinda, obligada por sus nobles y ricos padres a volver a España; su nefasta reacción al hecho, el encarcelamiento consiguiente en Goa, la pérdida de todos los bienes heredados por sus padres y la decisión de salir en pos de su amada; la traición del capitán del barco que lo lleva a España que lo arroja al mar para quedarse con sus pertenencias; y, por último, la llegada a las costas solitarias de la isla de Santa Elena.

Llegados a España y desde un bullicioso puerto de Andalucía, los dos viajeros emprenden juntos una larga peregrinación en busca de Felisinda –‘la felicidad’–, esposa amada de Critilo y madre de Andrenio. La joven enamorada había dado a luz en secreto y había abandonado al recién nacido en la isla de Santa Elena, escala habitual de abastecimiento en la ruta comercial entre Europa y las Indias Orientales. Tras varias aventuras por tierras andaluzas los dos hombres llegan a Madrid donde el inexperto Andrenio sucumbe a los encantos de la seductora Falsirena; el padre-consejero logra rescatarlo del palacio de la mala mujer y aprovecha para advertirle sobre la pérvida naturaleza de todas las mujeres. Al descubrir que Felisinda, fallecidos sus padres, ya no vive en la corte española sino en la alemana bajo la tutela de un familiar, salen huyendo de Madrid hacia Aragón camino a Francia.

En la *Segunda parte* los dos protagonistas están ya en tierras de Aragón y en la Aduana General de las Edades por donde se pasa, dejando atrás la alegre y desenfrenada juventud, a la edad adulta. El camino a seguir es una trabajosa cuesta arriba llena de obstáculos que agotan a Andrenio –como a todos los hombres en busca de la virtud– que la sube jadeando y sudando. Critilo, el incansable educador, lo anima constantemente a continuar escalando esta “montaña de dificultades” para conseguir, alcanzada la cima, la calidad de ‘persona’, del ser humano regido por la razón;

solamente la edad adulta hace a los hombres reflexivos y capaces de comprender todo el saber obtenido a lo largo de la historia de la humanidad.

En esta etapa del viaje los dos héroes pasan por varios lugares alegóricos, como la curiosa mansión de Salastano y su selecta biblioteca o el palacio de Sofisbella –‘la sabiduría’–, que los sorprenden y llenan de estupor. Cruzando los Pirineos entran en Francia, capital de la cultura, donde encuentran a la Ninfa de las artes y de las letras, visitan más espacios alegóricos, como el yermo de Hipocrinda –‘la hipocresía’–, el arsenal del Valor, el palacio encantado de Virtelia –‘la virtud’–, la corte de Honoria, diosa de la reputación, y la casa de los locos donde está representada toda la humanidad. Al llegar, finalmente, a la corte imperial advierten que Felisinda y el marqués embajador, su tío, habían partido de Alemania para Roma y, atravesando los Alpes, los dos peregrinos dirigen sus pasos hacia la Ciudad Eterna.

La *Tercera parte*, dedicada al invierno de la senectud, narra la visita de los dos héroes a las mansiones de la Vejez y de la Embriaguez, entre otros espacios alegóricos, y su llegada a Roma, donde uno de los diversos guías que los acompañan en todo su peregrinaje les da la noticia de la muerte de Felisinda. Subidos los tres en una de las colinas de la ciudad contemplan la rueda del tiempo, el frágil cíclico devenir de la existencia humana y la muerte rodeada por sus terribles acompañantes, las guerras, las hambrunas, las enfermedades. Esta larga peregrinación alegórica por las edades de la vida acaba con los dos héroes en las playas de un mar de tinta, alusión a la escritura capaz de salvar a los hombres del olvido. Es en este mar donde se halla la Isla de la Inmortalidad, destino de todos aquellos que alcanzaron la virtud y ganaron la vida eterna. Critilo y Andrenio, tras revisar su vida por el implacable portero de la mansión de la Eternidad, obtienen, por fin, el deseado permiso para pasar a la inmortalidad.

A las tres *editiones principes* de la obra, de Zaragoza, Huesca y Madrid, siguieron las ediciones de Lisboa de Henrique Valente de Oliveira, *Primera Parte* (1656), *Segunda Parte* (1657) y *Tercera Parte* (1661), junto con las ediciones de Barcelona de Antonio Lacavallería, de 1664 y 1682, tituladas *Tres partes de El Criticón*, editándose las tres partes de la obra en un solo volumen, como se infiere por el título. Finalizado el siglo

XVII y, con él, el estilo barroco en España, no volvió a aparecer ninguna edición independiente de la obra hasta la de Julio Cejador a principios del siglo XX. Durante los dos siglos anteriores *El Criticón* se publicó solo formando parte de las *Obras completas* del autor⁴³.

No obstante, fue muy diferente el panorama de las traducciones europeas de esta novela alegórico-filosófica que, junto con las del *Oráculo manual y arte de prudencia*, convirtieron a Baltasar Gracián en uno de los clásicos españoles más universales. Antes de acabar la centuria barroca aparecieron las primeras traducciones a las lenguas cultas de Europa: inglés, *The Critick* (Londres, 1681, trad. sir Paul Rychaut); italiano, *Il Criticon ovvero Regole della vita politica morale* (Venecia, 1685, trad. Pietro Cattaneo); y francés, *L'homme détrompé ou Le Criticon* (París, 1696, trad. Guillaume de Maunory, *Primera parte*). Al entrar el siglo XVIII, aparece la traducción de las partes *Segunda* y *Tercera* al francés, *L'homme détrompé ou Le Criticon* (La Haye, 1705, trad. anónimo); y la primera traducción al alemán, *Der Entdeckte Selbstbetrug oder Balthasar Gracians Criticon über die Allgemeinen Laster des Menschens* (Augsburgo, 1711, trad. Caspar Gottschling). Hubo que esperar cuatro décadas más para tener, en 1754, la primera traducción al griego moderno titulada *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν* (trad. Ioanis Ralis)⁴⁴.

Guillaume de Maunory, L'homme détrompé ou Le Criticon

Ioanis Ralis sigue *de verbo ad verbum* la traducción francesa de *El Criticón*, *L'homme détrompé ou Le Criticon* (París, 1696), realizada por el gramático y lexicógrafo francés Guillaume de Maunory (ca. 1640-ante 1705)⁴⁵, quien, siendo también profesor de español, tradujo las trece “crisis” de la *Primera parte* de la novela alegórico-filosófica. Adolphe

⁴³ Cf. GRACIÁN (2016), pp. XIII-LXXI.

⁴⁴ Existe una traducción más al griego moderno de la *Primera parte* de *El Criticón* realizada, en la misma centuria, por un traductor anónimo, cf. LITZICA (1909), p. 115 (ms. gr. 63); CAMARIANO-CIORAN (1973), pp. 619-622, y el capítulo *Descripción codicológica del ms. 63* de este estudio.

⁴⁵ Cf. SÁEZ RIVERA (2015), pp. 65-66; ALVAR EZQUERRA (2019).

Coster, uno de los mayores gracionistas de Francia, considera que fue posiblemente la muerte lo que impidió que el erudito francés siguiera con la traducción de la *Segunda y Tercera parte* de la obra⁴⁶. En el prefacio de *L'homme détrompé*, el propio De Maunory promete traducir el resto de la obra, pero no se puede saber con certeza si realmente tenía la intención de cumplir con esta promesa. Otros estudiosos sostienen que De Maunory no deseaba seguir traduciendo un texto tan complicado y que la muy exigente traducción de la *Primera parte* le sirvió como práctica para la preparación de su *Grammaire et dictionnaire françois et espagnol* (París, 1701).

A principios del siglo siguiente, se publicó *L'homme détrompé ou Le Criticon* (La Haye, 1705), que incluye la traducción de Guillaume de Maunory junto con la traducción anónima de las trece y doce “crisis” de la *Segunda y Tercera partes*, respectivamente, completando así la traducción al francés de la obra magna de Baltasar Gracián. En la portada del impreso se informa de que la traducción de la *Primera parte* se debe al “Sr. Maunory”. Esta traducción tuvo cierta fortuna, como se desprende de las cinco reediciones que se hicieron hasta 1734, y constituye la base de la cuidada edición moderna de *El Criticón* de Adolphe Coster⁴⁷.

En el siglo XVIII, el oficio de la traducción y la labor de los traductores eran fundamentales para la difusión de las ideas ilustradas por Europa. La traducción se consideraba una de las manifestaciones más claras del espíritu universalista y cosmopolita del Siglo de las Luces y, como la lengua francesa era la ‘lengua del siglo’, no solo se traducían obras de autores franceses, sino también textos extranjeros a través de su traducción francesa, como es el caso de *Ο της απάτης απαλλαγείς*. Mientras, continuaba la disputa, iniciada precisamente en Francia en el siglo anterior, entre las dos corrientes teóricas y prácticas de la traducción: la corriente clásica, la de la fidelidad absoluta no solo al sentido, sino también al estilo y a las figuras retóricas del autor original, enfatizando más la expresión que la comprensión, y la corriente renovadora, la *belle infidèle*, que se centra

⁴⁶ Cf. GRACIÁN (1931), p. XX; COSTER (1947), p. 283.

⁴⁷ Cf. SÁEZ RIVERA (2015), p. 63.

principalmente en el destinatario del texto y no en la fidelidad al texto original, adaptado al gusto del lector francés.

Según la corriente renovadora, traducir los autores clásicos se hacía conforme a la estética francesa imperante en el momento, ‘embelleciendo’ y modernizando sus textos considerados obsoletos y, en muchos casos, faltos de buen gusto. El traductor modificaba libremente la obra traducida sin ningún tipo de reparo, eliminando, añadiendo o cambiando palabras o fragmentos enteros y hasta podía llegar a presentarse como el autor de la obra traducida⁴⁸. La *belle infidèle* es un fenómeno vinculado a la creencia del momento de que toda traducción era una nueva creación y que había que adaptar el texto original al genio de la lengua y país que lo recibía e incluso mejorarlo. Ciertamente es que, en algunos casos, las alteraciones de los originales españoles respondían a la desdeñosa superioridad con la que algunos de los traductores trataban las obras provenientes de la Península Ibérica⁴⁹.

Guillaume de Maunory combinó en su *L'homme détrompé* ambas corrientes, siguiendo, a veces, la obra original con una fidelidad absoluta, y otras traduciendo con plena libertad, adaptando el texto al gusto de sus contemporáneos. Sin embargo, influenciado por el clasicismo imperante, intentó mantener un equilibrio entre la rica lengua e ingenioso contenido del original español y su traslado al francés, y se esforzó, por un lado, para que su versión se entendiera perfectamente y, por otro, para que no se notara una exagerada ‘hispanización’ en ella. Respecto a la traducción de Guillaume de Maunory, Adolphe Coster comenta lo siguiente:

En el prefacio da algunas indicaciones sobre Gracián que demuestran que nada sabía del autor. Alega que no ha sido capaz de comprenderle donde quiso ser obscuro. Justifica el título de su versión diciendo que “el único propósito de Gracián en esta obra es desengañar a los hombres de los apegos mundanos y las pasiones... Su moral es sólida —añade—; sus máximas, siempre verdaderas; sus preceptos, muy útiles”. Consciente de la dificultad de la empresa, se excusa de no traducir ciertas expresiones españolas, “que no se pueden poner en nuestro idioma sin quitarle por entero su belleza”; pero, recordando la acogida favorable del *Homme de cour*, se jacta de que su traducción no desagradará⁵⁰.

⁴⁸ Cf. PAJARES INFANTE (1996), pp. 167-173.

⁴⁹ Cf. YLLERA (1991), pp. 644-645.

⁵⁰ Cf. COSTER (1947), p. 283.

Según Coster, la traducción de Guillaume de Maunory es inferior a la del *L'homme de cour* (París, 1684), por el buen trabajo hecho por Abraham Nicolas Amelot de la Houssaye, pero superior a la traducción anónima de la *Segunda y Tercera* partes de la obra. El traductor de la primera parte de *L'homme détrompé* muestra más sensibilidad frente al denso conceptismo del jesuita aragonés e intenta mantener, en la medida de lo posible, sus peculiaridades en frases o párrafos que el traductor anónimo simplemente omite. Con todo, ninguno de los dos traductores franceses de *El Criticón* logra interpretar, en toda su riqueza, las ingeniosas asociaciones de ideas, las metáforas, los laconismos, los equívocos, las elipsis, los juegos de palabras, etc., del aragonés. Además, al emplear una lengua francesa mediocre, consiguen ofrecer a sus lectores el mediocre “reflejo de *El Criticón* en el espejo a la vez fiel y deformante de *L'homme détrompé*”⁵¹.

Ioanis Ralis, Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν Βαλτασάρ Γρατιανού

En un ambiente ilustrado y renovador y en el seno de una comunidad libre y subyugada a la vez, apareció en 1754 en Iasi, capital del principado de Moldavia, la primera traducción del francés al griego moderno de la primera parte de *El Criticón*⁵². Fue su traductor Ioanis Ralis, oficial cortesano oriundo de la isla de Lesbos, que llegó a ocupar el puesto de *Μέγας Στολνικος*, según reza la portada del manuscrito griego núm. 62 de la Biblioteca de la Academia Rumana:

Ο ΤΗΣ ΑΠΑΤΗΣ ΑΠΑΛΛΑΓΕΙΣ/ Η/ ΤΟ ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΒΑΛΤΑΣΑΡ
ΓΡΑΤΙΑΝΟΥ/ ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ/ ΕΚ ΤΗΣ/ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ/
ΠΑΡΑ/ ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΑΛΗ/ ΠΡΩΗΝ ΜΕΓΑΛΟΥ/ ΣΤΟΛΝΙΚΟΥ/ ΤΟΥ
ΕΚ ΜΙΤΥΛΗΝΗΣ./ ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ./ ΕΝ ΙΑΣΙΩΙ ΤΗΣ ΜΟΛΔΑΒΙΑΣ./
ΑΨΝΔ⁵³.

⁵¹ Cf. SÁEZ RIVERA (2015), p. 72, y sobre el *Proceso y resultado de la traducción de Maunory*, *Ibidem*, pp. 66-71.

⁵² El ms. gr. 63 de la Biblioteca de la Academia Rumana contiene la traducción anónima de esta misma parte de *El Criticón*, asociada, hasta ahora y sin mucho fundamento, al año 1791. El minucioso estudio de este testimonio datará con más seguridad la fecha de su producción y aclarará si se trata de una traducción anterior o, en efecto, posterior a la de Ioanis Ralis.

⁵³ Cf. ms. gr. 62, p. 1.

Aunque no se dispone de datos concluyentes para identificar sin sombra de duda al Ioanis Ralis traductor de Molière con el homónimo traductor de Baltasar Gracián, el cotejo morfológico y ortográfico⁵⁴ que he realizado y la presencia de Ralis en los Principados Danubianos entre 1741 y 1754 invitan a suponer que se trata de la misma persona.

Durante el tercer mandato de Konstantinos Mavrokordatos en el principado de Valaquia (1735-1741), el oficial de la corte de Bucarest y traductor de Molière Ioanis Ralis sirvió en 1741 como *Βατάχος των Απρώτων*⁵⁵. Trece años más tarde, en 1754, Ioanis Ralis, exoficial de la corte de Konstantinos Mavrokordatos, firmó en Iasi la traducción *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν* como *πρώην Μεγάλος Στόλνικος*. En efecto, ya no formaba parte de la corte de Iasi, cuyo trono ocupaba entonces el vaivoda Matei Ghika (1753-1756), fanariota de origen albanés. Según parece, tras renunciar Ralis a los cargos cortesanos, optó por permanecer en los Principados Danubianos en un período en que su príncipe y señor Konstantinos Mavrokordatos, finalizado su tercer mandato en el principado de Moldavia (1748-1749), regresó con su corte a la mansión familiar de Constantinopla. El príncipe Konstantinos volvió a los principados siete años más tarde, en 1756, para ocupar, por quinta vez, el trono del principado de Valaquia (1756-1758) en Bucarest.

Igual que la mayor parte de las traducciones literarias realizadas en el ámbito fanariota, *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν* debió de circular por la corte solo de forma manuscrita. Avala dicha hipótesis la ausencia, de lo que hasta el momento se sabe, de una versión impresa de las traducciones de Ioanis Ralis y del traductor anónimo; asimismo, el

⁵⁴ Se trata del cotejo morfológico de los manuscritos Add MS 8242 de la British Library (ff. 4-152) y ms. gr. 62 de la Biblioteca de la Academia Rumana, junto con un somero estudio de la ortografía empleada en los dos textos, que deja margen suficiente, según mi opinión, para considerar que gran parte del contenido de ambos está escrita por la misma mano. Reconozco que para llegar a resultados más fidedignos haría falta también un análisis pormenorizado de otros elementos aparte de la mera confrontación caligráfica. El hallazgo clave sería la firma de Ioanis Ralis que secundaría mi sospecha de que son, además, dos manuscritos autógrafos del traductor lesbio. Cf. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ (1997), pp. 373-374.

⁵⁵ *Βατάχος των Απρώτων*: (< rum. *vătaf de aprozi*) ‘ujier principal o alguacil mayor’. Cf. notas 31 y 32.

registro, entre los manuscritos griegos de la Biblioteca de la Academia Rumana en Bucarest, de tres manuscritos más que contienen dichas traducciones, a saber: a) ms. gr. 88 (Ioanis Ralis, [*Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν*], varios fragmentos de la *Primera*, *Segunda* y *Tercera* partes de *El Criticón*)⁵⁶; b) ms. gr. 1206 (Ioanis Ralis, [*Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν*], *Tercera parte* de *El Criticón*]; y c) ms. gr. 63 (traductor anónimo, *Primera parte* de *El Criticón*). Todos ellos, junto con el ms. gr. 62 (Ioanis Ralis, *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν*), abarcan todas las tres partes de la novela graciana.

ACERCA DE LA TRADUCCIÓN

A lo largo del siglo XVIII, la fidelidad o libertad en el tratamiento del texto original fue una reflexión recurrente entre los traductores europeos que se movieron entre los límites de la servil literalidad y de la extrema libertad. En este sentido, la traducción de Ioanis Ralis presenta todas las características de la traducción híbrida, al estar a medio camino entre una traducción fiel al original español y una *belle infidèle* de Guillaume de Maunory. El traductor lesbio intenta seguir con absoluta fidelidad el texto francés permitiéndose, no obstante, ciertas licencias léxico-semánticas, gramaticales, sintácticas e incluso pragmáticas y culturales. *Ο της απάτης απαλλαγείς* es, por un lado, un calco casi exacto de la traducción francesa, a tal punto que en ocasiones incorpora incluso sus notas a pie de página; y, por otro, registra de manera moderada la mayoría de las diferentes técnicas de traducción (amplificación, elisión, adaptación, calco, préstamo, modulación, trasposición, etc.).

El cuidadoso cotejo, página por página, de los tres textos que ofrece esta edición sinóptica —el original español, la traducción intermedia francesa y la traducción al griego moderno— verifica este híbrido método de traducir de Ioanis Ralis. A lo largo de las más de 300 páginas de la obra es palpable

⁵⁶ El ms. gr. 88 —junto, quizás, con la frase “Τέλος τοῦ Πρώτου τόμου” al final del ms. gr. 62— es el único testimonio, hasta el momento, que demuestra que Ioanis Ralis tradujo las tres partes de *El Criticón*. Cf. CAMARIANO-CIORAN (1973); GRIGORIADOU (2020), p. 260.

su constante preocupación de no alejarse del texto francés, permitiéndose muchas menos libertades que el propio De Maunory respecto al texto de Baltasar Gracián. Sin embargo, se registran en ella varios fallos debidos a la ignorancia o al descuido del traductor junto con el empleo, voluntario o involuntario, de algunas de las técnicas de traducción más comunes.

Con la intención de familiarizar al lector actual con la labor traductora de un cortesano fanariota de mediados del Siglo de las Luces, se anotan a continuación unos pocos ejemplos representativos de este híbrido método de traducción empleado en *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν*⁵⁷. Desde el título mismo de la traducción griega se percibe el escaso o nulo conocimiento de Ioanis Ralis, un traductor no profesional que no consideraría oportuno documentarse debidamente antes de emprender su labor, respecto a Baltasar Gracián y *El Criticón*. Al traducir el título francés *L'homme détrompé ou Le Criticon* en “Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν” comete el primer error de su esfuerzo traductor al ignorar que, tanto el título original de la obra como su traducción al francés, *El Criticón* y *Le Criticon* respectivamente, aluden al prudente Critilo, y traduce “Το Κριτικόν” convirtiendo el sustantivo masculino, español y francés, en un sustantivo neutro en griego moderno: “[lo] Criticón/ [lo] que critica”⁵⁸.

De igual manera, Ralis ignora la sociedad y cultura españolas, en general, impidiéndole dicha carencia subsanar los errores que comete el traductor francés o interpretar correctamente cierta información. De Maunory, por ejemplo, traduce erróneamente al “universal monarca el católico Filipo” de Gracián por “Philippes second Roy d’Espagne” y Ralis repite el mismo error –se trata en realidad del rey Felipe IV– traduciendo “Ο βασιλεύς της Ισπανίας Φίλιππος Δεύτερος”⁵⁹. Asimismo, traduce las frases “convertir

⁵⁷ Cf. YLLERA (1991); PAJARES INFANTE (1996); TABAKI (1997); LAFARGA (2004); HURTADO ALBIR (2016).

⁵⁸ Con todo, como hasta el momento no se puede saber con seguridad si el ms. gr. 62 es un manuscrito autógrafo o una copia más o menos cercana al original de Ioanis Ralis, dicho error se puede deber, tal vez, al copista y no al propio traductor. Hay una vaga noticia que espera confirmación de una copia manuscrita más de la traducción de Ioanis Ralis en Constantinopla y en la biblioteca del *Zografeion Gymnasion*, cf. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ (1909), p. 63; según este repertorio, el título de esta versión es: *Ο της απάτης απαλλαγείς ήτοι Κριτικόν*.

⁵⁹ Podemos identificar sin dificultad a este monarca con Felipe IV, que reinaba en España

[...] de un vizcaíno un elocuente secretario” y “changer [...] un Basque en un éloquent Secretaire d’Etat” como “Ένα βραδύγλωσσον τον μετέτρεψεν εις λογιώτατον σεκρετάριον της βασιλείας”, ignorando el popular tópico del vizcaíno y su mal hablado castellano.

Ioanis Ralis parece desconocer la popular obra *Asinus aureus*, el *Asno de oro*, de Lucio Apuleyo; cuando Gracián escribe “Apuleyo estuvo peor que todos, y con la rosa del silencio curó” y De Maunory, que sí conocía la obra, traduce con cierta libertad “Apulée devenu Asne, se guerit par le moyen des roses qu’il mangea”, Ralis opta por omitir tanto el título de la obra como el nombre del autor latinos: “Ένας άνθρωπος είχε γίνη όνος και ιατρεύθη με το μέσον των ρόδων οπού έφαγε”. Desconoce también *Il Galateo* de Giovanni Della Casa, el famoso tratado de costumbres del *Cinquecento* que Gracián menciona con su título español “El Galateo Cortesano”, De Maunory traduce “Le Galatée Courtisan” y Ralis pasa a llamarlo: “Ο αυλικός Γαλαζίας”.

Cuando Gracián y De Maunory escriben “celebrada la lechuza en la discreta Atenas por símbolo del saber” y “les Atheniens estimèrent la choüette le symbole de la discretion & du sçavoir”, Ioanis Ralis traduce “Οι Αθηναίοι ενόμισαν την νυκτερίδα σύμβολον της διακρίσεως και της σοφίας” convirtiendo, imperdonablemente, el mochuelo de Palas Atenea, símbolo de la sabiduría, en murciélago⁶⁰. Las “panteras” de Gracián y las “Panthères” de De Maunory se convierten en “πίθηκοι”: “lobos, toros, panteras”, “des Loups, des Taureaux, des Panthères” y “λύκοι, τάυροι, πίθηκοι”; asimismo, la “Constantinopla de nieblas” y la “Constantinople couverte de broüillards” se convierten en “Κωνσταντινούπολιν επικεκαλυμμένην πυρκαϊών”, casos todos ellos debidos, con toda seguridad, al descuido del traductor.

Las frases “Venus tiene arrinconadas a Belona y a Minerva” y “Venus a démonté Bellonne & Minerve” de los autores precedentes se traducen al griego moderno como “η Αφροδίτη [...] ενίκησεν τον Άρην και την Αθηνάν” sustituyendo Ralis a la diosa romana de la guerra Belona con el dios griego de la guerra Ares; asimismo, la “pena del Talión” (*lex talionis*)

desde 1621”, cf. GRACIÁN (2016), p. 9.

⁶⁰ Ralis traduce erróneamente el vocablo francés “chuette” (lechuza) por “νυκτερίδα” (*chauve-souris*: murciélago).

de Gracián se traduce como “la peine du talion” en francés mientras que Ralis, evitando el término latino *talion*, traduce “παλαιόν νόμον”⁶¹. Más casos de sustitución cultural constituyen, por ejemplo, las traducciones de “la república de Venecia” y “République de Venise” en “Αριστοκρατία των Ενετών”⁶² y “el poder otomano” y “la puissance Ottomane” en “της Οθωμανικής Βασιλείας”. Ioanis Ralis, atento a aclarar ciertos pasajes que considera de difícil comprensión, emplea también la técnica de la ampliación: “περιέχει τα Περί Νεότητος, ήτοι της α^{ης} ηλικίας”, “της λευκής γαλής ήτοι του κακουμίου” o “και ζώνας μεταξωτάς και ιστούς λεπτούς, τα τουρκιστί ‘τουλπάνια’”, etc.

Partiendo de la traducción intermedia *L’homme détrompé*, Ioanis Ralis traduce una obra menos enrevesada que el original *El Criticón*, liberada de numerosos pasajes de difícil comprensión fuera de España omitidos sutilmente por Guillaume de Maunory. También hay que tener en cuenta que, al seguir fielmente la híbrida *belle infidèle* francesa, se convierte automáticamente en receptor de todos los cambios impuestos por De Maunory y así lo que llega a traducir es, en realidad, el texto francés y no el original castellano. Entre todos estos cambios significativos menciono aparte merece el grado de fidelidad que muestran ambos traductores –respecto a su texto de origen cada uno– a la puntuación, la separación de párrafos y los cambios de interlocutor en las partes dialógicas del texto.

En ambas traducciones se registra un uso anárquico de los signos de puntuación; francés y griego emplean instintivamente, según parece, solo los signos de puntuación básicos (punto, coma, punto y coma, signos de interrogación y de exclamación) sin cumplir con ningún tipo de normativa aparente. Lo mismo ocurre con la separación de los párrafos del texto original; De Maunory, habiendo omitido frases y párrafos enteros de *El Criticón*, emplea arbitrariamente el punto y aparte y Ralis, a su vez, sigue también su propio criterio. En cuanto a la señalización del cambio de interlocutor en

⁶¹ Ralis traduce como “παλαιόν νόμον” (antigua ley) la “ley del talión”, registrada ya en el Código de Hammurabi y en el Antiguo Testamento, que consistía en imponer al culpable un castigo idéntico al crimen cometido.

⁶² Ralis traduce en más ocasiones la “república” como “αριστοκρατία”, como en “la república del cuerpo”, “la republique du corps humain” y “της αριστοκρατίας του σώματος”, por ejemplo.

las partes dialogadas del texto, De Maunory no utiliza un signo distintivo—como la raya, por ejemplo—, sino frases como “dit Andrenio”, “repartit Critile”, “continua-t-il”, “répondit-il”, “il parla ainsi”, etc. para cumplir con esta función, mientras que Ralis deja, en la mayoría de los casos, una línea en blanco. El resultado de estas prácticas es una gran confusión en numerosas locuciones, originada a veces en el texto francés y otras directamente en el texto griego. Estas opciones personales de cada uno de los dos traductores cambian sustancialmente la estructura básica del texto original español, como se puede comprobar por la extensión que ocupan en ciertas páginas de esta edición sinóptica los textos traducidos.

Con todo, a pesar de lo anteriormente expuesto, la labor traductora de Ioanis Ralis, que sigue la corriente clásica de la traducción respecto a la obra de Guillaume de Maunory, es más que meritoria y logra añadir una obra española más al reducido *corpus* de las traducciones de obras literarias occidentales realizadas en las cortes fanariotas de Moldavia y Valaquia a mediados del siglo XVIII. Años anteriores, entre 1720-1725, habían aparecido traducidos, a través de la versión italiana, varios capítulos de *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* de don Miguel de Cervantes⁶³.

ESTUDIO DE LA LENGUA⁶⁴

Ioanis Ralis emplea, en su traducción, la lengua característica de los fanariotas, la neohelénica común —την ῥωμαϊκὴν ἀπλὴν, según la portada de una de sus traducciones de Molière— repleta, sin embargo, de abundantes elementos arcaizantes y, en mayor o menor medida, de rasgos del habla urbana del *rum millet* de Constantinopla. La lengua de esta comunidad grecoparlante de religión cristiana ortodoxa es, a su vez, producto de la mezcla, tanto de los diversos dialectos neohelénicos de los griegos que se iban afincando en La Ciudad, como de otros idiomas como el turco, el francés, el italiano y el armenio. Ioanis Ralis, oriundo de la isla de Lesbos

⁶³ Cf. OMATOS (2006); KEXAGIOΓAΟΥ (2007); TAMPIAKH (2007^a); MARÍN CASAL (2010).

⁶⁴ Este estudio se ha realizado en colaboración con Nikos Mavrelou y recoge todos los fenómenos fonéticos, léxicos, morfológicos y sintácticos registrados en el texto de Ioanis Ralis.

y residente durante décadas en las cortes fanariotas de Iasi y Bucarest, adopta esta lengua semiculta, típica de la comunidad cosmopolita y políglota fanariota, que está a medio camino entre la lengua formal arcaica y el habla de los fanariotas cortesanos⁶⁵.

Los acusativos registrados en expresiones como *να με δώσης ένα πράγμα; με έκαμαν μερίδιον; τον έμαθεν να ομιλή; δεν σε εδιηγήθην*, etc., por ejemplo, indican, además, la armoniosa convivencia entre esta lengua pura de los aristócratas fanariotas y la neohelénica común hablada por el grueso de la población griega constantinopolitana. Asimismo, la presencia de tipos gramaticales como *αι μητέρες, αι γυναίκες, αι βεβαμμένα τρίχες, εν τοσαύταις μορφαίς, κάποιαις ώραις, πλείονες ευκαιρίαι*, etc., corroboran la fase de transición por la que, hacia mediados del siglo XVIII, la lengua griega está atravesando todavía. En el texto se registran, además, numerosos fallos ortográficos debidos a la inestabilidad lingüística del momento o, tal vez, a cierta noción de la ortografía histórica de algunos literatos y a la estética dominante en los círculos cultos: *συκώνεις, καλήτερα, ζηλωτυπεία, είμουν, ακόμι*, etc. Como una pequeña contribución al estudio diacrónico de la lengua griega, en general, y de la *ρώμαϊκή άπλή*, en especial, se ofrecen a continuación unos pocos ejemplos gramaticales más que corroboran el empleo de la lengua neohelénica común, arcaica y coloquial urbana por partes, en los círculos fanariotas de la década de los 50.

A nivel fónico, el fenómeno registrado más significativo es la sustitución de ‘τσ’ con ‘τζ’: *έτζι, ατζάλι, τζερεμόνιας, τζέπην*, etc., muy popular en los dialectos orientales del griego moderno (Quíos, islas del Dodecaneso, etc.).

A nivel morfológico, se registran varios arcaísmos como en: los nominativos femeninos en *-ις*, como *η ελάφρωσις, η μεταχείρησις, η έκπληξις*, etc., y los plurales femeninos como *αι συμφοραί, αι αρεταί, αι μέλισσαι, αι φωναί*, etc.; los acusativos femeninos en *-ιν*, como *την δύναμιν, την απόλαυσιν, την έκπληξιν, την όψιν*, etc., y los plurales femeninos como *τας εντυπώσεις, τας φωνάς, τας θλίψεις, τας οποίας*, etc.; los dativos *μοι*,

⁶⁵ Cf. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ (2014); ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ (2017), pp. 34-43; BOUCHARD (2016), pp. 13-15; HADODO (2020), pp. 49-65.

σοι y los dativos masculinos y femeninos, como *τω δε αγρίω νέω, εν τω κήπῳ, τη καταιγίδι, εν αυτή, etc.*; el empleo del número dual *δύω*, de uso limitado desde el período helenístico, que alterna con la forma *δύο*; los participios como *συμπεπλεγμένα, τετυφλωμένοι, διακεκοσμημένου, πεποικιλμένα, etc.*⁶⁶; los numerosos imperativos como *ειπέ μοι, πίστευσόν μοι, άκουσόν μου, ύπαγε, etc.* entremezclados con los imperativos neohelénicos. Por otro lado, el traductor emplea varios imperativos característicos del habla constantinopolitana como *έρχου [έλα], είδετε [δέστε]*, etc., o los verbos *αισθάνουμουν y εδύνουμουν*, tipos intermedios entre los arcaicos *ησθανόμην y εδυνάμην* y los actuales *αισθανόμουν y μπορώ* respectivamente.

En el texto fanariota se registran además varios casos de aumento de aoristo o de pretérito imperfecto en *η-* en vez de *ε-* y menos en vez de *α-*, como muy a menudo ocurre, por ejemplo, con el dialecto cretense: *ηλευθέρωσεν, ηκούοντο, ηκροάζοντο, ήνοιγον, ηδύναντο, etc.*; con dicho dialecto comparte además la adición de una *ε-* inicial en casos como *επερίγραψεν, εσνήθιζε, ε περιπατούσαν, ε προχωρούσαν, εγίνοντο, εγέοντο, etc.* donde, en realidad, no hace falta ningún aumento según las reglas de la lengua neohelénica común. Ralis añade varias letras iniciales (*α-, ε-, η-, ο-*), sin ninguna función gramatical aparente, en numerosos sustantivos, adjetivos y verbos: *αλησμονημένοι, εντροπή, εζάδελφος, εστεφανωμένος, εστολισμένους, ηκονημένους, ημπορή, ομπρός, οφρύδια, οβρίσκει, ο παραχωρεί, etc.* Es llamativo el abundante uso del futuro de optativo formado a partir del verbo *θέλω* y no de la partícula actual *θα*: *ήθελα ειπή ότι, ήθελε λάμπη περισσότερον; ηθέλαμεν τον αποδέχεσθαι; ήθελον σε αγαπά όλοι, etc.*

El traductor emplea de una manera anárquica la *-ν* final de palabra; así, junto a numerosos casos como *εις ένα μέγαν κίνδυνον, εις καμμίαν σπιλάδα, ούτε ένα λόγον, ένα νέον άνθρωπον, όλον το ημισφαίριον, κακίαν τόσον επικίνδυνον, μίαν φυσικήν αίσθησιν, πρώτην φοράν, etc.* Ralis opta por no emplear la *-ν* final incluso cuando la palabra siguiente empieza

⁶⁶ En algún caso se emplea la perífrasis en lugar del propio participio como, por ejemplo, *με το να εζήλθε* en vez de *εξερχόμενος*.

por una vocal, como en *ένα όχλον παιδίων, κανένα αληθινόν θαυμασμόν, παρά ένα ήχον, ένα αδάμαντα*, etc.; sin embargo, la emplea, en numerosas ocasiones, cuando la palabra siguiente empieza precisamente por ν-, como en *την αθώαν νηπιότητα, από τον νουν μου, την νουθεσίαν, την νήσο, την νεότητα, τον νέον*, etc. De manera igual de anárquica emplea la -ν final de verbo; así, junto a verbos como *γνωρίζουσι, νομίζουνσι, να γνωρισθώσι, να ακούσωσι*, etc. se registran *πλέουσιν, κατοικούνσιν, πέσωσιν, θέλουσιν*, etc., e incluso dentro de la misma oración como *Αι χείραι εμποδίζουνσιν, αποσμήχουσιν, ενδύουσιν, εξισάζουσι, χαρακτηρίζουσι, προσκαλούνσιν; ούτε αποκάμνουσιν ούτε βλάπτουσι να βλέπουσι την θάλασσαν; επάτησε την γην, την κατεφίλησεν*, etc.

A nivel sintáctico se registran estructuras arcaicas como *εκείνο μοι εφάνη; δεν μοι είπας; διατί μοι το έδωκε; τόσον μόνον σοι λέγω, ότι σοι έδωκεν τον τρόπον; εγώ σοι λέγω την αλήθειαν; να σοι παραδώσω την προσοχήν*, etc. con los dativos de los pronombres personales *εγώ* y *(ε)σύ* en lugar de los genitivos del griego moderno *μου, σου*; asimismo, las estructuras con los acusativos de los pronombres personales *εγώ, (ε)σύ, αυτός/ αυτή/αυτό* en lugar de los genitivos del griego moderno *μου, σου, του; με έκαμαν μερίδιον; εκείνο οπού με δίδει μάλλον έκπληξιν; και με εφαιόντο; με κακοφαίνεται; ο αήρ τον δίδει τα πετεινά του; τον έμαθεν να ομιλή*, etc.

De igual manera, la estructura, varias veces registrada, *θέλω + ότι + να*, como en *εσύ ήθελες ότι η τέχνη η ανθρώπινη και η υφαντική να εμβώσιν εις; θέλοντας ότι πάσαι αι διαφοραί των κτισμάτων να είναι; θέλοντας ότι το μεγαλείον του να συνίσταται εις*, etc., que es la estructura intermedia entre la arcaica *θέλω + infinitivo* y la actual *θέλω + subjuntivo*; la estructura *επειδή + και*, como en *επειδή και είναι πέτρα φιλοσοφική; επειδή και ημπορεί αύριον να γίνη εχθρός; επειδή και ζω επειδή και γνωρίζω*, etc., que es la fase que precede a la actual *επειδή + verbo*; la estructura *αν + και + να*, como en *λογίζονται ως απόντες αν και να είναι παρόντες; Διότι αν και να έχη και η Αλήθεια πολλούς μινίστρους; αν και να είναι άριστος ρήτωρ δεν ελογίσθη ποτέ χρυσόστομος*, etc., en lugar del actual *ακόμα + και/ κι + αν*; o la estructura verbo/ adverbio + infinitivo en lugar de la oración subordinada del griego actual como *τολμώ ειπείν, μάλλον ειπείν, άπαξ ειπείν*, etc.

Hay que mencionar también el nutrido grupo de verbos seguidos por un caso diferente del que rigen en la actualidad y se registran así: acusativos en lugar del genitivo actual como *μεταξύ εις τα άλλα; θέλουνσι να είναι υπέρ εκείνους τους παλαιούς; χωρίς να μετέχη από τας αταξίας του*, etc.; dativos en lugar del acusativo actual como *ο φόβος εναντιούται τη ανδρία, η λύπη τη χαρά και το μίσος τη αγάπη; Παρευθύς γνωρίσθη τη αληθεία εν γαστρί έχουσα*, etc. Se hace mención también de los pocos casos de una sintaxis atípica como: *υποκείμενα εις άλλα κτίσματα λίαν τελειότερον; και νομίζεται ως ενός είδους θεότης; Η εμβρίθεια και η φρόνησις αποτελεί την ενταξίαν της φωνής*, etc.

A nivel léxico, junto a numerosos vocablos cultos, como *αγχίνοια, μελανειμονούσα, κεκοπιακός, ρερυπωμένα*, etc., se registran tanto dobles y tripletes sinonímicos como *νερά/ ύδατα, γυναικα/ γυνή, ίππος/ άλογα, λίθους/ πέτραν, χρόνους/ έτη y καλλονή/ κάλλος/ ευμορφία, ομμάτι/ οφθαλμός/ όμματα, στράτα/ οδός/ τρίβους*, etc., como varios vocablos de origen francés o italiano, como *κούρτη, γεντιλόμος, μινίστρος, οφίκια, σολδάτος, τζερεμόνια*, etc., y turco, como *τιμαρχανέ, τουλπάνια, τζέπη*, etc., aparte de los vocablos característicos, como varias veces se ha mencionado hasta ahora, del habla griega urbana de Constantinopla. Además, un nutrido grupo de expresiones arcaizantes como *να εμβή εις διήγησιν; ο νους μου έκαμνε βίαν ορμητικήν; με έρριπεν εις απορίαν; άρχισαν να φαντάζονται υψηλά δια την θυγατέρα τους; εις πολόν καιρόν [για πολύ καιρό]*, etc., corroboran también la riqueza de la lengua neohelénica común de los fanariotas de mediados del Siglo de las Luces.

EL MANUSCRITO⁶⁷

Descripción codicológica del ms. gr. 62

Bucarest. Academia Rumana [Academiei Române], ms. gr. 62, 1r-160v.

Ιωάννης Ράλης. [Título:] Ο ΤΗΣ ΑΠΑΤΗΣ ΑΠΑΛΛΑΓΕΙΣ/ Η/ ΤΟ ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΒΑΛΤΑΣΑΡ ΓΡΑΤΙΑΝΟΥ/ ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ/ ΕΚ ΤΗΣ/ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ/ ΠΑΡΑ/ ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΑΛΗ/ ΠΡΩΗΝ ΜΕΓΑΛΟΥ/ ΣΤΟΛΝΙΚΟΥ/ ΤΟΥ ΕΚ ΜΙΤΥΛΗΝΗΣ [*sic*]/ ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ./ ΕΝ ΙΑΣΙΩ ΤΗΣ ΜΟΛΔΑΒΙΑΣ./ ΑΨΝΔ [Incipit:] Ὁ παρών Πρῶτος Τόμος περιέχει τα/ περί νεότητος ἦτοι τῆς α^{ης} ἡλικίας./ ΚΕΦ^{ον} Α΄./ Ο Κριτίλος υπό των κυμάτων της/ θαλάσσης ρίπτεται εις μίαν νήσον (f. 2r). [Explicit:] ὁ/ δε κριτίλος, και ὁ ανδρό/ νιος ἤξαντο της ὁ/ δοῦ της αγούσης/ εις τον λιμέ/ να της ανδρι/ κῆς ἡλικίας/ εις την Α/ ρραγωνίαν/ Τέλος τοῦ Πρώτου τόμου [rúbrica] (f. 160v).

[Estado del texto]: Bueno. Daños causados por insectos (encuadernación, hoja de guarda inicial, ff. 1-20, hoja de guarda final y ff. 153-160), y por la oxidación de la tinta ferrotánica (f. 15).

s. XVIII [1754], papel, 220x160mm, 1h. + 160 ff. + 1h., composición unitaria, caja de escritura 180-185x110mm, de entre 22 y 23 líneas [f. 160, 15 líneas], a línea tirada, letra humanística, [Ornamentación]: sí.

[Observaciones]: Manuscrito unitario (ms. 233 (62)/ ms. gr. 62), in-4°, en papel. En el lomo y en la guarda anterior, pegatina blanca de la biblioteca:

⁶⁷ La descripción codicológica de este apartado sigue, en líneas generales, las pautas del MANUAL DE PROCEDIMIENTO DE TRABAJO NORMALIZADO del “Grupo de Estudios de Prosa Hispánica Bajomedieval y Renacentista. Dialogyca BDDH (Biblioteca Digital del Diálogo Hispánico), IUMP-UCM”, cf. MANUAL (2013), pp. 103-121. Cf. GRIGORIADOU (2021).

“B.A.R./ COD. GRAECI/ 62”. En la guarda volante, nota manuscrita a tinta: “Dăruit academiei/ de/ M. Stroescu^{68/ 8/}₂₀ Novembre 1891”. En la portada (f. 1r): rúbrica, título de la obra, nombre del traductor, lugar y año en letra mayúscula de diferente tamaño. Cuerpo del texto: a dos manos; a partir de la mitad del f. 137v hasta el final (f. 160v), escribe una ‘segunda mano’. Tinta: negra (descolorida en los ff. 41v-45v, 95v-96v). Filigrana: sólo se puede apreciar en los tres primeros folios. Numeración: arábica impresa, en la parte superior derecha del folio. No hay folios en blanco ni folios rotos. Daños causados por insectos y por la oxidación de la tinta ferrotánica. Se registran pocos tachones y algunos añadidos interlineares. Con todo, se trata de un manuscrito realmente pulcro y cuidado. Encuadernación: 225x165mm, en piel marrón con aguas negras; el lomo del manuscrito, el marco de la tapa, las cuatro esquinas y el centro, con motivos florales dorados. Contenido del manuscrito: f. 1r: portada: [rúbrica] Ο ΤΗΣ ΑΠΑΤΗΣ ΑΠΑΛΛΑΓΕΙΣ/ Η/ ΤΟ ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΒΑΛΤΑΣΑΡ ΓΡΑΤΙΑΝΟΥ/ ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ/ ΕΚ ΤΗΣ/ ΓΑΛΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ/ ΠΑΡΑ/ ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΑΛΗ/ ΠΡΩΗΝ ΜΕΓΑΛΟΥ/ ΣΤΟΛΝΙΚΟΥ/ ΤΟΥ ΕΚ ΜΙΤΥΛΗΝΗΣ [sic]./ ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ./ ΕΝ ΙΑΣΙΩ ΤΗΣ ΜΟΛΔΑΒΙΑΣ./ ΑΨΝΔ.; f. 1v: en blanco; ff. 2r-10r: Ὁ παρών Πρώτος Τόμος περιέχει τά/ περί νεότητος, ἤτοι τῆς πρώτης ἡλικίας./ ΚΕΦ^{ov}. Α’./ Ο Κριτίλος ὑπό τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης ρίπτεται εἰς μίαν νῆσον καί/ οβρίσκει ἐκεῖσε τον Ανδρόνιον, ὃς τις διη/ γεῖται αὐτῷ τάς παραδόξους αὐτοῦ συμφοράς; ff. 10r-18v: Κεφάλαιον Β’/ Τό μέγα θέατρον τοῦ παντός; ff. 18v-28v: Κεφάλαιον γ^{ov}/ Περί του κάλλους τῆς φύσεως; ff. 28v-41r: Κεφάλαιον δ^{ov}/ Τά παίγνια τῆς ζωῆς; ff. 41v-51v: Κεφάλαιον ε^{ov}/ ἡ πρώτη εἴσοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τον κόσμον; ff. 52r-65r: Κεφάλαιον στ^{ov}/ Χαρακτήρ τοῦ κόσμου; ff. 65r-79r: Κεφάλαιον ζ’/ ἡ πηγὴ τῆς ἀπάτης; ff. 79r-91r: Κεφάλαιον η’/ Ἱστορία τῆς Ἀρτεμίας; ff. 91r-105r: Κεφάλαιον θ’/ ἡθικὴ ἀνατομὴ τοῦ ἀνθρώπου; ff. 105r-115v: Κεφάλαιον ι^{ov}/ Τά βδελυρά ἀποτελέσματα τῆς ἀτάκτου ζωῆς; ff. 116r-130v: Κεφάλαιον ια^{ov}/

⁶⁸ Se trata, probablemente, de Mihail Stroescu (1836-1889) o de Mihail Vasilievici Stroescu, hijo y hermano respectivamente de Vasile Vasilievici Stroescu (1845-1926), abogado y político rumano, proclamado miembro honorario de la Academia Rumana en 1910.

ὁ κόλπος τῆς κούρτης; ff. 130v-144v: Κεφάλαιον ιβ^{ov}/ Τά θέλγητρα τῆς Φελσειρήνης; ff. 144v-160v: Κεφάλαιον ιγ^{ov}/ ἡ παγκόσμιος πανήγυρις. En la guarda volante, la nota manuscrita “Dăruit academiei/ de/ M. Stroescu/ ⁸/₂₀ Novembre 1891”, indica uno de sus anteriores poseedores; no se registran *ex libris* u otro tipo de marcas⁶⁹. Se ha intentado averiguar la procedencia del manuscrito y trazar su posible itinerario entre bibliotecas pero fue una tarea infructuosa. Según fui informada por el personal de la Sección de Manuscritos de la Biblioteca de la Academia Rumana, una serie de desgracias ocurridas en el pasado (incendios, saqueos, bombardeos, etc.) impide saber algo más al respecto que los datos que ofrece el propio manuscrito.

OTROS TESTIMONIOS MANUSCRITOS

Descripción codicológica del ms. gr. 88

Bucarest. Academia Rumana [Academiei Române], ms. gr. 88, ff. 1r-246v.

Ioanis Ralis. [Título:] [Fragmentos de las tres partes de *El Criticón*]. [Incipit:] [manuscrito acéfalo] τας το πνεύμα μου, δι' αυτήν την κακήν μου διαγω/ γήν ἐδέχομουν από τους ἐδικούς μου ψευδοφίλους/ πολλούς ἐπαίνους (f. 1r). [Explicit:] μίας μανιώδους καταιγίδος και α/ νεμοταραχής [manuscrito truncado] (f. 246v).

[Estado del texto]: Bueno. Daños causados por insectos (ff. 1-2 y ff. 244-246) y humedad; mancha de tinta (f. 156v).

s. XVIII, papel, 165x125mm, 1h (moderna, color marrón) + 246 ff. + 1h (moderna, color marrón), composición unitaria, caja de escritura 130/140-90mm, 14 líneas, a línea tirada, letra humanística, [Ornamentación]: no.

[Observaciones]: Manuscrito unitario (ms. 235 (88)/ ms. gr. 88), in-8°, en papel. En el lomo y en la guarda anterior, pegatina blanca de la biblioteca:

⁶⁹ Cf. LITZICA (1909), p. 115.

“B.A.R./ COD. GRAECI/ 88”; el lomo, además, con letra en oro: «CRITIL/SI/ANDRONIC». Lomo con cuatro nervios. Manuscrito acéfalo y truncado. A dos manos (o una, cambiando el ductus). Tinta: negra. Filigrana: sin localizar alguna. Numeración: arábica, impresa a lo largo del texto (ff. 1-246). Folios en blanco: 161v y 192v. Encuadernación: 175x125mm, en piel marrón con grabado en seco en las cuatro esquinas. En el f. 57v se interrumpe la escritura del texto y aparece una breve nota de tres líneas sobre ‘el arte de escribir’, escrita por una segunda mano y acabando en una rúbrica: “ἡ τέχνη τοῦ γράφειν ἀναντιρρήτως ἐστὶ μία τῶν ὠφελιμωτάτων καὶ ἀξιολογωτάτων ἀφιερώσεων [*ilegible*]”. En los ff. 126r-127v, se interrumpe una vez más la escritura de la traducción para dejar espacio a una especie de ejercicio de caligrafía sobre el alfabeto griego en letra minúscula [el f. 127v solo lleva unos garabatos]. De la misma manera se interrumpe la escritura en los ff. 156v-157v: en el f. 157v hay una nota amorosa de muy difícil lectura a causa de una mancha de tinta: “προσκυνῶ την ευγενειάν της/ ταπεινός προσκυνῶ καὶ φιλό/ το χαϊράκι σας γλυκύ/ [*ilegible*] τι κάμνετε εἰς την/ υγιεία σας καλὸ το καὶ [*ilegible*]/ [*ilegible*]”. En el f. 157r: “προσκυνῶ καὶ φιλό το χαϊράκι σ[ic]”. En el f. 157v: otro ejercicio de caligrafía y un garabato que ocupa la mitad del folio⁷⁰. Contenido del manuscrito: ff. 1r-84v: varios fragmentos de capítulos sin título, separados por un espacio en blanco; ff. 84v-88r: ἡ πλατεία τοῦ ὄχλου [f. 85v: la misma nota que en el f. 57v, pero escrita por la mano de la nota amorosa (f. 157v): “ἡ τέχνη τοῦ γράφειν ἀναντιρρήτως ἐστὶ μία τῶν ὠφελιμωτάτων καὶ ἀξιολογοτάτων”]; ff. 88r-163v: ἀπολογία τῆς τύχης; ff. 164r-218v: Γρατιανοῦ/ Τὰ προτερήματα καὶ ελατ/ τώματα τοῦ γήρατος./ ὀρισμός τῆς βασιλείας/ τοῦ γήρατος, ὅπου ἐκήρυ/ ξεν εἰς ὅλην την ἐπικρά/ τειαν της; ff. 218v-246v: ἡ μητριὰ τῆς ζωῆς; f. 246v-manuscrito truncado: ὁ κριτῖλος διηγᾶται εἰς τον ἀνδρόνιον τὰς συμφοράς του. No se registran

⁷⁰ Se da la impresión de que se trata del cuaderno de una mujer, que copia de una manera pulcra a lo largo del manuscrito, a cuyo cuaderno acceden dos personas diferentes –la primera de lengua correcta y letra cuidada; la segunda, ¿una persona menos instruida, un extranjero?, de lengua y letra mucho menos cuidadas– para dejarle sus mensajes y, en el caso de la segunda persona, aprender la escritura del alfabeto griego, como si fuera aquello el único cuaderno de la casa. Con todo, la copista no se deshace de ellos sino sigue su tarea en el espacio o folio siguiente.

ex libris u otro tipo de marcas⁷¹. Se ha intentado averiguar la procedencia del manuscrito y trazar su posible itinerario entre bibliotecas pero fue una tarea infructuosa. Según fui informada por el personal de la Sección de Manuscritos de la Biblioteca de la Academia Rumana, una serie de desgracias ocurridas en el pasado (incendios, saqueos, bombardeos, etc.) impide saber algo más al respecto que los datos que ofrece el propio manuscrito.

*Descripción codicológica del ms. gr. 1206*⁷²

Bucarest. Academia Rumana [Academiei Române], ms. gr. 1206, 1r-143v.

Ioanis Ralis. [Título:] [*Tercera parte de El Criticón*] [Incipit:] [manuscrito acéfalo] πάντες οι ανθρωποι έχουνσι τας εαυτών φαντασίας (f. 1r). [Explicit:] [...] (f. 143v).

[Estado del texto:]: Bueno.

s. XVIII (2ª mitad), papel, 230x170mm, composición unitaria, caja de escritura 200-140mm, [...] líneas, a línea tirada, letra humanística, [Ornamentación]: no.

[Observaciones]: Manuscrito unitario, in-4º, en papel. En el lomo y en la guarda anterior, pegatina blanca de la biblioteca: “B.A.R./ COD. GRAE-CI/ 1206”. Nota: “Bibescu - Palatul Mogoșoaia, 1951”⁷³. Tinta: negra.

⁷¹ Cf. LITZICA (1909), p. 116.

⁷² Desgraciadamente, el cierre repentino de la Biblioteca de la Academia Rumana, desde el 6 de marzo del 2020 hasta la actualidad, a causa de la pandemia Covid-19 impide la consulta y así la descripción más exhaustiva de este manuscrito. Se intentó, a través de otras vías, reunir más datos pero ninguna resultó tan eficaz y fidedigna como la consulta *in situ* del propio manuscrito.

⁷³ El Palatul Mogoșoaia (Palacio de Mogoșoaia), construido entre 1698 y 1702 a petición de Constantin Brâncoveanu, fue vendido en 1911 al príncipe George-Valentin Bibescu quien se lo ofreció a su culta esposa, la escritora rumana Martha Lahovary. Bajo la atenta mirada de la princesa Martha Bibescu –a cuya biblioteca pertenecería muy probablemente el manuscrito gr. 1206, siendo su madre la princesa griega Emma Mavrokordatos– el Palacio se convirtió, durante las décadas de los 20 y los 30, en el lugar de encuentro de políticos, ministros, diplomáticos, escritores y la alta sociedad internacional.

Filigrana: sin localizar alguna. Numeración: arábica impresa (3-290/ f. 1-144). Folios en blanco: uno al principio, sin numerar; 144r, 146 y 147v [ff. 144, 145 y 147v: garabatos en bolígrafo y notas sin valor en griego y rumano]. Encuadernación: en piel, con adornos prensados. Contenido del manuscrito: ff. 1r-16r: Περί του γήρατος/ κεφάλαιον α^{ov}/ τά προτερήματα και ἐλαττώματα τοῦ γήρατος; ff. 16r-29v: κεφάλαιον β^{ov}/ ἡ πηγὴ τῆς κακίας; ff. 29v- 44v: κεφάλαιον γ^{ov}/ ἡ ἀλήθεια ἐγκυμονοῦσα; ff. 44v-58v: κεφάλαιον δ^{ov}/ ὁ κόσμος γεγραμμένος με τζίφραν και οξηγημένος; ff. 58v-71v: κεφάλαιον ε^{ov}/ παλάτιον ἄνευ πύλης; ff. 71v-84r: κεφάλαιον στ^{ov}/ ἡ βασιλίσσα τῆς ἐπιστήμης; ff. 84r-94v: κεφάλαιον ζ^{ov}/ ἡ θυγάτηρ ἄνευ πατρός; ff. 94r-104r: κεφάλαιον η^{ov}/ Το σπήλαιον τοῦ μη ὄντος; ff. 104r-114r: κεφάλαιον θ^{ov}/ ἡ εὐρεσις τῆς Φελισίνδης; ff. 114r-125r: κεφάλαιον ι^{ov}/ ὁ τροχός τοῦ καιροῦ; ff. 125r-140v: κεφάλαιον ια^{ov}/ ἡ μητρυνία τῆς ζωῆς; ff. 141r-143v: κεφάλαιον ιβ^{ov}/ ἡ νῆσος τῆς ἀθανασίας. No se registran *ex libris* u otro tipo de marcas⁷⁴. Se ha intentado averiguar la procedencia del manuscrito y trazar su posible itinerario entre bibliotecas pero fue una tarea infructuosa. Según fui informada por el personal de la Sección de Manuscritos de la Biblioteca de la Academia Rumana, una serie de desgracias ocurridas en el pasado (incendios, saqueos, bombardeos, etc.) impide saber algo más al respecto que los datos que ofrece el propio manuscrito.

Descripción codicológica del ms. gr. 63

Bucarest. Academia Rumana [Academiei Române], ms. gr. 63, 1r-133r.

[Anónimo]. [Título:] [Περί νεότητος ἥτοι Περί τῆς πρώτης ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου]. [Incipit:] Πρόλογος./ Τὴν καλλητέρα χρήσιν ὅπου ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ κάμῃ τοῦ λογικοῦ του/ εἶναι τό νὰ καταγίνεται εἰς τό νὰ γνωρίσῃ τά πράγματα (f. 2r). [Explicit:] συγκρίνων το τῶν/ ἰσπανῶν ἔθνος [tachón] ταις διαφοροῖς ἡλικίαις τῆς ζωῆς. Καὶ τῇ [sic] αραγωνέζους τῇ/ ἀνδρική ἡλικίᾳ./ Ἰδοῦ τέλος (f. 133r).

⁷⁴ Cf. CARATAȘU (2004), p. 201.

[Estado del texto]: Bueno. Daños causados por insectos (encuadernación) y humedad (f. 111).

s. XVIII, papel, 220-225x165mm, 0h. + 133 ff. + 2h., composición unitaria, caja de escritura 170-190x125mm, de entre 19 y 31 líneas, a línea tirada, letra humanística, [Ornamentación]: no.

[Observaciones]: Manuscrito unitario (ms. 234 (63)/ ms. gr. 63), in-4°, en papel. En el lomo y en la guarda anterior, pegatina blanca de la biblioteca: “B.A.R./ COD. GRAECI/ 63”. En la parte superior del primer folio, a tinta: “Dăruit academiei de M. D. A. Sturdza⁷⁵ 1885”; en la línea siguiente, una segunda mano: “[ilegible]”; en la línea siguiente, una tercera mano: “[ilegible] (¿nombre de otro poseedor?)”. Hacia la mitad del mismo folio, una cuarta mano: “αὐτὴ ἡ πολυπερίεργος Ἱστορία ὑπάρχει ἐκ/ τῶν ἐμῶν βιβλίων/ LR⁷⁶/ 1791. Σεπτ./ 17”. Varias manos (por lo menos dos). alguna que otra nota marginal, no es una puesta en limpio. Tinta: negra. Filigrana: sin localizar alguna. Numeración: arábiga, impresa a lo largo del texto (ff. 1-133) y a mano y a tinta a partir del f. 10 (empezando a enumerar a partir del número 9 [f. 10]. Error en la foliación manual: del f. 110 [f. 111] pasa al f. 112, y así empieza a coincidir la numeración a mano con la impresa: f. 112 [f. 112]). Folios en blanco: 7v-9v. Folios rotos: 13, 16, 17, 65 y 114. Encuadernación: 230x165mm, en piel marrón con aguas negras; el lomo del manuscrito, el marco y los centros de la tapa y la contratapa dorados (en el centro de la tapa: un jarrón tipo ánfora con flores dorado; en el centro de la contratapa: el mismo dibujo, donde solo las flores y la base del jarrón están doradas). Contenido del manuscrito: carece de portada donde se podría localizar todos los datos necesarios para su identificación (nombre del traductor, ciudad, año, etc.); ff. 2r-7r [el último folio sólo contiene cuatro palabras, el resto del folio en blanco]: Πρόλογος [a dos manos –o a una, pero con *ductus* de tamaño más pequeño que la primera mano–; ninguna es la mano que copia la traducción]; ff.

⁷⁵ Se trata, muy probablemente, de Dimitrie Alexandru Sturdza-Miclăușanu (1833-1914), historiador y político rumano, presidente de la Academia Rumana entre 1882 y 1884.

⁷⁶ Litzica lee el monograma “ZR”, cf. LITZICA (1909), p. 115.

7v-9v: en blanco; ff. 10r-20r: Μέρος Πρώτον/ Περί νεότητος ἢ Περί τῆς πρώ/ τῆς ἡλικίας του ἀνθρώπου/ Κεφ^{ov} α^{ov}/ Ὁ Κρίτιλος [*sic*] εὐρίσκει τον Ἀνδρένιον εἰς μίαν νῆ/ σον ὅπου ἐρρίφθαι ἀπό τά τῆς θαλάσσης/ κύματα, και του διηγῆται το θαυμαστόν/ του συμβεβηκός; ff. 20r-31r: Κεφ^{ov} β^{ov}/ το μέγαλον θέατρον τοῦ κόσμου; ff. 31r-42v: Κεφ^{ov} 3^{ov} [tachado en el manuscrito]/ περί τοῦ κάλλους τῆς φύσεως; ff. 43r-58r: Κεφ^{ov} [δ]^{ov}/ τα παίγνια τῆς ζωῆς; ff. 58r-69r: Κεφ^{ov} ε^{ov}/ ἡ πρώτη εἰσοδος εἰς τον κόσμον; ff. 69r-83r: Κεφ^{ov} στ^{ov}/ ὁ χαρακτήρ τοῦ αἰῶνος; ff. 83v-92v: Κεφ^{ov} Ζ^{ov}/ ἡ πηγὴ τῆς ἀπάτης; ff. 92v-98v: Κεφ^{ov} η^{ov}/ Ἱστορία τῆς ἀρτεμίας; ff. 98v-105v: Κεφ^{ov} θ^{ov}/ ἡθικὴ ἀνατομία τοῦ ἀνθρώπου; ff. 105v-110v: Κεφ^{ov} ι^{ov}/ Τα φρικτὰ αποτελέσματα μιᾶς ἀτάκτου ζωῆς; ff. 110v-117v: Κεφ^{ov} ια^{ov}/ ὁ κόλπος τῆς κούρτης; ff. 117v-124v: Κεφ^{ov} ιβ^{ov}/ Τα θέλγητρα τῆς Φαλσηρήνος; ff. 124v-133r: Κεφ^{ov} ιγ^{ov}/ ἡ πανήγυρς τοῦ σύμπαντος κόσμου. Como ya está mencionado, en la parte superior del primer folio, la nota manuscrita: “Dăruit academiei de M. D. A. Sturdza 1885” indica uno de sus anteriores poseedores. No se registran *ex libris* u otro tipo de marcas⁷⁷. Se ha intentado averiguar la procedencia del manuscrito y trazar su posible itinerario entre bibliotecas pero fue una tarea infructuosa. Según fui informada por el personal de la Sección de Manuscritos de la Biblioteca de la Academia Rumana, una serie de desgracias ocurridas en el pasado (incendios, saqueos, bombardeos, etc.) impide saber algo más al respecto que los datos que ofrece el propio manuscrito.

Sobre este manuscrito, Ἀλκης Αγγέλου informaba, en 1999, de que contiene, fragmentariamente, una de las cuatro⁷⁸ traducciones al griego moderno de *El Criticón*, la de Athanasios Skiadas:

[...] Η μετάφραση του Αθανάσιου Σκιαδά (1691- ...) που σώζεται αποσπασματικά στα χειρόγραφα 234 (63) και 233 (88) της Ρουμανικής

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 115-116.

⁷⁸ Al enumerar las traducciones al griego moderno de *El Criticón*, los estudiosos suelen contar –aparte de las de Ioanis Ralis y del traductor anónimo– las siguientes traducciones impresas del siglo XIX: la traducción incluida al final de la obra *Παιδαγωγία* (Viena, 1800) de Gabriil Kalonás, cuando, en realidad, es la primera –¿y única?– versión impresa de *Ο της απάτης απαλλαγείς ἢ Το Κριτικόν* de Ioanis Ralis, cf. ΚΡΙΑΡΑΣ (1954), pp. 308-313; y la desaparecida traducción realizada, en 1818, por el historiógrafo Dionisios Fotinós.

Ακαδημίας. Είναι τα κεφάλαια X και XIII του α' μέρους και ολόκληρο το β' μέρος [...]⁷⁹.

Según Αγγέλου, el ms. gr. 63 contiene los capítulos X y XIII de la *Primera parte*. La descripción codicológica demuestra que contiene –aparte de un prólogo donde el traductor anónimo informa sobre el valor ético de dicha obra del “περίφημος γεζουΐτης”, como lo llama, Baltasar Gracián– la traducción de las trece “crisis” de la *Primera parte*. Además, en la actualidad, se ha descartado la autoría de Athanasios Skiadas y dicha traducción se clasifica como “anónima”⁸⁰.

Siguiendo, según todo indica, el parecer de Αγγέλου, varios trabajos posteriores continúan ofreciendo información errónea y confusa respecto al ms. gr. 63. En 2001 se escribía:

Στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας σώζονται δύο ακόμη χειρόγραφοι κώδικες, με αποσπάσματα του έργου: και οι δύο (ο πρώτος κώδικας φέρει και ενδιαφέροντα Πρόλογο, που καλύπτει τα φφ. 2-7)⁵⁴ [Nota 54: B.A.R., ms. Gr. 234 (63) και 235 (88)] διασώζουν τμήματα της μετάφρασης που εκπόνησε ο Αθανάσιος Σκιάδας, για την οποία μνημονεύεται μάλιστα και λανθάνουσα έκδοση (Βενετία 1742). Στον μεγαλύτερο κώδικα, που είναι εφοδιασμένος με τον ενδιαφέροντα Πρόλογο, η αφηγηματική αυτή ιστορία χαρακτηρίζεται ως “πλέον επωφελής παρ’ εγλενδιστική”⁸¹.

Aunque la investigadora menciona dos manuscritos más aparte del ms. gr. 62 –los ms. gr. 63 y ms. gr. 88, como informa en nota–, en realidad solo informa sobre el 63, que es el único manuscrito que dispone de prólogo y cierra con la frase “πλέον επωφελής παρ’ εγλενδιστική”. Asimismo, considera que estos dos testimonios –el anónimo 63 y el 88, que es copia con fragmentos de *Ο της απάτης απαλλαγείς*– contienen fragmentos de la misma traducción, la de Athanasios Skiadas.

Años más tarde, en 2007, la misma investigadora informa:

Στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας σώζονται δύο ακόμη χειρόγραφοι κώδικες, με αποσπάσματα του ίδιου έργου και της ίδιας μετάφρασης.¹²¹ [Nota

⁷⁹ Cf. ΑΓΓΕΛΟΥ (1999), pp. 148-149.

⁸⁰ Desde luego, como el manuscrito carece de portada, no se puede saber con certeza si se trata de una traducción realmente ‘anónima’. Datada en la segunda mitad del siglo XVIII, muy probablemente fue una traducción firmada por su traductor.

⁸¹ Cf. ΤΑΜΠΙΑΚΗ (2001), p. 18.

121: C. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești...*, ό.π. (σημ. 118), αριθ. 234 (63), 235 (88)· ο δεύτερος κώδικας είναι ακέφαλος και κολοβός] ο ένας, αριθ. 235 (88), αποδιδόταν στον Αθανάσιο Σκιαδά, στον οποίο προσγραφόταν μάλιστα και λανθάνουσα έκδοση της μετάφρασης (Βενετία, 1742)· στον μεγαλύτερο κώδικα, αριθ. 234 (63), του 1791, που είναι εφοδιασμένος με τον ενδιαφέροντα πρόλογο, η αφηγηματική ιστορία χαρακτηρίζεται “πλέον επωφελής παρ’ εγλενδιστική”⁸².

Continúa la información errónea sobre los dos manuscritos, el gr. 63 y el gr. 88, considerando que contienen la misma traducción, la de Athanasios Skiadas. Y se añade una nueva información sobre el gr. 63: el manuscrito data de 1791, o sea, es posterior al ms. gr. 62 que registra el año 1754. Se puede suponer que esta datación se basa en la anotación de uno de los antiguos poseedores, registrada en el primer folio y escrita con la misma letra que una de las manos que escriben el prólogo y gran parte del texto:

αὕτη ἡ πολυπερίεργος Ἱστορία ὑπάρχει ἐκ/ τῶν ἐμῶν βιβλίων/ LR/ 1791.
Cεπτ./ 17.

En el resto del manuscrito no se halla ningún otro dato concluyente que corrobore dicha datación.

Con todo, hay que aclarar que, en efecto, “1791” puede llegar a ser el año de la redacción del manuscrito, pero no se puede afirmar, con plena seguridad, de que se trata del año de la traducción al griego moderno, que bien podría ser anterior a 1791. Es verdad que en el texto hay bastantes tachaduras y correcciones que pueden coincidir con la labor del traductor, que escribe y tacha buscando la mejor opción. También es verdad que la letra del antiguo poseedor coincide con la de uno de los copistas del manuscrito. Además, la lengua arcaizante de la anotación coincide también con la empleada en la traducción por el traductor anónimo. Son bastantes coincidencias para dejar de preguntar: ¿coinciden también, en la misma persona, el traductor, el copista y el poseedor? Se está preparando el estudio y la edición del ms. gr. 63 que aspira ofrecer el mayor número posible de respuestas respecto a esta traducción anónima.

⁸² Cf. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ - ΤΑΜΠΑΚΗ (2007), pp. *62-*63.

Una investigadora más que dedica, durante una larga década⁸³, parte de su trabajo a los manuscritos griegos de Baltasar Gracián de la Biblioteca de la Academia Rumana, vuelve a ofrecer datos al respecto no del todo precisos. Después de informar sobre el ms. gr. 62 y la traducción de Ioanis Ralis, anota:

Η δεύτερη μεταφραστική εκδοχή, που διασώζεται σε χειρόγραφο προερχόμενο, και πάλι, από το χώρο των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών είναι σε αρχαιότερη γλώσσα⁸⁵ [Nota 35: Βλ. Constantin Litzica, *Catalogul manuscriselor...*, ό.π. 234 (63)] και με βάση την αναγραφόμενη χρονολογία (1791) θα μπορούσε να θεωρηθεί μεταγενέστερη. Η ανώνυμη αυτή χειρόγραφη μετάφραση καλύπτει επίσης το πρώτο μέρος, ενώ η αναφορά στον εκτενή πρόλογο του χειρογράφου ότι ο συγγραφέας είναι “γνωστός εις των Γάλλων το έθνος” (φ. 6^ν) ενδέχεται να υποδηλώνει το γαλλικό διάμεσο πρότυπο. Παλαιότερα η μετάφραση είχε προσγραφεί στον Αθανάσιο Σκιαδά, τον μεταφραστή του μυθιστορήματος του Fénelon *Τηλεμάχου Τύχαι* (Βενετία, 1742)· είχε, μάλιστα, υποστηριχθεί ότι τυπώθηκε στη Βενετία την ίδια χρονιά με τον *Τηλέμαχο*. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή έχει ελεγχθεί ως ανακριβής⁸⁴.

Lo primero que llama la atención en este párrafo, es el empleo ya, aunque ambiguo, del año 1791 para datar la traducción al griego moderno y no al manuscrito gr. 63. El resto de los datos respecto al traductor y al contenido del manuscrito corresponden a la verdad: es una traducción anónima, contiene la traducción de la primera parte de *El Criticón* y se descarta la autoría de Athanasios Skiadas. Sin embargo, la autora no está del todo segura de la versión, italiana o francesa, que sigue el traductor, conjeturando que es la francesa.

Años más tarde, en 2010, la misma investigadora dedica a los manuscritos graciosos de Bucarest, empezando por el ms. gr. 62, el siguiente párrafo enrevesado de información desacertada:

Η πρώτη αυτή χειρόγραφη νεοελληνική μεταφορά με τον τίτλο *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν* οδηγεί στο γνώριμο, φαναριώτικο περιβάλλον των παραδουνάβιων Ηγεμονιών· υπογράφεται από τον Ιωάννη Ράλλη από τη Μυτιλήνη, “πρώην στόλνικο” των Μαυροκορδάτων στη Μολδαβία [...] Έχουν διασωθεί δύο χειρόγραφα. Το πρώτο, και πιο γνωστό, περιλαμβάνει τα δύο πρώτα κεφάλαια από *Τα περί νεότητος ήτοι της πρώτης ηλικίας*, από

⁸³ Cf. ΑΘΗΝΗ (2004); ΑΘΗΝΗ (2010), pp. 155-156; ΑΘΗΝΗ - ΕΟΥΡΙΑΣ (2015), p. 227.

⁸⁴ Cf. ΑΘΗΝΗ (2004), p. 422.

το πρώτο δηλαδή μέρος του μυθιστορήματος· η μετάφραση αυτή γνώρισε χειρόγραφη διακίνηση όπως πιστοποιούν άλλα δύο χειρόγραφα (αντίγραφα) που αναπαράγουν τμήματα του κειμένου⁸⁰ [Nota 80: Ο ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ θεωρεί ότι σε ένα από τα χειρόγραφα της Ρουμανικής Ακαδημίας αναπαράγεται η μεταγενέστερη μετάφραση του 1791]. Το δεύτερο περιέχει το τρίτο μέρος του μυθιστορήματος: *Περί γήρατος*. Ο εντοπισμός του χειρογράφου αυτού μπορεί να στηρίζει την εικασία ότι ο Ράλλης είχε μεταφράσει το σύνολο του μυθιστορήματος⁸⁵.

Hace referencia a la traducción de Ioanis Ralis e informa de que se conservan dos manuscritos: el “primero”⁸⁶, contiene los dos primeros capítulos de la primera parte –información incorrecta porque ya se sabe que contiene toda la *Primera parte*– y existen dos copias más de esta versión⁸⁷; el “segundo”, contiene la tercera parte de *El Criticón*, pero la investigadora desconoce la existencia del ms. gr. 1206 que contiene la tan anhelada *Tercera parte*. Según todo indica, Ioanis Ralis llega a traducir todas las tres partes de *El Criticón*.

En el anterior trabajo no se hace ninguna mención a la versión, italiana o francesa, que se sigue a la hora de traducir. No obstante, en el siguiente trabajo, en 2015, se informa escuetamente:

Το αλληγορικό μυθιστόρημα *Ο της απάτης απαλλαγείς ή το Κριτικόν* (*El Criticón*, 1651, 1653, 1657) του ισπανού Μπαλτάσαρ Γραθιάν (Baltasar Gracián y Morales, 1601-1658) γνωρίζει δυο διαφορετικές μεταφράσεις, βασισμένες σε γαλλική μετάφραση (Αθήνη, 2004 και 2010)⁸⁸.

En este más que lacónico párrafo ofrece, por primera vez, la importante información de que las dos traducciones al griego moderno de *El Criticón* siguen la versión francesa; y remite a sus trabajos anteriores, de 2004 y de 2010.

Después de un minucioso cotejo del ms. gr. 63 con los textos de Guillaume de Maunory y de Ioanis Ralis, se puede confirmar que, en efecto, el

⁸⁵ Cf. ΑΘΗΝΗ (2010), p. 155.

⁸⁶ Aunque no se mencionan las firmas topográficas de los testimonios, parece que se trata del ms. gr. 62.

⁸⁷ Serían los manuscritos gr. 63 –información igual de incorrecta porque contiene la traducción anónima de la *Primera parte*– y gr. 88, que sí es una copia, fragmentaria, de la traducción de Ioanis Ralis; en la nota a pie de página solo informa del manuscrito gr. 63. Cf. nota 58.

⁸⁸ Cf. ΑΘΗΝΗ - ΞΟΥΠΙΑΣ (2015), p. 227.

traductor anónimo sigue, igual que Ioanis Ralis, la traducción francesa de Guillaume de Maunory. Sirva como prueba, entre otras muchas, un breve fragmento de la traducción de De Maunory:

*O vie ! pourquoy as-tu commencé, ou pourquoy m'ayant esté donnée, vas-tu sitôt finir ? Il n'y a rien dans le monde de plus fragile ny de plus souhaité que toy ; dès qu'on t'a perdue une fois, c'est pour toujours*⁸⁹,

comparado con el fragmento correspondiente de la traducción de Ioanis Ralis:

Ω ζωή! Διατί άρχισες; Και διατί εδόθης εις εμέ και τελειώνεις τόσον ογλήγορα; Δεν είναι εις τον κόσμον κανένα πράγμα πλέον εύθραυστον και πλέον επιθυμητόν από εσένα. Όταν άπαξ σε υστερηθή τινάς, σε υστερείται αιωνίως⁹⁰,

y el de la traducción anónima:

Ω ζωή! Ίνα τι ήρξας; Ή αφ'ού μοι επετράπης, ίνα τι μέλλεις τόσον εν τάχει να τελειώσης; Ούκ έστιν τω κόσμω άλλον τρυφερότερον και ευκτότερόν σου. Και ευθύς όπου σε χάση τις μίαν φοράν, είναι δια πάντοτε⁹¹,

Entre los tres fragmentos se puede claramente apreciar la fidelidad de ambos traductores griegos al texto francés de Guillaume de Maunory. Asimismo, la traducción 'afrancesada' de una serie de nombres propios del texto graciano confirma el uso de una versión francesa y no de una italiana: Dom Alonze > δον Αλόνζ; le grand Capitaine Gonsalve > μέγας καπιτάνος Γονσάλβ; Charlemagne > Σαρλεμάνος; Cordou (Córdoba) > Κορδού⁹², entre varios más. Se anota, por último, aunque se podría enumerar numerosas pruebas más, que el traductor anónimo copia íntegra la nota a pie de página del texto francés «Gracian nomme icy deux femmes illustres, la Princesse Roffane, & la Marquise de Valduerra»: «Ο γρατιανός αναφέρει εδώ δύο λαμπράς γυναίκας, την πριντζιπέσσα της Ρωσσάνης και την μαρκίζαν της Βαλδουϊρας», cometiendo los mismos errores que

⁸⁹ Cf. GRACIÁN (1696), p. 2.

⁹⁰ Cf. Biblioteca de la Academia Rumana, ms. gr. 62, f. 2v.

⁹¹ Cf. Biblioteca de la Academia Rumana, ms. gr. 63, f. 10v.

⁹² La versión italiana de dichos nombres es: don Alonso, Consalvo Ernandes di Cordova, *Gran Capitano*, Carlomagno, y Cordova, respectivamente.

Guillaume de Maunory al escribir mal los nombres de las damas, a saber: doña Olimpia Aldobrandini, Princesa de Rossano y doña Elvira Ponce de León, Marquesa de Valdueza.

CRITERIOS DE EDICIÓN

Con la intención de ofrecer al público no especializado una obra amena y liberada de todo elemento no significativo, el texto de Ioanis Ralis se somete a una modernización casi total de la ortografía, la acentuación y la puntuación siguiendo las normas de la gramática actual de la lengua neohelénica común; solo se conservan ciertas convenciones ortográficas y grafemáticas, que resultan indispensables para la diferenciación de formas gramaticales cultas, como, por ejemplo, el uso del dual *δύω*, la acentuación moderna en el subjuntivo del aoristo β' del verbo *οράω*, -*ώ* (*ίδω*>*ιδώ*, *ίδης*>*ιδής*, *ίδωμεν*>*ιδώμεν*, etc.), y la iota suscrita en el dativo (*πολλῷ*, *αυτῷ*, *οδῷ*, etc.). Asimismo, se moderniza el uso de las letras mayúsculas y minúsculas que se emplean indistintamente en el texto, y se resuelven, sin anotar, las pocas abreviaturas registradas (*Κεφ.*>*Κεφάλαιο*, *ανος*>*άνθρωπος*, *ανινα*>*ανθρώπινα*, *ανινης*>*ανθρώπινης*, *πνμα*>*πνεύμα* y *Θε*>*Θεός*). Se regulariza el uso de las geminadas -λλ- (*πολλύ*>*πολύ*, *Απρίλλιος*>*Απρίλιος*, *κελλαδίσματα*>*κελαδίσματα*, etc.) y -μμ- (*βλέμμα*>*βλέμα*, *διακεκριμμένα*>*διακεκριμένοι*, *ενδεδυμένη*>*ενδεδυμένη*, etc.), se unifica *ός τις*>*όστις*, *δια τι*>*διατί*, *καν' ένα*>*κανένα*, *αφ' ού*>*αφού*, *διο, τι*>*διότι*, *εξ εναντίας*>*εξεναντίας*, etc., y se aplica la división silábica actual.

Toda intervención para señalar varios errores, grafías defectuosas, sílabas, palabras o expresiones interlineadas o recuperadas en el texto, se marca con número volado y remite a una nota a pie de página, mientras los tachones, los borrados, las manchas de tinta y las omisiones de letras y palabras que se restituyen se ponen entre corchetes. Tratándose de una amplia edición sinóptica las notas a pie de página del texto solo recogen las incidencias en él, las pocas notas marginales del copista y algunos casos llamativos de traducción errónea por parte de Ioanis Ralis.

Al final de la transcripción de cada página del ms. gr. 62 se remite a los fragmentos correspondientes de los textos francés, primero, y español

a continuación. Para dicha labor se han utilizado los textos: *L'homme détrompé ou Le Criticon* de Guillaume de Maunory (París, Jacques Collombat, 1696) (<https://books.google.com.bo/>), y *El Criticón* de Baltasar Gracián (Zaragoza, Juan Nogués, 1651) (<http://mimosa.pntic.mec.es/>), ambos de dominio público.

IOANIS RALIS

*El liberado del engaño o Criticón de
Baltasar Gracián*

*Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν
Βαλτάσαρ Γρατιανού*

Edición sinóptica

ΤΕΧΤΟ

Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν Βαλτασάρ Γρατιανού

Ο ΤΗΣ ΑΠΑΤΗΣ ΑΠΑΛΛΑΓΕΙΣ
 Η
 ΤΟ ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΒΑΛΤΑΣΑΡ ΓΡΑΤΙΑΝΟΥ
 ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ
 ΕΚ ΤΗΣ
 ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΦΩΝΗΣ
 ΠΑΡΑ
 ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΑΛΛΗ
 ΠΡΩΗΝ ΜΕΓΑΛΟΥ
 ΣΤΟΛΝΙΚΟΥ
 ΤΟΥ ΕΚ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ.
 ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.
 ΕΝ ΙΑΣΙΩ ΤΗΣ ΜΟΛΔΑΒΙΑΣ.
 ΑΨΝΔ¹

¹ ΑΨΝΔ: 1754, según el sistema de numeración griego. Ioanis Ralis remeda la portada de la edición francesa (Paris, 1696) [“L’HOMME DETROMPE OU LE CRITICON DE BALTAZAR GRACIAN. Traduit de l’Espagnol en François. A PARIS. Chez Jacques Colombat, rue S. Jacques près la Fontaine saint Severin, au Pelican. M. DC. XCVI. AVEC PRIVILEGE DU ROY”], añadiendo, además, los datos personales del traductor (nombre y apellido, cargo y origen); el apellido de Guillaume de Maunory solo se registra al final de la epístola dedicatoria al Duque de Noalles. La portada de la primera edición española (Zaragoza, 1651) registra: “EL CRITICÓN PRIMERA PARTE EN LA PRIMAVERA DE LA NIÑEZ, Y EN EL ESTÍO DE LA JUVENTUD. AUTOR GARCÍA DE MARLONES. Y LO DEDICA AL VALEROSO CABALLERO DON PABLO DE PARADA, DE LA ORDEN DE CHRISTO, General de la Artillería y Gobernador de Tortosa. CON LICENCIA. EN ZARAGOZA, por IVAN NOGUÉS, y a su costa. Año MDCLI”.

[rúbrica floral]

Ο παρών Πρώτος Τόμος περιέχει τα *Περί Νεότητος, ήτοι της α^{ης} ηλικίας*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

*Ο Κριτίλος υπό των κυμάτων της θαλάσσης ρίπτεται εις μίαν νήσον και
οβρίσκει εκείσε τον Ανδρόνιον, όστις διηγείται αυτώ τας παραδόξους
αυτού συμφοράς*

Ο βασιλεύς της Ισπανίας Φίλιππος Δεύτερος είχαν εξαπλώση το βασίλειόν του έως εις τον Νέον Κόσμον και η βασιλική του εξουσία εφαινετο να είχαν ως κέντρον μίαν νήσον οπού ημπορεί να ονομασθή ο ‘μαργαρίτης της θαλάσσης και ο σμάραγδος της γης’· αυτή είναι η νήσος της Αγίας Ελένης οπού χρησιμεύει, δια να ειπούμεν έτζι, αντί σκάλας από τον ένα Κόσμον εις τον άλλον, δηλονότι εις τον Νέον. Αυτή εστάθη πάντοτε καταφύγιον ασφαλές εις τους θαλασσοπορούντας, και οι Ισπανοί την νομίζουν ως άσυλον δοθέν υπό της Θείας Προνοίας προς καταφυγήν των

PREMIERE PARTIE²

De la jeunesse, ou du premier âge de l'homme

CHAPITRE I

Critile ayant esté jetté dans une Isle, trouve Andrenio, qui luy raconte sa merveilleuse aventure

PHILIPPES second Roy d'Espagne avoit étendu son Empire jusques dans le nouveau monde, & sa Couronne sembloit avoir pour centre une Isle qu'on peut appeler *la perle de la mer & l'émeraude de la terre* : C'est l'Isle de sainte Heléne, qui sert, pour ainsi dire, d'échelle d'un monde à l'autre. Elle a toujours été une retraite assurée aux voyageurs, & les Espagnols la regardent comme un azile que la Providence leur a donné pour le soulagement

PRIMERA PARTE

CRISI PRIMERA

Náufrago Critilo encuentra con Andrenio, que le da prodigiosamente razón de sí

Ya entrambos mundos habían adorado el pie a su universal monarca el católico Filipo; era ya real corona suya la mayor vuelta que el sol gira por el uno y otro hemisferio, brillante círculo en cuyo cristalino centro yace engastada una pequeña isla, o perla del mar o esmeralda de la tierra: dióla nombre augusta emperatriz, para que ella lo fuese de las islas, corona del Océano. Sirve, pues, la isla de Santa Elena (en la escala del un mundo al otro) de descanso a la portátil Europa, y ha sido siempre venta franca, mantenida de la divina próspera clemencia en medio de inmensos golfos,

---

² Ralis deja sin registrar los datos: "LE CRITICON DE BALTHAZAR GRACIAN. TRADUIT EN FRANÇOIS", que preceden a la "PREMIERE PARTIE" (De MAUNORY (1696), p. 2).

καραβίων οπού πλέουσιν εις τας Ανατολικάς Ινδίας. Άνθρωπός τις, εμπεσών εις την θάλασσαν πλησίον ταύτης της νήσου, ήλπιζε να εύρη εν αυτή λιμένα ασφαλή εις τον έσχατον κίνδυνον οπού ήτον. Αυτός εκρατείτο από μίαν σανίδα λεπτήν με την βοήθειαν της οποίας, αντιπαλεύων τοις ανέμοις και τη καταιγίδι, έπλεε μεταξύ ζωής και θανάτου. Όθεν, οδυνηρώς προσκλαιόμενος, εθρήνει λέγων: “Ω ζωή! Διατί άρχισες; Και διατί εδόθης εις εμέ και τελειώνεις τόσον ογλήγορα; Δεν είναι εις τον κόσμον κανένα πράγμα πλέον εύθραυστον και πλέον επιθυμητόν από εσένα. Όταν [tachón]³ άπαξ σε υστερηθή τινάς, σε υστερείται αιωνίως, και όσοι σε γνωρίζουσι καλώς πρέπει να νομίζουνσι τον εαυτόν τους ως έξω του κόσμου. Η Φύσις εφάνη πολλά σκληρά προς τον άνθρωπον, επειδή και ούτε εις την γέννησίν του ούτε εις την περίοδον της ζωής του δεν δίδει εις αυτόν εκείνας τας ειδήσεις οπού τον δίδει οπόταν αποθνήσκη· και δεν τον κάμνει παντελώς να γνωρίση τα αληθή αγαθά οπού πρέπει να αναζητή ούτε τα κακά οπού πρέπει να αποφεύγη, παρά μόνον όταν δεν είναι πλέον καιρός

---

³ Se entrevé: “σε”, escrito a continuación.

¶ de leurs Flottes dans les voyages qu'ils font aux Indes Orientales. Un homme tombé dans la mer à la vûe de cette Isle, espera y trouver un port assuré dans le triste état où il étoit réduit. Il n'étoit soutenu que d'une foible planche, par le secours de laquelle il luttoit contre les vents & l'orage, flottant ainsi entre la vie & la mort. Il ne pouvoit retenir ses plaintes & il faisoit ces tristes lamentations. *O vie ! pourquoy as-tu commencé, ou pourquoy m'ayant esté donnée, vas-tu sitôt finir ? Il n'y a rien dans le monde de plus fragile ny de plus souhaité que toy ; dès qu'on t'a perdue une fois, c'est pour toujours, & ceux qui te connoissent bien doivent se regarder comme déjà hors du monde. La nature se montra bien cruelle envers l'homme, en ce qu'à sa naissance, & pendant qu'il vit, elle luy refuse les lumières qu'elle luy communique quand il meurt, & ne luy fait point connoître les vrais biens qu'il doit chercher, ny les maux qu'il doit fuir, que quand il n'est plus temps,*

¶ a las católicas flotas del Oriente. Aquí, luchando con las olas, contrastando los vientos y más los desaires de su fortuna, mal sostenido de una tabla, solicitaba puerto un naufrago, monstruo de la naturaleza y de la suerte, cisne en lo ya cano y más en lo canoro, que así exclamaba entre los fatales confines de la vida y de la muerte: —¡Oh vida, no habías de comenzar, pero ya que comenzaste no habías de acabar! No hay cosa más deseada ni más frágil que tú eres, y el que una vez te pierde, tarde te recupera: desde hoy te estimaría como a perdida. Madrastra se mostró la naturaleza con el hombre, pues lo que le quitó de conocimiento al nacer le restituye al morir: allí porque no se perciban los bienes que se reciben, y aquí porque se sientan los males que se conjuran.

ούτε να αποκτήση το αγαθόν ούτε να αποφύγη το κακόν. Ω της ολεθρίου επιθυμίας, τυράννου της ανθρωπίνης φύσεως, οπού μας αναγκάζει να εμβάλλωμεν την ζωήν μας, με τόσην τόλμην, εις τους κινδύνους ενός στοιχείου τόσον αστάτου και τόσον κινδυνώδους! Το ζωγραφίζουσι ενδεδυμένον με ενδύματα σιδηρά, όμως εγώ το ευρίσκω πλέον άτεγκτον από το ατζάλι. Εις μάτην εξεχώρισεν η Φύσις τα Έθνη με όρη και με θαλάσσας, επειδή και η τόλμη των ανθρώπων δεν έλειψε να εφεύρη διαπεράματα και γεφύρας πανταχόσε δια να συγκοινωνούσιν αλλήλοις τα εαυτών κακά μάλλον ή τα αγαθά. Σκληρά είναι η των ανθρώπων τύχη!, επειδή και τα όσα η αγχίνοια είναι ικανή να εφεύρη δεν είναι δι' άλλο παρά δια την ιδίαν αυτών δυστυχίαν και αφανισμόν· η πυροβόλος κόνις άλλο δεν είναι παρά βάραθρον της ζωής και πρώτιστον όργανον του θανάτου, το καράβι κυρίως δεν είναι άλλο παρά φέρετρον προητοιμασμένον, ήτοι νεκρικός κράββαδος. Ο Χάρων εστοχάσθη ότι η γη ήτον στενή δια τας εδικάς του τραγωδίας και ηθέλησε να συμμείξη ομού με αυτήν και τας

¶ *ny d'acquérir les uns ny d'éviter les autres. O funeste convoitise ! tyran de la nature humaine, qui nous oblige d'exposer si temerairement nos vies à un element si inconstant & si dangereux ; on le dépeint vêtu de fer, mais je l'éprouve plus implacable que l'acier ; c'est en vain que la Providence a séparé les Nations par des montagnes & par des mers, puisque l'audace des hommes leur a fait trouver des ponts & des passages partout, pour se communiquer plutôt leurs maux que leurs biens ; que la destinée des hommes est cruelle ! puisque tout ce que leur industrie est capable d'inventer n'est que pour leur malheur & leur ruine ; la poudre n'est autre chose qu'un abisme de la vie, & le principal instrument de sa perte ; un Navire n'est proprement qu'un cercueil anticipé ; la mort a jugé que la terre étoit un theatre trop étroit pour ses tragedies, elle y a voulu joindre les*

¶ ¡Oh tirano mil veces de todo el ser humano aquel primero que con escandalosa temeridad fió su vida en un frágil leño al inconstante elemento! Vestido dicen que tuvo el pecho de aceros, mas yo digo que revestido de yerros. En vano la superior atención separó las naciones con los montes y los mares si la audacia de los hombres halló puentes para trasegar su malicia. Todo cuanto inventó la industria humana ha sido perniciosamente fatal y en daño de sí misma: la pólvora es un horrible estrago de las vidas, instrumento de su mayor ruina, y una nave no es otro que un ataúd anticipado. Parecíale a la muerte teatro angosto de sus tragedias la tierra y buscó modo cómo triunfar en los

[3v]

θαλάσσας δια να εξαπλώση την επικράτειάν του εις όλα τα στοιχία. Τι ημπορεί να ελπίζει ένας άθλιος, αφού γίνη εγκατοικος ενός караβίου, παρά μόνον ότι να εύρη εν αυτώ είδος εδάφους επάνω εις το οποίον να ιδή τιμωρημένην την ιδίαν του τόλμην; Ο Κάτων αναμφιβόλως δια τούτο εμετρούσεν ως πλέον μεγάλον σφάλμα την θαλασσοπορίαν. Ω ριζικόν! Ω ουρανοί! Ω τύχες! Ημπορώ εγώ να ελπίζω πλέον τίποτε; Ουδαμώς! Συμφερότερόν μου είναι να λογιάζω τον εμαυτόν μου μη όν, δια να θρηνώ ολιγότερον και να υποτάσσομαι περισσότερον εις το θέλημα του Θεού”. Κάμνοντας τους τοιούτους συλλογισμούς, έπληττε τον αέρα με τας φωνάς του όμως εδιπλασίαζε και την εγκαρδιοσύνην και βίαν εις το να σχίζη τα ύδατα δια να φθάση εις την ξηράν. Ημπορούμεν να ειπούμεν ότι εκείνους τους ανθρώπους όπου εις ένα μέγαν κίνδυνον δεν χάνουσιν ούτε το καρτερικόν ούτε το λογικόν, τους ευλαβείται και ο ίδιος [ο]⁴ Θάνατος· αυτός δειλιάζει να προσβάλλη εις εκείνους οπού η τύχη τους υπερασπίζεται: οι όφεις παρεχώρησαν τω Ηρακλεί, αι καταγίδες τω Καίσαρι, ο

---

⁴ ο: añado el artículo definido masculino “ο”, considerando su falta un descuido; cf. “la mort mème” del texto francés y “la muerte” del español.

¶ *mers, afin d'étendre son empire dans tous les Elemens . En effet, que peut esperer un malheureux depuis qu'il s'est fait habitant d'un Vaisseau, que d'y trouver une espece d'échafaut, pour voir sa temerité punie ? C'estoit pour cela sans doute, que Caton mettoit au nombre de ses plus grandes fautes, celle d'avoir été par mer. O destin ! ô Ciel ! ô fortune ! puis-je me croire encore quelque chose après tant de persecutions ? Non, ce m'est un avantage de me compter pour un neant, afin de me plaindre moins & de me soumettre davantage aux volontez de Dieu.* Il faisoit toutes ces reflexions & perçoit l'air de ses cris, pendant qu'il redoubloit son courage & sa force pour fendre les eaux & arriver à la terre. On peut dire que les hommes à qui le peril n'ôte ny le courage ny la raison, se font respecter de la mort même. Elle craint d'attaquer ceux que la fortune protege; les serpens pardonnerent à Hercules, les tempêtes à Cesar, le

¶ *mares, para que en todos elementos se muriese. ¿Qué otra grada le queda a un desdichado para perecer, después que pisa la tabla de un bajel, cadahalso merecido de su atrevimiento? Con razón censuraba el Catón aun de sí mismo entre las tres necedades de su vida el haberse embarcado por la mayor. ¡Oh suerte oh cielo oh fortuna!, aun creería que soy algo, pues así me persigues; y cuando comienzas no paras hasta que apuras: válgame en esta ocasión el valer nada para repetir de eterno. Desta suerte hería los aires con suspiros, mientras azotaba las aguas con los brazos, acompañando la industria con Minerva. Pareció ir sobrepujando el riesgo, que a los grandes hombres los mismos peligros o les temen o les respetan; la muerte a veces recela el emprenderlos, y la fortuna les va guardando los aires: perdonaron los áspides a Alcides, las tempestades a César, los*

σίδηρος τῷ Ἀλεξάνδρῳ και το πυρ τῷ Καρόλῳ Πέμπτῳ. Ὅμως, ἐπειδὴ και αἱ συμφοραὶ εἶναι συνδεδεμέναι ἡ μία με τὴν ἄλλην, συμβαίνει πολλάκις ἐκεῖ οπου ἡλευθερώθη τινὰς ἀπὸ πολλὰς νομίζει να ἐπέσεν εἰς ἄλλην μεγαλυτέραν· οὕτω και αὐτός ο δυστυχὴς εἶδεν ὅτι τα κύματα μετεωρίζοντο και ἡ θάλασσα εταράσσετο περισσότερον, και πλέον [tachón] ἀμφιβολία δεν ἔμεινε τῆς ἰδίας του ἀπωλείας ἢ ὅτι θέλει υπάγῃ να συντριφθῇ εἰς καμμίαν σπιλάδα. Ὅταν εἶναι τινὰς δυστυχὴς, τα πλέον φυσικά και τα πλέον κοινὰ πράγματα παρατρέπονται: ο Τάνταλος δεν ἐδυνήθη να σβέσῃ τὴν φλόγα τῆς ἰδίας του δίψης εἰς το μέσον των υδάτων, οὔτε να ελαφρώσῃ τὴν ἰδίαν του πείναν εἰς το μέσον διαφόρων καρπῶν προτεθειμένων ταις χερσὶ και τῷ στόματι αὐτοῦ. Τοιουτοτρόπως⁵ ο ρηθεὶς, προπαλαίων τοῖς ἀνέμοις και τῷ θανάτῳ, εἶδεν εἰς τὴν ἀκρὴν του αἰγιαλοῦ ταύτης τῆς νήσου ἓνα νέον ἄνθρωπον, ο οποίος, βλέποντάς τον ἐξωθούμενον ἔξω εἰς τὴν ξηρὰν ὑπὸ των κυμάτων, ἤπλωσε τὰς χεῖρας του πρὸς αὐτόν. Ωφελήθη ἐκεῖνος ευτυχῶς ἀπὸ τὴν βοήθειαν τοῦ

---

⁵ *Τοιουτοτρόπως*: el copista escribe primero “τοιούτῳ τρόπῳς” para cambiarlo luego en “τοιουτῳτρόπῳς”, borrando el acento de “τοιούτῳ” y añadiendo una línea debajo y entre los dos vocablos como signo de unión.

¶ fer à Alexandre & le feu à Charles-Quint. Mais comme les malheurs sont enchaînez les uns aux autres, il arrive d'ordinaire, que quand l'on en a échappé plusieurs, l'on croit retomber dans un plus grand. En effet, ce malheureux s'aperçût que les ondes grossissoient, & que la mer étoit encore plus agitée ; il ne douta plus de sa perte, & qu'il n'allât bien-tôt se briser contre quelque rocher. Quand on eût malheureux, les choses les plus naturelles & les plus communes se démentent ; Tantale ne peut éteindre sa soif au milieu des eaux, ny soulager sa faim au milieu des fruits exposez à ses mains & à sa bouche. Celuy dont je parle alloit ainsi luttant contre les vents & la mort, lorsqu'il aperçût au bord de l'Isle un jeune homme, qui le voyant jetté à terre par un coup de vent, luy tendoit les bras. Il fut assez heureux pour profiter de ce secours,

¶ aceros a Alejandro y las balas a Carlos Quinto. Mas ¡ay!, que como andan encadenadas las desdichas, unas a otras se introducen, y el acabarse una es de ordinario el engendrarse otra mayor: quando creyó hallarse en el seguro regazo de aquella madre común, volvió de nuevo a temer que enfurecidas las olas le arrebatában para estrellarle en uno de aquellos escollos, duras entrañas de su fortuna; Tántalo de la tierra, huyéndosele de entre las manos quando más segura la creía, que un desdichado no sólo no halla agua en el mar, pero ni tierra en la tierra. Fluctuando estaba entre uno y otro elemento, equívoco entre la muerte y la vida, hecho víctima de su fortuna, quando un gallardo joven, ángel al parecer y mucho más al obrar, alargó sus brazos para recogerle en ellos,

νέου⁶ και, προσκολληθείς εις τας απλωμένας αγκάλας, εξήλθεν, τέλος πάντων, από την θάλασσαν και από τον κίνδυνον. Ευθύς οπού επάτησε την γην, την κατεφύλησεν. Έπειτα, σηκώνοντας τα ομμάτιά του εις τον ουρανόν, απέδωκε φωνάς ευχαριστηρίους δια την βοήθειαν οπού άνωθεν έλαβεν. Έτρεξεν ακολούθως να εναγκαλισθή εκείνον τον γενναίον σωτήρα τον οποίον περιεπύξατο μυριάκις· αυτός όμως δεν ελάλησεν ούτε ένα λόγον παρά μόνον εδείκνυε σημεία χαράς και θαυμασμού. Εκ ταύτης της αφωνίας δεν παρητήθη ο άθλιος και ευχάριστος κρεόλος —τούτο το όνομα δίδεται εις τους Ινδούς⁷—, από το να κάμνη μύρια κολακεύματα εις τον ευεργέτην του· τον ηρώτησε το όνομα και την πατρίδα του όμως εκείνος τίποτε δεν απεκρίνετο. Εσύντυχεν ο κρεόλος με διαφόρους γλώσσας, πλην ματαίως, διότι εκείνος δε κατελάμβανεν ουδεμίαν ώστε οπού ηναγκάσθη ο κρεόλος να παραδώση τα νοήματά του με σημεία. Αν αύτη η νήσος ήτον παντελώς έρημος, ο κρεόλος τούτον οπού δεν εδύνατο να λαλήση ήθελε τον νομίση κανένα από τους θεούς οπού

⁶ νέου: elimino la duplografía, posible descuido por cambio de página; του/ του νέου en el manuscrito.

⁷ Ralis, en su traducción *de verbo ad verbum*, incluye, intercalándola en el texto, la nota a pie de página de De Maunory —“Nom qu'on done à tous ceux qui sont nez dans les Indes”—, cometiendo, una vez más, el mismo error que el traductor francés; un criollo es “el que nace en Indias de padres españoles, u de otra nación que no sean indios” (*Diccionario de Autoridades*, s.v. *criollo*).

¶ il s'attacha aux bras qu'on luy presentoit, & il sortit enfin de la mer & du danger. Dès qu'il fut à terre, il la baisa, & puis levant les yeux au Ciel, il luy rendit graces du secours qu'il en avoit reçu ; ensuite il courut embrasser celui qui l'avoit si genereusement sauvé, il redoubla plusieurs fois ses embrassemens, sans que ce jeune homme luy dît une seule parole, il luy donnoit seulement des démonstrations de joye & d'étonnement ; cela n'empêcha pas que le pauvre & reconnoissant le Creole* ne le pressât toujourns par ses caresses ; il luy demanda son nom & son Païs, l'Insulaire ne répondoit rien ; le Creole luy parla en plusieurs langues différentes, mais inutilement ; il n'en entendoit aucune & le Creole fut contraint de ne plus s'expliquer que par signes. Si cette Isle n'eût point esté deserte, le Creole auroit pris celui dont il ne pouvoit se faire entendre, pour quelqu'un des Dieux

* Nom qu'on donne à tous ceux qui sont nez dans les Indes.

¶ amarras de un secreto imán, si no de hierro, asegurándole la dicha con la vida. En saltando en tierra, selló sus labios en el suelo logrando seguridades, y fijó sus ojos en el cielo rindiendo agradecimientos. Fuese luego con los brazos abiertos para el restaurador de su vida, queriendo desempeñarse en abrazos y razones. No le respondió palabra el que le obligó con las obras: sólo daba demostraciones de su gran gozo en lo risueño, y de su mucha admiración en lo atónito de el semblante. Repitió abrazos y razones el agradecido náufrago, preguntándole de su salud y fortuna, y a nada respondía el asombrado isleño. Fuele variando idiomas, de algunos que sabía, mas en vano, pues desentendido de todo se remitía a las extraordinarias acciones, no cesando de mirarle y de admirarle, alternando extremos de espanto y de alegría. Dudara con razón el más atento, ser inculto parto de aquellas selvas,

κατοικούσιν εις τους δρυμούς. Δεν αμφίβαλλεν όμως ότι είναι άνθρωπος, είχε χαρακτήρα ευρωπαϊού, λευκός την όψιν και τας τρίχας ξανθός. Όμως η σιωπή και η έκπληξις ήσαν σημεία ότι είναι τι παράδοξον εις αυτόν. Τέλος πάντων, περιεργότερον στοχαζόμενος, εγνώρισεν ότι δεν του έλειπεν άλλο παρά μόνον η μεταχείρησις του προφορικού λόγου και ότι είχεν όλας τας λοιπάς δυνάμεις του ανθρώπου. Εφαίνετο να προσέχη εις κάθε παραμικρόν κτύπον και μάλιστα εις τας φωνάς των θηρίων και εις τας ωδάς των ορνέων, εις τας οποίας εφαίνετο πλέον προσεκτικός παρά εις τα λόγια οπού ο κρεόλος έπασχε ματαίως να τον κάμνη να καταλάβη. Όμως, εναντίον της φαινομένης αγριότητος, εφαίνετο να λάμπη εις αυτόν κάποιον πνεύμα και ήθελεν ειπή τινάς ότι στενοχωρείται μη δυνάμενος να εξηγήση τον λογισμόν του και το νόημά του. Όσον περισσότερον εστοχάζετο ένας τον άλλον τόσοον ηύξανεν η επιθυμία τους εις το να γνωρισθώσι, πλην δεν ήτον δυνατόν· επειδή και το λογικόν άλλο όργανον δεν έχει παρά τον προφορικόν λόγον και αυτός είναι ο τόπος δια του οποίου εξέρχεται. “Λά-

¶ qui habitent les forests ; ce n'est pas qu'il doutât qu'il ne fût un homme, il avoit tous les traits d'un Europeen, le teint blanc & les cheveux blonds ; mais son silence & son étonnement faisoit juger qu'il y avoit en luy quelque chose d'extraordinaire . Enfin, à force de l'examiner, il crut reconnoître qu'il ne luy manquoit que l'usage de la parole, & qu'il avoit toutes les autres facultez de l'homme ; il paroissoit attentif au moindre bruit, surtout aux cris des bêtes & au chant des oiseaux, dont il sembloit beaucoup plus touché, que du son des paroles que le Creole tâchoit vainement de luy faire entendre . Mais malgré toutes les apparences d'une nature sauvage, on voyoit briller en luy quelque lueur d'esprit , & on auroit [*sic*] dit que son ame souffroit, de ne pouvoir expliquer ses sentimens & ses pensées. Plus l'un & l'autre s'examinèrent, plus l'envie de se connoître croissoit en eux, mais comment y réussir ? La raison n'a point d'autre organe que la parole, du moins c'est l'endroit par où elle se développe plus aisément.

¶ si no desmintieran la sospecha lo inhabitado de la isla, lo rubio y tendido de su cabello, lo perfilado de su rostro, que todo lo sobrescribía europeo: del traje no se podían rastrear indicios, pues era sola la librea de su inocencia. Discurrió más el discreto náufrago: si acaso viviría destituido de aquellos dos criados del alma, el uno de traer, y el otro de llevar recados, el oír y el hablar. Desengañóle presto la experiencia, pues al menor ruido prestaba atenciones prontas, sobre el imitar con tanta propiedad los bramidos de las fieras y los cantos de las aves, que parecía entenderse mejor con los brutos que con las personas: tanto pueden la costumbre y la crianza. Entre aquellas bárbaras acciones rayaba como en vislumbres la vivacidad de su espíritu, trabajando el alma por mostrarse: que donde no media el artificio, toda se pervierte la naturaleza. Crecía en ambos a la par el deseo de saberse las fortunas y las vidas, pero advirtió el entendido náufrago que la falta de un común idioma les tiranizaba esta fruición. Es el hablar efecto grande de la racionalidad, que quien no discurre no conversa.

-λησον -έλεγεν ένας φιλόσοφος- αν θέλῃς να γνωρισθῇς”. Η ομιλία είναι εκείνη με την οποίαν η ψυχή δηλοποιεί τα διανοήματά της και αυτή η βοήθεια είναι τόσο αναγκαία οπού όσοι δεν δύνανται να την μεταχειρισθώσι λογίζονται ως απόντες αν και να είναι παρόντες. Και οι απόντες, με την ομιλίαν την έγγραφον, γίνονται παρόντες όσον και αν είναι πολύ το διάστημα οπού τους χωρίζει. Με το μέσον της ομιλίας δεν αποθνήσκουσι ποτέ οι συγγραφείς και πάντοτε είναι παρόντες επειδή πάντοτε ομιλούσι προς ημάς. Με το όργανον του λόγου οι άνθρωποι είναι ηνωμένοι και η ένωσις αυτών δεν ημπορούσε να έχῃ ύπαρξιν χωρίς μίαν κοινήν συνομιλίαν δια μέσου της οποίας ήθελον ημπορή να εξηγούσι τον λογισμόν τους. Δια αυτήν την ανάγκην του λόγου οπού οι άνθρωποι έχουσι δια να συζώσι ομού, δύο βρέφη γαλακτικά έστοντας και να εστάθῃσαν εις μίαν νήσον φυλαγμένα, χωρίς να ακούσωσι καμμίαν ομιλίαν, έκαμαν αναμεταξύ των μετέπειτα μίαν γλώσσαν δια να κοινολογούσιν αλλήλοις τους λογισμούς των. Ωστε οπού ημπορούμεν να ειπούμεν ότι η συνο-

¶ Parle, disoit un Philosophe, si tu veux que je te connois ; c'est par le discours que l'ame communique noblement ses conceptions, & ce secours est si necessaire, que ceux qui ne peuvent s'en servir sont regardez comme éloignez, quoiqu'ils soient presens. C'est par le discours exprimé dans les écrits de ceux qui sont absens, qu'ils deviennent presens, quelque distance qui les separe. C'est pour cela que ceux dont nous conservons les pensées dans leurs doctes ouvrages, ne meurent jamais ; ils sont toujours presens, parce qu'ils nous parlent toujours. C'est par l'organe de la parole ; que les hommes sont unis, & leur union ne sçauroit subsister sans un idiome commun, par où ils puissent exprimer leurs pensées. Et ce fut par cette secrette necessité, que les hommes sentent de l'usage de la parole pour vivre ensemble, que deux enfans à la mamelle ayant été laissez dans une Isle sans secours de personne, se firent entr'eux dans la suite un langage pour se communiquer leurs pensées . De sorte qu'on peut dire que la conversation

¶ “Habla, dijo el filósofo, para que te conozca”. Comunícase el alma noblemente produciendo conceptuosas imágenes de sí en la mente del que oye, que es propriamente el conversar. No están presentes los que no se tratan, ni ausentes los que por escrito se comunican: viven los sabios varones ya pasados y nos hablan cada día en sus eternos escritos, iluminando perennemente los venideros. Participa el hablar de lo necesario y de lo gustoso, que siempre atendió la sabia naturaleza a hermanar ambas cosas en todas las funciones de la vida; consíguense con la conversación, a lo gustoso y a lo presto, las importantes noticias y es el hablar atajo único para el saber: hablando los sabios engendran otros, y por la conversación se conduce al ánimo la sabiduría dulcemente. De aquí es que las personas no pueden estar sin algún idioma común, para la necesidad y para el gusto, que aun dos niños arrojados de industria en una isla se inventaron lenguaje para comunicarse y entenderse. De suerte que es la noble conversación

-μιλία είναι θυγάτηρ του λογικού, μήτηρ της γνώσεως, παραμυθία της ψυχής, συγκοινωνία των καρδιών, αλυσίδα της φιλίας, ουσία της ηδονής και η πλέον φυσική ασχολία των ανθρώπων. Ηξεύροντας, λοιπόν, ο κρεόλος αυτήν την απαραίτητον ανάγκην, επεχειρίσθη να διδάξη αυτόν τον άγριον νέον να ομιλή. Και το εκατόρθωσεν ευκολότερον παρά οπού ενόμιζεν, επειδή και ο μαθητής του δεν είχε καμμίαν υπόληψιν εσφαλμένην οπού να εναντιούται εις τα μαθήματά του αλλ', εξεναντίας, είχε φύσιν δεκτικήν εις το να παραλάβη ευθύς όλας τας εντυπώσεις οπού ήθελε δώση εις αυτόν. Αφού τον εσυνήθισεν εις το να σχηματίζη τας φωνάς με τας οποίας εκτύπα την ακοήν του και ελύθη η γλώσσα του εις το να τας προφέρη⁸, τον έκαμε να καταλάβη την σημασία των φωνών και, εν συντομία, τον έμαθεν να ομιλή και να καταλαμβάνη. Έκαμεν αρχήν από τα εδικά τους ονόματα· ο κρεόλος μετήλλαξε το εδικόν του εις 'Κριτίλον', τω δε αγρίω νέω έδωκεν όνομα 'Ανδρόνιος'⁹. Αυτά τα δύο ονόματα εσήμαιναν τον χαρακτήρα του καθενός: ο κρεό-

⁸ *προφέρει*: *προσφέρει* en el manuscrito.

⁹ "Ανδρόνιος": el copista escribe hasta el fol. 30 —con alguna excepción, véanse, por ejemplo, págs. 24v, 25r—, "Ανδρόνικος"; al darse cuenta del fallo, revisando el texto desde el principio, borra todas las -κ- dejando el nombre del joven discípulo en "Ανδρόνιος" (cf. ff. 6v, 7v, 10r, 11r-11v, 12r, 13r, 14r-14v, 15r, etc.). De Maunory, siguiendo a Gracián, escribe, correctamente, "Andrenio". A partir de ahora, transcribo "Ανδρόνιος".

¶ est la fille de la raison , la mere du sçavoir, le délassément de l'ame, le commerce des cœurs ; la chaîne de l'amitié, l'essence du plaisir, & l'occupation la plus naturelle des hommes. Le Creole persuadé de cette nécessité indispensable, entreprit d'apprendre à parler à ce jeune Sauvage. Il y réussit plus aisément qu'il ne pensoit, son Disciple n'ayant aucun préjugé qui pût s'opposer au fruit de ses leçons ; mais ayant au contraire une nature capable de recevoir d'abord toutes les impressions qu'il voulut luy donner. Quand il l'eut accoûtumé à former les sons dont il frapoit son oreille, & que sa langue fut assez dénouée pour les prononcer, il luy en donna l'intelligence ; & enfin, il luy apprit à parler & à entendre. Ils commencerent par se donner à chacun un nom, le Creole changea le sien en celui de Critile, & fit prendre au jeune Sauvage celui d'Andrenio. Ces deux noms exprimoient leur caractere, le Creole-

¶ hija del discurso, madre del saber, desahogo del alma, comercio de los corazones, vínculo de la amistad, pasto del contento y ocupación de personas. Conociendo esto el advertido náufrago, emprendió luego el enseñar a hablar al inculto joven, y púdolo conseguir fácilmente favoreciéndole la docilidad y el deseo. Comenzó por los nombres de ambos, proponiéndole el suyo, que era el de Critilo, y imponiéndole a él el de Andrenio, que llenaron bien el uno en lo juicioso y el otro en lo humano.

-λος ήτον φύσει διακριτικός και εχέφρων, και τούτο σημαίνει το ‘Κριτίλος’· το δε ‘Ανδρόνιος’, οπού σημαίνει ‘ανθρώπινος’, ήτον αρμόδιον εις τον άλλον επειδή και δεν ήτον σχεδόν τόσον άνθρωπος όσον ήτον φιλόανθρωπος. Εδιπλασίαζε την φιλομάθειαν του Ανδρονίου η επιθυμία οπού είχεν εις το να βάλη εις φως τα τόσα διανοήματα οπού ήσαν κεκλεισμένα τόσον πολύν καιρόν μέσα εις τον νουν του και η περιέργεια όπου είχεν¹⁰ εις το να μάθη τόσα πράγματα και τόσα αληθή οπού δεν ήξευρεν. Άρχισε πλέον να προφέρει, να ερωτά και να αποκρίνεται· εδοκίμαζε συνεχώς να εμβή εις διήγησιν και όσα δεν ημπορούσεν η γλώσσα να παραστήση η χειρονομία τα αναπληρούσε. Τέλος πάντων, με την δύναμιν του κόπου και της επιμελείας, έφθασεν εις το να ημπορή να ομιλή καθαρά και με ακολουθίαν και έγινε ικανός να φανερώση τα διανοήματα και τα συμβάντα αυτώ, τα οποία, παρακαλούμενος υπό του Κριτίλου, άρχισε τοιουτοτρόπως να διηγηθή: —Εγώ -λέγει- δεν ηξεύρω ποίος είμαι, ούτε ποίος μοι έδωκεν το είναι, ούτε διατί μοι το έδωκε. Ποσάκις ερώτησα περί τούτου¹¹ τον ίδιον εαυτόν μου χω-

¹⁰ *όπου είχεν*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¹¹ *περί τούτου*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ -le estoit naturellement judicieux & prudent, & c'est-là ce que signifie le nom de Critile; & celuy d'Andrenio, qui veut dire humain, ne convenoit pas moins à celuy qui n'avoit presque d'homme que l'humanité. Le desir de mettre au jour tant de conceptions renfermées si longtemps, & la curiosité de sçavoir tant de choses & de veritez ignorées, redoubloit la docilité d'Andrenio; il commençoit déjà à prononcer, il demandoit & répondoit; il s'éprouvoit souvent pour raisonner, & ce que la langue ne pouvoit faire, le geste l'achevoit. Enfin, à force de peine & d'attention, il parvint à pouvoir parler nettement & de suite, il sçut exprimer dignement ses sentimens & ses aventures, & n'en pouvant refuser le recit aux prières de Critile, il le commença ainsi. Je ne sçay, dit-il, qui je suis, ny qui m'a donné l'être, ny pourquoy on me l'a donné; que de fois sans me faire entendre je me le suis demandé à moy-même

¶ El deseo de sacar a luz tanto concepto por toda la vida represado y la curiosidad de saber tanta verdad ignorada picaban la docilidad de Andrenio. Ya comenzaba a pronunciar, ya preguntaba y respondía, probábase a razonar ayudándose de palabras y de acciones, y tal vez lo que comenzaba la lengua lo acababa de exprimir el gesto. Fuele dando noticias de su vida a centones y a remiendos, tanto más extraña cuanto menos entendida, y muchas veces se achacaba al no acabar de percibir lo que no se acababa de creer. Mas quando ya pudo hablar seguidamente y con igual copia de palabras a la grandeza de sus sentimientos, obligado de las vivas instancias de Critilo y ayudado de su industria, comenzó a satisfacerle desta suerte: —Yo —dijo— ni sé quién soy ni quién me ha dado el ser, ni para qué me lo dio: *¡qué de veces, y sin voces,* me lo pregunté a mí mismo,

-ρίς να καταλαμβάνω και αν καλά να ήμουν τόσον αμαθής όσον και περίεργος! Αν όμως η ερώτησις είναι το σημείον της αμαθείας, ημπορείς να συνεικάσης τι λογής απόκρισιν εδύνουνουν να κάμω περί τούτου εις τον εμαυτόν μου. Μερικές φορές ηγανάκτουν και αδημονούσα εξεπίτηδες δια να ιδώ αν, κεκοπιακός υπό της ιδίας μου απορίας και αμηχανίας, δεν ήθελον ωφεληθή περισσότερον από την υπερβολήν παρά από όλους τους συλλογισμούς μου. Εβίαζον τον εαυτόν μου εις το να διαζευχθώ από το είναι μου και από την αμάθειάν μου, ελπίζοντας να λάβω κάποιαν πληροφορίαν από την ένθερμον επιθυμίαν μου. Τώρα όμως εγώ εις εσένα προστρέχω, Κριτίλε, οπού με ερωτάς ποίος είμαι· εσύ πρέπει να με το μάθης, εσύ είσαι ο πρώτος άνθρωπος οπού εγώ είδα μέχρι τούδε και εις του λόγου σου ευρίσκω τον εμαυτόν μου ζωγραφισμένον με χρώματα πλέον ζωντανά παρά εις τα κρυστάλλινα ύδατα της πλέον διαυγούς πηγής, ένδον των οποίων εστοχάζομουν τον χαρακτήρα μου. Αν όμως θέλεις να ηξεύρης τα συμβάντα της εδικής μου ζωής, της πλέον τερατώδους ή μακράς, θέλω σε πληροφορήση. Όταν, κατά πρώτον, εγνώρισα τον εαυτόν μου και ή-

¶ quoyqu' aussi ignorant que curieux ; mais si l'interrogation est la marque de l'ignorance, jugez quelle réponse j'ay pû me faire là-dessus. Quelquefois je me dépitais exprés, pour voir si, outré de mon propre embaras, l'excés ne pourroit point m'être en cela plus heureux que toutes mes attentions ; je redoublois mes efforts, pour me separer de moy-mesme, & de mon ignorance, esperant obtenir quelque satisfaction à mes ardens desirs; mais je m'adresse à toy, Critile, qui me demande qui je suis, car c'est toy qui dois me l'apprendre, tu es le premier homme que jusqu'à present j'aye vû, & dans toy je me trouve peint plus au vif, que dans tous les crystaux mobiles de la plus claire fontaine, où je me suis considéré. Cependant, si tu veux sçavoir les événemens de ma vie, plus prodigieuse que longue, je vais te satisfaire. La première fois que je me reconnus,

¶ tan necio como curioso! Pues si el preguntar comienza en el ignorar, mal pudiera yo responderme. Argüíame tal vez, para ver si empeñado me excedería a mí mismo; duplicábame, aun no bien singular, por ver si apartado de mi ignorancia podría dar alcance a mis deseos. Tú, Critilo, me preguntas quién soy yo, y yo deseo saberlo de ti. Tú eres el primer hombre que hasta hoy he visto, y en ti me hallo retratado más al vivo que en los mudos cristales de una fuente que muchas veces mi curiosidad solicitaba y mi ignorancia aplaudía. Mas si quieres saber el material suceso de mi vida, yo te lo referiré, que es más prodigioso que prolijo. La vez primera que me reconocí y

-μουν ικανός τινός λογισμού ορθού, ήμουν κεκλεισμένος μέσα εις τας φάραγγας αυτού του όρους οπού φαίνεται, μεταξύ εις τα άλλα, να μην έχη παντελώς κορυφή και οπού σχηματίζει τους πλέον φοβερούς πετρώδεις¹² κρημνούς. Εις τούτον τον τόπον, έν ζώνον, από εκείνα οπού εσύ ονομάζεις ‘άγρια’ και οπού εγώ το ονομάζω ‘μητέρα εδικήν μου’, με έδιδε την πρώτην μου τροφήν. Εις πολύν καιρόν ενόμιζα ότι εκείνο με εγέννησε και με έδωκε το είναι· εγώ ερυθριώ αισχυνόμενος δια την διήγησιν¹³ της απλότητάς μου. —Τούτο δεν είναι παράδοξον, -είπεν ο Κριτίλος- το να ιδή τινάς βρέφη οπού να ονομάζουσι ‘πατέρα’ και ‘μητέρα’ εκείνον και εκείνην εξων ευεργετούνται· τούτο είναι το αίτιον οπού ημείς αποδίδομεν εις τον Θεόν αυτό το όνομα. —Εγώ δεν είχα -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- καμμίαν αμφιβολίαν ότι εκείνο το ζώνον οπού με εγαλακτοτροφούσεν ομού με τα εδικά του νεογνά, τα οποία τα ενόμιζα ιδίους μου αδελφούς, ήτον εδική μου αληθινή μήτηρ. Έπαιζα, εκοιμόμουν, έτρωγα ομού μετ’ αυτών, και η νομιζομένη μου μήτηρ όχι μόνον μας έδιδε το γάλα της αλλά ακόμη και μερίδιον από κάθε τι οπού ήθελε φέρη από το κυνήγι της. Εις την αρχήν, αυτή η φυλακή δεν με εστενο-

¹² πετρώδεις: πετρώδους en el manuscrito, añadido, entre líneas, posteriormente.

¹³ διήγησιν: -γη-, añadido, entre líneas, posteriormente; διησιν en el manuscrito.

¶ & que je fus capable de quelque sentiment raisonnable, j'étois renfermé dans les entrailles de cette montagne, qui paroît parmy les autres n'avoir point de sommet, & qui forme les rochers les plus horribles. Dans ce lieu, une de ces bêtes que tu appelle [*sic*], sauvages & que moy je nomme ma mere, me fournit mes premiers alimens; j'ay longtemps crû que c'étoit elle qui m'avait mis au monde, & donné l'être ; je sens que je rougis du recit que je te fais de ma simplicité. Ce n'est pas une chose nouvelle, dit Critile, de voir les enfans appeller du nom de pere & de mere ceux & celles dont ils reçoivent du bien ; c'est par cette raison que nous donnons ce nom à Dieu. Je ne faisoit nul doute, poursuivit Andrenio, que cette bête qui m'allaitoit dans son sein avec ses petits que je regardois comme mes freres, ne fût ma veritable mere ; je jouïois, je dormois & je mangeois avec eux, elle nous donnoit non seulement de son lait, mais elle partageoit encore avec nous tout ce qu'elle apportoit de sa chasse. Au commencement cette prison ne me faisoit pas de peine,

¶ pude hacer concepto de mí mismo me hallé encerrado dentro de las entrañas de aquel monte que entre los demás se descuella, que aun entre peñascos debe ser estimada la eminencia. Allí me ministró el primer sustento una de estas que tú llamas fieras y yo llamaba madre, creyendo siempre ser ella la que me había parido y dado el ser que tengo: corrido lo refiero de mí mismo. —Muy proprio es —dijo Critilo— de la ignorancia pueril el llamar a todos los hombres padres y a todas las mujeres madres; y del modo que tú hasta una bestia tenías por tal, creyendo la maternidad en la beneficiencia, así el mundo en aquella su ignorante infancia a cualquier criatura su bienhechora llamaba padre y aun le aclamaba dios. —Así yo —prosiguió Andrenio—, creía madre la que me alimentaba fiera a sus pechos; me crié entre aquellos sus hijuelos, que yo tenía por hermanos, hecho bruto entre los brutos, ya jugando y ya durmiendo. Diome leche diversas veces que parió, partiendo conmigo de la caza y de las frutas que para ellos traía. A los principios no sentía tanto aquel penoso encerramiento:

-χωρούσεν, επειδή και το σκότος του νοός μου εσυμφωνούσε με το σκότος του σπηλαίου και δεν είχα παντελώς ιδέα οπού να με κάμνη να φαντασθώ την καλλονήν του φωτός· αληθινά, μερικές φορές έβλεπα κάποιαν ακτίνα της ημέρας οπού ο ουρανός εις κάποιες ώρες έρριπτεν επάνω μας διαμέσου υψηλού κρημνού. Όμως όταν έφθασα εις μίαν ηλικίαν οπού το έμφυτον λογικόν άρχισε να ενεργή, δεν είχα υπομονήν βλέποντας τον εαυτόν μου εις αυτήν την αμάθειαν, ο νους μου έκαμνε βίαν ορμητικήν δια να φανή· και άρχισα να γνωρίσω το είναι μου και να κάμνω στοχασμούς επάνω εις εκείνο οπού ημπορούσα να είμαι. Τι είναι τούτο; -έλεγα-. Είμαι εγώ ή δεν είμαι; Αμή επειδή και ζω επειδή και γνωρίζω, εγώ είμαι ον. Όμως, αν είμαι, ποίος είμαι; Ποίος με έδωκε τούτο το είναι; Και διατί τέλος με το έδωκε; Τάχα δια να κατοικώ εδώ; Τούτο είναι μία μεγάλη δυστυχία! Είμαι τάχα ζώνον άλογον καθώς αυτά; Όχι. Διότι βλέπω μεταξύ ημών μίαν διαφοράν αισθητήν· αυτά είναι ενδεδυμένα με τρίχας και εγώ είμαι πάντη γυμνός, κατά τούτον, ολιγότερον ευεργετημένος από εκείνον οπού μας έπλασεν όλους. Προς τούτοις, γνω-

¶ les tenebres de l'esprit s'accommodoient assèz avec l'obscurité de ma caverne, & je n'avois point d'idée qui me fist imaginer la beauté de la lumière ; il est vray que quelquefois j'entrevois quelque rayon du jour, qu'à certaines heures le Ciel faisoit tomber sur nous du haut des rochers ; mais quand je fus parvenu à un certain âge où le raisonnement interieur commença a operer, je m'impatientois de me voir dans cette ignorance crasse, mon esprit faisoit des efforts impetueux pour se voir ; en effet, je commençay à me connoître & à faire des reflexions sur ce que je pouvois être : qu'est ce que cela, disois-je, suis je, ou ne suis-je pas ? mais puisque je vis, puisque je connois, j'ay un être ; cependant, si je suis, qui suis je ? qui m'a donné cet être ? & pour quelle fin me l'a-t'on donné ? est-ce pour demeurer icy ? c'est assurément un grand malheur ; suis je brute comme ceux-là ? non, car je voi entr'eux & moy une difference sensible, ils sont vêtus de peaux, & moy je suis tout nud, en cela moins favorisé de celuy qui nous a tous créés ; je reconnois

¶ antes con las interiores tinieblas del ánimo desmentía las exteriores del cuerpo, y con la falta de conocimiento disimulaba la carencia de la luz, si bien algunas veces brujuleaba unas confusas vislumbres que dispensaba el cielo, a tiempos, por lo más alto de aquella infausta caverna. Pero llegando a cierto término de crecer y de vivir, me saltó de repente un tan extraordinario ímpetu de conocimiento, un tan grande golpe de luz y de advertencia, que revolviendo sobre mí comencé a reconocermé haciendo una y otra reflexión sobre mi propio ser: ¿Qué es esto, decía, soy o no soy? Pero pues vivo, pues conozco y advierto, ser tengo. Mas, si soy, ¿quién soy yo? ¿Quién me ha dado este ser y para qué me lo ha dado? Para estar aquí metido grande infelicidad sería. ¿Soy bruto como éstos? Pero no, que observo entre ellos y entre mí palpables diferencias: ellos están vestidos de pieles, yo desabrigo, menos favorecido de quien nos dio el ser;

-ρίζω εις όλα τα μέλη του σώματός μου ένα σχηματισμόν διαφορετικόν: εγώ λαλώ και κλαίω, αυτά φωνάζουσι· εγώ περιπατώ ορθός και με την κεφαλὴν εγηγερμένην, αυτά κινούνται πλαγίως και κύπτοντα ἕως εις την γην. Όλα αυτά ἦσαν φανερά και εκαταγίνουμουν εις το να τα στοχάζομαι. Καθεκάστην ηὔξανεν η επιθυμία μου να ἐξέλθω ἀπὸ αὐτόν τον τόπον καθώς και η επιθυμία του να μάθω, η οποία αν εις όλους τους ανθρώπους εἶναι τόσον σφοδρά καθώς ἦτον εις ἐμένα δεν ηξεύρω. Όμως ἐκεῖνο οπού με ἔδιδε νέαν θλίψιν ἦτον ὅτι ἐκείνους οπού εγώ ονόμαζα ‘αδελφούς’ μου τους ἐβλεπα εις μίαν κουφότητα θαυμασίαν· αυτοί ἐπηδούσαν ἐπάνω εις ἐκείνους τους υψηλούς και ἀμφικρήμινους τόπους ὅπου εις ἐμένα ἦσαν ἄβατοι και ἐπεριπατούσαν ἐλευθέρως εις την μέσσην των κρημνῶν χωρίς να πέσωσιν. Η ευκινήσια και η κουφότης αὐτῶν ἀπὸ την οποίαν ἐβλεπα τον εαυτόν μου υστερημένον με ἔρριψεν εις ἀπορίαν. Ηθέλησα πολλάκις να δοκιμάσω να τους ἀκολουθήσω ὅμως δεν ἐκατόρθωσα ἄλλο παρά να αιματώσω τας χεῖρας μου, ματαίως ηθέλησα να μεταχειρισθῶ τους οδόντας μου¹⁴. Επειδὴ και ἐπιπτα κάτω ἀπ’ ἐκεῖ οπού ἐκινούμουν, ἔτρεχαν τα ζῶα εις την φωνήν και εις τον κλαυθμόν μου και με ἐφαίνοντο ὡσάν να με ἐλπούνται· με ἔκαμαν με[ρίδιον]¹⁵

¹⁴ *ματαίως ηθέλησα να μεταχειρισθῶ τους οδόντας μου*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¹⁵ *μερίδιον*: añadido a la sílaba “με-”, última de la página, el reclamo “-ρίδιον”, que el copista olvida de volver a escribir al inicio de la página siguiente.

¶ aussi dans toutes les parties de mon corps une forme differente, je ris, je pleure, & eux ils crient, je marche le corps droit, & la teste levée, eux se meuvent de travers, & panchez jusqu'à terre ; tout cela se voit, j'en occupois mon attention. Chaque jour mon envie de sortir de ce lieu croissoit, de mesme que mes desirs d'apprendre, je ne sçay si en tous les hommes ils sont aussi violens qu'ils étoient en moy ; mais ce qui me donnoit une nouvelle peine, c'étoit de voir ceux que j'appellois mes freres, d'une legereté surprenante, ils grimpoient librement sur ces rochers, qui étoient inaccessibles pour moy ; ils alloient & venoient au milieu des précipices sans tomber, cette agilité dont ils jouïssent, & dont je me voyois privé, me faisoit tomber dans des reflexions que je ne pouvois développer ; je voulus plusieurs fois essayer de les suivre, mais tous mes efforts ne servoient qu'à arroser les rochers de mon sang ; je voulois en vain me servir de mes dents, je retombois d'où j'étois party, les brutes accouroient à mes cris & à mes plaintes, il me sembloit qu'elles en étoient attendries, elles me faisoient part

¶ también experimento en mí todo el cuerpo muy de otra suerte proporcionado que en ellos; yo río y yo lloro, cuando ellos aúllan; yo camino derecho, levantando el rostro hacia lo alto, cuando ellos se mueven torcidos y inclinados hacia el suelo. Todas éstas son bien conocidas diferencias, y todas las observaba mi curiosidad y las confería mi atención conmigo mismo. Crecía de cada día el deseo de salir de allí, el conato de ver y de saber; si en todos natural y grande, en mí, como violentado, insufrible. Pero lo que más me atormentaba era ver que aquellos brutos, mis compañeros, con extraña ligereza trepaban por aquellas inhiestas paredes, entrando y saliendo libremente siempre que querían, y que para mí fuesen inaccesibles, sintiendo con igual ponderación que aquel gran don de la libertad a mí sólo se me negase. Probé muchas veces a seguir [a] aquellos brutos arañando los peñascos, que pudieran ablandarse con la sangre que de mis dedos corría; valíame también de los dientes; pero todo en vano y con daño, pues era cierto el caer en aquel suelo regado con mis lágrimas y teñido en mi sangre. A mis voces y a mis llantos acudían enternecidas las fieras,

από το ειδικόν τους κυνήγι και ελάμβανα ελάφρωσιν όμως όχι παρηγορίαν. Οι στοχασμοί μου ήσαν οχληρότεροι όσον δεν ημπορούσα να τους εξηγήσω με τον λόγον οπού με έλειπεν· έπλαττα φόβους, αμφιβολίας και δυσκολίας επάνω εις εκείνα οπού εσυλλογιζόμουν περί της καταστάσεώς μου. Από το άλλο μέρος, ήτον εις εμέναν διηνεκής βάσανος ο συγκεχυμένος ήχος της θαλάσσης, της οποίας τα κύματα έκαμναν κτύπους επάνω εις την καρδίαν μου σφοδροτέρους παρά εις τας σπιλάδας. Αμή τι να ειπώ περί του φοβερού κτύπου των νεφών και των βροντών; Αν μετέπειτα ακολουθούσε βροχή, τα ομμάτιά μου εδακρυρροούσαν. Ελάμβανα δε νέαν θλίψιν όταν από καιρόν εις καιρόν ήκουα¹⁶ μακρόθεν φωνάς ωσάν την ειδικήν σου, από τας οποίας κατά πρώτον δεν αισθάνουμουν άλλο παρά ένα ήχον συγκεχυμένον, έπειτα κατ' ολίγον ολίγον με εφάινοντο πλέον διακεκριμένα. Και τούτο ειδικάσείαζε την σύγχυσίν μου και, μένοντας μέσα εις τον νουν μου κάποια εντυπώσεις, ήμουν βέβαιος ότι εκείναι αι φωναί δεν ομοίαζαν με τας φωνάς των ζώων με τας οποίας ήμουν συνηθισμένος· όμως κατετήκουμουν δια να γνω-

---

¹⁶ ήκουα: el copista corrige su descuido; ήκουσα en un principio.

¶ de leur chasse, j'en étois soulagé, mais non pas consolé. Que je faisais de reflexions en moy-même ! elles étoient d'autant plus fâcheuses, que je ne les pouvois exprimer par l'usage de la parole, qui me manquoit ; que je me formois de doutes & de difficultez sur ce que je pensois de mon état ! d'ailleurs, c'estoit pour moy un continuel tourment, que le bruit confus de la mer, dont les ondes faisoient, pour ainsi dire, des impressions plus fortes sur mon cœur, que sur les rochers où elles se brisent. Que diray-je aussi du bruit horrible des nuées & des tonnerres ? si à la fin ils se reduisoient en pluye, mes yeux se fondoient en larmes ; ce qui me donnoit encore de nouvelles peines, c'est que de temps en temps j'entendois de loin des voix comme la tienne, je n'y démeslois rien d'abord qu'un bruit confus, mais peu à peu elles me paroissoient plus distinctes, & cela redoubloit mon trouble, il m'en restoit dans l'esprit de vives impressions, j'étois bien sûr que ce n'étoit pas un bruit semblable à celui des bêtes auquel j'étois accoûtumé ; cependant, je mourois d'impatience de connoître

¶ cargadas de frutas y de caza, con que se templaba en algo mi sentimiento y me desquitaba en parte de mis penas. ¡Qué de soliloquios hacía tan interiores, que aun este alivio del habla exterior me faltaba! ¡Qué de dificultades y de dudas trabajaban entre sí mi observación y mi curiosidad, que todas se resolvían en admiraciones y en penas! Era para mí un repetido tormento el confuso ruido de esos mares, cuyas olas más rompían en mi corazón que en estas peñas. Pues ¿qué diré cuando sentía el horrisono fragor de los nublados y sus truenos? Ellos se resolvían en lluvia, pero mis ojos en llanto. Lo que llegó ya a ser ansia de reventar y agonía de morir era que a tiempos, aunque para mí de tarde en tarde, percibía acá fuera unas voces como la tuya (al comenzar con grande confusión y estruendo, pero después poco a poco más distintas) que naturalmente me alborozaban y se me quedaban muy impresas en el ánimo. Bien advertía yo que eran muy diferentes de las de los brutos que de ordinario oía, y el deseo de ver y de saber quién era el que las formaba, y no poder conseguirlo, me traía a extremos de morir.

-ρί[tachón]σω τι πράγμα ήτον. Τούτο ημπορώ να σε βεβαιώσω: ότι με τας ιδέας οπού οπωσδήπως είχα περί του κόσμου, —δια την κατάστασίν του, την θέσιν, την ποικιλίαν του, εν ενί λόγῳ, δια το σύστημα του παντός— δεν εφαντάσθην ποτέ το τι είναι, ούτε εκατάλαβα παντελώς το μέγεθος, την τάξιν, ούτε την καλλονήν οπού ευρίσκω και θαυμάζω εις αυτόν. —Τούτο δεν είναι τελείως παράδοξον -απεκρίθη ο Κριτίλος· επειδή και όλη η ανθρώπινη κατάληψις του νοός δεν δύναται να εκτανθή εις το να περιλάβη μίαν θέσιν και ένα σχηματισμόν τόσον υψηλόν, και δεν λέγω του κόσμου μόνον αλλά του πλέον μικροτέρου των ανθέων, ούτε μιας μυΐας. Μόνη η άπειρος σοφία του Ανωτάτου Τεχνήτου έχει την κατάληψιν πάντων, μόνος αυτός ο Δημιουργός δύναται να σχηματίση τόσην αρμονίαν, τόσην ευμορφίαν και τόσην ποικιλίαν εκπληκτικήν. Αμή παρακαλώ να με ειπής ένα πράγμα οπού θερμώς επιθυμώ να ηξεύρω· τίνι τρόπο εδυνήθης να εξέλθης από την φυλακήν εκείνου του ζοφερού σπηλαίου, από εκείνο το μνήμα εις το οποίον ενεταφιάσθης οπότεν εγεννήθης; Και προπάντων, αν είναι δυνατόν, να με παραδώσης την έκκληξιν και το θάμ-

¶ ce que c'étoit . D'une chose je puis t'assurer : que quelques idées que j'aye eues de la disposition du monde, de sa situation, de sa diversité, en un mot, de toute sa machine, je ne me suis jamais figuré ce qui en est, je n'ay point compris la grandeur, l'ordre, ny la beauté que je trouve & que j'admire. Je ne m'en étonne pas, dit Critile , puisque tout l'entendement humain ne peut jamais atteindre à concevoir une disposition & une formation si relevée, je ne dis pas seulement de l'Univers, mais de la moindre fleur, ny même d'une mouche ; la seule sagesse infinie du suprême Artisan en a l'intelligence, luy seul peut former tant d'harmonie, tant de beauté, & tant de variété surprenante. Mais apprens-moy, je te prie, une chose que je desire ardemment de sçavoir, c'est comment tu as pû sortir de la prison de cette sombre caverne, de ce tombeau où tu as été enseveli en naissant ? surtout exprime-moy, s'il est possible, l'étonnement où tu fus,

¶ Poco era lo que unas y otras veces percibía, pero discurríalo tan mucho como de espacio. Una cosa puedo asegurarte: que con que imaginé muchas veces y de mil modos lo que habría acá fuera, el modo, la disposición, la traza, el sitio, la variedad y máquina de cosas, según lo que yo había concebido, jamás di en el modo, ni atiné con el orden, variedad y grandeza desta gran fábrica que vemos y admiramos. —Qué mucho —dijo Critilo—, pues si aunque todos los entendimientos de los hombres que ha habido ni habrá se juntaran antes a trazar esta gran máquina del mundo y se les consultara cómo había de ser, jamás pudieran atinar a disponerla; ¡qué digo el universo!: la más mínima flor, un mosquito, no supieran formarlo. Sola la infinita sabiduría de aquel Supremo Hacedor pudo hallar el modo, el orden y el concierto de tan hermosa y perenne variedad. Pero, dime, que deseo mucho saberlo de ti y oírtelo contar, ¿cómo pudiste salir de aquella tu penosa cárcel, de aquella supultura anticipada de tu cueva? Y, sobre todo, si es posible el exprimirlo,

-βος οπού έλαβες όταν είδες πρώτην φοράν όλον αυτό το σύστημα του κόσμου. —Εις τούτο θέλω σε πληροφορήσει -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- αφού αναλάβω την αναπνοήν μου. [rúbrica]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Το μέγα θέατρον του παντός

Ευθύς οπού ο Ύψιστος Αρχιτεχνίτης του παντός ετελείωσε το έργον της δημιουργίας του, διεμοίρασε τα διάφορα μέρη του κόσμου εις κάθε έν των ιδίων αυτού πλασμάτων. Τα προσκάλεσεν όλα, από του ελέφαντος μέχρι της μυΐας, και άφησεν εις αυτά την εκλογήν εις το να λάβη και να πιάση κάθε έν το μερίδιον όπου ήρμοζε καλύτερα εις τον εαυτόν του· ο ελέφας ευχαριστήθη με τους δρυμούς, ο ίππος με τας χλοηράς πεδιάδας, ο αετός με τον αέρα, το κήτος με τους κόλπους της θαλάσσης, ο βάτραχος με τας λίμνας. Ο άνθρωπος προσήλθε τελευταίος και δεν εξήτησεν ολιγότερον παρά όλα ομού, και ακόμη όλα ομού τον εφάνησαν ολίγον πράγμα παραβαλλόμενα με την έκτασιν της επιθυμίας του. Εθαύμασαν εις τούτο όλα τα κτίσματα, όμως αυτός, κολακευόμενος παρά του εαυτού του, την ακόρεστον αυτήν επιθυμίαν την

¶ quand tu vis la première fois toute cette machine du monde. C'est sur quoy je vais te satisfaire, reprit Andrenio, quand j'auray repris haleine.

CHAPITRE II

Le grand Theatre de l'Univers

Aussi-tôt que le souverain Artisan de l'Univers en eut achevé l'ouvrage, il en partagea les diverses parties à chacune des créatures qu'il avoit formées ; il les convoqua toutes, depuis l'Elephant jusqu'à la Mouche, il leur laissa le choix d'en prendre & d'occuper la portion qui leur conviendrait le mieux ; l'Elephant se contenta des forests, le Cheval des prairies, l'Aigle de l'air, la Baleine des golfes de la mer, le Cygne des étangs & la Grenouille des marais ; l'Homme vint le dernier & ne demanda pas moins que tout ensemble, encore cela luy paroissoit-il peu de chose, eu égard à l'étendue de ses desirs ; tous en furent estonnez, mais se flatant déjà luy-mesme, il regarda ce desir insatiable

¶ ¿cuál fue el sentimiento de tu admirado espíritu aquella primera vez que llegaste a descubrir, a ver, a gozar y admirar este plausible teatro del universo? —Aguarda —dijo Andrenio—, que aquí es menester tomar alimento para relación tan gustosa y peregrina.

CRISI SEGUNDA

El gran teatro del Universo

Luego que el Supremo Artífice tuvo acabada esta gran fábrica del mundo, dicen trató repartirla, alojando en sus estancias sus vivientes. Convocólos todos, desde el elefante hasta el mosquito; fuéles mostrando los repartimientos y examinando a cada uno cuál dellos escogía para su morada y vivienda. Respondió el elefante que él se contentaba con una selva, el caballo con un prado, el águila con una de las regiones del aire, la ballena con un golfo, el cisne con un estanque, el barbo con un río y la rana con un charco. Llegó el último el primero, digo el hombre, y examinando de su gusto y de su centro, dijo que él no se contentaba con menos que con todo el universo, y aún le parecía poco. Quedaron atónitos los circunstantes de tan exorbitante ambición, aunque no faltó luego un lisonjero

[10v]

ενόμισεν ως σημείον μεγάλης ψυχής· ἀλλ' ηπατήθη εἰς αὐτό, διότι μία τοιαύτη ἐπιθυμία εἶναι σημείον ἀδυναμίας. Ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς τον ἐφάνη ολίγη καὶ στενὴ, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία οὐοῦ διορύσσει καὶ ἀναμοχλεῦει τὰ ἐγκατα τῆς γῆς ζητώντας νὰ εὕρῃ μεταλλεῖες χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου δια νὰ πληροφορήσῃ τὴν φιλαργυρίαν του. Ἐνοχλεῖ τον ἀέρα με τὰς οἰκοδομὰς του δια νὰ κολακεύσῃ τὴν υπερηφάνειάν του. Αὐτός οργώνει -νὰ εἰπῶ ἐτζι- τὴν θάλασσαν καὶ ἀναμοχλεῦει τὰ βάθη τῆς δια νὰ ἐκβάλλῃ μαργαρίτην, ἤλεκτρον καὶ κοράλλιον δια νὰ στολίσῃ τον εαυτόν του. Αὐτός βιάζει τὰ στοιχεῖα δια νὰ τον πληρώσουσι δόσιμον εἴτι καὶ ἀν ἔχωσι πλέον πολύτιμον· ο ἀὴρ τον δίδει τὰ πετεινά του, ἡ θάλασσα τους ἰχθύες τῆς, ἡ γῆ τους καρπούς τῆς καὶ τὸ πυρ τὴν θερμότητά του δια νὰ βοηθῇ τον λάρυγγά του. Με ὅλα αὐτὰ προσκλαίεται καὶ νομίζει τον εαυτόν του ἐνδεή. Ὡ τῆς τερατώδους καὶ ἀκορέστου ἐπιθυμίας του ἀνθρώπου! Ὁ Θεός, θέλοντας νὰ διορθώσῃ τὰς ἐπιθυμίας του, ἐφάνη συγκαταβατικὸς πρὸς αὐτόν, τον ἐπῆρεν ἀπὸ τὸ χέρι καὶ εἶπεν αὐτῷ: “Βλέπε, στοχάσου καὶ ἤξευρε¹⁷ ὅτι δια ἐσένα τὰ ἐδημιούργησα ὅλα. Ἀν σε κάμνω ἐξουσιαστήν ἐπάνω εἰς ὅλα, τοῦτο δὲν εἶναι

---

¹⁷ ἤξευρε: ἤξευρεν en el manuscrito.

¶ comme la marque d'une grande ame; c'est en quoy il se trompoit, car une telle convoitise est une marque de sa foiblesse, toute la superficie de la terre luy paroist courte, c'est pourquoy il fouille dans ses entrailles, il y cherche les mines d'or & d'argent, pour satisfaire son avarice, il embarasse l'air par ses édifices, afin de flater son orgueil, il sillonne, s'il faut ainsi dire, les mers, il les sonde dans les golfes les plus profonds, afin d'en tirer les perles, l'ambre & le corail, pour s'en faire des ornemens ; il force les élemens à luy payer pour tribut ce qu'ils ont de plus cher, l'air luy fournit ses oiseaux, la mer ses poissons, la terre ses fruits & le feu sa chaleur, pour aider à sa gourmandise ; avec tout cela il se plaint, il se croit pauvre. O monstrueuse ambition de l'homme ! Dieu voulant rectifier ses desirs, en paroissant y condescendre, le prit par la main & luy dit : regarde, considere & sçache que pour toy j'ay tout formé, si je t'en donne la possession, ce ne doit

¶ que defendió nacer de la grandeza de su ánimo; pero la más astuta de todos: —Eso no creeré yo —les dijo— sino que procede de la ruindad de su cuerpo. Corta le parece la superficie de la tierra, y así penetra y mina sus entrañas en busca del oro y de la plata para satisfacer en algo su codicia; ocupa y embaraza el aire con lo empinado de sus edificios, dando algún desahogo a su soberbia; surca los mares y sonda sus más profundos senos solicitando las perlas, los ámbares y los corales para adorno de su bizarro desvanecimiento, obliga todos los elementos a que le tributen cuanto abarcan, el aire sus aves, el mar sus peces, la tierra de sus cazas, el fuego la sazón, para entretener, que no satisfacer, su gula; y aún se queja de que todo es poco: ¡Oh monstruosa codicia de los hombres! Tomó la mano el soberano dueño y dijo: —Mirad, advertid, sabed que al hombre le he formado yo con mis manos para criado mío y señor vuestro, y como rey que es pretende señorearlo todo. Pero entiende, ¡oh hombre! (aquí hablando con él), que esto ha de ser

δι' ἄλλο παρά δια τον νουν σου και όχι δια το σώμα σου, δια να τα απολαμβάνεις ως άνθρωπος λογικός και όχι ως ἄλογον ζῶον. Σε αποκαθιστῶ κύριον τούτων των κτισμάτων και όχι δούλον· αυτά πρέπει να σε δουλεύουσι και όχι να σε υπο[tachón]τάττουσιν¹⁸. Η γνώσις των απάντων ανήκει εις εσένα και η ευχαριστία εις εμένα· τουτέστι, δι' όλα τα θαύματα και τα ευεργετήματα εσύ πρέπει να σηκώνης τον εαυτόν σου από τα κτίσματα προς τον Κτίστην". Όμως ο αγάριστος άνθρωπος δεν ωφελήθη παντελώς από αυτήν την νουθεσίαν. Αυτός βάλλει σύνορον εις εκείνο οπού τον κολακεύει και συνηθίζοντας εις τα θαύματα οπού ο Θεός έκαμε δι' αυτόν δεν τα αισθάνεται πλέον. Ο Ανδρόνιος όμως, οπού δεν είχεν ἄλλο παρά μόνον το έμφυτον¹⁹ σπέρμα²⁰ [tachón]²¹ της αρετής, ημπορεί να χρησιμεύση εις ημάς δια να ελέγξωμεν την αχαριστίαν μας. Αισθανομένη η καρδιά του τα όσα έβλεπε, δεν ημπορούσε να μη θαυμάζη τον Ποιητήν και, ακολούθως, ανέλαβεν την συνέχειαν της διηγήσεως τοιουτοτρόπως: —Ο ύπνος ήτον όλη μου η ηδονή και η παραμυθία της μοναξίας μου και με αυτόν επαρηγορούμουν εις όλας μου τας θλίψεις. Μίαν νύκτα οπού εκοιμόμουν πλέον βαθύτερα, εξύπνησα από ένα μεγάλον

¹⁸ *υποτάττουσιν*: corijjo; *υποτάκτουσιν* en el manuscrito.

¹⁹ *μόνον το έμφυτον*: escrito, posteriormente, en el margen derecho.

²⁰ *σπέρμα*: elimino el artículo definido "το", por innecesario después de lo añadido al margen derecho; *το σπέρμα* en el manuscrito.

²¹ Se entrevé: "μόνον", escrito ya en el margen derecho.

¶ être que par rapport à ton esprit, & non à ton corps ; c'est pour en jouir comme homme raisonnable & non comme brute ; je te fais seigneur de toutes les choses créées & non pas esclave ; elles doivent te servir & non pas t'assujettir, la connoissance de toutes t'appartient & à moy la reconnoissance, c'est à dire, que pour toutes ces merveilles & mes bontez, tu dois t'élever des créatures au Créateur. Mais l'homme ingrat ne profita point de ces avis, il se borne à ce qui le flatte, & s'accoûtumant aux merveilles que Dieu a faites pour luy, il n'en est plus touché. Andrenio, qui n'avoit que le seul instinct naturel, peut nous servir à confondre nôtre ingratitude, touché de tout ce qu'il voyoit, il ne put s'empêcher d'en admirer l'Auteur. Ensuite il continua son recit en cette sorte. Le sommeil faisoit tout mon plaisir & étoit le soulagement des peines de ma solitude ; je me consolais par son moyen de tous mes ennuis. Une nuit entre les autres, que je dormois plus profondement, je fus réveillé par un grand

¶ con la mente, no con el vientre, como persona, no como bestia. Señor has de ser de todas las cosas criadas, pero no esclavo de ellas: que te sigan, no te arrastren. Todo lo has de ocupar con el conocimiento tuyo y reconocimiento mío; esto es, reconociendo en todas las maravillas criadas las perfecciones divinas y pasando de las criaturas al Criador. A este grande espectáculo de prodigios, si ordinario para nuestra acostumbrada vulgaridad, extraordinario hoy para Andrenio, sale atónito a lograrlo en contemplaciones, a aplaudirlo en pasmos y a referirlo de esta suerte: —Era el sueño —proseguía— el mismo vulgar refugio de mis penas, especial alivio de mi soledad; a él apelaba de mi continuo tormento y a él estaba entregado una noche (aunque para mí siempre lo era) con más dulzura que otras, presagio infalible de alguna infelicidad cercana, y así fue, pues me lo interrumpió un extraordinario

κτύπον ο οποίος με εφαινετο να εξέρχεται από τα βάθη τούτου του όρους· το παν εσαλεύθη, αι σπιλάδες έτρεμον, ένας σφοδρότατος άνεμος εβόμβησεν, αι πλέον σκληρότεροι πέτραι εσχίσθησαν και έπεσαν με έναν κρότον τόσον τρομερόν οπού ενόμισα ότι όλος ο κόσμος καταστρέφεται. —Τούτο είναι φρικώδες πράγμα, -απεκρίθη ο Κριτίλος- να ιδή τινάς τα όρη τα πλέον υψηλά και τα πλέον ασάλευτα να είναι υποκείμενα εις αυτά τα συμβεβηκότα, αν καλά [tachón] να υπόκεινται και αυτά εις σεισμούς της γης και εις τας βολάς των κεραυνών. —Αν αι σπιλάδες έτρεμον, -είπεν ο Ανδρόνιος- ημπορείς να συνεικάσης τι αισθάνουμουν εγώ! Όλα τα μέλη του σώματός μου με εφαινετο να διεχωρίσθησαν και αυτή η καρδιά ότι έμελλε να εξέλθη από τον τόπον της, όλαι μου αι αισθήσεις ηρπάγησαν· εν ενί λόγῳ, δεν ήμουν πλέον μέσα εις τον εαυτόν μου αλλ' ωσάν [tachón] αποθαμένος και ενταφιασμένος μεταξύ των πετρών. Ημπορώ να ειπώ ότι ο καιρός εκείνος ήτον μία έκλειψις της ψυχής μου και μία παρένθεσις της ζωής μου, δεν εδύνουμουν να παρατηρήσω τίποτε ούτε να καταλάβω κανένα πράγμα. Τέλος πάντων, επανήλθον από εκείνην την θανάσιμον αρπαγήν, πλην δεν ηξεύρω πώς

¶ bruit, qui me sembla sortir des entrailles les plus profondes de cette montagne ; tout s'émut, les rochers tremblèrent, un furieux vent gronda, les pierres les plus dures se fendirent & tombèrent avec un éclat si épouvantable qu'on eût dit que toute la machine du monde alloit être détruite. C'est une chose étonnante, dit Critile, de voir que les montagnes les plus hautes & les plus inébranlables, ne soient pas exemptes de ces accidens, elles sont sujettes aux tremblemens de terre & aux chutes du tonnerre. Si les rochers trembloient, juge, poursuivit Andrenio, ce que je pouvois sentir ; toutes les parties de mon corps sembloient se separer, mon cœur même sembloit vouloir sortir de sa place, tous mes sens furent saisis ; en un mot, je ne me trouvay plus en moy-même, j'étois comme mort & ensevely parmi les rochers, l'on peut dire que ce temps-là fut une éclipse de mon ame & une parenthese de ma vie ; je ne pouvois rien remarquer ny rien concevoir : enfin, je revins peu à peu de ce mortel saisissement, mais je ne sçay comment,

¶ ruido que parecía salir de las más profundas entrañas de aquel monte: conmovióse todo él, temblando aquellas firmes paredes, bramaba el furioso viento vomitando en tempestades por la boca de la gruta, comenzaron a desgajarse con horrible fragor aquellos duros peñascos y a caer con tan espantoso estruendo que parecía quererse venir a la nada toda aquella gran máquina de peñas. —Basta —dijo Critilo— que aun los montes no se libran de la mudanza, expuestos al contraste de un terremoto y sujetos a la violencia de un rayo, contrastando la común inestabilidad su firmeza. —Pero si las mismas peñas temblaban, ¿qué haría yo! —prosiguió Andrenio—. Todas las partes de mi cuerpo parecieron quererse desencajar también, que hasta el corazón, dando saltos, no hice poco en detenerlo: fuéronme destituyendo los sentidos y hálleme perdido de mí mismo, muerto y aun sepultado entre peñas y entre penas. El tiempo que duró aquel eclipse del alma, paréntesis de mi vida, ni pude yo percibirlo ni de otro alguno saberlo. Al fin, ni sé cómo, ni sé cuándo, volví poco a poco a recobrarme de tan mortal deliquio,

και πότε· άνοιξα τα ομμάτιά μου και είδα την ημέραν, ημέραν ευτυχή εις εμένα και την πλέον χαροποιάν των ημερών μου, εκείνην οπού δεν θέλω αλησμονήσει ποτέ. Είδα ευθύς την εδικήν μου πολυβάσανον φυλακήν ανεωγμένην, τούτο ήτον εις εμένα δεύτερον θάμβος. Αρχισα, λοιπόν, να αναζήσω δια να αναγεννηθώ εκ δευτέρου εις τον κόσμον. Προβαίνοντας προς μίαν μεγάλην άνοιξιν νεωστί γενομένην της οποίας η θεωρία με έθελξεν, είδα τον ουρανόν και την γην. Εις την στιγμήν εκείνην, όλαι αι δυνάμεις της ψυχής μου και των αισθήσεών μου²² συνελεύθησαν²³ μέσα εις τα ομμάτιά μου και όλα τα επίλοιπά μου μέλη έμειναν²⁴ ανενέργητα· περισσότερο από έξ ώρας ήμουν ως νεκρός εις καιρόν οπού άρχισα να ζω αληθινά. Το να θελήσω τώρα να σοι παραδώσω την προσοχήν και την βίαν του νοός μου και του λογικού μου είναι των αδυνάτων· τόσον μόνον σοι λέγω, ότι εις όλην μου την ζωήν θέλω ενθυμούμαι εκείνην την ημέραν. —Το πιστεύω -είπεν ο Κριτίλος-. Είναι αληθές ότι οπόταν τα όμματα βλέπουσιν εκείνο οπού δεν είδον ποτέ, η καρδιά αισθάνεται εκείνο οπού δεν ησθάνθη ποτέ. —Εθαύμαζον -είπεν ο Ανδρόνιος- τον ουρανόν, ε-

²² μου: añadido, entre líneas, posteriormente.

²³ συνελεύθησαν: συνελεύσθησαν en el manuscrito.

²⁴ έμειναν: έμεινα en el manuscrito.

¶ ny quand, j'ouvris les yeux & vis le jour, jour heureux pour moy & le plus agreable de mes jours, celui que j'oublieray le moins. Je m'apperçus aussitôt que ma fâcheufe prison étoit ouverte, ce fut pour moy un second ravissement ; je commençay donc à me désenterrer, pour renaître de nouveau au monde ; j'avançay vers une grande ouverture nouvellement faite, dont la vûë me charma ; je vis le Ciel & la terre ; à ce coup toutes les puissances de mon ame & de mes sens passerent dans mes yeux, tout le reste demeura perclus durant plus de six heures ; je me croyois mort, dans le temps que je commençois tout de bon à vivre. De vouloir icy t'exprimer l'attention de mes sentimens, les efforts de ma raison & de mon esprit, c'est chose impossible ; je te diray seulement, que je me souviendray toute ma vie de ce jour là. Je le croy, dit Critile, étant vray que quand les yeux voyent ce qu'ils n'ont jamais vû, le cœur sent ce qu'il n'a jamais senty. J'admirois le Ciel, poursuivit Andrenio,

¶ abrí los ojos a la que comenzaba a abrir el día, día claro, día grande, día felicísimo, el mejor de toda mi vida: nótelos bien con piedras y aun con peñascos. Reconocí luego quebrantada mi penosa cárcel, y fue tan indecible mi contento, que al punto comencé a desenterrarme, para nacer de nuevo a todo un mundo en una bien patente ventana que señoreaba todo aquel espacioso y alegrísimo hemisferio. Fui acercándome dudosamente a ella, violentando mis deseos, pero ya asegurado, llegué a asomarme del todo a aquel rasgado balcón del ver y del vivir, tendí la vista aquella vez primera por este gran teatro de tierra y cielo: toda el alma con extraño ímpetu, entre curiosidad y alegría, acudió a los ojos, dejando como destituidos los demás miembros, de suerte que estuve casi un día insensible, inmóvil y como muerto, cuando más vivo. Querer yo aquí exprimirte el intenso sentimiento de mi afecto, el conato de mi mente y de mi espíritu, sería emprender cien imposibles juntos: sólo te digo que aún me dura, y durará siempre, el espanto, la admiración, la suspensión y el pasmo que me ocuparon toda el alma. —Bien lo creo —dijo Critilo—, que cuando los ojos ven lo que nunca vieron, el corazón siente lo que nunca sintió. —Miraba el cielo,

-θαύμαζον την γην, εθαύμαζον την θάλασσαν, εθαύμαζον τα πάντα ομού και έκαστον ιδίως. Το κάθε ορατόν ήρπαζεν την όρασίν μου, δεν απέκαμνα παντελώς από το να στοχάζομαι, να παρατηρώ και να θαυμάζω. —Ω της ευτυχίας! -απεκρίθη ο Κριτίλος-. Εγώ σε ζηλεύω εις την τόσην ηδονήν οπού έλαβες την οποίαν άλλοι ολίγον την²⁵ εφαντάσθησαν. Τούτο αναμφιβόλως είναι το εξαίρετον προνόμιον του πρωτοπλάστου ανθρώπου οπού εσύ εμέθεξες τότε. Τούτο είναι [tachón]²⁶ όλον το άξιον εφέσεως και επιθυμίας, το να ιδή τινάς ωςάν νέον πράγμα το μέγεθος, την καλλονήν, την ευρυθμίαν, την αρμονίαν, την στερεότητα και την ποικιλίαν ταύτης της μεγάλης κτίσεως. Ημείς δεν την στοχαζόμεθα και δια τούτο δεν ευρίσκομεν ουδέν θαυμαστόν και καινόν πράγμα εις αυτήν. Εμβαίνομεν εις τον κόσμον με τα όμματα της ψυχής κεκλεισμένα και, οπόταν τα ανοίξομεν, όσον και αν είναι θαυμάσια τα πράγματα, με το να έγινεν έξις εις ημάς η προς αυτά συνήθεια, δεν μας προξενούσι πλέον κανένα αληθινόν θαυμασμόν. Δια τούτο, οι πλέον σοφοί των ανθρώπων νομίζουνσι πάντοτε τον εαυτόν τους ως νεωστί ελθόντας εις τον κόσμον, δια να αισθάνονται περισσότερον τα αποτελέσματα οπού εκ των [tachón]²⁷ θαυ-

²⁵ την: añadido, entre líneas, posteriormente.

²⁶ Se entrevé: “το εξαίρετον”.

²⁷ Se entrevé: “μα”.

¶ j'admirois la terre, j'admirois la mer, j'admirois tout ensemble & tout séparément, chaque objet m'enlevoit, je ne me lassois point de regarder, d'observer ny d'admirer. O! que je t'envie, s'écria Critile, tant de plaisir peu connu & peu imaginé des autres ; c'étoit sans doute l'unique privilège du premier homme, que tu partageas alors, c'est tout ce qu'il y a à souhaiter , que de voir comme une chose nouvelle, la grandeur, la beauté, les accords, la fermeté & la variété de cette grande machine créée ; c'est parce que nous n'y trouvons point de nouveauté, que nous ne l'admirons pas. Nous entrons tous dans le monde les yeux de l'ame fermez, & quand nous les ouvrons, par la connoissance ou par l'habitude que nous avons des choses, quelques merveilleuses qu'elles soient, elles ne nous causent point de vraie admiration ; c'est pour cela que les plus sages des hommes se sont toujours regardez comme de nouveaux venus dans le monde, afin de mieux sentir l'effet

¶ miraba la tierra, miraba el mar, ya todo junto, ya cada cosa de por sí, y en cada objeto de estos me transportaba sin acertar a salir dél, viendo, observando, advirtiéndolo, admirando, discurriendo y lográndolo todo con insaciable fruición. —¡Oh lo que te envidio —exclamó Critilo— tanta felicidad no imaginada, privilegio único del primer hombre y tuyo!: llegar a ver con novedad y con advertencia la grandeza, la hermosura, el concierto, la firmeza y la variedad desta gran máquina criada. Fáltanos la admiración comúnmente a nosotros porque falta la novedad, y con ésta la advertencia. Entramos todos en el mundo con los ojos del ánimo cerrados, y cuando los abrimos al conocimiento ya la costumbre de ver las cosas, por maravillosas que sean, no deja lugar a la admiración. Por eso los varones sabios se valieron siempre de la reflexión, imaginándose llegar de nuevo al mundo, reparando en sus prodigios,

-μάτων της κτίσεως μέλλουσι να ενεργώνται. Αν ήτον δυνατόν έπρεπε να μιμηθώμεν εις τούτο εκείνον τον άνθρωπον οπού εισήλθε να περιδιαβάση εις έναν τερπνότατον κήπον και, με το να εξήλθε χωρίς να στοχασθή την ευμορφίαν των φυτών ούτε την ποικιλίαν των ανθέων, επανεστράφη, εκ δευτέρου, εις τα οπίσω δια να απολαύση, με δευτέραν είσοδον, την ηδονήν του κάθε πράγματος εν τω κήπω. Διότι ημείς εξερχόμεθα από τον κόσμον καθώς εισήλθομεν, [tachón]²⁸ χωρίς να κάμωμεν ποτέ κανένα στοχασμόν επάνω εις την ευμορφίαν ούτε επάνω εις την τελειότητα της κτίσεως. —Τότε τα θαυμάζει τινάς περισσότερο -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- όταν, όντας υστερημένος από αυτά, ήθελε τα ιδή ενταυτώ. —Η εδική σου πολυχρόνιος φυλακή -είπεν ο Κριτίλος- ήτον ευτυχής ότι σοι έδωκεν τον τρόπον να ενώσης την επιθυμίαν ομού με την απόλαυσιν. Διότι όσον είναι μεγάλα και επιθυμητά τα πράγματα τόσον μας δίδουσι και ηδονήν όταν τα απολαύσωμεν. Εξεναντίας, τα πλέον μεγάλα τεράστια όταν γίνωσι κοινά εξουθενούνται· ακόμη και τα πλέον υψηλά και ανώτερα η διηνεκής χρήσις και η συνήθεια μας κάμνει

²⁸ Se entrevé: “χωρίς να κάμωμεν ποτέ κανένα στοχασμόν”; el copista tacha la frase, sin razón aparente, para repetirla íntegra a continuación.

¶ que tant de merveilles doit operer. L'on doit imiter à cet égard celuy qui après s'être promené dans un deliceux jardin, & y auroit passé sans avoir pris garde à la beauté des plantes ny à la variété des fleurs, retourneroit sur ses pas, afin de goûter cette seconde fois le plaisir de chaque chose ; car nous sortons du monde comme nous y sommes entrez, sans avoir jamais fait aucune reflexion sur la beauté, ny sur les perfections de l'Univers. Ce qui contribuë le plus, répondit Andrenio, à les faire admirer, c'est d'en avoir été privé, & de les voir tout à coup. Ta longue prison fut heureuse, reprit Critile, de t'avoir donné le moyen de joindre le desir à la jouissance, car plus les choses sont grandes & souhaitées, plus elles font de plaisir quand on les a ; dès que les plus grands prodiges deviennent communs, ils s'avilissent, l'usage fait

¶ que cada cosa lo es, admirando sus perfecciones y filosofando artificiosamente. A la manera que el que paseando por un deliciosísimo jardín pasó divertido por sus calles, sin reparar en lo artificioso de sus plantas ni en lo vario de sus flores, vuelve atrás cuando lo advierte y comienza a gozar otra vez poco a poco y de una en una cada planta y cada flor, así nos acontece a nosotros que vamos pasando desde el nacer al morir sin reparar en la hermosura y perfección de este universo; pero los varones sabios vuelven atrás, renovando el gusto y contemplando cada cosa con novedad en el advertir, si no en el ver. —La mayor ventaja mía —ponderaba Andrenio— fue llegar a gozar este colmo de perfecciones a deseo y después de una privación tan violenta. —Felicidad fue tu prisión —dijo Critilo— pues llegaste por ella a gozar todo el bien junto y deseado, que cuando las cosas son grandes y a deseo, dos veces se logran. Los mayores prodigios, si son fáciles y a todo querer, se envilecen; el uso libre hace

να μη τα νομίζομεν ως τοιαύτα. Εν πρώτοις, το του ηλίου δεν είναι ολίγον πράγμα, το να γίνεται αφανής εις όλην την νύκταν δια να είναι επιθυμητός και πλέον ευαπόδεκτος εις τας πρωίας. Αν δεν τον απελαμβάνομεν έτζι ευκόλως και συνεχώς, με πόσον πόθον ήθελε τον προσμένη η ψυχή μας; Και με πόσας ευχαριστίας και με πόσην χαράν ηθέλαμεν τον αποδέχεσθαι; Αλλά πόσοι άλλοι λογισμοί και πόσαι άλλαι ευχαριστίαι συντρέχουσιν ενταυτώ εις τον νουν μας; Ο οποίος δεν ήθελε δυνηθή να βαστάση πολύν καιρόν προσελκόμενος από τόσα θαύματα, ούτε να τα αφήση εις μίαν στιγμήν· διότι όταν ήθελεν αφήση εξ αυτών έν, ήθελαν έλθη μύρια εις τον τόπον του ενός. —Πόσον πρέπει να θαυμάση τινάς -είπεν ο Ανδρόνιος²⁹- τους προδρόμους τούτου του μεγάλου μονάρχου της ημέρας οπού εσύ ονομάζεις ‘ήλιον’ και ακόμη περισσότερον αυτόν τον ίδιον; Αυτός μοι εφάνη μεγαλοπρεπέστατος, εστεφανωμένος με λαμπηδόνας και περικυκλωμένος μετά μεγάλης κουστωδίας ακτίνων οπού εβίασαν τους οφθαλμούς μου εις το να αποδώσω εις αυτόν κάθε λογής ευλάβειαν. Όταν άρχισε να φαίνεται επάνω εις ένα θρόνον κρυσταλ-

---

²⁹ *Ανδρόνιος*: esta vez el copista, después de borrar la letra -v- de “Ανδρόνικος”, marca la letra -o.

¶ perdre le respect pour les choses mêmes les plus relevées, ce n'est pas un petit avantage au Soleil de disparoître durant les nuits, afin d'être désiré & mieux reçu les matins ; sans cette facile & frequente possession, combien l'ame seroit-elle occupée en attentions ? quel concours de sentimens & de reconnoissances ! elle ne pouroit longtemps se soutenir contre l'attrait de tant de merveilles, ny se resoudre à les abandonner un moment, car à mesure qu'elle en quitteroit une, plusieurs autres viendroient prendre sa place. Que ne doit-on point penser, dit Andrenio, des avantcoureurs de ce grand Monarque du jour, que tu appelle [*sic*] Soleil, & encore plus de luy-même, il me parut majestueusement couronné de splendeur, & entouré d'une garde de rayons, qui forcerent mes yeux à luy rendre toute sorte de venerations ; il commença à paroistre sur un grand thrône de crystal

¶ perder el respeto a la más relevante maravilla, y en el mismo sol fue favor que se ausentase de noche para que fuese deseado a la mañana. ¡Qué concurso de afectos sería el tuyo, qué tropel de sentimiento! ¡Qué ocupada andaría el alma repartiendo atenciones y dispensando afectos! Mucho fue no reventar de admiración, de gozo y de conocimiento. —Creo yo —respondió Andrenio— que ocupada el alma en ver y en atender, no tuvo lugar de partirse, y atropellándose unos a otros los objetos, al paso que la entretenían la detenían. Pero ya en esto, los alegres mensajeros de ese gran monarca de la luz que tú llamas sol, coronado augustamente de resplandores, ceñido de la guarda de sus rayos, solicitaban mis ojos a rendirle veneraciones de atención y de admiración. Comenzó a ostentarse por ese gran trono de cristalinas

-λοειδή και με μίαν μεγαλειότητα σιωπηλήν και υπερτάτην και εκυρίευσεν όλον το ημισφαίριον γεμίζοντας όλα τα λοιπά της κτίσεως από την έκλαμπρον αυτού [tachón] παρουσίαν, εγώ έμεινα έκθαμβος και ως έξω φρενών και έγινα μιμητής εφάμιλλος του αετού τού πλέον προσεκτικότερου. —Αχ! -εφώναζεν ο Κριτίλος-· αμή ποία όρασις δύναται να αρκέση προς τον θεϊόν Ήλιον, τον θεόν τον αθάνατον; Πώς δύναται τινάς να ατενίση εις τόσον κάλλος ενταυτώ τέλειον και άπειρον και ατελεύτητον; Πώς ημπορεί να γευθή τοσαύτης ηδονής και να απολαύση τοσαύτης ευδαιμονίας; —Ο εδικός μου θαυμασμός -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- ηύξανε καθώς και η προσοχή μου εδιπλασιάζετο. Παρατήρησα ότι από όλα τα θαύματα του κόσμου ο ήλιος επισπά προς εαυτόν την όρασιν περισσότερον. —Χωρίς αμφιβολίαν -είπεν ο Κριτίλος- τούτο είναι το αίτιον οπου αυτός ονομάζεται λατινιστί ‘σολ’ όπου σημαίνει ‘μόνος’. Τη αληθεία, αυτός μόνος είναι από όλα τα κτίσματα οπου δίδει ιδέαν μεγαλύτεραν της μεγαλειότητος του Θεού. Ονομάζεται ‘σολ’, ήτοι ‘μόνος’, επειδή και, παρόντος αυτού, όλα τα λοιπά φώτα του

¶ & dans une majesté muette & souveraine, il prit possession de tout l'hémisphère, remplissant tout le reste des créatures de sa presence illuminée : c'est-là où je demeuray tout éperdu & comme hors de moy-même ; je me fis émule de l'aigle le plus attentif. O ! s'écria Critile, quelle vûe devra suffire pour le divin Soleil , le Dieu immortel ? comment pouvoir regarder tant de beautez ensemble si parfaites & si infinies ? comment pouvoir goûter tant de joye & jouïr d'un si grand bonheur ? Mon admiration croissoit, poursuivit Andrenio, à mesure que mon attention se redoubloit ; j'observay que de toutes les merveilles du monde, il n'y a que le Soleil qui force la vûe de se rendre. C'est sans doute pour cette raison, dit Critile, qu'il est nommé *Sol*, qui veut dire le seul ; en effet, c'est de toutes les choses créées celle qui donne la plus grande idée de la grandeur de Dieu ; il s'appelle Soleil, parce qu'en sa presence toutes les autres lumieres

¶ espumas, y con una soberana callada majestad se fue señoreando de todo el hemisferio, llenando todas las demás criaturas de su esclarecida presencia. Aquí yo quedé absorto y totalmente enajenado de mí mismo, puesto en él, émulo del águila más atenta. —¡Oh qué será —alzó aquí la voz Critilo— aquella inmortal y gloriosa vista de aquel infinito sol divino, aquel llegar a ver su infinitamente perfectísima hermosura! ¡Qué gozo, qué fruición, qué dicha, qué felicidad, qué gloria! —Crecía mi admiración —prosiguió Andrenio— al paso que mi atención desmayaba, porque al que deseé distante ya le temía cercano; y aun observé que a ningún otro prodigio se rindió la vista sino a éste, confesándole inaccesible y con razón sólo. —Es el sol —ponderó Critilo— la criatura que más ostentosamente retrata la majestuosa grandeza del Criador. Llámase sol, porque en su presencia todas las demás lumbreras se retiran: él sólo campea.

ουρανού γίνονται αφανή ενόσω αυτός λάμπει μόνος. Έχει την καθέδραν του εις το μέσον των ουρανίων σωμάτων ως κέντρον και καρδιά και πηγή φωτός διηνεκής. Είναι πάντοτε ο αυτός και μονώτατος εν τῷ κάλλει και δι' αυτού βλέπωμεν τα πάντα, όμως δεν συγχωρεί κανένα εις το να τον ιδῇ. Αυτός επιρρέει και χορηγεί την βοήθειάν του εις την Φύσιν δια να κάμῃ ὅλας τας εδικάς της ενεργείας και ἀκόμη και τας του ανθρώπου. Κοινολογεί εις ὅλα τα κτίσματα την ευφροσύνην του και το φως του, το οποίον διαχέει ἕως και εις τα ἔγκατα της γῆς. Δίδει τον εαυτόν του εις πάντας επειδή και εἶναι υπέρ πάντων. Αυτός δεν ἔχει χρείαν ουδενός, ἀμή οἱ πάντες ἔχουσιν χρείαν αὐτοῦ και γνωρίζουσι πόσῃν χρείαν ἔχουσι της αὐτοῦ βοηθείας. Εν ἐνὶ λόγῳ, αὐτός εἶναι ὁ ἀστήρ ὁ ἐπιδεικτικός και θαυμαστός, αὐτός εἶναι τὸ λαμπρόν ἔσοπτρον οὐοῦ παραστήνει τα μεγαλεία του Θεοῦ. —Εγὼ το περισσότερον μέρος της ἡμέρας³⁰ -εἶπεν ὁ Ἀνδρόνιος- ἐκαταγίνομουν εις το να στοχάζομαι τούτον τον φωστήρα. —Ενθυμούμαι -εἶπεν ὁ Κριτίλος- ἕνα μέγαν φιλόσοφον οὐοῦ ἔλεγεν ὅτι δεν ἐγεννήθη δι' ἄλλο παρά δια να βλέπῃ τον ἥλιον. Τούτο το νόημα εἶναι εὖ-

---

³⁰ της ἡμέρας: añadido, al margen izquierdo, posteriormente.

¶ disparaissent, pendant que luy seul luit ; il est placé au milieu des corps celestes, comme le centre, le cœur, & la source perpetuelle de la lumière ; il est toujours luy même & l'unique en beauté, c'est par luy que toutes choses se voyent, mais il ne permet à personne de le voir; il influë & prête son concours à la nature, pour toutes ses operations, même pour celles de l'homme ; il communique à toutes les créatures sa joye & sa lumière, il la répand jusques dans les entrailles de la terre ; il se donne à tous, parce qu'il est pour tous, il n'a besoin de rien, mais tous ont besoin de luy & reconnoissent sa dépendance : enfin, c'est l'astre d'ostentation & d'admiration, c'est le brillant miroir qui represente les grandeurs de Dieu. J'employay une grande partie du jour en cette contemplation. Cela me fait souvenir, dit Critile, d'un grand Philosophe, qui disoit qu'il n'étoit né que pour regarder le Soleil ; cette pensée est belle,

¶ Está en medio de los celestes orbes como en su centro, corazón del lucimiento y manantial perenne de la luz; es indefectible, siempre el mismo, único en la belleza, él hace que se vean todas las cosas y no permite ser visto, celando su decoro y recatando su decencia; influye y concurre con las demás causas a dar el ser a todas las cosas, hasta el hombre mismo; es afectadamente comunicativo de su luz y de su alegría, esparciéndose por todas partes y penetrando hasta las mismas entrañas de la tierra; todo lo baña, alegra, ilustra, fecunda y influye; es igual, pues nace para todos, a nadie ha menester de sí abajo, y todos le reconocen dependencias: es, al fin, criatura de ostentación, el más luciente espejo en quien las divinas grandezas se representan. —Todo el día —dijo Andrenio— empleé en él, contemplándole ya en sí, ya en los reflejos de las aguas, olvidado de mí mismo. —Ahora no me espanto —ponderó Critilo— de lo que dijo aquel otro filósofo: que había nacido para ver el sol. Dijo bien,

-μορφον³¹, όμως ο κόσμος όλος δεν το καταλαμβάνει με το να το νομίζει πολλά κοινόν. Αλλά κατά βάθος ο ρηθείς φιλόσοφος ήθελε να ειπή ότι μέσα εις τον υλικόν ήλιον έβλεπε την θεότητα του υπέρτατου Δημιουργού· κκεκίθεν υψώνοντας τον νουν του έλεγεν “αν η σκιά είναι τόσον λαμπρά, πόσον πρέπει να είναι αξιολάτρευτον το αιώνιον και ατελεύτητον εκείνο κάλλος της του Θεού Σοφίας;”. —Όμως το κακόν είναι³² -απεκρίθη λυπηρώς ο Ανδρόνιος- ότι³³ εγώ βλέπω εδώ κάτω την ηδονήν μεταβαλλομένην ευθύς εις λύπην. Ο ήλιος ετάφη μέσα εις τα ύδατα και ενόμιζα ότι δεν θέλω τον ιδή πλέον ουδέποτε, ο λογισμός ούτος με έθλιβε. Με όλον τούτο, επανήλθον ευθύς από την παρέκβασίν μου με το να ήρπασαν τα όμματά μου άλλα νεοφανή θαύματα. Είδον άλλον ουρανόν, όλον εστεφανωμένον με λαμπάδας, του οποίου η θεωρία, βέβαια, δεν ήτον εις εμένα ολιγότερον χαροποιά από την προτέραν, επειδή και εύρον εις αυτόν περισσοτέραν ύλην στοχασμού δια τον πολύν αριθμόν της ποικιλίας οπού εν αυτό εθεώρουν. —Ω της απείρου Σοφίας του Θεού, -εφώνησεν ο Κριτίλος- οπού εύρε τον τρόπον να κάμη και την νύκτα τόσον ευμορφοτάτην όσον

³¹ -μορφον: elimino la duplografía, posible descuido por cambio de página; *εβ/ εύμορφον* en el manuscrito.

³² *είναι*: añadido, entre líneas, posteriormente.

³³ -απεκρίθη λυπηρώς ο Ανδρόνιος- ότι: el copista, habiendo escrito primero: “-απεκρίθη ο Ανδρόνιος λυπηρώς- ότι”, opta por cambiar dicha sintaxis y, sin tachar nada, guía a su lector a través de las letras α, β y γ puestas por encima de “λυπηρώς”, “ο” y “ότι” respectivamente; este modo de enmendar sin tachar lo vuelve a utilizar más adelante.

¶ mais tout le monde ne l'entendoit pas, on la trouvoit même trop commune ; cependant au fond, ce Sage vouloit dire que dans le Soleil materiel, il voyoit la divinité du souverain Créateur, & en y élevant son cœur, il disoit, si l'ombre est si brillante, combien doit être adorable le corps éternel de cette beauté infinie ? Mais le malheur est, dit tristement Andrenio, qu'icy bas je voy que les plaisirs sont bientôt changez en chagrins ; le Soleil s'ensevelit dans les eaux, je crus ne le revoir jamais, cette pensée m'affligeoit, toutefois je revins bientôt de mon abattement & rentray dans de nouvelles admirations, voyant un autre Ciel tout couronné de flambeaux ; je t'assure que cette vûë ne me fut pas moins agréable que la première, j'y trouvay même plus de matière à m'entretenir, par le grand nombre des varietez que j'y découvris. O sagesse infinie de Dieu ! s'écria Critile, d'avoir trouvé le moyen de rendre la nuit aussi belle en son espece,

¶ aunque le entendieron mal y hicieron burla de sus veras. Quiso decir este sabio que en ese sol material contemplaba él aquel divino, realzadamente filosofando que si la sombra es tan esclarecida, ¡cuál será la verdadera luz de aquella infinita increada belleza! —Mas ¡ay! —dijo lamentándose Andrenio—, que al uso de acá bajo, la grandeza de mi contento se convirtió presto en un exceso de pesar al ver, digo, al no verle, trocose la alegría del nacer en el horror del morir, el trono de la mañana en el túmulo de la noche: sepultose el sol en las aguas y quedé yo anegado en otro mar de mi llanto. Creí no verle más, con que quedé muriendo. Pero volví presto a resucitar entre nuevas admiraciones a un cielo coronado de luminarias, haciendo fiesta a mi contento. Asegúrote que no me fue menos agradable vista ésta, antes más entretenida cuanto más varia. —¡Oh gran saber de Dios! —dijo Critilo—, que halló modo cómo hacer hermosa la noche, que no es menos linda que el día.

και την ημέραν! Η αμάθεια των ιδιωτών ονομάζει τη νύκτα με πολλά ονόματα πάντη ανοίκεια, ωσάν ‘δυσειδή’, ‘άτακτον’, ‘κατηφή’ και ‘μελανειμονούσαν’, και αυτή εξεναντίας είναι λαμπρά και τερπνή, ταύτη είναι η ανάπαυσις του κόσμου και η ελάφρωσις του μόχθου. Εκείνος οπού την ονόμασεν ‘φρόνιμον’ επέτυχε πολλά καλύτερα επειδή, και τη αληθεία, η νυξ είναι καιρός ησυχίας και καλής συμβουλής. Οι Αθηναίοι ενόμισαν την νυκτερίδα σύμβολον της διακρίσεως και της σοφίας· διότι η νυξ δεν αποκοιμίζει παρά μόνον τους αμαθείς και εξυπνοί τους σοφούς και φρονίμους απεκδεχομένη τα αποτελέσματα της ημέρας. —Ωσάν οπού τότε δεν είναι καμμία σύγχυσις -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- εγώ παρεδόθην όλως διόλου εις την θεωρίαν εκείνων των αναριθμητών άστρων, εξ ων τινά μεν εισί σπινθηροειδή τινά δε λαμπρά και φεγγοβόλα. Εδοκίμαζα να τα μετρήσω, επαρατηρούσα την μεγάλην αυτών ποικιλίαν, την θέσιν [tachón]³⁴, την κίνησιν και την χροιάν, άλλα μεν εκβαίνοντας ακαταπαύστως άλλα δε εμβαίνοντας. —Όλα αυτά -είπεν ο Κριτίλος- παριστάνουσι τον κόσμον με την εδικήν του αλληλοδιάδοχον αμοιβαιότητα και την είσοδον των ανθρώπων εκ του μη όντος εις την ζωήν και

³⁴ Se entrevé: “και”, que escribe más adelante.

¶ que le jour. L'ignorance vulgaire luy a donné beaucoup de noms fort impropres, comme de laide, de déreglée, de triste & de noire ; cependant elle est brillante & douce, elle est le repos du travail, & le soulagement des fatigues ; celui qui la nomma sage avoit bien mieux rencontré ; en effet, c'est le temps du silence & du bon conseil ; les Atheniens estimèrent la choüette le symbole de la discretion & du sçavoir, car la nuit n'endort dans toute sa durée que les ignorans, elle fait veiller les sages & elle resout ce que le jour execute. Comme le bruit n'interrompt point alors, dit Andrenio, je me donnay tout entier à la contemplation de cette infinité d'étoiles, dont les unes sont étincelantes & les autres brillantes ; je les comptois, je remarquois leur grande varieté, leur situation, leur mouvement & leur couleur, les unes sortant sans cesse & les autres rentrant. Tout cela, dit Critile, represente le monde dans sa vicissitude, & le passage continuel des hommes à la vie,

¶ Impropios nombres la dio la vulgar ignorancia llamándola fea y desaliñada, no habiendo cosa más brillante y serena; injúrianla de triste, siendo descanso del trabajo y alivio de nuestras fatigas. Mejor la celebró uno de sabia, ya por lo que se calla, ya por lo que se piensa en ella, que no sin enseñanza fue celebrada la lechuza en la discreta Atenas por símbolo del saber. No es tanto la noche para que duerman los ignorantes cuanto para que velen los sabios. Y si el día ejecuta, la noche previene. —En otra gran fruición y más a lo callado me hallaba muy hallado con la noche, metido en aquel laberinto de las estrellas, unas centelleantes, otras lucientes. Íbalas registrando todas, notando su mucha variedad en la grandeza, puestos, movimientos y colores, saliendo unas y ocultándose otras. —Ideando —dijo Critilo— las humanas, que todas caminan a ponerse.

την έξοδον αυτών εκ της ζωής εις τον θάνατον. —Όμως εκείνο οπού με έδωκεν ηδονήν περισσοτέραν -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- ήτον η θαυμαστή κατάθεσις τούτου του μεγάλου ουρανού όπου φαίνεται ότι ο Ύψιστος Τεχνίτης δεν ημέλησε τίποτε δια να κατακαλλύνη και να διακοσμήση την στέγην αυτής της μεγάλης κτίσεως. Έλεγον, όμως, κατ' εμαυτόν· διατί άραγε τα άστρα δεν τα έβαλε κατά τάξιν και κατά σειράν, συνηρμοσμένα και συμπεπλεγμένα το ένα με το άλλο με δεσμούς ορατούς, δια να κάμη ακόμη τελειότερον τούτο το έργον; —Καταλαμβάνω τι λέγεις -είπεν ο Κριτίλος-. Εσύ ήθελες ότι η τέχνη η ανθρώπινη και η υφαντική να εμβώσιν εις αυτό το ποίημα του Θεού [tachón] και να είναι το σχήμα του ωσάν το έδαφος ενός κήπου με πολλήν τάξιν επιτετηδευμένου και διακεκοσμημένου μάλλον τη τέχνη ή τη ύλη. —Τούτο είναι οπού λέγω -είπεν ο Ανδρόνιος-· και αν ήτον έτζι, ήθελε λάμπη περισσότερον και ήθελεν ήσθαι τερπνοτέρα η θεωρία του. —Η τέχνη -απεκρίθη ο Κριτίλος- ήθελεν ήσθαι ένα ελάττωμα εις τα ποιήματα του Αρχιτεχνίτου Θεού και ήθελεν ελαττώση την ευμορφίαν των. Η Θεία Σοφία όταν

¶ & de la vie à la mort. Mais ce qui me toucha davantage, continua Andrenio, fut la merveilleuse disposition de ce grand ouvrage, où l'on voit que le souverain Maître n'a rien oublié pour embellir & lambrisser de fleurs & d'étoiles la grande voute du monde. Je disois pourtant en moy-même, pourquoy ne les a-t'il pas mises de rang , & par ordre, entrelacées les unes dans les autres avec des lacs riches & visibles, afin de rendre cet ouvrage encore plus parfait ? Ha ! dit Critile, je t'entends, tu eusse voulu que l'art & la broderie y eussent entré, & que la forme en fût comme d'un parterre fort regulier que l'art embellit autant que la matière. C'est cela même, dit Andrenio, il en auroit brillé davantage & en auroit été plus agreable à la vûë. L'art, répondit Critile, seroit un défaut dans les ouvrages du divin Artisan, il en ôteroit la beauté ; la divine sagesse

¶ —En lo que yo mucho reparé —dijo Andrenio— fue en su maravillosa disposición. Porque ya que el Soberano Artífice hermostó tanto esta artesonada bóveda del mundo con tanto florón y estrella, ¿por qué no las dispuso, decía yo, con orden y concierto, de modo que entretejieran vistosos lazos y formaran primorosas labores? No sé cómo me lo diga ni cómo lo declare. —Ya te entiendo —acudió Critilo—, quisieras tú que estuvieran dispuestas en forma ya de un artificioso recamado, ya de un vistoso jardín, ya de un precioso joyel, repartidas con arte y correspondencia. —Sí, sí, eso mismo, porque a más de que campearan otro tanto y fuera un espectáculo muy agradable a la vista, brillantísimo artificio, destruía con eso del todo el divino Hacedor aquel necio escrúpulo de haberse hecho acaso y declaraba de todo punto su divina providencia. —Reparas bien —dijo Critilo—, pero advierte que la divina sabiduría

τα εσχημάτησεν τοιουτοτρόπως, ενέθηκεν εις αυτά μίαν πλέον αναγκαίαν συναρμολογίαν τόσον κατά τας κινήσεις όσον και κατά τας επιρροίας αυτών, οπου είναι όλαι διαφορετικάι και οικείαι του κάθε άστρου, ό,τι λογής και τα χόρτα και τα φυτά της γης. Εισί τινά των άστρων οπου προξενούσι θερμότητα και είναι άλλα οπου κάμνουσι ψυχρότητα, άλλα πάλιν ξηρασίαν και άλλα όμβρον, εις τρόπον οπου τα άστρα συγκιρνώνται και συμμετριάζονται αλλήλοις με τας εναντίας αυτών επιρροίας και πάντοτε προς το συμφέρον. Αλλέως η κατάθεσις η τεχνική και ομοιοσχημάτιστος οπου ζητείς ήθελεν ήσθαι πολλά προσποιημένη και δεν ήθελεν αρέση παρά μόνον μίαν φοράν. Αμή όντας καθώς είναι σχήματος οπου κάθε νύκτα μεταβάλλεται και οπου δεικνύει πάντοτε³⁵ ένα νέον ουρανόν με νέας ευμορφίας, ποτέ δεν βαρύνεται ούτε χορταίνει η όρασις μας. Η ποικιλία του ουρανού είναι κατά αναλογίαν [των άστρων]³⁶, των οποίων αυτή η συγκεχυμένη αναρίθμητος και σοβαρά επιφάνεια τον κάμνει πλέον περίβλεπτον. Τούτο είναι ένα αίνιγμα φυσικόν της δυνάμεως του Υψίστου όμως πολλά φανερόν εις τους σοφούς. —Εγώ εστοχάζομαι -είπεν ο Ανδρόνιος- με πολ-

³⁵ *πάντοτε*: elimino la duplografia, posible descuido por cambio de línea; *πάντοτε πάν-/* *τοτε* en el manuscrito.

³⁶ *των άστρων*: añadido el genitivo “των άστρων” -“étoiles” en el texto francés y “estrellas” en el español- para facilitar la comprensión de la frase corrigiendo el descuido.

¶ en les formant de la sorte, y a connu une plus importante correspondance, soit pour leurs mouvemens, ou pour leurs influences, qui sont toutes differentes & propres à chaque astre du Ciel, de même que les herbes & les plantes de la terre : il y a des étoiles qui procurent de la chaleur & les autres du froid, les unes du sec & les autres de la pluye, en sorte qu'elles se corrigent & se modèrent les unes & les autres par leurs influences opposées : au reste la disposition artificielle & uniforme que tu demanderois seroit trop affectée, elle ne plairoit qu'une fois, au lieu qu'étant, comme elle est, d'une forme qui change toutes les nuits, & qui montre toujours un nouveau Ciel & de nouvelles beautez, jamais elle ne lasse ny n'ennuye les regards, elle proportionne toutes ses varietez avec les étoiles, & cette confusion grave & innombrable la fait respecter ; elle est une enigme naturelle de la puissance supreme, mais fort claire aux Sages. Je considerois, reprit Andrenio, avec beaucoup

¶ que las formó y las repartió desta suerte atendió a otra más importante correspondencia, qual lo es la de sus movimientos y aquel templarse las influencias. Porque has de saber que no hay astro alguno en el cielo que no tenga su diferente propiedad, así como las yerbas y las plantas de la tierra: unas de las estrellas causan el calor, otras el frío, unas secan, otras humedecen, y desta suerte alternan otras muchas influencias, y con esa esencial correspondencia unas a otras se corrigen y se templan. La otra disposición artificiosa que tú dices fuera afectada y uniforme: quédese para los juguetes del arte y de la humana niñería. De este modo, se nos hace cada noche nuevo el cielo y nunca enfada el mirarlo, cada uno proporciona las estrellas como quiere; a más que en esta variedad natural y confusión grave parecen tanto más que el vulgo las juzga innumerables, y con esto queda como en enigma la suprema asistencia: si bien para los sabios muy clara y entendida. —Celebraba yo mucho

-λήν ηδονήν όλην την διαφοράν των χρωμάτων· διότι μερικά λάμπουσιν εν λευκότητι και άλλα εν ερυθρότητι, μερικά είναι χρυσά και άλλα αργυρά, μόνον το πράσινον χρώμα δεν το εύρισκα παντελώς. —Το πράσινον -απεκρίθη ο Κριτίλος- είναι γήινον, αυτό το χρώμα είναι μόνον δια την γην και αν καλά αυτό είναι το σύμβολον της ελπίδος. Όμως εις τον ουρανόν είναι απόλαυσις, εκεί δεν κάμνει χρεία άλλο παρά μόνον πυρώδη και στερεά και όχι απ' εκείνα οπού σημαίνουνσι φθοράν. Αμή δεν εστοχάσθης έν μικρόν άστρον το οποίον δεν είναι άλλο παρά ωσάν μία νούλα επάνω εις την μεγάλην χάρταν του ουρανού; Εκείνο είναι το αντικείμενον του μαγνήτου και χρησιμεύει αντί αναλογίου διαβήτου εις το να μετρούμεν τα διαστήματα του ουρανού και της γης και φαίνεται να μην έγινε δι' άλλο παρά δια ξεχωριστήν μεταχείρησιν των ανθρώπων. —Εγώ σοι λέγω την αλήθειαν -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- ότι εκείνο μοι εφάνη τόσον μικρόν οπού δεν το εστοχάσθην παντελώς. Έκαμα όμως πολύν στοχασμόν επάνω εις εκείνον τον ευμορφότατον βασιλέα των άστρων, τον εξουσιαστήν της νυκτός, τον επίτροπον του ηλίου, οπού είναι και αυτός αξιοθαύμαστος καθώς και εκείνος· αυ-

¶ de plaisir toute la difference des couleurs, car les unes brillent en blancheur, les autres en rougeur, les unes sont dorées & les autres argentées. Il n'y avoit que la couleur verte que je n'y trouvois point. C'est, dit Critile, que le vert est tout terrestre, c'est une couleur qui n'est que pour la terre ; il est vray qu'elle est le symbole de l'esperance, mais au Ciel on a la jouissance, il n'y faut pour parure que des ardeurs constantes, & rien de ce qui marque la corruption. Mais n'as-tu point réfléchy sur une petite étoile qui n'est qu'un point dans la grande Carte du Ciel ? c'est l'objet de l'aiman, elle sert de compas pour mesurer les distances du Ciel & de la terre, & il semble qu'elle ne soit faite que pour l'usage particulier des hommes. Je t'avouë, dit Andrenio, qu'elle m'a paru si petite, que je n'y ay pas fait attention ; mais j'en ay beaucoup fait sur cette belle Reine des étoiles, la Présidente de la nuit, la Lieutenant du Soleil, & qui n'est pas moins admirable que luy ; en un mot,

¶ aquella gran variedad de colores —dijo Andrenio—: unas campean blancas, otras encendidas, doradas y plateadas; sólo eché menos el color verde, siendo el más agradable a la vista. —Es muy terreno —dijo Critilo—. Quédanse las verduras para la tierra: acá son las esperanzas, allá la feliz posesión. Es contrario ese color a los ardores celestes, por ser hijo de la humedad corruptible. ¿No reparaste en aquella estrellita que hace punto en la gran plana del cielo, objeto de los imanes, blanco de sus saetas? Allí el compás de nuestra atención fija la una punta y con la otra va midiendo los círculos que va dando en vueltas (aunque de ordinario rodando) nuestra vida. —Confiésote que se me había pasado por pequeña —dijo Andrenio— a más de que ocupó luego toda mi curiosidad aquella hermosa reina de las estrellas, presidente de la noche, sustituta del sol y no menos admirable,

-τος είναι εκείνος οπού εσύ τον ονομάζεις ‘σελήνην’. Αν με έδωκεν ολιγοτέραν ηδονήν, όμως με επροξένησε περισσότερον θαυμασμόν δια τας πολλές διαφοράς της, ποτέ μεν αυξάνουσα ποτέ δε σμικρυνομένη. —Αυτή είναι -είπεν ο Κριτίλος- δεύτερος εξουσιαστής του καιρού τον οποίον μοιράζεται με τον ήλιον. Διότι αν εκείνος κάμνη την ημέραν, αυτή την νύκτα· αν εκείνος αποτελή τα έτη, αυτή αποπληροί τους μήνας· αν ο ήλιος θερμαίνει και ξηραίνει την γην, η σελήνη την δροσίζει και την υγραίνει· αν εκείνος διοική τας πεδιάδας, αυτή αυθεντεύει επάνω εις τας θαλάσσας. Εις τρόπον οπού αυτοί είναι οι δύο σταθμοί του κόσμου, διαφέρουσιν όμως αναμεταξύ των κατά τούτο: ότι ο ήλιος είναι το αληθές κάτοπτρον της θεότητος, η σελήνη είναι³⁷ ο χαρακτήρ [tachón]³⁸ του ανθρώπου· και ποτέ μεν αυξάνει ποτέ ελαττούται, ποτέ μεν γεννάται ποτέ δε αποθνήσκει, ποτέ μεν είναι πανσέληνος ποτέ δε ουδετίποτε, εν συντομία, ουδέποτε διαμένει εις μίαν στάσιν. Αυτή δεν έχει φως αφ’ εαυτού της αλλά το δανείζεται από τον ήλιον· οπόταν εμβαίνει αναμέσον ηλίου και γης κάμνει έκλειψιν εις την γην. Όσον είναι πλέον φωτεινή τόσον καλύτερα φαίνονται τα ελαττώματά της, αυτή είναι η πλέον βλαπτική από όλους τους πλανήτας. Έχει ανα-

³⁷ *είναι*: añadido, entre líneas, posteriormente.

³⁸ Se entrevé: “είναι”, ya puesto anteriormente.

¶ c'est ce que tu appelle [*sic*] la Lune . Si elle m'a causé moins de plaisir, elle m'a donné plus d'admiration par toutes ses varietez, tantôt croissant, tantôt diminuant. C'est la seconde puissance des temps, dit Critile, elle le partage avec le Soleil, car s'il fait le jour, elle fait la nuit, s'il accomplit les années, elle acheve les mois ; si le Soleil échauffe & dessèche la terre, la Lune la rafraîchit & l'humecte, s'il gouverne les champs, elle domine sur les mers ; en sorte que ce sont les deux balances du monde . Il y a pourtant cette difference : que le Soleil est le vray miroir de la Divinité & la Lune le portrait de l'homme, tantôt il croît, tantôt il diminuë, tantôt il naît, tantôt il meurt, tantôt il est dans son plein, tantôt il n'est rien ; enfin elle n'est jamais dans un état permanent, elle n'a point de lumière par elle même, elle l'emprunte du Soleil, elle cause une éclipse à la terre, quand elle se met entre-deux, plus elle est luisante, mieux on voit ses defauts ; c'est la plus malsaine & la plus mal située des Planetes,

¶ ésa que tú llamas luna. Causóme, si no menos gozo, mucha más admiración con sus uniformes variedades, ya creciente, ya menguante, y poco rato llena. —Es segunda presidente del tiempo —dijo Critilo—. Tiene a medias el mando con el sol: si él hace el día, ella la noche; si el sol cumple los años, ella los meses; calienta el sol y seca de día la tierra, la luna de noche la refresca y humedece; el sol gobierna los campos, la luna rige los mares: de suerte que son las dos balanzas del tiempo. Pero lo más digno de notarse es que, así como el sol es claro espejo de Dios y de sus divinos atributos, la luna lo es del hombre y de sus humanas imperfecciones: ya crece, ya mengua; ya nace, ya muere; ya está en su lleno, ya en su nada, nunca permaneciendo en un estado; no tiene luz de sí, participala del sol, eclípsala la tierra cuando se le interpone, muestra más sus manchas, cuando está más lucida; es la ínfima de los planetas

-φοράν περισσοτέραν προς την γην παρά εις τον ήλιον· εις τρόπον οπού ημπορούμεν να ειπούμεν ότι αν αυτή είναι άστατος, ελλειπτική, κατωτέρα και κατηφής, τούτο είναι με το να έχη την αρχήν της εκ της γης εις την οποίαν είναι και πλησιεστέρα. —Όμως εγώ -είπεν ο Ανδρόνιος- επέρασα όλην την νύκτα εις το να την στοχάζομαι με πολλήν ηδονήν και προσοχήν μεγάλην. Και τολμώ ειπείν είχα τόσα ομμάτια όσα είχε και ο ουρανός, εγώ δια να βλέπω και εκείνος δια να βλέπεται. Αλλά τα κελαδίσματα των πουλίων³⁹ και οι προαγωγοί της αυγής άρχισαν να προμηνύουσιν την δευτέραν επιφάνειαν του ηλίου και να δίδουσιν εις τα άστρα είδησιν να αναχωρήσουσι. Και προς τούτοις, ωςάν να εξυπνούσαν τα άνθη και πάσαι αι ηδοναί οπού εγώ είχα γευθή, εχάρην δια την επανάκαμψιν τούτου του μεγάλου αστέρος όμως όχι όσον εχάρην την πρώτην φοράν. Εγνώρισα ότι η περιέργειά μου ολίγον εσμικρύνθει και βλέποντας τοιουτοτρόπως το φως να γεννάται και πάλιν να εκλείπη εσυλλογίσθην ότι είναι κτίσμα και αυτό, καθώς και εγώ, διορισμένον από τον Κτίστην εις το να δίδη την λάμψιν του και την θερμότητά του εις την γην. Αφού εστοχάσθην τοιουτοτρόπως τον ουρανόν και τον ήλιον, επε-

---

³⁹ των πουλίων: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ elle a plus de rapport à la terre qu'au Ciel ; de sorte qu'on peut dire que si elle est inconstante, défectueuse , basse & triste, c'est qu'elle n'a que la terre pour origine & pour voisinage. Cependant, dit Andrenio, je passay toute la nuit à la considerer avec beaucoup de plaisir & d'attention, me faisant pour cet effet au tant d'yeux que le Ciel même, moy pour le regarder & luy pour être vû ; mais le chant des oiseaux, les *hautbois* de l'Aurore, commencèrent à faire une *salve* à la seconde apparition du Soleil & à *battre la retraite* des étoiles, ils semblèrent aussi réveiller les fleurs & tous les plaisirs que j'avois déjà goûtez. Je fus touché du retour de ce grand Astre, mais moins que je ne l'avois été la première fois, je sentis ma curiosité diminuée, & voyant ainsi sa lumière naître & défaillir, je jugeay qu'il étoit aussi bien que moy une créature, & destiné par le Créateur à communiquer sa clarté & sa chaleur à la terre. Après avoir ainsi considéré le Ciel & le Soleil

¶ en el puesto y en el ser, puede más en la tierra que en el cielo: de modo que es mudable, defectuosa, manchada, inferior, pobre, triste, y todo se le origina de la vecindad con la tierra. —Toda esta noche y otras muchas —dijo Andrenio— pasé en tan gustoso desvelo, haciéndome tantos ojos como el cielo mismo: yo por mirarle y él para ser visto. Mas ya los clarines de la aurora, en cantos de las aves, comenzaron a hacer salva a la segunda salida del sol, tocando a despejar estrellas y despertar flores. Volvió él a nacer y yo a vivir con verle. Salúdele con afectos ya más tibios. —Que aun el sol —dijo Critilo— a la segunda vez ya no espanta, ni a la tercera admira. —Sentí menos viva la curiosidad, cuanto más despierta la hambre. Y así, después de agradecidos aplausos, valiéndome de su luz (en que conocí que era criatura y que como paje de luz me servía),

-θύμησα⁴⁰ να ερευνήσω και την γην. Εκατέβην από τα σκαλοπάτια όπου είχαν γίνει από τα κρημνίσματα... Όμως αισθάνομαι ότι είναι αδύνατον το να σοι ιστορήσω το πρώτον βήμα οπού έκαμα εις την γην. Η αναπνοή καθώς και η φωνή μου αποκάμνει και πρέπει να αναπαυθώ ολίγον δια να δυνηθώ να σοι παραστήσω τας νέας ευμορφίας οπού εθαύμασα. [rúbrica]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ^{ον}
Περί του κάλλους της Φύσεως

Η Φύσις εις τα διάφορα έργα της εκτείνεται πάντοτε προς την τελειότητα και τούτο είναι οπού αποτελεί την ευμορφίαν της. Αυτή έχει μίαν προσοχήν ξεχωριστήν εφ' ενί εκάστῳ των ποιημάτων αυτής και ενέθηκεν εις ημάς επιθυμίαν έμφυτον εις το να γνωρίσωμεν την ουσίαν της και το κάλλος της. Ένας φιλόσοφος την ασχολίαν ταύτης της επιθυμίας την ενόμασεν “αληθινήν τρέλαν”· και είναι έτζι, τη αληθεία, οπόταν η ασχολία είναι μόνον περιέργεια ματαία και όταν δεν μας ανυψώνη ανωτέρω δια να θαυμάσωμεν τον Ποιητήν των τοσούτων διαφόρων ποιημάτων⁴¹ και δεν μας υποχρεώνη εις το να τον ευχαριστήσωμεν. Εφεξής, αν ο θαυμασμός είναι γέννημα της αμαθείας είναι όμως μήτηρ της ηδονής. Και καθώς

⁴⁰ -θύμησα: elimino la duplografía, posible descuido por cambio de página; *επε* / *επεθύμησα* en el manuscrito.

⁴¹ *διαφόρων ποιημάτων*: el copista, habiendo escrito primero: “ποιημάτων διαφόρων”, opta por cambiar dicha sintaxis y, sin tachar nada, guía a su lector a través de las letras *α* y *β* puestas por encima de “διαφόρων” y “ποιημάτων” respectivamente.

¶ j'eus envie d'examiner la terre. Je descendis par l'escalier que les ruines avoient fait. Mais je sens qu'il m'est impossible de pouvoir te peindre le premier pas que je fis en terre ; l'haleine me manque aussi bien que la voix , & il faut que je me repose un moment, pour pouvoir te représenter le nouvelles beautez que j'admiray.

CHAPITRE III

De la beauté de la Nature

La Nature dans la diversité de ses operations tend toûjours à la perfection, & c'est ce qui en fait la beauté. Elle a une attention particulière sur chacun de ses ouvrages, & elle a imprimé en nous un desir naturel d'en connoître l'essence & la beauté. Un sage a nommé l'occupation que nous donne le desir, une veritable folie ; en effet, c'en est une, quand cette occupation n'a pour objet qu'une vaine curiosité, & qu'elle ne nous élève point au delà de cette connoissance, pour admirer l'Auteur de tant d'ouvrages differens, & nous engager à luy marquer nôtre reconnoissance ; au reste, si l'admiration est fille de l'ignorance, elle est en recompense la mere du plaisir ; comme

¶ traté de descender a la tierra, obligándome la asistencia del cuerpo a faltar al ánimo, abatiéndome de la más alta contemplación a tan materiales empleos. Fui bajando, digo, humillándome, por aquella mal segura escala que formaron las mismas ruinas, que de otro modo fuera imposible, y ese favor más reconocí al cielo. Pero antes de estampar la primera huella en tierra me falta ya el aliento y aun la voz; y así, te ruego me socorras de palabras para poder exprimir la copia de mis sentimientos, que otra vez te convidó a nuevas admiraciones, aunque en maravillas terrenas.

CRISI TERCERA

La hermosa naturaleza

Condición tiene de linda la varia naturaleza, pues quiere ser atendida y celebrada. Imprimió para ello en nuestros ánimos una viva propensión de escudriñar sus puntuales efectos. Ocupación pésima la llamó el mayor sabio: y de verdad lo es cuando para en sola una inútil curiosidad. Menester es se realce a los divinos aplausos, alternados con agradecimientos; y si la admiración es hija de la ignorancia, también es madre del gusto.

δίδεται ο θαυμασμός εις τα νεοφανή, έτζι πάνυ εις τα πλέον μεγάλα ευθύς οπού γίνουσι γνωστά. Ο νεωτερισμός γεννά τον θαυμασμόν τόσον εις την Φύσιν όσον και εις την Τέχνην· εκείνο οπού είδομεν εχθές και εξεπλάγημεν σήμερον το βλέπωμεν με ψυχρότητα, και τούτο δεν προέρχεται με το να έχασε τάχα την αξιότητά του εκείνο το υποκείμενον αλλά με το να μη [tachón]⁴² είναι πλέον νεοφανές. Αν, λοιπόν, τα πλέον μικρότερα υποκείμενα μας έλκουσιν εις θαυμασμόν, αν θαυμάζομεν ένα μαργαρίτην και ένα αδάμαντα όταν έχη τι προτέρημα ξεχωριστόν και νεοφανές, δεν πρέπει να μας φαίνεται παράδοξον το να βλέπωμεν τον Ανδρόνιον οπού θαυμάζεται όταν βλέπη ανελπístως τα άστρα, τον ήλιον και την σελήνην και όταν βλέπη τον ουρανόν και τας πεδιάδας της γης πεποικιλμένα και εσμαλτωμένα επίσης μετά άστρων και ανθέων. Αυτός ο ίδιος το ομολογεί ακολουθώντας την διήγησήν του τοιουτοτρόπως: —Εγώ ευρέθην, εν ταυτώ, εν εκείνω τω κέντρω των διαφόρων και μυρίων ευμορφιών οπού ποτέ δεν είχαν αισθανθή ούτε φαντασθή. Ο νους μου περιεπάτει περισσότερον παρά το σώμα μου και οι οφθαλμοί μου εκινούντο μάλλον ή οι πόδες μου. Εστοχαζόμενη όλα

---

⁴² Se entrevé: “φαίνεται”; el copista borra optando por “είναι”, que escribe a continuación.

¶ ce n'est qu'à la nouveauté qu'on donne son admiration, elle cesse dans les plus grands sujets, dès qu'ils sont connus, & l'on peut dire qu'ils mandient avec bassesse le peu d'encens qu'on leur donne. Ce qui fait le charme de l'admiration est celui de la nouveauté, aussi bien dans la Nature que dans l'Art : ce qui fut regardé hier avec ravissement est considéré aujourd'hui avec froideur ; ce n'est pas que l'objet ait perdu son mérite, c'est qu'il n'est plus nouveau. Si les moindres objets charment par leur nouveauté, si l'on admire une perle & un diamant quand ils ont quelque chose d'extraordinaire, il ne faut pas s'étonner de voir Andrenio dans l'admiration, à l'aspect inopiné des Astres, de la Lune & du Soleil, à la vûë des campagnes & du Ciel également émaillé de fleurs & d'étoiles. Il l'avoüa luy-même, & voicy comment il s'en exprima, en continuant son recit. Je me trouvay tout d'un coup, dans ce centre de différentes beautés, qui n'avoient jamais frappé mes sens, ny mon imagination ; mon esprit fit plus de chemin que mon corps, & mes yeux eurent plus de mouvemens que mes pieds ; je considerois toutes

¶ El no admirarse procede del saber en los menos, que en los más del no advertir. No hay mayor alabanza de un objeto que la admiración (si calificada), que llega a ser lisonja porque supone excesos de perfección, por más que se retire a su silencio. Pero está ya muy vulgarizada, que nos suspenden las cosas, no por grandes, sino por nuevas; no se repara ya en los superiores empleos por conocidos, y así andamos mendigando niñerías en la novedad para acallar nuestra curiosa solicitud con la extravagancia. Gran hechizo es el de la novedad, que como todo lo tenemos tan visto, pagámonos de juguetes nuevos, así de la naturaleza como del arte, haciendo vulgares agravios a los antiguos prodigios por conocidos: lo que ayer fue un pasmo, hoy viene a ser desprecio, no porque haya perdido de su perfección, sino de nuestra estimación; no porque se haya mudado, antes porque no, y porque se nos hace de nuevo. Redimen esta civilidad del gusto los sabios con hacer reflexiones nuevas sobre las perfecciones antiguas, renovando el gusto con la admiración. Mas si ahora nos admira un diamante por lo extraordinario, una perla peregrina, ¡qué ventaja sería en Andrenio llegar a ver de improviso un lucero, un astro, la luna, el sol mismo, todo el campo matizado de flores y todo el cielo esmaltado de estrellas! Díganoslo él mismo, que así proseguía su gustosa relación: —En este centro de hermosas variedades, nunca de mí imaginado, me hallé de repente dando más pasos con el espíritu que con el cuerpo, moviendo más los ojos que los pies. En todo reparaba como nunca visto y todo

εκείνα τα πράγματα με χαράν. Όλα μοι εφαιόντο τέλεια, όλα νεοφανή ήσαν εις εμέ. Με την αυτήν προσοχήν εθεώρουν καθώς και αφ' εσπέρας προς τον ουρανόν και ακόμη περισσότερον· διότι εις τον ουρανόν κατεγίνετο μόνον η όρασίς μου, αμή εδώ εις την γην ασχολούντο πάσαι μου αι αισθήσεις και ούτε ήσαν αρκεταί. Εγώ επεθύμουν να έχω μύρια όμματα και μυρίας χείρας δια να πληροφορήσω, εν ταυτώ, τας περιεργείας της ψυχής μου. Εξεθαμβήθη το πνεύμα μου όταν είδον μίαν τόσο μεγάλην ποσότητα κτισμάτων τόσο διαφορετικών κατά το είδος, κατά την φύσιν, κατά το σχήμα, κατά το χρώμα, κατά την κίνησιν και κατά την ενέργειαν. Έκοψα έν τριαντάφυλλον και στοχαζόμενος την ευμορφίαν ησθάνθην την ευωδίαν [tachón] και δεν εχόρταινα να το βλέπω και να το θαυμάζω. Ήπλωσα το άλλο μου χέρι δια να πάρω ένα οπωρικόν και εφιλονίκησεν η γεύσις μου με την όρασιν μου δια την ηδονήν· οι καρποί ενικούσαν τα άνθη. Εν συντομία, ήμουν με τόσην θυμηδίαν περιπεπλεγμένος από όλα τα πράγματα οπού δυσκόλως άφηνα το έν δια να πιάσω το άλλο, τόσην ηδονήν ελάμβανα από όλα. Αμή το θαυμαστότερον ήτον το

¶ ces choses avec joye, tout me sembloit parfait, tout étoit nouveau pour moy ; j'eus la même attention que j'avois eüe la veille en regardant le Ciel, & même davantage, le Ciel n'avoit occupé que mes yeux, mais icy tous mes sens furent occupez, & encore ne suffirent ils pas ; j'aurois voulu avoir cent yeux & cent mains pour satisfaire tout à la fois les curiositez de mon ame ; mon esprit étoit tout transporté de voir une si grande quantité de créatures si differentes en proprietez, en nature, en forme, en couleur, en effets & en mouvemens ; je cueillis une rose ; & contemplant sa beauté, je sentis sa bonne odeur, je ne me lassois point de la regarder ny de l'admirer, j'avançay l'autre main pour prendre un fruit, mon goût disputa du plaisir avec mes yeux, & je trouvay que les fruits l'emportoient sur les fleurs . Enfin, j'étois si agréablement embarassé de toutes ces choses, que j'avois de la peine d'en quitter une pour en prendre une autre, tant elles me faisoient de plaisir toutes ensemble. Mais ce que j'admiray davantage,

¶ lo aplaudía como tan perfecto; con esta ventaja, que ayer quando miraba al cielo sólo empleaba la vista, mas aquí todos los sentidos juntos, y aun no eran bastantes para tanta fruición: quisiera tener cien ojos y cien manos para poder satisfacer curiosidades del alma, y no pudieran. Discurría embelesado mirando tanta multitud de criaturas, tan diferentes todas en propiedades y en esencias, en la forma, en el color, efectos y movimientos; cogía una rosa, contemplaba su belleza, percibía su fragancia, no hartándome de mirarla y admirarla; alargaba la otra mano a alguna fruta, empleando de más en más el gusto, ventaja que llevan los frutos a las flores. Hállame a poco rato tan embarazado de cosas, que hube de dejar unas para lograr otras, repitiendo aplausos y renovando gustos. Lo que yo mucho celebraba era

να βλέπω τόσον μέγα πλήθος πραγμάτων και τόσην μεγάλην διαφοράν αναμεταξύ των, να βλέπω τόσα πληθυντικά και τόσα ενικά, εις τρόπον οπού δεν ημπορείς να εύρης φύλλον δένδρου να είναι παρόμοιον με το άλλο, ούτε μόριον χόρτου, ούτε πτερόν στρουθίου· όλα έχουνσι την διαφοράν τους, όχι μόνον τα ετεροειδή αλλά και τα ομοειδή⁴³. —Εις τούτο δεν είναι δυνατόν -απεκρίθη ο Κριτίλος- να θαυμάσωμεν ικανώς την Σοφίαν του Κτίστου, ούτε την φιλανθρωπίαν του· οπού τα έκαμεν όλα δια τον άνθρωπον, θέλοντας ότι πάσαι αι διαφοραί των κτισμάτων να είναι τόσα διάφορα αίτια εις το να σηκώσουσι την καρδιά του προς Αυτόν. —Εγώ εγνώρισα ευκόλως -είπεν ο Ανδρόνιος- ότι μερικοί εκ των καρπών ήσαν οι ίδιοι εκείνοι οπού τα εδικά μου άγρια θηρία έφερον ενίστε εις το σπήλαιόν μας· όμως ηδύνουμουν κατά πολλά να τους βλέπω προσκολλημένους εις τους κλάδους εις τους οποίους εγεννήθησαν, εκείνο οπού πρότερον δεν ημπορούσα να καταλάβω όσον και αν εστοχάσθην. Εις μερικούς καρπούς ηπατήθην δια την δριμύτητα και οξυνάδα οπού είχαν θέλοντας να τους γευθώ προτού να ωριμάσωσι. —Τούτο είναι -είπεν ο Κριτίλος- άλλο θαύμα της Θείας Προνοίας, οπού ηθέλησεν ότι όλοι οι καρποί

---

⁴³ *αλλά και τα ομοειδή*: “αλλά και τα ομο” e “ειδή” añadidos, posteriormente, en los márgenes derecho e izquierdo respectivamente.

¶ fut de voir une si grande multitude de choses & une si grande difference entr'elles, de voir tant de *pluralité* avec tant de *singularité*, en sorte qu'on ne peut s'équivoquer en une seule feuille d'arbre, en un seul brin d'herbe, ny en une seule plume d'oiseau ; toutes ces choses ont leur difference, non seulement par rapport à la difference d'espece, mais encore avec celles de pareille nature. C'est, dit Critile, en quoy on ne peut trop admirer la sagesse du divin Ouvrier, ny sa bonté pour l'homme, en faveur duquel il a créé toutes ces choses ; il a voulu que toutes les differences des créatures fussent autant de moyens differens pour l'élever à luy. Je reconnus aisément, poursuivit Andrenio, qu'une partie de ces fruits étoient les mêmes que mes bêtes farouches apportoit à la caverne ; mais j'eus un grand plaisir à les voir attachez aux branches où ils naissent, ce que je ne pouvois comprendre auparavant, quelque reflexion que je fisse, je fus trompé en quelques-uns par l'aigreur & l'acreté qu'ils avoient, quand j'en voulus goûter avant leur maturité. C'est, dit Critile, une autre merveille de la Providence, qui a voulu que tous les fruits

¶ el ver tanta multitud de criaturas con tanta diferencia entre sí, tanta pluralidad con tan rara diversidad, que ni una hoja de una planta, ni una pluma de un pájaro se equivoca con las de otra especie. —Es que atendió —ponderó Critilo— aquel sabio Hacedor no sólo a la precisa necesidad del hombre, para quien todo esto se criaba, sino a la comodidad y regalo, ostentando en esto su infinita liberalidad para obligarle a él que con la misma generosidad le sirva y le venera. —Conoci luego —prosiguió Andrenio— muchas de aquellas frutas, por habérmelas traído mis brutos a la cueva, mas tuve especial gusto de ver cómo nacen y se crían en sus ramas, cosa que jamás pude atinar, aunque lo discurrí mucho; burláronme otras no conocidas con su desazón y acedía. —Ese es otro bien admirable asunto de la divina providencia —dijo Critilo—, pues previno que no todos los frutos

να μην είναι εις ένα και τον αυτόν καιρόν και να είναι τινές εξ αυτών εις κάθε καιρόν κατά την χρείαν εκάστου. Μερικοί αρχίζουν από το έαρ, οι οποίοι ηδύνουσι περισσότερο την γεύσιν παρά οπού τρέφουσιν. Άλλοι είναι δροσιστικοί και διορισμένοι δια τον καυστικόν καιρόν του θέρους. Οι δε ξηροί και οι θερμοί οπού φυλάσσονται καλύτερα χρησιμεύουσι κατά τον άκαρπον χειμώνα. Τα ψυχρά χόρτα, πάλιν, είναι δια τον καύσωνα του Ιουλίου, τα δε θερμά δια το ρίγος του Δεκεμβρίου. Εις τρόπον οπού έν είδος καρπού και χόρτου εδωδίμου οπότεν μαραίνεται προσκαλεί έτερα αρμόδια εις τον καιρόν και έτζι έχομεν εις όλον τον χρόνον. Ω της θαυμασίου οικονομίας του Θεού! Ποίος είναι εκείνος οπού ημπορεί να μην Τον ευχαριστή εκ των ενδομύχων της καρδιάς του; Είναι δυνατόν τινάς να μην αποδώση[tachón] προς Αυτόν εκείνο το δικαίωμα το φυσικόν και να μην Τον λατρεύη εν τοις αποτελέσμασι της Θείας Αυτού Προνοίας; —Εγώ ευρίσκουμουν -είπεν ο Ανδρόνιος- ωσάν έξω φρενών εις το μέσον τούτου του λαβυρίνθου⁴⁴ των τερπνών θαυμάτων· και χωρίς να ηξεύρω εις τι πρώτον να προσκολληθώ, άφηνα τον εμαυτόν μου ολόκληρον εις την ακόρεστον περιέργειάν μου διότι το κάθε υπο-

---

⁴⁴ λαβυρίνθου: παβυρίνθου en el manuscrito.

¶ ne fussent pas d'une même saison, & qu'il y en eût pour tous les temps, selon les besoins qu'on en a, les uns commencent au printemps, qui chatouillent plutôt le goût, qu'ils ne nourrissent, les autres sont rafraîchissants & destinez pour soulager dans le brûlant été; enfin, les secs & les chauds, qui se conservent le mieux, servent dans le sterile hyver; les froides herbes sont pour moderer les ardeurs de Juillet, & les chaudes pour conforter dans les rigueurs de Decembre; en sorte qu'une espece de fruits & de legumes, à mesure qu'ils se fletrissent, en rappellent d'autres conformes à la saison: ainsi l'on en a toute l'année. O merveilleuse œconomie du Créateur! continua Critile, qui est-ce qui peut vous méconnoître dans le secret de son cœur? peut on vous refuser cette justice si naturelle & s'empêcher de vous adorer dans les effets de vôtre divine Providence? Je me trouvois, continua Andrenio, comme perdu au milieu de ce labyrinthe agréable de prodiges, toutefois sans sçavoir à quoy m'attacher, je me laissay emporter tout entier à ma curiosité toujours insatiable, car chaque objet

¶ se sazonasen juntos, sino que se fuesen dando vez según la variedad de los tiempos y necesidad de los vivientes: unos comienzan en la primavera, primicias más del gusto que del provecho, lisonjeando antes por lo temprano que por lo sazonado; sirven otros, más frescos, para aliviar el abrasado estío, y los secos, como más durables y calientes, para el estéril invierno; las hortalizas frescas templan los ardores del julio y las calientes confortan contra los rigores de el diciembre: de suerte, que acabado un fruto, entra el otro, para que con comodidad puedan recogerse y guardarse, entreteniendo todo el año con abundancia y con regalo. ¡Oh próspera bondad del Criador, y quién puede negar aun en el secreto de su necio corazón tan atenta providencia! —Hallábame —proseguía Andrenio— en medio de un tan agradable laberinto de prodigios en criaturas gustosamente perdido, cuando más hallado; sin saber dónde acudir, dejábame llevar de mi libre curiosidad siempre hambrienta; cada empleo

-κείμενον ήτον εις εμένα θαύμα. Από όλα τα μέρη εμάζωνα άνθη ελκόμενος από την ευωδίαν και από την λάμψιν τους και δεν εχόρταινα να τα μυρίζομαι και να τα στοχάζομαι· εσήκωνα τα φύλλα τους, έν προς έν, και έκαμνα μίαν περιέργον ανατομήν επάνω εις την θέσιν τους. Εκείθεν, μεταβαίνοντας εις στοχασμόν όλων ομού των ευμορφιών και από το ολίγον κρίνοντας το πολύ, έλεγα καθ' εμαυτόν: —Αν έν άνθος με φαίνεται τόσον εύμορφον, πόσον πρέπει να είναι ευμορφοτέρα μία πεδιάς εστεφανωμένη με τόσα διάφορα άνθη; Και αν έν άστρον είναι τόσον λαμπρόν, πόσον πρέπει να είναι τερπνός όλος ο ουρανός; Τοιουτοτρόπως ήμουν έκδοτος εις τους στοχασμούς και εις τους διαλογισμούς μου. —Αυτά όλα -είπεν ο Κριτίλος- είναι καλά. Πλην πρόσεχε να μη γίνης όμοιος με εκείνους οπού εξέρχονται εις περιήγησιν τόπων και δεν έχουσιν άλλον σκοπόν περιηγήσεως παρά το να ημπορούσι να συνομιλούσι περί παντός πράγματος. Ύψωσον και καθόρισον ολίγον την διάνοιάν σου. Συλλογίσου το άπειρον και άρρητον κάλλος του Δημιουργού, χαρακτηρισμένον εις αυτάς τας επιγείας ευμορφίας. Και κάμε τούτο το συμπέρασμα:

¶ étoit pour moy une merveille ; de tous côtez je cueillois des fleurs, attiré par leur odeur & leur éclat, je ne me lassois point de les sentir & de les regarder, j'en ôtois les feuilles une à une, & je faisois une curieuse anatomie de leur composition ; de là je passois à la consideration de toutes ces beautez ensemble, & jugeant du plus par le moins, je disois, si une seule fleur me semble si belle, combien doit l'être tout une prairie ? si une étoile est si brillante, combien tout le Ciel doit-il être charmant ? C'est ainsi que je me laissois aller à mes contemplations & à mes raisonnemens. Tout cela est bon, dit Critile, mais prens garde de ressembler à ceux qui veulent voir le païs, & qui n'ont point d'autre motif dans leurs voyages que de pouvoir parler de tout ; élève & épure un peu ton goût, reconnois la beauté infinie du Créateur, peinte dans ces beautez terrestres ; tire cette consequence,

¶ era para mí un pasmo, cada objeto una nueva maravilla. Cogía esa y aquella flor, solicitado de su fragancia, lisonjeado de su belleza, no me hartaba de verlas y de olerlas, descogiendo sus hojas y haciendo prolija anatomía de su artificiosa composición. Y de aquí pasaba a aplaudir toda junta la belleza que en todo el universo resplandece. De modo, poderaba yo, que si es hermosa una flor, mucho más todo el prado; brillante y linda una estrella, pero más vistoso y lindo todo el cielo: porque ¿quién no admira, quién no celebra tanta hermosura junta con tanto provecho? —Tienes buen gusto —dijo Critilo—, mas no seas tú uno de aquellos que frecuentan cada año las florestas atentos no más que a recrear los materiales sentidos, sin emplear el alma en la más sublime contemplación. Realza el gusto a reconocer aquella beldad infinita del Criador que en esta terrestre se representa, infiriendo

ότι αν τα αποτελέσματα είναι τόσον αξιοθαύμαστα, πόσον έπεται να είναι θαυμαστόν το ποιητικόν αίτιον; Συμπέρανον από το νεκρόν το ζωντανόν και εκ της ζωγραφίας το πρωτότυπον πράγμα. Στοχάσου, προς τούτοις, ότι όλη η ευμορφία ενός μεγάλου παλατίου δεν συνίσταται εις την ύλην ούτε εις την στερεότητα, αλλά εξήρτηται ακόμη και από την επιτηδειότητα και ευκολίαν του κατοικείν και από την ανάλογον συμμετρίαν. Αυτό τούτο εφύλαζε κατά τάξιν ο επουράνιος Αρχιτέκτων· δεν ηρκέσθη εις το να κάμη τα δένδρα δια να δίδουσι μόνον καρπούς αλλ' ακόμη ηθέλησεν ότι⁴⁵ να φέρουσι και άνθη και να ενώσουσι το ηδονικόν ομού με το επωφελές. Αι μέλισσαι σχηματίζουνσι τους εαυτών κηρίνθους ιπτάμεναι από άνθους εις άνθος δια να συνάξωσι την υπόστασίν τους· και αι ουσίαι οπού έλκουσιν από τα άνθη λαμπικαρίζονται τοιουτοτρόπως και δίδουσι μίαν ευωδίαν οπού ηδύνει την όσφρησιν και ενδυναμώνει την καρδίαν ή, μάλλον ειπείν, συστήνουσιν όλας τας αισθήσεις. —Όμως τα άνθη -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- οπού με έδιδον τόσην ηδονήν με την ευωδίαν τους, με ελυπούσαν, μετ' ολίγον καιρόν, ότε τα έβλεπα μαρανόμενα. —Τούτο -είπεν ο Κριτίλος- είναι η εικών της φθαρ-

---

⁴⁵ *ότι*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ que si les effets sont si admirables, combien la cause doit elle être merveilleuse ? tire des consequences de ce qui est mort à ce qui est vif, & de la peinture à la réalité ; pense que toute la beauté d'un grand Palais ne consiste pas dans sa masse ny dans sa fermeté, elle dépend aussi de sa commodité pour l'habitation, & de sa juste simetrie : C'est ce que ce divin Architecte a regulierement observé, il ne s'est pas contenté de faire les arbres pour donner des fruits, il a voulu qu'ils portassent encore des fleurs & qu'ils joignissent le delicieux à l'utile ; les abeilles forment leurs rayons de miel, allant de fleur en fleur en ramasser la substance ; les essences qu'on tire des fleurs se distillent de sorte qu'elles rendent une odeur qui rejoüit l'odorat & conforte le cœur, ou, pour mieux dire, elles recréent tous les sens. Mais, repliqua Andrenio, ce qui me rejoüissoit dans les fleurs si odoriferantes, m'attrista peu de temps après, en les voyant flétries. C'est, dit Critile, l'image de la fragilité

¶ que si la sombra es tal, ¡cuál será su causa y la realidad a quien sigue! Haz el argumento de lo muerto a lo vivo, y de lo pintado a lo verdadero; y advierte que, cual suele el primoroso artífice en la real fábrica de un palacio no sólo atender a su estabilidad y firmeza, a la comodidad de la habitación, sino a la hermosura también y a la elegante sinmetría para que le pueda gozar el más noble de los sentidos, que es la vista, así aquel divino Arquitecto de esta gran casa del orbe no sólo atendió a su comodidad y firmeza, sino a su hermosa proporción. De aquí es que no se contentó con que los árboles rindiesen solos frutos, sino también flores; júntese el provecho con las delicias: fabriquen las abejas sus dulces panales, y para esto soliciten de una en una toda flor; distílense las aguas saludables y odoríferas, que recreen el olfato y conforten el corazón: tengan todos los sentidos su gozo y su empleo. —Mas, ¡ay! —replicó Andrenio—, que lo que me lisonjearon las flores primero tan fragantes, me entristecieron después ya marchitas. —Retrato al fin —ponderó Critilo— de la humana fragilidad.

-τότητος του ανθρώπου. Αι αρχαί είναι πάντοτε εύμορφοι, οι καιροί αρχίζουνσιν από το χρυσούν έαρ καλλωπισμένον με τον εύμορφον σμάλτον των ανθέων, η ημέρα γεννάται εν τῷ κάλλει μιας διαγελώσης αυγής και ο άνθρωπος αυξάνει με τον γέλωτα της νηπιότητος και με τα ηδέα της νεότητος· όμως πίπτει ταχέως εις την κατήφειαν μιας ηλικίας μαραινομένης, εις την λύπην της τελευτής και εις την φρίκην του θανάτου. —Αφού εχαροποίησα ηδονικώς την όρασίν μου -είπεν ο Ανδρόνιος- με μίαν τόσον θαυμάσιον συνδρομήν ευμορφιών, ηθέλησα ωσαύτως να ηδύνω και την ακοήν μου ακροαζόμενος την ηδονικήν αρμονίαν των στρουθίων. Άρχισα, λοιπόν, να ακούω τα θλιβερά κελαδίσματα και τας διαφόρους φωνάς οπού συνθέτουσι την μελωδίαν τους. Παρατήρησα τότε ότι η Φύσις είχεν ευεργετήση κατά πολλά τα στρουθία, επειδή και έδωκεν εις αυτά το προτέρημα να άδουσιν ηδονικώς κατά μόνας· το οποίον είναι μία από τας μεγάλας παραμυθίας της ανθρωπίνης ζωής, έστοντας και ουδέν άλλο ζώνον από όσα ερεύνησα εγώ, έν προς έν, δεν έχει φωνήν υποφερτήν. —Τα στρουθία, -απεκρίθη ο Κριτίλος- ωσάν οπού η κατοικία τους είναι ο αήρ, είναι πλέον λεπτοτέρας συνθέσεως,

¶ humaine, les commencemens sont toujours beaux, les saisons commencent par le printemps & par l'agréable émail des fleurs, le jour naît dans le fard d'une riante Aurore, l'homme croît dans les ris de l'enfance & dans les agrémens de la jeunesse, mais tout tombe bientôt dans la tristesse d'un état fletry, dans le regret de finir & dans l'horreur de la mort. Après m'être délicieusement recreé la vûë, dit Andrenio, dans un si prodigieux concours de beautez, je voulus aussi donner à mes oreilles le plaisir d'entendre l'agréable harmonie des oiseaux, j'allois écoutant leurs ramages & les divers tons qui composent leur melodie ; je remarquay alors que la nature avoit beaucoup favorisé les oiseaux, leur ayant donné l'avantage de chanter agréablement tout seuls, ce qui est un des grands soulagemens de la vie, pendant que pas une autre de toutes les brutes, que j'examinay une à une, n'a la voix supportable. C'est, dit Critile, que les oiseaux, comme habitans de l'air, sont plus subtils,

¶ Es la hermosura agradable ostentación del comenzar: nace el año entre las flores de una alegre primavera, amanece el día entre los arreboles de una risueña aurora, y comienza el hombre a vivir entre las risas de la niñez y las lozanías de la juventud; mas todo viene a parar en la tristeza de un marchitarse, en el horror de un ponerse, y en la fealdad de un morir, haciendo continuamente del ojo la inconstancia común al desengaño especial. —Después de haber solazado la vista deliciosamente —dijo Andrenio— en un tan extraño concurso de beldades, no menos se recreó el oído con la agradable armonía de las aves. Íbame escuchando sus regalados cantos, sus quiebros, trinos, gorjeos, fugas, pausas y melodía, con que hacían en sonora competencia bulla el valle, brega la vega, trisca el risco y los bosques voces, saludando lisonjeras siempre al sol que nace. Aquí noté, con no pequeña admiración, que a solas las aves concedió la naturaleza este privilegio del cantar, alivio grande de la vida, pues no hallé bruto alguno de los terrestres, con que los examiné uno a uno, que tuviese la voz agradable; antes todos las forman, no sólo insuaves, pero positivamente molestas y desapacibles: debe de ser por lo que tienen de bestias. —Es que a las aves —acudió Critilo—, como moradoras del aire, son más sutiles,

και όχι μόνον ότι διασχίζουν τον αέρα με τας πτέρυγας αλλ' ακόμη και ότι εμψυχούνται από αυτόν και λαμβάνουσι φωνήν. Τούτο το προτέρημα ευρίσκεται εις αυτά τα μικρά ζώα τόσο τέλειον, οπού μας χρησιμεύει πολλάκις εις το να διορθώσομεν την εδικήν μας φωνήν εις την μουσικήν την οποίαν εμιμήθημεν από τα εδικά τους κελαδίσματα⁴⁶. Ας ειπούμεν καίτοι περισσότερον και ας στοχασθώμεν βαθύτερον· φαίνεται ότι τα στρουθία, όντας πλησίον του ουρανού, να λαμβάνουσιν εκείθεν αυτήν⁴⁷ την ποιότητα δια να ηχούσι με τα άσματα και να μεγαλύνουσι την δόξαν εκείνου οπού κατοικεί εις τον Ουρανόν. Είναι και άλλο, προς τούτοις, να παρατηρήσομεν δια τα πουλία, ότι δεν ευρίσκεται εξ αυτών ουδέ έν οπού να είναι φαρμακερόν. Αλλά μεταξύ των άλλων ζώων ευρίσκονται πολλά τοιαύτα τα οποία ούτε είναι τόσον καθαρά με το να εγγίζουσι περισσότερον την γην· τοιαύτα εισί τα ερπετά οπού είναι ωςάν προσκολλημένα εις αυτήν, από την οποίαν αποκτώσι φαρμάκι και κακίαν τόσον επικίνδυνον οπού όταν μόνον ίδωσι τον άνθρωπον σηκώνονται κατ' αυτού δια να τον βλάψωσιν. —Εγώ απελάμβανον -είπεν ο Ανδρόνιος- πολλήν ηδονήν βλέποντας αυτά τα στρουθία και όρνεα τόσον ποι-

⁴⁶ οπού μας χρησιμεύει πολλάκις [...] τα εδικά τους κελαδίσματα: siguiendo fielmente a De Maunory, Ralis traduce ampliada la frase “remedar la voz humana, hablando como personas” de Gracián.

⁴⁷ αυτήν: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ non seulement parce qu'ils le coupent avec leurs aîles, mais aussi parce qu'il les anime & donne du son à leur bec ; cette delicatesse dans ces petits animaux se trouve si parfaite, qu'elle sert souvent à corriger la voix humaine, dans la Musique que nous avons imitée de leur chant . Disons davantage, & poussons plus loin cette reflexion : il y a apparence que , comme les oiseaux sont voisins du Ciel, ils en reçoivent cette qualité, afin qu'ils entonnent des chants pour magnifier la gloire de celui qui l'habite ; il y a encore une autre chose à observer sur les oiseaux : c'est qu'il n'y en a pas un de venimeux, au lieu qu'il s'en trouve beaucoup parmi les autres animaux, qui sont d'autant moins purs, qu'ils touchent de plus près la terre, tels sont les reptiles, qui y sont comme cousus, & d'où ils contractent sans doute un venin & une malignité si dangereuse, qu'à la seule vûë des hommes ils se haussent & sortent de leur fange pour leur nuire. Je goûtay assurément, continua Andrenio, beaucoup de plaisir, en voyant ces oiseaux si

¶ no sólo le cortan con sus alas, sino que le animan con sus picos; y es en tanto grado esta sutileza alada, que ellas solas llegan a remedar la voz humana, hablando como personas: si ya no es que digamos, realzando más este reparo, que las aves, como vecinas al cielo, se les pega, aunque materialmente, el entonar las alabanzas divinas. Otra cosa quiero que observes, y es que no se halla ave alguna que tenga el letífero veneno, como muchos de los animales, y aquellos más que andan arrastrando, cosidos con la tierra, que della sin duda se les pega esta venenosa malicia, avisando al hombre se realce y se retire de su proprio cieno. —Gusté mucho —ponderaba Andrenio— de verlas

-κιλόχροα και αποστίλβοντα με τόσα ζωντανά και διάφορα χρώματα. —Εξόχως από όλα αυτά, -είπεν ο Κριτίλος- πρέπει ακόμη να παρατηρήσωμεν ότι, όχι μόνον μεταξύ των ορνέων αλλ' ακόμη και μεταξύ των λοιπών αλόγων ζώων, το άρσεν είναι πάντοτε ευμορφότερον και τελειότερον παρά το θήλυ και το αυτό προτέρημα ευρίσκεται και εις τον άνδρα· όμως η εδική του φυσική κλίσις και ο πολιτικός τρόπος οπού προθύμως μεταχειρίζεται προς τας γυναίκας, τον εμποδίζει από το να απολαμβάνη τούτο το προτέρημα δια την αδυναμίαν οπού έχει προς το γυναικείον γένος. —Εθαύμασα, προς τούτοις, -είπεν ο Ανδρόνιος- την τάξιν με την οποίαν τόσα κτίσματα διαφορετικά κινούνται και κυβερνώνται χωρίς να συμπλέκονται έν με το άλλο, παραχωρούντα αμοιβαδόν αλλήλοις και βοηθούμενα υπ' αλλήλων. —Τούτο είναι -είπεν ο Κριτίλος- άλλο θαυμάσιον αποτέλεσμα⁴⁸ της του Θεού Σοφίας, οπού διέθηκεν όλα τα πράγματα με βάρος, με αριθμόν και μέτρον, εις τρόπον οπού έκαστον κάμνει την δούλευσίν του κατά την ποιότητά του. Τα μικτά συντίθενται από τα στοιχεία και τα κατώτερα δουλεύουσιν τοις ανωτέ-

---

⁴⁸ *αποτέλεσμα*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ bigarez & émaillez de tant de vives & de diferentes couleurs. Outre tout cela, ajoûta Critile, il faut encore remarquer, que non seulement parmy les oiseaux, mais aussi parmy les bêtes, le mâle est toujours plus beau & plus parfait que la femelle ; le même avantage se trouve dans l'homme, mais son inclination naturelle, & la politesse même dont il se pique à l'égard des femmes, l'empêche de jouir de cet avantage par la foiblesse qu'il a pour le sexe. Ce que j'admiray encore, dit Andrenio, ce fut l'ordre avec lequel tant de créatures si différentes se meuvent & se gouvernent, sans s'embarasser les unes les autres, se faisant successivement place, & s'entraidant toutes. C'est, dit Critile, un autre merveilleux effet de la Sagesse éternelle, qui a disposé toutes choses avec poids, nombre & mesure, de sorte que chacune a son employ par rapport à sa qualité. Les mixtes se forment des élémens, & les inferieurs servent aux superieurs ;

¶ tan bizarras, tan matizadas de vivos colores, con tan vistosa y vana plumajería. —Y entre todas —añadió Critilo—, así aves como fieras, notarás siempre que es más galán y más vistoso el macho que la hembra, apoyando lo mismo en el hombre, por más que lo desmienta la femenil inclinación y lo disimule la cortesía. —Lo que yo mucho admiraba y aún lo celebro —dijo Andrenio— es este tan admirable concierto con que se mueve y se gobierna tanta y tan varia multitud de criaturas sin embarazarse unas a otras: antes bien, dándose lugar y ayudándose todas entre sí. —Ese es —ponderó Critilo— otro prodigioso efecto de la infinita sabiduría del Criador, con la cual dispuso todas las cosas en peso, con número y medida; porque, si bien se nota, cualquier cosa criada tiene su centro en orden al lugar, su duración en el tiempo y su fin especial en el obrar y en el ser. Por eso verás que están subordinadas unas a otras conforme al grado de su perfección. De los elementos que son los ínfimos en la naturaleza, se componen los mixtos, y entre éstos los inferiores sirven a los superiores.

-ροις. Αι βοτάναι και τα φυτά, οπού έχουσι τον πλέον κατώτερον βαθμόν, δεν απολαμβάνουσιν άλλον παρά μόνον την αυξητικήν δύναμιν οπού τα κάμνει να αυξάνουσιν έως εις έν ορισμένον μέτρον χωρίς να ημπορούσι να το υπερβάλλουσι. Τα οποία χρησιμεύουσιν εις τροφήν των ζώων, οπού υπερτερούσι με ένα βαθμόν τελειότητος, και τινά μεν βόσκουσι την χλόην, τινά δε αναπαύονται επάνω εις τα δένδρα και εσθίουσιν εκ των καρπών αυτών, κτίζοντας εκεί και τας ιδίας των φωλεάς και καλυπτόμενα με τα φύλλα των, ως παραπετάσματα φυσικά. Όμως τα ζώα και τα φυτά είναι υποκείμενα εις άλλα κτίσματα λίαν τελειότερον, τα οποία ομού με το αυξητικόν και αισθητικόν έχουσιν ηνωμένον και το λογικόν. Τουτέστιν, ο άνθρωπος, όστις ανώτερος των αλόγων ζώων και των φυτών, εξήρτηται από μίαν απέραντον δύναμιν, ήτις εστίν ο Θεός, ο Πλάστης αυτού. Τα πάντα, λοιπόν, είναι διατεθειμένα τοιουτοτρόπως οπού δεν λείπει τίποτε από αυτήν την αρμονιώδη συμφωνίαν πάντων των κτισμάτων· το ύδωρ έχει χρειάν της γης δια να το υποβαστάζη, η γη έχει χρειάν του ύδατος προς ιδίαν της καρποφυΐαν, ο αήρ αυξάνει δια των υδάτων και το πυρ τρέφεται δια του αέρος.

¶ les herbes & les plantes, qui tiennent le plus bas degré, ne jouissent que de la vie vegetative, qui les fait croître jusqu'à un certain point, sans pouvoir le passer ; elles servent d'alimens aux animaux, qui ont au dessus d'elles un degré de perfection, les uns paissent l'herbe, les autres se reposent sur les arbres & en mangent les fruits, ils y font leurs nids & se couvrent de leurs feuilles, qui sont pour eux une tapisserie naturelle ; mais les animaux & les plantes sont assujetties à d'autres créatures beaucoup plus parfaites, qui joignent à la vie vegetative & à la sensitive, la vie raisonnable ; en un mot, c'est l'homme qui, supérieur aux plantes & aux animaux, dépend d'une puissance infinie, qui est Dieu son Créateur. Ainsi, tout est disposé de sorte, que rien ne manque dans cet harmonieux concert de toutes les créatures; l'eau a besoin de la terre pour la soutenir, la terre a besoin de l'eau pour sa fécondité ; l'air s'augmente de l'eau & le feu se nourrit de l'air.

¶ Esas yerbas y esas plantas que están en el más bajo grado de la vida, pues sólo gozan la vegetativa, moviéndose y creciendo hasta un punto fijo de su perfección en el durar y crecer, sin poder pasar de allí, éstas sirven de alimento a los sensibles vivientes, que están en el segundo orden de la vida, gozando de la sensible sobre la vegetante, y son los animales de la tierra, los peces del mar y las aves del aire: ellos pacen la yerba, pueblan los árboles, comen sus frutas, anidan en sus ramas, se defienden entre sus troncos, se cubren con sus hojas y se amparan con su toldo. Pero unos y otros, árboles y animales, se reducen a servir a otro tercer grado de vivientes mucho más perfectos y superiores que sobre el crecer y el sentir añaden el raciocinar, el discurrir y entender; y éste es el hombre, que finalmente se ordena y se dirige para Dios, conociéndole, amándole y sirviéndole. Desta suerte, con tan maravillosa disposición y concierto, está todo ordenado, ayudándose las unas criaturas a las otras para su aumento y conservación. El agua necesita de la tierra que la sustente, la tierra del agua que la fecunde, el aire se aumenta del agua, y del aire se ceba y alienta el fuego.

Όλα είναι διατεταγμένα⁴⁹ εις τρόπον οπού το καθ' έν έχει χρειαν ενός άλλου πράγματος προς ιδίαν του συντήρησιν και όλα ομού συνθέτουσι και διατηρούσι το παν. Πρέπει να θαυμάσωμεν προσέτι τα μέσα οπού η Ανωτάτη Πρόνοια έδωκεν ενί εκάστῳ των ζώων δια την ιδίαν τους διατήρησιν· επειδή και έχουσι μίαν φυσικήν αίσθησιν, με την οποίαν αισθάνονται εκείνο οπού συμφέρει εις τον εαυτόν τους και εκείνο οπού είναι επιβλαβές, εις αυτήν την αίσθησίν τους είναι κάποια απόκρυφα ακατάληπτα. Και εν μέσῳ της ενώσεως και συμφωνίας αυτών ευρίσκεται μία μάχη διηνεκής και κυνηγούσι μερικά τα άλλα και πάντοτε δια να αποφύγουν τον κίνδυνον. —Αν καλά και όλα -είπεν ο Ανδρόνιος- ήσαν εις εμένα μία αδιάκοπος συνέχεια θαυμάτων, εγώ με όλον τούτο δεν απέκαμα να θαυμάζω ξεχωριστά αυτήν την τερατώδη εξάπλωσιν της θαλάσσης. Αυτή με εφάνη ωςάν να ζηλεύει την ευμορφίαν της γης και δια τούτο ωςάν να έκαμεν γλώσσας πολλές δια να επαινέση τον εαυτόν της. Εγώ ενόμισα ότι με ελέγχει την αμέλειάν μου με την εδικήν της ταραχήν και ότι αγωνίζετο δια να εξυπνήση την περιέργειαν

---

⁴⁹ διατεταγμένα: διατεγμένα en el manuscrito.

¶ C'est ainsi que tout est ordonné, de manière que chaque chose a besoin d'une autre pour sa conservation, & toutes ensemble forment & conservent l'Univers. Ce qui est encore admirable, ce sont les moyens rares que la suprême Providence a donnez à chacune de ces créatures pour leur conservation ; elles ont un instinct naturel, par lequel elles connoissent ce qui leur est propre, & ce qui leur est mauvais, & il y a en cet instinct des secrets incomprehensibles ; au milieu de leur union & de leur accord, on trouve une guerre continuelle, les uns cherchant à surprendre les autres, & tous pour éviter le danger. Quoique tout fût pour moy, dit Andrenio, une continuation de merveilles, je ne laissay pas d'admirer particulièrement cette étendue prodigieuse de la mer ; il me parut qu'étant jalouse de la beauté de la terre, elle s'y étoit fait des *langues* pour en être louée ; je crus qu'elle me reprochoit déjà ma paresse par son agitation continuelle, & qu'elle ne se tourmentoit que pour réveiller mon attention

¶ Todo está así ponderado y compasado para la unión de las partes y ellas, en orden a la conservación de todo el universo. Aquí son de considerar también con especial y gustosa observación los raros modos y los convenientes medios de que proveyó a cada criatura la suma providencia para el aumento y conservación de su ser, y con especialidad a los sensibles vivientes, como más importantes y perfectos, dándole a cada uno su natural instinto para conocer el bien y el mal, buscando el uno y evitando el otro donde son más de admirar que de referir las exquisitas habilidades de los unos para engañar y de los otros para escapar el engañoso peligro. —Aunque todo para mí era una prodigiosa continuada novedad —dijo Andrenio— renové la admiración al explayar el ánimo con la vista por esos inmensos golfos. Parécese que envidioso el mar de la tierra, haciéndose lenguas en sus aguas, me acusaba de tardo y a las voces de sus olas me llamaba atento a que emplease otra gran porción de mi curiosidad en su prodigiosa grandeza.

και προσοχήν μου⁵⁰. Εν τοσούτῳ, κοπιασμένος να περιπατῶ και ὄχι να βλέπω και να θαυμάζω, ἐκάθησα εἰς μίαν παραθαλάσσιον σπιλάδα και ἐστοχάσθην ἐκεῖθεν με θάμβος την φυλακὴν εἰς την οποίαν η θάλασσα εἶναι περικλεισμένη. Και ἐξεπλάγην πῶς τέρας τόσον φοβερόν ἦτον βασταγμένον ἀσφαλῶς ἐνδον εἰς ὅρια τόσον ἀσθενή και ἐκρατεῖτο με ἓνα χαλινόν τόσον ἀδύναμον οπού ἦτον η ἄμμος! —Εἶναι δυνατόν -έλεγα κατ' εμαυτόν- να μην εἶναι περιτειχισμένη με ἄλλο τεῖχος παρά μόνον με την ἄμμον του αἰγιαλού, οπού να ἡμπορῇ τινάς να διαυθεντευθῇ ἀπό ἓνα ἐχθρόν τόσον μαινόμενο; —Αληθῶς, -εἶπεν ο Κριτίλος- πρέπει να ἐκπληττώμεθα βλέποντας ὅτι η Θεία Πρόνοια ἔχει κλεισμένα τα δύο στοιχεῖα τα πλέον φοβερά, την θάλασσαν και το πυρ, ἐνδον εἰς ὅρια τόσον ἀδύνατα· αν δεν ἦτον ἐτζι, προ πολλοῦ ἤθελαν ἀφανίσει ὅλον τον κόσμον. Το πυρ διαμένει ἐνδον εἰς παραμικροῦς λίθους και δεν ἐκβαίνει παρά μόνον ἀφού κτυπήσομεν την πέτραν οπού το περικλείει, και ἀφού ἐξέλθῃ κατὰ την χρείαν μας ευθύς σύρεται πάλιν οπίσω. —Εγὼ δεν ἡμπορούσα να χορτάσω, -εἶπεν ο Ἀνδρόνιος- πλησιάζοντας εἰς τα ὕδατα, και στοχαζόμενος τον εν αυ-

---

⁵⁰ *την περιέργειαν και προσοχήν μου*: el traductor cambia el orden en “mon attention, & ma curiosité” del texto francés traduciendo “mi curiosidad y atención”.

¶ & ma curiosité. Cependant, je me sentois las de marcher, mais non pas de voir & d'admirer ; je me reposay sur une roche, d'où je consideray avec étonnement la prison où la mer est renfermée, & comment ce monstre terrible étoit retenu si sûrement par de si foibles bornes, & arrêté par un frein aussi doux qu'est le sable ; est il possible, disois-je en moy-même, qu'il n'y ait point d'autres murailles que le rivage, pour se garantir contre un si furieux ennemy ? A la verité, dit Critile, il est étonnant de voir que la prévoyance divine ait renfermé sans aucun effort & dans des limites si foibles les deux plus turbulens élémens, la mer dans du sable, & le feu dans des cailloux, sans quoy il y a longtemps qu'ils auroient exterminé toute la nature ; le feu demeure là emprisonné, & ne sort qu'après avoir frappé la pierre qui le renferme, il ne vient que selon le besoin qu'on en a, & il se retire aussi-tôt. Je ne me pouvois rassasier, reprit Andrenio, en m'approchant de l'eau, d'en considerer

¶ Cansado pues yo de caminar, que no de discurrir, sentéme en una es estas más eminentes rocas, repitiendo tantos pasmos cuantas el mar olas. Ponderaba mucho aquella su maravillosa prisión, el ver un tan horrible y espantoso monstruo reducido a orillas y sujeto al blando freno de la menuda arena. ¿Es posible, decía yo, que no haya otra muralla para defensa de un tan fiero enemigo sino el polvo? —Aguarda —dijo Critilo—, dos bravos elementos encarceló suavemente fuerte la prevención divina que, a estar sueltos, hubieran ya acabado con la tierra y con todos sus pobladores: encerró el mar dentro de los límites de sus arenas, y el fuego en los duros senos de los pedernales; allí está de tal modo encarcelado que, a dos golpes que le llamen, sale pronto, sirve, y en no siendo menester, se retira o se apaga; que si esto no fuera, no había mundo para dos días, pereciera codo, o sumergido o abrasado. —No me podía saciar —dijo Andrenio—, volviendo al agua, de mirar

-τοίς καθαρόν και διανγή κρύσταλλον. —Λέγουσιν -απεκρίθη ο Κριτίλος- ότι τα όμματα να είναι συνθεμένα από δύο υγρότητας ύδατος και κρυστάλλου και ότι τούτο είναι το αίτιον οπού λαμβάνομεν τόσην ηδονήν όταν στοχαζόμεθα τα ύδατα· διότι τα ομμάτιά μας ούτε αποκάμνουσιν ούτε βλάπτουσι να βλέπουσι την θάλασσαν όλην την ημέραν. —Εθαύμασα, προς τούτοις, -είπεν ο Ανδρόνιος- το πλήθος των ιχθύων οπού πλέουσιν εν τη θαλάσση και τον αριθμόν των ορνέων οπού ακαταπαύστως διασχίζουν την επιφάνειάν της. Έμεινα ωσάν καρφωμένος επάνω εις την πέτραν οπού εκάθουμουν, όπου όντας μοναχός και αμαθής εστοχάζομουν αυτήν την τόσον θελκτικήν αρμονίαν του παντός οπού είναι συνθεμένη από πράγματα τόσον εναντία έν με το άλλο, εις τρόπον οπού ήθελα ειπή ότι δεν ήτον δυνατόν να βασταχθή ούτε μίαν ημέραν ο κόσμος. —Είναι αληθές -απεκρίθη ο Κριτίλος- ότι ο κόσμος είναι συνθεμένος από εναντία και βαστάζεται από εναντιότητες. Δεν είναι κανένα πράγμα οπού να μην έχη το εδικόν του εναντίον και οπού να μη πολεμή αδιακόπως, ποτέ μεν νικώντας ποτέ δε νικώμενον, εις τρόπον οπού δεν βλέπωμεν παρά ενερ-

¶ le cristal transparent & liquid. L'on pretend, dit Critile, que les yeux sont composez des deux humeurs aquatiques & cristalines, & que c'est la raison qui nous fait trouver tant de plaisir à considerer les eaux, car nos yeux, sans se lasser & se faire mal, peuvent être tout un jour attachez à voir la mer. Ce que j'admiray encore, ajoûta Andrenio, fut quantité de poissons qui nagent dans la mer, & le nombre d'oiseaux qui sillonnent sans cesse sa superficie. Tout cela me cloïa sur ma roche, où tout seul, & dans mon ignorance, je contemplois cette harmonie si charmante de tout l'Univers, composé de tant de choses si opposées, il auroit dû me faire croire, qu'il ne pouvoit pas se maintenir un seul jour. Il est vray, répondit Critile, que le monde n'est formé que de contraires, & ne se maintient que par des oppositions ; il n'y a pas une chose qui n'ait la sienne & qui ne combatte sans cesse, tantôt victorieuse, tantôt vaincuë, en sorte qu'on n'y voit

¶ su alegre transparencia, aquel su continuo movimiento hidrúpica la vista de los líquidos cristales. —Dicen que los ojos —ponderó Critilo—, se componen de los dos humores áqueo y cristalino, y ésa es la causa por que gustan tanto de mirar las aguas, de suerte que sin cansarse estará embebido un hombre todo un día viéndolas brollar, caer y correr. —Sobre todo —dijo Andrenio— cuando advertí que iban surcando sus entrañas cristalinas tantos peces tan diversos de las aves y de las fieras. Puedo decir con toda propiedad que quedó mi admiración agotada. Aquí sobre esta roca, a mis solas y a mi ignorancia me estaba contemplando esta armonía tan plausible de todo el universo, compuesta de una tan extraña contrariedad que, según es grande, no parece había de poder mantenerse el mundo un solo día. Esto me tenía suspenso, porque ¿a quién no pasma ver un concierto tan extraño, compuesto de oposiciones? —Así es —respondió Critilo—, que todo este universo se compone de contrarios y se concierta de desconciertos: Uno contra otro, exclamó el filósofo. No hay cosa que no tenga su contrario con quien pelee, ya con vitoria, ya con rendimiento. Todo es hacer y padecer: Si hay acción,

-γούν και πάσχον. Τα στοιχεία, οπού έχουσι την πρώτην τάξιν, αρχίζουν να μάχονται αλλήλοις, τα μικτά μιμούνται το αυτό, τα κακά επιβουλεύονται πάντοτε τα καλά δια να καταστρέψωσι, και οι καιροί ακόμη πολεμούσιν αναμεταξύ τους καθώς και τα άστρα, όμως αν νικώνται δεν βλέπτονται τελείως. Αυτός ο πόλεμος είναι παρόμοιος με εκείνον οπού κάμνουν οι βασιλείς των οποίων οι μινίστροι πάσχουσι τα του πολέμου δεινά· τα υπό σελήνην σώματα αισθάνονται τον πόλεμον των αστέρων και αι κακαί επίρροιαι τούτων προξενούσι πολλάκις την φθοράν εκείνων. Ευρίσκεται τάχα άνθρωπος οπού να μην έχη αντικείμενον; Είναι δυνατόν να υπάγη τινάς εις τόπον οπού να μην είναι κανένας πόλεμος; Και [η]⁵¹ ηλικία φέρει μάχην και κάμνει τους γέροντας εναντίους εις τους νέους· εις τας κράσεις, ο φλεγματώδης είναι εναντίος τῷ χολερικῷ· εις τας καταστάσεις, οι πτωχοί είναι εναντίοι των πλουσίων· εις τας φυλάς, οι Ισπανοί είναι εχθροί των Φραντζέζων· ο άνθρωπος είναι ενάντιος⁵² αυτός εαυτῷ εις την ιδίαν του κράσιν. Οι χυμοί αρχίζουν τον πόλεμον βοηθούμενοι υπό των διαφόρων ποιότητων των στοιχείων· το έμφυτον υγρόν ανθίσταται τῷ εμφύτῳ θερμῷ, το ανώτερον μέρος τῷ κατωτέρῳ, το επιθυμητικόν τολμά να περιπαίζη το λογικόν. Η ψυχή, αν καλά και αθάνατος, δεν είναι έξω ταύτης της γενικής⁵³ διχο-

⁵¹ η: añadido el artículo definido femenino “η”, considerando su falta un descuido.

⁵² ενάντιος: εναντίος en el manuscrito.

⁵³ γενικής: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ qu'agens & patiens, les élemens, qui tiennent le premier rang, commencent à se choquer, les mixtes les suivent, qui se détruisent alternativement ; les maux sont toujours en embuscade pour corrompre les biens ; les temps-mêmes se font la guerre, aussi bien que les astres, mais s'ils se vainquent, ils ne se font point de mal ; cette guerre ressemble à celle que se font les Princes, il n'y a que leurs Vassaux qui en souffrent ; les corps sublunaires se ressentent de la guerre des astres & leurs malignes influences causent souvent leur destruction. Y a-t'il un homme qui n'ait point de rival ? où peut-on aller où il n'y ait point de guerre ? l'âge en produit, & rend les vieux contraires aux jeunes ? dans les complexions, le flegmatique est contraire au bilieux ? dans les conditions, les pauvres sont opposez aux riches ? dans les Nations, les Espagnols sont ennemis des François, l'homme-même est opposé à luy-même dans son propre temperamment, les humeurs commencent le combat, soutenues par les diverses qualitez des élemens, l'humide radical resiste à la chaleur naturelle, la partie superieure à l'inferieure, l'appetit ose se moquer de la raison, l'ame, quoiqu' immortelle, n'est pas exempte de cette generale mesintelligence,

¶ hay repasión. Los elementos, que llevan la vanguardia, comienzan a batallar entre sí; síguenles los mixtos, destruyéndose alternativamente; los males asechan a los bienes, hasta la desdicha a la suerte. Unos tiempos son contrarios a otros, los mismos astros guerrear y se vencen, y aunque entre sí no se dañan a fuer de príncipes, viene a reparar su contienda en daño de los sublunares vasallos: de lo natural pasa la oposición a lo moral; porque ¿qué hombre hay que no tenga su émulo? ¿dónde irá uno que no guerree? En la edad, se oponen los viejos a los mozos; en la complexión, los flemáticos a los coléricos; en el estado, los ricos a los pobres; en la región, los españoles a los franceses, y así, en todas las demás calidades, los unos son contra los otros. Pero ¿qué mucho, si dentro del mismo hombre, de las puertas a dentro de su terrena casa, está más encendida esta discordia? —¿Qué dices? ¿un hombre contra sí mismo? —Sí, que por lo que tiene de mundo, aunque pequeño, todo él se compone de contrarios. Los humores comienzan la pelea: según sus parciales elementos, resiste el húmido radical al calor nativo, que a la sorda le va limando y a la larga consumiendo. La parte inferior está siempre de ceño con la superior, y a la razón se le atreve el apetito y tal vez la atropella. El mismo inmortal espíritu no está exento de esta tan general discordia,

-στασίας· τα πάθη την σπαράττουσιν, ο φόβος εναντιούται⁵⁴ τη ανδρία, η λύπη τη χαρά και το μίσος τη αγάπη, ο θυμός συμπλέκεται συνεχώς με την επιθυμίαν. Ποτέ μεν η κακία νικά ποτέ δε η αρετή θριαμβεύει, τα πάντα είναι μάχαι και πόλεμος· εις τρόπον οπού ευλόγως λέγουσι τινές ότι η ανθρωπίνη[tachón] ζωή είναι μία εκστρατεία επί της γης. Όμως ο θαυμαστός Δημιουργός πάντων των κτισμάτων ευρίσκει εν τη εναντιότητι αυτών το θεμέλιον της ιδίας αυτών διαφυλάξεως και αιωνιότητος. Πάσαι αι μεταβολαί οπού συμβαίνουσιν εν τη φύσει χρησιμεύουσι προς την ιδίαν της διαφύλαξιν⁵⁵, διότι, έστοντας και να λαμβάνουσιν όλα τέλος, αυτή διαμένει πάντοτε η αυτή και είναι μόνιμος και διηνεκής. Και πάντοτε τα αυτά πράγματα εισίν εν αυτή· όταν το έν φθείρεται, το άλλο γεννάται, το τέλος του πρώτου κάμνει την αρχή του δευτέρου, και όταν φαίνεται να υπάγουσιν όλα εις απώλειαν, τότε ανανεούνται και ο κόσμος ανακαινίζεται και η γη γίνεται στερεωτέρα και το παν θαυμασιότερον. —Αμή ελησμόνησα -είπεν ο Ανδρόνιος- να σοι ειπώ εκείνο οπού παρετήρησα εν τη ποικιλία του καιρού· την διάθεσιν, λέγω, των ημερών και των νυκτών και των τεσσάρων καιρών του ενιαυτού, οπού κατά τάξιν διαδέχονται αλλήλοις μηδέποτε μεταβαίνοντες από το έν άκρον εις το άλλο.

⁵⁴ εναντιούται: εναντιείται en el manuscrito.

⁵⁵ διαφύλαξιν: el copista escribe, en un principio, “φύλαξιν”, para añadir luego, entre líneas, el prefijo “δια”.

¶ les passions l'agitent, la crainte s'oppose à la valeur, la tristesse à la joye, & la haine à l'amour, l'*irascible* se broüille continuellement avec le concupiscible ; tantôt les vices l'emportent, tantôt les vertus triomphent, tout n'est que guerre & que combat ; de sorte qu'on a eu raison de dire, que la vie de l'homme n'est qu'une milice sur la terre. Mais, continua Critile, l'Auteur admirable de toutes les choses créées trouve dans leurs contrarietez, le fondement de leur conservation, & de leur perpetuité ; tous les changemens qui arrivent dans la nature ne servent qu'à sa durée, car pendant que tout y prend fin , elle demeure toûjours elle-même, elle est permanente & perpetuelle, toûjours les mêmes choses y sont, l'une en finissant en fait renaître une autre, la fin de la première fait le commencement de la seconde, & dans le temps qu'il semble qu'elles vont toutes perir, c'est alors qu'elles renouvellent & que le monde se rajeunit, que la terre devient plus ferme, & l'Univers plus admirable. Mais j'oubliois, reprit Andrenio, à te dire ce que j'ay observé sur la varieté des temps, cette disposition des jours & des nuits, des saisons qui se succedent regulièrement les unes aux autres, ne passant jamais d'une extremité à l'autre.

¶ pues combaten entre sí (y en él) muy vivas las pasiones: el temor las ha contra el valor, la tristeza contra la alegría; ya apetece, ya aborrece; la irascible se baraja con la concupiscible; ya vencen los vicios, ya triunfan las virtudes, todo es arma y todo guerra. De suerte que la vida del hombre no es otro que una milicia sobre la haz de la tierra. Mas ¡oh maravillosa, infinitamente sabia providencia de aquel gran moderador de todo lo criado, que con tan continua y varia contrariedad de todas las criaturas entre sí, templa, mantiene y conserva toda esta gran máquina del mundo! —Ese portento de atención divina —dijo Andrenio— era lo que yo mucho celebraba, viendo tanta mudanza con tanta permanencia, que todas las cosas se van acabando, todas ellas perecen, y el mundo siempre el mismo, siempre permanece. —Trazó las cosas de modo el Supremo Artífice —dijo Critilo— que ninguna se acabase que no comenzase luego otra; de modo que de las ruinas de la primera se levanta la segunda. Con esto verás que el mismo fin es principio, la destrucción de una criatura es generación de la otra. Cuando parece que se acaba todo, entonces comienza de nuevo: la naturaleza se renueva, el mundo se remoja, la tierra se establece y el divino gobierno es admirado y adorado. —Más adelante —dijo Andrenio— fui observando con no menor reparo la varia disposición de los tiempos, la alternación de los días con las noches, del invierno con el estío, mediando las primaveras porque no se pasase de un extremo a otro.

—Εγώ -είπεν ο Κριτίλος- ομολογώ ότι η Θεία Δύναμις γνωρίζεται εν τούτῳ εναργώς, έστοντας και να έκαμεν την μεν ημέραν προς εργασίαν την δε νύκτα προς ανάπαυσιν. Εν τῷ χειμῶνι τα φυτά εκτείνουσι τας ρίζας, εν δε τῷ έαρι ανθοφορούσιν, εν τῷ θέρει καρποφορούσιν, εν τῷ φθινοπώρῳ ωριμάζουσιν. Αμή τι να ειπούμεν δια την [tachón]⁵⁶ θαυμαστήν εφεύρεσιν των νερών, να βλέπωμεν να πίπτῃ ύδωρ του ουρανού και τόσον τεχνικώς να διαμοιράζεται επί πάσαν την γην; Και τούτο εν τῷ καιρῷ των δύο μηνών οπού είναι τα κλειδιά του ενιαυτού, Οκτωβρίου δια τα σπαρτά και Απριλίου δια τον αμητόν. Αι διαφοραί της σελήνης πόσον συμβάλλουσι και αυταί προς ευφορίαν των καρπών και προς την υγιείαν των ζώων, επειδή και τινές μεν εισί ψυχραί, τινές δε θερμαί, άλλαι δε ξηραί και άλλαι υγραί. Έπειτα, αν ο υετός δίδῃ εις την γην καρποφορίαν, οι άνεμοι την καθαρίζουσιν. Η γη με την στερεότητάν της υποβαστάζει τα σώματα, ο δε αήρ είναι ευκαμπής και ευδιάχυτος δια να κινούνται και να φαίνονται. Η τιμή και η δόξα των τοσούτων θαυμασίων έργων⁵⁷ δεν οφείλεται εις άλλον παρά μόνον εις την Θείαν Παντοδυναμίαν, εις την αιώνιον Πρόνοιαν και εις την άφραστον και άπειρον Αγαθότητα. —Πάντως -είπεν ο Ανδρόνιος- και εγώ ομοίως υπε-

⁵⁶ Se entrevé: “εφεύρεσιν”, que copista escribe a continuación.

⁵⁷ έργων: elimino la duplografía; έργων έργων en el manuscrito.

¶ J'avouê , dit Critile , qu'en cela la divine puissance se fait connoître visiblement ; elle a fait le jour pour le travail & la nuit pour le repos ; dans l'hyver les plantes prennent racine, & au printemps elles fleurissent, en esté elles fructifient, & en automne elles meurissent. Que dirons-nous de la merveilleuse invention des pluies, de voir descendre l'eau du Ciel si artistement distribuée sur toute la terre, & justement dans les deux mois qui sont les *clefs* de l'année, en Octobre pour les semailles, & en Avril pour les préparations de la recolte ? combien les varietez de la Lune contribuënt-elles encore à l'abondance des fruits & à la santé des animaux, parce que les unes sont froides, & les autres chaudes, les unes seches, & les autres humides . Au reste, si la pluie donne à la terre sa fecondité, les vents la purifient ; la terre par sa solidité sôutient les corps, l'air est flexible, afin qu'ils se meuvent & qu'ils se voyent ; l'honneur & la gloire de tant de choses admirables ne sont dûs qu'à la toute-puissance divine, à l'éternelle providence & à la bonté infinie. Certainement, dit Andrenio, je le pensois ainsi,

¶ —Aquí sí que se declaró bien la divina asistencia —ponderó Critilo— en disponer, no sólo los puestos y los centros de las cosas, sino también los tiempos. Sirve el día para el trabajo, y para el descanso la noche. En el invierno arraigan las plantas, en la primavera florecen, en el estío fructifican y en el otoño se sazonan y se logran. ¿Qué diremos de la maravillosa invención de las lluvias? —Eso admiré yo mucho —dijo Andrenio— , ver descender el agua tan repartida, con tanta suavidad y provecho. —Y tan a sazón —añadió Critilo— , en los dos meses que son llaves del año: el octubre para la sementera y el mayo para la cogida. Pues la variedad de las lunas no favorece menos a la abundancia de los frutos y a la salud de los vivientes, porque unas son frías, otras abrasadas, airosas, húmedas y serenas, según los doce meses. Las aguas limpian y fecundan, los vientos purifican y vivifican, la tierra estable donde se sustenten los cuerpos, el aire flexible para que se muevan y diáfano para que puedan verse. De suerte que sola una omnipotencia divina, una eterna providencia, una inmensa bondad pudieran haber dispuesto una tan gran máquina, nunca bastantemente admirada, contemplada y aplaudida. —Verdaderamente que es así —prosiguió Andrenio—, y así lo ponderaba yo,

-λαμβάνον, αν καλά και σκιωδώς. Δεν εξόδευον τας ημέρας εις άλλο παρά εις το να υπάγω από ένα τόπον εις άλλον δια να εντρυφήσω παντός υποκειμένου τη θέα· ποτέ μεν εθεώρουν τον ουρανόν, ποτέ δε έβλεπον την γην με τας πεδιάδας της, ποτέ δε εστοχάζουμουν την θάλασσαν και τα ύδατα. Εν συντόμω, ήμουν ακόρεστος και ακοπίαστος. Εγώ επροχώρουν και τόσον περαιτέρω ώστε να εισέλθω εις έρευναν της βουλής του Δημιουργού, δια να ηξεύρω πώς εδυνήθη δια να εκτελέση με τοσαύτην ευκολίαν και τελειότητα. Ότι όντως μέγα επιχείρημα είναι το να κατασκευάση την γην ούτω στερεάν καθώς είναι και να την θέση εις το μέσον του κόσμου, δια να χρησιμεύη ως θεμέλιον στερεόν και αρραγές εις όλην αυτήν την μεγάλην οικοδομήν. Η εφεύρεσις των ποταμών και των ρευμάτων δεν είναι μικρότερον θαύμα, όταν τα στοχασθώμεν αρχόμενοι από των πηγών μέχρι των εμβολών αυτών· βλέπωμεν μίαν διηλεκτή συνέχειαν νέου ύδατος, η διαφορότης των ανέμων, οπού πνέουσι χωρίς να φαίνονται και χωρίς να ηξεύρωμεν πόθεν γεννώνται και πού τελειούνται· η ευμορφία και η ωφέλεια των ορέων οπού πρέπει να ονομάζονται ‘πλευρά’ τούτου του μεγάλου σώματος, ‘λιμένας ασφαλής της γης’, ‘ταμεία της χιόνος και των μετάλλων’, ‘ανά-

¶ quoique grossièrement ; je n'employois les jours qu'à m'en aller d'un lieu à l'autre, pour me remplir de chaque objet, tantôt je contemplois le Ciel, tantôt je regardois la terre & ses prairies, tantôt je considerois la mer & les eaux; en un mot, j'étois infatigable ; je passois même si avant, que j'entrois jusques dans les desseins du Créateur, pour sçavoir comment il avoit pû les executer avec tant de facilité & de perfection ; c'est une grande entreprise, de former & de placer la terre aussi ferme qu'elle est, dans le milieu du monde, pour servir de fondement stable & assuré à tout ce grand édifice ; l'invention des rivières & des fleuves n'est pas une moindre merveille, à commencer depuis leurs sources jusqu'à leurs embouchures ; l'on y voit une continuation perpetuelle de nouvelle eau, la diversité des vents, qui se font sentir sans les voir, ny sçavoir d'où ils naissent, ny où ils finissent; la beauté & utilité des montagnes, qu'on peut appeller les côtes de ce grand corps, les havres assurez de la terre & les magasins des neiges & des métaux,

¶ aunque rudamente. Todos los días y las horas era mi gustoso empleo andarme de un puesto en otro, de una en otra eminencia, repitiendo admiraciones y repasando discursos, volviendo a contemplar una y muchas veces cada objeto, ya el cielo, ya la tierra, esos prados y esos mares, con insaciable entretenimiento. Pero donde mi atención insistía era en las trazas con que la eterna sabiduría supo ejecutar cosas tan dificultosas con tal fácil y primoroso artificio. —Gran traza suya fue la firmeza de la tierra en el medio, como fundamento estable y seguro de todo el edificio —ponderó Critilo—, ni fue menor invención la de los ríos, admirables por cierto en sus principios y fines: aquellos con perennidad y estos sin redundancia; la variedad de los vientos, que se perciben y no se sabe de dónde nacen y acaban; la hermosura provechosa de los montes, firmes costillas del cuerpo muelle de la tierra, aumentando su hermosa variedad: en ellos se recogen los tesoros de las nieves, se forjan los metales,

-παυσίς των νεφών', 'αρκτικάί πηγαί των υδάτων', 'νομαί των αγρίων ζώων' και 'κέντρα των ευμορφοτέρων δένδρων'. Πάντα ταύτα τα θαύματα⁵⁸ δεν είναι εκ χειρός άλλης παρά μόνον εκ της χειρός της απείρου Σοφίας του [tachón]⁵⁹ Δημιουργού. Αληθώς, πάντες οι σοφοί συμφώνως ομολογούσιν ότι αν ήθελον συναχθή και ενωθή πάντες οι κτιστοί νόες, δεν ήθελον δυνηθή να εύρωσιν εν παντί τῷ κόσμῳ τίποτε να αφαιρέσουσιν ούτε να προσθέσουσιν. —Αλλ' εκείνο οπού με δίδει μάλλον έκπληξιν αναμεταξύ εις όλα τα υποκείμενα -είπεν ο Ανδρόνιος- είναι η ιδέα οπού έλαβον περί του Ανωτάτου Δημιουργού, οπού είναι τόσοσιν γνωστός δια των κτισμάτων και τόσοσιν κρυπτός εν τη απειρία Αυτού. Διότι αν καλά και τα θεία Αυτού μεγαλεία αναγιγνώσκονται εν τοις ποιήμασιν Αυτού, και φαίνεται η Θεία του Πρόνοια εις την κυβέρνησιν της Φύσεως και το κάλλος Αυτού εν τη τελειότητι των τοσούτων πραγμάτων καθώς και η αγαθότης Αυτού εν τη χορηγία των αγαθών, αν καλά, λέγω, και δια μέσου τούτων απάντων γνωρίζεται αρκετός, με όλον τούτο δεν είναι δυνατόν να οραθή και είναι αόρατος. Είναι και κρυπτός ομού και φανερός, όμως πάντοτε αγαπητός, είναι και πόρρω και εγγύς· ιδού εκείνο οπού βεβαίως με εκπλήττει και με εξιστά.

⁵⁸ τα θαύματα: añadido, entre líneas, posteriormente.

⁵⁹ Se entrevé: "Θεού".

¶ le repos des nuées, les sources des fontaines, les repaires des bêtes sauvages & les centres des plus beaux arbres : Tous ces prodiges ne peuvent être d'une autre main que de celle de la Sagesse infinie ; en effet, tous les Sages sont demeurez d'accord, que quand tous les entendemens créez seroient joints en un, ils ne pourroient trouver dans tout l'Univers rien à reprendre ny à ajoûter. Mais ce qui m'enleve le plus, dit Andrenio, entre tous les sujets que je viens de t'expliquer, c'est l'idée que je me suis formée [*sic*] du souverain Créateur, si connu par les créatures & si caché en son immensité ; car quoique ses divins attributs se lisent dans ses ouvrages, que sa Providence se voye dans sa conduite à gouverner la nature & sa beauté dans la perfection de tant de choses, de même que sa bonté dans la communication de ses biens ; quoique tout cela, dis-je, le prouve & le fasse suffisamment connoître, il ne peut néanmoins être vû. Il est caché & manifesté tout ensemble, mais toujours aimable, il est loin & près ; voila assurément ce qui me met hors de moy-même.

¶ se detienen las nubes, se originan las fuentes, anidan las fieras, se empinan los árboles para las naves y edificios, y donde se guarecen las gentes de las avenidas de los ríos, se fortalecen contra los enemigos y gozan de salud y de vida. Todos estos prodigios, ¿quién sino una infinita sabiduría pudiera ejecutarlos? Así que con razón confiesan todos los sabios que aunque se juntaran todos los entendimientos criados y alambicaran sus discursos, no pudieran enmendar la más mínima circunstancia ni un átomo de la perfecta naturaleza. Y si aquel otro rey aplaudido de sabio, porque conoció cuatro estrellas (tanto se estima en los príncipes el saber) se arrojó a decir que si él hubiera asistido al lado del divino Hacedor en la fábrica del universo, muchas cosas se hubieran dispuesto de otro modo y otras mejorado, no fue tanto efecto de su saber, cuanto defecto de su nación que, en este achaque del presumir, aun con el mismo Dios no se modera. —Aguarda —dijo Andrenio—, óyeme esta última verdad, la más sublime de cuantas he celebrado: Yo te confieso que aunque reconocí y admiré en esta portentosa fábrica del universo estos cuatro prodigios entre muchos, tanta multitud de criaturas con tanta diferencia, tanta hermosura con tanta utilidad, tanto concierto con tanta contrariedad, tanta mudanza con tanta permanencia, portentos todos dignos de aclamarse y venerarse: con todo esto, lo que a mí más me suspendió fue el conocer un Criador de todo tan manifiesto en sus criaturas y tan escondido en sí, que aunque todos sus divinos atributos se ostentan, su sabiduría en la traza, su omnipotencia en la ejecución, su providencia en el gobierno, su hermosura en la perfección, su inmensidad en la asistencia, su bondad en la comunicación, y así de todos los demás, que, así como ninguno estuvo ocioso entonces, ninguno se esconde ahora: con todo eso, está tan oculto este gran Dios, que es conocido y no visto, escondido y manifiesto, tan lejos y tan cerca; eso es lo que me tiene fuera de mí y todo en él, conociéndole y amándolo.

—Η κλίσις -είπεν ο Κριτίλος- είναι φυσική εν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς τὸν Θεὸν αὐτοῦ, οποῦ εἶναι ἀρχή του καὶ τὸ τέλος του. Τα πλέον βάρβαρα ἔθνη γνωρίζουσι καὶ λατρεύουσι μίαν θεότητα· τα αποτελέσματα τῆς Φύσεως φέρουσι τούτον τὸν λογισμόν: ὁ μαγνήτης ζητεῖ τὸν σίδηρον, τὰ φυτὰ τὸν ἥλιον, ἡ πέτρα τὸ ἰδίόν τῆς κέντρον καὶ ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ τὸν θεόν του· αὐτός εἶναι ὁ ἡλὶός του, τὸ κέντρον του καὶ τὸ παν τὸ ἐδικόν του. Ὁ Θεός ἔδωκεν τὸ εἶναι εἰς ὅλα τὰ πράγματα ἀλλὰ κρατεῖ τὸ ἐδικόν του εἶναι ἐν εαυτῷ, δια τούτο εἶναι ἀπειρος καὶ ἀτελεύτητος ἐν πάσῃ τελειότητι, οὐδεὶς δύναται νὰ τὸν κατανοήσῃ· εἶναι ἀόρατος ὁμῶς γνωρίζεται καὶ, ὡς Κύριος τῶν Κυριεύοντων, μένει ἀκατάληπτος καὶ ὁμιλεῖ μεθ' ἡμῶν μόνον με τὸ μέσον τῶν κτισμάτων Αὐτοῦ τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀληθινόν ἔσοπτρον οποῦ τὸν παριστάνει. —Εγὼ ὅλα αὐτὰ τα καταλαμβάνω -είπεν ὁ Ἀνδρόνιος- καὶ ὅσον τὸ δυνατόν θέλω ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν καὶ ἄλλο δὲν ἐπιθυμῶ παρά νὰ ἔχω λόγια ικανά εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσω τοὺς λογισμούς οποῦ διανοοῦμαι. Ἀλλὰ, σε παρακαλῶ, καθὼς ἐγὼ ἐπληροφόρησα τὴν ἐδικήν σου περιέργειαν οὕτω καὶ συ νὰ πληροφορήσῃς τὴν ἐδικήν μου διηγούμενός μοι τὰς ἐδικὰς σου συμφοράς. Δια νὰ μάθω πόθεν εἶσαι καὶ πῶς ἐρρίφθης παραδόξως εἰς αὐτὰ τὰ μέρη καὶ ἀν

¶ L'inclination est naturelle dans l'homme, dit Critile, pour son Dieu ; c'est son principe & sa fin, les Nations les plus barbares connoissent & adorent une Divinité, les effets de la nature emportent ce sentiment ; si l'aiman cherche le Nort, les plantes le Soleil, la pierre son centre , de même l'homme cherche son Dieu ; c'est son Soleil, son centre, son tout ; Dieu a donné l'être à toutes choses, mais il tient le sien de luy-même, c'est pourquoy il est infiny en toutes sortes de perfections, personne ne le peut comprendre, il ne se voit point, mais il se connoît, & comme Souverain des Souverains, il se tient dans son incomprehensibilité, il nous parle seulement par le moyen de ses créatures, c'est le miroir fidele qui le represente. Je comprends tout cela , répondit Andrenio, j'en feray, je t'assure, tout le profit que je pourray ; il ne me reste qu'à souhaiter d'avoir des paroles capables d'exprimer les sentimens que j'en conçois. Je te prie cependant , qu'en consideration de la docilité avec laquelle tu m'as vû satisfaire ta curiosité, tu veuilles aussi contenter la mienne, & m'apprendre tes aventures, que je sçache d'où tu es, & comment tu as été jetté si miraculeusement sur ces côtes,

¶ —Es muy connatural —dijo Critilo— en el hombre la inclinación a su Dios, como a su principio y su fin, ya amándole, ya conociéndole. No se ha hallado nación, por bárbara que fuese, que no haya reconocido la divinidad: grande y eficaz argumento de su divina esencia y presencia; porque en la naturaleza no hay cosa de balde ni inclinación que se frustre; si el imán busca el norte, sin duda que le hay donde se quite; si la planta al sol, el pez al agua, la piedra al centro y el hombre a Dios, Dios hay que es su norte, centro y sol a quien busque, en quien pare y a quien goce. Este gran Señor dio el ser a todo lo criado, más él de sí mismo le tiene, y aun por eso es infinito en todo género de perfección, que nadie le pudo limitar ni el ser, ni el lugar, ni el tiempo. No se ve, pero se conoce, y, como soberano Príncipe, estando retirado a su inaccesible incomprehensibilidad, nos habla por medio de sus criaturas. Así que con razón definió un filósofo este universo espejo grande de Dios. Mi libro, le llamaba el sabio indocto, donde en cifras de criaturas estudió las divinas perfecciones. Convíte es, dijo Filón Hebreo, para todo buen gusto donde el espíritu se apacienta. Lira acordada, le apodó Pitágoras, que con la melodía de su gran concierto nos deleita y nos suspende. Pompa de la majestad increada, Tertuliano, y armonía agradable de los divinos atributos, Trismegisto. —Éstos son —concluyó Andrenio— los rudimentos de mi vida, más bien sentida que relatada; que siempre faltan palabras donde sobran sentimientos. Lo que yo te ruego ahora es que, empeñado de mi obediencia, satisfagas mi deseo contándome quién eres, de dónde y cómo aportaste a estas orillas por tan extraño rumbo.

είναι πολλοί κόσμοι και πολλοί άνθρωποι οπού κατοικούνσιν εν αυτοίς. Και εν συντόμω να με διδάξης περί πάντων και υπόσχομαι να σε ακροασθώ μεθ' όσης προσοχής και θυμηδίας. Το επόμενον κεφάλαιον θέλει είσθαι το θέατρον ένθα ο Κριτίλος παριστάνει την τραγωδίαν των ιδίων αυτού συμφορών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ^{ον}
Τα παίγνια της ζωής

Εν μίαν των ημερών ο Έρωσ προσκλαύθη σφοδρώς προς την Τύχην και ήτον τόσον θυμωμένος οπού ούτε την ενόμασε 'μητέρα' του καθώς εσυνήθιζε. —Τι έχεις, μικρέ μου τυφλέ; -είπεν αυτώ η Τύχη-. —Παραπονούμαι -απεκρίθη ο Έρωσ- ότι ουδέν οφελούμαι από τα όσα κάμνω ούτε από όσα ζητώ. —Αλλά με ποίον έχεις να κάμνης; -είπεν η Τύχη-. —Με όλον τον κόσμον! -απεκρίθη εκείνος-. Ενοχλούμαι βλέποντας ότι συ φέρεσαι εχθρικώς πάντοτε κατ' εμού και, τέλος πάντων, κανείς δεν θέλει να με ακολουθήση. Συ είσαι οπού με κατατρέχεις· αν καλά εγώ να [tachón] είμαι προσηλωμένος με πίστην εις το να σοι ευαρεστώ⁶⁰ και να ακολουθώ κατά τούτο ακριβώς τας νουθεσίας της μητρός μου. —Τοξεύεις πάντοτε; -τον

---

⁶⁰ *ευαρεστώ: ευταρεστώ en el manuscrito.*

¶ s'il y a plusieurs mondes, plusieurs hommes qui l'habitent ; enfin, informemoy de tout ; je promets de t'entendre avec autant d'attention que de plaisir. *Le Chapitre suivant sera le Theatre où Critile representera la Tragedie de ses aventures.*

CHAPITRE IV

Les illusions de la vie

Un jour l'Amour fit de grandes plaintes à la Fortune ; il étoit si en colere, qu'il ne l'appella point sa mere, comme il avoit accoustumé. Qu'as-tu, mon petit aveugle ? luy dit la Fortune. Je me plains, répondit-il, de ce qu'il ne m'arrive rien de tout ce que je fais, ny de ce que je prétens ; à qui as-tu affaire ? luy demanda-t'elle ; à tout le monde, reprit l'Amour, il me fâche de voir que tu agis toujours en ennemie, & qu'à la fin personne ne me suivra ; c'est toy, Fortune, qui me décrédite ; quoique je me sois fidelement attaché à te plaire, & qu'en cela j'aye suivy ponctuellement les conseils de ma Mere ; tire-tu toujours ?

¶ Dime si hay más mundo y más personas, infórmame de todo, que serás tan atendido como deseado. A la gran tragedia de su vida que Critilo refirió a Andrenio, nos convida la siguiente crisi.

CRISI CUARTA

El despeñadero de la vida

Cuentan que el Amor fulminó quejas y exageró sentimientos delante de la Fortuna, que esta vez no se apeló como solía a su madre, desengañado de su flaqueza. —¿Qué tienes, ciego niño?, le dijo la Fortuna. Y él:—¿Qué bien viene eso con lo que yo pretendo! —¿Con quién las has? —Con todo el mundo. —Mucho me pesa, que es mucho enemigo, y según eso, nadie tendrás de tu parte. —Tuviésete yo a ti, que eso me bastaría: así me lo enseña mi madre y así me lo repite cada día. —¿Y te vengas?

ηρώτησεν η Τύχη-. —Τοξεύω -είπε- και νέους και γέροντας μηδενός φειδόμενος. —Ως φαίνεται, -είπεν η Τύχη- αφού ένας χαλκεύς σε υιοθέτησε, νομίζουν οι άνθρωποι να εγεννήθης και να ανεθράφης σιδηρούς και ίσως δια τούτο σε ονειδίζουνσιν. —Όχι, όχι -απεκρίθη-· η αλήθεια δεν μοι κακοφαίνεται παντελώς. —Μήπως και αδημονείς ότι σε ονομάζουν υιόν της μητρός σου; —Ουδαμώς! Εγώ μάλιστα το έχω καύχημά μου το να λέγουσιν ότι δεν είμαι ποτέ χωρίς της μητρός μου ούτε η μήτηρ μου χωρίς εμού! Εκείνο οπού με παραπικραίνει δεν είναι άλλο παρά μόνον ότι όλος ο κόσμος με νομίζει τυφλόν, με όλον οπού έχω καλλίστους οφθαλμούς· ημπορεί να φανή ποτέ λάθος μεγαλύτερον από αυτό; Και όχι μόνον οι ζωγράφοι με παρασταίνουνσι με όμματα κεκλεισμένα και τους μιμούνται και οι ποιητές, αλλ' ακόμη και οι φιλόσοφοι και οι σοφοί ευρίσκονται εις αυτό το λάθος. Εγώ δεν δύναμαι πλέον να το υποφέρω, δεν έχω δίκαιον να αδημονώ δια [tachón] τοσαύτην πλάνην; Τι θέλουσι να ειπούσι; Με το να δίδω αγάπην, είμαι τυφλός; Όλα τα πάθη τάχα δεν προϋποθέτουσι τυφλότητα; Ένας θυμώδης ηξεύρει τι κάμνει; Δεν είναι τυφλός· καθώς και ένας φιλάργυρος, οπού στέργει να αποθάνη της πείνης δια

¶ luy demanda la Fortune ; öüy, dit-il, sur les vieux comme sur les jeunes, je n'épargne personne ; c'est, dit-elle, depuis qu'un Forgeron t'a adopté pour son fils, que l'on croit que tu es né & nourry de fer, peut-être qu'on te l'a reproché ; non certes, répondit-il, la verité ne me fâche point ; peut-être aussi qu'on t'appelle Fils de ta Mere ; encore moins, j'en fais gloire, & qu'on dise que je ne suis jamais sans elle, ny elle sans moy ; ha ! dit la Fortune, je sçay ce qui te chagrine, c'est de te voir l'heritier des inconstances & des tromperies de la Mer ton ayeule ; non, ce n'est point encore cela, dit l'Amour, cela n'est qu'une bagatelle ; si tu traite tout de bagatelle, dit la Fortune, que trouve tu d'important ; c'est de voir qu'on ne me connoît pas ; je t'entens , c'est à cause qu'on dit que tu as troqué d'arc avec la mort & que, depuis ce temps là, le nom d'Amour ne t'a pas été donné à cause du mot *aimer*, mais bien à cause du mot *mourir*, ne faisant de la mort & de l'amour qu'une même chose . En effet, tu ôte la vie, en ôtant les cœurs, puisqu'un Amant ne vit que dans la personne aimée. Il est vray, dit l'Amour mais ce qui m'outrage, c'est que tout le monde me croit aveugle, quoique j'aye de fort bons yeux ; l'on en juge ainsi par l'obliquité de mes fleches, y a-t'il jamais eu une plus grande erreur ? non seulement les Peintres me representent les yeux bandez, non seulement les Poëtes les imitent en cela, mais encore les Philosophes & les Sages sont dans cette erreur ; je ne le puis souffrir davantage , n'ay-je pas raison de me fâcher d'une telle extravagance ? quoy ! parce que je donne de l'amour, je suis aveugle ? toutes les passions ne présupposent-elles pas de l'aveuglement ? un homme en colere sçait-il ce qu'il fait ? n'est-il pas aveugle, aussi bien que l'avare, qui se laisse mourir de faim

¶ —Sí, de mozos y de viejos. —Pues sepamos qué es el sentimiento. —Tan grande como justo. —¿Es acaso el prohijarte a un vil herrero, teniéndote por concebido, nacido y criado entre hierros? —No, por cierto, que no me amarga la verdad. —¿Tampoco será el llamarte hijo de tu madre? —Menos, antes me glorío yo de eso; que ni yo sin ella, ni ella sin mí: ni Venus sin Cupido, ni Cupido sin Venus. —Ya se lo que es —dijo la Fortuna. —¿Que? —Que sientes mucho el hacerte heredero de tu abuelo el Mar en la inconstancia y engaños. —No, por cierto, que ésas son niñerías. —Pues si éstas son burlas, ¡qué serán las veras! —Lo que a mí me irrita es que me levanten testimonios. —Aguarda, que ya te entiendo. Sin duda es aquello que dicen, que trocaste el arco con la muerte y que desde entonces no se llaman ya amor, de amar, sino de morir: *Amor a morte*; de modo que amor y muerte todo es uno. Quitas la vida, robas hasta las entrañas, hurtas los corazones, transponiéndolos donde aman más que donde animan. —Todo eso es verdad. —Pues si esto es verdad, ¿qué quedará para mentira? —Ahí verás que no paran hasta sacarme los ojos, a pesar de mi buena vista, que siempre la suelo tener buena; y si no, díganlo mis saetas. Han dado en decir que soy ciego (¿hay tal testimonio, hay tal disparate?) y me pintan muy vendado: no sólo los Apeles, que eso es pintar como querer, y los poetas, que por obligación mienten y por regla fingen, pero que los sabios y los filósofos estén con esta vulgaridad no lo puedo sufrir. ¿Qué pasión hay, dime por tu vida, Fortuna amiga, que no ciegue? ¿Qué, el airado, cuando más furioso, no está ciego de la cólera? ¿Al codicioso, no le ciega el interés?

να συναθροίση πλούτον; Ο υποκριτής, ο υπερήφανος, ο χαρτοπαίκτης, ο μέθυσος και μύριοι άλλοι, δεν είναι αληθινοί τυφλοί; Κατά τούτον τον λόγον, όλος ο κόσμος είναι τυφλός· λοιπόν, διατί θέλουσι να βάλλουσι μόνον τα εδικά μου όμματα και κατά αντίφρασιν να με ονομάζουσι ‘τυφλόν’ με όλον οπού είμαι οξυδερκέστατος; Διότι εγώ δεν γεννώμαι αλλέως παρά μόνον δια⁶¹ της οράσεως και αυξάνω δια της οράσεως και διαφυλάττομαι δι’ αυτής μηδέποτε βλεπόμενος, και παρόμοιος κατά τούτο με τον αετόν ο οποίος λαμβάνει παρά του ηλίου την δύναμιν και την οξύτητα της εδικής του οράσεως. —Μετά ταύτα, -είπεν ο Έρωσ προς την Τύχην- ειπέ μοι, λοιπόν· δύνασαι να με καταράσαι; Ειπέ καθαρά τον λογισμόν σου. —Τι θέλεις να ειπώ; -απεκρίθη η Τύχη-. Αμή δεν με ονομάζουσι και εμέ τυφλήν; Ας παρηγορηθώμεν αναμεταξύ μας! Του λοιπού, ημπορούμεν να ειπούμεν ότι αυτή η εδική σου όρασις, καθώς και των οπαδών σου, είναι πάντη σπανία και αλλόκοτος κατά το είδος της. Διότι εσύ και όλοι οι ερασταί νομίζετε ότι πάντες οι λοιποί άνθρωποι είναι τυφλοί και δεν έχουσιν ούτε αίσθησιν ούτε είδησιν· και αναμφιβόλως τούτο είναι το αίτιον οπού σε ζωγραφίζουνσι τυφλόν, θέλοντες να είσαι συ αόμματος επειδή και κάμνεις τους άλλους τυ-

---

⁶¹ *δια*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ pour amasser des richesses, l'hypocrite, qui ne voit pas une poutre dans ses yeux, le superbe, le joueur, l'yvrogne & mille autres, ne sont-ils pas de vrais aveugles ? à ce compte-là, tout le monde l'est, pourquoy donc à moy, plutôt qu'aux autres, veut-on arracher les yeux & que par antonomase on me définisse la puissance aveugle, quoiqu'il en soit tout autrement ; puisque je ne me forme que par la vûë, que c'est par la vûë que je crois & que je me conserve, ne me lassant jamais de regarder, & semblable en cela à l'aigle, qui prend du Soleil la force & la vivacité de sa vûë. Après cela, dit l'Amour à la Fortune, me peux-tu blâmer ? dis m'en franchement ta pensée . Que veux-tu que je dise, répondit la Fortune, ne me traite-t'on pas en cela comme toy ? consolons-nous tous deux. Au reste, ajoûta-elle, l'on peut dire que cette prétenduë vûë, que tu as aussi bien que tous ceux qui t'obeïssent , est tout à fait rare en son espece, car toy & tous les Amans, vous croyez que le reste des autres hommes sont aveugles, qu'ils n'ont ny connoissance ny sçavoir ; c'est cela sans doute, qui fait qu'on te peint les yeux bandez, on veut que tu sois aveugle, parce que tu aveugle

¶ ¿El confiado no va a ciegas, el perezoso no duerme, el desvanecido no es un topo para sus menguas, el hipócrita no trae la viga en los ojos? ¿El soberbio, el jugador, el glotón, el bebedor y cuantos hay, no se ciegan con sus pasiones? Pues ¿por qué a mí más que a los otros me han de vendar los ojos, después de sacármelos, y querer que por antonomasia me entienda el ciego? Y más, siendo esto tan al contrario: que yo me engendro por la vista, viendo crezco, del mirar me alimento y siempre querría estar viendo, haciéndome ojos como el águila al sol, hecho lince de la belleza. Éste es mi sentimiento. ¿Qué te parece? —Que me pareces —respondió la Fortuna—. Lo mismo me sucede a mí, y así, consolémonos entrambos. A más de que, mira, Amor, tú y los tuyos tenéis una condición bien rara, por la cual con mucha razón y con toda propiedad os llaman ciegos: y es que a todos los demás tenéis por ciegos; creéis que no ven, ni advierten, ni saben. De modo que piensan los enamorados que todos los demás tienen los ojos vendados. Ésta, sin duda, es la causa de llamarte ciego,

-φλους και σε παιδεύουσι κατά τον παλαιόν νόμον. Εκείνοι οπού θέλουσι να γνωρίσουνι κατά βάθος ταύτην την αλήθειαν, θέλουσιν εύρη τας αποδείξεις αυτής και τας δοκιμάς εις την κατωτέραν ομιλίαν οπού ο Κριτίλος κάμνει περί της νεότητος της εκδεδομένης εις τα σφάλματα και εις την τυφλότητα του έρωτος. Ο Κριτίλος, αφού αναστέναξε βαρέως, ομίλισε προς τον Ανδρόνιον ούτως: —Η εδική σου ιστορία ήτον τόσον περίεργος και ηδονική όσον η εδική μου είναι αυστηρά και ενοχλητική. Εσύ ήσουν ευτυχής οπού δεν είχες ποτέ άλλην συντροφίαν παρά μόνον ζώων αγρίων· εγώ όμως δυστυχής ότι δεν είχον άλλην συναναστροφήν παρά την των ανθρώπων, ότι ο καθείς εξ αυτών είναι ένας λύκος αρπακτικός εμψυχωμένος κατά πάνω του άλλου και η χειροτέρα κατάστασις είναι το να είναι γεννημένος τινάς άνθρωπος. Εσύ με εδιηγήθεις τίνι τρόπω ήλθες εις τον κόσμον. Εγώ δεν θέλω σε ειπή παντελώς ποίος είμαι αλλά μόνον⁶² ποίος ήμουν· τόσον ευρίσκομαι διαφορετικός από εκείνο οπού ήμουν. Λέγουσιν ότι εγώ να εγεννήθην επάνω εις την θάλασσαν και το πιστεύω ευκόλως κατά την ακαταστασίαν της τύχης μου. Ο Κριτίλος εις αυτήν την λέξιν της ‘θαλάσσης’ έμεινεν ολίγην ώρα τεταραγμένος. Έπειτα, στρέφοντας το βλέμμα

---

⁶² *μόνον*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ les autres, on te punit par la peine du talion. Ceux qui voudront connoître à fond cette verité, en trouveront les preuves & les experiences dans le discours suivant, que Critile dédie à la jeunesse consacrée aux erreurs & à l'aveuglement de l'amour. Après avoir poussé quelques soupirs, il parla ainsi à Andrenio. Ton histoire a été autant curieuse & agréable que la mienne est triste & fâcheuse. Tu as été heureux, de n'avoir jamais eu pour compagnie que des bêtes sauvages, & moy malheureux de n'avoir eu que celle des hommes, chacun d'eux est un loup ravissant animé l'un contre l'autre, & le pire de tous les états est d'être né homme : Tu m'as raconté comment tu es venu au monde & moy je ne te diray point qui je suis, mais qui j'étois, tant je me trouve different de ce que j'ay été. L'on dit que je suis né sur la mer, je le croy aisément, par raport à l'inconstance de ma fortune . Critile, à ce mot de mer demeura un moment interdit, & puis jettant les yeux

¶ pagándote con la pena del Talión. Quien quisiere ver esta filosofía confirmada con la experiencia, escuche esta agradable relación que dedica Critilo a los floridos años y más al escarmiento. —Mándasme renovar —dijo— un dolor que es más para sentido que para dicho. Cuan gustosa ha sido para mi tu relación, tan penosa ha de ser la mía. Dichoso tú que te criaste entre las fieras, y ¡ay de mí!, que entre los hombres, pues cada uno es un lobo para el otro si ya no es peor el ser hombre. Tú me has contado cómo viniste al mundo; yo te diré cómo vengo dél y vengo tal, que aun yo mismo me desconozco; y así, no te diré quién soy, sino quién era. Dicen que nací en el mar, y lo creo, según es la inconstancia de mi fortuna. Al pronunciar esta palabra mar, puso los ojos

του προς την θάλασσαν, έκραξε μεγαλοφώνως και, δεικνύων τῷ Ανδρονίῳ ένα⁶³ κάποιον τόπον, εἶπε: —Βλέπε ὅσον ἡμπορεῖς μακράν... Τι εἶναι ἐκεῖνο οὐδὲ βλέπεις; —Βλέπω -εἶπεν ἐκεῖνος- βουνούς οὐδὲ υπάγουσι με τέσσαρα τέρατα τῆς θαλάσσης πετρωτά ἢ, μάλλον εἰπεῖν, βλέπω σύννεφα οὐδὲ πλέουσιν. —Αὐτά εἶναι καράβια -εἶπεν ὁ Κριτίλος- οὐδὲ κωπηλατοῦσιν· ἀν καλὰ και ἡμπορούμεν να εἰπούμεν καλύτερα ὅτι εἶναι ‘σύννεφα’ οὐδὲ υπάγουσι να ‘βρέξωσι’ χρυσίον εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ὁ Ανδρόνιος ἐμεινεν ὅλως ἐκθαμβος· αὐτός τα ἐβλεπε με μεγάλην ἡδονήν ὁμως ὁ Κριτίλος ἀναστέναζε. —Τι εἶναι; -εἶπεν ὁ Ανδρόνιος-. Δεν εἶναι αὐτά ἐκεῖνα τα καράβια οὐδὲ τόσοι τα προσμένουσι καθὼς με ἔλεγες; Και δεν εἶναι ἄνθρωποι εἰς αὐτά; Αἰμή, λοιπόν, διατί λυπεῖσαι; —Διότι εὐρισκόμεθα -ἀπεκρίθη ὁ Κριτίλος- ἀναμεταξὺ εἰς τοὺς ἐχθρούς μας και εἶναι καιρός να ἀνοίξομεν τα ὅμματά μας και να φυλασσόμεθα· εἶναι χρεῖα να κυβερνώμεθα με μεγάλην προσοχήν και να συντυχαίνωμεν ὁμοίως, ὅλους να τοὺς ἀκούομεν και κανένα να μὴν ἐμπιστευόμεθα, να τοὺς ἀποδεχόμεθα ὡσάν φίλους και να τοὺς βλέπωμεν ὡς ἐχθρούς.

---

⁶³ ένα: añadido, entre las dos palabras contiguas, posteriormente.

¶ sur elle, il haussa la voix & montra à Andrenio un certain endroit, en luy disant : regarde aussi loin que tu pourras, qu'est ce que tu vois ? Je vois, dit-il, des montagnes, qui vont avec quatre monstres marins aîlez, ou bien des nuées qui navigent. Ce sont des Navires, dit Critile, qui voguent, quoiqu'on puisse fort bien dire que ce sont des *nuées qui vont pleuvoir de l'or en Espagne*. Andrenio étoit tout étonné, il regardoit ces Vaisseaux avec beaucoup de plaisir, mais Critile en soupiroit. Qu'est-ce, dit Andrenio, n'est-ce pas la Flotte tant attenduë dont tu me parlois ? il est vray, n'ya-t'il pas des hommes ? öüy. Pourquoy donc t'attrister ? Parce que nous sommes parmy nos ennemis, qu'il est temps d'ouvrir les yeux & d'être sur ses gardes, il faut se gouverner avec circonspection & parler de même, les écoutez tous & ne se fier en aucun, les recevoir comme amis & les regarder comme ennemis.

¶ en él, y al mismo punto se levantó a toda prisa. Estuvo un rato como suspenso, entre dudas de reconocer y no conocer, mas luego, alzando la voz y señalando: —¿No ves, Andrenio —dijo—, no ves? Mira allá, acullá lejos. ¿Qué ves? —Veo —dijo éste— unas montañas que vuelan, cuatro alados monstruos marinos, si no son nubes, que navegan. —No son sino naves —dijo Critilo—, aunque bien dijiste nubes, que llueven oro en España. Estaba atónito Andrenio mirándoselas venir con tanto gusto como deseo. Mas Critilo comenzó a suspirar, ahogándose entre penas. —¿Qué es esto? —dijo Andrenio—. ¿No es ésta la deseada flota que me decías? —Sí. —¿No vienen allí hombres? —También. —¿Pues de qué te entristeces? —Y aun por eso. Advierte, Andrenio, que ya estamos entre enemigos: y ya es tiempo de abrir los ojos, ya es menester vivir alerta. Procura de ir con cautela en el ver, en el oír y mucha más en el hablar; oye a todos y de ninguno te fíes; tendrás a todos por amigos, pero guardarte has de todos como de enemigos.

Ο Ανδρόνιος δεν μπορούσε να καταλάβει αυτήν την ομιλία. —Πόθεν προέρχεται -είπε- το να με δίδης τοιαύτην μάθησιν; Όταν εγώ σοι εδιηγούμην περί των θηρίων οπού ήσαν σύντροφοί μου, δεν μοι έδειξες τούτους τους φόβους· και τώρα οπού μέλλομεν να συζήσωμεν με[tachón]⁶⁴ ανθρώπους, με φοβίζεις; Τι λέγεις; Μεταξύ των τίγριδων⁶⁵ δεν εφοβούμουν και να τρέμω από τους ομοίους σου; —Ναι -απεκρίθη ο Κριτίλος αναστενάζοντας· οι άνθρωποι είναι σκληρότεροι από όλα τα θηρία. Βεβαιότατα⁶⁶, εκείνα την σκληρότητα την έμαθαν από αυτούς· τούτο είναι τόσον αληθές, οπού ένας βασιλεύς, φεύγοντας την μανιώδη ορμήν ενός άρχοντος από τους εδικούς του ευεργετημένους οπού τον είχε ανυψώσει από κοπρία, έδραμε να κρυφθή αναμεταξύ εις τους λέοντας πιστεύοντας ότι εκεί θέλει είσθαι πλέον σίγουρος παρά μεταξύ των εδικών του αυλικών. Και εσύ θέλεις ιδή ότι είχε δίκαιον εκείνος ο βασιλεύς οπόταν στοχασθείς και γνωρίσεις τους ανθρώπους. —Τι βλέπω; -είπεν ο Ανδρόνιος-. Αυτοί δεν είναι όλοι καμωμένοι ωσάν εσένα; Πώς είναι τούτο δυνατόν; —Ο καθένας -απεκρίθη ο Κριτίλος- είναι όμοιος με τον άλλον, έχει όμως την γνώμην του και την υπόληψίν του ξεχωριστήν. Θέλεις

⁶⁴ Se entrevé: “ν”; el copista escribe “μεν”, en un principio, por la contigüidad, tal vez, de la sílaba anterior.

⁶⁵ τίγριδων: τίγριδων en el manuscrito.

⁶⁶ βεβαιότατα: la terminación “-τατα” se añadió a “βεβαιό-”, entre líneas, posteriormente.

¶ Andrenio ne pouvoit comprendre ce raisonnement ; d'où vient, dit-il, que tu me fais de telles leçons, tu ne m'as point marqué ces craintes, quand je te parois des bêtes farouches qui étoient mes compagnes, & à present que nous allons vivre avec des hommes, tu me fais peur ? quoy ne pas trembler parmy les tygres & fremir avec tes semblables ? Ouy, répondit Critile, en soupirant, les hommes sont pires que les plus cruelles de toutes les bêtes ; certes, elles ont appris d'eux leur plus grande cruauté ; cela est si vray qu'il y a eu un Roy qui, fuyant la fureur d'un de ses favoris qu'il avoit élevé, de miserable paysan qu'il étoit à cet honneur sublime, alla se cacher parmy les lions, s'y croyant plus en sureté qu'entre ses Courtisans : tu verras qu'il avoit raison, quand tu auras connu & considéré les hommes... Que voy-je ? dit Andrenio, ils ne sont pas tous faits comme toy. Ouy & non, comment cela se peut-il faire ? Parce que chacun est semblable à l'autre & a pourtant son humeur & son opinion particulière ;

¶ Estaba admirado Andrenio oyendo estas razones, a su parecer tan sin ella, y arguyóle desta suerte: —¿Cómo es esto? Viviendo entre las fieras, no me previniste de algún riesgo, ¿y ahora con tanta exageración me cautelas? ¿No era mayor el peligro entre los tigres, y no temíamos, y ahora de los hombres tiemblos? —Sí —respondió con un gran suspiro Critilo—, que si los hombres no son fieras es porque son más fieros, que de su crueldad aprendieron muchas veces ellas. Nunca mayor peligro hemos tenido que ahora que estamos entre ellos. Y es tanta verdad ésta que hubo rey que temió y resguardó un favorecido suyo de sus cortesanos (¡qué hiciera de villanos!) más que de los hambrientos leones de un lago; y así, selló con su real anillo la leonera para asegurarle de los hombres cuando le dejaba entre las hambrientas fieras. ¡Mira tú cuáles serán estos! Verlos has, experimentarlos has, y dirásmelo algún día. —Aguarda —dijo Andrenio—, ¿no son todos como tú? —Sí y no. —¿Cómo puede ser eso? —Porque cada uno es hijo de su madre y de su humor, casado con su opinión, y así, todos parecen diferentes: cada uno de su gesto y de su gusto.

εύρη πολλούς οπού είναι κατά το σώμα πυγμαίοι και κατά την υπερηφάνειαν τέρατα. Άλλους, εξεναντίας, κατά το μήκος και πλάτος γίγαντες και κατά την ψυχήν νάνους· την οποίαν κρατούσιν ως κεκλεισμένην εις όλην τους την ζωήν χωρίς να την κινήσουσι σχεδόν εις κανένα έργον ή οπού λίαν βραδέως αρχίζουνσι, και αυτοί είναι παρόμοιοι με τον σκορπίον οπού κεντρώνει από την ουράν. Θέλεις τους καταλάβει και θέλεις τους αποστραφεί ταχαιώς, μίαν μεγάλην ποσότητα πολυλόγων ματαίως αδολεσχούντων οπού ως επί το πλείστον είναι οι πλέον αμαθείς. Μερικοί θέλουνσι να βλέπονται και άλλοι θέλουνσι να ακούονται, όλοι αγαπώσι να τους κρίνης αμή ποτέ να μη τους διορθώνης. Οι ορμητικοί θέλουνσι να σε αναγκάζουσι να γίνης συγκοινωνός εις τας εδικάς των τρέλας με αφορμήν τιμής και φιλίας. Θέλεις ιδή μερικούς τόσον επιμήκεις εις τας εδικάς των καυχήσεις οπού δεν είναι δυνατόν να εύρης το τέλος· άλλους πάλιν οπού είναι⁶⁷ τόσον ευτυχείς εις την έκβασιν της κακίας των όσον οι Ναβαρέζοι. Εν συντομία, θέλεις εύρη ολίγους ανθρώπους μεταξύ των ανθρώπων και πολλά άλογα ζώα, θηρία και τέρατα. —Πώς είναι δυνατόν τούτο; -είπεν ο Ανδρόνιος· οι άνθρωποι, εις τους οποίους η Φύσις δεν έδωκεν άρματα, να

⁶⁷ *οπού είναι*: añadido, al margen izquierdo, posteriormente.

¶ tu en verras beaucoup, qui sont des pigmées de leur nature & des monstres en orgueil ; d'autres tout au contraire, qui sont des geans en corps & des nains en ame ; tu en trouveras qui la tiennent enchassée toute leur vie sans en rien faire ou qui s'y prennent trop tard ; *ils ressemblent au scorpion, qui ne blesse que de la queue* ; tu les entendras & tu te rebutteras bientôt de la grande quantité des hableurs, qui sont ordinairement les plus ignorans; les uns se voyent & les autres s'entendent, mais tous prennent plaisir à se censurer & jamais à se corriger ; les furieux te voudront engager dans leurs folies sous prétexte d'honneur ou d'amitié ; tu en verras qui sont si longs dans leurs vanteries qu'on n'en sçauroit voir la fin, d'autres qui sont aussi heureux dans le prompt succès de leurs malices que des Navarrois ; en un mot, tu trouveras peu d'hommes parmy les hommes, mais beaucoup de bêtes & de monstres. Comment se peut-il faire, dit Andrenio, que les hommes à qui la nature n'a donné aucunes armes,

¶ Verás unos pigmeos en el ser y gigantes de soberbia; verás otros al contrario, en el cuerpo gigantes y en el alma enanos; toparás con vengativos que la guardan toda la vida y la pegan aunque tarde, hiriendo como el escorpión con la cola; oirás, o huirás, los habladores, de ordinario necios, que dejan de cansar y muelen; gustarás que unos se ven, otros se oyen; se tocan, y se gustan, otros de los hombres de burlas, que todo lo hacen cuento sin dar jamás en la cuenta; embarazarte han los maniacos que en todo se embarazan. ¿Qué dirás de los largos en todo, dando siempre largas? Verás hombres más cortos que los mismos navarros; corpulentos sin sustancia; y, finalmente, hallarás muy pocos hombres que lo sean: fieras, sí, y fieros también, horribles monstruos del mundo que no tienen más que el pellejo y todo lo demás borra, y así son hombres borrados. —Pues dime, ¿con qué hacen tanto mal los hombres, si no les dio la naturaleza armas como a las fieras?

[tachón] κάμνουσι τόσα κακά; Αυτοί δεν έχουνσιν όνυχας καθός οι λέοντες και οι τίγρεις· δεν έχουνσι κέρατα ως οι ταύροι, ούτε οδόντας ως οι αγριόχοιροι και οι κύνες, ούτε λάρυγγας ως οι λύκοι. —Είμαι αληθές -απεκρίθη ο Κριτίλος- ότι η Φύσις, προβλέπουσα, δεν ηθέλησε να δώση όπλα φυσικά εις τον άνθρωπον καθό οπού είναι ζών το πλέον ύποπτον και το πλέον κακότερον. Προείδεν η Φύσις, προ αιώνων, ότι αν αυτός γεννηθή ένοπλος θέλει αφανίσει τον κόσμον εν τάχει κατά την σκληρότητά του. Όμως, τι λέγω εγώ; Αυτός δεν λείπει να μεταχειρίζεται όπλα φοβερότερα παρά τα των άλλων ζώνων: η γλώσσα του είναι πλέον οξυτέρα παρά οι οδόντες⁶⁸ του λέοντος και διαπεράττει έως εις τα καίρια· η κακή του προαίρεσις είναι πλέον στρεβλή παρά τα κέρατα του ταύρου· αυτός έχει έγκατα πλέον επικίνδυνα παρά η έχιδνα, έχει αναπνοήν πλέον ιοβόλον παρά ο δράκων, όμματα πλέον φοβερά και χειρότερα παρά ο βασιλίσκος, οδόντας πλέον κοπτερούς και πλέον ηκονημένους παρά ο άγριος χοίρος ή ο κύων. Εις τρόπον οπού ημπορούμεν να ειπούμεν ότι ο άνθρωπος έχει μόνος αυτός περισσότερα άρματα βλαπτικά παρά όλα τα άλλα ζώα ομού,

---

⁶⁸ οδόντες: ονδόντες en el manuscrito.

¶ fassènt tant de mal ? ils n'ont point de griffes comme les lions, ny d'ongles comme les tygres, de cornes comme les taureaux, de défenses comme les sangliers, de dents comme les chiens, ny de gueules comme les loups. Il est vray, dit Critile, la nature prévoyante a refusé à l'homme des armes naturelles, comme à l'animal le plus suspect & le plus méchant ; elle a prévû de tout temps que s'il étoit né armé , sa cruauté auroit bientôt fait finir le monde ; mais que dis-je ? il ne laisse pas d'avoir des armes plus redoutables que tous les autres animaux, sa langue est plus afilée que les dents du lion, elle déchire jusqu'au vif ; sa mauvaise intention est plus tortuë que les cornes du taureau, elle blesse bien plus obliquement ; il a des entrailles plus dangereuses que la vipere, une haleine plus venimeuse que le dragon, les yeux plus envieux & plus méchans que le basilic, les dents plus tranchantes & plus pointuës que le sanglier ou le chien, *le nez plus moqueur* que la trompe de l'éléphant ; de sorte qu'on peut dire, que l'homme a plus luy seul d'armes offensives, que tous les autres animaux ensemble ;

¶ Ellos no tienen garras como el león, uñas como el tigre, trompas como el elefante, cuernos como el toro, colmillos como el jabalí, dientes como el perro y boca como el lobo: pues ¿cómo dañan tanto? —Y aun por eso —dijo Critilo— la pródiga naturaleza privó a los hombres de las armas naturales y como a gente sospechosa los desarmó: no se fió de su malicia. Y si esto no hubiera prevenido, ¡qué fuera de su crueldad! Ya hubieran acabado con todo. Aunque no les faltan otras armas mucho más terribles y sangrientas que éstas, porque tienen una lengua más afilada que las navajas de los leones, con que desgarran las personas y despedazan las honras; tienen una mala intención más torcida que los cuernos de un toro y que hiere más a ciegas; tienen unas entrañas más dañadas que las víboras, un aliento venenoso más que el de los dragones, unos ojos envidiosos y malévolos más que los del basilisco, unos dientes que clavan más que los colmillos de un jabalí y que los dientes de un perro, unas narices fisgonas (encubridoras de su irrisión) que exceden a las trompas de los elefantes. De modo que sólo el hombre tiene juntas todas las armas ofensivas que se hallan repartidas entre las fieras,

δια τούτο βλάπτει και κακοποιεί περισσότερο αυτός παρά όλα εκείνα. Όμως, δια να καταλάβης καλύτερα, στοχάσου και τούτο: οι λέοντες και αι τίγρεις δεν φοβούνται άλλο παρά μόνον ένα κίνδυνον⁶⁹, το⁷⁰ να μη χάσουν την ζωήν την υλικήν και φθαρτήν. Ο δε άνθρωπος φοβείται περισσότερους κινδύνους και μεγαλυτέρους: την στέρησην της τιμής, την στέρησην της ηδονής, της συνειδήσεως και, τελευταίον, της ψυχής. Πόσοι επίβουλοι εναντίον του πλούτου και των αγαθών του; Πόσαι απάται, πόσαι απόκρυφαι⁷¹ επιβουλαί, πόσαι προδοσίαι, κλοπαί, φόνοι, μοιχείαι, ύβρεις, φθόνοι, συκοφαντίαι, κατηγορίαι και ψεύδη, τα οποία όλα είναι δυστυχίαι οπού μεταξύ των άλλων ζώων δεν έχουσι τόπον! Τόσον είναι ο άνθρωπος δυστυχέστερος και χειρότερος από όλα. Εν μία των ημερών, ένας κακούργος εις μίαν αριστοκρατίαν καταδικάσθη εις θάνατον κατά τα εγκλήματά του. Ερρίθη ζωντανός εις ένα βαθύν λάκκον γεμάτον από άγρια θηρία οπού εκλείσθησαν ομού με αυτόν: δράκοντας, τίγρεις, εχίδνας, όφεις και βασιλίσκους. Ένας ξένος κατά τύχην επέρασεν εκείθεν, ο οποίος, μην εξεύροντας τα θανάσιμα εγκλήματα εκείνου του καταδίκου, ευσπλαχνισθείς εις τους κλαυθμούς του

⁶⁹ *μόνον ένα κίνδυνον*: el copista, habiendo escrito primero: “ένα μόνον κίνδυνον”, opta por cambiar dicha sintaxis y, sin tachar nada, guía a su lector a través de las letras α, β y γ puestas por encima de “μόνον”, “ένα” y “κίνδυνον” respectivamente.

⁷⁰ *το*: του en el manuscrito.

⁷¹ *απόκρυφαι*: απόκρυφοι en el manuscrito.

¶ c'est pourquoy il offense & fait plus de mal qu'eux tous : mais pour mieux te le faire entendre, comprends que les lions & les tygres ne doivent craindre qu'un seul danger, qui est de perdre la vie materielle & perissable, au lieu que les hommes en doivent craindre plusieurs, & de plus grands, comme la perte de l'honneur, des plaisirs, de la conscience, & enfin de l'ame ; contre ces biens, combien y a t'il de maux en embuscade ? combien de tromperies, de pieges, de trahisons, de vols, d'homicides, d'adulteres, d'injures, d'envies, de calomnies & de faussetez ; malheurs qui ne se connoissent point parmy les autres animaux ; aussi l'homme est de tous le plus méchant & le plus malheureux. Un jour un scelerat fut condamné dans une République à un genre de mort qui parut convenable à ses crimes ; il fut enterré tout vif dans une fosse profonde pleine des plus cruelles bêtes qu'on enferma avec luy, tels que sont les dragons, les tygres, les viperes, les serpens & les basilics ; un Etranger par hazard passa par là, lequel ne sçachant point les crimes atroces de ce malheureux, qu'il entendit se plaindre, devint sensible à ses plaintes ;

¶ y así, él ofende más que todas. Y, porque lo entiendas, advierte que entre los leones y los tigres no había más de un peligro, que era perder esta vida material y perecedera, pero entre los hombres hay muchos más y mayores: y a de perder la honra, la paz, la hacienda, el contento, la felicidad, la conciencia y aun el alma. ¡Qué de engaños, qué de enredos, traiciones, hurtos, homicidios, adulterios, invidias, injurias, detracciones y falsedades que experimentarás entre ellos! Todo lo cual no se halla ni se conoce entre las fieras. Créeme que no hay lobo, no hay león, no hay tigre, no hay basilisco, que llegue al hombre: a todos excede en fiera. Y así dicen por cosa cierta, y yo la creo, que habiendo condenado en una república un insigne malhechor a cierto número de tormento muy conforme a sus delitos (que fue sepultarle vivo en una profunda hoya llena de profundas sabandijas, dragones, tigres, serpientes y basiliscos, tapando muy bien la boca porque pereciese sin compasión ni remedio), acertó a pasar por allí un extranjero, bien ignorante de tan atroz castigo, y sintiendo los lamentos de aquel desdichado, fuese llegando compasivo y, movido de sus plegarias,

και πλησιάσας, ε[tachón]σήκωσε την πέτραν από το στόμιον του λάκκου και ευθύς η τίγρης, ως ελαφροτέρα, επήδηξεν έξω. Ο διαβάτης έμεινεν ως νεκρός από τον φόβον του, αλλ' εθαύμασεν περισσότερον όταν είδεν ότι αυτό το θηρίον όχι μόνον δεν του έκαμε κανένα κακόν αλλ' ακόμη και έγλειφε⁷² τας χείρας του με ημερότητα. Εξέβη και ο όφις και ετυλίχθει εις τους πόδας του διαβάτου εις σημείον ευχαριστίας. Εξήλθον ομοίως και τα λοιπά θηρία και όλα έδειξαν σημείον τινός ευγνωμοσύνης προς αυτόν ότι τα ηλευθέρωσεν από την συντροφίαν ενός κακού ανθρώπου· και αν είχαν λόγον ήθελαν ειπή προς αυτόν ότι πριν να εξέλθη ο κατάδικος από τον λάκκον πρέπει να φύγη και αυτός καθώς και εκείνα έφυγον. Εξήλθεν, τελευταίον, ο άνθρωπος από τον λάκκον ο οποίος, νομίζοντας ότι ο εδικός του ευεργέτης έχει αργύρια εις τον κόλπον του, επλησίασεν εις αυτόν δια να τον θανατώση και να πάρη τα αργυρία του. Πώς σοι φαίνεται, αδελφέ; Δεν είναι τούτο μία αξία ευχαριστία μιας ευεργεσίας τόσον μεγάλης; Στοχάσου τώρα ποίον από όλα τα ζώα είναι το πλέον σκληρόν.

---

⁷² έγλειφε: el copista escribe, en un principio, “έλει-” para corregirlo luego, escribiendo en el margen derecho: “έγλει-”.

¶ il s'approcha de la fosse & ayant levé la pierre qui l'y enfermoit, aussitôt le tygre, comme le plus léger, sauta dehors, aussi aise & reconnoissant que le passant fut surpris & interdit ; il crut être mort, cependant il le fut encore davantage quand il vit que cet animal, bien loin de luy faire aucun mal, luy léchoit doucement les mains ; le serpent le suivit, il s'en tortilla dans ses jambes, en signe de sa reconnoissance ; les autres sortirent aussi, & tous luy marquoient qu'ils étoient sensibles à la charité qu'il avoit eüe de les délivrer de la compagnie d'un si méchant homme ; ils l'avertirent aussi de s'en aller , avant que le Criminel fût sorti ; après cet avis ils s'enfuirent ; cet Etranger demeura si éperdu, qu'il ne put faire un pas ; enfin, le dernier qui sortit de la fosse fut l'homme, lequel s'imaginant que son bienfaiteur pouvait avoir de l'argent, s'approcha de luy, pour luy ôter la vie & prendre sa bourse ; n'est-ce pas une digne recompense d'un si grand bien fait ? Juge à present, lequel de tous les animaux est le plus cruel.

¶ fue apartando la losa que cubría la cueva: al mismo punto saltó fuera el tigre con su acostumbrada ligereza, y quando el temeroso pasajero creyó ser depedazado, vio que mansamente se le ponía a lamer las manos, que fue más que besárselas. Saltó tras él la serpiente, y quando la temió enroscada entre sus pies, vio que los adoraba; lo mismo hicieron todos los demás, rindiéndosele humildes y dándole las gracias de haberles hecho una tan buena obra como era librarles de tan mala compañía cual la de un hombre ruin, y añadieron que en pago de tanto beneficio le avisaban huyese luego, antes que el hombre saliese, si no quería perecer allí a manos de su fiereza; y al mismo instante echaron todos ellos a huir, unos volando, otros corriendo. Estábase tan inmóvil el pasajero cuan espantado, quando salió el último el hombre, el cual, concibiendo que su bienhechor llevaría algún dinero, arremetió para él y quitóle la vida para robarle la hacienda, que éste fue el galardón del beneficio. Juzga tú ahora cuáles son los crueles, los hombres o las fieras.

—Εγώ εκπλήσσομαι τώρα -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- περισσότερο δι' αυτό οπού με λέγεις παρά οπού εξεπλάγην οπότεν είδα τον Κόσμον! [rúbrica] —Τούτο δεν είναι τίποτε -είπεν ο Κριτίλος- παραβαλλόμενον με τας όσας κακίας έχουσιν οι άνθρωποι. Πλην, ήξευρε, ότι αι γυναίκες είναι ακόμη χειρότεροι και πλέον άξια φόβου· δια τούτο σε ορκίζω να μην επιής παντελώς ποίοι είμεθα μήτε τίνι τρόπω ανταμώθημεν εδώ, διότι θέλομεν χάσει εσύ την ελευθερίαν και εγώ την ζωήν. Και σοι λέγω την αλήθειαν ότι, με όσην πίστην και αν έχω προς εσένα, με καλοφαίνεται πολλά οπού ακόμη δεν σε εδιηγήτην τας ειδικάς μου ολεθρίους συμφοράς. Όμως να είσαι βέβαιος ότι περί τούτου θέλω σε πληροφορήσει εις την πρώτην ευκαιρίαν οπού θέλομεν λάβη γενόμενοι συνοδοιπόροι. Επλησίασαν πλέον τα καράβια οπού μακρόθεν είχαν ειδή ο Κριτίλος και ο Ανδρόνιος· ηκούοντο πλέον αι φωναί και διακρίνοντο τα πρόσωπα των ναυτών, οι οποίοι εμάζωζαν τα άρμενα και έρριψαν τας αγκύρας και άρχισεν έκαστος να πηδά έξω εις την γην. Εθαύμασαν αμοιβαίως και οι ναύται και εκείνοι οπού τους εδέχθησαν, οίτινες, ερωτώμενοι, απεκρίθησαν

¶ Je suis plus étonné, dit Andrenio, de ce que tu viens de me dire, que je ne l'ay été de voir l'Univers. Tout cela n'est rien, repartit Critile, en comparaison de ce qui en est & des malices dont les hommes sont capables. Mais je t'avertis que les femmes sont encore pires & plus à craindre ; c'est pourquoy, je te conjure de ne point dire qui nous sommes, ny comment nous nous sommes icy rencontrés, car tu en perdrois la liberté & moy la vie ; & je te puis avoüer quelque idée que j'aye de ta fidélité, que je suis bien aise de ne t'avoir point encore raconté mes funestes aventures ; mais je t'assure que je te satisferay entièrement là-dessus à la première occasion, qui ne manquera pas dans le voyage que nous allons faire. Déjà l'on voyoit approcher les Vaisseaux, que Critile & Andrenio avoient aperçus ; déjà l'on entendoit la voix & distinguoit les visages des Nautonniers, ils amenèrent les voiles & jettèrent les ancres, alors chacun commença à sauter à terre, l'étonnement fut reciproque entre ceux qui arrivoient & ceux qui les recevoient ; ceux-cy leur firent entendre qu'ils avoient demeuré

¶ —Más admirado, más atónito estoy de oír esto —dijo Andrenio— que el día que vi todo el mundo. —Pues aún no haces concepto cómo es —ponderó Critilo—. ¿Y ves cuan malos son los hombres? Pues advierte que aún son peores las mujeres y más de temer: ¡mira tú cuáles serán! —¿Qué dices? —La verdad. —Pues ¿qué serán? —Son, por ahora, demonios, que después te diré más. Sobre todo te encargo, y aun te juramento, que por ningún caso digas quién somos ni cómo tú saliste a luz ni cómo yo llegué acá: que sería perder no menos que tú la libertad y yo la vida. Y aunque hago agravio a tu fidelidad, huélgome de no haberte acabado de contar mis desdichas, en esto sólo dichosas, asegurando descuidos. Quede doblada la hoja para la primera ocasión, que no faltarán muchas en una navegación tan prolija. Ya en esto se percibían las voces de los navegantes y se divisaban los rostros. Era grande la vocería de la chusma, que en todas partes hay vulgo, y más insolente donde más holgado. Amainaron velas, echaron áncoras, y comenzó a saltar la gente en tierra. Fue recíproco el espanto de los que llegaban y de los que les recibían.

ότι, αποκοιμηθέντες, απέμειναν εις ταύτην την νήσον από άλλα καράβια οπού προλαβόντως εσηκώθησαν εκείθεν. Εστάθησαν μερικάς ημέρας αυτά τα καράβια δια να λάβωσιν άνεσιν οι ναύται και τα χρειώδη εκ της ξηράς, ύδωρ, δηλονότι, και ξύλα· έπειτα, άραντες τας αγκύρας, ανεπέτασαν τα ιστία δια την επιθυμητήν αυτών Ισπανίαν. Δεν έλειψαν να εμβώσιν εις έν και το αυτό καράβι και οι δύο νέοι φίλοι, ο Κριτίλος και ο Ανδρόνιος, το οποίον, δια το μέγεθος και την δύναμην οπού είχεν, ημπορούσεν να ονομασθή ‘ο χαλινός των εχθρών’, ‘ο ανταγωνιστής των ανέμων’ και ‘ο ζυγός του ωκεανού’. Ο πλους δεν ήτον ολιγότερον κινδυνώδης από όσον ήτον πολυημερινός· όμως η διήγησις του Κριτίλου περί των ιδίων του συμφορών, την οποίαν έκαμεν εκ διαλειμμάτων, εχρησίμευσεν εις αυτούς αντί μεγάλης παραμυθίας. Όστις ήρξατο τοιουτοτρόπως: —Εγώ εγεννήθην -ως προείπον- εις το μέσον τούτου του πελάγους, εν μέσῳ κινδύνων και θλίψεων. Μίαν δούλευσιν αξιόλογον εις τας Ανατολικάς Ινδίας ηθέλησεν ο βασιλεύς Φίλιππος Β^{ος} να την επιστρέψη εις τον πατέρα μου, δια την οποίαν ηνεγκάσθη να αποδημήση ομού με την μητέρα μου εις τα εκείσε, με όλον οπού ενο-

¶ endormis dans cette Isle, lors que la Flotte précédente avoit mis à la voile, ce qui fit naître tout ensemble de la compassion & de la joye ; ces vaisseaux restèrent à l'ancre pendant quelques jours, pour se rafraîchir & faire leurs provisions d'eau & de bois, ensuite ils levèrent l'ancre & cinglèrent vers l'Espagne tant désirée. Critile & Andrenio, *qui étoient déjà embarquez dans le cœur l'un de l'autre*, ne manquèrent pas aussi de s'embarquer ensemble sur un même Vaisseau, qu'on pouvoit nommer par sa grandeur & sa force *l'effroy des ennemis, l'antagoniste des vent & le joug de l'Océan* : cependant, la navigation ne fut pas moins dange-reuse que longue ; mais le recit que Critile continua de ses aventures à plusieurs reprises, leur servit d'un grand soulagement ; il le commença en cette manière. Je nâquis, comme je t'ay déjà dit, au milieu de ces golfes, entre les dangers & les douleurs ; un employ considerable que le Roy Philippes second eut la bonté de donner à mon Pere dans les Indes Orientales l'obligea d'y passer avec ma Mere, quoiqu'on la crût grosse ;

¶ Desmintieron sus muchas preguntas con decir se habían quedado descuidados y dormidos cuando se hizo a la vela la otra flota, conciliando compasión y aun agasajo. Estuvieron allí detenidos algunos días cazando y refrescando, y hecha ya agua y leña, se hicieron a la vela en otras tantas alas para la deseada España. Embarcáronse juntos Critilo y Andrenio hasta en los corazones en una gran carraca, asombro de los enemigos, contraste de los vientos y yugo del Océano. Fue la navegación tan peligrosa cuan larga, pero servía de alivio la narración de sus tragedias, que a ratos hurtados prosiguió Critilo desta suerte: —En medio destos golfos nací, como te digo, entre riesgos y tormentas. Fue la causa que mis padres, españoles ambos y principales, se embarcaron para la India con un grande cargo, merced del gran Filipo que en todo el mundo manda y premia. Venía mi madre con sospechas de traerme en sus entrañas (que comenzamos a ser faltas de una vil materia),

-μίζετο εγκαστρωμένη. Παρευθύς εγνωρίσθη τη αληθεία εν γαστρί έχουσα και ήτον το πράγμα λίαν χαλεπόν· αύτη η καιρική περίστασις επέβην πλέον χαλεποτέρα, επειδή και έτεκεν εις καιρόν μιας⁷³ μανιώδους καταιγίδας και ανεμοταραχής και τούτο ηύξανε φρικωδώς τους πόνους της. Τοιουτοτρόπως, λοιπόν, ήλθον εγώ εις τον κόσμον και τούτο ήτον ένας οiwνός πασών των δυστυχιών μου, εκ του οποίου ήρξατο η τύχη να κάμη το παίγνιον της ζωής μου. Κατευοδώθημεν εις τον λιμένα της περιφήμου πόλεως Γόας, οπού είναι μητρόπολις της Χριστιανικής Βασιλείας εν τη Ανατολή και καθέδρα του εκείσε βασιλικού επάρχου και Κοινόν Ταμείον του Πλούτου των Ινδών. Εκεί ο πατήρ μου ευτύχησεν εν τάχει μεν την επιτηδειότητά του και με το κέρδος της βασιλικής δουλεύσεως· εγώ όμως ανετράφην κακώς, καθώς συμβαίνει εις τους πλουσίους και μάλιστα εις τους μονογενείς παίδας. Οι γονείς μου εφρόντιζον περισσότερον δια το σώμα μου παρά δια το πνεύμα μου, ηγόρασαν όμως ακριβά την ηδονήν οπού τους έδωκα εις την νηπιότητά μου. Η είσοδός μου εις το στάδιον ταύτης της ζωής ήτον δια μέσου των χλοηρών πεδιάδων της ηδονής, ένθα τα πάθη μου δεν εγνώριζον ούτε τον χαλινόν ούτε την δύναμιν του λογικού. Ακολούθως, παρέδωκα τον εμαυτόν μου εις τα παιγνίδια των

---

⁷³ μιας: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ en effet, on s'aperçut bientôt de sa grossesse & de la peine qu'elle en souffroit ; ce contretemps fut d'autant plus facheux qu'elle accoucha pendant une furieuse tempête, ce qui augmenta terriblement sès douleurs. Je vins donc de la sorte au monde, & ce fut un présage de tous mes malheurs, par où la fortune commença à se jouer de ma vie ; nous primes port à la fameuse ville de Goa, capitale de l'Empire Chrétien dans l'Orient, le Siege des Viceróis, le Magazin universel des richesses des Indes. Là mon Pere fit bientôt une grosse fortune, par son adresse & les avantages de son employ. Je fus mal élevé, comme il arrive aux riches, surtout aux enfans uniques ; mes parens avoient plus de soin de mon corps que de mon esprit ; mais il achetèrent cher le plaisir que je leur donnay en mon enfance : j'entray dans la carrière de cette vie par les vertes prairies du plaisir, où mes passions ne connoissoient ny le frein ny les attraits de la raison ; je m'abandonnay au jeu

¶ declaróse luego el preñado bien penoso, y cogióla el parto en la misma navegación, entre el horror y la turbación de una horrible tempestad, para que se doblase su tormento con la tormenta. Salí yo al mundo entre tantas aflicciones, presagio de mis infelicidades: tan temprano comenzó a jugar con mi vida la fortuna arrojándome de un cabo del mundo al otro. Aportamos a la rica y famosa ciudad de Goa, corte del imperio católico en el Oriente, silla augusta de sus virreyes, emporio universal de la India y de sus riquezas. Aquí mi padre fue aprisa acaudalando fama y bienes, ayudado de su industria y de su cargo. Mas yo, entre tanto bien, me criaba mal; como rico y como único, cuidaban más mis padres fuese hombre que persona. Pero castigó bien el gusto que recibieron en mis niñeces el pesar que les di con mis mocedades, porque fui entrando de carrera por los verdes prados de la juventud, tan sin freno de razón cuan picado de los viles deleites: cebéme en el juego,

χαρτίων και εις μίαν ημέραν εξημιούμουν περισσότερα παρά οπού εκέρδαιεν ο πατήρ μου εις ένα χρόνον· και εδιασκόρπιζα με εκατοντάδας εκείνα οπού απόκτησεν εκείνος έν προς έν. Παρεδόθην ομοίως και εις το να καλλωπίζομαι και εστόλιζα το σώμα μου παραβλέποντας το πνεύμα μου. Δι' αυτήν την κακήν μου διαγωγήν εδέχουμουν από τους εδικούς μου ψευδοφίλους πολλούς επαίνους, από κόλακες, από μεσολαβούντες και ενί λόγῳ από ασώτους, τους φθορέας του πλούτου και της τιμής. Ο πατήρ μου ήτον εις λύπην απαρηγόρητον προβλέποντας τα δυστυχή επόμενα της ζωής μου· όμως εγώ εις την αυστηρότητα του πατρός μου επροσκαλούσα διαυθεντευτήν την μητέρα μου, η οποία με τυφλήν αγάπην όσο περισσότερον με εδιαυθέντευε τόσον περισσότερον με έχανεν. Αλλ' η εσχάτη απελπισία του πατρός μου ήτον όταν με είδε περιπεπλεγμένον εις τον σκοτεινόν λαβύρινθον του έρωτος. Εις ώραν δυστυχισμένην, έρριψα το βλέμμα μου επάνω εις μίαν κόρην αγαπητήν, ευγενή, ευειδή και νέαν, εστολισμένην με όλα τα προτερήματα της Φύσεως· όμως δεν είχε πλούτον, το προτέρημα οπού την σήμερον είναι εις την υπόληψιν των ανθρώπων τιμιότερον. Με όλον τούτο, εγώ την έκαμα είδωλον της εδικής μου λατρείας και

¶ & perdois plus en un jour que mon pere n'avoit gagné dans un an, je dissipois par centaines ce qu'il avoit acquis un à un ; je donnay aussi dans la folie des ajustemens, j'ornois mon corps, pendant que je laissois mon esprit sans ornement ; j'étois applaudy dans cette malheureuse conduite par de faux amis, des flatteurs, des entremetteurs, en un mot des débauchez, pestes des biens & de l'honneur ; mon Pere en étoit inconsolable, il en prévoyoit les suites malheureuses ; mais j'appellois des rigueurs qu'il me préparoit, aux bontez aveugles de ma Mere, la quelle, plus elle me protegeoit, plus elle me perdoit. Mais ce qui acheva de mettre mon Pere au desesperoir, fut de me voir engagé dans *l'obscur labirinthe* de l'amour ; je jettay malheureusement les yeux sur une fille aimable, noble, ornée de tous les avantages de la nature, belle, sage & jeune, mais qui avoit peu de bien, seule qualité aujourd'huy estimable ; j'en fis neanmoins mon idole

¶ perdiendo en un día lo que a mi padre le había costado muchos de adquirir, desperdiciando ciento a ciento lo que él recogió uno a uno; pasé luego a la bazaría, rozando galas y costumbres, engalanando el cuerpo lo que desnudaba el ánimo de los verdaderos arreos, que son la virtud y el saber. Ayudábanme a gastar el dinero y la conciencia malos y falsos amigos, lisonjeros, valientes, terceros y entremetidos, viles sabandijas de las haciendas, polillas de la honra y de la conciencia. Sentía esto mi padre, pronosticando el malogro de su hijo y de su casa; más yo, de sus rigores apelaba a la piadosa impertinencia de una madre que cuando más me amparaba me perdía. Pero donde acabó de perder mi padre las esperanzas, y aun la vida, fue cuando me vio enredado en el obscuro laberinto del amor. Puse ciegamente los ojos en una dama que (aunque noble y con todas las demás prendas de la naturaleza, de hermosa, discreta y de pocos años, pero sin las de la fortuna, que son hoy las que más se estiman), comencé a idolatrar

υποκείμενον πασών των επιθυμιών μου. Εκείνη [tachón] ανταπεκρίνετο εις το edikón μου πάθος, όμως όσον οι edikoί της γονείς είχαν κλίσιν εις το να με την δώσουσι σύζυγον, τόσον οι γονείς μου ήσαν εις τούτο εναντίοι και έκαμαν είτι edunήθησαν δια να ιατρεύσωσι πάθος οπού έμελλε, καθώς αυτοί ενόμιζαν, να προξενήση την απώλειάν μου. Εστοχάσθησαν να με συζεύξωσι με άλλην, συμβουλευόμενοι περισσότερον με την edikήν τους κλίσιν παρά με την edikήν μου. Αλλ' εγώ δεν ήμουν ικανός να αγαπήσω άλλην παρά την Φιλισίνδην -τούτον ήτον το όνομα της αγαπητής μου δεσποίνης- και η edikή μου προς εκείνην πίστις επροξένησε τόσην λύπην εις τον πατέρα μου οπού έχασε την ζωήν του, τιμωρηθείς δικαίως δια την αμέλειαν οπού είχε προς εμέ εις την παιδικήν μου ηλικίαν. Εγώ δεν ελυπήθην δια την στέρησιν του πατρός μου όσον έπρεπεν· η μήτηρ μου τον έκλαυσε και εκ μέρους της και εκ μέρους μου, όμως τον έκλαυσε με τόσην υπερβολήν οπού, μετ' ολίγον καιρόν, απέθανε και εκείνη. Ευθύς επαρηγορήθην δια την στέρησιν αμφοτέρων ελπίζοντας να τους εύρω εν τη συζύγω. Ενόμιζα, λοιπόν, βεβαίαν την υπανδρείαν μου όμως, ωσάν οπού πρέπει να φυλάττεται και η συνήθεια, έγινε αναβολή

¶ & l'objet de tous mes desirs ; elle répondit à ma passion, mais autant que ses parens avoient d'inclination à me la donner pour épouse, autant les miens y étoient opposez ; ils firent tout ce qu'ils purent pour me guerir d'une passion, qui devoit, à ce qu'ils pensoient, causer ma perte ; ils prirent des mesures pour me marier ailleurs, consultant plus leur inclination que la mienne ; mais je n'étois pas capable d'en aimer une autre que Felisinde, c'étoit le nom de cette chere Maîtresse ; ma fidelité pour elle causa tant d'ennuy à mon Pere, qu'il en perdit la vie, juste punition de la foiblesse qu'il avoit eue pour moy dans ma jeunesse. Je ne sentis point cette perte aussi sensiblement que je devois ; ma Mere la pleura pour elle & pour moy, mais elle pleura avec tant d'excès qu'elle mourut peu après mon Pere : je me consolay bientôt de les avoir perdus, esperant les retrouver dans une Epouse ; je croyois nôtre mariage assuré, mais comme il faut donner quelque chose à la coûtume, l'on différa

¶ en su gentileza, correspondiéndome ella con favores. Lo que sus padres me deseaban yerno, los míos la aborrecían nuera. Buscaron modos y medios para apartarme de aquella afición, que ellos llamaban perdición; trataron de darme otra esposa más de su conveniencia que de mi gusto. Mas yo, ciego, a todo enmudecía. No pensaba, no hablaba, no soñaba en otra cosa que en Felisinda, que así se llamaba mi dama, llevando ya la mitad de la felicidad en su nombre. Con estos y otros muchos pesares acabé con la vida de mi padre, castigo ordinario de la paternal convivencia: él perdió la vida, y yo amparo, aunque no lo sentí tanto como debía. Llorólo mi madre por entrambos, con tal exceso, que en pocos días acabó los suyos, quedando yo más libre y menos triste; consoléme presto de haber perdido padre por poder lograr esposa, teniéndola por tan cierta como deseada, mas por atender a filiales respetos, hube de violentar mi intento por algunos días, que a mí me parecieron siglos.

των γάμων μερικών καιρόν δια το πένθος· αυτός ο ολίγος καιρός με εφάινετο ένας αιών. Εις τούτο το διάστημα, δια την κακήν μου τύχην τα πράγματα επερίπλεχθησαν τοιουτοτρόπως οπού ο αυτός θάνατος, ο οποίος έμελλε να ευκολύνη την αποπλήρωσιν της επιθυμίας μου, έκαμε να γεννηθώσι νέα εμπόδια: ένας αδελφός της Φιλισίνδης απέθανε και την άφησε μόνην κληρονόμον· ακολούθως, αφού όλη εκείνη η κληρονομία ενώθη με την ωραιότητά της, αυξήνθη και η φήμη της καθώς και ο αριθμός των εδικών μου αντεραστών. Μία και μόνη η καρδιά της Φιλισίνδης⁷⁴ έμεινε προς εμέ σταθερά· οι γονείς της, με το να άρχισαν να φαντάζονται υψηλά δια την θυγατέρα τους, μετεβλήθησαν προς εμέ. Η Φιλισίνδη με έδωκεν είδησιν της μεταβολής· εν τοσούτω, οι αντεραστές εφανέρωσαν τον εαυτόν τους, οι οποίοι ήσαν πληγωμένοι από τα βέλη της προικός περισσότερο παρά από τα βέλη του έρωτος. Εκείνος οπού με εφάνη πλέον φοβερός εξ αυτών ήτον ένας νέος γεντιλόμενος εύμορφος, όστις, ξεχωριστά από την προσωπικήν του αξιότητα, είχε και το προτέρημα να είναι ανεψιός του βασιλικού επάρχου, οπού εις εκείνους τους τόπους είναι το παν και νομίζεται ως ενός είδους θεότης· διότι οι

---

⁷⁴ Φιλισίνδης: Φιλινσίνδης en el manuscrito.

¶ nôtre mariage pendant quelques mois de deuil, ce fut un siecle pour moy. Dans cet intervalle, ô inconstance de ma fortune, les choses se brouillèrent tellement que la même mort qui sembloit devoir faciliter l'accomplissement de mes desirs y fit naître de nouveaux obstacles ; un frère de Felisinde mourut & la laissà seule heritière ; ainsi joignant à sa beauté tout ce grand bien, sa renommée s'augmenta, aussi bien que le nombre de mes rivaux ; il n'y eut que le cœur de ma Maîtresse qui demeura constant ; son Pere & ses parens, qui conçurent de hautes pretentions pour elle, changèrent pour moy. Felisinde me donna avis de leur changement ; cependant, mes rivaux se déclarèrent, ils étoient *plus blessez des fleches de sa dot*, que de celles de l'amour. Celuy qui me parut le plus redoutable, fut un jeune Gentilhomme bien fait & qui, outre son merite personnel, avoit encore l'avantage d'être neveu du Viceroy, ce qui en ce Pays-là veut tout dire, & passè pour une espece de Divinité, car ces

¶ En este breve ínterin de esposo, ¡oh inconstancia de mi suerte!, se barajaron de modo las materias, que la misma muerte que pareció haber facilitado mis deseos los vino a dificultar más y aun los puso en estado de imposible. Fue el caso, o la desdicha, que en este breve tiempo murió también un hermano de mi dama, mozo galán y único, mayorazgo de su casa, quedando Felisinda heredera de todo. Y fénix a todas luces, juntándose la hacienda y la hermosura, doblaron su estimación, creció mucho en sólo un día, y más su fama, adelantándose a los mejores empleos de esta corte. Con un tan impensado incidente alteráronse mucho las cosas, mudaron de cara las materias: sola Felisinda no se trocó, y si lo fue, en mayor fineza. Sus padres y sus deudos, aspirando a cosas mayores, fueron los primeros que se entibiaron en favorecer mi pretensión, que tanto la habían antes adelantado. Pasaron sus tibiezas a desvíos, encendiendo más con esto recíprocas voluntades. Avisábame ella de cuanto se trataba, haciéndome de amante secretario. Declaráronse luego otros competidores, tan poderosos como muchos, pero amantes heridos más de las saetas que les arrojaba la aljaba de su dote que el arco del amor: con todo, me daban cuidado, que es todo temores el amor. El que acabó de apurarme fue un nuevo rival que, a más de ser mozo, galán y rico, era sobrino del virrey, que allá es decir a par de numen y ramo de divinidad: porque

τοιούτοι οφικιάλοι εις εκείνα τα μέρη ηξεύρουσι τόσον καλά να κάμνουν ισχυράν την εξουσίαν τους, οπού κάμνει χρεία να ευνοήση τινάς τον διαλογισμόν τους ομού και να τον εκτελέση πριν να λαλήσουσι. Με αυτόν τον νέον εφάνημεν εις το κοινόν αντερασταί, εκείνος επακουμπίζοντας εις την δύναμίν του και εγώ εις τον έρωτά μου. Ο ρηθείς καθώς και οι γονείς του εστοχάσθησαν ότι πρέπει να βιασθώσι δια να αποσπάσωσι προσήλωμα τόσον ισχυρόν και σταθερόν ωσάν το εδικόν μου. Υποσχέθησαν δώρα αξιόλογα εις τινάς κακοθελητάς μου δια να κινήσωσι κατ' εμού αγωγήν και να με ελκύσωσιν εις τα κριτήρια, με σκοπόν να ψυχράνωσι κατ' εμού ακόμη περισσότερον τους γονείς της Φιλισίνδης. Όθεν ευρέθην ηναγκασμένος να διαυθεντευθώ εν ταυτώ εις δύο μεγάλας υποθέσεις, μίαν της περιουσίας μου και άλλην της ερωμένης μου. Όμως ο φόβος του να ζημιωθώ την περιουσίαν μου δεν με εμπόδιζεν ούτε στιγμήν από την προσοχήν οπού είχα εις τον έρωτα, ο οποίος ηύξανεν εξεναντίας από τας δυσκολίας και εναντιότητα οπού εύρισκεν. Ο σκοπός τους εις την διάνοιάν μου δεν έκαμνε κανένα αποτέλεσμα· έκαμνεν όμως εις τον νουν των γονέων της Φιλισίνδης και όλοι εφάνησαν βοηθοί του α-

¶ sortes d'Officiers y sçavent si bien faire valoir leur autorité, qu'il faut penetrer leurs pensées & même les executer avant qu'ils s'en soient expliquez. Ce nouvel Amant parla, ce fut assèz pour fonder sa confiance, nous devinmes tous deux publiquement rivaux, luy appuyé de son pouvoir & moy de mon amour ; il luy sembla aussi bien qu'à ses parens qu'il devoit se hâter pour détruire un attachement aussi fort & aussi constant que le mien ; ils promirent leur faveur à ceux qu'ils ne croyoient pas de mes amis, afin qu'ils me fissent des procès pour dégoûter encore davantage les parens de Felisinde. Je me vis par là engagé à soutenir à la fois deux grosses affaires, l'une pour le bien, & l'autre pour une Maîtresse ; mais la crainte de perdre mon bien ne m'ôta pas un seul moment l'attention que j'avois pour mon amour, au contraire, il s'augmentoît à mesure qu'il trouvoit de la resistance ; leur projet, qui ne faisoit rien sur mon esprit, réussissoit dans celui des parens de Felisinde, ils se déclarèrent tous en faveur de ce rival ;

¶ allí, el gustar un virrey es obligar, y sus pensamientos se ejecutan aun antes que se imaginen. Comenzó a declararse pretensor de mi dama, tan confiado como poderoso. Competíamos los dos al descubierto, asistidos cada uno, él del poder, y yo del amor. Parecióle a él y a los suyos que era menester más diligencia para derribar mi pretensión, tan arraigada como antigua, y para esto dispusieron las materias; despertando á quien dormía, prometieron su favor y industria a unos contrarios míos porque me pusiesen pleito en lo más bien parado de mi hacienda, ya para torcedor de mi voluntad, ya para acobardar a los padres de Felisinda. Vime presto solo y enredado en los dificultosos pleitos, del interés y del amor, que era el que más me desvelaba. No fue bastante este temor de la pérdida de mi hacienda para hacer volver un paso atrás mi afición, que como la palma crecía más a más resistencia. Pero lo que en mí no pudo, obró en los padres y deudos de mi dama,

-ντεραστού. Εν συντομία, η φιλοδοξία και η φιλοκέρδεια επροχώρησαν τόσοσιν εμπρός οπού απεφάσισαν τον θάνατόν μου και ηθέλησαν να με παραδώσουσιν εις χείρας του αντεραστού μου· πλην η πιστή μου δέσποινα με έδωκεν την τοιαύτην είδησιν δια μέσου⁷⁵ ενός παραθυρίου, ορκίζουσά με, μετά πολλών δακρύων, να φυλαχθώ με προσοχήν. Τα δάκρυά της ανήψαν εις εμέ νέον πυρ και χωρίς να στοχασθώ ουδέν ακόλουθον αρματώθην όχι με ξίφος αλλά με βέλος πεπυρωμένον, εκ της φαρέτρας του έρωτος εκλελεγμένον και υπό της ζηλοτυπίας εξηργασμένον. Υπήγον, λοιπόν, ζητώντας τον αντεραστήν και ευθύς οπού εσυναντήθημεν εγυμνώθη η σπάθη του καθενός τόσοσιν από την θήκην όσον και από οίκτον· και εις ολίγην ώραν διεπέρασεν η εδική μου σπάθη την καρδίαν του, εκ της οποίας απέσπασα και την ζωήν του και τον έρωτά του. Εκείνος έμεινε νικημένος και εγώ φυλακωμένος· επειδή και εις μίαν στιγμήν συνηθοίσθη σμήνος οφικιάλων -τινές μεν θέλοντες να δείξωσι δούλευσιν προς το θείον του φονευθέντος, δηλαδή τον έπαρχον, τινές δε να διαμερίσωσι την περιουσίαν μου αναμεταξύ των- και ευθύς με έβαλον εις δεσμά σιδηρά. Αύτη η λυπηρά είδησις, ιπταμένη, έφθασεν εις το οσπίτιον της

---

⁷⁵ *μέσου*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ enfin, l'ambition & l'interest furent poussez si loin, qu'ils resolurent ma mort & voulurent me livrer à mon rival ; ma fidelle Maîtresse m'en donna avis la nuit par un balcon, elle me conjura avec beaucoup de larmes de me tenir sur mes gardes ; ses larmes allumerent en moy un nouveau feu & sans reflechir sur aucune consequence, je m'armay, non d'une épée, mais *d'un foudre penetrant, choisi dans le carquois de l'amour, & forgé par la jalousie* ; j'allay chercher mon rival & nous nous rencontrâmes, *nos épées furent dépoüillées autant de compassion que de leurs foureaux*, & en peu de temps la mienne luy perça le cœur, d'où je luy tiray la vie & son amour ; il demeura vaincu & moy prisonnier, parce que dans un moment il se forma un essein d'Officiers, les uns voulant faire leur cour au Viceroy & les autres s'emparer de mes biens ; ils me mirent aussitôt aux fers. Cette triste nouvelle vola dans la maison

¶ que, poniendo los ojos en mayores conveniencias del interés y del honor, trataron... mas ¿cómo lo podré decir? no sé si acertaré: mejor será dejarlo. Instó Andrenio en que prosiguiese. Y él: —¿Eh, qué es morir?: pues resolvieron matarme, dando mi vida a mi contrario, que lo era mi dama. Avisóme ella la misma noche desde un balcón, como solía; consultando y pidiéndome el remedio, derramó tantas lágrimas, que encendieron en mi pecho un incendio, un volcán de desesperación y de furia. Con esto, al otro día, sin reparar en inconvenientes ni en riesgos de honra y de vida, guiado de mi pasión ciega, ceñí, no un estoque, sino un rayo penetrante del aljaba del amor, fraguado de celos y de aceros; salí en busca de mi contrario, remitiendo las palabras a las obras y las lenguas a las manos; desnudamos los estoques de la compasión y de la vaina, fuímonos el uno para el otro, y a pocos lances le atravesé el acero por medio del corazón, sacándole el amor con la vida: quedó él tendido, y yo preso, porque el punto dio conmigo un enjambre de ministros, unos picando en la ambición de complacer al virrey, y los más en la codicia de mis riquezas. Dieron luego conmigo en un calabozo, cargándome de hierros, que éste fue el fruto de los míos. Llegó la triste nueva a oídos de sus padres,

Φιλισίνδης η οποία παρεδόθη εις κλαυθμούς και [tachón]⁷⁶ ολολυγμούς. Ο έπαρχος απεφάσισε τον θάνατόν μου· δεν ελαλείτο άλλο πράγμα εν τη πόλη, μόνον περί εμού. Πολλοί με εκαταδίκαζον και ολίγοι με ελυπούντο, όλοι όμως αναθεμάτιζον την τρέλαν μου και τον έρωτά μου· η Φιλισίνδη με εδικαιολογούσεν. Εδημεύθησαν τα υποστατικά και το οσπίτίόν μου· μερικά πετράδια οπού έτυχε να τα έχω βαλμένα εις φύλαξιν έν τινι μοναστηρίω εκείνα μόνον απέφυγον την λεηλασίαν, τα δε λοιπά όλα ηρπάγησαν. Αφού ηστερήθην τα αγαθά μου ηστερήθην και τους φίλους μου, διότι η φιλία δεν μένει ποτέ χωρίς τα αγαθά. Όλα αυτά ήθελαν ήσθαι το ουδέν προς εμέ, αν η τύχη ήθελε στήση την ορμήν της έως εδώ. Αμή οι γονείς της Φιλισίνδης, θλιβόμενοι ότι εις ένα χρόνον έχασαν έναν υιόν μονογενή και ένα γαμπρόν τόσον αξιόλογον, απεφάσισαν να αφήσουσι τας Ινδίας και να επανακάμψωσιν εις Μαδρί, όπου ο πατήρ αυτής ήλπιζε μεγάλας αμοιβάς δια τας δουλεύσεις οπού είχε κάμη. Ητοιμάσθησαν, λοιπόν, και εισέβησαν εις καράβιον ομού με όλους του οσπίτιού των· ήρπασαν, εν ταυτώ, τας δύο δυνάμεις της ψυχής μου: την ζώήν και την Φιλισίνδην. Ανεπέτασαν οι ναύται τα

---

⁷⁶ Se entrevé: “οδυρμούς”.

¶ de Felisinde, qui s'abandonna à ses cris & à ses pleurs ; le Viceroy jura ma mort, il ne se parloit d'autre chose dans la ville, le plus grand nombre me condamnoit & le moindre me plaignoit, mais tous blâmoient ma folie & mon amour ; Felisinde seule prenoit mes interests , cependant, l'affaire fut poursuivie avec beaucoup de rigueur par la Justice, quoique personne ne se fût rendu publiquement partie, il suffisoit qu'il y en eût une secrette ; l'on confisqua mes biens & ma maison ; quelques pierreries que j'avois heureusement mis en garde dans un Convent furent sauvées du pillage, tout le reste fut saisi ; en perdant ainsi mes biens, je perdís mes amis, les uns ne vont jamais sans les autres : tout cela n'auroit été rien pour moy, si la fortune en fût demeurée là ; mais les parens de ma Maîtresse, chagrins d'avoir perdu dans un an un fils unique & un gendre si considerable, resolurent de quitter les Indes & de s'en retourner à Madrid, où son Pere esperoit de grandes recompenses pour les services qu'il avoit rendus ; ils vendirent tous leurs effets & partirent à la première Flotte avec toute leur famille ; ils me ravirent dans ce seul coup les deux puissances de mon ame, la vie & Felisinde ;

¶ y mucho más a sus entrañas, deshaciéndose en lágrimas y voces. Gritaban los parientes la venganza, y los más templados justicia; fulminaba el virrey una muerte en cada extremo; no se hablaba de otro, los más condenándome, los menos defendiéndome, y a todos pesaba de nuestra loca desdicha. Sola mi dama se alegró en toda la ciudad, celebrando mi valor y estimando mi fineza. Comenzóse con gran rigor la causa, pero siempre por tela de juicio; y lo primero a título de secreto; dieron saco verdadero a mi casa, cebándose la venganza en mis riquezas como el irritado toro en la capa del que escapó: solas pudieron librarse algunas joyas por retiradas al sagrado de un convento donde me las guardaban. No se dio por contenta mi fortuna en perseguirme tan criminal, sino que, también civil, me dio luego sentencia en contra en el pleito de la hacienda. Perdí bienes, perdí amigos, que siempre corren parejas. Todo esto fuera nada si no me sacudiera el último revés, que fue acabarme de todo punto. Aborrecidos los padres de Felisinda de su desgracia, ecos ya de las mías, habiendo perdido en un año hijo y yerno, determinaron dejar la India y dar la vuelta a la corte, con esperanzas de un gran puesto, por sus servicios merecido y con favores del virrey facilitado. Convirtieron en oro y plata sus haberes, y en la primera flota, con toda su hacienda y casa, se embarcaron para España, llevándose... Aquí interrumpieron las palabras los sollozos, ahogándose la voz en el llanto. —Lleváronse dos prendas del alma de una vez, con que fue doblado y mortal mi sentimiento: la una era Felisinda, y otra más que llevaba en sus entrañas, desdichada ya por ser mía. Hiciéronse a la vela,

ιστία, τα οποία εφούσκωσαν περισσότερο οι αναστεναγμοί μου παρά ο αήρ· όσον το καράβι έπλεεν επάνω εις τα κύματα τόσον εγώ έπλεον εις μίαν θάλασσαν δακρύων. Έμεινα, λοιπόν, εν φυλακή και εν δεσμοίς σιδηροίς, ελησμονημένος από όλον τον κόσμον πλην των εχθρών μου. Όταν ένας άνθρωπος κρημνισθή από υψηλόν τόπον, πίπτοντας σκορπίζει μέρος από τα ενδύματά του και μέρος από τα μέλη του: το κάλυμμα της κεφαλής του εις ένα μέρος, το επανωφόριόν του εις άλλο, εδώ τα όμματά του, εκεί μέρος της κεφαλής του και, τελευταίον, εις άλλον τόπον, η ζωή του, εις τρόπον οπού απομένει άμορφος και αγνώριστος εις το τέλος του κρημνισμού. Τούτο το ίδιον συνέβη εις εμέ· ευθύς οπού εξώκειλα εις τον κρημνόν του εγκλήματος του ερωτικού πάθους άρχισα να καταφέρομαι από δυστυχίαν εις δυστυχίαν, αφήνοντας εις κάθε τόπον εν μέρος του εμαυτού μου: το αργύριόν μου εις ένα τόπον, την τιμήν μου εις άλλον· εδώ την υγείαν, εκεί τους γονείς, τους φίλους εν δεξιούς, την ελευθερίαν εν ευωνύμοις. Τελευταίον, όταν είδα τον εμαυτόν μου κάτω, ευρέθην ωσάν θαμμένος εις το βάθος μιας ζοφώδους φυλακής.

¶ ils mirent donc à la voile, que mes soupirs enfloient encore plus que le vent, & à mesure qu'elle voguoit sur les flots, je me noyais dans une mer de larmes ; je demeuray en prison, toujours chargé de fers, dans l'oubly de tout le monde, excepté de mes ennemis. Quand un homme tombe d'une haute montagne, il sème en tombant une partie de ses vêtemens & ses membres, à un endroit son chapeau, à l'autre son manteau, icy les yeux, là une partie de la tête, enfin dans un autre lieu la vie, en sorte qu'il demeure tout difforme & méconnoissable à la fin de sa chute. La même chose m'arriva, dès que je commençay à glisser dans la pente du vice ; j'allay roulant de malheur en malheur, laissant à chaque endroit quelque partie de moy-même, en l'un l'argent, en l'autre l'honneur, icy la santé, là mes parens, à droit mes amis, à gauche ma liberté ; enfin quand je me vis en bas, je me trouvay comme ensevely dans le fond d'une cruelle prison :

¶ y aumentaban el viento mis suspiros. Engolfados ellos y anegado yo en un mar de llanto, quedé en aquella cárcel eternizado en calabozos, pobre y de todos, si no de mis enemigos, olvidado. Cual suele el que se despeña un monte abajo ir sembrando despojos, aquí deja el sombrero, allá la capa, en una parte los ojos y en otra las narices, hasta perder la vida quedando reventado en el profundo: así yo, luego que deslicé en aquel despeñadero de marfil, tanto más peligroso cuando más agradable, comencé a ir rodando y despeñándome de unas desdichas en otras, dejando en cada tope, aquí la hacienda, allá la honra, la salud, los padres, los amigos y mi libertad, quedando como sepultado en una cárcel, abismo de desdichas.

Τότε όμως συνήλθον ολίγον τι εις τον εμαυτόν μου και τότε εγνώρισα ότι τα όσα κακά με επροξένησεν ο πλούτος η πτωχεία τα μετέβαλεν εις καλά· η πλουσιότης δεν με υπαγόρευεν άλλο παρά τρέλαν, η πενία δεν εκοπίαζεν εις άλλο παρά εις το να με δώση φρόνησιν την οποίαν πρότερον δεν την εχωρούσεν ο νους μου. Η πενία εκβάλλει τον άνθρωπον εκ της απάτης και στερεώνει το λογικόν, αυτή προνοείται και φροντίζει δια την υγείαν του σώματος και της ψυχής. Βλέποντας, λοιπόν, τον εμαυτόν μου υστερημένον από φίλους ζωντανούς, εξητούσα αποθαμένους⁷⁷. Και προσεκολλήθην εις ανάγνωσιν βιβλίων· άρχισα τότε να φρονώ και να είμαι άνθρωπος διότι, έως τότε, δεν έζησα ζωήν λογικήν. Εγέμισα την ψυχήν μου από αληθείς λογισμούς, έφθασα εις την φρόνησιν και εδόθην εις ασχολίας ικανάς εις το να ενδυναμώσουσι την διάνοιάν μου και να διορθώσουσι την θέλησίν μου. Έμαθον Γραμματικά και Φιλοσοφικά και επί πάση προσεκολλήθην εις τα Ηθικά, ωσάν οπού αυτά είναι η βάση της κρίσεω[tachón]ς και το κέντρον του λογικού. Έκαμα εκλογήν φίλων καλυτέρων και ποτέ μεν εσυμβουλευόμουν με τον Σωκράτην ποτέ δε με τον Πλάτωνα. Με τούτον

---

⁷⁷ *αποθαμένους*: el traductor, considerando que el vocablo “αποθαμένους” se escribe con -μμ- añade una μ más, por encima de la -μ- primera y entre líneas, posteriormente.

¶ mais ce fut alors, que revenant un peu à moy, je connus que tout ce que la richesse m'avoit causé de maux, la pauvreté me les avoit convertis en biens, celle-là ne m'avoit inspiré que de la folie, celle-cy ne travailla qu'à me donner de la sagesse, qui m'étoit incomprehensible auparavant ; c'est la sagesse qui détrompe & qui affermit la raison, qui procure la santé du corps & de l'ame. Me voyant donc sans amis vivans, j'en cherchay parmy les morts ; je m'attachay à la lecture, je commençay à sçavoir & à être homme, jusqu'alors je n'avois pas vécu d'une vie raisonnable : je remplis mon ame de veritez, je parvins à la sagesse & je me fis des occupations capables de fortifier l'entendement & de redresser la volonté ; j'appris les Arts liberaux & les sciences, surtout je m'attachay à la Morale comme à la base du jugement & au centre de la raison ; je choisis mieux mes amis, tantôt je consultois Socrates, tantôt Platon ; de cette

¶ Mas no digo bien, pues lo que me acarreo de males la riqueza, me restituyó en bienes la pobreza. Puédolo decir con verdad, pues que aquí hallé la sabiduría (que hasta entonces no la había conocido), aquí el desengaño, la experiencia y la salud de cuerpo y alma. Viéndome sin amigos vivos, apelé a los muertos. Di en leer, comencé a saber y a ser persona (que hasta entonces no había vivido la vida racional, sino la bestial), fui llenando el alma de verdades y de prendas, conseguí la sabiduría y con ella el bien obrar, que ilustrado una vez el entendimiento, con facilidad endereza la ciega voluntad: él quedó rico de noticias, y ella de virtudes. Bien es verdad que abrí los ojos cuando no hubo ya que ver, que así acontece de ordinario. Estudié las nobles artes y las sublimes ciencias, entregándome con afición especial a la moral filosofía, pasto del juicio, centro de la razón y vida de la cordura. Mejoré de amigos, trocando un mozo liviano por un Catón severo, y un necio por un Séneca: un rato escuchaba a Sócrates y otro al divino Platón. Con esto

τον τρόπον επαρηγορούμουν και παρέπεμ[borrado]πον τας ημέρας της φυλακής εν θυμηδία. Οι χρόνοι παρήρχοντο και πολλοί έπαρχοι μετελάχθησαν διαδεχθέντες ο ένας τον άλλον· μόνον η σκληροκαρδία των εδικών μου εχθρών δεν μετελάχθη παντελώς, οι οποίοι δεν έπαυον να κινούσιν αγωγήν κατ' εμού ωσάν να ήθελον να κάμνωσιν αιώνιον την φυλακήν μου. Τέλος πάντων, μετά μίαν μακροχρόνιον προσδοκίαν, ήλθεν προσταγή από Ισπανίας ενεργημένη κρυφίως δια μέσου της Φιλισίνδης: ότι η κρίσις μου να θεωρηθή εις Μαδρί και ότι να αποσταλθώ εις τα εκείσε. Ο έπαρχος εκείνου του καιρού εφάνη βοηθός μου και, με πρώτον καράβιον, με παρέδωκεν εις χείρας ενός καπετάνιου με παραγγελίαν ότι να έχη φροντίδα να με φυλάττη περισσότερον παρά να με συντροφεύη. Εγώ ήμουν ο πρώτος οπού εξήλθον πτωχός από τας Ινδίας. Όλοι οι κίνδυνοι της θαλάσσης με εφάινοντο γλυκείς. Δεν αργοπόρησα να κάμω νέους φίλους και μάλιστα τον καπετάνον του καραβίου, ο οποίος εφιλιώθη τόσον μετ' εμού ώστε να με φανερώνη όλα τα μυστικά του· και εγώ το ενόμισα τούτο μίαν

¶ manière je me consolais & passois agréablement les jours dans ma prison ; les années se passaient, plusieurs Vicerois se succéderent les uns aux autres ; il n'y eut que la rigueur de mes ennemis, qui ne se passa point, ils ne finissoient point mon procès, il sembloit qu'ils ne vouloient qu'éterniser ma prison ; enfin, après une longue attente, il vint un ordre d'Espagne, sollicité secrettement par Felisinde, qui évoquoit tout le procès à Madrid & qui ordonnoit de m'y transferer. Le Viceroy qui se trouva pour lors me fut favorable & à la première Flotte on me livra en qualité de prisonnier à un Capitaine de Vaisseau, à qui on recommanda plus le soin de me garder que de m'assister ; je fus le premier qui sortis pauvre des Indes, tous les perils de la mer me parurent des douceurs. Je ne fus pas longtemps sans faire de nouveaux amis, particulièrement le Capitaine, je devins son confident, ce que j'estimay à une

¶ pasaba con alivio y aun con gusto aquella sepultura de vivos, laberinto de mi libertad. Pasaron años y virreyes y nunca pasaba el rigor de mis contrarios; entretenían mi causa, queriendo, ya que no podían conseguir otro castigo, convertir la prisión en sepultura. Al cabo de un siglo de padecer y sufrir, llegó orden de España (solicitado en secreto de mi esposa) que remitiesen allá mi causa y mi persona. Púsole en ejecución el nuevo virrey, menos contrario si no más favorable, en la primera flota. Entregáronme con título de preso a un capitán de un navio, encargándole más el cuidado que la asistencia. Salí de la India el primer pobre, pero con tal contento, que los peligros de la mar me parecieron lisonjas. Gané luego amigos, que con el saber se ganan los verdaderos; entre todos, el capitán de la nave: de superior se me hizo confidente, favor que yo estimé mucho, celebrando

ευμένειαν⁷⁸ της τύχης μου και επίστευσα την κοινήν παροιμίαν όπου λέγει ότι “η μεταβολή του τόπου μεταβάλλει και την τύχην”. Όμως εν τάχει εδοκίμασα [tachón]⁷⁹ το εναντίον, το οποίον εσύ ακούοντάς το θέλεις φρίζει και θέλεις μείνει εξεστηκώς δια την κακίαν των ανθρώπων και δια την ισχυρογνωμοσύνην της εδικής μου σκληράς τύχης. Ο καπετάνος, τον οποίον ενόμιζον εγώ φίλον αληθινόν και καλοθελητήν, εκείνος έπραξε την πλέον ουδαμινήν και βδελυράν πράξιν, είτε διεφθαρμένος όντας υπό των εχθρών μου είτε και με το να ορεχθή τα ολίγα πετράδια οπού είχα απομεινάρια όλης της πλουσιότητός μου. Ο ρηθείς, ευρίσκοντας τον καιρόν του όταν εν μία των νυκτών εσυνομιλούσαμεν περιπατούντες μοναχοί οι δύο επάνω εις την πρύμναν, με όλην την καλήν υπόληψιν και εμπιστοσύνην οπού είχα προς αυτόν, με ένα κύπον με έρριπεν εις την θάλασσαν· εφώναζεν έπειτα δια να σκεπάση το κακούργημά του, έκλαιεν, αναστέναζε, χωρίς όμως να κάμη τίποτε προς βοήθειάν μου. Έτρεξαν πολλοί εις τον θόρυβον οπού έκαμε και επάσχησαν οι φίλοι μου να με βοηθήσουσι ρίπτοντες πολλά σχοινία

⁷⁸ *ευμένειαν*: elimino la duplografia, posible descuido por cambio de página; *μίαν/ μίαν ευμένειαν* en el manuscrito.

⁷⁹ Se entrevé: “και”.

¶ grande faveur ; je crus sans peine le proverbe vulgaire, que le changement de lieu change aussi la fortune, mais j’eus bientôt sujet de prouver le contraire ; tu vas t’étonner de la malice dont les hommes sont capables & de l’opiniâtreté de ma cruelle destinée. Le Capitaine, dont je me croyois amy, commit la plus execrable de toutes les lâchetes, soit qu’il fût corrompu par les parens de mes ennemis, ou tenté par quelques pierreries qui faisoient le reste de toutes mes richesses ; il prit son temps, lors qu’une nuit nous nous entretenions & nous nous promenions tout seuls sur la poupe, tout pénétré que j’étois d’estime & de confiance pour luy ; il me poussa dans la mer, aussitôt il cria pour mieux couvrir sa trahison, il pleura, il gemit , sans pourtant rien faire pour me retirer ; au bruit qu’il fit beaucoup de monde accourut, tous mes amis s’empressèrent de me secourir, ils jettèrent plusieurs cordes

¶ por verdadero aquel dicho común que con la mudanza del lugar se muda también de fortuna. Más aquí has de admirar un prodigio del humano engaño, un extremo de mal proceder; aquí, la porfía de una contraria fortuna y a donde llegaron mis desdichas. Este capitán y caballero obligado por todas partes a bien proceder, maleado de la ambición, llevado del parentesco con el virrey mi enemigo y sobornado (a lo que yo más creo) de la codicia vil de mi plata y mis alhajas, reliquias de aquella antigua grandeza (¡mas a qué no incitará los humanos pechos la execrable sed del oro!), resolvióse a ejecutar la más civil bajeza que se ha oído. Estando solos una noche en uno de los corredores de popa gozando de la conversación y marea, dio conmigo, tan descuidado como confiado, en aquel profundo de abismos; comenzó él mismo a dar voces, para hacer desgracia de la traición, y aun llorarme, no arrojado sino caído. Al ruido y a las voces, acudieron mis amigos ansiosos por ayudarme, echando cables y sogas;

ανωφελώς, επειδή και το καράβιον εις μίαν στιγμήν εμακρύνθη απ' εμού και έτξι έμεινα εγώ εις την εξουσίαν των κυμάτων. Δι' εσχάτην θεραπείαν έρριψαν εκ του καραβίου μερικάς σανίδας, εκ των οποίων μία ωθουμένη ήλθεν ευτυχώς εις τας αγκάλας μου με το μέσον ενός κύματος ευσπλαχνικού. Όταν την επίασα την ησπάσθην λέγων: “Ω εσχάτη βοήθεια της τύχης μου! Λεπτόν στήριγμα της ζωής μου! Τελευταία μου ελπίς! Εσύ θέλεις γίνη μία βραχεία αναβολή του θανάτου μου”. Απελπισμένος, λοιπόν, από το να δυνηθώ πλέον να φθάσω το καράβιον άφησα τον εμαυτόν μου εις την θέλησιν της τύχης. Αυτή όμως εφάνη τόσον σκληρά οπού, μη αρκουμένη εις την αξιοδάκρυτον κατάστασιν οπού με έφερεν, ηθέλησε να παίξη με τον μικρόν σπινθήρα της ζωής οπού με απέμεινεν· εκίνησεν εις συνωμοσίαν όλα τα στοιχεία κατ' εμού και εσήκωσεν μίαν φοβερήν καταιγίδα δια να τελειωθώ με την πανήγυριν όλων των εδικών της σκληροτήτων. Είδα ευθύς τον εμαυτόν μου τόσον υψηλά σηκωμένον δια των κυμάτων οπού ενόμισα ότι θέλω συντριφθή επάνω εις την σελήνην ή εις κανένα άστρον

¶ inutilement, parce qu'en un instant, le Vaisseau, qui voloit, s'éloigna de moy ; ainsi , je demeuray à la mercy des ondes, l'on jetta du Vaisseau pour dernier remede quelques planches, dont une heureusement fut poussée entre mes bras ; & apportée par une onde pitoyable, quand je la tins, je la baisay, en disant, ô dernière dépouille de ma fortune, léger appuy de ma vie, soutien de ma dernière esperance ! tu seras, si tu veux, un court intermede de ma mort : desespéré donc de pouvoir jamais joindre le Navire, je m'abandonnay à mon sort ; il me parut si cruel que , non content de m'avoir réduit en cet état déplorable, il voulut joüer de son reste, il conjura contre moy tous les élemens & fit élever une horrible tempête, afin que je finisse dans toute *la solemnité de ses rigueurs* ; je me vis tout d'un coup enlevé si haut par les ondes, *que je craignis de me briser contre la Lune, ou contre quelque étoile*

¶ pero en vano, porque en un instante pasó mucho mar el navío, que volaba, dejándome a mí luchando con las olas y con una dos veces amarga muerte. Arrojáronme algunas tablas por último remedio, y fue una dellas sagrada áncora que las mismas olas, lastimadas de mi inocencia y desdicha, me la ofrecieron entre las manos: asíla tan agradecido cuan desesperado, y besándola la dije: ¡Oh despojo último de mi fortuna, leve apoyo de mi vida, refugio de mi última esperanza, serás siquiera un breve ínterin de mi muerte! Desconfiado de poder seguir el navío fugitivo, me dejé llevar de las olas al albedrío de mi desesperada fortuna. Tirana ella una y mil veces, aun no contenta de tenerme en tal punto de desdichas, echando el resto a su fiereza conjuró contra mí los elementos en una horrible tormenta, para acabarme con toda solemnidad de desventuras; ya me arrojaban tan alto las olas, que tal vez temí quedar enganchado en alguna de las puntas de la luna o estrellado

του ουρανού· μετά μίαν στιγμήν, εκατέβην τόσον κάτω εις το βάθος της αβύσσου οπού εφοβήθην περισσότερον να μην κατακαυθώ παρά να πνιγώ. Αλλ' ω της θαυμασίου Προνοίας! Εκείνο οπού εγώ ενόμιζον ως εσχάτην σκληρότητα ήτον προς βοήθειάν μου! Αληθώς, βλέπωμεν ενίοτε ότι οπότεν τα κακά φθάσωσιν εις την εσχάτην ακμήν μεταστρέφονται εις [tachón]⁸⁰ καλά. Τούτο το εδοκίμασα τότε. Επειδή και αν δεν ήθελεν ακολουθήση εκείνη η μεγαλοτάτη καταιγίς και τα ρεύματα οπού με έρριψαν εις αυτήν την νήσον, αδύνατον ήτον να διασωθώ· ήθελα αδυνατήση τόσον από την πείναν οπού δεν ήθελα αργοπορήση να θεραπεύσω την γαστήρα ενός κήτους. Έτσι, λοιπόν, το πλέον μέγα κακόν με έκαμε το μεγαλύτερον καλόν. Είναι αληθές ότι είχα χρείαν περισσοτέραν από τον νουν μου παρά από τας δυνάμεις του σώματός μου· καθώς και τώρα έχω χρείαν πνεύματος δια να ανανεώσω τας ευχαριστίας οπού χρεωστώ προς εσένα, τον σωτήρα μου. Πίστευσόν μοι ότι εις όλην μου την ζωήν δεν θέλω αλησμονήσει την ευεργεσίαν και η προς σε φιλία μου θέλει είσθαι διηνεκής. Αφού ετελείωσεν ο Κριτί-

⁸⁰ Se entrevé: “τα”.

¶ *du Ciel* ; peu de momens après, je me sentis enfoncé si bas dans la profondeur des abîmes que j'eus plus de peur d'être brûlé que noyé ; mais, ô providence admirable ! ce que je regardois comme des rigueurs m'étoient des faveurs ; en effet, l'on voit quelquefois, que quand les maux sont arrivez au point de leurs dernières extremitez, ils se convertissent en biens ; je l'éprouvay pour lors, puisque sans les fureurs de cette tempête & des courans qui m'ont jetté à la vûe de cette Isle, il étoit impossible que je pusse jamais me sauver, j'aurois été si affoibli de la faim que je n'eusse pas été longtemps sans appaiser celle de quelque monstre ; ainsi, le plus grand mal me fit le plus grand bien : il est vray que j'eus plus besoin de mon esprit que de mes forces, & j'en ay encore besoin icy, pour te renouveler les remercimens que je te dois, de m'avoir tendu les bras, crois que j'en conserveray le souvenir toute ma vie, & que mon amitié pour toy sera éternelle. Critile ayant achevé son recit,

¶ en aquel cielo; hundíame luego tan en el centro de los abismos, que llegué a temer más el incendio que el ahogo. Mas ¡ay!, que los que yo lamentaba rigores fueron favores: que a veces llegan tan a los extremos los males, que pasan a ser dichas. Dígolo porque la misma furia de la tempestad y corriente de las aguas me arrojaron en pocas horas a vista de aquella pequeña isla tu patria, y para mí gran cielo, que de otro modo fuera imposible poder llegar a ella, quedando en medio de aquellos mares rendido de hambre y hartando las marinas fieras: en el mal estuvo el bien. Aquí, ayudándome más el ánimo que las fuerzas, llegué a tomar puerto en esos brazos tuyos, que otra vez y otras mil quiero enlazar, confirmando nuestra amistad en eterna. Desta suerte dio fin Critilo a su relación,

-λος την διήγησίν του, τον ενηγκαλίσθη ο Ανδρόνιος και ώμοσαν αναμεταξύ των μίαν παντοτινήν εμπιστοσύνην και εξοδιάζον τον καιρόν τους εις συνομιλίας επωφελείς. Ο Κριτίλος έδωκε τῷ Ανδρονίῳ ὅλας τας μαθήσεις οπου έκρ[tachón]ινεν αρμοδίας εις το να ωφελήσουσι και να διεγήρουσι την διάνοιάν του. Τον εδίδαξεν Ιστορικά, Φιλοσοφικά και διαλέκτους· την λατινικήν οπου είναι αναγκαία εις την Φιλοσοφίαν, την ισπανικήν ως πάγκοινον, την γαλλικήν ως ειδήμονα, και την ιταλική ως εύλαλον. Η φιλομάθεια του Ανδρονίου εδέχετο ευκόλως διδασκαλίας και ημέρα τη ημέρα μανθάνοντας περισσότερον ηθέλησε να μάθη τι είναι αι βασιλείαι, αι μοναρχίαι, αι επαρχίαι και τα κάστρα. Εις αυτάς τας γλυκίας ασχολίας δεν ησθάνοντο τας ενοχλήσεις μίας θαλασσοπορίας τόσον μακράς. Τέλος πάντων, έφθασαν εις καλόν λιμένα και θέλομεν ειπεί κατωτέρω τι έκαμαν εις το μετέπειτα.

¶ Andrenio l’embrassa & ils se jurèrent reciproquement une éternelle fidelité ; ils employèrent tout le temps de leur navigation en des conversations agréables & profitables ; Critile donna à Andrenio toutes les instructions qu’il jugea convenables pour fortifier & élever son esprit, il luy apprit l’Histoire, la Philosophie & les langues, la Latine, si nécessaire à la sagesse, l’Espagnole si universelle, la Françoisé si sçavante & l’Italienne si éloquente ; la docilité d’Andrenio les luy fit apprendre aisément, & s’instruisant tous les jours de plus en plus, il voulut sçavoir ce que c’étoit que les Royaumes, les Empires, les Provinces & les Villes. Dans ces occupations si agréables, ils ne s’appercevoient pas des incommoditez d’un si long voyage ; enfin ils arrivèrent à bon port. On verra dans le discours suivant ce qu’ils firent depuis.

¶ abrazándose entrambos, renovando aquella primera fruición y experimentando una secreta simpatía de amor y de contento. Emplearon lo restante de su navegación en provechosos ejercicios, porque a más de la agradable conversación, que toda era una bien proseguida enseñanza, le dio noticias de todo el mundo y conocimiento de aquellas artes que más realzan el ánimo y le enriquecen, como la gustosa historia, la cosmografía, la esfera, la erudición y la que hace personas: la moral filosofía. En lo que puso Andrenio especial estudio fue en aprender lenguas: la latina, eterna tesorera de la sabiduría, la española, tan universal como su imperio, la francesa, erudita, y la italiana, elocuente, ya para lograr los muchos tesoros que en ellas están escritos, ya para la necesidad de hablarlas y entenderlas en su jornada del mundo. Era tanta la curiosidad de Andrenio como su docilidad, y así, siempre estaba confiriendo y preguntando de las provincias, repúblicas, reinos y ciudades, de sus reyes, gobiernos y naciones, siempre informándose, filosofando y discurriendo con tanta fruición como novedad, deseando llegar a la perfección de noticias y de prendas. Con tan gustosa ocupación, no se sintieron las penalidades de un viaje tan penoso, y al tiempo acostumbrado aportaron a este nuestro mundo. En qué parte, y lo que en él les sucedió, nos lo ofrece referir la crisi siguiente.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε^{ον}

Η πρώτη είσοδος του ανθρώπου εις τον κόσμον

Η Φύσις εφάνη πολλά άδικος εις τον άνθρωπον οπόταν τον έβαλεν εις τον κόσμον, επειδή και ηθέλησε να τον υστερήση όλας τας γνώσεις οπού είναι εις αυτόν αναγκαίαι δια να ηξεύρη το τέλος του και το είναι πόθεν εξήρηται. Αυτός εμβαίνει εις τον κόσμον τυφλός και αρχίζει να ζη χωρίς να ηξεύρει να ζη ούτε τι είναι το ζην· γεννάται νήπιος και τόσον αδηφάγος οπού, όταν κλαίη, παρηγορείται με κάποιαν κολακείαν του λάρυγγος και με κάποια παραμικρά βρώσιμα φαίνεται να έρχεται εις μίαν βασιλείαν ευτυχίας. Όμως δεν είναι άλλο παρά μία φυλακή, τόσον σκληροτέρα όσον είναι μεγάλη δια να περιέχη περισσσοτέρας δυστυχίας· τας οποίας αυτός δεν τας γνωρίζει παρά μόνον όταν αρχίζει να ανοίγη τα όμματα της ψυχής και όταν ευρίσκεται τόσον ηναγκασμένος οπού πολλάκις τα δεινά είναι αθεράπευτα, και όταν πάλιν εισέρχεται εις την γην εκ της οποίας εξήλθε. Τι άλλο[tachón] πρέπει να κάμη εις αυτήν την αθλίαν κα-

CHAPITRE V
La première entrée du Monde

La Nature parut bien injuste à l'égard de l'homme, lorsqu'elle le mit au monde, puisqu'elle voulut le priver de toutes les connoissances qui luy sont nécessaires, pour développer la fin & la dépendance de son être. Il y entre à tâtons & en aveugle, il commence à vivre sans sçavoir vivre, ny ce que c'est que vivre, il naît enfant, & si avide, que quand il pleure, on l'appaise par quelque friandise, on le divertit des bagatelles, il semble qu'il vienne dans un Royaume de felicitéz ; cependant ce n'est qu'une prison, d'autant plus cruelle, qu'elle n'est grande que pour contenir davantage de malheurs ; il ne les connoit, que quand il commence à ouvrir les yeux de l'ame, & qu'il s'y trouve si engagé, que souvent ses maux sont sans remède, il ne s'en apperçoit que quand il rentre dans la poussière, d'où il est sorty. Que doit il donc faire dans cette fâcheuse con-

CRISI QUINTA
Entrada del Mundo

Cauta, si no engañosa, procedió la naturaleza con el hombre al introducirle en este mundo, pues trazó que entrase sin género alguno de conocimiento, para deslumbrar todo reparo: a oscuras llega, y aun a ciegas, quien comienza a vivir, sin advertir que vive y sin saber qué es vivir. Créase niño, y tan rapaz, que cuando llora, con cualquier niñería le acalla y con cualquier juguete le contenta. Parece que le introduce en un reino de felicidades, y no es sino un cautiverio de desdichas; que cuando llega a abrir los ojos del alma, dando en la cuenta de su engaño, hállase empeñado sin remedio, vese metido en el lodo de que fue formado: y ya ¿qué pude hacer

-τάστασιν παρά να βάλῃ ὅλην τὴν δύναμίν του εἰς το να ελευθερωθῇ καλῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν φυλακὴν, προσμένοντας ἄλλην κατάστασιν πλέον τελειοτέραν; Ὅμως ἀν δὲν ἦτον αὕτη ἡ ἀγνοία τὴν ὁποίαν ἡ Φύσις ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀν ἦτον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου, ποτέ κανεῖς δὲν ἤθελε στέρξῃ να δεχθῇ τὴν ζωὴν καὶ να εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόσμον. Διότι, τῇ ἀληθείᾳ, ποῖος ποτέ ἤθελε θελήσῃ να περιπατήσῃ εἰς ἓνα τόπον ακανθώδη, γεμάτον ἀπὸ σπιλάδας καὶ παγίδας, ἐνθα ἐπικεῖνται τόσο δεινὰ κατὰ διαφόρους τρόπους⁸¹ τόσο εἰς τὸ σῶμα ὅσον καὶ εἰς τὸ πνεῦμα; Εἰς μὲν τὸ σῶμα, δια τῆς πείνης καὶ δίψης, δια ψύχους καὶ θερμότητος, δια κόπων καὶ μόχθων, γυμνότητος, ἀλγηδόνων καὶ ἀσθενειῶν· εἰς δὲ τὸ πνεῦμα, δια τὰς πανουργίας, διωγμούς, φθόνους, καταφρονήσεις, ἀτιμίας, ἐνοχλήσεις, φόβους, ἀπελπισίας, θυμούς καὶ ἐνὶ λόγῳ ὅλα τὰ πάθη. Καὶ, τέλος πάντων, να ἰδῇ τὸν εαυτὸν τοῦ καταδικαζόμενον εἰς ἓνα σκληρόν θάνατον οὐοῦ μας ὑστερεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα, πλούτον, οσπίτια, ἀξιώματα, ἀρχοντίας, φίλους καὶ ξένους. Καλὰ ἔκαμεν, λοιπόν, αὕτη ἡ κοινὴ μήτηρ τὰ ὅσα ἔκαμε! Ω ζωή!, ὅποιος δὲν

⁸¹ *τρόπους*: Ralis traduce “τόπους” [lugares] en vez de ‘τρόπους’ [maneras] el vocablo francés “maniérés”.

¶ dition, que d'employer tous ses efforts pour en sortir, & atteindre à un état plus parfait. Mais après tout, sans cette ignorance dont la nature s'est servie pour tromper l'homme, pas un n'eût jamais consenti d'entrer dans le monde, & n'eût voulu accepter la vie. En effet, qui auroit jamais voulu mettre le pied dans un Pays si rempli d'écueils & d'embûches, où l'on souffre tant de peines en tant de manières différentes, soit dans le corps, soit dans l'esprit ; dans le corps, par la faim & la soif, par le froid & le chaud, par la fatigue, la nudité, par douleurs & par maladies ; dans l'esprit, par les fourberies, les persecutions, les envies, les mépris : les affronts, les ennuis, les craintes, les desespoirs, les coleres, en un mot, par toutes les passions ; & au bout de tout cela, se voir condamné à une cruelle mort, qui nous prive de toutes choses, de biens, de maisons, de dignitez, d'amis & d'enfans. Cette mere commune fit donc bien ce qu'elle fit : ô vie ! qui ne

¶ sino pisarlo, procurando salir dél como mejor pudiere? Persuádome que si no fuera con este universal ardid, ninguno quisiera entrar en un tan engañoso mundo, y que pocos aceptaran la vida después si tuvieran estas noticias antes. Porque ¿quién, sabiéndolo, quisiera meter el pie en un reino mentido y cárcel verdadera a padecer tan muchas como varias penalidades?: en el cuerpo, hambre, sed, frío, calor, cansancio, desnudez, dolores, enfermedades; y en el ánimo, engaños, persecuciones, envidias, desprecios, deshonoras, ahogos, tristezas, temores, iras, desesperaciones; y salir al cabo condenado a miserable muerte, con pérdida de todas las cosas, casa, hacienda, bienes, dignidades, amigos, parientes, hermanos, padres y la misma vida cuando más amada. Bien supo la naturaleza lo que hizo, y mal el hombre lo que aceptó. Quien no te conoce, ¡oh vivir!,

σε γνωρίζει σε έχει εις υπόληψιν καλήν· αμή εκείνος οπού ήθελεν ήσθαι σοφός δεν ήθελε μείνη πιασμένος εις τας παγίδας σου ούτε λανθασμένος εις την απάτην σου και ήθελε κοπιάζει εις τούτο εξ αυτών των σπαργάνων άχρι του τάφου. Τα δάκρυα οπού αναγγέλουσι την γέννησιν του ανθρώπου είναι σημείον φανερόν της αθλιότητος και ταλαιπωρίας οπού η ζωή έλκει μεθ' εαυτής. Ο πλέον ευτυχής, ευθύς μετά την γέννησιν, παύει από το να είναι ευτυχής· ο ήχος των μουσικών οργάνων οπού συντροφεύει την γέννησιν των βασιλέων δεν είναι παρά κλαυθμός εν σχήματι υποκεκρυμμένω. Αλλέως, τι πρέπει να προσμένη τινάς⁸² από μίαν ζωήν οπού η μήτηρ την δίδει με τόσους ολολυγμούς και το βρέφος την λαμβάνει με τόσους κλαυθμούς; Αυτά είναι προγνωστικά οπού υποπληρούσι την έλλειψιν ταύτης της γνώσεως, εις τρόπον οπού αν το τικτόμενον νήπιον δεν αισθάνεται ακόμη τα κακά ημείς μπορούμε να προγνωρίσωμεν. —Τέλος πάντων· ιδού οπού εμβαίνομεν εις τον κόσμον -λέγει ο σοφός ο Κριτίλος προς τον απλούν Ανδρόνιον πηδώντας αμφοτέροι εκ του караβίου εις την γην-. Με κακοφαίνεται ότι εσύ εμβαίνεις

---

⁸² τινάς: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ te connoît pas t'estime ; mais celuy qui voudroit être sage, se desabuseroit de tes appas & de tes tromperies, il y travailleroit depuis le berceau jusqu'à l'urne, depuis le lit jusqu'au tombeau ; c'est un présage certain des miseres qu'elle entraîne, que les larmes qui annoncent la naissance, le plus heureux des hommes cesse de l'être, dès qu'il entre dans le monde ; le son des instrumens qui accompagne celle des Rois, n'est autre chose que des plaintes déguisées ; d'ailleurs, que doit-on attendre d'une vie, que la mere donne avec tant de cris, & que l'enfant reçoit avec tant de pleurs, ce sont des pronostics, qui suppléent au defect de connoissance ; si l'on ne sent pas encore les maux, on peut les deviner. Enfin , nous voila dans le monde, dit le sage Critile, au simple Andrenio, en sautant ensemble à terre, il me fâche de voir que tu y entres

¶ te estime; pero un desengañado tomara antes haber sido trasladado de la cuna a la urna, del tálamo al túmulo. Presagio común es de miserias el llorar al nacer, que aunque el más dichoso cae de pies, triste posesión toma; y el clarín con que este hombre rey entra en el mundo no es otro que su llanto, señal que su reinado todo ha de ser de penas: pero ¿cuál puede ser una vida que comienza entre los gritos de la madre que la da y los lloros del hijo que la recibe? Por lo menos, ya que le faltó el conocimiento, no el presagio de sus males, y si no los concibe, los adivina. Ya estamos en el mundo —dijo el sagaz Critilo al incauto Andrenio, al saltar juntos en tierra—. Pésame que entres

με τόσην γνώσιν εξεναντίας των άλλων ανθρώπων και δεν θέλει σε φανή τόσον χαροποιός ο κόσμος. Τα όσα εποίησεν εν τω κόσμω⁸³ ο Αρχιτεχνίτης Θεός είναι τέλεια· όσα όμως οι άνθρωποι ηθέλησαν να προσθέσωσιν είναι φαύλα. Ο Θεός τα εδημιούργησε με μίαν τάξιν θαυμαστήν αλλ' ο άνθρωπος τα εσύγχυσε. Έως τώρα είδες τα έργα της Φύσεως και εικότως εθαύμαζες· εις το εξής όμως θέλεις ιδή τα των ανθρώπων και θέλεις φρίζει! Θέλεις παραβάλλη εκείνα με αυτά και θέλεις ιδή την διαφοράν! Ω, πόσην διαφοράν θέλεις εύρη μεταξύ του πολιτικού κόσμου και του φυσικού, μεταξύ των έργων του Θεού και των ανθρωπίνων! Τοιουτοτρόπως συνομιλούντες, εισήλθον εις μίαν στράταν η οποία ήτον πλατεία και εύμορφος όμως ολιγότερον περιπατημένη. Ο Ανδρόνιος παρετήρησεν ότι τα ίχνη των ανθρώπων εφάινοντο να υπάγουσιν όλω ομπρός, σημείον ότι δεν επαναστρέφονται ποτέ. Μετ' ολίγον, απήντησαν ένα όχλον παιδίων μικρών τα οποία ηκολούθει μία γυνή⁸⁴. αυτή είχε πρόσωπον ευμενές, όμματα χαρωπά, λόγια γλυκέα και εφάινετο να μην υπόσχεται άλλο παρά κολακεύματα. Είχε μαζί της πολλές δού-

⁸³ *εν τω κόσμω*: añadido, entre líneas, posteriormente.

⁸⁴ *γυνή*: De Maunory explica en nota a pie de página: "L'inclination"; en este caso Ralis no sigue a De Maunory y no incluye esta nota en su traducción que, por otro lado, tampoco contiene el texto original.

¶ au contraire des autres avec tant de connoissance, cela te le rendra moins agréable : tout ce que le divin Artisan a formé est parfait, mais tout ce que les hommes y ont voulu ajoûter est vicieux ; Dieu a tout créé avec un ordre admirable, mais l'homme a tout confondu. Tu n'as vû jusqu'à present que les ouvrages de la Nature, que tu as adoré avec raison, tu verras dorénavant ceux des hommes, qui te surprendront, tu les confronteras les uns avec les autres, & tu en verras la difference ; ô que tu en trouveras entre le monde civil, & le monde naturel ! entre les ouvrages des hommes & ceux de Dieu ! Ils entrèrent en s'entretenant de la sorte dans un chemin qui étoit aussi beau, que peu fréquenté ; Andrenio remarqua que les pas d'hommes qui y étoient tracez alloient tous en avant, marque qu'ils ne reviennent jamais. Peu de temps après ils rencontrèrent une troupe, qui n'étoit composée que de petits enfans, une femme les suivoit ; * elle avoit un air riant, & les yeux gays, les paroles & les mains douces ; elle sembloit ne promettre que des caresses, elle menoit avec elle plusieurs servantes,

* L'inclination.

¶ en él con tanto conocimiento, porque sé que te ha de desagradar mucho. Todo cuanto obró el Supremo Artífice está tan acabado que no se puede mejorar; mas todo cuanto han añadido los hombres es imperfecto. Criólo Dios muy concertado, y el hombre lo ha confundido: digo, lo que ha podido alcanzar; que aun donde no ha llegado con el poder, con la imaginación ha pretendido trabucarlo. Visto has hasta ahora las obras de la naturaleza y admirádaslas con razón; verás de hoy adelante las del artificio, que te han de espantar. Contemplado has las obras de Dios; notarás las de los hombres y verás la diferencia. ¡Oh cuán otro te ha de parecer el mundo civil del natural y el humano del divino! Ve prevenido en este punto, para que ni te admires de cuanto vieres, ni te desconsueles de cuanto experimentares. Comenzaron a discurrir por un camino tan trillado como solo y primero, mas reparó Andrenio que ninguna de las humanas huellas miraba hacia atrás: todas pasaban adelante, señal de que ninguno volvía. Encontraron a poco rato una cosa bien donosa y de harto gusto: era un ejército desconcertado de infantería, un escuadrón de niños de diferentes estados y naciones, como lo mostraban sus diferentes trajes. Todo era confusión y vocería. Íbalos primero recogiendo y después acaudillando una mujer bien rara, de risueño aspecto, alegres ojos, dulces labios y palabras blandas, piadosas manos, y toda ella caricias, halagos y cariños. Traía consigo muchas criadas

-λας οπού εβοηθούσαν αυτόν τον όχλον των παιδίων εις το περιπατείν, αι οποίαι εβάσταζον τα μικρότερα δια της χειρός και τα πλέον μεγαλύτερα τα εκινούσαν ομπρός⁸⁵. Η ρηθείσα γυνή τα εκολάκευε συνεχώς το έν μετά το άλλο· έφερε μαζί της μύρια παιχνίδια δια να παραμυθήται και ευθύς οπού έκλαιεν κανένα [tachón]⁸⁶ αυτή προσέτρεχε με συμπάθειαν δια να το παρηγορήση. Έπασχε να τα κάμη να γελώσιν και είτι εξητούσαν τα έδιδε προθύμως. Είχε φροντίδα να τα κρατή καλώς ενδυμένα δια να φαίνονται παιδιά επισήμων γονέων. Ο Ανδρόνιος ησθάνετο πολλήν ηδονήν βλέποντας την πληθύν τούτων των παιδίων· εθαύμαζε στοχαζόμενος την βρεφικήν ηλικίαν του ανθρώπου και, λαμβάνοντας εις τας αγκάλας του έν βρέφος έτι εν σπαργάνοις περιειλημμένον, είπε προς τον Κριτίλον: —Είναι δυνατόν να γίνη τούτο ένας άνθρωπος; Μία σύνθεσις, ύλη [tachón]⁸⁷ παχεία και σχεδόν αναίσθητος, ανωφελής και αδύνατος, μέλλει να γίνη υποκείμενον λογικόν και δεκτικόν καταλήψεως και σοφίας; Εγώ δεν ημπορώ να το πιστεύσω! —Τα του ανθρώπου -απεκρίθη ο Κριτίλος- άπαντα εισίν άκρου βαθμού· δεν ημπορείς να φαντασθής

⁸⁵ ομπρός: “εμπρός”, en un principio; el copista corrige en “ομπρός”.

⁸⁶ Se entrevé: “ευθύς”; el copista enmienda la repetición.

⁸⁷ Se entrevé: “παθ”; el copista corrige la errata en el acto.

¶ qui aidoint cette jeune troupe à marcher, elles portoient les plus petits, menoient par la main les autres, & faisoient passer devant les plus âgez ; cette femme les caressoit continuellement les uns après les autres, elle faisoit porter avec elle mille jôüets pour les divertir, & dès qu'un pleuroit, elle accouroit toute attendrie pour l'appaiser ; elle cherchoit à les faire rire, & ne leur refusoit rien de ce qu'ils luy demandoient ; elle avoit soin de les tenir bien vêtus, pour les faire paroître enfans de qualité. Andrenio eut beaucoup de plaisir à voir une si agréable infanterie, il ne se lassoit point d'admirer l'enfance de l'homme, & prenant entre ses bras un de ces petits enfans encore au maillot, il le considera attentivement, & dit à Critile : est-il possible que cela puisse devenir un homme ? quoy cette masse grossière & presque insensible, inutile & sans force, doit être une personne raisonnable, & susceptible d'entendement & de sagesse ? je ne le puis croire. Tout est extrême en l'homme, dit Critile, on ne peut imaginer

¶ de su genio y de su empleo para que los asistiesen y sirviesen; y así, llevaban en brazos los pequeñuelos, otros de los andadores, y a los mayorcillos de la mano, procurando siempre pasar adelante. Era increíble el agasajo con que a todos acariciaba aquella madre común, atendiendo a su gusto y regalo, y para esto llevaba mil invenciones de juguetes con que entretenerlos. Había hecho también gran provisión de regalos, y en llorando alguno, al punto acudía afectuosa haciéndole fiestas y caricias, concediéndole cuanto pedía a trueque de que no llorase; con especialidad cuidaba de los que iban mejor vestidos, que parecían hijos de gente principal, dejándoles salir con cuanto querían. Era tal el cariño y agasajo que esta al parecer ama piadosa les hacía, que los mismos padres la traían sus hijuelos y se los entregaban, fiándolos más della que de sí mismos. Mucho gustó Andrenio de ver tanta y tan donosa infantería, no acabando de admirar y reconocer al hombre niño. Y tomando en sus brazos uno en mantillas, decíale a Critilo: —¿Es posible que éste es el hombre? ¡Quién tal creyera que este casi insensible, torpe y inútil viviente ha de venir a ser un hombre tan entendido a veces, tan prudente y tan sagaz como un Catón, un Séneca, un conde de Monterrey! —Todo es extremos el hombre —dijo Critilo—. Ahí verás

πόσον δυσκόλως ανατρέφεται! Διότι δεν ομοιάζει με τα άλλα ζώα, τα οποία ευθύς μετά την γέννησιν τους ηξεύρουσιν εκείνα οπού πρέπει ποτέ να ηξεύρουσι· περιπατούσι, πηδώσι, εσθίουσι και πίνουνσι χωρίς κανένα βοηθόν. Αμή ο άνθρωπος δεν είναι έτζι· αυτός κοστίζει πολλά επειδή και είναι πολύς. —Όμως εγώ -είπεν ο Ανδρόνιος- περισσότερον θαυμάζω την εμπαθή αγάπην με την οποίαν αύτη⁸⁸ η γυνή κυβερνά τα άκακα ταύτα παιδιά. Όσον το καθ' εμέ, ήμουν παντελώς υστερημένος από αυτήν την ευτυχίαν όντας γεννημένος μεταξύ θηρίων, ολόγυμνος, εξερχόμενος εκ των εγκάτων ενός όρους, κλαίοντας, έχων στρωμ[tachón]νήν την γην, δίψη και πείνη πιεζόμενος και, συνελόντι φάναι, πολλά μακρυσμένος από αυτάς τας καλοπαθείας και κολακεύματα. —Μη ζυλοτύπει παντελώς -είπεν ο Κριτίλος- εις εκείνο οπού δεν ηξεύρεις και μη ονομάζεις 'ευτυχίαν' εκείνα οπού ίσως δεν είναι ευτυχία. Θέλεις απαντήσει πολλά παρόμοια πράγματα εις τον κόσμον τα οποία είναι παντελώς διαφορετικά από εκείνο οπού φαίνοντο. Άρχισε μόνον να ζής, περιπάτει και βλέπε.

---

⁸⁸ *αύτη*: el copista escribe en un principio "αυτή", para tachar luego la tilde, dejando "αύτη".

¶ ce qu'il coûte à élever ; il n'en est pas comme des brutes, qui sçavent dès leur naissance tout ce qu'elles doivent jamais sçavoir, elles vont, elles sautent, elles boivent & mangent toutes seules ; mais l'homme n'est pas de même, *il coûte beaucoup, parce qu'il est beaucoup*. Cependant, dit Andrenio, ce que j'admire le plus, c'est l'affection avec laquelle cette Dame gouverne ces pauvres innocens ; pour moy j'ay été entièrement privé de ce bonheur, puisque je sors des entrailles d'une montagne, né parmy des bêtes sauvages, délaissé tout nud, & pleurant, couché sur la dure, mourant de faim & de soif, en un mot, bien éloigné de ces tendres caresses. N'envie point, répondit Critile, ce que tu ignores, et n'appelle point bonheur ce qui peut-être ne l'est pas ; tu rencontreras beaucoup de pareilles choses dans le monde, qui sont toutes différentes de ce qu'elles paroissent ; commence sèulement à vivre, marche, & regarde.

¶ lo que cuesta el ser persona. Los brutos luego lo saben ser, luego corren, luego saltan; pero al hombre cuéstale mucho porque es mucho. —Lo que más me admira —ponderó Andrenio— es el indecible afecto desta rara mujer: ¿qué madre como ella?, ¿puédese imaginar tal fineza? Desta felicidad carecí yo, que me crié dentro de las entrañas de un monte y entre fieras; allí lloraba hasta reventar, tendido en el duro suelo, desnudo, hambriento y desamparado, ignorando estas caricias. —No envidies —dijo Critilo— lo que no conoces, ni la llares felicidad hasta que veas en qué para. Destas cosas toparás muchas en el mundo, que no son lo que parecen, sino muy al contrario. Ahora comienzas a vivir; irás viviendo y viendo.

Ηκολούθησαν, λοιπόν, την οδόν αυτών προσέχοντες πάντοτε εις το να παρατηρούσιν εκείνα τα [tachón]⁸⁹ μικρά παιδιά και την γυναίκα οπού τα εκυβέρνα· η οποία είχε μεγάλην προσοχήν εις το να τα φυλάττη, να μην κοπιάση κανένα εξ αυτών και να μη κακοπάθη. Δεν έτρωγαν παρά μόνον άπαξ, όμως η τράπεζα εβάστα όλην την ημέραν. Τέλος πάντων, ευρέθησαν μέσα εις μίαν φάραγγα βαθείαν, περικυκλωμένην από όλα τα μέρη όρη υψηλά· ήτον νυξ και σκότος βαθύ. Η κυβερνήτης γυνή επρόσταξε να κάμνουσι το κατάλυμα εις το μέσον εκείνης της φοβεράς φάραγγος. Έπειτα, αφού ανεγνώρισαν όλα τα κατατόπια, [tachón]⁹⁰ έκαμε κάποιον σημείον· και ευθύς -ω κακία ανήκουστος!, ω προδοσία παμμίαρος!- εφάνησαν λέοντες, τίγρεις, άρκτοι, λύκοι, όφεις, δράκοντες και άλλα θηρία οπού εξήλθον από εκείνα τα σπήλαια, τα οποία ήρπασαν εκείνα τα απαλά και αδύνατα παιδιά, ορμητικώς και εξαίφνης, και έκαμαν εις αυτά μίαν φοβεράν σφαγήν· άλλα μεν κατεξέσχισαν και διεσπάραξαν, άλλα δε έφαγον και κατεκερμάτισαν. Ποτέ θέαμα τόσον φοβε-

⁸⁹ Se entrevé: “πράγματα”.

⁹⁰ Se entrevé: “έπειτα”.

¶ Ils continuèrent donc leur chemin sans s'arrêter, toujours attentifs à observer leurs petits fantassins, dont la gouvernante prenoit bien garde qu'aucun ne se lassât, & ne se fit mal ; ils ne faisoient qu'un repas, mais il duroit toute la journée. Enfin ils se trouverent dans une vallée profonde, entourée de tous côtez de montagnes, il étoit nuit, & faisoit fort noir ; la conductrice commanda de faire alte au milieu de cet horrible valon, & après avoir reconnu toute la disposition du terrain, elle fit un signal, & dans ce moment, ô malice inouïe ! ô trahison execrable ! l'on vit sortir d'entre ces rochers & ces cavernes, des lions, des tygres, des ours, des loups, des serpens & des dragons, qui assaillirent impetueusement & à l'improviste cette tendre & foible troupe ; ils en firent une horrible boucherie, les uns furent traînez, les autres mis en pieces, tuez ou devorez ; jamais spectacle ne fut plus horrible

¶ Caminaban con todo este embarazo sin parar ni un instante, atravesando países; aunque sin hacer estación alguna, y siempre cuesta abajo, atendiendo mucho la que conducía el pigmeo escuadrón a que ninguno se cansase ni lo pasase mal; dábales de comer una vez sola, que era todo el día. Hallábanse al fin de aquel paraje metidos en un valle profundísimo rodeado a una y otra banda de altísimos montes, que decían ser los más altos puertos deste universal camino. Era noche, y muy oscura, con propiedad lóbrega. En medio desta horrible profundidad, mandó hacer alto aquella engañosa hembra, y mirando a una y otra parte, hizo la señal usada: con que al mismo punto (¡oh maldad no imaginada!, ¡oh traición nunca oída!) comenzaron a salir de entre aquellas breñas y por las bocas de las grutas ejércitos de fieras, leones, tigres, osos, lobos, serpientes y dragones, que arremetiendo de improviso dieron en aquella tierna manada de flacos y desarmados corderillos, haciendo un horrible estrago y sangrienta carnicería, porque arrastraban a unos, despedazaban a otros, mataban, tragaban y devoraban cuantos podían: mostruo había que de un bocado se tragaba dos niños y, no bien engullidos aquéllos, alargaba las garras a otros dos; fiera había que estaba desmenuzando con los dientes el primero y despedazando con las uñas el segundo, no dando treguas a su fiereza. Discurrían todas por aquel lastimoso teatro, babeando sangre, teñidas las bocas y las garras en ella. Cargaban muchas con dos y con tres de los más pequeños y llevábanlos a sus cuevas para que fuesen pasto de sus ya fieros cachorrillos. Todo era confusión y fiereza, espectáculo verdaderamente fatal

-ρόν και ελεεινόν δεν εστάθη! Και μάλιστα ότι η απλότης τούτων των παιδίων ήτον τόσο μεγάλη, οπού ενόμιζαν την σφαγήν ως ευποιϊαν προσφέροντας τον εαυτόν τους με περιχάρειαν εις βρώσιν των θηρίων! Ο Ανδρόνιος οπού δια συμβουλής του Κριτίλου προεφυλάχθη, έμεινεν εξεστηκώς εις αυτήν την τραγωδίαν οπού δεν εδύνατο να επανέλθη εις τον εαυτόν του. Έλεγε δε προσκλαιόμενος ελεεινώς: —Ω προδοσίας! Ω γυναικός ιεροσύλου! Ω βαρβαρικής σκληρότητος! Εσύ είσαι χείρων πάντων ομού τούτων των θηρίων! Πώς ήτον δυνατόν τα εδικά σου εκείνα κολακεύματα να έχουσι σκοπόν και τέλος τόσο ολέθριον; Ω αρνία άκακα, οπού εγίνατε πρόωμοι θυσίαι της κακίας και μοχθηρίας του κόσμου! Εσείς εδράματε πολλά ταχέως εις την ιδίαν σας απώλειαν! Ω κόσμε απατεών! Εσύ περιέχεις εις τον εαυτόν σου τοιαύτα τερατώδη κακά; Πρέπει εγώ να παιδεύσω μίαν τοιαύτην πράξιν και να κάμω με αυτάς τας χείρας μου την εκδίκησιν μιας κακίας τόσο μισητάς. Επέδραμε, λοιπόν, πλήρης θυμού δια να σπαράξω με τους οδόντας εκείνην την τερατώδη γυναίκα· όμως δεν εδυνήθη να την φθάση, επειδή και είχεν

¶ ny plus pitoyable, d'autant plus que la simplicité de ces enfans étoit si grande, qu'ils prenoient pour faveurs tout le mal qu'on leur faisoit, s'offrant eux-mêmes avec une mine riante pour être mis en pieces. Andrenio, qui par le conseil de Critile s'étoit mis en sureté, demeura si étonné de cette tragedie, qu'il ne pouvoit en revenir ; il se lamentoit pitoyablement, en disant, ô traîtresse ! ô femme sacrilege ! ô barbare ! tu es plus méchante que toutes ces bêtes ensemble ; est-il possible que tes caresses aient pû avoir une intention & une fin si cruelle ? O innocens agneaux, que vous avez été faits de bonne heure victimes de la malice & du malheur du monde ! que vous êtes allez vite à vôtre perte, ô monde trompeur, tu souffre ces lâchetés ! il faut que j'en punisse l'auteur, & que je vange de mes propres mains une malice si détestable. Il courut tout furieux pour déchirer de ses dents cette monstrueuse femme ; mais il ne la put joindre, elle étoit déjà partie

¶ y lastimero. Y era tal la candidez o simplicidad de aquellos infantes tiernos, que tenían por caricias el hacer presa en ellos y por fiesta el despedazarlos, convidándolas ellos mismos risueños y provocándolas con abrazos. Quedó atónito, quedó aterrado Andrenio viendo una tan horrible traición, una tan impensada crueldad; y, puesto en lugar seguro, a diligencias de Critilo, lamentándose decía: —¡Oh traidora, oh bárbara, oh sacrilega mujer, más fiera que las mismas fieras!, ¿es posible que en esto han parado tus caricias?, ¿para esto era tanto cuidado y asistencia?, ¡oh inocentes corderillos, qué temprano fuisteis víctima de la desdicha!, ¡qué presto llegasteis al degüello!, ¡oh mundo engañoso!, ¿y esto se usa en ti?, ¿destas hazañas tienes? Yo he de vengar por mis propias manos una maldad tan increíble. Diciendo y haciendo, arremetió furioso para despedazar con sus dientes aquella cruel tirana; mas no la pudo hallar, que ya ella, con todas sus criadas, habían dado la vuelta

αναχωρήση πλέον ομού με την συνοδείαν της δια να ζητήσει και να φέρη άλλα άκακα παιδιά εις το αυτό μακελλείον. Εις τρόπον οπού αυτή δεν έκανε παντελώς από το να παραδίδη, ούτε τα θηρία από το να κατατρώγουσιν⁹¹, αλλ' ούτε ο Ανδρόνιος από το να δακρύη και να θρηνηή μίαν τύχην τόσον ολέθριον. Εν τω μέσω ταύτης της φρικώδους συγχύσεως και της αλληλοδιαδόχου σφαγής, εφάνη ομού με την αυγήν από το άλλο μέρος της φάραγγος μία άλλη γυνή⁹² όμως πολλά εναντία της προτέρας· επειδή και ήτον εγγυτέρα εις το φως και περιτριγυρισμένη με πολυάριθμους οπαδούς και ίπτατο αν καλά και να μην είχε πτερά. Αυτή κατέβαινεν εξεπίτηδες δια να λυτρώση τόσα παιδιά και βρέφη οπού η άλλη ηφάνιζεν. Έδειξε το πρόσωπόν της γαληνιαίον, ευμενές και σοβαρόν· εξήρχετο δε εκ του προσώπου της και εκ των ενδυμάτων της -οπού ήσαν πεποικιλμένα με χρυσίον και λίθους πολυτελείς- μία λάμψις τόσον μεγάλη οπού εδύνατο να αναπληρώση την απουσίαν του ηλίου, προς τούτοις ήτον ωραία εις άκρον βαθμόν. Ευθύς οπού ησθάνθησαν τον ερχομόν της τα θηρία, όχι μόνον έπαυσαν από το να θανατώνουσιν αλλά και

⁹¹ κατατρώγουσιν: κατά- añadido, entre líneas, posteriormente.

⁹² μία άλλη γυνή: en “une autre femme” de la traducción francesa, De Maunory vuelve a explicar en nota a pie de página: “La Raison”; Ralis, en este caso también, no sigue a De Maunory y no incluye esta nota en su traducción que, por otro lado, tampoco contiene el texto original. Gracián explica quiénes son estas dos mujeres más adelante.

¶ avec sa suite, afin de chercher & d'amener d'autres innocens à la même boucherie, de sorte qu'elle ne cessoit point d'en livrer, ny les bêtes de dévorer ; non plus qu'Andrenio de pleurer une destinée si fatale. Au milieu d'une si épouvantable confusion, & d'une si cruelle tuerie, il apparut avec l'Aurore, de l'autre côté du valon, une autre femme,* mais bien opposée à la première, puisqu'elle étoit voisine de la lumière, & entourée d'un grand nombre de suivantes ; quoi qu'elle n'eût point d'ailes, elle ne laissoit pas de voler, elle descendoit exprès pour sauver autant d'Enfans que l'autre en faisoit perir ; elle montra son visage serain & grave ; d'où il sortoit aussi bien que de ses habits brodez d'or & de pierreries un si grand brillant, qu'il auroit pû suppléer à l'absence du Soleil, elle étoit parfaitement belle : dès que les bêtes sauvages l'aperçurent, elles firent cesser leurs meurtres,

* La raison.

¶ en busca de otros tantos corderillos para traerlos vendidos al matadero: de suerte que ni aquéllas cesaban de traer, ni éstas de despedazar, ni de llorar Andrenio tan irreparable daño. En medio de tan espantosa confusión y cruel matanza, amaneció de la otra parte del valle, por lo más alto de los montes, con rumbos de aurora, una otra mujer (y con razón otra) que, tan cercada de luz como rodeada de criadas, desalada cuando más volando, descendía a librar tanto infante como perecía. Ostentó su rostro muy sereno y grave: que de él y de la mucha pedrería de su recamado ropaje despedía tal inundación de luces, que pudieron muy bien suplir, y aun con ventajas, la ausencia del rey del día. Era hermosa por extremo y coronada por reina entre todas aquellas beldades sus ministras. ¡Oh dicha rara!, al mismo punto que la descubrieron las encarnizadas fieras, cesando de la matanza,

ανεχώρησαν φεύγοντας και ρίπτοντας φωνάς μεγάλας. Κατέβη η γυνή και περιεμάζωξε τα ολίγα παιδιά οπού ήσαν ακόμη ζωντανά, άγκαλα και όλα πληγωμένα. Αι γυναίκες οπού την ακολουθούσαν περιεπάτουν αναζητούσας τα παιδιά επιπόνως έως και εις τους πλέον αποκρύφους τόπους και ακόμη και εις τους λάρυγγας των θηρίων. Ο Ανδρόνιος παρετήρησεν⁹³ ότι τα περισσότερα παιδιά οπού ηλευθερούντο εφάινοντο να είναι τα πτωχότερα και ημελημένα από εκείνην την κακήν γυναίκα· όσα δε ηλευθέρωσεν ευτυχώς η δευτέρα γυνή εκβάλλουσα εκ της παμφάγου φάραγγος τα απέστειλεν εις τόπον ασφαλή διερχόμενα δια μέσου της ακρωρείας. Και δια να μην περιπέσωσι πλέον εις τοιαύτην συμφοράν ενεχείρισεν εκάστῳ αυτών ένα λίθον πολυτελή, ο οποίος όχι μόνον είχε δύναμιν να τα διαυθεντεύη από κάθε κίνδυνον αλλά προσέτι έρριπτε και τόσην λάμψιν οπού έκαμε την νύκτα ημέραν και ήτον τόσον περισσότερον πολύτιμος επειδή και δεν εδέχετο ποτέ καμμίαν ελάττωσιν. Και ξεχωριστά παρέδωκεν η ρηθείσα γυνή αυτά τα ειδικά της ελευθερώματα εις χεί-

---

⁹³ *παρετήρησεν: περιτήρησεν* en el manuscrito.

¶ & se retirèrent toutes en fuint, & jettant d'horribles cris ; elle descendit, & ramassa le peu de ces enfans qui étoient encore en vie, quoique tous fussent blessez ; les Dames de sa suite alloient les chercher fort soigneusement, jusques dans les endroits les plus cachez, & dans la gorge même des bêtes, & Andrenio remarqua, que ceux qu'on délivroit en plus grand nombre, paroisoient les plus pauvres, & ceux qui avoient été les plus negligez de cette cruelle gouvernante. Ceux qui furent délivrez si heureusement, furent tirez par leur liberatrice de ce fatal valon, elle les fit passer par le plus haut de la montagne, pour entrer dans un país de seureté. Et afin qu'un pareil malheur ne leur arrivât jamais, elle leur donna à chacun une pierre précieuse, qui non seulement avoit la vertu de les garantir de tout peril, mais qui jettoit tant de clarté, qu'elle faisoit de la nuit le jour, elle étoit d'autant plus estimable, qu'elle n'étoit susceptible d'aucune diminution : outre cela elle les confia à

¶ se fueron retirando a todo huir y, dando espantosos aullidos, se hundieron en sus cavernas. Llegó piadosa ella y comenzó a recoger los pocos que habían quedado; y aun esos, muy mal parados de araños y de heridas. Íbanlos buscando con gran solicitud aquellas hermosísimas doncellas, y aun sacaron muchos de las oscuras cuevas y de las mismas gargantas de los monstruos, recogiendo y amparando cuanto pudieron. Y notó Andrenio que eran éstos de los más pobres y de los menos asistidos de aquella maldita hembra; de modo que en los más principales, como más lúcidos, habían hecho las fieras mayor riza. Cuando los tuvo todos juntos, sacólos a toda priesa de aquella tan peligrosa estancia, guiándolos de la otra parte del valle el monte arriba, no parando hasta llegar a lo más alto, que es lo más seguro. Desde allí se pusieron a ver y contemplar con la luz que su gran libertadora les comunicaba el gran peligro en que habían estado, y hasta entonces no conocido. Teniéndolos ya en salvo fue repartiendo preciosísimas piedras, una a cada uno, que, sobre otras virtudes contra cualquier riesgo, arrojaban de sí una luz tan clara y apacible que hacían de la noche día; y lo que más se estimaba era el ser indefectible. Fuelos encomendando

-ρας ανθρώπων φρονίμων δια να τα οδηγήσωσι πανταχού με φύλαξιν εις τρίβους ασφαλείς. Ο Ανδρόνιος έμεινεν έκθαμβος εις αυτά οπού έβλεπε. —Τι δηλούσι -λέγει- αυτά; Ειπέ μοι, αδελφέ Κριτίλε, αυτάι αι δύο γυναίκες ποίαι εισί; Η πρώτη ποία δια να την μισήσω και η δευτέρα ποία είναι δια να την επαινέσω; —Πρέπει να σοι αποκριθώ ως εν συντόμω -είπεν ο Κριτίλος- ότι εδώ εις την γην δεν πρέπει να κρίνωμεν βεβαίως εκείνα οπού βλέπωμεν, δεν πρέπει ούτε να επαινούμεν τίποτα ούτε να καταδικάζωμεν εν τη ζωή των ανθρώπων· το τέλος πρέπει να περιμένωμεν διότι εκ του τέλους κάθε πράγμα ή επαινείται ή καταδικάζεται. Εκείνη η προτέρα παιδοκτόνος γυνή είναι η εδική μας κακή κλίσις και η εις το κακόν ροπή· αυτή είναι οπού μας κυριεύει ευθύς εκ παιδικής ηλικίας και μας προλαμβάνει εις ζημίαν του λογικού, κατά του οποίου θριαμβεύει τόσον ευκολότερον όσον οι πατέρες και αι μητέρες μας τετυφλωμένοι υπό της αγάπης: συγκαταβαίνουν εις την κλίσιν και εις τα θελήματα των τέκνων, όσο παράλογα και αν είναι, και τα αφήνουν να φέρονται κατά την θέλησίν των εις όλα τα πράγ-

¶ la garde, & à la conduite de gens sages, qui les guiderent toûjours par des chemins assurez. Andrenio fut fort surpris de ce qu'il venoit de voir. Que veut dire cela, dit-il à Critile? dis-moi qui sont ces deux femmes ? quelle est la premiere, afin que je la haisse, & quelle est la seconde, afin que je la louë ? Je dois te dire, en passant, répondit Critile , qu'il ne faut jamais asseoir de jugement certain, sur ce qui se voit icy bas, il ne faut ny rien loüer, ny rien condamner du vivant des hommes ; l'on doit attendre à la fin. Cette premiere gouvernante, continua-t-il, est nôtre mauvaise inclination, la pente naturelle au mal ; c'est elle qui la premiere s'empare de nous dès l'enfance, elle nous prévient au préjudice de la raison, elle en triomphe d'autant plus aisément, que les peres & les meres, aveuglez naturellement d'amour pour leurs enfans ; condescendent à leurs inclinations, quelque déraisonnables qu'elles soient ; ils les laissent se conduire à leur volonté en toutes chosès,

¶ a algunos sabios varones, que los apadrinasen y guiasen siempre cuesta arriba hasta la gran ciudad del mundo. Ya en esto, se oían otros tantos alaridos de otros tantos niños que, acometidos en el funesto valle de las fieras, estaban pereciendo. Al mismo punto, aquella piadosa reina, con todas sus amazonas, marchó volando a socorrerlos. Estaba atónito Andrenio de lo que había visto, parangonando tan diferentes sucesos, y en ellos la alternación de males y de bienes de esta vida. —¡Qué dos mujeres éstas tan contrarias! —decía—. ¡Qué asuntos tan diferentes! ¿No me dirás, Critilo, quién es aquella primera, para aborrecerla, y quién esta segunda, para celebrarla? —¿Qué te parece —dijo— de esta primera entrada del mundo? ¿No es muy conforme a él y a lo que yo te decía? Nota bien lo que acá se usa. ¡Y si tal es el principio, dime cuáles serán sus progresos y sus fines!: para que abras los ojos y vivas siempre alerta entre enemigos. Saber deseas quién es aquella primera y cruel mujer que tú tanto aplaudías: créeme que ni el alabar ni el vituperar ha de ser hasta el fin. Sabrás que aquella primera tirana es nuestra mala inclinación, la propensión al mal. Ésta es la que luego se apodera de un niño, previene a la razón y se adelanta; reina y triunfa en la niñez, tanto que los propios padres con el intenso amor que tienen a sus hijuelos condescienden con ellos, y porque no lllore el rapaz le conceden cuanto quiere, déjanle hacer su voluntad en todo y salir con la suya siempre:

-ματα. Εις τρόπον οπού η θέλησις εκείνη, προϊόντος του χρόνου, γίνεται κανών και γεμίζει τους παίδας από μύρια ελαττώματα· τους κάμνει εκδικητικούς⁹⁴, οξυθύμους, κοιλιοδούλους, ισχυρογνώμονας, ψεύστας, διασκορπιστάς, γεμάτους από φιλαυτίαν και αμάθειαν κολακεύοντας κατά πάντα τρόπον την φυσικήν τους κλίσιν και την φαντασίαν τους. Έτσι η κλίσιν γίνεται δέσποινα της νεότητος, βοηθουμένη υπό της ψευδούς αγάπης των γεννητόρων οπού προσφέρουσι τα ίδια τέκνα εις τους λάρυγγας των θηρίων, δηλονότι εις τας αλύσεις της κακίας και των παθών. Εις τρόπον οπού όταν έλθη η δευτέρα γυνή -η φωτοφόρος εκείνη οπού είναι το λογικόν, ομού με τας συνακολούθους γυναίκας οπού είναι αι αρεταί- ευρίσκει τα παιδιά [tachón] παραδεδομένα πλέον εις την ασωτίαν και πολλάκις αθεράπευτα. Υπερμαχεί το λογικόν να τα ελευθερώση και να τα βάλη εις τρίβους ασφαλείς, ευρίσκει όμως δυσκολίας μεγάλας εις τον σκοπόν του· μάλιστα εις τα παιδιά των πλουσίων, εις τους πρίγκηπες και εις τους μεγάλους αυθέντας οπού είναι ανατεθραμμένοι με περισσοτέραν ηδυπάθειαν και αλαζονείαν. Το αυτό λογικόν δηλοί και ο λίθος εκείνος

---

⁹⁴ εκδικητικούς: εκδικητούς en el manuscrito.

¶ en sorte que cette volonté devient leur regle, & les rend vicieux, vindicatifs, coleres, gourmands, obstinez, menteurs, dissipez, pleins d'amour propre & d'ignorance, ne refusant rien à leur naturel, ny à leurs caprices ; c'est ainsi qu'elle se rend maîtresse de la jeunesse, aidée par la fausse tendresse des parens, qui conduisent les enfans, dans la gueule des bêtes sauvages, c'est-à-dire dans les chaînes du vice, & des passions ; de maniere que quand la raison vient, qui est cette Reine de la lumiere, avec les vertus ses compagnes, elle les trouve déjà livrez à la débauche, & souvent sans remede : elle fait de grands efforts pour les en retirer, & pour leur faire prendre des routes plus seures ; elle trouve particulièrement de grandes difficultez dans ce dessein, à l'égard des enfans riches, des Princes, & des grands Seigneurs, qui sont élevez avec plus de délicatesse, & d'orgueil que les pauvres. Cette même raison est encore représentée par cette pierre

¶ y así, se cría vicioso, vengativo, colérico, glotón, terco, mentiroso, desenvuelto, llorón, lleno de amor propio y de ignorancia, ayudando de todas maneras a la natural, siniestra inclinación. Apodéranse con esto de un muchacho sus pasiones, cobran fuerza con la paternal convivencia, prevalece la depravada propensión al mal, y ésta, con sus caricias, trae un tierno infante al valle de las fieras a ser presa de los vicios y esclavo de sus pasiones. De modo que cuando llega la Razón, que es aquella otra reina de la luz, madre del desengaño, con las virtudes sus compañeras, ya los halla depravados, entregados a los vicios, y muchos de ellos sin remedio; cuéstate mucho sacarlos de las uñas de sus malas inclinaciones, y halla grande dificultad en encaminarlos a lo alto y seguro de la virtud, porque es llevarlos cuesta arriba. Perecen muchos y quedan hechos oprobio de su vicio, y más los ricos, los hijos de señores y de príncipes, en los cuales el criarse con más regalo es ocasión de más vicio; los que se crían con necesidad y tal vez entre los rigores de una madrastra son los que mejor libran, estas como Hércules, y ahogan serpientes de sus pasiones en la misma cuna

ο πολύτιμος, ο πάντοτε επωφελής εις εκείνον οπού τον βαστάζουνσι. Διότι εκείνο οπού εμυθολόγησαν οι παλαιοί περί του λίθου του ονομαζομένου ‘άνθρακος’ —ότι λάμπει εις το μέσον του σκότους— δεν είναι άλλον παρά το λογικόν, οπού φωτίζει την αμάθειαν και την κάμνει να γνωρίση την κακίαν και τα πρακτέα και τα μη πρακτέα. Αυτό είναι ένας λαμπρός αδάμας μεταξύ άκμωνος και σφυρίου, οπού αυξάνει την λάμψιν του η πενία και η κακοπάθεια· αυτό είναι ωσάν βάσανος λίθος οπού δεικνύει την διαφοράν του καλού και του κακού· τέλος πάντων, αυτό είναι ο μαγνήτης οπού έχει πάντοτε αντικείμενον εδικόν του τα αρκτικά μέρη της αρετής εις τα οποία, τη αληθεία, μας οδηγεί ασφαλώς. Αυτό ενόμισαν οι σοφοί να είναι ο εδικός μας πλέον ασφαλέστερος υπερασπιστής. Συνομιλούντες τοιουτοτρόπως, έφθασαν εις μίαν τρίοδον. Εκεί [borrado] ο Κριτίλος, βλέποντας τρεις οδούς εν ταυτώ, έπεσεν εις αμηχανίαν· επειδή και ήξευρεν ότι η κοινή παράδοσις δεν δίνει παράνω από δύο: μίαν εξ ευωνύμων, οπού είναι πλατεία και ευρύχωρος όμως επάνω εις φάραγγας και εις αμφικρήμους τόπους, και άλλην εκ δεξιών, η οποία είναι πετρώ-

¶ précieuse, toujours favorable à ceux qui la portent. Car ce que les Anciens ont attribué fabuleusement à l'escarboucle, de reluire au milieu des tenebres, n'est autre chose que la raison, qui éclaire l'ignorance, & fait reconnoître le vice ; elle est comme un fin diamant sous le marteau, & la souffrance, & la pauvreté en augmentent l'éclat ; c'est une pierre de touche, qui fait connoître la différence du bien & du mal ; enfin, c'est l'aimant qui a toujours pour objet le Nort de la vertu. En effet, elle nous y conduit seurement , & elle a toujours été regardée par les sages, comme nôtre plus assurée protectrice. En s'entretenant ainsi, ils arriverent à un carrefour, où aboutissoient trois chemins ; c'est là où Critile fut embarrassé : il sçavoit que la commune tradition ne donne aux hommes que deux chemins differens, l'un à gauche, qui est facile & agréable : mais qui mene dans les valons, & l'autre à droit qui est raboteux,

¶. —¿Qué piedra tan preciosa es esta —preguntó Andrenio— que nos ha entregado a todos con tal recomendación? —Has de saber —le respondió Critilo— que lo que fabulosamente atribuyeron muchos a algunas piedras, aquí se halla ser evidencia, porque ésta es el verdadero carbunclo que resplandece en medio de las tinieblas, así de la ignorancia como del vicio; éste es el diamante finísimo que entre los golpes del padecer y entre los incendios del apetecer está más fuerte y brillante; ésta es la piedra de toque que examina el bien y mal; ésta, la imán atenta al norte de la virtud; finalmente, ésta es la piedra de todas las virtudes que los sabios llaman el dictamen de la razón, el más fiel amigo que tenemos. Así iban confiriendo, cuando llegaron a aquella tan famosa encrucijada donde se divide el camino y se diferencia el vivir: estación célebre por la dificultad que hay, no tanto de parte del saber cuanto del querer, sobre qué senda y a qué mano se ha de echar. Viose aquí Critilo en mayor duda, porque siendo la tradición común ser dos los caminos (el plausible, de la mano izquierda, por lo fácil, entretenido y cuesta abajo, y al contrario el de mano derecha, áspero, desapacible y cuesta arriba), halló con no poca admiración que eran tres los caminos, dificultando más su elección. —¡Válgame el cielo! —decía: ¿y no es éste aquel tan sabido bivio donde el mismo Hércules se halló perplejo sobre cuál de los dos caminos tomaría?

-δης και δύσβατος όμως απάγει εις τον κολοφώνα του όρου. Απορούσε⁹⁵, λοιπόν, ποίαν στράταν από τας τρεις να εκλέξη. —Εδώ -λέγει- είναι περισσότεραι στράται παρά τας του Πυθαγόρου! Εκείνος τας edιαιρούσεν εις δύο: μίαν πλατείαν της Κακίας και άλλην στενήν της Αρετής, αίτινες απάγουσιν η μεν προς τιμωρίαν η δε εις αμοιβήν. Ο Επίκτητος πάλιν διΐσχυρίζετο λέγων ότι όλη η σοφία να συνίσταται εις την αποχήν και εις την υπομονήν: “άπεχε και υπόφερε”. Εκεί οπου ο Κριτίλος ευρίσκετο εις αυτήν την αμηχανίαν θαυμαζόμενος ποίαν οδόν να εκλέξη, καθώς ποτέ και ο Ηρακλής, ο Ανδρόνιος, κράζας μεγαλοφώνως: —Τι είναι -λέγει- εκείνος ο σωρός των πετρών οπου φαίνονται εις το μέσον τούτων των διαφόρων οδών; —Ας υπάγωμεν προς εκείνο το μέρος -απεκρίθη ο Κριτίλος-... Αυτός είναι ο μυστηριώδης λόφος του Ερμού, εν ω οι παλαιοί έβαλον την σοφίαν εις την οποίαν δια μέσου αυτού πρέπει να φθάση τινάς. —Αμή τι χρησιμεύουσιν αι πέτραι; -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος-. —Τας πέτρας πάλιν -απεκρίθη ο Κριτίλος- πρέπει να τας ρίπτουσιν οι διαβάται και με τον ίδιον τους κόπον να γίνουν άξιοι της μαθήσεως και της⁹⁶ σοφίας. Ας πλη-

⁹⁵ *Απορούσε*: *Απολούσε* en el manuscrito.

⁹⁶ *της*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ mais qui conduit au haut des montagnes ; cependant il en trouva trois. Il regarda de tous côtez, & s'interrogeoit luy-même, sur le choix qu'il devoit faire de ces chemins ; il disoit, il y en a plus icy, que dans le sentiment de Pitagore, sur la vie humaine ; il n'en divisoit les routes qu'en deux, une large pour le vice, & une étroite pour la vertu, & qui aboutissoient differemment, la premiere au châtiment, & la seconde à la recompense : c'est encore plus que ce qu'Epictete a prétendu, en nous disant que toute la sagesse consiste à s'abstenir, & à souffrir, *abstine & sustine*. Critile se trouva donc dans le même embarras, où fut jadis Hercule sur le choix de ces differens chemins, & il rêvoit à celui qu'il devoit prendre, quand Andrenio élevant la voix ; quel* monceau de pierres est-ce là, dit-il, qui se trouve justement au milieu de ces divers sentiers ? Marchons de ce côté-là, dit Critile ; c'est le misterieux amas de Mercure, danslequel les Anciens ont posé la sagesse, c'est par-là qu'il y faut parvenir : mais à quoy bon, repliqua Andrenio, ce tas de pierres ? ces pierres, répondit Critile en soupirant, il faut que les passans les jettent, & qu'ils meritent par leur travail ; d'avoir la science & la sagesse ; approchons nous

* Il manque icy quelque chose, que Gracian n'explique pas, & qui seroit necessaire pour la suite.

¶ Miraba adelante y atrás, preguntándose a sí mismo: —¿No es ésta aquella docta letra de Pitágoras, en que cifró toda la sabiduría, que hasta aquí procede igual y después se divide en dos ramos, uno espacioso del vicio y otro estrecho de la virtud, pero con diversos fines, que el uno va a parar en el castigo y el otro en la corona? Aguarda —decía—, ¿dónde están aquellos dos aledaños de Epicteto, el *abstine* en el camino del deleite y el *sustine* en el de la virtud? Basta que habemos llegado a tiempos que hasta los caminos reales se han mudado. —¿Qué montón de piedras es aquél —preguntó Andrenio— que está en medio de las sendas? —Lleguémonos allá —dijo Critilo—, que el índice del numen vial juntamente nos está llamando y dirigiendo. Éste es el misterioso montón de Mercurio, en quien significaron los antiguos que la sabiduría es la que ha de guiar y que por donde nos llama el cielo habemos de correr: eso está voceando aquella mano. —Pero el montón de piedras ¿a qué propósito? —replicó Andrenio—: ¡Extraño despejo del camino, amontonando tropiezos! —Estas piedras —respondió suspirando Critilo— las arrojan aquí los viandantes, que en eso pagan la enseñanza: ése es el galardón que se le da a todo maestro, y entiendan los de la verdad y virtud que hasta las piedras se han de levantar contra ellos. Acerquémonos

-σιάσομεν εις αυτήν την στήλην και εκεί θέλομεν εύρη τον χρησμόν οπού θέλει εξηγήσει την απορίαν μας... Ο Κριτίλος ανέγνωσεν την πρώτην επιγραφήν του χρησμού, η οποία περιείχεν ότι εις όλα τα πράγματα το μέσον πάντοτε πρέπει να πιάνομεν και όχι ποτέ το άκρον. Επάνω εις αυτήν την στήλην ήσαν γλυπτά ιερογλυφικά σχήματα, ομού με γνωμικά σοφών ανδρών εκλελεγμένα εκ των Ιστορικών και εκ των Ηθικών, τα οποία ο Ανδρόνιος εθεώρει και ο Κριτίλος τα διερμήνευεν. Εκεί παρετήρησαν την εικόνα του Φαέθοντος οπού τον ενουθέτει ο πατήρ αυτού να εκλέγη πάντοτε την μεσαίαν οδόν ως ασφαλεστέραν. —Ιδού η εικόν -είπεν ο Κριτίλος- ενός νέου υπερηφάνου οπού επιχειρίζεται μίαν μεγάλην υπόθεσιν χωρίς να θέλη να ακολουθήση καμμίαν καλήν συμβουλήν και, απατηθείς πάρευθυσ, εκπίπτει και της τύχης και της ζωής. Εθεώρησαν ομοίως τον Ίκαρον, δίχα πτερύγων καταπίπτοντα ουρανώθεν εν τοις ύδασι με όλον οπού τον ενουθέτησεν ο Δαίδαλος να πετασθή την μεσαίαν επαρχίαν. Ανεγνώρισαν ένα εκ των Επτά Σοφών της Ελλάδος όστις αθανάτισε το όνομά του με μόνον έν γνωμικόν οπού άφησε,

¶ de cette Colomne, où doit être l'Oracle qui expliquera nôtre doute. Critile lût la premiere inscription qui contenoit un vers d'Horace , où il y avoit qu'en toutes choses, il falloît toûjours prendre le milieu , & jamais les extrémitez. Cette Colomne étoit depuis le haut jusqu'en bas, artistement taillée en reliefs , aussi excellens en matiere que parfaits en figures hieroglifiques , avec des sentences judicieuses tirées de l'Histoire, & de la Morale. Andrenio les admiroit , & Critile les luy expliquoit ; ils y remarquerent l'Image de Phaëton, que son pere exhortoit de prendre toûjours la voye du milieu , parce qu'elle étoit la plus seure. Voilà dit, Critile, la figure d'un jeune homme orgueilleux qui passe à un grand employ, & qui ne veut suivre aucun bon conseil ; il s'égare bien-tôt, & perd souvent sa fortune avec la vie. Ils y virent aussi Icare sans ailes tombant du ciel dans l'eau , quelques avis que luy donnât Dedale de voler dans la moyenne region ; ils reconnurent un des sept Sages de la Grece, lequel a rendu son nom immortel par une seule sentence qu'il a laissée :

¶ a esta coluna, que ha de ser el oráculo en tanta perplejidad. Leyó Critilo el primer letrado, que con Horacio decía: *Medio hay en las cosas; tú no vayas por los extremos*. Estaba toda ella, de alto a bajo, labrada de relieve con extremado artificio, compitiendo los primeros materiales de la simetría con los formales del ingenio; leíanse muchos sentenciosos aforismos, y campeaban historias alusivas. Íbalas admirando Andrenio y comentándolas Critilo con gustoso acierto. Allí vieron al temerario joven montando en la carroza de luces, y su padre le decía: *Ve por el medio y correrás seguro*. —Éste fue —declaró Critilo— un mozo que entró muy orgulloso en un gobierno, y por no atender a la mediocridad prudente (como le aconsejaban sus ancianos), perdió los estribos de la razón, y tantos vapores quiso levantar en tributos, que lo abrasó todo, perdiendo el mundo y el mando. Seguía Ícaro desalado en caer, pasando de un extremo á otro, de los fuegos a las aguas, por más que le voceaba Dédalo: *¡Vuela por el medio!* —Éste fue otro arrojado —ponderaba Critilo— que no contento con saber lo que basta, que es lo conveniente, dio en sutilezas mal fundadas, y tanto quiso adelgazar, que le mintieron las plumas y dio con sus quimeras en el mar de un común y amargo llanto: que va poco de penas a penas. Aquél es el célebre Cleóbulo que está escribiendo en tres cartas consecutivas esta palabra sola, *Modo*, al rey que en otras tres le había pedido un consejo digno de su saber para reinar con acierto. Mira aquel otro de los siete de la Grecia eternizado sabio por sola aquella sentencia:

το οποίον λέγει ότι να αποφεύγωμεν πάντοτε την υπερβολήν εις όλα τα πράγματα, “μηδέν άγαν”, επειδή ως επί το πλείστον το πολύ βλάπτει περισσότερο παρά το ολίγον. Όλαι αι αρεταί εφάινοντο εκεί γλυπταί με μεγάλην τέχνην επάνω εις μικράς ασπίδας ιστάμεναι κατά σειράν· κάθε μία εις το μέσον της ασπίδος, αναμεταξύ δηλαδή των δύο άκρων, έχουσα υποκάτωθεν την Ανδρείαν η οποία τας υπεστήριζεν όλας και επάνωθεν την Φρόνησιν οπού τας εστεφάνωνε. Ο Ανδρόνιος ηυφραίνετο να βλέπει και να αναγινώσκη αυτά τα πράγματα. Και, εν τοσούτῳ, πολλοί και άλλοι άνθρωποι έφθασαν εις εκείνο το τρίστρατον⁹⁷. εξ ὧν ένας, χωρίς να στοχασθή ή να ερευνήση την στράταν οπού ανήκεν εις τον εαυτόν του, επίασε την πλέον ανωφερή όμως ο άνεμος ευθύς τον έρριψε κάτω εις την γην. Ήτον άλλη μία στράτα, γεμάτη από αιχμάς σιδήρου και ακάνθας και τριβόλους, την οποίαν ο Ανδρόνιος ενόμισε παντελώς αδιόδευ[mancha de tinta]τον· με όλον τούτο, είδεν ανελπίστως ότι πολλοί εβιάζοντο να περιπατήσωσιν εις αυτήν και μάλιστα εσυνερίζοντο ποίος να προηγείται.

---

⁹⁷ *τρίστρατον*: *τρίστατον* en el manuscrito.

¶ elle porte d'éviter toûjours le trop en toutes choses, *ne quid nimis*, parce que d'ordinaire le plus préjudicie davantage que le moins; toutes les vertus y étoient représentées en relief, avec beaucoup d'art sur de petits boucliers, & mises par ordre, chacune au milieu de leurs deux extrémités, ayant la Force au dessous qui les soutenoit toutes, & la Prudence qui les couronnoit. Andrenio eut bien de la joye de voir, & de lire toutes ces choses. Pendant que Critile & luy étoient attentifs à les considerer, beaucoup d'autres gens, arriverent à ce carrefour; il en vint un, lequel sans s'informer du chemin qui pouvoit mieux lui convenir, prit le plus élevé, mais le vent le jetta bien-tôt par terre. Il y avoit aussi un chemin qui étoit plein de pointes de fer, & de chausses-trappes, Andrenio se persuada que personne ne le prendroit; néantmoins il vit avec étonnement, que plusieurs s'empressoient d'y aller & que même ils se pousoient pour y être des premiers.

¶ *Huye en todo la demasía*, porque siempre dañó más lo más que lo menos. Estaban de relieve todas las virtudes con plausibles empresas en tarjetas y roleos. Comenzaban por orden, puesta cada una en medio de sus dos viciosos extremos y en lo bajo la Fortaleza (asegurando el apoyo a las demás) recostada sobre el cojín de una columna media entre la Temeridad y la Cobardía. Procediendo así todas las otras, remataba la Prudencia como reina, y en sus manos tenía una preciosa corona con este lema: Para el que ama la mediocridad de oro. Léíanse otras muchas inscripciones que formaban lazos y servían de definiciones al Artificio y al Ingenio. Coronaba toda esta máquina elegante la Felicidad muy serena, recordada en sus varones sabios y valerosos, ladeaba también de sus dos extremos, el Llanto y la Risa, cuyos atlantes eran Heráclito y Demócrito, llorando siempre aquél, y éste riendo. Mucho gustó Andrenio de ver y de entender aquel maravilloso oráculo de toda la vida. Mas ya en esto se había juntado mucha gente en pocas personas, porque los más, sin consultar otro numen que su gusto, daban por aquellos extremos llevados de su antojo y su deleite. Llegó uno, y sin informarse, muy a lo necio echó por otro extremo bien diferente del que todos creyeron, que fue por el de presumido, con que se perdió luego. Tras éste venía un vano que tan mal y sin preguntar, pero con lindo aire, tomó el camino más alto; y como él estaba vacío de hueco y el viento iba arreciando, vencióle presto y dio con él allí abajo, con venganza de muchos: que, como iba tan alto, el subir y el caer fue a vista y a risa de todo el mundo. Había un camino sembrado de abrojos, y cuando se persuadió Andrenio que ninguno iría por él, vio que muchos se apasionaban y había puñadas sobre cuál sería el primero.

Ἐπειτα παρετήρησεν ὅτι ἡ πλέον εύκολος στράτα ἦτον ἡ πλέον πεπατημένη· καὶ ἐρωτώντας ένα άνθρωπον ὅπου ὁδευε δι' αὐτῆς δια ποίαν αἰτίαν δεν υπάγει δι' ἄλλης οδοῦ, ἀπεκρίθη ὅτι δια να μην υπάγη μόνος. Ου πόρρω ἐκείθεν ἦτον ἄλλη οδός λίαν βραχεία⁹⁸· με ὅλον τούτο, πάντες οἱ πορευόμενοι δι' αὐτῆς εἶχον μαζί τους μεγάλην ποσότητα τροφῆς, μόλις ὁμως ἐφθانون ἕως το ἡμισυ της οδοῦ καὶ ἀπέκαμνον ἀπό το βάρος των τοσούτων βρωμάτων καὶ πομάτων. Μερικοί ἤθελον να περιπατήσωσιν εἰς τον αέρα· ὁμως ευθύς κατεστρέφετο ἡ κεφαλὴ τους καὶ ἐπιπτον εἰς τὴν γην, ἀγκαλα καὶ δεν ἐζητούσαν οὔτε τὴν γην οὔτε τον ουρανόν. Ἄλλοι ἐπορεύοντο εἰς τρίβους τερπνὰς καὶ ἡδονικὰς δια μέσου κήπων καὶ χλοηρῶν πεδιάδων ομοῦ με συντροφίας καταθυμίους, σκιρτώντες πάντοτε καὶ χορεύοντες· εἰς τρόπον οποῦ ἀπέκαμνον πολλὰ πρῶιμα καὶ τέλος εὐρίσκοντο ἐν ἀηδία καὶ ἀδυναμία καὶ τούτο τους ἔκαμε να ἀναστενάζουσι καὶ να ιδρώνουσιν. Εἰδειλίαζον ἅπαντες να περάσωσιν ἀπό κάποιον τόπον επικίνδυνον δι' αἰτίαν των κλεπτῶν οποῦ τον ἐκρατούσαν καὶ φοβούμενοι δεν ἐμπιστεύοντο⁹⁹ παντελῶς ἕνας τον ἄλλον· ὁμως τελευταῖον, ἐγίνοντο ὅλοι κλέ-

⁹⁸ *βραχεία*: *βραχεί* en el manuscrito.

⁹⁹ *ἐμπιστεύοντο*: *ἐπιστεύοντο* en el manuscrito.

¶ Après il s'aperçut que le chemin le plus facile étoit le plus battu , & ayant demandé à un homme qui y étoit pourquoi il n'en prenoit pas un autre, il répondit que c'étoit pour ne pas aller seul. Il y avoit un peu plus loin un autre chemin qui étoit fort court cependant tous ceux qui le prenoient portoient avec eux un grand amas de vivres , mais à peine en avoient-ils fait la moitié, qu'ils succomboient sous le poids de tant de provisions ; quelques-uns vouloient marcher en l'air, mais aussi-tôt la tête leur tournoit, & se laissoient tomber, ils ne cherchoient ny le Ciel ny la terre ; d'autres s'acheminoient dans des routes douces et délicieuses , ils alloient de parterres en prairies , avec des compagnies agréables toûjours sautans & dançans, en sorte qu'ils se lassoient de bonne heure, & se trouvoient à la fin sans goût, & sans force, ce qui les faisoit soupirer & suer ; tous apprehendoient un certain passage fort dangereux, à cause des voleurs qui l'occupoient , l'on ne se fioit point les uns aux autres, mais à la fin ils devenoient tous voleurs,

¶ El carril de las bestias era el más trillado, y preguntándole a un hombre (que lo parecía) cómo iba por allí, respondió que por no irse solo. Junto a éste estaba otro camino muy breve, y todos los que iban por él hacían gran prevención de manjares y de regalos, mas no caminaban mucho, que más son los que mueren de ahito que de hambre. Pretendían algunos ir por el aire, pero desvanecíaseles la cabeza, con que caían; y éstos de ordinario no daban en cielo ni en tierra. Encarrilaban muchos por un paseo muy ameno y delicioso, íbanse de prado en prado muy entretenidos y placenteros, saltando y bailando, cuando a lo mejor caían rendidos, sudando y gritando, sin poder dar un paso, haciendo malísimas caras por haberlas hecho buenas. De un paso se quejaban todos que era muy peligroso, infestado siempre de ladrones; y con que lo sabían, echaban no pocos por él, diciendo que ellos se entenderían con los otros: y al cabo, todos se hacían ladrones,

-πται και έκλεπτον αναμεταξύ τους. Μερικοί ερωτούσαν αν εκ του όχλου ευρίσκεται τινάς [borrado] να συμφωνή με την εδικήν τους γνώμην και να ηξεύρη την χαμένην στράταν· και ενομίζαμεν ότι δια να την αποφύγωσιν ερωτώσιν, όμως είδομεν όλον το εναντίον επειδή και την επρόκριναν μετά χαράς. Εις τους όποιους αναμεταξύ βλέποντας ο Ανδρόνιος μερικούς χρησίμους τους ηρώτησε διατί ακολουθούσιν εκείνην την τρίβον· και απεκρίθησαν ότι δεν την ακολουθούσιν εκείνοι αλλ' η φυσική τους κλίσις τους καταναγκάζει. Εφάνη, προς τούτοις, παράδοξον το να βλέπουσι πλήθος άλλων ανθρώπων οπού περιπατούσαν όλην την ημέραν χωρίς να κάμνουσι κανένα πράγμα, παρά μόνον να περιφέρονται ωσάν οι τροχοί του μύλου χωρίς να προβαίνουν ούτε έν βήμα ποδός προς το κέντρον. Άλλοι δεν εδύναντο ποτέ να εύρωσι την στράταν ή αν άρχιζαν να περιπατούσι δεν την ετελείωναν, βραδύνοντες και ιστάμενοι πανταχού και πάντοτε εν αμφιβολία, θέλοντες να κάμνουσι με τας χείρας όσον και με τους πόδας. Ήσαν τινές εξ αυτών οπού ποτέ δεν έφθανον εκεί οπού έμελλον να υπάγουσι· και είπεν ένας την αιτίαν ότι ήθελε να εύρισκε μίαν στράταν δια της οποίας να μην επέρασεν ουδέποτε

¶ & se voloient entr'eux : quelques-uns demandoient , au grand étonnement d'Andrenio & à la satisfaction de Critile , s'il n'y avoit point dans la troupe des gens de leur humeur, & qui sçeussent les chemins perdus: il y avoit apparence que c'étoit pour les éviter ; mais on vit tout le contraire, ils les prirent gayement. Andrenio voyant parmy eux des gens d'importance, il leur demanda pourquoy ils suivoient cette route ; ils répondirent que ce n'étoit pas eux qui marchoient, mais que leur naturel les emportoit. Ce qui parut aussi fort bizarre, étoit de voir une autre troupe d'hommes, qui alloient toute la journée sans faire autre chose que tourner comme des rouës de moulin , sans avancer un seul pas vers le centre ; d'autres ne pouvoient jamais trouver le chemin , ou s'ils commençoient à marcher, ils ne pouvoient achever; ils s'amusoient & s'arrêtoient partout , ils étoient toujours dans l'incertitude , ils vouloient que les mains en fissent autant que les pieds. Il y en avoit qui n'arrivoient jamais où ils devoient aller ; il y en eut un qui en dit la raison ; c'est parce que je voudrois trouver un chemin par où personne n'eût encore passé :

¶ robándose unos a otros. Preguntaban unos (con no poca admiración de Andrenio y gusto de Critilo, por topar quien reparase y se informase), pedían cuál era el camino de los perdidos: creyeron que para huir dél, y fue al contrario, que en sabiéndolo, tomaron por allí la derrota. —¿Hay tal necesidad? —dijo Andrenio. Y viendo entre ellos algunos personajes de harta importancia, preguntáronles cómo iban por allí, y respondieron que ellos no iban, sino que los llevaban. No era menos calificada la de otros que todo el día andaban alrededor, moliéndose y moliendo, sin pasar adelante ni llegar jamás al centro. No hallaban el camino otros: todo se les iba en comenzar a caminar; nunca acababan, y luego paraban, no acertando a dar un paso, con las manos en el seno y si pudieran aun metieran los pies: éstos jamás llegaban al cabo con cosa. Dijo uno que él quería ir por donde ningún otro hubiese caminado jamás:

άλλος τις. Πλην δεν εδυνήθη κανείς να δείξη τοιαύτην οδόν και, ακολουθήσας¹⁰⁰ την ιδίαν του φαντασίαν, απώλετο παραχρήμα. —Επαρατήρησες -είπεν ο Κριτίλος προς τον Ανδρόνιον- ότι όλοι σχεδόν αυτοί οι άνθρωποι επίασαν την στράταν των άλλων και όχι την εδικήν τους; Ο αμαθής φαντάζεται και αλαζονεύεται, ο ειδήμων υποκρίνεται να μην ηξεύρη τίποτε· ο αχρείος επαγγέλεται ανδρείαν και προσποιήται να πιάνη τα όπλα, ο ανδρείος δεν καταδέχεται το να οπλίζεται· ο πλούσιος δεν μεταδίδει τίποτε και ο πένης είναι υπέρ το μέτρον μεταδοτικός· η ωραία προσποιείται αμέλειαν του εαυτού της και η δυσειδής προκρίνει να αποθάνη παρά να μη φυκιωθή και να μην εμφανισθή· ο ηγεμών διάγει ανθρωπίνως και ο ουτιδανός άνθρωπος θεοποιεί τον εαυτόν του· ο λόγιος φυλάττει σιωπήν και ο άφρων θέλει πάντοτε να λαλή· ο επιτήδειος φοβείται να επιχειρισθή ο δε σκαιός δεν ευρίσκει καμίαν δυσκολίαν· τέλος πάντων, θέλεις ιδή ότι βαδίζουνσι προς το άκρον του παρόντος βίου. Όσον το καθ' ημάς, ας πιάσωμεν την ασφαλεστέραν οδόν, αν καλά ολίγον πατημένην, όπου είναι η φρόνησις και η μακαρία μετριότης· αυτή

---

¹⁰⁰ ακολουθήσας: ακολουθήσαν en el manuscrito.

¶ L'on ne pût luy en enseigner ; c'est-pourquoy il suivit son caprice , & se perdit bien-tôt. N'as-tu pas remarqué, dit Critile, que presque tous ces gens-là ont pris le chemin des autres & non le leur ? L'ignorant est présomptueux , le sage feint de ne rien sçavoir, le poltron fait le vaillant, il affecte de s'armer , le brave tient cela au dessous de luy, le riche ne donne point, & le pauvre est prodigue; la belle affecte la négligence , & la laide meurt d'envie de se parer & de se faire voir ; le Prince s'humanise , & l'homme de rien prend des airs de divinité ; l'éloquent garde le silence, & le sot veut toujours parler ; l'adroit craint d'entreprendre , & le grossier ne trouve rien de difficile; enfin tu verras que tous vont toujours aux extrémités dans le chemin de cette vie. Pour nous prenons-en un sûr, quoique moins fréquenté, qui est la prudence, & l'heureuse mediocrité,

¶ nadie le pudo encaminar; tomó el de su capricho y presto se halló perdido. —¿No adviertes —dijo Critilo— que casi todos toman el camino ajeno y dan por el extremo contrario de lo que se pensaba? El necio da en presumido, y el sabio hace del que no sabe; el cobarde afecta el valor y todo es tratar de armas y pistolas y el valiente las desdeña; el que tiene da en no dar y el que no tiene desperdicia; la hermosa afecta el desaliño y la fea revienta por parecer; el príncipe se humana y el hombre bajo afecta divinidades; el elocuente calla, y el ignorante se lo quiere hablar todo; el diestro no osa obrar, y el zurdo no para. Todos, al fin, verás que van por extremos, errando el camino de la vida de medio a medio. Echemos nosotros por el más seguro, aunque no tan plausible, que es el de una prudente y feliz medianía,

είναι η πλέον ομαλή και ευδιάβατος και επαινετή. Ολίγοι άνθρωποι την ακολουθούν, ευθύς όμως θέλομεν την αισθανθή μίαν χαράν εσωτερικήν και μίαν αληθινήν ανάπαυσιν της συνειδήσεως. Θέλομεν ιδή ότι αυτά αι πέτραι θέλουσι γίνη εις ημάς λίθοι πολυτελείς και πλούσιαι αμοιβαί του λογικού· και ως ο ήλιος, λάμποντες με τας ακτίνας των ωσάν με τοσαύτας γλώσσας, θέλουσιν ειπή προς ημάς: —Ιδού η οδός της αληθείας και η μόνη τρίβος της ζωής! Αι επίλοιποι στράται οπού τόσοι άνθρωποι περιπατούσιν, άγουσιν εν τυφλότητι οπού η κρίσις απόλλυται και η ψυχή σκοτοδινιάται. Πορευόμενοι, λοιπόν, δι' αυτής της τρίβου, ο Ανδρόνιος παρετήρησεν ότι επροχωρούσαν πάντοτε προς τον ουρανόν και εμακρύνοντο από την γην. Το είπε τω Κριτίλφ και απεκρίθη ότι ούτως έχει· και ότι [tachón] αύτη είναι η τρίβος του ουρανού οπού απάγει εις την αιωνιότητα δια μέσου της γης, η οποία είναι πολλώ κατωτέρα εκείνου επειδή και οι οδεύοντες δι' αυτής της οδού είναι προεστώτες των άλλων καθό γείτονες των αστέρων οπού τους οδηγούσι και τους φωτίζουνσι. Του λοιπού, ιδού περιπλεκόμεθα μεταξύ εις τας σπιλάδας του κόσμου· τουτέστι πλησιάζομεν εις

¶ c'est le plus facile & le plus louable, peu de gens le suivent, mais d'abord que nous y serons, nous sentirons une joye interieure & un vray repos de conscience : nous nous appercevrons que ces pierres deviendront pour nous précieuses & de riches recompenses de la raison ; elles brilleront comme un Soleil , leurs rayons seront autant de langues qui diront , voici le chemin de la verité & la seule route de la vie ; les autres que tant d'hommes suivent, ne conduisent que dans l'aveuglement, où le jugement se perd & l'ame s'offusque. En marchant donc par cette route , Andrenio s'aperçut qu'ils avançaient toujours vers le ciel , & s'éloignoient de la terre : il le dit à Critile, qui en convint & ajoûta que c'étoit en effet la voye du ciel qui mene à l'éternité , par la terre qui luy est de beaucoup inferieure , puis que ceux qui y marchent , sont maîtres des autres , comme voisins des Astres qui les guident, & qui les éclairent ; au reste continua-t-il, nous voilà embarrassez entre les écueils du monde ; c'est-à-dire près d'entrer dans

¶ no tan dificultoso como el de los extremos por contenerse siempre en un buen medio. Pocos le quisieron seguir, mas luego que se vieron encaminados sintieron una notable alegría interior y una grande satisfacción de la conciencia. Advirtieron más que aquellas preciosas piedras, ricas prendas de la razón, comenzaron a resplandecer tanto, que cada una parecía un brillante lucero, haciéndose lenguas en rayos y diciendo: “¡Este es el camino de la verdad, y la verdad de la vida!” Al contrario, todas las de aquellos que siguieron sus antojos se vieron perder su luz; de modo que parecieron quedar de todo punto ofuscadas, y ellos eclipsados: tan errado el dictamen como el camino. Viendo Andrenio que caminaban siempre cuesta arriba, dijo: —Este camino más parece que nos lleva al cielo que al mundo. —Así es —le respondió Critilo—, porque son las sendas de la eternidad, y aunque vamos metidos en nuestra tierra, pero muy superiores a ella, señores de los otros y vecinos a las estrellas; ellas nos guíen, que ya estamos engolfados entre Scila y Caribdis del mundo. Esto dijo al entrar en una

μίαν των πλέον ευμορφότερων πόλεων, την μεγάλην Βαβυλώνα της Ισπανίας, το ταμείον του εδικού της πλούτου, το ιερόν θέατρον των Μαθημάτων και των Όπλων, την σφαίραν της ευγενείας και την κοινήν πλατείαν της ζωής. Ο Ανδρόνιος έμεινεν εξεστηκώς βλέποντας τοσούτον δήμον οπού δεν εγνώριζε παντελώς. Εσύγκρινε την εκ του σπηλαίου έξοδον αυτού με την είσοδον του κόσμου, τον οποίον αν και εφαντάσθη πρότερον εις την διάνοιάν του μετέπειτα τον εστοχάσθη και αληθώς τον ηύρε¹⁰¹ πολλώ διαφορετικόν της υπολήψεώς του. Όμως το παραδοξότερον ήτον ότι δεν ηδύνατο να εύρη κανένα άνθρωπον εις μίαν πόλιν τόσον πολυάνθρωπον, αν καλά και τον εξήτει εν ώρα μεσημβρίας. —Τι δηλοί τούτο; -είπε-. Τι γεγόνασιν οι τοσούτοι άνθρωποι οπού ήσαν κάτοικοι ενταύθα; Δεν είναι πατρίς αυτών η γη και η πλέον τερπνή κατοικία; Πώς είναι δυνατόν να εγκατέλειπον ευθύς τον κόσμον αφού εισήλθον εις αυτόν; Υπήγον, λοιπόν, αμφότεροι, ο ένας από το ένα μέρος και ο έτερος από το άλλο, δια να απαντήσωσι τινά άνθρωπον. Την δε έκβασιν της επιμελείας αυτών θέλομεν την διηγηθή εν ταις κατωτέρω ομιλίς.

---

¹⁰¹ *ηύρε*: *εύρε* en el manuscrito.

¶ une de ses plus belles Villes, la grande Babilone d’Espagne, le Magazin de ses Richesses, le Theatre Auguste des Lettres & des Armes, la Sphere de la Noblesse, & la place publique de la vie. Andrenio demeura surpris , en voyant tant de peuple qu’il ne connoissoit pas, il compara la sortie de sa caverne à l’entrée du monde ; si auparavant il l’avoit imaginé en son esprit , il le considera depuis ; & en effet, il le trouva bien different de sa pensée : mais ce qui lui parut plus étrange, fut de ne pouvoir trouver un seul homme dans une Cité si peuplée, quoiqu’il le cherchât en plein midy. Qu’est-ce que cela veut dire, disoit-il, que sont devenus tant d’hommes, qui ont été faits ? La terre n’est-elle pas leur patrie & leur plus agréable demeure ? Comment se peut il qu’ils ayent si tôt abandonné le monde après y être venus ? Ils allerent donc tous deux, l’un d’un côté & l’autre de l’autre, afin d’en rencontrer quelqu’un ; le succez de ces soins s’apprendra dans le discours suivant.

¶ de sus más célebres ciudades, gran Babilonia de España, emporio de sus riquezas, teatro augusto de las letras y las armas, esfera de la nobleza y gran plaza de la vida humana. Quedó espantado Andrenio de ver el mundo, que no le conocía; mucho más admirado que allá cuando salió a verlo de su cueva. Pero ¿qué mucho?, si allí lo miraba de lejos y aquí tan de cerca, allí contemplando, aquí experimentando: que todas las cosas se hallan muy trocadas cuando tocadas. Lo que más novedad le causó fue el no topar hombre alguno, aunque los iban buscando con afectación, en una ciudad populosa y al sol de medio día. —¿Qué es esto —decía Andrenio—, dónde están estos hombres? ¿Qué se han hecho? ¿No es la tierra su patria y tan amada, el mundo su centro, y tan requerido? Pues ¿cómo lo han desamparado, dónde habrán ido que más valgan? Iban por una y otra aparte solícitamente buscándolos sin poder descubrir uno tan sólo, hasta que... Pero cómo y dónde los hallaron, nos lo contará la otra crisi.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ^{ον}
Χαρακτήρ του κόσμου

Ἡ λέξις ‘κόσμος’ σημαίνει ‘σύνθετον τέλειον πάντων των κτισμάτων’. παράγεται δε το ὄνομα ἐκ τῆς οικείας καλλονῆς, διότι θέλει νὰ εἰπῇ ‘ευμορφία’ καὶ ‘τελειότης’. Πρέπει νὰ τον νομίζομεν ὡσάν παλάτιον· χαρακτηρισμένον μὲν ὑπὸ τῆς ἀπείρου Σοφίας, οἰκοδομημένον δὲ ὑπὸ τῆς Παντοδυναμίας καὶ καλλωπισμένον μὲ τὴν Θεϊὰν Παρουσίαν δια νὰ χρησιμεύσῃ εἰς κατοικίαν τοῦ ἀνθρώπου οὐοῦ εἶναι ἐν αὐτῷ βασιλεύς. Ὁ οὐοῖος, ἔχοντας μερίδιον το λογικόν, ὄχι μόνον ἔχει χρέος νὰ προοδεύσῃ ἐν τούτῳ τῷ παλατίῳ ἀλλὰ ἀκόμη νὰ το φυλάττῃ εἰς τὴν τελειότητα οὐοῦ ὁ Θεός το φκοδόμησε· διότι ἡ χρήσις αὐτοῦ πρέπει νὰ συμφωνῇ μὲ το τέλος τοῦ καὶ μὲ το ὄνομά τοῦ. Ὅταν ὁμῶς στοχασθῶμεν πόσον ὁ ἄνθρωπος ἀκολουθεῖ τούτον τον σκοπόν, τον εὐρίσκομεν εἰς τον κόσμον ὡσάν εἰς ἓνα τόπον ἀπολωλότα· ἐπειδὴ καὶ οὔτε γνωρίζεται πλέον ὁ κόσμος ἐξαιτίας τῆς διαφθοράς¹⁰² καὶ τῆς ἀφροσύνης των ἐγκατοίκων. Οἱ ἡμέτεροι οδοιπόροι ὑπήγον πάντοτε μετὰ προσοχῆς μεγάλης ζητούντες ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ ἡμποροῦσι νὰ εὐ-

---

¹⁰² διαφθοράς: διαφοράς en el manuscrito.

CHAPITRE VI
Caractere du siècle

LE mot de monde signifie un composé parfait de tout ce qui est créé, son nom se tire de sa beauté ; car il veut dire beau & parfait : il faut le regarder comme un Palais dessiné par la Sagesse infinie, fabriqué par la Toute-puissance & orné par la presence divine, afin qu'il serve de demeure à l'homme qui en est le Roy ; lequel ayant la raison en partage non seulement y doit présider , mais le maintenir en la perfection que Dieu l'a formé, car son usage doit être conforme à sa fin & à son nom. Mais quand on considere combien l'homme suit peu ce dessein, l'on se trouve dans le monde , comme dans un país perdu, l'on ne s'y connoît plus, eu égard à la corruption & à la folie de ceux qui l'habitent. Nos voyageurs alloient toujours avec grande attention chercher un homme sans en pouvoir dé-

CRISI SEXTA
Estado del Siglo

Quien oye decir mundo concibe un compuesto de todo lo criado muy concertado y perfecto, y con razón, pues toma el nombre de su misma belleza: mundo quiere decir lindo y limpio; imagínase un palacio muy bien trazado, al fin por la infinita sabiduría, muy bien ejecutado por la omnipotencia, alhajado por la divina bondad para morada del rey hombre, que como partícipe de razón presida en él y le mantenga en aquel primer concierto en que su divino Hacedor le puso. De suerte que mundo no es otra cosa que una casa hecha y derecha por el mismo Dios y para el hombre, ni hay otro modo cómo poder declarar su perfección. Así había de ser, como el mismo nombre lo blasona, su principio lo afianza y su fin lo asegura; pero cuán al contrario sea esto y cuál le haya parado el mismo hombre, cuánto desmienta el hecho al dicho, póndelelo Critilo, que con Andrenio se hallaban ya en el mundo, aunque no bien hallados en fee de tan personas. En busca iban de los hombres sin poder des-

-ρώσιν ούτε ένα. Τέλος πάντων, μετά μακράν οδοιπορίαν και μετά πολύν ιδρώτα, απήντησαν το ήμισυ ενός ανθρώπου ενωμένον με το ήμισυ ενός κτήνους. Ο Κριτίλος εχάρη και ο Ανδρόνιος έφριξε και ηρώτησε: —Τι τέρας είναι τούτο; —Μη φοβάσαι! -απεκρίθη εκείνος·- επειδή και αυτό είναι μάλλον άνθρωπος παρά οι άνθρωποι. Είναι κύριος των βασιλέων και βασιλεύς των κυρίων· ούτως έστιν ο Κένταυρος Χείρων και είχομεν καλήν τύχην οπού τον απηντήσαμεν! Αυτός θέλει μας οδηγήσει εις ταύτην την πρώτην είσοδον του κόσμου και θέλει μας διδάξει τίνι τρόπω πρέπει να ζήσωμεν· διότι όλον το παν εξήρηται από μίαν ευτυχή αρχήν. Προσήλθον, λοιπόν, και έδωκαν αυτώ χαιρετισμόν, όστις ανταπεκρίθη ως εικός. Είπον αυτώ ότι με πολύν κόπον εξητούσαν άνθρωπον και, με όλην τους την επιμέλειαν, δεν εδυνήθησαν να εύρωσιν ούτε ένα. —Δεν θαυμάζω παντελώς εις τούτο -είπεν ο Κένταυρος-. Επειδή και ημείς δεν είμεθα εις αιώνα ανθρώπων, τουτέστιν εκείνων των περιφήμων ανδρών του καιρού των προπατόρων μας καθώς ήτον ο δον Αλόγγιος, ο Μέγας Καπετάνος Γονσάλβος και ο Ενρίκος Δ^{ος}, βασιλεύς της Γαλλίας. Όχι, δεν φαίνονται πλέον τοιούτοι ήρωες· μόλις τους ενθυμούμεθα! Δεν βλέπωμεν πλέον τα

¶ -couvrir un seul ; à la fin après une longue traite & beaucoup de fatigues ils en rencontrèrent la moitié, d'un jointe à la moitié d'une bête. Critile en fut aussi aise qu'Andrenio épouvanté; il demanda donc à son amy quel monstre c'étoit-là? Ne crains point, luy dit-il, parce qu'il est plus homme que les hommes mêmes : celui-cy est le maître des Rois & le Roy des maîtres; c'est le Centaure Chiron ; ô qu'il arrive à propos ! il nous guidera en cette premiere entrée du monde , il nous enseignera comment il y faut vivre , car tout dépend d'un heureux commencement. Ils allerent donc à lui & le saluerent , il répondit à leur civilité ; ils luy dirent la peine où ils étoient de chercher un homme , & qu'après s'être donnez pour cela toute sorte de soins , ils n'avoient pû en trouver un seul. Cela ne me surprend pas, répondit le Centaure, puisque nous ne sommes pas dans le siècle des hommes , je veux dire de ces hommes fameux du temps de nos Peres, tels qu'ont été Dom Alonze , le grand Capitaine Gonsalve , & Henri IV. Roy de France ; non , l'on ne voit plus de ces Heros, à peine même s'en souvient on , l'on n'en voit pas les

¶ -cubrir uno, cuando al cabo de rato y cansancio toparon con medio, un medio hombre y medio fiera. Holgóse tanto Critilo quanto se inmutó Andrenio, preguntando: —¿Qué monstruo es éste tan extraño? —No temas —respondió Critilo— , que éste es más hombre que los mismos: éste es el maestro de los reyes y rey de los maestros, éste es el sabio Quirón. ¡Oh qué bien nos viene y cuán a la ocasión!, pues él nos guiará en esta primera entrada del mundo y nos enseñará a vivir, que importa mucho a los principios. Fuese para él, saludándole, y correspondió el centauro con doblada humanidad; díjole cómo iban en busca de los hombres y que después de haber dado cien vueltas no habían podido hallar uno tan sólo. —No me espanto —dijo él—, que no es este siglo de hombres: digo, aquellos famosos de otros tiempos. ¿Qué, pensabais hallar ahora un don Alonso el Magnánimo en Italia, un Gran Capitán en España, un Enrico IV en Francia haciendo corona de su espada y de sus guarniciones lises? Ya no hay tales héroes en el mundo, ni aun memoria dellos.

ίχνη τους, αν καλά και η ευκαιρία να μην έλειψε. —Πόθεν προέρχεται, λοιπόν, -ηρώτησεν ο Κριτίλος- τούτον το ελάττωμα; —Πολλά είναι -απεκρίθη ο Κένταυρος- να ειπούμεν περί τούτου. Πολλοί την σήμερον όχι μόνον θέλουν να είναι υπέρ εκείνους τους παλαιούς αλλ' ακόμη διΐσχυρίζονται να είναι το παν, αν καλά και κατά βάθος να είναι το ουδέν· καλύτερον ήτον να μην ήθελον είσθαι ποτέ οι τοιούτοι. Όμως όταν τους ακροάζεσαι ήθελες ειπή ότι αυτοί με την προθυμίαν τους ήρπασαν το περισσότερον μέρος της δόξης οπού ανήκει εις τον εαυτόν τους, εις το οποίον απατώνται ανοήτως. Τούτο το ελάττωμα πρέπει να το αποδώσομεν μάλλον εις τα πολυάριθμα εγκλήματα οπού επιπολάζουν την σήμερον ατιμωρητί και εις την ολίγην κλίσιν οπού έχομεν προς την αρετήν, άνευ της οποίας δεν ημπορεί να έχη ύπαρξιν το ηρωϊκόν μέγεθος. Η Αφροδίτη¹⁰³, κατά τον παρόντα καιρόν, ενίκησεν τον Άρην και την Αθηνάν και απεκατεστάθη δέσποινα· αυτή[tachón] δεν θέλει άλλους αθλητάς παρά μόνον καρδίας θηλυπρεπείς και χαμαιζήλους και προσέτι μεγαλαύχους και κομπορρήμονας, οπού συγγέουσι και διαφθείρουσι τα πάντα. Δεν ευαρεστείται εις άνδρας οπού ευδοκιμούσιν εν

---

¹⁰³ Αφροδίτη: Αφροδι en el manuscrito.

¶ traces , quoique les occasions n'en ayent pas manqué ; d'où vient donc ce deffaut, demanda Critile ? Ho, répondit Chiron , il y a bien des choses à dire là dessus , beaucoup de ceux d'aujourd'huy non seulement veulent être plus que ceux là, mais encore ils veulent tout être, quoiqu' au fonds ils soient moins que rien , il vaudroit mieux qu'ils n'eussent jamais été; cependant à les entendre, l'on diroit que l'envie leur a ravi la plus grande partie de la gloire qu'ils meritent , en quoy ils se trompent lourdement; il faut plutôt attribuer ce deffaut au grand nombre de vices qui regnent impunément , & au peu de goût qu'on a pour la vertu, puisque sans elle il ne peut y avoir de grandeur héroïque : Venus a démonté Bellonne & Minerve , elle est devenuë maîtresse, elle ne veut pour Athletes que des cœurs effeminez & bas , que des Ramonneurs qui barboüillent & qui gâtent tout. Les hommes éminents dans

¶ —¿No se van haciendo? —replicó Andrenio. —No llevan traza, y para luego es tarde. —Pues de verdad que ocasiones no han faltado: ¿cómo no se han hecho? —preguntó Critilo. —Porque se han desecho. Hay mucho que decir en ese punto —ponderó el Quirón—. Unos lo quieren ser todo, y al cabo son menos que nada: valiera más no hubieran sido. Dicen también que corta mucho la envidia con las tijerillas de Torneras; pero yo digo que ni es eso, ni esotro, sino que mientras el vicio prevalezca no campeará la virtud, y sin ella no puede haber grandeza heroica. Creedme que esta Venus tiene arrinconadas a Belona y a Minerva en todas partes, y no trata ella sino con viles herreros que todo lo tiznan y todo lo yerran. Al fin, no nos cansemos, que él no es siglo de hombres eminentes

Όπλοις και εν Μαθήμασι. Είπατέ μοι όμως· πού εξητήσατε τον άνθρωπον; —Εις την γην, -είπεν ο Κριτίλος- οπού πρέπει να είναι. —Αμή δεν ηξεύρετε -είπεν ο Κένταυρος- ότι ο κόσμος μετεβλήθη ολοτελώς και δεν γνωρίζεται πλέον; —Κάμνει χρεία, λοιπόν, -είπεν ο Κριτίλος- να είναι εις τον ουρανόν, επειδή και δεν είναι εις την γην, ή πού θέλεις να τους ζητήσομεν; —Εις τον αέρα -είπεν ο Κένταυρος· εκεί αποκατέστησαν την κατοικίαν τους και οικοδομούσιν ακαταπαύστως παλάτια ομού με φραγμούς και περιοχάς ανέμων, και κάθηνται πάντοτε εν αυτοίς κεκλεισμένοι μη θέλοντες να εξέλθωσιν ούτε να αφήσωσι τας χιμαίρας των. —Ήτον καλύτερον -απεκρίθη ο Κριτίλος- αν έκτιζαν πύργους βαβυλωνίους της συγχύσεως, όπου οι πελαργοί ε[tachón]¹⁰⁴φιπτάμενοι να τους κεντούσι τω ράμφει προς καταφρόνησιν, διότι δεν είναι γνήσιοι παίδες των ιδίων πατέρων. —Είναι αληθές -είπεν ο Κένταυρος- ότι μερικοί ανυψώνονται έως εις τα νέφη και άλλοι δεν εκβαίνουνσι ποτέ από τον κορνιοκτόν, όμως οι περισσότεροι περιδιαβαίνουνσιν εις διαστήματα κατά φαντασίαν· έπειτα υπάγουσιν να αναπαυθώσιν επάνω¹⁰⁵ εις κανένα [tachón]¹⁰⁶ των κεράτων της σελήνης και εκεί αναλαμβάνουσι την αναπνοήν τους δια να αναβώσιν υψηλότερα αν ημπορούσαν.

¹⁰⁴ Se entrevé: “φ”.

¹⁰⁵ επάνω: añadido, entre líneas, posteriormente.

¹⁰⁶ Se entrevé: “από”.

¶ les Armes, & dans les Lettres ne luy plaisent pas ; au reste ajoûta-t-il, où en avez vous cherché ? En terre, dit Critile, où ils doivent être; ne sçâviez-vous pas , répondit le Centaure que le monde est entierement changé , & qu'on ne s'y connoît plus ? Ils doivent donc être au ciel, dit Critile, puisqu'il n'y en a point sur la terre, car où voulez vous qu'on les cherche? Dans l'air, dit le Centaure , c'est-là où ils ont établi leur demeure , & qu'ils bâtissent sans cesse des Châteaux, avec des tours de vents , ils s'y tiennent toûjours renfermez sans en vouloir sortir ny abandonner leurs chimeres. Il vaudroit mieux dire , repartit Critile, qu'ils se fissent des tours de Babel & de confusion , où les Cigognes les iroient piquer , en mépris de ce qu'ils ne sont pas enfans legitimes de leurs peres. Il est vray, continua Chiron, qu'il y en a quelques-uns qui s'élèvent jusques aux nuës, & d'autres qui ne sortent jamais de la poussiere , mais la pluspart se promenant dans les espaces imaginaires, & puis se vont reposer sur une des cornes de la Lune, ils y prennent haleine, afin de monter plus haut s'ils pouvoient ,

¶ ni en las armas ni en las letras. Pero, decidme, dónde los habéis buscado. Y Critilo: —¿Dónde los habemos de buscar sino en la tierra? ¿No es ésta su patria y su centro? —¿Qué bueno es eso! —dijo el centauro—. ¡Mira cómo los habíais de hallar! No los habéis de buscar ya en todo el mundo, que ya han mudado de hito: nunca está quieto el hombre, con nada se contenta. —Pues menos los hallaremos en el cielo —dijo Andrenio. —Menos, que no están ya ni en cielo ni en tierra. —Pues ¿dónde los habemos de buscar? —¿Dónde?: en el aire. —¿En el aire? —Sí, que allí se han fabricado castillos, en el aire, torres de viento, donde están muy encastillados sin querer salir de su quimera. —Según eso —dijo Critilo— , todas sus torres vendrán a serlo de confusión, y por no ser Janos de prudencia, les picarán las cigüeñas manuales señalándolos con el dedo y diciendo: “Éste ¿no es aquel hijo de aquel otro?”. De suerte que con lo que ellos echaron a las espaldas los demás les darán en el rostro. —Otros muchos —prosiguió el Quirón— se han subido a las nubes, y aun hay quien no levantándose del polvo pretende tocar con la cabeza en las estrellas; paséanse no pocos por los espacios imaginarios, camaranchones de su presunción, pero la mayor parte hallaréis acullá sobre el cuerno de la luna, y aun pretenden subir más alto, si pudieran.

Εκεί, λοιπόν, θέλατε εύρη αυτούς αναμφιβόλως. —Έχεις δίκαιον -είπεν ο Ανδρόνιος μεγαλοφώνως-· εγώ βλέπω πλέον μερικούς εκεί και άλλους οπού αναβαίνουνσι. Θεωρώ, προς τούτοις, οπού εξωκείλουνσι και καταπίπτουσι κατά τας διαφόρους κινήσεις του εδικού τους πλανήτου, οπού δεικνύει αυτοίς συνεχώς διαφόρους θέσεις, ξεχωριστά από τα υποσκελίσματα οπού διηνεκώς δίδουσιν ένας τῷ άλλῳ με τους πόδας· έτζι απόλυνται όλοι χωρίς να διορθούται τινάς με το παράδειγμα και με την συμφοράν του ετέρου. —Εφάνη ποτέ -είπεν ο Κριτίλος- μία παρόμοιος αφροσύνη; Δια ποίαν αιτίαν οι άθλιοι δεν διατρίβουσιν εις την γην αρκούμενοι εις μίαν ευτυχή μετριότητα; Διατί να θέλουνσι να υψούνται μόνον κατά το σώμα, με τόσον παραλογισμόν και με τοσούτον κίνδυνον; Ημπορεί να συλλογάται¹⁰⁷ τινάς μίαν τοιαύτην φαντασιώδη πλάνην; —Πρέπει -είπεν ο Κένταυρος- μερικούς να θρηνολογούμεν και άλλους να περιγελόμεν. Αληθώς, ημπορεί να είναι γελοιωδέστερον πράγμα παρά το να βλέπωμεν άνθρωπον οπού ήτον εχθές εν βορβόρῳ, σήμερον το παλάτιον να το νομίζη στενόχωρον; Και να λαλή τώρα υψηλά, εκείνος οπού προλαβόντως ήτον αχθοφόρος;

¹⁰⁷ *συλλογάται*: corrijo el descuido por cambio de línea; *συλλο-* en el manuscrito.

¶ c'est-là où vous en trouverez sèurement. Vous avez raison, s'écria Andrenio, j'y en vois déjà, & d'autres qui y montent; j'en apperçois aussi beaucoup qui glissent, & qui tombent selon les divers mouvemens de leur Planette, qui leur montre souvent differents visages, outre les croc-en-jambes qu'ils se donnent continuellement les uns aux autres; ainsi ils perissent tous sans qu'aucun se corrige sur l'exemple & le malheur de l'autre. Peut on voir, dit Critile, une pareille folie? pourquoy ces misérables ne demeurent-ils pas en terre, en se contentant d'une heureuse mediocrité? pourquoy vouloir s'élever seulement du corps contre tant de raison, & avec tant de peril? peut-on enfin imaginer une plus grande extravagance? Il en faut, dit le Centaure, plaindre quelques uns, & se moquer des autres. En effet y a-t-il rien de plus ridicule, que de voir un homme qui étoit hier dans la bouë, & qui trouve aujourd'huy un Palais trop étroit? de voir parler presentement par dessus l'épaule celui qui auparavant ne s'en servoit que pour porter un fardeau, ou la livrée:

¶ —¡Tiene razón —voceó Andrenio—, acullá están, allá los veo! Y aun allí andan empinándose, tropezando unos y cayendo otros, según las mudanzas suyas y de aquel planeta, que ya les hace una cara, y ya otra; y aun ellos también no cesan entre sí de armarse zancadillas, cayendo todos con más daño que escarmiento. —¡Hay tal locura! —repetía Critilo—. ¿No es la tierra su lugar propio del hombre, su principio y su fin? ¿No les fuera mejor conservarse en este medio, y no querer encaramarse con tan evidente riesgo? ¿Hay tal disparate? —Sí lo es grande —dijo el semihombre—; materia de harta lástima para unos, y de risa para otros, ver que el que ayer no se levantaba de la tierra, ya le parece poco un palacio; ya habla sobre el hombro el que ayer llevaba la carga en él;

Ένας οπού εγεννήθη μεταξύ ακανθών, να πατή εις έδαφος κέδρινον κεχρυσωμένον; Να βλέπωμεν τον εχθές αγνώριστον, να μην γνωρίζη σήμερον όλον τον κόσμον; Και εκείνος οπού εχθές δεν είχεν άρτον, σήμερον να αηδιάζη από φασιανούς; Και ο μη έχων ειπείν όνομα πάππου, να τολμά να τυπώνη εις την σφραγίδα του το πλέον εύμορφον σημείον της ευγενείας και να ζητή τίτλους μεγάλους; Εν ενί λόγφ, όλοι διΐσχυρίζονται να υψωθώσιν έως εις τα κέρατα της σελήνης, αλλ' εκείνα είναι επικινδυνότερα παρά τα κέρατα του ταύρου· διότι εκείνος οπού θέλει να υπερβή τα όριά του, αναγκάζεται ευθύς να [tachón] εκχυθή¹⁰⁸ και να πλημμυρίσει¹⁰⁹ ως ποταμός και να προξηνήσει γέλωτα εις τους άλλους. Τους οδήγησεν έπειτα ο Ιπποκένταυρος εις την Μεγάλην Πλατείαν ένθα ευρήκασι πλήθος πολύ αγρίων ζώων· ήσαν εκεί λέοντες, τίγρεις, λεοπαρδάλεις, λύκοι, ταύροι, πίθηκοι, αλώπεκες, και μάλιστα όφεις και δράκοντες και βασιλίσκοι. —Τι [είναι]¹¹⁰ τούτο; -είπεν ο Ανδρόνιος-. Πού ήλθομεν ημείς; Εδώ είναι δρυμός πλήρης θηρίων και όχι σύλλογος ανθρώπων! —Μη φοβού -είπεν ο Ιπποκένταυρος- να σε καταφάγωσι. Πρόσεχε μόνον

¹⁰⁸ εκχυθή: εκθυχή en el manuscrito.

¹⁰⁹ πλημμυρίσει: el copista corrige el descuido añadiendo, entre líneas posteriormente, una -m- latina; πλημυρίσει en el manuscrito.

¹¹⁰ είναι: añadido el verbo “είναι” para facilitar la comprensión de la frase corrigiendo el descuido.

¶ un qui est né parmi les guimauves & les chardons fouler aux pieds les lambris dorez & de cedre? de voir qu'un inconnu hier, méconnoisse aujourd'huy tout le monde ? que celui qui n'avoit pas hier du pain, affecte aujourd'huy d'être dégoûté des faisans ? que celui dont la famille étoit la plus obscure , ose prendre les plus belles armoiries, & se fait traiter de Monseigneur ? En un mot, tous prétendent s'élever jusques sur les cornes de la Lune , mais elles sont plus dangereuses que celles d'un Taureau , car qui veut sortir de son centre est bientôt contraint de trébucher & de servir de risée aux autres. Le Centaure les mena à la principale place , où ils trouverent une grande multitude de bêtes sauvages ; il y avoit des Lions, des Tigres, des Leopards , des Loups, des Taureaux, des Panthères, force Renards , les Serpens n'y manquoient pas, non plus que les Dragons, & les Basilics. Qu'est-ce que tout cela, dit Andrenio tout ému, où sommes nous ? c'est moins icy une assemblée d'hommes, qu'une forest de bêtes farouches. N'ayez pas peur qu'elles vous dévorent, dit le Centaure, donnez-vous seulement de garde

¶ el que nació entre las malvas pide los artesones de cedro; el desconocido de todos, hoy desconoce a todos; el hijo tiene el puntillo de los muchos que dio su padre; el que ayer no tenía para pasteles, asquea el faisán; blasona de linajes el de conocido solar; el vos es señoría. Todos pretenden subir y ponerse sobre los cuernos de la luna, más peligrosos que los de un toro, pues estando fuera de su lugar es forzoso dar abajo con ejemplar infamia. Fuelos guiando a la Plaza Mayor, donde hallaron paseándose gran multitud de fieras, y todas tan sueltas como libres, con notable peligro de los incautos: había leones, tigres, leopardos, lobos, toros, panteras, muchas vulpejas; ni faltaban sierpes, dragones y basiliscos. —¿Qué es esto? —dijo turbado Andrenio— , ¿dónde estamos? ¿Es ésta población humana o selva ferina? —No tienes que temer; que cautelarte, sí —dijo el centauro.

να μην απατηθής και πιασθής. —Ως φαίνεται -απεκρίθη ο Κριτίλος- οι ολίγοι άνθρωποι οπού είχαν μείνη ενθάδε ανεχώρησαν εις τα όρη, έστοντας και να είδον ότι τα θηρία ηθέλησαν να εκλέξωσιν εις κατοικίαν τας πόλεις και ακόμη και την κούρτην. —Τούτο είναι ενδεχόμενον -είπεν ο Ιπποκένταυρος-· διότι πού αλλαχού ήθελε δυνηθή ο λέων καλύτερα να δοκιμάσει τη δύναμήν του, η τίγρις την σκληρότητά της, ο λύκος την αρπακτικήν του πλεονεξία, η αλώπηξ την υποκρισίαν της και η έχιδνα την αχαριστίαν της; Δια τούτο, όλα τα θηρία εκυρίευσαν τας πόλεις, τρέχουσιν εν ταις ρύμες και περιδιαβαίνουνσιν εν ταις πλατείεσ· όσον δε δια τους αγαθούς ανθρώπους, εκείνοι οι ταλαίπωροι δεν τολμώσι να εμφανισθώσι και ζώσιν αναχωρημένοι. —Ημείς -είπεν ο Ανδρόνιος- εάν καθήσωμεν επάνω εις τούτον τον υψηλόν τόπον δια να θεωρήσωμεν ευκόλως όλα τα πράγματα, θέλομεν είσθαι εν ασφαλεία; —Ουδαμώς! -απεκρίθη ο Ιπποκένταυρος-· ο κόσμος δεν είναι τόπος οπού πρέπει να καθήσωμεν. —Ας σταθώμεν, λοιπόν, -είπεν ο Ανδρόνιος- καν εγγύς τούτων των κιόνων. —Όχι, -είπεν ο Κριτίλος- διότι παν το εγγίζον τη γη είναι επικίνδυνον· ας μη διατρίψωμεν επί γης παρά μόνον διαβατικώς και ως περιδιάβασιν. Ήτον δε ο τόπος λίαν

¶ d'être trompé & surpris. Il y a apparence, repliqua Critile, que le peu d'hommes qui étoient demeurez , se sont retirez sur les montagnes , depuis qu'ils ont veu que les bêtes sauvages avoient choisi leur habitation dans les Villes, & même à la Cour ; cela peut être, répondit Chiron ; car où pourroit le Lion mieux éprouver sa force , le Tigre sa cruauté, le Loup son avarice, le Renard sa dissimulation, & la Vipere son ingratitude? ainsi toutes les brutes se sont emparées des Villes , elles courent les rues & se promènent dans les places. Quant aux gens de bien , ils n'osent paroître , ils vivent retirez. Si nous nous asseïons , dit Andrenio , sur cette hauteur, afin de voir mieux toutes ces choses, nous y serions en seureté ; non, répondit Chiron , le monde n'est pas un lieu où l'on doive s'asseoir ; demeurons donc au moins auprès de ces colonnes , repliqua Andrenio ; non, dit Critile, car tout ce qui tient à la terre est périlleux , n'y demeurons qu'en passant, & par promenade. Le lieu étoit fort

¶ —Sin duda que los pocos hombres que habían quedado se han retirado a los montes —ponderó Critilo— por no ver lo que en el mundo pasa, y que las fieras se han venido a las ciudades y se han hecho cortesanas. —Así es —respondió Quirón—. El león de un poderoso, con quien no hay poderse averiguar, el tigre de un matador, el lobo de un ricazo, la vulpeja de un fingido, la víbora de una ramera, toda bestia y todo bruto han ocupado las ciudades; esas rúan las calles, pasean las plazas y los verdaderos hombres de bien no osan parecer, viviendo retirados dentro de los límites de su moderación y recato. —¿No nos sentaríamos en aquel alto —dijo Andrenio— para poder ver cuando no gozar, con seguridad y señorío? —Eso no —respondió Quirón—. No está el mundo para tomarlo de asiento. —Pues arrimémonos aquí a una de estas columnas —dijo Critilo. —Tampoco, que todos son falsos los arrimos de esta tierra: Vamos paseando y pasando. Estaba muy desigual el suelo,

άνισος και ανώμαλος· και μάλιστα ότι εμπρός εις τας θύρας των πλουσίων, οπού ως επί το πλείστον εισίν ισχυρότεροι, ήσαν κείμεναι ράβδοι πολλάι οπού εφάινοντο να είναι εκ χρυσίου και αργυρίου. —Όχι, όχι -απεκρίθη ο Ιπποκένταυρος-· παν το αποστίλβον δεν είναι χρυσίον! Προσεγγίσαντες δε, εγνώρισαν ότι ήσαν [tachón]¹¹¹ τμήματα ξύλων υπόχρων. Άλλ’ εμπρός εις τα οσπίτια των πτωχών δεν ήτον άλλο παρά λάκκοι βαθείς οπού εφοβείτο τινάς να τους βλέπη και δια τούτο ουδείς επλησίαζεν εκεί αλλά μακρόθεν ευχαριστούντο να βλέπωσιν εκείνα τα οσπίτια. Αλλά το πλέον δυσκολόπιστον ήτον το να βλέπει τινάς τα περισσότερα των θηρίων εκείνων, οπού δεν έπαυον όλην την ημέραν να ρινηλατώσι και να συνάγωσι κοπρίαν την οποίαν επεσώρευον και έκαμνον σωρούς γης επάνω εις την γην. —Τούτο είναι -είπεν ο Ανδρόνιος- έργον οικονόμων αξίων. Όμως δεν ήτον καλύτερον να ρίπτωσι την κοπρίαν εν τούτοις τοις λάκοις των πτωχών, δια να κάμνωσι τον τόπον ισώτερον και δια να δύνανται πάντες να περιπατούσιν ευκολότερον; —Παρατηρήσατε -είπεν ο Ιπποκένταυρος- ότι εις τον κόσμον γίνονται τα αδύνατα δυνατά και εκείνα οπού οι φιλόσοφοι τα ενόμιζαν ανύπαρκτα έχουσιν ύπαρξιν. Ιδού οπού ευρίσκεται το κενόν· ιδού δεν δίδει τινάς παρά μόνον τω

¹¹¹ Se entrevé: “ξύλα”.

¶ Inegal , dautant que devant la porte des riches, qui sont d'ordinaire les plus puissans , il y avoit des lingots qui paroissoient d'or & d'argent. Ô que d'or, s'écria Andrenio! Non, non, dit le Centaure, tout ce qui reluit n'est pas or ; ils en approcherent & connurent que ce n'étoit que des ballayeures un peu jaunâtres. Devant les maisons des pauvres, ce n'étoit que fosses si profondes qu'elles faisoient frayeur quand on y regardoit ; c'est pourquoi personne n'en approchoit, on se contentoit de les voir de loin ; mais ce qui étoit de plus incroyable , étoit de voir que la plûpart de ces bêtes, & les plus grandes, ne cessoient point toute la journée de flairer & de manier du fumier, en le jettant l'un sur l'autre , & de cette maniere entassoient terre sur terre . Cela est digne, dit Andrenio, des grands économes, mais ne vaudroit-il pas bien mieux la jeter dans ces fosses des pauvres , afin de rendre le terrain plus uny, & que tous pussent plus commodément y marcher ? Remarquez, dit le Centaure, qu'on fait l'impossible dans le monde, & que tout ce que les Philosophes ont crû ne pouvoir être y subsiste pourtant , l'on trouve le vuide , l'on n'y donne qu'à celui qui a & non à

¶ porque a las puertas de los poderosos, que son los ricos, había unos grandes montones que relucían mucho. —¡Oh qué de oro! —dijo Andrenio. Y el Quirón: —Advierte que no lo es todo lo que reluce. Llegaron más cerca y conocieron que era basura dorada. Al contrario, a las puertas de los pobres y desvalidos había unas tan profundas y espantosas simas, que causaban horror a cuantos las miraban; y así, ninguno se acercaba de mil leguas: todos las miraban de lejos. Y es lo bueno que todo el día, sin cesar, muchas y grandes bestias estaban acarreando hediondo estiércol, y lo echaban sobre el otro, amontonando tierra sobre tierra. —¡Cosa rara —dijo Andrenio—, aun economía no hay! ¿No fuera mejor echar toda esta tierra en aquellos grandes hoyos de los pobres, con que se emparejara el suelo y quedara todo muy igual? —Así había de ser para bien ir —dijo Quirón—. Pero ¿qué cosa va bien en el mundo? Aquí veréis platicado aquel célebre imposible tan disputado de los filósofos, conviniendo todos en que no se puede dar vacío en la naturaleza: he aquí que en la humana esta gran monstruosidad cada día sucede. No se da ya en el mundo a quien no tiene, sino a quien

έχοντι και όχι τῷ χρειάν έχοντι και ενδεεί. Δεν αφαιρούνται από άλλους τα αγαθά παρά μόνον από τους πτωχούς δια να δοθῶσι τοις πλουσίοις. Το χρυσίον ἔλκει το αργύριον και ο ήχος του ενός προσκαλεί το[tachón] ἕτερον και το επισπᾶ. Οι πλούσιοι κληρονομούσιν, οι δε πτωχοί δεν έχουσι ποσῶς συγγενείς. Εκείνος οπού λιμώττει και αποθνήσκει¹¹² της πείνης δεν ευρίσκει τεμάχιον ἄρτου και, εξεναντίας, εκείνοι οπού έχουσι καλήν τράπεζαν παρακαλούνται πάντοτε και προσκαλούνται εις συμπόσια· εις τρόπον οπού ο πτωχός μένει πάντοτε πτωχός εν τῷ κόσμῳ. —Φαίνεται μοι -εἶπεν ο Κριτίλος- να βλέπω τινάς ανθρώπους, οπού τουλάχιστον νομίζουνσι να εἶναι ἄνθρωποι. —Αυτοί εἶναι -απεκρίθη ο Ιπποκένταυρος- οι ολιγότεροι ἄνθρωποι, καθῶς θέλεις τους ἰδή ευθέως. Ἰδού οπού ἄρχισαν να εμφανίζονται εις το ἄκρον μιας πλατείας, βαδίζοντες με ἕνα ήθος τόσον βαρύ ὅσον η διάνοιά τους εἶναι ἀτακτος, κλίνουσι την κεφαλήν και υψώνουσι τους πόδας ρίπτοντες τας κνήμας εις τον αέρα χωρίς να πατήσωσιν οὔτε ἓν βήμα στερεόν· και δεν εἶναι παράδοξον αν πίπτουσι τόσον ευκόλως και συνεχῶς, με ὅλον τούτον αυτοί διίσχυρίζονται εν τῷ τοιούτῳ γελοιῶδει βαδίσματι¹¹³. Ἀρχισεν ο Ανδρόνιος να τους στοχάζεται, ο δε Κριτίλος να τους περιγελά. —Βλέπετέ τους -εἶπεν ο Ιπποκένταυρος- ω-

¹¹² αποθνήσκει: απόθνήσκει en el manuscrito.

¹¹³ γελοιῶδη βαδίσματι: el copista, habiendo escrito primero: “βαδίσματι γελοιῶδη”, opta por cambiar dicha sintaxis y, sin tachar nada, guía a su lector a través de las letras α y β puestas por encima de “γελοιῶδη” y “βαδίσματι” respectivamente.

¶ celui qui a besoin ; l'on n'ôte les biens qu'aux pauvres, pour ne les donner qu'aux riches, l'or se plaît avec l'argent, le son de l'un appelle & fait venir l'autre, les riches héritent, mais les pauvres n'ont point de parens ; celui qui meurt de faim ne trouve pas un morceau de pain ; au lieu que ceux qui ont chez eux une bonne table, sont tous les jours priez aux festins, de sorte que le pauvre demeure toujours pauvre dans le monde. Il me semble, dit Critile, que je voy quelques hommes , au moins de ceux qui pensent l'être : ce sont, repliqua Chiron, ceux qui le sont le moins, tu les verras bientôt , ils commencent à paroître vers un bout de la place, ils vont d'un air aussi grave que leur esprit est peu réglé , & ils panchent la tête , ils ne haussent que les pieds , en jettant les jambes en l'air sans asseurer un seul de leurs pas ; il ne faut pas s'étonner s'ils tombent si aisément & si souvent ; cependant ils s'opiniâtrent dans cette allure ridicule. Andrenio commença par les considerer & Critile par s'en mocquer ; regardez-les , dit le Centaure ,

¶ más tiene. A muchos se les quita la hacienda porque son pobres, y se les adjudica a otros porque la tienen. Pues las dádivas, no van sino a donde hay, ni se hacen los presentes a los ausentes. El oro dora la plata; ésta acude al reclamo de otra. Los ricos son los que heredan, que los pobres no tienen parientes; el hambriento no halla un pedazo de pan, y el ahito está cada día convidado; el que una vez es pobre, siempre es pobre: y desta suerte, todo el mundo le hallaréis desigual. —Pues ¿por dónde iremos? —preguntó Andrenio. —Echemos por el medio y pasaremos con menos embarazo y más seguridad. —Paréceme —dijo Critilo— que veo ya algunos hombres: por lo menos, que ellos lo piensan ser. —Esos lo serán menos —dijo Quirón— , verlo has presto. Asomaban ya por un cabo de la plaza ciertos personajes que caminaban, de tan graves, con las cabezas hacia abajo por el suelo, poniéndose del lodo, y los pies para arriba muy empinados, echando piernas al aire, sin acertar a dar un paso: antes, a cada uno caían, y aunque se maltrataban harto, porfiaban en querer ir de aquel modo tan ridículo como peligroso. Comenzó Andrenio a admirar y Critilo a reír. —Haced cuenta —dijo el Quirón—

-σαν ονειρώττοντας εξύπνους· ούτω τους επερίγραψεν εντελώς ένας συγγραφεύς οπού τους εγνώριζεν καλώς. Αλλά τούτο θαυμαστότερον είναι, ότι εκείνοι οπού ήσαν συνηθισμένοι να έχουσι τα πρωτεία κατά την φρόνησιν και μάθησιν βαδίζουσι τώρα με την κοιλίαν εις την γην, καταφρονημένοι και αλησμονημένοι· και εξεναντίας, εκείνοι οπού άλλοτε δεν εβλέποντο, δια την ολίγην τους αξιότητα και δια την αμάθειάν τους, την σήμερον προστάττουσιν. Ούτως έχει ο κόσμος, όταν είπωμεν ‘άνθρωποι’ πρέπει μάλλον να ειπούμεν ‘γυναίκες’· τα πράγματα έχασαν την ιδίαν τους ποιότητα και δεν έμεινεν άλλο παρά μόνον το όνομά τους. Με όλον τούτο, νομίζονται ως απαρασάλευτα και υπάγουσιν από το κακόν εις το χείρον, επειδή και ο κόσμος προτιμά τους πόδας από την κεφαλήν· και δεν σφάλλει τινάς αν το ονομάση ‘κατοικία των μαινομένων’¹¹⁴. —Τούτο δεν είναι -είπεν ο Κριτίλος- σφάλμα της Φύσεως· διότι η Φύσις έβαλε τους οφθαλμούς και τους πόδας έμπροσθεν, όχι δι’ άλλο παρά για να βλέπωμεν πού υπάγωμεν και να υπάγωμεν όθεν βλέπωμεν. Αυτοί όμως υπάγουσιν εκεί όπου δεν βλέπουσι παντελώς και δεν βλέπουσι πόθεν υπάγουσι. —Τούτο είναι το αίτιον -είπεν ο Ιπποκένταυρος- οπού οι πλείστοι των ανθρώπων, αντί του να προχωρούσι και να ενδυναμούνται εις την αρετήν,

¹¹⁴ ‘κατοικία των μαινομένων’: el copista anota, al margen izquierdo del folio y en escritura *karamanlidiki* (turco otomano escrito con caracteres griegos), la palabra correspondiente al “demeure des fous” del texto francés y “casa de orates” del texto español: “τιμαρχανέ”.

¶ comme des songeurs éveillez ; c'est ainsi qu'un Auteur* qui les connoissoit fort bien , les a parfaitement bien dépeints ; mais ce qui est incroyable , c'est que ceux qui avoient accoustumé d'être les premiers par leur prudence & leur doctrine vont à present le ventre à terre méprisez & oubliez ; au contraire , ceux qu'on ne regardoit pas autrefois , à cause de leur peu de merite & de leur ignorance , commandent aujourd'hui ; ainsi va le monde, quand on dit hommes, il vaudroit mieux dire femmes, les choses ont perdu leur qualité , elles n'ont gardé que le nom ; avec tout cela elles passeront toutes & ne peuvent aller que de mal en pis ; puisqu'on fait plus de cas dans le monde des pieds, que de la tête ; on le pourra nommer la demeure des fous. Ce n'est pas, dit Critile, la faute de la Nature ; car elle n'a mis les yeux , & les pieds par devant que pour voir où nous allons & aller par où nous voyons ; cependant ceux-là vont par où ils ne voyent point , & ne regardent point par où ils vont ; c'est ce qui fait, dit Chiron, que la plus grande partie des hommes bien loin d'avancer & de se fortifier dans la vertu,

* Boser.

¶ que soñáis despiertos. ¡Oh qué bien pintaba el Bosco!; ahora entiendo su capricho. Cosas veréis increíbles. Advertid que los que habían de ser cabezas por su prudencia y saber, esos andan por el suelo, despreciados, olvidados y abatidos; al contrario, los que habían de ser pies por no saber las cosas ni entender las materias, gente incapaz, sin ciencia ni experiencia, esos mandan. Y así va el mundo, cual digan dueñas: mejor fuera dueños. No hallaréis cosa con cosa. Y a un mundo que no tiene pies ni cabeza, de merced se le da el descabezado. No bien pasaron éstos, que todos pasan, cuando venían otros, y eran los más y que se preciaban de muy personas. Caminaban hacia atrás, y a este modo todas sus acciones las hacían al revés. —¡Qué otro disparate! —dijo Andrenio—. Si tales caprichos hay en el mundo, llámese casa de orates hermanados. —¿No nos puso —ponderó Critilo— la próspera naturaleza los ojos y los pies hacia delante para ver por dónde andamos y andar por donde vemos con seguridad y firmeza? Pues ¿cómo estos van por donde no ven y no miran por dónde van? —Advertid —dijo Quirón— que los más de los mortales, en vez de ir adelante en la virtud,

εις την μάθησιν¹¹⁵ και εις την σοφίαν, υπάγουσιν αναποδίζοντες. Δεν πρέπει, λοιπόν, να θαυμάσωμεν αν είναι τόσο ολίγοι εκείνοι οπου φθάνουσιν εις το να γίνουνσιν αληθινοί άνθρωποι. Βλέπετε τας γυναίκας εις τι βάλλουσιν όλην¹¹⁶ την φροντίδα και την επιμέλειαν, όχι εις άλλο παρά εις το να διαμείνωσιν εν τη ιδία τυφλότητι αυτών. Δεν θέλουνσι ποτέ να εκβώσιν έξω της εικοσαετούς ηλικίας ή το περισσότερον της τριαντακονταετούς· εις την οποίαν, οπόταν φθάσωσι, προσκολλώνται και προσηλούνται εις αυτήν ωσάν εις τον ιζόν των ετών. Και ουδέποτε δίδουσιν εις τον εαυτόν τους περισσότερα έτη, με όλον οπου φαίνεται η μεταβολή της ηλικίας των φανερά· και έπρεπεν αι βεβαμμέναι τρίχες να χρησιμεύουσι μάλλον εις το να τας εκβάλλουσιν από αυτήν την αφροσύνην. Ενίοτε είναι αληθές ότι αι τρίχες έμειναν εις τας χείρας των· τόσο ήσαν εξησθηνημένοι και ολίγοι. Ευρίσκονται μερικά εις των οποίων τα πρόσωπα φαίνεται ωσάν να έδωκε τινάς σφοδρά κτυπήματα πυγμής και κονδύλων και εσύντριψε τα οδόντιά των και εκοίλωσε τους οφθαλμούς των. Άλλαι, πάλιν, δεικνύουσι το γήρας των εις τα οφρύδια· ό,τι και αν κάμνουσι, το πρόσωπον τας προδίδει. Ο Ανδρόνιος, στοχαζόμενος τας ειρημένας γυναίκας, ατενίσας προς τον Κριτίλον, είπεν: —Δεν μοι είπας

¹¹⁵ *εις την μάθησιν*: elimino la duplografía, posible descuido por cambio de página; *εις την αρετήν/εις την αρετήν, εις την μάθησιν* en el manuscrito.

¹¹⁶ *όλην*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ dans la science & dans la sagesse, vont tout à rebours. Il ne faut donc pas s'étonner, s'il y en a si peu qui parviennent à être de véritables hommes ; voyez les femmes à quoy elles employent tous leurs soins , ce n'est qu'à demeurer dans leur aveuglement : elles ne voudroient jamais sortir de l'âge de vingt ans , ou tout au plus de trente; quand elles y arrivent elles s'y tiennent & s'y fixent comme dans le trébuchet des années ; elles ne s'en donnent jamais davantage , quoiqu'on s'apperçoive bien de leur changement, leurs cheveux teints devroient bien servir à les retirer de cette folie ; il est vray que quelques fois ces cheveux leur ont demeuré dans la main, tant ils étoient foibles & en petit nombre. Il y en a, au visage desquelles il semble qu'on ait donné de furieux coups de poing , qui leur ont cassé les dents & poché les yeux , d'autres montrent leurs années dans leurs sourcils , quoyqu'elles fassent leur visage les trahit. Andrenio les voyant, regarda Critile, & il luy dit ; ne m'avois-tu pas dit

¶ en la honra, en el saber, en la prudencia y en todo, vuelven atrás. Y así, muy pocos son los que llegan a ser personas: cual y cual, un conde de Peñaranda. ¿No veis aquella mujer lo que forceja, cejando en la vida? No querría pasar de los veinte, ni aquella otra de los treinta, y en llegando a un cero se hunden allí, como en trampa de los años, sin querer pasar adelante; aún mujeres no quieren ser: siempre niñas. Mas ¿cómo estira dellas aquel vejezuelo coxo, y la fuerza que tiene! ¿No veis cómo las arrastra llevándolas por los cabellos? Con todos los de aquella otra se ha quedado en las manos, todos se los ha arrancado. ¿Qué puñada le ha pegado a la otra! No la ha dejado diente. Hasta las cejas las harta de años. ¡Oh qué mala cara le hacen todas! —Aguarda, ¿mujeres? —dijo Andrenio—, ¿dónde están? ¿Cuáles son?, que yo no las distingo de los hombres. ¿Tú no me dijiste,

εσύ ότι οι άνδρες είναι δυνατοί και αι γυναίκες αδύνατοι; Και ότι η φωνή των ανδρών και τα ενδύματα διαφέρουσιν από τα γυναικεία; Αλλ' εγώ βλέπω το εναντίον· και ακολουθεί ότι ή πάντες εισί γυναίκες ή είναι δυναταί αι γυναίκες και αδύνατοι οι άνδρες. Αυτοί ψιθυρίζουσι και αι γυναίκες λαλούσι τόσον μεγαλοφώνως οπού και οι κωφοί τας ακούουσι και αυταί προστάττουσι και υπακούονται κατά πάντα. Συ με περιέπαιξες αναμφιβόλως! —Έχεις δίκαιον -απεκρίθη ο Κριτίλος αναστενάξας-. Εγώ ομολογώ ότι οι άνδρες είναι κατώτεροι των γυναικών· ότι το μικρότερον δάκρυον μιας γυναικός έχει περισσότερον ενέργειαν από όλον το αίμα οπού ήθελεν χύση η ανδρεία ενός άνδρός και η μικροτέρα χάρις εκείνης ενεργεί περισσότερον από όλην την αξιότητα και μάθησιν εκείνου. Εν συντομία, αβίωτος ο βίος χωρίς των γυναικών, ουδέποτε ήσαν εις τόσην τιμήν καθώς τώρα· αι γυναίκες δύνανται πάντα ή, μάλλον ειπείν, αφανίζουν τα πάντα. Η Φύσις ματαίως τας υστέρησε την στολήν των γενείων και εις μάτην ηθέλησε με τούτο να τας [tachón] κρατήση εις εντροπήν και φόβον. —Καθώς βλέπω, -είπεν ο Ανδρόνιος- ο ανήρ δεν είναι πλέον βασιλεύς εις τον κόσμον αλλά είναι δούλος της γυναικός. —Τούτο δεν είναι ολοτελώς έτζι -απεκρίθη ο Ιπποκένταυρος-. Διότι ο ανήρ δεν λείπει

¶ que les hommes étoient les forts , & les femmës les foibles ; que ceux-là avoient la voix grosse & forte, & celles-cy délicate , que ceux-là portoient des haut-de-chausses & des manteaux, & celles-cy des jupes & des corps? je trouve le contraire, ou que tous sont femmes, ou que les hommes sont les foibles & elles les fortes; ceux-là ne font que balbucier , on ne les entend point, celles-cy parlent si haut & si distinctement, que les sourds les entendent, elles commandent & elles se font obéïr partout; tu m'as trompé sans doute. Tu as raison, répondit Critile en soupirant, je conviens que les hommes sont moins que les femmes, qu'une moindre de leurs larmes a plus d'effet que tout le sang que la plus grande valeur peut répandre , que la moindre faveur d'une femme opere plus que tout le merite & la science d'un homme, qu'en un mot, ce n'est pas vivre que de vivre sans elles, jamais on ne les a tant estimées qu'à present ; elles peuvent tout, ou pour mieux dire elles perdent tout : il n'a servi de rien à la Nature, d'avoir privé les femmes de l'ornement de la barbe , c'est en vain qu'elle a voulu les retenir par là dans la pudeur ou dans la crainte. A ce que je vois, ajoûta Andrenio, l'homme n'est plus Roy dans le monde, il est esclave de la femme ; cela n'est pas tout-à-fait ainsi, dit le Centaure, l'homme ne laisse pas

¶ ¡oh Critilo!, que los hombres eran los fuertes y las mujeres las flacas, ellos hablaban recio y ellas delicado, ellos vestían calzón y capa, y ellas basquiñas? Yo hallo que todo es al contrario, porque, o todos son ya mujeres, o los hombres son los flacos y afeminados; ellas, las poderosas: Ellos tragan saliva, sin osar hablar, y ellas hablan tan alto, que aun los sordos las oyen; ellas mandan el mundo, y todos se les sujetan. Tú me has engañado. —Tienes razón —aquí suspirando Critilo—, que ya los hombres son menos que mujeres. Más puede una lagrimilla mujeril que toda la sangre que derramó el valor, más alcanza un favor de una mujer que todos los méritos del saber. No hay vivir con ellas, ni sin ellas. Nunca más estimadas que hoy: todo lo pueden y todo lo pierden. Ni vale haberlas privado la atenta naturaleza del decoro de la barba, ya para nota, ya para dar lugar a la vergüenza, y todo no basta. —Según eso —dijo Andrenio—, ¿el hombre no es el rey del mundo, sino el esclavo de la mujer? —Mirad —respondió el Quirón—, él es

να είναι φύσει βασιλεύς, η δε γυνή είναι αγαπητός αυτού μινίστρος· πάντοτε όμως το αυτό είναι και δεν γνωρίζεται άλλοτε η διαφορά παρά μόνον όταν είναι¹¹⁷ χρεί[α]¹¹⁸ ανδρείας και συμβουλής, των οποίων αρετών είναι ανεπίδεκτον το γυναικείον [tachón]¹¹⁹ γένος. Πρέπει, με όλον τούτο, να ομολογήσωμεν ότι ευρίσκονται γυναίκες οπού είναι γενναιότεραι των ανδρών, καθώς η Ιστορία και η πείρα παριστάνει περιφήμους και θαυμαστούς. Εθαύμαζαν περισσότερον οι ημέτεροι περιηγηταί όταν είδον τινά άνθρωπον οπού επορεύετο επιβεβηκώς επί [tachón] αλώπεκος, ποτέ μεν αναποδιστί, ποτέ δε προς τα δεξιά, ποτέ δε προς τα αριστερά, χωρίς να κάμη στάσιν εις ουδέν μέρος. Είχε δε ακολουθούντας πλήθος ανθρώπων, οίτινες ήσαν και αυτοί επιβεβηκότες ομοίως επί αλωπέκων και εμιμούντο την βάδισιν αυτού. —Βλέπετε τον παρόντα; -είπεν ο Ιπποκένταυρος-. Να ηξεύρετε, βεβαίως, ότι δεν είναι τόσον παράφρων όσον¹²⁰ προσποιείται να είναι. —Το πιστεύω -είπεν ο Κριτίλος-· επειδή και βλέπω ότι όλα τα πράγματα υπάγουσιν αντιστρόφως εις τον κόσμον. Ειπέ μοι όμως, ποίος είναι; —Ηκουσας ποτέ περί του περιφήμου Κάκου; -είπεν ο Ιπποκένταυρος-· αυτός είναι Κάκος κατά την πολιτικήν. Τοιουτοτρόπως βαδίζουν την σήμερον οι διοικηταί και εξουσιασταί: προσποι-

¹¹⁷ *είναι*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¹¹⁸ *χρεί[α]*: restituyo la -a embebida; *χρεί ανδρείας* en el manuscrito.

¹¹⁹ Se entrevé: “είδος”.

¹²⁰ *όσον*: *όπων* en el manuscrito.

¶ d'en être naturellement Roy ; mais la femme est comme son favory, c'est toujours la même chose, l'on n'en connoit la difference que quand l'on a besoin de valeur & de conseil, vertus dont les femmes sont incapables; il faut pourtant avouer que cette règle n'est pas sans exception , & qu'il a des femmes qui valent mieux que des hommes, les Histoires & l'experience en fournissent d'Illustres.* Ce qui surprit encore nos voyageurs, fut de voir un homme qui alloit monté sur un Renard, tantôt à reculons, tantôt à droit, tantôt à gauche, sans demeurer dans aucune assiette ; il étoit suivi d'une troupe de gens montez comme luy , & qui imitoient son allure. Voyez vous celui-là, leur dit Chiron ? je vous assure qu'il n'est pas si sot qu'il le veut faire paroître . Je le croy, répondit Critile, puisque je vois que tout va de travers dans le monde ; dis nous donc cependant quel il est. N'avez-vous jamais ouï parler, dit Chiron, du fameux Caco, celui-là l'est en politique, je dis un Caos en raisons d'Etat. C'est de cette maniere & à rebours que ceux qui gouvernent les Etats

* Gracian nomme icy deux femmes illustres , la Princeſſe Roſſane, & la Marquiſe de Valduerra.

¶ el rey natural, sino que ha hecho a la mujer su valido, que es lo mismo que decir que ella lo puede todo. Con todo eso, para que las conozcáis, aquéllas son que cuando más han de menester el juicio y el valor, entonces les falta más. Pero sean excepción de mujeres las que son más que hombres: la gran Princesa de Rosano y la excelentísima señora Marquesa de Valdueza. Más admiración les causó uno que, yendo a caballo en una vulpeja, caminaba hacia atrás, nunca seguido, sino torciendo y revolviendo a todas partes; y todos los del séquito, que no eran pocos, procedían del mismo modo, hasta un perro viejo que de ordinario le acompañaba. —¿Veis a éste? —advirtió Quirón—; pues yo os aseguro que no se mueve de necio. —Yo lo creo —dijo Critilo—, que todos me parece van por extremos en el mundo. ¿Quién es éste, dinos, que pica más en falso que en falto? —¿No habéis oído nunca nombrar el famoso Caco? Pues éste lo es de la política: digo, un caos de la razón de Estado. De este modo corren hoy los estadistas,

-ούνται αυτήν την ψευδή βιάδισιν δια να συγχύσωσι πάσαν την προσοχήν των μινίστρων οπού παρευρίσκονται απεσταλμένοι από άλλας αυλάς· δεν θέλουνσι να γνωρισθώσιν ούτε να ακολουθηθώσι τα ίχνη των· αφορώσιν εις μίαν επαρχίαν και ορμώσιν εις άλλην, κυρήττουσιν ένα σκοπόν και εκτελούσιν άλλον, αντί του 'ου' λέγουσι το 'ναι'· εν συντομίᾳ, πάντοτε κάμνουσι το εναντίον του προσδοκωμένου και του ακουομένου. Ένας Ηρακλής πρέπει να είναι δια να τους νικήση, ο οποίος, ενώνοντας την πανουργίαν ομού με την δύναμιν, να ανακαλύψη τας πανουργίας των και να τας παιδεύση. Ο Ανδρόνιος παρετήρησεν ότι οι περισσότεροι άνθρωποι εσυνομίζουν προς το στόμα και όχι προς τα ωτία· και εκείνοι οπού τους ηκροάζοντο, αντί να αισθανθώσιν αυτήν την αταξίαν, ηρπάζοντο υπό ηδονής και ήνοιγον το στόμα όσον ηδύναντο, εις τρόπον οπού τα χείλη εγίνοντο ωτία και εγεύοντο ευαρέστως τα λεγόμενα. —Ημπορεί να φανή τοιαύτη κατάχρησις! -είπεν αυτός-. Τα λόγια πρέπει να ακούγονται και όχι να τρώγονται· είναι αληθώς ότι γεννώνται εν τῷ στόματι, όμως αποθνήσκουσιν εν τοις ωσίν και θάπτονται εν τη μνήμη. Αυτοί, όμως, φαίνεται ωσάν να τα μασώσι και να τα δοκιμάζουσιν εις την γεύσιν και έπειτα να τα καταπίνουσι. —Τούτο είναι σημείον -είπεν ο Κριτίλος-

¶ marchent aujourd'huy , ils affectent cette fausse allure pour démonter toute l'attention des Ministres des autres Cours, ils ne veulent pas qu'on les connoisse, ny qu'on les suive à la piste, ils visent à un Etat & frappent sur l'autre, ils publient un dessein & en exécutent un autre: pour dire non, ils disent oui ; enfin , ils font toujourns le contraire de ce qu'ils font esperer & entendre. Pour les vaincre, il ne faut pas moins qu'un Hercule, lequel joignant la ruse à la force découvre leurs fourberies & les en punit. Andrenio remarqua, que la plus grande partie des hommes parloient à la bouche & non aux oreilles; que ceux qui les écoutoient, bien loin de se formaliser de cette grossiereté, en étoient ravis & ouvroient la bouche toute grande, en sorte que leurs lèvres se faisoient oreilles, & goûtoient avec plaisir ce qu'on disoit. Peut-on, ajoûta-il, voir un plus grand abus! les paroles se doivent entendre & non pas manger ; il est vray qu'elles naissent dans la bouche, mais elles meurent dans l'ouïe & s'ensevelissent dans la memoire; il semble cependant que ceux-là les mâchent & les savourent. C'est une marque, dit Critile,

¶ al revés de los demás; así proceden en sus cosas para desmentir toda atención ajena, para deslumbrar discursos. No querrían que por las huellas les rastreasen sus fines: señalan a una parte y dan en otra; publican uno y ejecutan otro; para decir no, dicen sí; siempre al contrario, cifrando en las encontradas señales su vencimiento. Para éstos es menester un otro Hércules que, con la maña y la fuerza, averigüe sus pisadas y castigue sus enredos. Observó de buena nota Andrenio que los más hablaban a la boca, y no al oído, y que los que escuchaban, no sólo no se ofendían de semejante grosería, sino que antes bien gustaban tanto de ello que abrían las bocas de par en par, haciendo de los mismos labios orejas, hasta distilárseles el gusto. —¿Hay tal abuso? —dijo el mismo—. Las palabras se oyen, que no se comen ni se beben, y éstos todo se lo tragan; verdad es que nacen en los labios, pero mueren en el oído y se sepultan en el pecho. Éstos parece que las mascan y que se relamen con ellas. —Gran señal —dijo Critilo—

ότι θέλουνσι μόνον να είναι καταθύμια τα λόγια. —Δεν βλέπετε -απεκρίθη ο Ιπποκένταυρος- ότι δεν προφέρουσιν άλλα παρά μόνον τα κατά αναλογίαν της γεύσεως και της ποιότητος του καθενός; Παρατηρήσατε αυτόν τον άρχοντα πώς καταπίνει τας κολακείας, δεν χορταίνει ποτέ ούτε έχει ωτία δι' άλλο παρά δια την κολακειάν; Είδετε τούτον τον πρίγκηπα πώς καταρροφά τας ψευδολογίας και τας πιστεύει όλας και ούτε στιγμή δεν παρέρχεται οπού να μην εμφορηθή ψευδολογιών και μόνον την αλήθειαν δεν θέλει παντελώς να την γευθή; Αμή τούτος ο άλλος οπού τον βλέπετε τόσον παχύν, από τι νομίζετε να είναι γεμάτος; Από υπόστασιν; Ουδαμώς!, αλλά από άνεμον και κενοδοξίαν και τύφον· δια τούτο έχει στόμαχον τόσον κακόν οπού δεν ημπορεί να χωνεύση τον ορθόν λόγον. Παραδοξότερον εφάνη εις αυτούς όταν είδον μερικούς εκ τούτων των ανθρώπων οπού ήσαν ολοτελώς δούλοι, έλκοντες ακαταπαύστως αλύσεις εις τους πόδας και δεσμά εις τας χείρας ομοίως και εις τον τράχηλον, εις τρόπον οπού να μη δύνανται να κινηθώσιν υπό του βάρους· και, με όλον τούτο, δεν λείπουνσι να ειδωλολατρεύονται, να δουλεύονται και να εγκωμιάζονται. Αυτοί κελεύουσιν πάσι τοις μεγάλοις και ευγενεστέροις ανθρώποις, οι οποίοι τους υπακούουσι με άκραν

¶ qu'on ne cherche qu'à les rendre agréables. Ne voyez-vous pas, repartit Chiron, qu'on n'en donne à chacun que par rapport à son goût, & à sa qualité; ne remarque-tu pas, dit-il à Andrenio, ce Seigneur comme il gobe & avale les flatteries, il ne s'en rassasie jamais, il n'a d'oreille que pour l'adulation. Regarde ce Prince comme on l'engouë de mensonges, il les croit tous, il n'est pas un moment qu'il ne s'en remplisse, il n'y a que des veritez dont-il ne veut point goûter; cet autre que tu vois si gros, de quoy penses-tu qu'il soit plein, de substance ? Non, c'est d'air, & de vanité. C'est pour cela, dit Critile, qu'il a un si méchant estomach & qu'il ne sçauroit digerer la raison. Ce que ces voyageurs trouverent encore d'étrange, fut de voir quelques-uns de ces hommes tout-à-fait esclaves, traînants sans cesse des chaînes de fer aux pieds, avec des menotes aux mains; ils portoient continuellement le carcan au col, de sorte qu'ils étoient si gehennez qu'ils ne pouvoient faire un pas : en cet état si pénible, ils ne laissoient pas d'être idolâtres, servis & applaudis : ils commandoient aux plus grands hommes & de la plus noble extraction, qui leur obéissoient en tout,

¶ de poca verdad, pues no les amargan. —¡Oh! —dijo Quirón—, ¿no veis que ya se usa hablarle a cada uno al sabor de su paladar? ¿No adviertes, ¡oh Andrenio!, aquel señor cómo se está saboreando con las lisonjas de azúcar? ¡Qué hartazgos se da de adulación! Créeme que no oye, aunque lo parece, porque todo se lo lleva el viento. Repara en aquel otro príncipe que hace de engullir mentiras: todo se lo persuade; mas hay una cosa, que en toda su vida dejó de creer mentira alguna, con que escuchó tantas, ni creyó verdad, aunque oyó tan pocas. Pues aquel otro necio desvanecido ¿de qué piensas tú que está tan hinchado? ¡Eh!, que no es de sustancia: no es sino aire y vanidad. —Ésta debe ser la causa —ponderó Critilo— que oyen tan pocas verdades los que más debrían: ellas amargan, y como ellos las escuchan con el paladar, o no se las dicen, o no tragan alguna; y la que acierta a pasar les hace tan mal estómago, que no la pueden digerir. Lo que les ofendió mucho fue el ver unos vilísimos esclavos de sí mismos arrastrando eslabonados hierros: las manos (no con cuerdas, ni aun con esposas) atadas para toda acción buena, y más para las liberales; el cuello, con la argolla de un continuo, aunque voluntario, ahogo; los pies con grillos, que no les dejaban dar un paso por el camino de la fama; tan cargados de hierros cuan desnudos de aceros. Y con una nota tan descarada, estaban muy entronizados, cortejados y aplaudidos, mandando a hombres muy hombres, ingenuos y principales, gente toda de noble condición; éstos servían a aquéllos, obedeciéndolos en todo,

ευπείθειαν έως και εις το να τους βαστάζουσιν επάνω εις τους ώμους των ομού με τας βαρείας αυτών αλύσεις. Τούτο ήτον οπού ο Ανδρόνιος δεν εδύνατο να το υποφέρει βλέποντας μίαν τοιαύτην αδικίαν. —Δεν είναι άραγε δυνατόν να θεραπεύσομεν αυτήν την κατάχρησιν; Πιστεύσατέ μοι ότι εγώ τώρα ευθύς ήθελα μεταλλάξη αυτήν την άτοπον υποταγήν, δια να γίνεται προς αξίους ανθρώπους. —Σιώπα! -είπεν ο Κένταυρος-. Μην κάμης σύγχυσιν δια να μη μας αφανίσης όλους! Δεν βλέπεις ότι αυτοί είναι οι πλέον δυνατοί; Αυτοί οι υπόδουλοι των ιδίων τους αισθήσεων και των ηδονών είναι Τιβέριοι, Νέρωνες, Ηλιογάβαλοι και Σαρδανάπαλοι· οι δε λοιποί, όλοι λατρευταί εδικοί τους. Βλέπε, προς τούτοις, εκείνους τους πεζούς και τους κειμένους χαμαί· αυτοί είναι οι καλοί άνθρωποι και οι κακοί είναι υψωμένοι. Εκείνοι οπού έχουσιν εντόσθια καλά, δεν δύνανται να βασταχθώσιν ούτε να διαφυλαχθώσι· και εκείνοι οπού έχουσι κακά, τρέχουσι και είναι ευχαριστημένοι. Εν συντομία, οι καλοί πάσχουσι τα ανίατα και οι φαυλόβιοι ευημερούσι. Προς τούτοις, εφάνη λίαν παράδοξον το να βλέπουσιν ένα τυφλόν οπού ήτον οδηγός πολλών ανθρώπων οι οποίοι είχαν όρασιν υγιή· αυτός τους οδηγούσεν εν τυφλότητι και εκείνοι τον¹²¹ ακολουθούσαν ως άρκτοι. —Ιδού -είπεν ο Κριτίλος- μία τυφλότης λίαν ευτυχής! —Όχι τόσο

¹²¹ τον: τους en el manuscrito.

¶ jusqu' à les porter sur les épaules avec leurs lourdes chaînes. Ce fut là où Andrenio s'impacienta ne pouvant souffrir une telle injustice . Ne sçauoit-on , s'écria-t-il, remédier à cet abus ? ô que si je m'en croyois j'aurois bientôt changé cette servitude si mal employée, pour ne s'assujettir qu'à des gens qui la méritent. Ne fais pas tant de bruit , dit Chiron, car tu nous perdrais, ne vois-tu pas que ce sont-là les plus puissans? Quoy, ceux-là ? Ouy, ces esclaves de leurs sens & de leurs voluptez , des Tiberes, des Nerons, des Caligules, des Eliogabales & des Sardanapales, les autres sont leurs adorateurs. Regarde aussi ceux qui sont par terre, ce sont les honnêtes gens, au lieu que les méchants sont élevez ; ceux qui ont les entrailles bonnes ne peuvent se tenir ny se conserver ; ceux qui les ont mauvaises courent & sont contens ; en un mot, les bons souffrent & les méchants sont gratifiez. Ce qui leur parut encore tout-à-fait étrange, fut de voir un aveugle être le guide de plusieurs gens , qui avoient la veuë fort bonne ; il les conduisoit en aveugle , & ils le suivoient en muets . Voilà, dit Critile, un aveuglement bien-heureux . Pas beaucoup,

¶ y aun los llevaban en peso, poniendo el hombro a tan vil carga. Aquí ya dio voces Andrenio, sin poderlo tolerar: —¡Oh quién pudiera llegar —decía— y barajar aquellas suertes! ¡Oh cómo derribara yo a puntillazos aquellas mal empleadas sillas y las trocara en lo que habían de ser y ellos tan bien merecen! —No grites —dijo Quirón— , que nos perdemos. —¿Qué importa, si todo va perdido? —¿No ves tú que son éstos los poderosos, los que etcétera? —¿Éstos? —Sí, estos esclavos de sus apetitos, siervos de sus deleites, los Tiberios, los Nerones, los Calígulas, Heliogábalos y Sardanápalos, éstos son los adorados; y al contrario, los que son los verdaderos señores de sí mismos, libres de toda maldad, éstos son los humillados. En consecuencia de esto, mira aquellos muy sanos de corazón tendidos en el suelo, y aquellos otros tan malos muy en pie; los de buen color en todas sus cosas andan descaecidos, y aquellos a quienes su mala conciencia les ha robado el color, por lo que robaron, están empinados; los de buenas entrañas no se pueden tener ni conservar, y los que las tienen dañadas corren; los que les huele mal el aliento están alentados, los cojos tienen pies y manos, todos los ciegos tienen palo: de suerte que todos los buenos van por tierra y los malos andan ensalzados. —¡Oh qué bueno va el mundo! —dijo Andrenio. Pero lo que les causó gran novedad, y aun risa, fue ver un ciego que no veía gota (aunque sí bebía muchas), con unos ojos más oscuros que la misma vileza, con más nubes que un mayo: con toda esta ceguera, venía hecho guía de muchos que tenían la vista clara; él los guiaba ciego y ellos le seguían mudos, pues en nada le repugnaban. —¡Esta sí —exclamó Andrenio— que es brava ceguera! —Y aun torpe también —dijo Critilo—.

-απεκρίθη ο Κένταυρος-. Ειπέ καλύτερα, ιδού άνθρωποι λίαν άφρονες οπού αφήνουςι τον εαυτόν τους να φέρονται από ένα τυφλόν με κίνδυνον να πέσωσιν όλοι ομού εις κανένα κρημνόν. Όσον το καθ' εμέ, δεν θαυμάζομαι τόσον εις το επιχείρημα του τυφλού όσον εις την αναισθησίαν των άλλων· διότι εκείνος, καθώς δεν βλέπει παντελώς, πιστεύει ότι όλος ο κόσμος δεν βλέπει και ότι κινούνται όλοι τυχηρώς καθώς αυτός. Όσον και αν είναι μεγάλη αφροσύνη το να βάλλη τινάς τον εαυτόν εις κάθε λογής κινδύνους και συμφοράς καθώς αυτοί οι άνθρωποι, εγώ δεν θαυμάζω παντελώς· διότι δεν είναι κανένα άλλο πράγμα τόσον κοινόν εις τον κόσμον ωςάν αυτό. Και βλέπωμεν καθ' εκάστην ότι εκείνοι όπου ηξεύρουσιν ολιγότερα εκείνοι επιχειρίζονται να διδάσκουσι τους άλλους και οι πλέον αμαθέστεροι θέλουσι να είναι ιεροκύρηκες και διδάσκαλοι της αληθείας. Και ημείς είδομεν ότι ένας άνθρωπος τετυφλωμένος από τον έρωτα μιας γυναικός, έγινε αιτία να πέσωσι και άλλοι αναρίθμητοι εις τον αυτόν έρωτα· ώστε οπού όλοι ομού εκρημνήσθησαν εις ελεεινήν αθλιότητα. Όπως και αν είναι, το πρώτον κίνημα της αμαθείας είναι το να αλαζονεύεται ότι ηξεύρει πολλά· και πολλοί άνθρωποι ήθελαν ηξεύρη πολλά αν ενόμιζαν ότι ηξεύρουσιν ολίγα. Μετ' ολίγον, ήκουσαν

¶ répondit Chiron ; il vaut mieux dire, voilà des gens bien sots de se laisser mener par un aveugle, en danger de tomber tous dans quelque précipice ; pour moy je ne m' étonne pas tant de l' assurance de l' aveugle, que de la bestise des autres , car comme il ne voit goutte , il croit que tout le monde luy ressemble , & qu'ils agissent comme luy à tout hazard. Quelque folie qu'il y ait, dit le Centaure, de s'exposer , comme font ces gens-là à tomber en toute sorte de dangers & de malheurs, je n'en suis point étonné, car rien n'est si commun dans le monde ; on voit tous les jours que ceux qui sçavent le moins entreprennent d'enseigner , que les plus ignorans veulent prècher la verité, & nous avons veu qu'un homme aveuglé d'amour pour une femme , fut cause qu'une infinité d'autres en devinrent aussi tellement amoureux qu'ils tomberent tous dans une effroyable misere; quoi qu'il en soit, le premier pas de l'ignorance est de presumer sçavoir beaucoup, & bien des gens sçauroient , s' ils croyoient sçavoir peu. Ils entendirent peu après

¶ Que un ciego guíe a otro, gran necesidad es, pero ya vista, y caer ambos en una profundidad de males; pero que un ciego de todas maneras, quiera guiar a los que ven, ése es disparate nunca oído. —Yo —dijo [Andrenio]— no me espanto que el ciego pretenda guiar a los otros, que, como él no ve, piensa que todos los demás son ciegos y que proceden del mismo modo, a tientas y a tontas; mas ellos, que ven y advierten el peligro común, que con todo eso le quieran seguir, tropezando a cada punto y dando de ojos a cada paso hasta despeñarse en un abismo de infelicidades, ésa es una increíble necesidad y una monstruosa locura. —Pues advertid —dijo Quirón— que éste es un error muy común, una desesperación transcendental, necesidad de cada día y mucho más de nuestros tiempos. Los que menos saben tratan de enseñar a los otros; unos hombres embriagos intentan leer cátedra de verdades. De suerte que habemos visto que un ciego de la torpe afición de una mujer tan fea cuan infame, llevó infinitas gentes tras sí, despeñándose todos en un profundo de eterna calamidad: y ésta no es la octava maravilla, el octavo monstruo sí, que el primer paso de la ignorancia es presumir saber, y muchos sabrían si no pensasen que saben. Oyeron en esto

θόρυβον εις μίαν άκρην της πλατείας, ωσάν να ήτον μία μεγάλη μάχη, οπού έτρεξεν ευθύς πολύς λαός. Αφού επλησίασαν, είδον ότι ήτον μία γυνή η πηγή ως επί το πλείστον της μάχης και φιλονικίας· ήτον πολλά δυσειδής όμως εστολισμένη και καλοφορεμένη. Ένας κόσμος αυλίζετο εις αυτήν, αν καλά και αυτή τους περιέπλεκεν όλους με σκάνδαλα και διχοστασίας και επροσποιείτο να λαλή πάντοτε μεγαλοφώνως. Αυτή είχεν απαντήση μ' άλλην γυναίκαν οπού την εχθρεύετο, η οποία ήτον πολλά ευειδής και ωραία όμως κακώς ενδεδυμένη και σχεδόν πάντη γυμνή. Αλλά το πτωχικόν σχήμα δεν απέκρυπτε παντελώς την ωραιότητά της· και αν καλά η άλλη να την ονειδίζε για την γυμνότητά της ομού και με πολλές άλλας συκοφαντίας, αυτή όμως δεν ετολμούσε να αποκριθή ούτε λόγον επειδή και κανείς δεν ήθελε να την ακροασθή και ηναγκάζετο να σιωπά. Εν τοσούτω, όλοι τους ήσαν εναντίοι της και την εκυνηγούσαν βοηθούντες την άλλην· η λογομαχία έγινε χειρομαχία και τόσοι άνθρωποι την εφόρτωσαν με κτυπήματα οπού ολίγον έλειψε να αποθάνη. Ο Ανδρόνιος, φύσει ευσπλαγχνικός, ηθέλησεν να δράμη να την υπερασπισθή· όμως ο Κένταυρος τον αναχαίτισε λέγοντας: —Τι θέλεις να κάμης; Δεν ηξεύρεις εις τι κίνδυνον εμβαίνεις; Αυτή η γυνή οπού θέλεις να υπερασπισθής είναι η Αλήθεια, η άλλη είναι το

¶ un grand bruit, comme d'une dispute en un coin de la place, où aussitôt il survint une grande foule de peuple ; ils approcherent & virent que c'étoit une femme*, source ordinaire des querelles : elle étoit fort laide, mais bien parée, un monde de gens luy faisoient la cour ; quoiqu' elle les broüillât tous ensemble , elle affectoit de parler toûjours fort haut ; elle avoit entrepris une autre femme* fort belle son ennemie, mais mal en ordre & presque toute nuë, cet air pauvre ne luy ôtoit rien de sa beauté ; cependant la premiere le luy reprochoit avec beaucoup d' autres calomnies, elle n' y répondoit pas un mot, elle n' osoit, parce que personne ne la vouloit écouter ; ainsi elle étoit contrainte de se taire. Cependant tous conjuroient contre elle, & la poursuivoient ; on passa des paroles aux mains, & tant de gens la chargerent de coups, qu' il s' en falut peu qu' elle n' y succombât. Andrenio naturellement pitoyable voulut courir pour la deffendre; mais le Centaure le retint, en luy disant : que veux-tu faire ? Tu ne sçais à quoy tu t' exposes, tu te déclarerois en deffendant celle-cy contre la menterie si puissante,

* Le Mensonge.

* La Vertié.

¶ un gran ruido, como de pendencia, en un rincón de la plaza, entre diluvios del populacho. Era una mujer, origen siempre del ruido, muy fea, pero muy aliñada: mejor fuera prendida. Servíala de adorno todo un mundo, cuando ella le descompone todo. Metía a voces su mal pleito, y a gritos se formaba cuando más se deshacía. Habíalas contra otra mujer muy otra en todo, y aun por eso su contraria. Era ésta tan linda cuan desaliñada, mas no descompuesta. Iba casi desnuda: unos decían que por pobre, otros que por hermosa. No respondía palabra, que ni osaba ni la oían. Todo el mundo la iba en contra, no sólo el vulgo, sino los más principales, y aun..., pero más vale enmudecer con ella: todos se conjuraron en perseguirla. Pasando de las burlas a las veras, de las voces a las manos, comenzaron a maltratarla; y cargó tanta gente, que casi la ahogaban, sin haber persona que osase ni quisiese volver por ella. Aquí, naturalmente compasivo, Andrenio fue a ponerse al lado, más detúvole el Quirón, diciendo: —¿Qué haces? ¿Sabes con quién te tomas y por quién vuelves? ¿No adviertes que te declaras contra la plausible Mentira,

Ψεύδος. Όταν φανείς εσύ υπερασπιστής εκείνης και ενάντιος της άλλης οπού είναι τόσο ισχυρά, θέλει σηκωθή καταπάνω σου όλος ο κόσμος και θέλουν σε κηρύξη τρελόν. Τα παιδιά ηθέλησαν να την βοηθήσωσιν, όμως ως αδύνατα οπού είναι δεν ημπούσαν να κατορθώσουσι τίποτε εναντίον τοςούτων ανθρώπων. Και έτζι, λοιπόν, η ταλαίπωρος Αλήθεια εγκατελείφθη από όλον τον κόσμο και εδιώχθη τόσο βιαίως οπού, απ' εκείνον τον καιρόν, δεν ηξεύρεται πού ευρίσκεται. —Και πώς; -είπεν ο Ανδρόνιος-. Δεν είναι ούτε δικαιοσύνη εις τον κόσμο; —Όχι! -απεκρίθη ο Κένταυρος-. Διότι αν και να έχη και η Αλήθεια πολλούς μινίστρους όμως πρέπει να μακρυνθή όταν το Ψεύδος έλθη πλησίον. Εις τον αυτόν καιρόν εφάνη ένας άνθρωπος έχων ήθος ηγεμονικόν και περικυκλωμένος με πολλούς τριβωνοφορούντες. Ευθύς επλησίασεν εις αυτόν εκείνη η πρώτη γυνή, δηλαδή το Ψεύδος, και, αφού τον εκατέπεισε με μύρια παράλογα επιχειρήματα, αυτός την επληροφόρησεν ότι θέλει υπογράψει το γράμμα της εξορίας της άλλης γυναικός, δηλαδή της Αληθείας.—Ποίος είναι αυτός -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος- οπού κρατεί βακτηρίαν δια να περιπατή ισώτερα; —Είναι ο Κριτής, -απεκρίθη ο Κένταυρος- αυτός είναι οπού πιάνει πριν να ακούση. Το γυμνόν ξίφος οπού βλέπεις έμπροσθέν του

¶ tu t'attirerois tout le monde à dos & on te regarderoit comme un fol. Les enfans voulurent l'imiter ; mais comme ils sont foibles, ils ne purent rien faire contre tant de gens ; ainsi la malheureuse verité fut abandonnée de tout le monde & si violemment chassée, que depuis ce tems-là on ne sçait ce qu'elle est devenuë. N'y-a-t-il pas bonne justice dans le monde, disoit Andrenio ? Non, luy repliqua Chiron ; car quoique la verité ait beaucoup de ministres , il faut qu'elle s'éloigne quand le mensonge est si proche , & si bien venu. En même-tems il parut un homme d'un aspect rebarbatif, entouré de gens de robe ; aussitôt la menterie s'en approcha & l'ayant persuadé par beaucoup de méchantes raisons, il l'assura qu'il signeroit la Sentence de bannissement contre la verité son ennemie. Qui est celuy-là, demanda Andrenio, lequel pour aller plus droit porte pour appuy cette verge ? C'est le Juge, répondit Chiron, c'est celui qui touche avant que d'entendre. Que signifie cette épée nue qu'on porte devant luy ?

¶ que es decir contra todo el mundo, y que te han de tener por loco? Quisiéronla vengar los niños con sólo decirla, mas como flacos y contra tantos y tan poderosos, no fue posible prevalecer, con lo cual quedó de todo punto desamparada la hermosísima Verdad, y poco a poco, a empellones, la fueron todos echando tan lejos que aun hoy no parece ni se sabe dónde haya parado. —Basta que no hay justicia en esta tierra— decía Andrenio. —¿Cómo no! —le replicó el Quirón—, pues de verdad que hay hartos ministros suyos: justicia hay, y no puede estar muy lejos estando tan cerca la Mentira. Asomó en esto un hombre de aspecto agrio, rodeado de gente de juicio; y así como le vio, se fue para él la Mentira a informarle con muchas razones de la poca que tenía. Respondióla que luego firmara la sentencia en su favor, a tener plumas. Al mismo instante, ella le puso en las manos muchos alados pies, con que volando firmó el destierro de la Verdad, su enemiga, de todo el mundo. —¿Quién es aquél —preguntó Andrenio— que para andar derecho lleva por apoyo el torcimiento en aquella flexible vara? —Éste —respondió Quirón— es juez. —Ya el nombre se equivoca con el vendedor del Justo. Notable cosa, que toca primero para oír después. ¿Qué significa aquella espada desnuda que lleva delante,

είναι το σημείον του αξιώματός του και εν ταυτώ είναι και όργανον τιμωρητικόν με το οποίον κόπτει τα κακά ζιζάνια. —Αμή δεν ήθελεν ήσθαι καλύτερον -είπεν ο Κριτίλος- να τα ανασπά πρόρριζα; Διότι, μόνον με το κόψιμον, αναβλαστάνουσι καλύτερα και ποτέ δεν λείπουν. —Αχ, αυτά τα μυστήρια -απεκρίθη ο Κένταυρος- δεν εξηγούνται! Ο ρηθείς άρχων Κριτής ευθύς εκεί κατεδίκασεν έν ζωϋφιον να κρεμασθή, χωρίς να έχη καιρόν να ζητήση κρίσιν εις ανώτερον κριτήριο, με το να παρέβη τον νόμον άπαξ μόνον· και εις τον αυτόν καιρόν ο αυτός Κρίτης έδωκεν μίαν εδαφιαίαν προσκύνησιν εις ένα ελέφαντα οπού μυριάκις εβίασε τους ιερούς νόμους. Βλέποντας μετέπειτα ο Ανδρόνιος ένα σολδάτον έφιππον και με ενδυμασίαν αλλόκοτον και με πολλά πτερά ορνέων επί κεφαλής, ηρώτησεν αν είναι άνθρωπος ή τέρας. —Δεν είσαι¹²² μόνος -απεκρίθη ο Κένταυρος- όπου τον ενόμισες τέρας· διότι κάποια έθνη οπού τον είδον πρώτην φοράν, τον ενόμισαν και ίππον και άνθρωπον εν ταυτώ. —Εις τι χρησιμεύουσιν οι τοιούτοι εις τον κόσμον; -ηρώτησεν πάλιν ο Ανδρόνιος-. —Αυτοί κάμνουν τον πόλεμον κατά των εχθρών και περισσότερον κατά των φίλων. Αυτοί διαυθεντεύουσιν ημάς και ο Θεός να μας φυλάττη από αυτούς. Αυτοί πολεμούσι, λεηλατούσι, φονεύουσι και κατά-

¹²² *είσαι: είναι* en el manuscrito.

¶ C'est la marque de la dignité & tout ensemble l'instrument du châtiment, il coupe avec cela la mauvaise herbe. Mais, dit Critile, il vaudroit mieux l'arracher, & en ôter la racine, car se contenter de la scier, elle en repousse mieux, & jamais de la maniere qu'on s'y prend, elle ne meurt entierement. Hô, répon dit Chiron! ces mysteres nous passent; aussitôt ce Magistrat condamna un Moucheron à être pendu sans appel, parce qu'il avoit une seule fois contrevenu à la Loy, & en même tems il fit une grande reverence à un Elephant qui l'avoit cent fois violée. Ensuite parut un Matamore, il étoit couvert d'un grand plastron, il portoit à l'arson de sa selle deux pistolets fort endormis dans leurs fourreaux, monté sur un Cheval un peu fatigué, ayant un sabre doré seul de son nom, mais femelle en ses coups, & toujours par pudeur caché dans son fourreau, son chapeau étoit couvert de toute sorte de plumes d'oiseaux de proie. Andrenio demanda si c'étoit un homme, ou un monstre? Tu n'es-pas le seul qui t'y es trompé, dit Chiron, car il y a des Nations qui la premiere fois qu'ils le virent, l'ont pris pour homme & pour cheval tout ensemble. C'est un Soldat habillé comme ils ont accoutumé de l'être, ils n'a pas la conscience moins déchirée que son habit. Dequoy, s'enquit Andrenio, servent ces gens-là dans le monde? Dequoy: ils font la guerre aux ennemis, & encore plus aux amis, ils nous deffendent; mais Dieu nous garde d'eux; ils combattent ils pillent, ils tuent &

¶ y para qué la lleva? —Ésa —dijo Quirón— es la insignia de la dignidad, y juntamente instrumento del castigo; con ella corta la mala yerba del vicio. —Más valiera arrancarla de cuajo —replicó Critilo—. Peor es a veces segar las maldades, porque luego vuelven a brotar con más pujanza y nunca mueren del todo. —Así había de ser —respondió Quirón—, pero ya los mismos que habían de acabar los males son los que los conservan, porque viven dellos. Mandó luego ahorcar, sin más apelación, un mosquito y que lo hiciesen cuartos porque había caído el desdichado en la red de la ley. Pero a un elefante que las había atropellado todas, sin perdonar humanas ni divinas, le hizo una gran bonetada al pasar cargado de armas prohibidas, bocas de fuego, buenas lanzas, ganzúas, chuzones, y aun le dijo que aunque estaba de ronda, si era servido, le irían acompañando todos sus ministros hasta dejarle en su cueva. ¡Qué paso éste para Andrenio! Y no paró aquí, sino que a otro desventurado, que encogiéndose de hombros no osaba hablar alto, lo mandó pasear. Y preguntando unos por qué le azotaban, respondían otros: —Porque no tiene espaldas; que, a tenerlas, él hombreara como aquellos que van allí cargados dellas, con más cargas a más cargos. Desapareció el juez, cuando comenzó a llevarse los ojos y los aplausos un valiente hombre que pudiera competir con el mismo Pablo de Parada. Venía armado de un temido peto conjugado por todos tiempos, números y personas; traía dos pistolas, pero muy dormidas en sus fundas, a lo descansado; caballo desorejado, y no por culpas suyas; dorado espadín en sólo el nombre, hembra en los hechos, nunca desnuda por lo recatada; coronábase de plumas, avechucho de la bizarría, que no del valor. —Éste —preguntó Andrenio—, ¿es hombre o es monstruo? —Bien dudas —acudió Quirón— que algunas naciones la primera vez que le vieron le imaginaron todo una cosa, caballo y hombre. Éste es soldado; así lo estuviera en las costumbres: no anduviera tan rota la conciencia. —¿De qué sirven éstos en el mundo? —¿De qué? Hacen guerra a los enemigos. —¡No la hagan mayor a los amigos! —Éstos nos defienden. —¡Dios nos defienda de ellos! —Éstos pelean, destrozan, matan

-στρέφουσι τους εδικούς μας καλοθελητάς¹²³. —Και πώς είναι τούτο δυνατόν, -είπεν ο Ανδρόνιος- οπού εγώ ήκουσα ότι αυτοί οι ίδιοι τους φυλάττουσιν; —Αλλ' εγώ -απεκρίθη ο Κένταυρος- ομιλώ κατά το χρέος οπού έχουσι. —Πώς λοιπόν; -είπε πάλιν ο Ανδρόνιος-· έως τόσον διεφθάρη ο κόσμος, ώστε οι διορισμένοι εις το καλόν να γίνονται αυτουργοί των μειζόνων κακών και εκείνοι οπού οφείλουσι να δώσουσι τέλος εις τον πόλεμον αυτοί οι ίδιοι να τον εκτείνωσι; —Τούτο είναι αληθές -απεκρίθη ο Κένταυρος-· όμως εκ τούτου ζώσι και συνίστανται, τούτο είναι η επικερδής πραγματεία τους και εκ τούτου έχουσι το εισόδημά τους. Δια τούτο φροντίζουνσι περί του εχθρού, επειδή και εξ αυτού κερδαίνουνσι· και αυτήν την διδασκαλίαν όλοι την ηξεύρουσιν έως εις το κύμβαλον της αναχωρήσεως. Δια τούτο συμβαίνει να εκτείνεται υπέρ τους είκοσι χρόνους ένας πόλεμος οπού ήτον δια να τελειωθή εις δύο έτη. Είναι ακόμη¹²⁴ και άλλοι κάποιοι καβα[tachón]λιέροι, οι οποίοι είναι σχεδόν της αυτής γνώμης με τον ανωτέρω ειρημένον πολεμιστήν αν καλά και πλέον σεμνώς ενδεδυμένοι. Όταν τους ακούης νομίζεις ότι ήλθον δια να δώσουσιν· όμως δεν έρχονται δι' άλλο παρά δια να λάβωσιν. Αυτοί έχουσιν απόκρυφον ιατρικόν δια να κερδαίνουνσιν από τας αρρωστίας των ανθρώπων με το να τας επιτείνουνσιν. Αυτοί κηρύττουσι πόλεμον κα-

¹²³ καλοθελητάς: καλοθελήτας en el manuscrito.

¹²⁴ ακόμη: añadido, al margen derecho, posteriormente.

¶ renversent ceux qui nous veulent du mal . Comment cela peut-il être, puisqu'on dit que ce sont eux qui les épargnent ; je ne parle, repliqua le Centaure que selon ce qu'ils doivent faire. Comment, repartit Andrenio, le monde est-il si dépravé, que ceux qui sont destinez pour procurer le bien sont auteurs de plus grands maux ? quoy, ceux qui doivent finir la guerre la prolongent ? Il est vray , mais ils ne vivent que de cela ; ils en font leur unique employ & leur seul revenu , ils ont soin de l'ennemy parce qu'il les fait subsister ; tous sçavent cette doctrine jusques au tambour. C'est pourquoy, il arrive qu'une guerre qui ne devoit durer au plus que deux ans, en dure plus de douze , & elle auroit été éternelle, si le Marquis de Mortare n'eût sçeu joindre à sa valeur les desirs ardens de nous procurer les douceurs de la Paix. Il y a encore certains autres Cavaliers qui sont à peu près de la même humeur de celuy, dont nous venons de parler; quoyque plus modestement habillez ; à les entendre ils ne viennent que pour donner , mais c'est plutôt pour ôter ; ils ont le secret de tirer avantage des maux , en les rengreant , ils déclarent la guerre

¶ y aniquilan nuestros contrarios. —¿Cómo puede ser eso, si dicen que ellos mismos los conservan? —Aguarda, yo digo lo que debrían hacer por oficio, pero está ya el mundo tan depravado, que los mismos remedidores de los males los causan en todo género de daños. Éstos, que habían de acabar las guerras, las alargan; su empleo es pelear, que no tienen otros juros ni otra renta, y como acabada la guerra quedarían sin oficio ni beneficio, ellos popan al enemigo, porque papan dél. ¿Para qué han de matar las centinelas al marqués de Pescara, si viven dél? Que hasta el atambor sabe estos primores. Y así, veréis que la guerra que a lo más tirar estas nuestras barras pudiera durar un año, dura doce, y fuera eterna si la felicidad y el valor no se hubieran juntado hoy en un marqués de Mortara. Lo mismo sienten todos de aquel otro que también viene a caballo para acaballo todo. Éste tiene por asunto y aun obligación hacer de los malos, buenos; pero él obra tan al revés, que de los buenos hace malos, y de los malos, peores. Éste trae guerra declarada

-τά ζωής και γίνονται οφικιάλοι του Θανάτου. Εμποδίζουν τα βρώματα και κάμνουν τους άλλους ισχνούς και λιποσάρκους δια να εμπίπλονται μόνοι αυτοί και να παχύνονται· νομίζουν τον εαυτόν τους ευδαίμονας όταν ηξεύρουν να καταφέρουν τους άλλους εις εσχάτην ταλαιπωρίαν. Εν ενί λόγῳ, αυτοί¹²⁵ είναι χειρότεροι από τους δημίους, επειδή οι δήμιοι βάλλουσιν όλην την επιτηδειότητά τους και αγχίνια εις το να ελευθερώσουν ευθύς τον κατάδικον από τας βασάνους με τον αποκεφαλισμόν. Αμή οι ανωτέρω ειρημένοι δεν ευχαριστούνται αν δεν κάμνουν τον ασθενή να πολυκαιρίση εις την κλίνην· και ημπορούμεν να ειπούμεν βέβαια ότι εκεί οπού είναι περισσότεροι ιατροί είναι περισσότεροι¹²⁶ άρρωστοι. Με όλον τούτο, δεν πρέπει να λέγωμεν ούτε καλόν ούτε κακόν· μόνον να τους βλέπωμεν τους μεν νέους ως απράκτους, τους δε γέροντες ως αμνήμονες οπού και όσον ήξευραν το ελησμόνησαν. —Τι πράγμα, λοιπόν, είναι τούτο; Ημείς δεν βλέπωμεν να περάση ούτε ένας καλός άνθρωπος! —Οι καλοί άνθρωποι -απεκρίθη ο Κένταυρος- δεν περνούσι παντελώς· εκείνοι κάθηνται αναχωρημένοι όμως είναι ολιγάριθμοι και σπάνιοι ως ο Φοίνιξ. Ο Ανδρόνιος, οιμώξας, εσήκωσε τους οφθαλμούς εις τον ουρανόν ωσάν να ήθελε να στοχασθή τους αστέρας: —Αλίμονον! -λέγει-. Τι είναι αυτά; Εγώ εξέστην παντελώς από τον εμαυτόν μου! Δυστυχία μεγάλη το να ζη τινάς ανα-

¹²⁵ αυτοί: elimino lo que considero una duplografía; αυτοί, αυτοί en el manuscrito.

¹²⁶ περισσότεροι: -σς- añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ à la vie & se font officiers de la mort , ils deffendent de manger & rendent les autres maigres , afin qu'eux seuls se remplissent & s'engraissent; ils appellent vivre en gloire quand ils sçavent reduire les autres à la dernière misere; en un mot ils sont pires que les bourreaux, d'autant que ceux-cy employent toute leur industrie à ne pas faire beaucoup souffrir & à garantir promptement du mauvais air , ceux qui malgré eux le foulent aux pieds , au lieu que ceux-là ne se plaisent qu'à faire long tems languir ; ainsi leur veuë ne plaît à personne & l'on peut dire seurement, que là où il y a le plus de Médecins il y a plus de malades ; après tout, il n'en faut dire ny bien, ny mal, il faut seulement les regarder lorsqu'ils sont jeunes, comme gens sans experience, & quand ils sont vieux comme gens qui ont oublié ce qu' ils ont connu. Qu'est-ce donc, dit Andrenio, nous ne voyons passer aucun homme de bien ! Les gens de bien, répondit Chiron, ne passent point, ils durent éternellement, mais le nombre en est petit; ils se tiennent retirez, les uns sont comme la Licorne, les autres comme le Phenix; cependant, si tu veux en voir quelqu'un, cherche un Cardinal de Sandoval à Toledé, un Comte de Hemos en Arragon [*sic*] , un Archiduc Leopold en Flandre; mais surtout un Don Louis d'Aro seul digne du rang & de l'employ qu'il remplit. Andrenio faisant un hélas! jetta les yeux au Ciel , comme s'il eût voulu regarder les étoiles. Qu'est-ce que tout cela ? dit-il; je m'y perds entierement , qu'on est malheureux quand l'on a à vivre

¶ contra la vida y la muerte, enemigo de entrambas, porque quería a los hombres ni mal muertos ni bien vivos, sino malos, que es un malísimo medio. Para poder él comer, hace de modo que los otros no coman; él engorda cuando ellos enflaquecen; mientras están entre sus manos, no pueden comer; y si escapan de ellas, que sucede pocas veces, no les queda qué comer. De suerte que ellos viven en gloria cuando los demás en pena. Y así, peores son que los verdugos, porque aquéllos ponen toda su industria en no hacer penar y con lindo aire hacen que le falte al que pernea; pero éstos todo su estudio ponen en que pene y viva muriendo el enfermo; y así, aciertan los que les dan los males a estajo. Y es de advertir que donde hay más doctores, hay más dolores. Esto dice de ellos la ojeriza común, pero engáñase en la venganza vulgar, porque yo tengo por cierto que del médico nadie puede decir ni bien ni mal; no antes de ponerse en sus manos, porque aún no tiene experiencia; no después, porque no tiene ya vida. Pero advertid que no hablo del médico material, sino de los morales, de los de la república y costumbres, que en vez de remediar los achaques y indisposiciones por obligación, ellos mismos los conservan y aumentan, haciendo dependencia de lo que había de ser remedio. —¿Qué será —dijo Andrenio— que no vemos pasar ningún hombre de bien? —Ésos —acudió Quirón— no pasan, porque eternamente duran, permanece inmortal su fama. Hállanse pocos, y éstos están muy retirados: Oírnoslos nombrar como al unicornio en la Arabia y la fénix en su Oriente. Con todo, si queréis ver alguno, buscad un cardenal Sandoval en Toledo, un conde de Lemos gobernando Aragón, una archiduque Leopoldo en Flandes. Y si queréis ver la integridad, la rectitud, la verdad y todo lo bueno en uno, buscad un don Luis de Haro en el centro que merece. Estaban en la mayor fuga del ver y extrañar monstruosidades; cuando Andrenio, al hacer un grande extremo alzó los ojos y el grito al cielo como si le hicieran ver las estrellas: —¿Qué es esto? —dijo—: Yo he perdido el tino de todo punto.

-μεταξύ εις τόσους ατάκτους και αδίκους ανθρώπους, των οποίων τα πάθη με φαίνεται να είναι τόσον κολλητικά οπού μεταδίδεται η κακία τους έως εις τους πλανήτας· ο καιρός με φαίνεται να είναι αντεστραμμένος: Άρχοντες, ημέρα είναι ή νυξ; —Ο καιρός είναι πολλά καλός -είπεν ο Κένταυρος-. Το κακόν δεν είναι εις τον ουρανόν αλλά μόνον επί της γης και μόνον ο κόσμος υπάγει αντιστρόφως. Επειδή και οι άνθρωποι μόνον εμβαίνουν εις αυτόν τον συλλογισμόν να κάμνουν την ημέραν νύκτα και τη νύκτα ημέραν· τώρα ο ήλιος ανατέλλει εις τον καιρόν οπού ήτον συνηθισμένος να δύη και η νυξ προκύπτει ομού με το άστρον της αυγής. Είναι αληθές ότι τα πλέον έγκριτα πρόσωπα πίπτουσιν εις αυτήν την αταξίαν, επειδή και νομίζουν ότι ζώσιν ως άλογα ζώα οπόταν ήθελαν υποταχθή εις ένα τρόπον του ζην εύτακτον. —Τούτο θέλει να ειπή -απεκρίθη ο Κριτίλος- ότι οι πτωχοί άνθρωποι καθώς ημείς πρέπει να εύχονται αναμεταξύ τους την ‘καλήν νύκτα’ μόνον, διότι η ημέρα πλέον δεν εδόθη δια να ιδούμεν τίποτε καλόν. Έως τόσον είναι δυστυχείς αι ημέραι άπασαι και τόσον λάθος διεχύθη εις τον κόσμον, οπού αν ειπή τινάς ‘κόσμον’ λανθάνεται και ψεύδεται· διότι πρέπει να ειπή ‘άκοσμον’ και όχι ‘κόσμον’, επειδή κατά πάντα τρόπον διεφθάρη και εξέκλινεν από κοσμιότητας εις ακοσμίαν. —Αμή πόθεν προέρχεται -είπεν ο Ανδρόνιος- ότι διε-

¶ parmy tant de gens déraisonnables ! tout me paroît de ce nombre & que la contagion est générale : elle se communique jusques aux Planettes , il me semble que le tems va de travers. Il demanda : Messieurs, est-il jour ou nuit. Tout beau, luy dit Chiron, le mal n'est pas dans le Ciel , il n'est que sur la terre , il n'y a que le monde qui va à rebours, les hommes seuls s'avisent de faire du jour la nuit & de la nuit le jour ; à present celui-cy se leve , dans le temps qu'il avoit accoustumé de se coucher , à present la nuit sort de sa maison avec l'Etoile de Venus , pour accompagner l'Aurore. Il est vray que ceux qui tombent le plus ordinairement dans ce desordre sont les personnes les plus considerables : elles croiroient vivre en bêtes , si elles s'assujétissoient à une maniere de vie réglée . Cela veut dire, répondit Critile , que ce n'est plus qu'aux pauvres comme à nous autres qu'on doit souhaiter la bonne nuit , les jours ne sont plus donnez , pour y voir rien de bon; ainsi, ils sont tous malheureux, l'erreur est même si répandue dans le monde, qu'aussitôt qu'on en prononce le nom , on se trompe & on ment. Il faut dire immonde ; puisqu'en toutes manieres le monde est corrompu. Mais d'où vient, demanda Andrenio, que tout est

¶ ¡Qué cosa es andar entre desatinados! Achaque de contagio: hasta el cielo me parece que está trabucado y que el tiempo anda al revés. Pregunto, señores, ¿es día o es noche? Mas no lo metamos en pareceres, que será confundirlo más. —Espera —dijo el Quirón—, que no está el mal en el cielo, sino en el suelo: que no sólo anda el mundo al revés en orden al lugar, sino al tiempo. Ya los hombres han dado en hacer del día noche, y de la noche día: ahora se levanta aquél, cuando se había de acostar; ahora sale de casa la otra con la estrella de Venus, y volverá cuando se ría della la aurora. Y es lo bueno que los que tan al revés viven, dicen ser la gente más ilustre y la más lúcida. Mas no falta quien afirma que, andando de noche como fieras, vivirán de día como brutos. —Esto ha sido —dijo Critilo— quedarnos a buenas noches nosotros; y no me pesa, porque no hay cosa de ver. —¡Que a éste llamen mundo! —ponderaba Andrenio—. Hasta el nombre miente, calzóselo al revés: llámese inmundo y de todas maneras disparatado. —Algún día —replicó Quirón— bien le convenía su nombre, en verdad que era definición cuando Dios quería y lo dejó tan concertado. —Pues ¿de dónde le vino tal desorden? —preguntó Andrenio—

-στράφησαν τα πάντα; —Είναι καιρός πολύς -απεκρίθη ο Κένταυρος- αφού αναστενάζουσι περί τούτου οι σοφοί και οιμώζουσιν οι φιλόσοφοι· μερικοί πιστεύουσιν ότι η Τύχη, οπού είναι τυφλή και τρελή, συγχύζει τον κόσμον καθ' εκάστην μεθιστώτα τα πράγματα από τον τόπον τους και από τον καιρόν τους. Άλλοι λένουσι ότι οπότεν ο τολμηρός Εωσφόρος εκεραυνοβολήθη, τότε ο κόσμος ησθάνθη ένα κτύπον τόσον μεγάλον από την έκπτωσιν εκείνου οπού μετεσαλεύθη από την βάσιν του και εγύρισεν άνω κάτω. Πολλοί διΐσχυρίζονται και λένουσι ότι αι γυναίκες, τας οποίας αυτοί ονομάζουσιν 'στυγερούς δαίμονας' ή απλούστερον ειπείν 'στοιχεία νυκτερινά του κόσμου', αύται να είναι η μόνη αιτία της του κόσμου καταστροφής. Όσον όμως το κατ' εμέ, νομίζω αλλέως και πιστεύω ότι εκεί οπού είναι άνδρες δεν κάμνει χρείαν να ζητούμεν την αιτίαν αλλαχόσε [tachón]· επειδή και ένας μοναχός είναι αρκετός να συγχύση χίλιους κόσμους. Και τολμώ ειπείν ότι αν η Σοφία του Θεού δεν ήθελε τον προλάβη, αυτός ήθελεν επιχειρισθή να υπερβή το πρώτον κινητόν και όλα τα πράγματα ήθελαν συγχυσθή και ατακτίση δι' αυτού· και εγώ πιστεύω ότι αυτός ήθελεν επιχειρισθή να κατορθώση ότι ο ήλιος να ανατείλη μίαν ημέραν από την δύσιν και να δύση εις την ανατολήν. Όπως και αν είναι, όλη αυτή η δυστυχία προέρχεται από τον άνθρωπο· ο οποίος έστοντας και να έ-

¶ si renversé? Il y a longtems, répondit le Centaure , que les sages en soupièrent & que les Philosophes en gemissent ; les uns croient que la fortune, qui est fole & aveugle, le trouble chaque jour, en ôtant les choses de leur place & de leur tems ; les autres disent que lors que le temeraire conducteur du Soleil fut foudroyé, le monde souffrit un si grand coup de sa chute, qu'il sortit de ses gonds, & se tourna sens-dessus-dessous. Beaucoup de gens prétendent que les femmes, qu'ils nomment le Lutin général du monde , sont la seule cause de son bouleversement. Pour moy je pense tout autrement, & croy, que là où il y a des hommes , il n'en faut point chercher la cause ailleurs, puisqu'un seul suffiroit pour troubler mille mondes. C'est ce qui me fait dire que si la Sagesse Divine ne l'eût prevenu, il auroit entrepris de démonter le premier mobile ; toutes choses auroient été confonduës & déréglées par luy : & je croy même qu'il voudroit que le Soleil se levât un jour au Couchant & se couchât à l'Orient. Quoi qu'il en soit , tout ce malheur vient de ce que l'homme ayant reçu

¶ ¿Quién lo trastornó de alto a bajo como hoy lo vemos? —En eso hay mucho que decir —respondió Quirón—. Harto lo censuran los sabios y lo lloran los filósofos. Aseguran unos que la Fortuna, como está ciega y aun loca, lo revuelve todo cada día, no dejando cosa en su lugar ni tiempo. Otros dicen que cuando cayó el lucero de la mañana aquel aciago día, dio tal golpe en el mundo que le sacó de sus quicios, trastornándole de alto a bajo. Ni falta quien eche la culpa a la mujer, llamándola el duende universal que todo lo revuelve. Mas yo digo que donde hay hombres no hay que buscar otro achaque: uno solo basta a desconcertar mil mundos, y el no poderlo era lo que lloraba el otro grande inquietador. Mas digo que, si no previniera la divina sabiduría que no pudieran llegar los hombres al primer móvil, ya estuviera todo barajado y anduviera el mismo cielo al revés: un día saliera el sol por el Poniente y caminara al Oriente, y entonces fuera España cabeza del mundo sin contradicción alguna, que no hubiera quien viviera con ella. Y es cosa de notar que, siendo el hombre

-λαβε παρά Θεού το λογικόν, αντίς να συμβουλευέται με αυτό και να το ακολουθή αυτός δεν συλλογίζεται άλλο παρά να το υποτάξη και να το κάμη υπόδουλον των ιδίων του κλίσεων. Ιδού η παραγωγή πάντων των δυστυχιών και η αιτία οπού η αρετή καταφρονείται, η κακία εγκωμιάζεται και η αλήθεια είναι άλαλος. Τούτο το αίτιον δίδει δύναμιν εις το ψεύδος, φοβίζει τους σοφούς, κάμνει τους αμαθείς να έχουσι βιβλιοθήκας και τους σπουδαίους χωρίς βιβλία και τα βιβλία χωρίς σπουδαίους. Η φρόνησις των πτωχών να λογίζεται αναισθησία και η αναισθησία των πλουσίων, σοφία. Εκείνοι οπού πρέπει να βοηθούσι την υγείαν, γίνονται φονείς. Η νεότης να μην έχη πλέον δύναμιν¹²⁷ και το γήρας να μιμήται την νεότητα. Εις κοντολογία, τούτο κάμνει την Δικαιοσύνην τυφλήν και τον άνθρωπον τόσον αδύνατον οπού να μην ημπορή να κρίνη ούτε την δεξιάν του· επειδή και ζητεί την ευτυχίαν του εις την αριστεράν, βάλλοντας την αρετήν υπό τους πόδας του και αντί να υπάγη εμπρός, αναποδίζει. —Αν τα πράγματα είναι έτσι, -είπεν ο Ανδρόνιος- καθώς και δεν αμφιβάλλω, διατί με έφερες, αδελφέ Κριτίλε, εις τον κόσμον; Δεν ημπορούσα τάχα να είμαι πλέον ευτυχής εις την εδικήν μου έρημον; Εγώ απεφάσισα να επανακάμψω! Ας φύγωμεν από αυτήν την ανυπόφορον¹²⁸ σύγχυσιν του κόσμου! —Τούτο δεν είναι δυ-

¹²⁷ *δύναμιν*: *δύναμις* en el manuscrito.

¹²⁸ *ανυπόφορον*: *ανυπόφερον* en el manuscrito.

¶ la raison en partage , au lieu de la consulter & de la suivre, il ne pense qu'à l'assujétir & à la rendre esclave de ses inclinations ; voilà l'origine de tous les malheurs & la cause de ce que la vertu est méprisée , le vice applaudy , & la verité muette. C'est ce qui donne de la force au mensonge, ce qui intimide les sages , ce qui fait que les ignorans ont des Bibliothèques , que les Docteurs sont sans Livres, & les Livres sans Docteurs; que la sagesse du pauvre est sotise, & la sotise du riche sagesse , que ceux qui avoient accoustumé de donner la vie sont meurtriers, que la jeunesse n'a plus de force, & la vieillesse imite la jeunesse ; enfin c'est ce qui fait que la justice est aveugle, & que l'homme est si imbecille, qu'il ne sçauroit discerner même sa main droite, puisqu'il cherche son bonheur à sa gauche , qu'il jette par dessus ses épaules tout ce qu'il a de plus cher, qu'il met sous les pieds la vertu, & qu'au lieu d'aller en avant, il recule. Si les choses sont ainsi, reprit Andrenio, comme je n'en puis douter , pourquoy, ô Critile! m'as-tu amené dans le monde ? , n'aurais je pas été plus heureux dans ma solitude ? je suis resolu d'y retourner ; fuyons cette confusion insupportable du monde. Cela ne se peut,

¶ persona de razón, lo primero que ejecuta es hacerla a ella esclava del apetito bestial. Deste principio se originan todas las demás monstruosidades, todo va al revés en consecuencia de aquel desorden capital: la virtud es perseguida, el vicio aplaudido; la verdad muda, la mentira trilingüe; los sabios no tienen libros, y los ignorantes librerías enteras; los libros están sin doctor, y el doctor sin libros; la discreción del pobre es necedad, y la necedad del poderoso es celebrada; los que habrían de dar vida, matan; los mozos se marchitan y los viejos reverdecen; el derecho es tuerto; y ha llegado el hombre a tal punto de desatino, que no sabe cuál es su mano derecha, pues pone el bien a la izquierda, lo que más le importa echa a las espaldas, lleva la virtud entre pies, y en lugar de ir adelante vuelve atrás. —Pues si esto es así, como lo vemos —dijo Andrenio—, ¿para qué me has traído al mundo?, ¡oh Critilo! ¿No me estaba yo bien a mis solas? Yo resuelvo volverme a la cueva de mi nada. ¡Alto: huigamos de tan insufrible confusión, sentina, que no mundo! —Eso es lo que ya no se puede

-νατον -απεκρίθη ο Κριτίλος-· διότι όταν εισέλθωμεν άπαξ εις τον κόσμον, δεν είναι εις την θέλησίν μας το να εξέλθωμεν και να επανακάμψωμεν δια της οδοú οποú ήλθωμεν. Αν ήτον τούτο δυνατόν, πόσοι ήθελαν επαναστραφή! Σχεδόν κανείς -λέγω δια τους νουνεχείς- δεν ήθελε στέρξη να μείνη εις τον κόσμον. Ημείς υπάγομεν¹²⁹ αναβαίνοντες δια της κλίμακος της ζωής, της οποίας βαθμίδες και βήματα είναι αι ημέραι, οπού τας αφήνωμεν οπίσω χωρίς να τας ιδούμεν πλέον και δεν είναι πλέον τρόπος να κατεβώμεν αλλά πρέπει να αναβαίνωμεν. —Αμή τίνι τρόπω, λοιπόν, να κάμω, -είπεν ο Ανδρόνιος- δια να ζήσω πλέον εις ένα κόσμον τόσον γεμάτον από δεινά και χαλεπά και από πράγματα πάντη εναντία της γνώμης μου; Εγώ αποθνήσκω χωρίς άλλο! —Όχι, όχι! -είπεν ο Κένταυρος-. Εις τρεις ή τέσσερας ημέρας θέλεις κάμη και εσύ καθώς και οι άλλοι. —Μη γένοιτο! -απεκρίθη εκείνος-. Εγώ να γίνω άφρων και να έχω ψυχήν τόσο χαμαίζηλον και βορβορώδη; Αντιπάθειαν έχω μεγάλην κατά της κακίας! —Άκουσόν μου -είπεν ο Κριτίλος-. Δεν ημπορείς και εσύ να περάσης απ' εκεί οπού επέρασαν τοσούτοι σοφοί, με όσα δεινά και αν υπέμειναν; —Ως φαίνεται, ο κόσμος -απεκρίθη εκείνος- άλλης φύσεως ήτον κατ' εκείνον τον καιρόν. —Ο κόσμος -απεκρίθη ο Κριτίλος- ήτον ο αυτός

¹²⁹ υπάγομεν: υπάγο en el manuscrito.

¶ répondit Critile , car quand on y est une fois, il n'est plus possible d'en sortir & de retrouver le chemin par lequel on est venu ; ô que si cela se pouvoit, s'écria-t-il , qu'il y auroit de gens qui s'en retourneroient ! Pas une personne ; j'entends celles qui ont de la raison , ne voudroit demeurer dans le monde ; nous allons tous montant par l'escalier de la vie , dont les jours sont les dégrez & les marches, que nous laissons derriere pour ne jamais les revoir , il n'y a plus moyen d'en descendre, il faut toûjours avancer & monter. Mais comment donc faire, persistoit Andrenio, pour vivre davantage dans le monde si plein de dégoût, & de choses si opposées à mon humeur ? j'en mourray sans doute. Non , non , dit le Centaure , tu t'y feras en moins de quatre jours tout comme les autres. Non, jamais, répondit Andrenio, quoy moy être fou, être sot, avoir l'ame basse & de bouë ! j'ay trop d'antipathie pour les vices. Écoute, luy repartit Critile , ne sçauois-tu passer par où tant de Sages ont passé ; quelques peines qu'ils y vissent ? Il falloît, répondit-il, que le monde en ce tems-là fût d'une autre nature . Il a toûjours été le même , repliqua Critile ,

¶ —respondió Critilo—. ¡Oh cuántos volvieran atrás si pudieran! No quedaran personas en el mundo. Adviene que vamos subiendo por la escalera de la vida, y las gradas de los días que dejamos atrás, al mismo punto que movemos el pie, desaparecen: no hay por donde volver a bajar, ni otro remedio que pasar adelante. —Pues ¿cómo hemos de poder vivir en un mundo como éste? —porfiaba afligiéndose Andrenio—, y más para mi condición, si no me mudo, que no puedo sufrir cosas mal hechas: yo habré de reventar sin duda. —¡Eh, que te harás a ello en cuatro días —dijo Quirón—, y serás tal como los otros! —Eso no: ¿yo loco, yo necio, yo vulgar? —Ven acá —dijo Critilo— ¿no podrás tú pasar por donde tantos sabios pasaron, aunque sea tragando saliva? —Debía estar de otra data el mundo. —El mismo fue siempre que es:

πάντοτε και όλοι έτζι τον εύρον και έτζι τον αφήνουσιν. Οι φρόνιμοι μόνον και νουνεχείς διάγουσι καλώς. —Πώς, λοιπόν, κάμνουσιν οι φρόνιμοι δια να ζήσωσιν; -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος-. —Βλέπουσιν, -απεκρίθη- ακούουσι και σιωπώσιν. —Όσον το κατ' εμέ, -είπεν ο Ανδρόνιος- δεν θέλω κάμη τοιουτοτρόπως. —Ο Ηράκλειτος -απεκρίθη ο Κριτίλος- δεν ανεχώρησεν τόσον μακράν· είναι πράγματα οπού πρέπει να τα υποφέρωμεν επειδή και δεν επιδέχονται θεραπείαν. Τίνι τρόπω, παραδείγματος χάριν, να συμφωνήσει η Καστελλία με την Αραγωνίαν; Τίνι τρόπω να κάμωμεν δια να μην είναι οι Γάλλοι τόσον φίλαρχοι; Και οι Βρετανοί οπού είναι τόσον καλοί κατά το σώμα να μην είναι τόσον δυσειδείς κατά την ψυχήν; Και οι Ισπανοί και οι Γενοβέζοι να μην είναι τόσον υπερήφανοι; —Λοιπόν, δεν έμεινε ούτε τι να κάμω, -είπεν ο Ανδρόνιος- ούτε τι να ελπίζω. Η μόνη θεραπεία είναι να υπάγω οπίσω εις το σπήλαιον να ζήσω ομού με τα θηρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Η πηγή της απάτης

Πάσαι αι κακίαι επεχειρίσθησαν να συγκροτήσωσι πόλεμον κατά του ανθρώπου και κάθε μία ήθελε να είναι η πρώτη. Και εμάχοντο αναμεταξύ των δια τα πρωτεία· εν

¶ tous les hommes l'ont trouvé ainsi & le laisseront de même. Le judicieux Comte de Castrillo , ajoûta-t'il, & le prudent Marquis de Carreto y demeurent bien ; comment font-ils donc pour y vivre, eux qui sont si sages ? Ils voyent, ils entendent & se taisent. Pour moy, dit Andrenio, je ne ferois pas de même, je succomberois. Heraclite, repliqua Critile, n'est pas allé si loin ; il y a des choses qu'il faut souffrir , parce qu'il n'y a point de remede : comment, par exemple, accorder la Castille avec l'Arragon [*sic*] ? comment faire, que les François ne soient pas si avides de la domination , que les Anglois si beaux de corps ne soient pas si laids dans l'ame; que les Espagnols & les Gennois ne soient pas superbes, &c. Il n'y a donc rien à faire n'y à esperer ; j'aime mieux m'en retourner dans ma Caverne avec mes bêtes farouches, c'est le seul remede que j'y trouve.

CHAPITRE VII

La Fontaine des tromperies

Tous les vices ont entrepris de déclarer la guerre à l'homme, & chacun veut être le premier. Cette preference fut disputée, &

¶ así le hallaron todos y así le dejaron. Vive un entendedor conde de Castrillo y no revienta, un entendido marqués Carreto y pasa. —Pues ¿cómo hacen para poder vivir, siendo tan cuerdos? —¿Cómo?: ver, oír y callar. —Yo no diría de esa suerte, sino ver, oír y reventar. —No dijera más Heráclito. —Ahora dime, ¿nunca se ha tratado de adobar el mundo? —Sí, cada día lo tratan los necios. —¿Por qué necios? —Porque es tan imposible como concertar a Castilla y descomponer a Aragón. ¿Quién podrá recabar que unos no tengan nepotes, y otros privados, que los franceses no sean tiranos, los ingleses tan feos en el alma cuan hermosos en el cuerpo, los españoles soberbios y los genoveses, etc.? —No hay que tratar, yo me vuelvo a mi cueva y a mis fieras, pues no hay otro remedio. —Yo te le he de dar —dijo el Quirón— tan fácil como verdadero si me escuchas en la crisis siguiente.

CRISI SÉPTIMA

La fuente de los Engaños

Declararon todos los males al hombre por su enemigo común, no más de por tener él razón.

μία των ημερών επίασαν τα όπλα δια να κόψουσιν την φιλονικίαν αυτήν. Αφού εβάλθησαν εις τάξιν πολεμικήν, έφθασεν η Διχόνοια, η οποία δεν εξήλθεν ούτε από τον Άδην, ούτε από τα στρατόπεδα αλλά από το οσπίτιον της Υποκρίσεως. Ερχομένης ταύτης, η κάθε μία διΰσχιζετο ότι η τιμή της προηγέσεως εις την προπορευομένην φάλαγγα δεν ανήκει εις άλλην παρά εις τον εαυτόν της. Η Αδηφαγία εζήτει ταύτην την τιμήν καθό πρώτον πάθος, επειδή και αυτή αρχίζει να θριαμβεύη κατά του ανθρώπου εξ αυτών των σπαργάνων. Η Ηδονή ομοίως ημφισβήτη καυχωμένη ότι υπέταξε περισσότερον αριθμόν ανθρώπων και απαριθμούσε τας περιφήμους αυτής νίκας. Η Φιλαργυρία απεδείκνυν ότι είναι ρίζα πάντων των κακών. Η Υπερηφάνεια εκαυχάτο εις την ευγένειάν της, την οποίαν έλεγε κατεβασμένην ουρανόθεν και ότι χωρίς αυτήν ο άνθρωπος ήθελεν ήσθαι παρόμοιος με τα κτήνη. Ο Θυμός ήθελε με βίαν να είναι υπέρτερος των άλλων. Εν συντομία, ήθελε γίνη μεγαλωτάτη σύγχυσις αν έλειπεν η Κακουργία· η οποία, αφού έκαμε μίαν ελεγκτικήν ομιλίαν δια να τας διδάξη την ένωσιν, τας συνέδεσεν όλας με σύνδεσμον αλυσοειδή προς αλλήλας. Τα δε πρωτεία τα εχάρισεν εις το πρωτότο-

¶ un jour ils prirent les Armes pour la décider ; ils étoient déjà rangez en bataille, lorsque la Discorde arriva : elle ne sortoit ni de l'enfer, ni des Armées, mais de la maison de l'Hypocrisie; elle ne fut pas plutôt dans le Camp, que chaque vice prétendit que l'honneur de mener l'avantgarde luy appartenoit. La Gourmandise le prétendoit comme étant la premiere passion de l'homme , parce qu'elle commence à triompher dès le berceau ; la Volupté le disputoit , elle se vantoit d'avoir soumis un plus grand nombre d'hommes, & rapportoit sès fameuses victoires ; l'Avarice alleguoit qu'elle étoit la racine de tous les maux ; l'Orgueil se glorifioit de sa noblesse , qu'il faisoit descendre du Ciel même , & disoit que sans luy l'homme seroit semblable aux bêtes ; la Colere le voulut emporter de vive force : enfin , tout alloit tomber en confusion sans la Malice , qui après leur avoir fait une aigre harangue pour leur recommander l'union , les enchaîna tous les uns avec les autres ; à l'égard de la Preference , elle la regla, en donnant au

¶ Estando ya para darle la batalla, dicen que llegó al campo la Discordia, que venía, no del infierno como algunos pensaron, ni de los pabellones militares, como otros creyeron, sino de casa de la hipócrita Ambición. En estando allí, hizo de las suyas: Movió una reñida competencia sobre quién había de llevar la vanguardia, no queriendo ceder ningún vicio esta ventaja del valor y del valer. Pretendía la Gula, por primera pasión del hombre, que comienza a triunfar desde la cuna. La Lascivia llevábalo por valiente, jactándose de las más poderosa pasión, refiriendo sus victorias y favorecíanla muchos. La Codicia alegaba ser la raíz de todo los males. La Soberbia blasonaba su nobleza, haciéndose oriunda del cielo, y ser el vicio más de hombres, cuando los demás son de bestias. La Ira lo tomaba fuertemente. Desta suerte peleaban entre sí, y todo paraba en confusión. Tomó la mano la Malicia y hízoles una pesadamente grave arenga: encargóles sobre todo la unión, aquel ir encadenados todos, y tocando el punto de la dificultad, les dijo: —Esa bazarría del embestir, sabida cosa es que toca a mi hija primogénita la Mentira:

-κον τέκνον αυτής, το Ψεύδος, διορίζουσα αυτό την πρώτην τάξιν. Και δεν πρέπει τινάς να θαυμάση εις τούτο, επειδή και το Ψεύδος δίδει το φως εις όλας τας πονηρίας. Αυτό είναι η πηγή των κακιών απασών και το πέλαγος της αμαρτίας· αυτό είναι το μυθευόμενον τέρας, η άρπυια, η πολυκέφαλος ύδρα, ο πολύμορφος χαμαιλέον. Το Ψεύδος και η Απάτη κυριεύουσι την αθώαν νηπιότητα του ανθρώπου εξ αυτής της παιδικής ηλικίας· αρχίζοντας να μεταχειρίζεται τας μικράς αυτού παιδαριώδεις πονηρίας αίτινες, ολίγον κατ' ολίγον ενδυναμούμεναι, τέλος πάντων, γίνονται μηχαναί: κλοπαί, επιβουλαί, υποκρίσεις, δόλοι, πανουργίαι, σκευωρίαι, απάτη και, εν ενί λόγῳ, όλα εκείνα οπού έχει ένας Ιταλός. Ο Κριτίλος και ο Ανδρόνιος το εδοκίμασαν τούτο μετ' ολίγον καιρόν, αφού εχωρίσθησαν από τον φρόνιμον Κένταυρον ο οποίος τους άφησε δια να υπάγη εις άλλας του υπηρεσίας. Όμως προτού να τους αφήση, edίδαξε τον Ανδρόνιον τίνι τρόπῳ να ζη εις τον κόσμον χωρίς να μετέχη από τας αταξίας του. Να βλέπη τον κόσμον πάντοτε εξεναντίας και κατά αντιστροφήν του φαινομένου· διότι επειδή και όλα τα πράγματα του κόσμου φέρονται αντιστρόφως, εκείνος οπού τον βλέπει με αντεστραμμένον βλέμα δεν ημπορεί να απατηθή. Παραδείγματος χάριν, όταν

¶ Mensonge, son fils aîné, le premier rang. Personne n'en doit être surpris, puisque c'est le Mensonge qui donne jour à toutes les méchancetez ; c'est la source de tous les vices, c'est la mere du peché, c'est une harpie qui infecte tout , une hidre à plusieurs têtes , un Prothée à plusieurs formes & une Briare qui frappe avec cent mains. Le Mensonge & la Tromperie s'emparent de l'innocente candeur de l'homme dès l'enfance ; il commence dès qu'il peut agir à se servir de ses petites ruses enfantines , qui peu à peu se fortifient & deviennent enfin stratagèmes : filouteries , embûches , feintes, pieges, surprises, dols , fraudes , illusions ; en un mot tout ce qui compose un Italien, Critile & Andrenio l'éprouverent peu de tems après qu'ils se furent sèparez du sage Chiron , qui les quitta pour rendre à d'autres le bon office qu'ils avoient reçu. Avant que de quitter Andrenio , il luy enseigne le moyen de vivre dans le monde , sans avoir part à son dérèglement ; ce fut de regarder toujours le monde comme le judicieux Comte Dognate le regardoit , c'est-à - dire tout au contraire de ce qu'il paroît , parce que toutes choses y allant à rebours, celui qui le regarde de ce sens-là ne peut s'y tromper. Comme par exemple , quand

¶ ¿quién dudó jamás en eso? Ella es la autora de toda maldad, fuente de todo vicio, madre del pecado, arpía que todo lo inficiona, fitón que todo lo anda, hidra de muchas cabezas, Proteo de muchas formas, centimano que a todas manos pelea, Caco que a todos desmiente, progenitora al fin del Engaño, aquel poderoso rey que abarca todo el mundo entre engañadores y engañados, unos de ignorancia y otros de malicia. La Mentira, pues, con el Engaño embistan la incauta candidez del hombre cuando mozo y cuando niño valiéndose de sus invenciones, ardides, estratagemas, asechanzas, trazas, ficciones, embustes, enredos, embelecos, dolos, marañas, ilusiones, trampas, fraudes, falacias y todo género de italiano proceder; que de este modo, entrando los demás vicios por su orden, sin duda que tarde o temprano, a la mocedad o a la vejez, se conseguirá la deseada vitoria. Cuánta verdad sea ésta, confírmelo lo que les sucedió a Critilo y Andrenio a poco rato que se habían despedido del sagaz Quirón; el cual, habiéndolos sacado de aquel confuso Babel, registro de todo el mundo y introduciéndolos en el camino más derecho, volvióse a encaminar otros, y ellos pasaron adelante en el peregrino viaje de su vida. Iba muy aconhortado Andrenio con el único remedio que le diera para poder vivir, y fue que mirase siempre el mundo, no como ni por donde le suelen mirar todos, sino por donde el buen entendedor conde de Oñate: eso es, al contrario de los demás, por la otra parte de lo que parece; y con eso, como él anda al revés, el que le mira por aquí le ve al derecho, entendiendo todas las cosas al contrario de lo que muestran.

βλέπωμεν έναν άνθρωπον γεμάτον από οίησιν και οπού αλαζονεύεται δια την σοφίαν του, πρέπει να πιστεύσωμεν ότι κατά βάθος δεν είναι άλλο παρά ένας τρελός. Τον πλούσιον πρέπει να τον υπολαμβάνομεν πτωχόν. Πρέπει να πιστεύομεν ότι εκείνος οπού προστάττει εις όλον τον κόσμον, είναι δούλος αυτός ο ίδιος. Ο μέγας κατά το σώμα είναι μικρός κατά την αξιότητα και ο παχύς έχει ολίγην υπόστασιν. Εκείνος οπού φαίνεται κωφός, πολλάκις ακούει όσα θέλει. Εκείνος οπού νομίζει να βλέπη καλύτερα, είναι τυφλός. Εκείνος οπού ευωδιάζει, είναι μεμολυσμένος. Ο πολύλογος λέγει ολίγα και εκείνος οπού πάντοτε γελά, δεν είναι ο πλέον εύθυμος. Εκείνος οπού κατακρίνει, καταδικάζει τον εαυτόν του. Ο πολυφάγος, τρέφεται ολιγότερον. Εκείνος οπού φαίνεται απλούς, είναι φρόνιμος. Ο φιλάργυρος μεταχειρίζεται περισσότερον εκείνα οπού δεν έχει παρά εκείνα οπού έχει. Ο φρονιμότερος δεν είναι πάντοτε επιτηδειότερος. Εκείνος οπού διάγει ζωήν καλύτεραν, την βραχύνει. Εκείνος οπού αγαπά την ζωήν, την μεταχειρίζεται εχθρικώς. Εκείνος οπού αλείφει, κεντά. Εκείνος οπού κάμνει πλουσιωτέραν τράπεζαν, προξενεί νηστείαν. Η ανοησία ευρίσκεται εις τους ευγλωσσοτέρους και ο πλέον ισώτερος είναι πολλάκις στρεβλός. Το λίαν μέγα καλόν, μεταβαίνει εις κακόν. Εκείνος οπού δεν θέλει να εξοδεύση, εξοδεύει πε-

¶ on voit un homme plein de luy-même, & qui presume beaucoup de sa sagesse, il faut croire qu'au fond ce n'est qu'un sot ; il faut estimer le riche pauvre , l'on doit croire que celuy qui commande à tout le monde, est luy-même esclave; que le grand de corps est petit en merite, que le gros a peu de substance , que celuy qui fait le sourd , entend souvent plus qu'il ne voudroit , que celuy qui croit le mieux voir, est aveugle , que celuy qui sent bon, est infecté, que le grand parleur dit peu de chose , que celuy qui rit toujours n'est pas le plus content, que celuy qui médit se condamne luy-même, que celuy qui mange le plus, se nourrit le moins, que celuy qui censure les autres , s'accuse luy-même, que celuy qui méprise le commerce & le trafic , voudroit l'exercer, que celuy qui fait le simple , est sage , que celui à qui rien ne manque, manque à luy-même, que l'Avare ne se sert pas plus de ce qu'il a que de ce qu'il n'a pas, que le plus sage n'est pas toujours le plus habile, que celui qui passe le mieux la vie, l'accourcit; que celuy qui l'aime , la traite en ennemy, que celuy qui oint, pique, que celuy qui fait la meilleure chere , fait jeûner, que la bestise se trouve en ceux qui parlent le mieux , que le plus droit est souvent tortu, que le trop grand bien degenerate en mal , que celuy qui plaint ses pas, court le plus

¶ Cuando vieres un presumido de sabio, cree que es un necio; ten al rico por pobre de los verdaderos bienes; el que a todos manda es esclavo común, el grande de cuerpo no es muy hombre, el grueso tiene poca sustancia, el que hace el sordo oye más de lo que querría, el que mira lindamente es ciego o cegará, el que huele mucho huele mal a todos, el hablador no dice cosa, el que ríe regaña, el que murmura se condena, el que come más come menos, el que se burla tal vez se confiesa, el que dice mal de la mercadería la quiere, el que hace el simple sabe mas; al que nada le falta él se falta a sí mismo, al avaro tanto le sirve lo que tiene como lo que no tiene; el que gasta más razones tiene menos, el más sabio suele ser menos entendido; darse buena vida es acabar; el que la ama la aborrece, el que te unta los cascos ése te los quiebra, el que te hace fiestas te ayuna; la necedad la hallarás de ordinario en los buenos pareceres; el muy derecho es tuerto, el mucho bien hace mal, el que excusa pasos da más; por no perder un bocado se pierden ciento; el que gasta poco gasta doblado, el que te hace llorar te quiere bien; y al fin, lo que uno afecta y quiere parecer, eso es menos.

-ρισσότερον. Εκείνος οπού παιδεύει, αγαπά περισσότερον. Και, τελευταίον, εκείνο οπού υπολαμβάνομεν να χρήζη περισσότερον, χρήζει ολιγότερον. Ο Κριτίλος και ο Ανδρόνιος όταν εμελετούσαν αυτά τα μαθήματα, ενεφανίσθη μία άμαξα οπού ήρχετο προς αυτούς ελκομένη υπό δώω όφεων και ελανομένη υπό μίας αλώπεκος. Ο Κριτίλος ηρώτησεν αν είναι η άμαξα των Ενετών· όμως η αμαξηλάτις αλώπηξ προσποιήθη ότι δεν ήκουσε και δεν απεκρίθη τίποτε. Ήτον εν τη αμάξη τέρας μέγα ή, μάλλον ειπείν, τέρατα πολλά ενωμένα εις έν· και ποτέ μεν εφαινετο λευκόν ποτέ δε μέλαν, ενίοτε μεν νέον άλλοτε δε γηραλαίον, ποτέ μικρόν ποτέ μέγα, ποτέ ανήρ και ποτέ γυνή, ποτέ λογικόν ζώον ποτέ άλογον. Εν συντομία, εφαινετο εν τοσαύτες μορφές οπού ο Κριτίλος ενόμιζε να είναι ο περίφημος Πρωτεύς. Ευθύς οπού έφθασε πλησίον, κατέβη κάμνοντας προς αυτούς πολλές τζερεμόνιας και προσκυνήσεις και λέγοντας ότι εχάρη οπού τους ηπήντησεν ευτυχώς. Τους προσκάλεσεν εκ μέρους του αυθέντου του εις το παλάτιόν του δια να αναπαυθώσιν εις μίαν κατοικίαν μερικάς ημέρας. Αυτοί, ευχαριστήσαντες αυτό, παρεκάλουν μόνον να ειπή αυτοίς ποίος είναι ο αυθένης του και πώς ονομάζεται. —Ο αυθένης μου είναι

¶ fort, que celuy qui ne sçait pas perdre un double , perd une pistole, que celuy qui ne veut pas dépenser, dépense le plus, que celuy qui fait souffrir aime davantage, qu'enfin ce qu'on estime le plus, est ce qui vaut le moins. Critile & Andrenio repetoient ces leçons, quand un nouveau monstre leur apparut ; ils n'en furent pas beaucoup étonnez, ils étoient accoûtuméz à croire que dans ce monde on ne trouve guere autre chose que des monstres ; ils virent un Carrosse qui venoit vers eux, deux Serpens le tiroient, & un Renard le menoit. Critile demanda si c'étoit le Carrosse de Venise, mais le Renard Cocher feignit de n'avoir pas entendu, & ne répondit rien ; il y avoit dedans un gros monstre, ou pour mieux dire plusieurs monstres joints en un , dautant que tantôt il paroissoit blanc & tantôt noir , tantôt jeune & tantôt vieux, tantôt petit & tantôt grand , tantôt homme & tantôt femme, tantôt raisonnable & tantôt bête. Enfin, Il paroissoit en tant de sortes, que Critile s'imagina que c'étoit le fameux Prothée. Dés qu'il fut auprès d'eux, il descendit en leur faisant plus de civilitez , & de révérence qu'un jeune François, & plus de complimens qu'une Aragonnoise qui prend congé ; se réjouit sur cette heureuse rencontre & leur offrit, de la part de son maître, un appartement dans son Château, pour s'y délasser quelques jours. Ils l'en remercièrent, le priant seulement de leur apprendre le nom de son maître. Il est , dit-il,

¶ Desta suerte iban discurriendo, quando interrumpió su filosofar otro monstruo, aunque no lo extrañaron, porque en este mundo no se topa sino una monstruosidad tras otra. Venía hacia ellos una carroza, cosa bien rara en camino tan dificultoso, aunque tan atropellaba toda dificultad. Las pías que la tiraban, más remendadas que pías, eran dos serpientes, y el cochero una vulpeja. Preguntó Critilo si era carroza de Venecia, pero disimuló el cochero, haciendo del desentendido. Venía dentro un monstruo: digo, muchos en uno, porque ya era blanco, ya negro; ya mozo, ya viejo; ya pequeño, ya grande; ya hombre, ya mujer; ya persona y ya fiera: tanto, que dijo Critilo si sería éste el celebrado Proteo. Luego que llegó a ellos, se apeó con más cortesías que un francés novicio, primera especie de engaño, y con más cumplimientos que una despedida aragonesa les dio la bienvenida, ofreciéndoles de parte de su gran dueño su palacio, donde descansasen algunos días del trabajo de tan enfadoso camino. Agradecidos ambos a tan anticipado favor, le preguntaron quién era el tal señor que, sin conocerlo ni conocerlos, así los obligaba.

τόσον μέγας εξουσιαστής -απεκρίθη το τέρας- οπού η κυριότης του εκτείνεται εις όλην την οικουμένην· και ωσάν οπού η αρχή του κόσμου είναι από τούτον τον τόπον, έστησε την ιδίαν του καθέδραν ενταύθα. Είναι βεβαίως ένας μέγας μονάρχης, επειδή και έχει μινίστρος βασιλείς, και ολίγοι ηγεμόνες ευρίσκονται εις τον κόσμον οπού να μη χρεωστούσι δόσιμον εις αυτόν. Το βασίλειόν του ανθεί και ακμάζει. Ανταμοίβει τας πολεμικάς αρετάς και την επιμέλειαν των σπουδαίων. Εκείνοι οπού θέλουσι να προκόψουσιν εις τας αρετάς και εις τας επιστήμας, ομοίως και εις τα [tachón]¹³⁰ πολιτικά¹³¹, πρέπει να συχνάζουσιν εις την εδικήν του κούρτην· διότι εκεί διδάσκονται κατά την χρήσιν του κόσμου, τόσον δια να έλκωσι την εύνοιαν των ανθρώπων όσον και δια να αποκτώσι δόξαν· προ πάντων δε, δια να δίδουσι λαμπρότητα εις την επιφάνειαν του κάθε πράγματος, εν φ συνίσταται η επιστήμη των επιστημών. Αυτή η περιγραφή ήθελξε την καρδίαν του Ανδρονίου και επεπόθει ανυπομονήτως να ιδή μίαν κούρτην τόσον θαυμαστήν· όθεν επίασε τον Κριτίλον της χειρός και τον είλκυσε με όλην του την δύναμιν δια να αναβή εις το όχημα εκείνο. Ο Κριτίλος δεν έλειπεν, ως φρόνιμος, να ερωτήσει πρώτον το όνομα εκείνου του βασιλέως. —Πολλά είναι -απεκρίθη ο μινίστρος- τα ονόματα του αυθέντου μου· επειδή

¹³⁰ Se entrevé: “επιστήμας”.

¹³¹ πολιτικά: el copista sustituye las letras ε y μ con las letras ι y τ respectivamente; πολεμικά, en un principio.

¶ si grand Seigneur que son Empire s'étend par toute la terre, & comme c'est icy le commencement du monde, il y a établi sa Ville Capitale. C'est assurément un grand Monarque, puisqu'il a pour Vasseaux des Rois, & qu'il y a peu de Princes dans le monde qui ne luy doivent hommage. Son Royaume est florissant, on y recompense les vertus guerrieres & le soin des belles Lettres; ceux qui veulent réussir dans les vertus & dans les Sciences, aussi bien que dans la politique, doivent frequenter sa Cour; on les y enseigne dans leur perfection par rapport à l'usage délicat du monde, soit pour gagner les cœurs, soit pour acquérir de la gloire, mais surtout pour donner du lustre à chaque chose, en quoy consiste l'art des arts. Ce portrait charmoit Andrenio; il mouroit d'impatience de voir une Cour si polie, d'ailleurs on les en prioit de si bonne grace, que tout répondoit à son impatience; il prit la main de Critile, & le tira de toute la force, pour le faire monter dans le carrosse qu'on leur offroit. Critile étoit trop judicieux pour ne pas vouloir auparavant connoître le Prince. Il a plus d'un nom, répondit son Ministre;

¶ —Es —dijo— un gran príncipe que, si bien su señorío se extiende por toda la redondez de la tierra, pero aquí al principio del mundo, en esta primera entrada de la vida, tiene su metrópoli. Es un gran rey y con toda propiedad monarca, pues tiene vasallos reyes: que son bien pocos los que no le rinden parias. Su reino es muy florido, donde, a más de que se premian las armas y se estiman las letras, quien quisiere entender de raíz la política, el modo, el artificio, curse esta corte; aquí le enseñarán el tajo para medrar y valer en el mundo, el arte de ganar voluntades y tener amigos: sobre todo el hacer parecer las cosas, que es el arte de las artes. Picado el gusto, picábanle los pies a Andrenio por ir allá: no veía la hora de hallarse en una corte tan política. Y, obligado del agasajo, estaba ya dentro la carroza, dando la mano a Critilo y estirándole a que entrase; mas éste, como iba con pies de oro, volvió a informarse cómo se nombraba aquel príncipe, que siendo tan grande como decía, no podía dejar de tener gran nombre. —Muchos tiene —respondió el ministro, mudando a cada palabra su semblante—, nombres y renombres tiene,

και¹³² εις κάθε λόγον και κατά τους τόπους και κατά τα πράγματα αλλάττει όνομα. Όσον δε δια το αληθινόν και κύριον όνομά του, ολίγοι το[tachón] ηξεύρουν ειπειδή και ολίγοι φθάνουσιν εις το να τον ιδούσι και να τον γνωρίσωσι. Τόσον ημπορώ να σας ειπώ· ότι έχει εξουσίαν μεγάλην και ότι είναι κατά πολλά πεφυλαγμένος και αφανής εις τον κόσμον, θέλοντας ότι το μεγαλείον του να συνίσταται εις το να μη φαίνεται ουδενί. Με όλον τούτο, μετά διάστημα χρόνων πολλών, άρχισε να δίδη άδειαν εις μερικούς να τον βλέπουν αν καλά και ίσως η τύχη να τους βοηθή εις τούτο. Διότι οι περισσότεροι κοπιάζουσι ματαιώς εις όλην τους την ζωήν. Εν τοσούτῳ, η άμαξα ηλαύνετο και οι εδικοί μας οδοιπόροι ευρέθησαν έξω από την ιδίαν τους στράταν. Όταν το εκατάλαβε ο Κριτίλος, άρχισε να φοβήται και να συγχύζεται και το πλέον χαλεπόν ήτον η δυσκολία τού να επαναστραφώσιν εις τα πρότερα [tachón] βήματα. Επήραν ένα οδηγόν ο οποίος τους επληροφόρησεν ότι η στράτα οπού εκρατούσαν τους υπήγε κατ' ευθείαν εις το Κέρδος και ότι να μη κάμνουνσι αλλέως παρά να την ακολουθήσωσι. Και περισσότερον τους υπέσχετο να τους οδηγήση ασφαλώς εις την αληθινήν κατοικίαν της Καλής Υπολήψεως, με όλον οπού οι περισσότεροι από εκείνους οπού κάμνουνσι τόσην οδοιπορίαν δια να φθά-

¹³² και: elimino la duplografía, posible descuido por cambio de página; *επειδή/ επειδή και* en el manuscrito.

¶ puisqu'il en change à chaque parole, & suivant les lieux & les choses. Quant à son véritable & propre nom, peu de gens le sçavent, parce que peu de gens parviennent à le voir, & encore moins à le connoître. Tout ce que je puis vous dire, c'est qu'il a une grande autorité, qu'il est fort réservé, & qu'il ne se communique pas à tout le monde, & il fait consister sa principale grandeur à ne se découvrir à personne ; néanmoins après un espace de plusieurs années , il permet à quelques uns de le voir , encore faut-il que ce soit le hazard qui les approche de luy , car la plûpart y travaillent inutilement toute leur vie ; cependant le carrosse alloit toujours, & nos voyageurs qui l'avoient suivi , sè trouverent hors de leur chemin & dans un autre fort couvert. Quand Critile s'en fut appercû, il commença à craindre & à sè troubler , ce qu'il y avoit de plus fâcheux étoit la difficulté de retourner sur leurs pas , & de retrouver leur premier chemin ; ils prirent un guide qui les assura que celui où ils étoient les menoit tout droit au gain, & qu'ils n'avoient qu'à le suivre, qu'au surplus il s'offroit de les conduire seurement au véritable séjour de la réputation , quoique la plûpart de ceux qui font tant de pas pour y arriver,

¶ y aunque en cada provincia el suyo y para cada acción, pero el verdadero, el más propio, pocos le saben: que muy pocos llegan a verle y menos a conocerle. Es príncipe de mucha autoridad, que no es de esos de a docena en provincia; guarda gran recato, no se permite así vulgarmente que consiste su mayor estimación en el retiro y en no ser descubierto. Al cabo de muchos años llegan algunos a verle, y eso por gran ventura; que otros, ni en toda la vida. Ya en esto les había sacado del camino derecho y metido en otro muy intrincado y torcido. Cuando lo advirtió Critilo, comenzó a malearse, pero ya no era fácil volver atrás y desenredarse, siguiesen, que él les ofrecía sacarlos a lucimiento, y que advirtiesen que casi todos los pasajeros echaban por allí.

-σωσιν εις αυτήν χάνονται καθ' οδόν. —Αυτήν την στράταν -είπεν ο Κριτίλος- δεν ήθελα να την ακολουθήσω διότι με φαίνεται πολλά ύποπτος. Έδωκεν όμως είδησιν τῷ Ανδρονίῳ δια να ευρίσκεται έξυπνος, με προσοχήν και προφύλαξιν. Έφθασαν, τέλος πάντων, εις μίαν πηγὴν τόσον περίφημον όσον και επιθυμουμένην από όλους τους ταλαιπώρους θνητούς ανθρώπους· αυτή εκρέει από μίαν οικοδομήν θαυμαστήν η οποία αποκρύπτει όλην την τέχνην των πλέον επιτηδειοτέρων αρχιτεκτόνων και είναι ονομαστή και δια την γλυκύτηταν και πολύρροια των ναμάτων της. Κείται δε εν μέσῳ πεδιάδος μεγάλης οπού μόλις αρκεί εις το να περιέχη το πλήθος των ανθρώπων οπού προστρέχουσιν· επειδή και συντρέχουσιν εκεί τόσον πολυάριθμοι, οπού ήθελε νομίση τινάς ότι είναι μία Κοινή Σύνοδος όλης της οικουμένης· ακόμη και οι φιλόσοφοι δεν αμελούσι να έλθωσιν εκεί. Το ύδωρ εξέρχεται από επτά οχετούς πλουσιοπάροχον· οι οχετοί είναι κατασκευασμένοι όχι εκ χρυσού αλλ' εκ σιδήρου, περιστατικόν οπού ο Κριτίλος παρετήρησε με πολλήν περιέργειαν. Προσέτι παρετήρησε και είδε ότι αντί σχημάτων ορνέων ή λεόντων ήσαν σχήματα όφεων κατασκευασμένα περί την πηγὴν· δεν εγένετο καμία λίμνην από την πτώσιν τούτων των υδάτων. Όσοι έπινον εξ αυτών

¶ perissent en chemin. Ce n'est pas-là, dit Critile, un chemin que je veuille suivre, il est trop battu pour n'être pas suspect ; cependant il avertit Andrenio de se tenir sur ses gardes & de redoubler ses précautions. A la fin ils arrivèrent à une fontaine aussi renommée que désirée de tous les misérables mortels ; elle sort d'un édifice merveilleux & qui efface ce que les plus habiles Architectes ont jamais imaginé. Elle n'est pas moins célèbre par la bonté & l'abondance de ses eaux, elle est au milieu d'un grand Champ qui suffit à peine pour contenir l'affluence des gens qui y accourent. Il s'y en trouve un si grand nombre, qu'on diroit que c'est une Assemblée générale de toute la terre , les Philosophes ne méprisent pas de s'y rendre. L'eau sort par sept tuyaux avec abondance , ils ne sont pas d'or, mais de fer, circonstance que Critile sçeut soigneusement observer ; il observa aussi & il vit qu'au lieu de figures de griffons ou de lions , c'étoit de vieux serpens qui y étoient représentés ; il ne se forme aucun étang de la chute de ses eaux. Tous ceux qui en beuvoient ,

¶ —No es eso lo mejor —dijo Critilo—, antes lo trivial le hace sospechoso. Y previno a Andrenio fuese muy sobre sí y doblase la cautela. Llegaron ya a la gran fuente de la gran sed, tan nombrada como deseada de todos los fatigados viandantes, famosa por su artificio, injuria de Juanelo, y célebre por la perennidad de sus líquidos cristales. Estaba en medio de un gran campo, y aún no bastante para la mucha gente que concurría solicitando alivio a tanta sed y fatiga. Veíase en aquella ocasión tan coronada de sedientos pasajeros que parecía haberse juntado todo el mundo: que bien pocos de los mortales faltaban. Brollaba el agua por siete caños en gran abundancia, aunque no eran de oro, sino de hierro, circunstancia que la notó bien Critilo, y más cuando vio que, en vez de grifos y leones, eran sierpes y eran canes. No había estanque donde el agua rebalsase, porque no sobraba gota donde se desperdiciaban tantas, asegurando todos cuantos

έλεγον ότι δεν ημπορεί να είναι ηδύτερον πράγμα όχι μόνον κατά την γεύσιν αλλ' ακόμη εναντίον και εις την κούρασιν. Όποιος έπινεν άπαξ, ήθελε να πίνη έως να γίνη υδρωπικός. Οι πλούσιοι έπινον με κρατήρας χρυσούς οπού μία Νύμφη ενεχειρίζεν εις αυτούς χορεύουσα έμπροσθεν αυτών με πολλήν ευαρέστησιν. Ο Ανδρόνιος, έτοιμος να πίνη, όχι τόσον διψών όσον περίεργος¹³³ να γευθή τούτου του ύδατος, χωρίς να στοχασθή τα ακόλουθα, ήθελε να εμβάλλη τον εαυτόν του εις την πηγήν. Όμως ο Κριτίλος έκραξεν προς αυτόν: —Πρόσμενε! Ερώτησον πρώτον αν είναι ύδωρ! —Αμή τι είναι λοιπόν; -είπεν εκείνος-. —Ενδέχεται να είναι φαρμάκι -απεκρίθη ο Κριτίλος-. διότι εδώ πρέπει να φοβούμεθα κατά πάντα. —Δεν είναι άλλο -είπεν εκείνος- παρά ύδωρ αληθινόν, διότι εγώ το βλέπω πολλά διανγές. —Τόσον χειρότερον! -είπεν ο Κριτίλος-. Διότι το ύδωρ το πολλά καθαρόν ως επί το πλείστον είναι ύποπτον· δεν είναι κατά την γεύσιν καθώς είναι κατά την όρασιν. Πρόσεχε να μη πής! —Αμή καν να νίψω τους οφθαλμούς μου -είπεν ο Ανδρόνιος- και τα μέλη τα ρερυπωμένα υπό του ιδρώτος; —Τίποτε παντελώς! -απεκρίθη ο Κριτίλος-. Λάβε παράδειγμα από άλλους. Στοχάσου τι αποτελεσμα κάμνει τούτο το ύδωρ εις αυτούς οπού έρχονται τώρα·

¹³³ *περίεργος*: *περίστροφος* en el manuscrito.

¶ asseuroient que c'étoit la plus délicieuse chose qu'on pouvoit imaginer , non seulement pour le goût, mais encore contre la lassitude ; quand une fois l'on en avoit goûté, l'on en vouloit boire jusques à devenir hydropique, les Financiers beuvoient dans des coupes d'or , qu'une Nymphé leur presentoit en dançant devant eux de fort bonne grace. Andrenio tout disposé à boire , moins par la soif que par la curiosité de goûter de cette eau , sans en considerer les suites , fut sur le point de se jeter dans la fontaine ; mais Critile luy cria, attends, examine auparavant si c'est de l'eau . Que pourroit-ce donc être, luy répondit il ? C'est peut-être du poison , parce qu'icy l'on doit tout craindre. C'est vraiment de l'eau, repliqua-t-il, car je la vois fort claire. Tant pis, dit Critile, car l'eau si claire est d'ordinaire suspecte, elle n'est pas au goût, ce qu'elle paroît à la veüe. N'importe, je veux en boire. Donne t'en bien de garde. Au moins, dit Andrenio, que je m'en lave les yeux & les parties de mon corps que la sueur à renduës si crasseuses. Rien de tout cela, répondit Critile, crois-moy, rapporte-t-en à l'experience des autres, regarde l'effet qu'elle opere dans ceux qui viennent d'arriver ,

¶ la gustaban era la más dulce que en su vida habían bebido; y con este cebillo, sobre el cansancio, no cesaban de brindarse, hidrónicos de su dulzura. Para la gente de cuenta, que siempre éstos son contados, había cálices de oro, que una agradable ninfa, tabernera de Babilonia, con extremada cortesía les ministraba, y la más veces bailándoles el agua delante. Aquí Andrenio, tan apretado de la sed cuan obligado del agasajo, sin más reparo se precipitó al agua. Poca pudo pasar, que le gritó Critilo: —¡Aguarda, espera, mira primero si es agua! —Pues ¿qué ha de ser? —replicó él. —Bien puede ser veneno, que aquí todo es de temer. —Agua veo yo que es, y muy clara y bien risueña. —Eso —replicó Critilo— es lo peor; aun del agua clara ya no hay que fiar, pues con todo ese claro proceder adultera las cosas, representándolas mayores de lo que son, y a veces más altas, y otras las esconde en el profundo: ya ríe y ya murmura, que no hiciera más un áulico. —Déjame siquiera enjaguar —replicó Andrenio—, que estoy que perezco. —No hagas tal, que el enjaguar siempre fue reclamo de beber. —¿Siquiera no podría bañarme estos ojos, limpiándome del polvo que me ciega y del sudor que me ensucia? —Ni aun eso. Créeme y remítete siempre a la experiencia, con enseñanza tuya y riesgo ajeno: nota el efecto que hará en estos que ahora llegan,

βλέπε πώς είναι προ του πειν και πώς θέλουσι γίνη μετά το πειν. Έφθασαν οι άνθρωποι εκείνοι και ευθύς οπού ερρίφθησαν έως την πηγήν και έτριψαν τους οφθαλμούς των μετεβλήθησαν παντελώς τα όμματα αυτών και έγιναν παντοίου χρώματος. Του ενός έγιναν χρώματος ουρανίου ώστε οπού όλα τα πράγματα τα έβλεπεν ως ουρανόν. Του άλλου έγιναν λευκά ως το γάλα και τα έβλεπεν όλα¹³⁴ με καλόν σκοπόν χωρίς να συλλογισθή μηδέν κακόν και δεν υποπτεύετο εις κανένα· και έτζι τον απατούσαν όλοι αν καλά εκείνος τα εξηγούσεν όλα εις καλόν και μάλιστα προς εκείνους οπού ενόμιζεν εδικούς του φίλους. Και εν συντομία, αυτός ήτον ηλίθιος ωςάν ένας Λέχος. Ενόσ άλλου πάλιν τα όμματα έγιναν ξανθότερα από την χολήν· όμματα αληθινά μητρινάς οπού ευρίσκει αφορμήν να αντιλέγη εις όλα και οπού πάντοτε καταδικάζει τας πλέον αθώας πράξεις. Άλλου έγιναν πράσινα, ο οποίος έβλεπεν όλα τα πράγματα [tachón]¹³⁵ σύμφωνα με τας ελπίδας του και με φαντασίαν ότι ημπορεί να τα αποκτήση· αυτά είναι τα όμματα των φιλοδόξων. Τα δε των εραστών δεν έλαβον άλλο χρώμα παρά μόνον ετυφλώθησαν τελείως. Άλλων έγιναν τόσον λημώντα και ερυθρά οπού εφαίνοντο πάντοτε αιματωμένα ωςάν τα όμματα των Καλαβρέζων.

¹³⁴ όλα: añadido, entre líneas, posteriormente.

¹³⁵ Se entrevé: “πράσινα”.

¶ vois comme ils sont avant que de boire, & comme ils deviendront quand ils auront bû. Ces gens se jetterent à corps perdu dans l'eau, & dès qu'ils s'en furent frotté les yeux, leurs yeux changerent entierement, ils devinrent de toutes couleurs; à l'un ils étoient si bleus que tout luy paroissoit Ciel, à un autre ils devinrent blancs comme du lait, il voyoit tout en bonne part sans y juger aucun mal, il n'avoit soupçon de personne; ainsi tous le trompoient, quoiqu'il interpretât toutes choses en bonne part, surtout en ce qui regardoit ses amis: enfin, il étoit aussi sot qu'un Polonois. A un autre encore, les yeux devinrent plus jaunes que fiel, de vrais yeux de belle-mere & de belle-sœur, qui trouvent à redire à tout, & qui jugent toujours mal des actions les plus simples & les plus innocentes. A un autre ils devinrent verts, ils luy faisoient voir toutes choses à la portée de ses esperances, & dans un sens à les pouvoir posseder, ce sont des yeux d'ambitieux; ceux des amans s'aveuglerent entierement; d'autres étoient devenus si chassieux & si rouges, qu'ils paroisoient toujours ensablantez, comme ceux des Calabrois.

¶ míralos bien primero antes que beban, y vuelve a reconocerlos después de haber bebido. Llegaba en esto una tan tropa de pasajeros, que más sedientos que atentos se lanzaron al agua. Comenzaron a bañarse lo primero y estregarse los ojos blandamente; pero, cosa rara y increíble, al mismo punto que les tocó el agua en ellos se les trocaron de modo que, siendo antes muy naturales y claros, se les volvieron de vidrio de todas colores: a uno, tan azules, que todo cuanto veía le parecía un cielo y que estaba en gloria; éste era un gran necio que vivía muy satisfecho de sus cosas. A otro se le volvieron cándidos como la misma leche, todo cuanto veía le parecía bueno, sin género alguno de malicia, de nadie sospechaba mal, y así todos le engañaban todo lo abonaba, y más si eran cosas de sus amigos: hombre más sencillo que un polaco. Al contrario, a otro se le pusieron más amarillos que una hiel, ojos de suegra y cuñada; en todo hallaba dolo y reparo, todo lo echaba a la peor parte, y cuantos veía juzgaba que eran malos y enfermos: éste era uno más malicioso que juicioso. A otros se les volvían verdes, que todo se lo creían y esperaban conseguir, ojos ambiciosos. Los amartelados cegaban de todo punto y de ajenas legañas. A muchos se les paraban sangrientos, que parecían calabreses.

Λοιπόν, καταβεβλημένα τοιουτοτρόπως τα όμματα έβλεπον όλα τα πράγματα πλαγίως, απατώμενα όχι μόνον εις την ποιότητα και ποσότητα αλλ' ακόμη και εις το σχήμα του υποκειμένου, εις τρόπον οπού εις μερικούς όλα τους εφαινόντο μεγάλα· τοιούτοι είναι οι Καστιλιανοί και οι τούτοι παρόμοιοι κατά την κενοδοξίαν. Εις άλλους τα πράγματα όλα εφαινόντο μικρά· οι τοιούτοι άνθρωποι ποτέ δεν αρκούνται ούτε ευχαριστούνται. Ήσαν άλλοι πάλιν εις τους οποίους τα πράγματα πάντοτε εφαινόντο μακράν διεστηκότα και μάλιστα τα λυπηρά και ο ίδιος [ο]¹³⁶ Θάνατος· και αυτοί είναι [οι]¹³⁷ ολιγόφρονες. Άλλοι εξεναντίας τα έβλεπον πάντοτε τόσον πλησίον οπού ενόμιζον να τα έχωσιν εις χείρας των αν και αδύνατα, ευρίσκοντες ευκολίας εις κάθε λογής υπόθεσιν με την φαντασίαν τους και νομίζοντες ότι τα πράγματα τρέχουσι πάντοτε δεξιά· τα οποία δεν έγινον δι' άλλο παρά δι' αυτούς ωσάν τα μικρά παιδιά. Μερικοί όταν εστοχάζοντο τον εαυτόν τους ήσαν τόσον ευχαριστημένοι οπού, ό,τι και αν είχαν, όλα τους εφαινόντο εύμορφα και ήθελαν να συγκρίνονται με τους αγγέλους, νάρκισσοι αληθινοί, εραστές του εαυτού των. Άλλοι εγίνοντο ετερόφθαλμοι και παραβλώπες, εις τρόπον οπού έβλεπον εκείνα οπού δεν έβλεπον· τοιούτοι είναι οι διπρόσωποι και υποκριταί. Ήσαν άλλων όμματα φιλικά

¹³⁶ ο: añadido el artículo definido masculino “ο”, considerando su falta un descuido; cf. “la mort même” del texto francés y “la misma muerte” del español.

¹³⁷ οι: añadido el artículo definido masculino “οι”, considerando su falta un descuido; cf. “les gens de peu d’entendement” del texto francés y “un incauto” del español.

¶ Ces yeux ainsi changez, voyoient toutes choses de travers, non seulement ils se trompoient en la qualité & en la quantité , mais aussi en la figure des objets, de sorte qu'à quelques uns toutes choses leur paroissoient grandes ; ce sont les Castellans & ceux qui leur ressemblent par la vanité. Aux autres elles paroissoient petites, ce sont gens qu'on ne sçauroit jamais contenter : il y en avoit à qui elles sembloient toujours éloignées, surtout les fâcheuses & la mort même ; ce sont les gens de peu d'entendement. D'autres au contraire les voyoient toujours de si près, qu'ils les comptoient comme en leurs mains, quoiqu' impossibles, ils trouvoient des facilitez à toutes sortes de choses , s'imaginant qu'elles leur rioient sans cesse & n'étoient faites que pour eux , comme les enfans ; quelques-uns étoient si contens en se regardant , que tout ce qu'ils avoient leur paroissoit beauté ; ils se comparoient à des Anges, vrais Narcisses amoureux d'eux mêmes. A quelques autres les yeux louchoient, de sorte qu'ils voyoient ce qu'ils ne regardoient pas : ce sont les hommes doubles & hypocrites. Il y avoit des yeux d'amis

¶ Cosa rara que, aunque algunos daba buena vista, veían bien y miraban mal: debían ser envidiosos. No sólo se les alteraban los ojos en orden a la calidad, sino a la cantidad y figura de los objetos. Y de suerte que a unos todas las cosas les parecían grandes, y más las propias, a lo castellano; a otros todo les parecía poco, gente de mal contentar. Había uno que todas las cosas le parecían estar muy lejos, acullá cien leguas, y más los peligros, la misma muerte: este era un incauto. Al contrario, a otro le parecía que todo lo tenía muy cerca, y los mismos imposibles muy a mano: todo lo facilitaba, pretendiente había de ser. Notable vista era la que les comunicaba a muchos, que todos les parecía reírseles y que todos les hacían fiestas y agasajo: condición de niños. Estaba uno muy contento porque en todo hallaba hermosura, pareciéndole que veía ángeles: éste dijeron que era o portugués o nieto de Macías. Hombre había que en todo se veía a sí mismo, necio antiferonte. A otro se le equivocó la vista de modo que veía lo que no miraba: bizco de intención y de voluntad torcida. Había ojos de amigos

και άλλων εχθρικά, όμματα μητρός και όμματα μητριώς και, τελευταίον, ήσαν όμματα ελαιόχροα ωςάν τα των Ισπανών και όμματα ουρανόχροα ως τα των Γάλλων. Αυτά τα τερατώδη αποτελέσματα δεν εσυνέβησαν μόνον εις τους οφθαλμούς εκείνων οπού ενίφθησαν με αυτό το ύδωρ αλλ' ακόμη και εις τας γλώσσας. Επειδή και μετεβλήθησαν και αυταί ευθύς οπού το στόμα εγεύθη του ύδατος· εις τρόπον οπού εκείναι οπού πρότερον ήσαν σάρκιναι έγιναν πύριναι και έκαιον όλον τον κόσμον. Άλλαι μερικαί μετεβλήθησαν εις πάγον¹³⁸ και κατεψύχραινον έως εις την καρδίαν. Άλλαι εις άνεμον και εφαινοντο ωςάν φυσητήρια οπού εγέμιζαν τας κεφαλάς από καπνούς¹³⁹ και κολακείες και ψευδολογίες. Μερικαί άλλαι οπού ήσαν πρότερον μεταξωταί, έγιναν από έριον και στυπίον. Πολλάς γυναίκας τούτο το ύδωρ τας υστέρησεν την γλώσσαν όμως όχι τον λόγον, διότι περισσότερον ελαλούσαν χωρίς γλώσσαν. Ένας άνθρωπος άρχισε να συντυχαίνει μεγαλοφώνως και ο Ανδρόνιος είπεν ότι αυτός είναι Ισπανός. —Όχι -απεκρίθη ο Κριτίλος-. Μόνον είναι ένας αλαζών. Διότι, ως επί το πλείστον, εκείνοι οπού πρέπει να ομιλούσι πλέον χθαμαλά σηκώνουσι την φωνήν τους υψηλότερα. —Τούτο είναι αληθές, -απεκρίθη με φωνήν γυναικείον- όμως ήτον Γάλλος και όχι Ισπανός. Εφάνη προς τούτοις

¹³⁸ *πάγον*: *πάγος* en el manuscrito.

¹³⁹ *καπνούς*: *καμινούς* en el manuscrito.

¶ & des yeux d'ennemis, des yeux de mere, des yeux de marâtre. Enfin, il y eut des yeux qui devinrent olivastres à l'Espagnolle, & d'autres bluastres à la François. Si tous ces effets prodigieux s'opererent dans les yeux en les lavant seulement de cette eau, il n'en arriva pas moins aux langues; quand l'on en mit dans la bouche, elles se changerent incontinent, de sorte que quelques-unes de celles qui auparavant étoient de chair devinrent de feu, elles embrasoient tout le monde; quelques autres se reduisoient en eau de neige, elles glaçoient jusques aux cœurs; quelques-unes en vents, elles paroissoient des soufflets qui remplissoient les têtes de fumée, de flateries, & de mensonges; quelques autres qui avoient été de soye & de velours, étoient devenuës de serge & de bourre. A plusieurs femmes cette eau leur ôtoit la langue, mais non pas la parole, si bien que moins elles avoient de langue plus elles parloient. Un certain homme commença à parler fort haut. Ce luy-là, dit Andrenio, est Espagnol? Non, répondit Critile, c'est seulement un présomptueux, car ceux qui doivent parler plus tranquillement sont ceux qui d'ordinaire élevent plus leur voix; il est vray, dit un autre avec un ton effeminé, qui le fit croire François. Il s'en présenta encore

¶ y ojos de enemigos muy diferentes; ojos de madre, que los escarabajos le parecían perlas, y ojos de madrastra, mirando siempre de mal ojo; ojos españoles, verdinegros, y azules los franceses. Todos estos monstruosos efectos causó aquel venenoso licor en los que se lavaron con él; que en otros que llegaron a tomarle en la boca y enjagarse, ya obró más prodigiosas violencias, pues las lenguas que antes eran de carne sólida y sustancial, las trocó en otras de bien extraordinarias materias: unas de fuego, que abrasaban el mundo, y otras de aguachirle muy a la clara; muchas de viento, que parecían fuelles en llenar las cabezas de mentiras, de soplos y de lisonjas. Algunas que habían sido de seda, las volvía de bayeta, y las de terciopelo en raso. Transformaba otras en lenguas de burlas, nada sustanciales, y las más de borra, que se embarazaban mucho en decir lo que convenía. A muchas mujeres les quitó del todo las lenguas, pero no el habla, que antes hablaban más cuanto más deslenguadas. Comenzó uno a hablar muy alto. —Este —dijo Andrenio— español es. —No es sino un presuntuoso —dijo Critilo—, que los que habían de hablar más quedo, hablan de ordinario más alto. —Así es —dijo uno con una voz muy afeminada que parecía francés, y no era sino un melindroso. Salióle al encuentro

ένας ο οποίος ελαλούσε με το στόμα κεκλεισμένον και ενομίσαμεν να είναι Γερμανός· όμως ο ίδιος το αρνήθη και ομολόγησεν ότι με το να επιτηδεύθη πολλά να ομιλή εύμορφα, ομιλεί μερικές φορές χωρίς να καταλαμβάνεται. Άλλος πάλιν ετραύλιζε τόσον οπού έκαμνε τους ακροατάς να τρίζουσι τους οδόντας. Ήσαν όμως πολλοί οπού ηκούοντο αν καλά και να ομιλούσαν κακώς. Άλλος ελαλούσε με λαλιάν τόσον συγχυσμένην οπού εφόβιζε τον κόσμον, όμως εξήτει συγνώμην λέγοντας ότι έτζι είναι το φυσικόν του. Άλλος ελάλει χωρίς να τον καταλαμβάνη τινάς, με το να ήτον ζητητής ενοχλητικός. Άλλος ευθύς έχασε τον λόγον του και ήθελε να συντύχη με χειρών σχήματα, όμως όλοι τον επεριγέλασαν. —Βέβαια, -είπεν ο Κριτίλος- αυτός ήθελε να ειπή την αλήθειαν, όμως ή δεν ετόλμησεν ή δεν εύρεν ευκαιρίαν. Άλλοι εσυντύχαιναν πολλά τετορνευμένα και με φωνήν αδύνατον. —Αυτοί -είπεν ο Κριτίλος- είναι εκ του Παρλαμέντου των Εγγλέζων. Όμως δεν ήσαν από καμίαν βασιλικήν αυλήν παρά μόνον από το Συμβούλιον το εδικόν τους. Μερικοί εσυντύχαιναν από την ρίναν· πολλοί δεν ομιλούσαν κατά ακολουθίαν παντελώς και έδακνον την γλώσσαν τους· άλλοι δε με προφοράν λίαν αηδή

¶ un autre , lequel parloit à bouche close, l'on croyoit que c'étoit un Allemand ; mais luy-même en desabusa, & avoia que pour trop affecter de parler en habile homme, il parloit quelquefois sans être entendu ; un autre begayoit si fort, qu'il faisoit grincer les dents à ceux qui l'écôûtoient, on le prit pour un Andalousien, ou un diseur de bonne aventure ; il y en avoit beaucoup qui s'écôûtoient parler, quoiqu'ils parlassent mal. Un autre parloit d'un ton si troublé, qu'il épouvantoit tout le monde , il s'en excusa en disant que c'étoit son naturel ; on le jugea un Maillorquin mais l'on se trompa, ce n'étoit qu'un emporté ; un autre parla sans que personne l'entendit, il passa pour un Basque sans qu'il le fût , c'étoit seulement un importun demandeur ; un autre tout d'un coup perdit la parole, il vouloit parler par signes , mais tout le monde s'en mocquoit . Sans doute, dit Critile , il veut dire la verité , mais ou il n'ose , ou il n'en trouve pas l'occasion; d'autres parloient fort enroüé & d'une voix cassée. Ceux-là sont du Parlement, dit Critile . Non , ils ne sont d'aucune autre Chambre Souveraine que du Conseil d'eux mêmes. Quelques-uns parloient du nez, plusieurs ne parloient point de suite & se mordoient la langue, quelques-uns prononçoient de fort mauvaise grace,

¶ otro que parecía hablar entre boca de noche, y todos creyeron era tudesco, mas él mismo dijo: —No soy sino uno destos que, por hablar culto, hablo a escu-ras. Ceceaba uno tanto que hacía rechinar los dientes, y todos convinieron en que era andaluz o gitano. Otros se escuchaban, y eran los que peor decían. Muy albo-rotado comenzó uno a inquietarlo todo y revolver el mundo, sin saber él mismo porqué: sólo dijo que era su natural; creyeron todos era mallorquín, mas no era sino un bárbaro furioso. Hablaba uno y nadie le entendía; pasó plaza de vizcaíno, mas no lo era, sino uno que pedía. Perdió de todo punto la habla un otro, procurando darse a entender por señas, y todos se reían dél. —Éste, sin duda —dijo Critilo—, quiere decir la verdad, y no acierta o no se atreve. Hablaban otros muy ronco y con voz muy baja. —Éstos —dijo— habían de ser del parlamento, pero no son sino del consejo de sí mismos. Algunos hablaban gangoso, si bien no faltaba quien les entendía la ganga; tartamudeando, los que negaban, los que ni bien decían de sí, ni bien de no. Muchos no hablaban seguido, y muy pocos se mordían la lengua. Pronunciaban algunos como botijas

ή σφίγγοντες το στόμα ή ανοίγοντές το υπέρ το δέον και μάλιστα όταν ήθελον να απατήσωσι τινά. Όπως και αν ήτον κανείς, δεν ελάλει κατά ακολουθίαν· όλοι εκακολογούσαν, υπεκρίνοντο, εκατηγορούσαν, προήρπαζον τον λόγον, ύβριζον, εβλασφήμουν. Μετά ταύτα, εκυρήχθη ότι οι Φραντζέζοι, οπού πίνουνσι περισσότερον από όλους, εμεθύσθησαν από τους Ιταλούς όμως δεν εκαυχήθησαν οι Ιταλοί εις τούτο· αλλά εκείνοι, παρατηρηθέντες με προσοχήν, εγνωρίσθησαν από τον τρόπον της ιδίας των προφοράς λέγοντες ότι ήθελαν να ειπούσι το και το· διότι, ως επί το πλείστον, αυτοί δεν λέγουσιν ούτε γράφουσιν ποτέ εκείνα οπού διανοούνται. Ου μόνον δε τα όμματα και τας γλώσσας μετέβαλε το ύδωρ¹⁴⁰ εκείνο αλλ' ακόμη και όλα τα εντόσθια εκείνων οπού έπινον εξ αυτού, εις τρόπον οπού κανείς¹⁴¹ δεν έμεινεν εις την εδικήν του φυσικήν κατάστασιν. Όλοι έγιναν ανεμώδεις ή φουσκωμένοι και εξογκωμένοι· όλοι γεμάτοι μυκτηρισμού, χλευασμού, ψεύδους και προδοσίας. Αι καρδίαι αυτών έγιναν σκληραί ωςάν τον αδάμαντα χωρίς κανένα λογισμόν ανθρωπότητος. Τα έγκατα αυτών εσκληρύνθησαν ως αι πέτραι· ο εγκέφαλος έγινεν βαμβάκιον, το αίμα τους μετεβλήθη εις ύδωρ, ο στόμαχος εις κηρίον, τα νεύρα εις στυπίον, οι πόδες εις μόλυβδον ή εις πτερά,

¹⁴⁰ *ύδωρ*: elimino la duplografia, posible descuido por cambio de línea; *v-/ ύδωρ* en el manuscrito.

¹⁴¹ *κανείς*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ ou en retrecissant la bouche, ou en l'ouvrant trop large, surtout lorsqu'ils vouloient tromper ; quoyqu' il en soit, personne ne parloit avec sa voix ordinaire ni également , & de suite, tous médisoient , dissimuloient , accusoient , surprennoient, injurioient , blasphemoient. Depuis ce tems-là, l'on publia que les François qui beuvoient le mieux de tous avoient été enyvrez par les Italiens, que ceux-cy néanmoins ne s'en étoient point vantez ; mais qu'ayant été observez attentivement , l'on avoit connu à leur maniere de prononcer qu'ils avoient voulu dire cela , car d'ordinaire ils ne disent , ny n'écrivent jamais ce qu'ils pensent. Ce ne furent pas seulement les yeux, & les langues que cette eau changea. Tout l'interieur de ceux qui en burent changeoit de même, de sorte qu'aucun ne demouroit dans sa naturelle situation , ils devinrent tous éventez, ou tous bouffis, tous remplis de railleries, de mensonge & de trahison ; leurs cœurs étoient durs comme l'écorce du liege, sans aucun sentiment d'humanité ; leurs entrailles s'endurcirent comme des pierres, leur cervelle de vint du coton, leur sanse convertit en eau, leur estomach en cire, leurs nerfs en étoupe, leurs pieds en plomb & en plume,

¶ a lo enfadado, y más a lo enfadoso; éstos entonado, aquéllos mirlado, especialmente cuando querían engañar. Fue de modo que ninguno quedó con su voz, ni buena ni verdadera. No había hombre que hablase llanamente, igual, consiguiente y sin artificio: todos murmuraban, fingían, malsinaban, mentían, engañaban, chismeaban, injuriaban, blasfemaban y ofendían. Desde aquí aseguran que a los franceses, que bebieron más que todos, y les brindaron los italianos, les quedó el no hablar como escriben, ni el obrar lo que dicen; de modo que es menester atenderles mucho a lo que pronuncian y escriben, entendiéndolo todo al revés. Pero donde mostró su eficacia el licor pestilencial fue en aquellos que bebieron dél, porque al mismo punto que le tragarón (¡cosa lastimosa, pero cierta!) todo el interior se les revolvió y mudó de suerte que no les quedó aquella substancia verdadera que antes tenían, sino que quedaron llenos de aire, rebutidos de borra: hombres de burla, todo mentira y embeleco. Los corazones se les volvieron de corcho, sin jugo de humanidad ni valor de personas, las entrañas se les endurecieron más que de pedernales, los sesos de algodón, sin fondo de juicio, la sangre agua, sin color ni calor, el pecho de cera, no ya de acero, los nervios de estopa, sin bríos, los pies de plomo para lo bueno y de pluma para lo malo,

αι χείρες εις πίσσαν, η γλώσσα εις βούτυρον, τα όμματα εις χάρτην. Όσον δε δια τον ταλαίπωρον Ανδρόνιον, οπού δεν εδυνήθη να υποφέρη να μη γευθή του ύδατος εκείνου, ο Κριτίλος έρριπεν αυτώ μόνον μίαν ρανίδα, η οποία είχε τοιαύτην ενέργειαν οπού εις το εξής αυτός έγινε πάντοτε δυνατός προς την αρετήν. —Πώς σοι φαίνεται, λοιπόν, -είπε προς αυτόν- τούτο το ύδωρ; Αυτό είναι η πηγή του Ψεύδους· συλλογίσου τι ήθελες γίνη αν έπινες και εσύ καθώς¹⁴² και οι άλλοι. Πίστευσόν μοι, δεν είναι ολίγον πράγμα το να έχη τινάς οφθαλμούς καλούς και φίλους της αληθείας· και πρόκρινε τούτο το προτέρημα από όλα τα πράγματα δια να γίνης θαύμα και Φοίνιξ. —Ημπορεί να γίνη -είπεν ο Ανδρόνιος- μία μεταβολή τόσον παράδοξος από ύδωρ τόσον γλυκύ; —Το γλυκύ ύδωρ είναι χειρότερον -απεκρίθη ο Κριτίλος-. Εν τοσούτω, αυτοί ερώτησαν ένα και άλλον πώς ονομάζεται αυτή η πηγή, χωρίς να δυνηθή τινάς να τους δώση την απόκρισιν: “Αυτή η πηγή όνομα δεν έχει· το ιδίωμά της είναι να μη γνωρίζεται”. —Όσον το κατ’ εμέ, ήθελα την ονομάση ‘πηγήν γοητευτικήν’, επειδή και προξενεί τόσας μεταβολάς παραδόξους. Ο Κριτίλος ήθελε να επανακάμψη εις τα οπίσω αλλ’ ο Ανδρόνιος δεν εσυγκατένευσε. —Δεν είναι -λέγει- καλύτερον να είναι τινάς άφρων

¹⁴² καθώς: κακώς en el manuscrito.

¶ leurs mains en poix , leurs langues en beurre, leurs yeux en papier. Quant au pauvre Andrenio, qui ne pût gagner sur luy de ne pas ôter de cette eau, Critile luy en jetta seulement une petite goutte, qui eut un tel effet, que depuis il fut toujours vaillant dans la vertu. Que te semble donc, luy dit-il, de cette eau ? c'est la source de Mensonges, considere ce que tu serois devenu, si tu avois bû comme tous les autres ; crois tu que ce soit peu de chose d'avoir de bons yeux amis de la verité, en un mot, d'être homme comme un Duc d'Ossone & un Prince de Condé ? Crois-moy , prefere cet avantage à toutes choses , tu seras une merveille , un Phenix. Peut-on croire ce que je voy, répondit Andrenio, un changement si extraordinaire par une eau si douce ! L'eau douce est la pire, repliqua Critile. Cependant ils demanderent aux uns & aux autres comment se nommoit cette fontaine, sans que personne leur pût dire : elle n'a point de nom , sa propriété ne consiste qu'à n'être point connuë. Pour moy, dit Critile, je l'appellerois la Fontaine enchantée, puisqu'elle produit de si étranges changemens. Critile vouloit retourner sur ses pas , mais Andrenio ne pût s'y resoudre : ne vaut-il pas mieux, disoit-il, être sot

¶ las manos de pez, que todo se les apegas, las lenguas de borra, los ojos de papel: Y todos ellos, engaño de engaños y todo vanidad. Al desdichado Andrenio, una sola gota que tragó (que la demás se la hizo verter Critilo) le hizo tal operación, que quedó vacilando siempre en la virtud. —¿Qué te parece? —le dijo Critilo. —¿Qué perennidad ésta de engaños, qué manantial de mentiras en el mundo! —Mira qué bueno hubieras quedado si hubieras bebido a hartar, como hacen los más. ¿Piensas tú que valen poco unos ojos claros, una lengua verdadera, un hombre sustancial, un duque de Osuna, una persona que lo sea, un príncipe de Conde? Créeme, y estima el serlo, que es un prodigio de fénix. —¿Ay tal suceso —decía Andrenio—, quién tal creyera de una agua tan mansa? —Ésa es la peor. —¿Cómo se llama esta fuente? —preguntó a unos y otros. Y ninguno supo responderle. —No tiene nombre —dijo el Proteo—, que en no ser conocida consiste su eficacia. —Pues llámese —dijo Critilo— la Fuente de los Engaños, donde el que una vez bebe, después todo se lo traga y todo lo trueca. Quisiera volver atrás Critilo, mas no pudo, ni vino en ello Andrenio, ya maleado, instando en pasar adelante el Proteo, y diciendo: —¡Ea!, que más vale ser necio

ομού με τους πολλούς παρά φρόνιμος μόνος; Και δεν είναι παράδοξον αν αυτός, με τούτον τον λογαριασμόν, δεν ηκολούθησε πάντοτε την καλήν στράταν. Επίασαν, λοιπόν, τη στράτα της πεδιάδος οπού εύρον ανθρώπους νέους οι οποίοι άλλον συλλογισμόν δεν είχαν παρά μόνον να περιδιαβάζουσι· και περιεπάτουν υπό τας σκιάς των δένδρων χωρίς να έχουσι καμίαν φροντίδα δια την επαύριον. Ακολουθήσαντες, συν, την οδόν εκείνην, είδον μακρόθεν τους πύργους της μεγάλης πόλεως· και την εγνώρισαν από τον καπνόν, ο οποίος είναι συνηθισμένον σημεῖον της κατοικίας των ανθρώπων και εις τον οποίον διαλύονται και πάσαι αι πράξεις και φαντασίαι των ανθρώπων. Μακρόθεν η πόλις εφάινετο ευμορφοτάτη¹⁴³, τα προάστια ήσαν γεμάτα πλήθους λαού. Εν τη οδῷ εσηκώνετο κορνιορτός τόσον μέγας οπού εσημαίτιζεν είδος νέφους και εσκότηζε την όρασιν. Όταν έφθασαν, εκείνο οπού μακρόθεν τους εφάνη εύμορφον, πλησιάσαντες, το ήύρον πολλά ποταπόν· καμία ρύμη δεν ήτον ευθεία ούτε ομαλή και αι ρύμαι ήσαν ένας λαβύρινθος. Ο αστόχαστος Ανδρόνιος [tachón]¹⁴⁴ ήθελε να αρχίση να περιέλθη την πόλιν, αλλ' ο Κριτίλος έκραξεν: —Άνοιξον πρώτα τα όμματά σου, λέγω τα όμματα της διανοίας, δια να ηξεύρης πού είσαι! Βλέπε και ψηλάφισον

¹⁴³ και εις τον οποίον διαλύονται [...] εφάινετο ευμορφοτάτη: el copista, habiendo escrito erróneamente: “Μακρόθεν η πόλις εφάινετο ευμορφοτάτη και εις τον οποίον διαλύονται και πάσαι αι πράξεις και φαντασίαι των ανθρώπων”, intenta, una vez más en el texto, guiar a su lector con las letras *α* y *β*; pero se vuelve a equivocar poniendo la *α* en “Μακρόθεν η πόλις εφάινετο ευμορφοτάτη” y la *β* en “και εις τον οποίον διαλύονται και πάσαι αι πράξεις και φαντασίαι των ανθρώπων” sin resolver nada, en realidad. Corrigo el descuido siguiendo el texto francés.

¹⁴⁴ Se entrevé: “δεν”.

¶ avec les autres , que sage tout seul ? Il ne faut pas s'étonner, si raisonnant de la sorte , il ne suivit pas toujours le bon chemin. Il prit celuy des prairies, où il trouva de jeunes gens qui ne pensoient qu'à se divertir, ils marchaient tous sans aucun soucy du lendemain sous la fraîcheur des Arbres. Ils virent en suivant ce chemin les Tours de la grande Cité ; ils la reconnurent par la fumée, signe ordinaire de la demeure des hommes, & à quoy toutes leurs actions & tous leurs desseins se terminent. Elle paroissoit belle de loin, il est incroyable combien ses avenues étoient remplies de monde ; il s'élevoit dans le chemin une si grande poussiere , qu'elle formoit une espece de nuée qui offusquoit la veüe. Quand ils y furent arrivez, ils trouverent que ce qui leur avoit parû beau de loin, étoit fort vilain de prés, pas une rue n'étoit droite, ny nette, c'étoit proprement un labyrinthe ; l'inconsideré Andrenio s'attendoit de s'y promener , mais Critile luy cria : Ouvre auparavant les yeux , je dis ceux de la raison , afin que tu sçaches où tu es , regarde & touche

¶ con todos que cuerdo a solas. Fuelos desviando, que no guiando, por unos prados amenos donde se estaba dando verdes la juventud. Caminaban a la fresca de árboles frondosos, todos ellos descorazonados, gran señal de infructíferos. Divisábase ya la gran ciudad por los humos, vulgar señal de habitación humana, en que todo se resuelve. Tenía extremada apariencia, y mejor cuanto más de lejos. Era increíble el concurso que de todas las provincias y a todos tiempos acudían a aquel paradero de todos, levantando espesas nubes de polvo que quitaban la vista. Cuando llegaron a ella, hallaron que lo que parecía clara por fuera, era confusa dentro; ninguna calle había derecha ni despejada: modelo de laberintos y centro de minotauros. Fue a meter el pie el arrojado Andrenio, y dióle un grito Critilo: —¡Abre los ojos primero, los interiores digo, y porque adviertas donde entras, mira!

ταύτην την γην ολίγον! Τότε ο Ανδρόνιος, επιξέοντας την γην, εύρεν εις όλην την γην διεσπαρμένας παγίδας και βρόχους από κάθε λογής ύλην· ακόμη και από χρυσάφι και από τρίχας κατεσκευασμένας. Λέγει, λοιπόν, ο Κριτίλος τῷ Ανδρονίῳ: —Βλέπεις καλά τι είναι εις αυτήν την γην; Στοχάσου πόθεν εισήλθες και μη προβαίνης ούτε βήμα ποδός χωρίς προσοχήν! Ούτε να μακρυνθής απ' εμού ούτε μίαν στιγμήν, εάν δεν θέλῃς να απωλεσθής. Εις το εξής, μη πιστεύεις ουδένα! Παραιτήσου από την αρέσκειαν του καθενός και ενθυμήσου τας μαθήσεις οπού σε έδωκα. Ας υπάγωμεν δια ταύτης της ρύμης η οποία είναι της Σιωπής. Εκείνη η ρύμη ήτον γεμάτη από τεχνίτας και πραγματευτάς των οποίων το πρώτον έργον ήτον το να ηξεύρουσι να λαλούσι ψευδή. Είδον ευθύς πλήθος κοράκων οπού ακαταπαύστως υπήγον και ήρχοντο προσοικειωμένοι με τους οικοκυρίους, το οποίον εφάνη κακός οiwνός εις τον Ανδρόνιον. Όμως ο Κριτίλος είπεν αυτό: —Μη εκθαμβείσαι βλέποντας αυτά τα όρνεα διότι ενταύθα πιστεύουσιν οι άνθρωποι την μετεμνήχωσιν. Και είναι βέβαιοι ότι αι ψυχαί των κακών ανθρώπων εμψυχώνουσι τα σώματα τούτων των κοράκων τούς οποίους εμιμήθησαν εκείνοι εις όλην τους την ζωήν· διότι αι ψυχαί των σκληρών ανθρώπων εμ-

¶ un peu à cette terre ; il la gratta & y découvrit des lacets de mille manieres differentes, même de fil d'or , & de cheveux, toute la terre en étoit semée. Alors Critile continuant de le desabuser, luy dit : remarques donc par où tu es entré, ne fais pas un seul pas sans attention , ne me quitte pas d'un moment , à moins que tu ne veuille te perdre ; ne crois d'oresnavant personne , renonce à la complaisance & souviens-toy de mes lecons ; allons par cette ruë , qui est celle du silence. Tout y étoit plein d'Artisans & de Marchands , dont le principal employ étoit de scavoir mentir ; ils virent sans cesse aller & venir une quantité prodigieuse de Corbeaux apprivoisez avec leurs maîtres ; cela parut de mauvais augure à Andrenio , mais Critile luy dit : ne sois pas surpris de voir ces oiseaux, car l'on croit icy la Metempsychose & l'on est persuadé que les ames des méchans animent le corps de ces Corbeaux, ausquels ils ont toûjours ressemblé pendant leur vie ; que celles des hommes cruels

¶ Bajóse a tierra y, escarbando en ella, descubrió lazos y más lazos de mil maneras, hasta de hilos de oro y de rubios cabellos; de suerte que todo el suelo estaba sembrado de trampas encubiertas. —Nota —le dijo— dónde y cómo entras, considera a cada paso que dieres dónde pones el pie y procura asentarle. No te apartes un punto de mi lado, si no quieres perderte. Nada creas de cuanto te dijeren, nada concedas de cuanto te pidieren, nada hagas de cuanto te mandaren. Y en fee desta lición, echemos por esta calle, que es la del callar y ver para vivir. Eran todas las casas de oficiales: no se veía un Labrador, gente que no sabe mentir. Vieron cruzar de una parte a otra muchos cuervos muy domésticos y muy hallados con sus amos. Extrañólo Andrenio, y aun lo tuvo por mal agüero, mas díjole el Proteo: —No te espantes, que destas malas aves dijo una muy aguda necedad Pitágoras prosiguiendo aquél su opinado disparate de que Dios castigaba los malos, en muerte, trasladando sus almas a los cuerpos de aquellos brutos a quienes habían simbolizado en vida: Las de los cruels

-βαίνουσιν εις τίγρεις, αι δε των υπερηφάνων εις τους λέοντας και αι των αναισχύντων εις τους αγριοχοίρους. Όσον δε δια τους χειροτεχνίτας, οι οποίοι¹⁴⁵ υπόσχονται 'τη επαύριον', εδόθη εις αυτούς παιδεία όταν αποθήσκουσι να μη λέγουσιν άλλο παρά το των κοράκων 'κρας, κρας', όπερ λατινιστί σημαίνει 'αύριον'. Εις το οπίσθιον μέρος της πόλεως είδον παλάτια μεγαλοπρεπή και περίβλεπτα. Και ένας άνθρωπος, χωρίς να ερωτηθή, είπε προς αυτούς ότι το έν παλάτιον είναι του Σολομώντος, ο οποίος κάθηται ωσάν ένας αναίσθητος αναμεταξύ τριακοσίων γυναικών. Εις δε το άλλο, οπου εφαινετο πλέον οχυρόν και δυνατόν αν καλά και τη αληθεία ήτον χάρτινον, κάθηται ο Ηρακλής, κλώθοντας, ομού με την Ομφάλην, της εσβεσμένης αυτού υπολήψεως. Πορρωτέρω εφαινετο το παλάτιον του Σαρδαναπάλου, οπου εκάθητο ούτος ο μονάρχης ενδεδυμένος γυναικεία. Πλέον παρέκει είδον το παλάτιον του δυστυχούς Μαρκαντωνίου, ο οποίος, αν καλά και ηγαπημένος υπό μίας Αιγυπτίας επιτηδείας, δεν εδυνήθη να μάθη παρ' αυτής την καλήν του τύχην. Εις άλλο οσπίτιον πολλά κρημνισμένον ήτον ο Ροδρίγος, βασιλεύς των Γόθων, ο οποίος έζη ωσάν¹⁴⁶ αποθαμένος και έτζι ετελειώθησαν εις αυτόν οι βασιλείς του γένους του εις την Ισπανίαν.

¹⁴⁵ *οποίοι: ποί* en el manuscrito.

¹⁴⁶ *έζη ωσάν: εζησοúσεν* en el manuscrito.

¶ entrent dans des Tigres, celles des superbes dans des Lions, celles des impudiques dans des Sangliers ; quant aux ouvriers qui promettent pour le lendemain, il leur est donné pour chatiment de ne dire quand ils sont morts que la chanson des Corbeaux, cras, cras, qui signifie demain, & qui ne vient jamais. Ils virent dans l'endroit le plus reculé de la Ville, des Palais superbes & magnifiques; un homme, sans qu'on luy eût demandé, leur dit que l'un étoit le Palais de Salomon , où ce Prince étoit comme un insensé au milieu de troiscens femmes; que dans celui qui paroissoit le plus fort, quoiqu'au fonds ce ne fût qu'un Château de Cartes, demouroit Hercules filant avec Omphale le tissu de sa réputation éteinte. Plus loin on voyoit le Palais de Sardanapale , où cet Empereur étoit habillé en femme ; plus en deçà ils virent le Palais de l'infortuné Marc Antoine , lequel quoyqu' aimé d'une habile Egyptienne, ne put apprendre d'elle sa bonne aventure. Dans une autre maison fort ruinée étoit Rodrigue Roy des Gots, qui vivoit moins qu'il ne mouroit ; aussi finirent par luy en Espagne les Princes de sa race ;

¶ metía a tigres, las de los soberbios a leones, las de los deshonestos a jabalíes, y así de todos. Dijo, pues, que las almas de los oficiales, especialmente aquellos que nos dejan en cueros, cuando nos visten, las daba a cuervos; y como siempre habían mentido diciendo: “Mañana, señor, estará acabado: para mañana sin falta”, ahora, prosiguiendo en su misma canción, van repitiendo por castigo y por costumbre aquel su *jcras, cras!*, que nunca llega. En lo más interior ya de la ciudad, vieron muchos y grandes palacios muy ostentosos y magníficos. —Aquel primero —les dijeron antes de preguntarlo— es de Salomón: allí está embelesado entre más de trescientas mujeres, equivocándose entre el cielo y el infierno. En aquélla que parece fortaleza, y no es sino una casa bien flaca, mora Hércules, hilando con Onfale la camisa o mortaja de su fama. Acullá, Sardanápalo, vestido de mujer y revestido de su flaqueza. Más hacia acá, Marco Antonio el desdichado, por más que le diga la ventura una gitana. En aquel arruinado alcázar no vive, sino que acaba el godo Rodrigo, desde cuyo tiempo quedaron fatales los condes para España.

Εἰς ἄλλο πάλιν οὔ ποὺ ἦτον οἰκοδομημένον τὸ ἥμισυ ἀπὸ χρυσίου καὶ τὸ ἥμισυ ἀπὸ λάσπης μεμιγμένην ἀπὸ αἷμα ἀνθρωπίνου, ἐκατοικούσεν ὁ μισαρὸς Νέρων. Ἐκ πλαγίου ἦτον ἡ κατοικία τοῦ σκληροῦ δον Πέτρου ὁ ὁποῖος ἠκούετο ἀπὸ τὸν βρυγμὸν τῶν ὀδόντων, τόσον ἦτον μαινόμενος ὑπὸ θυμοῦ. Τα ἄλλα παλάτια εἰς ποίους ἦσαν διορισμένα ἀκόμη δὲν ἦτον γνωστὸν, ἀν καλὰ καὶ νὰ τα ἐζητούσαν ἀπὸ πολλὰ μέρη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ρηθέντα παλάτια δὲν οἰκοδομήθησαν δι' ἄλλους παρά δι' ἐκείνους οὔ ποὺ δὲν οἰκοδομοῦσι παντελῶς· καὶ αὐτὰ τὰ περικαλλή ἔργα δὲν ἐγίναν δι' ἄλλους παρά δια τοὺς μὴ ποιήσαντες τοιαῦτα οὐδέποτε. —Τούτο τὸ μέρος τῆς πόλεως -εἶπεν ἓνας ἄνθρωπος ἐνδεδυσμένος πράσινα- εἶναι δια τοὺς πονηροὺς ἀπατωμένους καὶ τούτο τὸ ἄλλο εἶναι δια τοὺς πονηροὺς ἀπατεώνας· ἐκεῖνοι περιπαίζουσι τούτους καὶ οὗτοι περιπαίζουσιν ἐκείνους, ὅμως εἰς τὸ τέλος τοῦ λογαριασμοῦ δὲν εἶναι γνωστὸν ποῖοι μένουσι χρεώσται. Ὁ Ἀνδρόνιος ὁμολόγησεν ὅτι ἀγαπᾷ νὰ σταθῇ εἰς τὴν κατοικίαν τῶν ἀπατεώνων· ὅμως δὲν ἀπῆντησαν ἄλλο παρά ργαστήρια πραγματευτῶν κατασκευασμένα τεχνιέντως, μᾶλλον σκοτεινὰ ἢ φωτερὰ. Εἰς μερικά ἐπωλεῖτο ἔριον, εἰς μερικά βαμβάκιον· ἄλλο ἦτον γεμάτον ἀπὸ δέρματα αλωπέκων, οὔ ποὺ εἰσῆρχοντο καὶ ἐξήρχοντο τὰ πλέον ἐγκριτώτερα πρόσωπα

¶ un autre, dont une moitié étoit faite d'or & l'autre de boué détrempee de Sang humain , étoit le séjour de l'exécrable Neron; à côté la demeure du cruel Dom Pedre , qui se faisoit entendre par le grincement de ses dents , tant il étoit transporté de rage. A l'égard des autres Palais, l'on ne sçavoit point encore à qui ils étoient destinez, quoyqu' ils eussent beaucoup de prétendans ; la verité est , qu'ils n'ont été édifiez que pour les gens qui n' édifient gueres, & que ces beaux ouvrages ne sont faits que pour ceux qui n'en firent jamais. Ce côté de la Ville, dit un homme habillé de verd, est pour les rusez trompez, & l'autre pour les rusez trompeurs; ceux-là se mocquent de ceux-cy, & ceux-cy se mocquent de ceux-la ; mais au bout du compte, on ne sçait lesquels en doivent aux autres. Andrenio témoigna une grande envie de s'arrêter dans le quartier des trompeurs ; mais ils ne rencontrèrent autre chose que des Boutiques de Marchands, tournées obscurément & dans un faux jour. Dans les unes on vendoit de la bourre, dans les autres des cartons, une autre étoit pleine de peaux de Renards ; ils y virent entrer & sortir des personnages de la derniere importance,

¶ Aquella otra, la mitad de oro y la mitad de lodo amasado con sangre humana, es la casa áurea de Nerón el extremado, comenzando por una prodigiosa clemencia y acabando en una portentosa crueldad. Acullá hace ruido el más cruel de los Pedros: que no sólo los dientes, pero todos los huesos está crujiendo de rabia. Aquellos otros palacios se están fabricando ahora a toda priesa. No se sabe aún para quién son aunque muchos se lo sospechan: lo cierto es que se edificaron para quien no edifica, y estas obras son para los que no las hacen. —Este lado del mundo embarazan los engañados —les dijo un vestido de verde—; aquel otro lo ocupan los engañadores: aquéllos se rien de éstos, y éstos de aquéllos, que al cabo del año ninguno queda deudor. Mostró grandes ganas Andrenio de pasar de la otra banda y verlo todo, no estando siempre entre los engañados. Pero no topaban otro que tiendas de mercaderes, y muy a oscuras. Unas vendían borra y más borra para hacer parecer, para suplir faltas, aun de las mismas personas; otras, cartones para hacer figuras. Había una llena de pieles de raposa, y aseguraban eran más estimadas que las martas cebellinas. Creyéronlo cuando vieron entrar, y salir, en ella hombres famosos,

καθώς ο Θεμιστοκλής και άλλοι μεγάλοι άνθρωποι, παλαιοί και νεώτεροι. Και πολλοί ενεδύοντο με αυτά τα δέρματα των αλωπέκων κατ' έλλειψιν των του λέοντος οπού πλέον δεν ευρίσκοντο· οι δε φρονιμότεροι τα εμεταχειρίζοντο προσκολλημένα εις τα δέρματα της λευκής γαλής ήτοι του κακουμίου. Είδον εν τινί εργαστηρίω πλήθος υαλίων οπτικών οπού χρησιμεύουσιν εις το να μη βλέπη παντελώς ή στο να μη βλέπεται ο άνθρωπος. Εξ αυτών ηγόραζον πολλά οι μεγάλοι άνθρωποι· ομοίως και αι υπανδρευμένοι αρχόντισσαι εφρόντιζον να έχωσιν εκ τούτων αρκετά δια να κρύπτουσιν από τους άνδρας των τας εδικάς των υποθέσεις. Ήσαν και άλλα υαλία οπού επολυπλασίαζον τα βλεπόμενα υποκείμενα τα οποία ήσαν κατά αναλογίαν της κάθε ηλικίας· όμως εκείνα οπού εχρησίμευον εις τας γυναίκας ήσαν τιμής περισσοτέρας. Είδον άλλο εργαστήριον γεμάτων από σανδάλια και υποδήματα οπού χρησιμεύουσιν εις το να φαίνονται οι άνθρωποι υψηλότεροι· οι οποίοι, τη αληθεία, όσον μεγάλοι και αν ήταν, εγίνοντο μεγαλύτεροι με αυτά τα υποδήματα και επροσποιοούντο με τούτο να είναι μεγάλοι. Αρεστότερον εφάνη τω Ανδρονίω εν εργαστήριον με χειροθήκας. —Καλή εφεύρεσις -είπε- το να κάμνουσι χειροθήκας για κάθε καιρόν! Είτε ψύχος είναι είτε καύσις διαυθεντεύουσι τας χείρας από τον αέρα και από τον ήλιον

¶ comme Themistocles & autres grands hommes anciens & modernes ; plusieurs se revêtissoient de ces peaux de Renard , au deffaut de celles de Lions qui ne se trouvent plus , les plus Sages s'en servoient pour doubler leurs hermines. Ils apperçurent dans une Boutique , une grande quantité de lunettes pour ne point voir, ou n'être point veus; les grands Seigneurs en acheptoient beaucoup, les femmes mariées en faisoient bonne provision , pour dérober à leurs maris la connoissance de leurs intrigues ; il y en avoit aussi pour multiplier les objets : elles étoient proportionnées à tous les âges; mais celles qui servoient aux femmes étoient les plus cheres. Ils rencontrèrent un magasin de talons de liege , servant à faire paroître les hommes plus grands. Ils croissoient effectivement par ce moyen quelque hauts qu'ils fussent , & c'est par là qui'ils affectoient de paroître grands. Ce qui plût davantage à Andrenio, fut une Boutique de gands : belle invention , s'écria-t-il, que celle de faire des gands pour toute sorte de tems ! soit qu'il fasse froid, ou qu'il fasse chaud , ils garantissent de l'air & du Soleil,

¶ como Temístocles y otros más modernos. Vestíanse muchos de ellas, a falta de pieles de león, que no se hallaban, pero los sagaces servíanse dellas por aforro de los mismos armiños. Vieron en una tienda gran cantidad de antojos para no ver o para que no viesen. Compraban muchos los señores para los que los llevan a cuestras, con que los tienen quietos y enfrenados; las casadas los compraban para que no se viesen sus antojos y hacer creer a los maridos se les antojan las cosas. También había para engrandecer y para multiplicar. De modo que había de viejos y de mozos, de hombres y de mujeres, y éstos eran los más caros. Toparon una tienda llena de corchos para hacer personas, y realmente, aunque se empinaban con ellos y parecían más de lo que eran, pero todo era poca sustancia. Lo que le contentó mucho a Andrenio fue una guantería. —¡Qué gran invención —dijo— ésta de los guantes, para todo tiempo!, contra el calor y contra el frío, defienden del sol y del aire:

και είναι μία ηδύτης το να τας βάλλουσι και να τας εκβάλλουσι συνεχώς. Αφού επέρασαν τας ρύμας της Υποκρίσεως, της Επιδείξεως και της Μηχανουργίας, έφθασαν, τέλος πάντων, εις την Μεγάλην Πλατείαν οπού είναι το παλάτιον του βασιλέως· το οποίον ήτον λίαν ευρύχωρον, όμως χωρίς καμίαν αναλογίαν: δεν ήτον άλλο παρά γωνίαι και περιστροφαί και πύργοι περισσότεροι παρά οι της Βαβυλώνος· όλαι αι θύραι ήσαν συντεθραυσμέναι¹⁴⁷, τα δε παράθυρα πράσινα, χρώμα ευθυμίας και ελπίδος και χρώμα οπού απατά περισσότερον. Εκεί, λοιπόν, εκατοικούσεν αυτός ο μονάρχης, τόσον μέγας όσον ολίγον γνωστός, όμως πάντοτε προσεκτικός εις το να ευρίσκη ευκαιρίας εις το να κρατή τον λαόν εις λάθος και να τους κάμνη να μην είναι ικανοί ορθού συλλογισμού. Τη αυτή ημέρα έτυχε να εκτελείται μία από τας πρώτας εορτάς και ήτον παρών ο βασιλεύς αυτοπροσώπως· εκεί έμελλον να γίνουσι παιγνίδια χειρός εις τα οποία ηδύνετο περισσότερον ούτος ο βασιλεύς. Ο τόπος ήτον ωσάν μία μεγάλη αυλή γεμάτη από λαόν, οπού τρέχουσι κατόπι πραγμάτων ουτιδανών και παχύνονται εκ διαφθοράς. Ο βασιλεύς εκάθησεν εις τον πλέον υψηλόν τόπον με πρόσωπον συλλογισμένον παρόμοιος με τους κυρήττοντας απ' άμβωνος. Εκεί

---

¹⁴⁷ συντεθραυσμέναι: συντεθρασμέναι en el manuscrito.

¶ outre que c'est une contenance en les mettant ou en les ôtant souvent ; mais particulièrement de ce qu'à peu de frais, les personnes qui les portent sentent toujours bon , sans quoy elles achepteroient souvent bien cher les approches de certaines gens. Après avoir passé les ruës de l'Hypocrisie, de l'Ostentation & de l'Artifice, ils arrivent enfin à la grande place où est le Palais du Roy ; il est spacieux, mais sans aucune proportion , ce n'est qu'angles & traverses, sans perspective ny égalité, toutes les portes en sont brisées , il y a plus de Tours qu'à Babylone , & aussi hautes; les fenestres sont vertes, couleur de gayeté & d'esperance , comme aussi celle qui trompe le plus. Là demouroit ce Monarque aussi grand que peu connu , mais toujours attentif à trouver les occasions d'entretenir les Peuples dans l'abus , & faire qu'ils ne soient pas capables de raisonnement. Justement ce jour-là on célébroit une des principales Fêtes ; il y assistoit en personne , il s'agissoit de jeux de main , en quoy il fait consister sa plus grande habileté & son plus grand plaisir. La place étoit faite comme une grande basse-court remplie de peuple, qui ne couroit qu' après les ballayeures & ne s'engraissoit que de corruption ; ce Prince prit sa place à l'endroit le plus élevé , avec une mine étudiée , en quoy il en étoit plus semblable à ceux qui se font écouter dans les places publiques. Là

¶ aunque no sea sino para dar que hacer a algunos que en todo el día no hacen otro que calzárselos y descalzárselos. —Sobre todo —dijo Critilo—, para que a poca costa echen buen olor las personas; que de otra suerte cuesta mucho y tal vez un ojo de la cara. —¿Qué bien lo entendéis! —replicó el guantero—. Si dijérais que sirven ya para envainar las uñas, que no les puedan mirar a las manos, eso sí; no falta quien se los calza para cazar. —¿Cómo puede ser eso —dijo Critilo—, si el mismo refrán lo contradice? —No hagáis caso de eso, señor mío, que ya hasta los refranes mienten, o los desmienten. Lo que yo sé decir es que más monta ahora lo que se da para guantes que en otro tiempo para un vestido. —Dadme acá uno solo —dijo Critilo—, que yo quiero asentarlos. Después de haber pasado las calles de la Hipocresía, de la Ostentación y Artificio, llegaron ya a la Plaza Mayor, que era la de Palacio, porque estuviere en su centro. Era espacioso y nada proporcionado, ni estaba a escuadría: todo ángulos y traveses, sin perspectiva ni igualdad. Todas sus puertas eran falsas y ninguna patente; muchas torres, más que en Babilonia, y muy airosas; las ventanas verdes, color alegre, por lo que promete y el que más engaña. Aquí vivía, o aquí yacía, aquel tan grande como escondido monarca, que muy entretenido asistía estos días a unas fiestas dedicadas a engañar el pueblo no dejándole lugar para discurrir en cosas mayores. Estaba el Príncipe viéndolas bajo celosía, ceremonia inviolable, y más este día que hubo unos juegos de manos, obra de gran sutileza, muy de su gusto y genio, toda tropelía. Estaba la plaza hecha un gran corral del vulgo, enjambre de moscas en el zumbir y en el asentarse en la basura de las costumbres, engordando con lo podrido y hediondo de las morales llagas. A tan mecánico aplauso, subió en puesto superior (más descarado que autorizado, cuales suelen ser todos los que sobresalen en las plazas)

ένας ψευδολόγος τερατοποιός, αφού έκαμε μίαν διεξοδικήν φλυαρίαν, άρχισε να κάμη πράγματα παράδοξα, αν καλά και τη αληθεία δεν ήσαν άλλο παρά μηχανουργίαι ουτιδαναί. Με όλον τούτο, εκράτει το πλήθος εις προσοχήν. Το πρώτον τερατούργημα ήτον να κάμη να ανοίξουσι όλοι τα στόματά των υποσχόμενος να εμβάλλη πράγματα γλυκύτερα ζαχάρεως· όμως έβαλε λίαν αηδή και επροξένησε πολύν γέλωτα. Είπεν ότι ήτον βαμβάκιον λίαν λευκόν και καλόν· και θέλοντες να βεβαιωθώσιν, έπτυσαν και εξήλθε από τα στόματά των καπνός πυκνός, έπειτα μεγάλη φωτιά. Κατέπιεν αυτός, μετά ταύτα, χάρτην και ευθύς εξέβαλε συνδέσμους και ζώνας μεταξωτάς και ιστούς λεπτούς, τα τουρκιστί ‘τουλπάνια’. Ο Ανδρόνιος ηδύνετο και εθαύμαζεν. Αλλ’ ο Κριτίλος είπε προς αυτόν: —Εγώ δεν πιστεύω να απατάσαι και συ καθώς οι άλλοι, χωρίς να διακρίνης το ψευδές από το αληθές. Αυτός ο άνθρωπος ποίος νομίζεις να είναι; Είναι ένας ψευδοπολιτικός ονομαζόμενος Μακιαβέλης, όστις θέλει να δώση εις τους αμαθείς τας εδικάς του ψευδείς διδασκαλίας. Βλέπεις¹⁴⁸ πώς τας καταπίνουσι; Τους φαίνεται να έχουσι μίαν γλυκύτητα θαυμασίαν και μίαν γεύσιν ξεχωριστήν, αν καλά και, ερευνώμεναι κατά βάθος, άλλο δεν είναι παρά κακία και αμαρτία. Φαίνεται ωσάν να είναι η καθαρότης επί των χειλέων αυτού και

¹⁴⁸ *Βλέπεις: Βλέπουνσι* en el manuscrito.

¶ un Charlatan , apres une longue harangue , commenca à faire des choses surprenantes, quoyqu' au fond ce ne fût que des subtilités triviales , cependant il tenoit toute l'Assemblée attentive , le meilleur de ses tours étoit de leur faire ouvrir à tous la bouche, sur l'assurance d'y faire entrer des choses plus douces que le sucre , mais il n'y en jetta que de fort dégoûtantes, ce qui causa une grande risée ; cependant le Charlatan leur fit entendre que c'étoit du coton fort blanc & fort fin ; ils voulurent s'en éclaircir en crachant, mais ils sortit de leur bouche une épaisse fumée & puis un grand feu. Le Charlatan avalloit ensuite du papier, & incontinent il rendoit des jarretieres & des ceintures de soye & de fort beaux rubans. Andrenio y prit beaucoup de plaisir , il admiroit une si belle invention , sans pouvoir distinguer le faux d'avec le vray. Qui penses- tu que soit cet homme-là : c'est un faux politique nommé Machiavel, il veut donner aux ignorans ses fausses maximes, ne vois-tu pas comme ils les avallent ; elles leur semblent d'une délicatesse & d'un goût merveilleux , quoyqu' au fonds & après qu'on les a bien examinées , elles ne soient que vices & que pechez. Ce ne sont point de véritables raisons d'état, mais bien d'étable ; il semble que la candeur soit sur ses lèvres,

¶ un elocuentísimo embustero, que después de una bien paloteada arenga, comenzó a hacer notables prestigios, maravillosas sutilezas, teniendo toda aquella innumerable vulgaridad abobada. Entre otras burlas bien notables, les hacía abrir las bocas y aseguraba les metía en ellas cosas muy dulces y confitadas, y ellos se lo tragaban; pero luego les hacía echar cosas asquerosísimas, inmundicias horribles, con gran desaire dellos y risa de todos los circunstantes. El mismo charlatán daba a entender que comía algodón muy blanco y fino, mas luego, abriendo la boca, lanzaba por ella espeso humo, fuego y más fuego, que aterraba. Tragaba otras veces papel, y luego iba sacando muchas cintas de seda, listones de resplandor: y todo era embeleco, como se usa. Gustó mucho a Andrenio y comenzó a solemnizarlo. —Basta —dijo Critilo—, que tú también te pagas de las burlas, no distinguiendo lo falso de lo verdadero. ¿Quién piensas tú que es este valiente embustero? Este es un falso político llamado el Maquiavelo, que quiere dar a beber sus falsos aforismos a los ignorantes. ¿No ves cómo ellos se los tragan, pareciéndoles muy plausibles y verdaderos? Y, bien examinados, no son otro que una confitada inmundicia de vicios y de pecados: razones, no de Estado, sino de establo. Parece que tiene candidez en sus labios,

ἡ¹⁴⁹ εἰλικρίνεια¹⁵⁰ ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, ὅμως ἄλλο δεν ἐξέρχεται ἀπὸ το στόμα του παρά μόνον πυρ οπού πυρπολεῖ και διαφθείρει. Εκείνα οπού αὐτός ονομάζει ‘κανόνες των ἐξουσιών’ εἶναι κανόνες τῆς κακίας. Αὐτοί οι ἱστοί οπού φαίνονται μεταξωτοί, εἶναι οι ἐδικοί του νόμοι, με τους οποίους ζητεῖ να δεσμεύσῃ τὴν ἀρετὴν και να κάμῃ δέσποιναν τὴν κακίαν. Αὐτὸ το χαρτίον εἶναι το ἐδικόν του βιβλίον γεμάτων ἀπὸ ψεῦδη, με το οποίον ἀπατά τους ἀπλουστέρους. Πίστευσόν μοι, ὅτι πρέπει να φεύγωμεν ἀπὸ αὐτόν καθὼς ἀπὸ τὴν λοιμικὴν νόσον. Ὅμως ο Ἀνδρόνιος ἀνέβαλεν αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν εἰς ἄλλην ἡμέραν. Ἡ ὑπόθεσις τῆς εορτῆς οπού ἐτελεῖτο κατ’ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἦτον μία κωμωδία γελοιώδης οπού ἐγίνετο. Δεν ἔλειπε και ο Ἀνδρόνιος να πλησιάσῃ εἰς το θέατρον ἐκεῖνο· ἀντὶ ὀργάνων ἠκούετο ἤχος ἀγγείων κεραμίων και ἀντὶ μουσικῆς ἠκούοντο κλαυθοὶ και, τελευταῖον, ἐφάνη ἓνας μικρὸς ἄνθρωπος ἢ, μάλλον εἰπεῖν, σχῆμα οπού ἐσχημάτιζε το ἥμισυ του ἀνθρώπου. Εἰγνωρίσθη εὐθύς ἀπὸ το πρόσωπόν του ὅτι ἦτον ξένος και ἤλθεν εἰς τὴν σκηνὴν κλαίοντας. Εὐθύς οπού αὐτός ἐφάνη, προσέδραμεν ἓνας αὐλικὸς ἀρχων να τον υποδεχθῇ, προσφέροντας αὐτῷ τὴν δούλευσίν του ἐπιπόνως εἰς πράγματα οπού ἐκεῖνος δεν ἐζήτει παντελώς·

¹⁴⁹ *η*: *η εἰλι*- en el reclamo de la página anterior.

¹⁵⁰ *εἰλικρίνεια*: corrijo el descuido debido al cambio de página y a la contigüidad de las dos /i/, la *η* y la *ει*; *ηλικρίνεια* en el manuscrito, cf. nota anterior.

¶ la pureté sur sa langue, cependant il ne sort de sa bouche qu'un feu qui détruit & embrase les Etats; ces rubans qui paroissent de soye, ce sont ses loix avec lesquelles il prétend enchaîner la vertu & rendre le vice souverain ; ce papier est son livre plein de faussetez , avec lesquelles il surprend les simples ; crois-moy il le faut fuir comme une peste ; mais Andrenio remit cette matiere a un autre jour. Le sujet de la feste de ce jour-là étoit une farce qu'on y donnoit ; Andrenio ne fut pas des derniers à s'approcher du Theâtre où elle devoit être joüée. Au lieu d'instrumens , l'on n'entendit qu'un son de marmites , & au lieu de Musique, l'on n'ouït que des pleurs, & à la fin il parut un petit homme , ou pour mieux dire une figure qui ne faisoit que le commencement d'un homme ; on connut d'abord à sa mine qu'il étoit étranger; il vint sur la scene en pleurant ; à peine y il eut parû, qu'un courrisan s'avança pour le recevoir, il luy offrit avec empressement ses services en tout ce qui ne dépendoit point de luy,

¶ pureza en su lengua, y arroja fuego infernal que abrasa las costumbres y quema las repúblicas. Aquellas que parecen cintas de seda son las políticas leyes con que ata las manos a la virtud y las suelta al vicio; éste es el papel del libro que publica y el que masca, todo falsedad y apariencia, con que tiene embelesados a tantos y tontos. Créeme que aquí todo es engaño; mejor sería desenredarnos presto dél. Mas Andrenio apelóse al entretenimiento del otro día, que lo publicaron por de mucho deporte. No bien amaneció (que allí aun el día nunca es claro) quando se vio ocupada toda la plaza de un gran concurso de gente, con que no faltó quien dijo estaba de bote en bote vacía. La fiesta era una farsa con muchas tramoyas y apariencias, célebre espectáculo en medio de aquel gran teatro de todo el mundo. No faltó Andrenio, de los primeros, para su gusto, ni Critilo, para su provecho. En vez de la música, ensaladilla del gusto, se oyeron pucheros, y en lugar de los acordes instrumentos y voces regaladas, se oyeron llores, y al cabo dellos (si se acaban) salió un hombrecillo: digo, que comenzaba a ser hombre. Conocióse luego ser extranjero en lo desaharrapado. Apenas se enjugó las lágrimas, quando se adelantó a recibirle un grande cortesano haciéndose muy amigo, dándole la bien venida. Ofrecióle largamente cuanto pudiera el otro desear en tierra ajena, y él no cumplir en la propia,

υποσχόμενος να κάμει προς αυτόν τα καθήκοντα της αληθούς φιλίας, πλην αν ίσως και ευχαριστήται μόνον εις λόγια και όχι εις έργα. Τον επροσκάλεσεν εις το οσπίτιόν του οπού ήτον εκεί πλησίον, και άρχισε να δεικνύει τον πλούτον του και τους στολισμούς του οίκου του και όσα ημπορούσε να έχει χρειάν ο ξένος, βιάζοντάς τον να λάβει είτι χρειάζεται. Όμως, εκείνο οπού έδιδε με την δεξιάν χείρα το είλκυεν οπίσω με την αριστεράν· και έτζι εύρε τον τρόπον να τον γυμνώση προσποιούμενος να τον ενδύση. Όλοι οι παρεστώτες τον έβλεπον καλώς, πλην δεν έκαμνον άλλο παρά να γελώσι βλέποντας με θυμηδιάν το να απατάται ένας ξένος. Όμως δεν ήξευραν ότι εν όσω αυτοί έβλεπον με προσοχήν τα συμβεβηκότα εκείνα, άλλοι, ψηλαφούντες την τζέπην την εδικήν τους, έκλεπτον είτι και αν είχαν· τόσον οπού, τέλος πάντων, και ο κωμωδοποιός και οι θεαταί ευρέθησαν ομοίως γεγυμνωμένοι. Μετ' ολίγον εφάνη άλλος απατεών, κατά μεν το φαινόμενον πλέον τίμιος όμως επικίνδυνος καθώς και ο πρώτος· αυτός υπεκρίνετο να είναι φιλόξενος και, προσκαλέσας ένα εκ του λαού, επρόσταζε να ετοιμάσωσι τράπεζαν δια να συμφάγη μετ' αυτού. Παρετέθησαν πολλά και διάφορα βρώματα, όμως ευθύς οπού εκάθησεν ο προσκαλεσμένος εις την

¶ luy promettant de faire à son égard le de voir d'un véritable amy , pourvû qu'il se contentât de paroles & qu'il n'allât point jusques aux effets. Il le pria de prendre sa maison qui étoit proche ; il commença par luy faire voir ses richesses & ses parures dont-il pouvoit avoir besoin, & l'obligea d'en prendre, mais ce qu'il luy donnoit d'une main, il le reprenoit de l'autre ; il trouva ainsi le moyen de le dépoüiller, en faisant semblant de le revêtir , tout le monde le voyoit bien, & n'en faisoit que rire ; on étoit ravi de voir tromper un étranger ; mais ils ne s'apperçurent pas que pendant qu'ils regardoient avec attention ce qu'on faisoit à celui-là, d'autres fouilloient dans leurs poches, & leur déroboient ce qu'ils avoient , si bien qu'à la fin, & le Farceur, & les spectateurs furent également dépoüillez. Peu de tems après parut un autre trompeur, en apparence plus humain, mais pourtant aussi dangereux que le premier. Il faisoit l'homme de bon goût; c'est pourquoy, il se proposa de tenir table, il y convia un de la troupe & commanda de mettre le couvert ; on servit plusieurs plats, mais dès que le convié se fut mis

¶ con tal sobra de palabras que el extranjero se prometió las obras. Convidólo lo primero a su casa, que se veía allí a un lado tan llena de tramoyas cuan vacía de realidades. Comenzó a franquearle riquezas en galas, que era de lo que él más necesitaba, por venir desnudo; pero con tal artificio, que lo que con una mano le daba, con la otra se lo quitaba con increíble presteza. Calábase un sombrero coronado de diamantes, y prontamente arrojaban un anzuelo sin saber cómo ni por dónde y pescábanselo con sobrada cortesía; lo mismo hicieron de la capa, dejándole gentilhomme. Poníale delante una riquísima joya, mas luego con gran destreza se la barajaba, suponiéndole otra falsa, que era tirarle piedras. Estrenábale una gala muy costosa, y en un cerrar y abrir de ojos se convertía en una triste mortaja, dejándole en blanco. Y todo esto, con gran risa y entretenimiento de los presentes, que todos gustan de ver el ajeno engaño. Faltándoles el conocimiento para el propio, ni advertían que mientras estaban embelesados mirando lo que al otro le pasaba, les saqueaban a ellos las faldriqueras y tal vez las mismas capas. De suerte que, al cabo, el mirado y los que miraban todos quedaban iguales, pues desnudos en la calle y aun en tierra. Salió en esto otro agasajador, y aunque más humano, hechura del primero. Parecía de buen gusto, y así le dijo tratase de emplearlo. Mandó parar la mesa a quien nunca para. Sacaron muchos platos, aunque los más comen simplato, arrastraron sillas, y al punto que el convidado fue a sentarse

τράπεζαν όλα έγιναν αφανή και αυτός ο ίδιος έπεσε κάτω και εγέλασαν όλοι. Μία γυνή ευσπλαγχνική έδραμε να τον βοηθήση δια να σηκωθή. Οπόταν έπεσεν, εσυντρίφθη το αλατερόν και του ήτον κακός οιωνός. Ο άρτος οπού εφάινετο να είναι από λευκότατον άλευρον, ήτον από πέτρας. Τα οπωρικά είχαν μόνον την φλούδαν και το χρώμα. Το ποτήριον εφάινετο πλήρες οίνου, όμως εκιρνούσαν άνεμον. Η γυνή οπού ηθέλησε να τον σηκώση, με το να μην εδυνήθη να τον βαστάση, έπεσε και αυτή εις το έδαφος του θεάτρου. Ουδείς των παρεστώτων δεν ηθέλησε να τον βοηθήση, όμως εκείνος έβλεπε εις όλα τα μέρη δια να ζητήση βοήθειαν. Και βλέποντας πλησίον του ένα γέροντα πάντη λευκόν, ήλπιζεν ότι, όντας τοιαύτης ηλικίας ωριμασμένης, θέλει του δώση χείρα βοηθείας· όθεν δεν έλειψε να τον παρακαλέση ταπεινός. Ο γέρων απεκρίθη το ‘μετά χαράς’ και ότι θέλει τον σηκώσει ακόμη και επάνω εις τους ώμους του, καθώς και το έκαμε μετά προθυμίας. Όμως έτυχε να είναι χωλός και ψεύστης καθώς και οι άλλοι. Όθεν, αφού εκινήθη τρία βήματα ποδός, προσκρούσας, με όλον οπού είχε βακτηρίας, απέρριψε το φορτίον εις ένα βόθρον σκεπασμένον από άνθη και χλό-

¶ à table , il ne put prendre rien, tout s'évanouissoit, & luy en même tems tomba , ce qui fit rire toute l'Assemblée. Une femme pitoyable* accourut pour aider à le relever; à sa chute la saliere se cassa, ce qui fut d'un mauvais présage ; le pain qui paroissoit de fleur de farine n'étoit que de pierre, les fruits n'avoient que l'écorce & a couleur ; la coupe paroissoit pleine de vin , mais il n'avaloit que du vent ; la femme qui voulut le relever étant trop foible pour le soutenir , il retomba en bas du Theatre & en compta à rebours tous les degrez ; nul des assistans ne s'offrit à l'aider ; cependant il regardoit de tous côtez pour implorer du secours ; il vit auprès de luy un vieillard tout blanc* , il crut qu'étant d'un âge meur, il voudroit bien luy donner la main; il l'en pria humblement, à quoy le vieillard répondit volontiers & que même il le porteroit sur ses épaules ; il le fit fort officieusement, mais par malheur il étoit boiteux & tout aussi faux que les autres ; ainsi il n'eût pas plutôt fait deux ou trois pas qu'il broncha, nonobstant ses bequilles, & jetta sà charge dans un autre piege qui étoit couvert de fleurs & de

* La Sensualité.

* Le Tems.

¶ en una (que no debiera tomarlo tan de asiento), falseóle a lo mejor; y al caer él, se levantó la risa en todo el teatro. Acudió compasiva una mujer, y por lo joven muy robusta, y ayudándole a levantar, le dijo que se afirmase en su rollizo brazo; con esto pudo proseguir, si no hallara falsificada la vianda, porque al descoronar la empanada hallaba sólo el eco, y del perril el *nihil*. Las aves sólo tenían el nombre de perdiganas. Todo crudo y sin sustancia. Al caer, se quebró el salero, con que faltó la sazón, y el agüero no. El pan, que parecía de flor, era con piedras, que aun no tenía salvados. Las frutas, de Sodoma, sin fruto. Sirviéronle la copa de todas maneras penada, y tanto, que más fue papar viento que beber vino que fue. En vez de música, era la vaya que le daban. A lo mejor del banquete, cansóse o quiso cansarse el falso arrimo (al fin, por lo femenino, flaco y falso), dejóle caer, y contó al revés todas las gradas hasta llegar a tierra y ponerse del lodo. Ninguno de cuantos asistían se comidió ayudarle. Miró él a todas partes si alguno se compadecería y vio cerca un viejo cano; rogóle que pues no era hombre de burlas, como lo prometía su madurez, quisiese darle la mano. Respondióle que sí y aun le llevaría en hombros; ejecutólo oficioso, mas él se era coxo cuando no volaba, y no menos falso que los demás. A pocos pasos tropezó en su misma muleta, con que cayó en una encubierta trampa de flores y

-ην· ο οποίος τον εδέχθη ρίπτοντας το επανωφόριον έξω και τα λοιπά ενδύματά του και απέμεινεν εκεί και έπειτα πλέον ούτε εφάνη ούτε ηκούσθη. Ο Ανδρόνιος ελάμβανεν ηδονήν εκ ταύτης της κωμωδίας· και αναζητήσας εύρε τον Κριτίλον, ο οποίος αντί να γελά δι' αυτό το θέαμα αναστέναζε. —Τι έχεις, αδελφέ; -είπε προς αυτόν ο Ανδρόνιος-. Τι είναι τούτο το εδικόν σου; Όταν οι πάντες γελώσι, συ κλαίεις; Και όταν οι άλλοι ηδύνονται, συ αναστενάζεις; —Είναι αληθές -απεκρίθη ο Κριτίλος- ότι αύτη η πανήγυρις δεν ήτον όσον το κατ' εμέ πανήγυρις αλλά μία αληθινή θλίψις, και δεν είναι θυμηδία αλλά αθυμία. Και αν ημπορούσες να φθάσης εις το να την καταλάβης, είμαι βέβαιος ότι [tachón]¹⁵¹ ήθελες ομολογήση και συ το αυτό. Τι άλλο είναι αυτή η κωμωδία παρά ένας ξένος οπού εμπιστεύεται όλους και όλοι τον απατώσιν; Έπαθεν όμως εικότως εκείνο οπού έπρεπεν εις τον εαυτόν του· διατί να είναι τόσο ευκολόπιστος; Ειπέ μοι· αν ήσουν εσύ εκείνος δια τον οποίον εκινήθη τόσο γέλως, τι ήθελες ειπή; Αυτός ο άθλιος ξένος είναι ο άνθρωπος παντός του κόσμου, καθώς και ημείς είμεθα όλοι ξένοι· εμβαίνει εις το θέατρον κλαίοντας, έρχεται πάντη γυμνός, δεν λαμβάνει τίποτε μαζί του από τόσους κόπους και από τοσαύτας δουλεύσεις οπού έκαμεν

¹⁵¹ Se entrevé: “εσύ”.

¶ verdures ; il luy prit en le jettant son manteau & le reste de ses habits : il demeura-là , & depuis on ne l'a jamais ny veu, ny entendu. Andrenio prenoit part à la joye que donnoit cette farce ; il chercha Critile, & le trouva, qui bien loin de rire de ce spectacle en gémissoit; il luy demanda ce qu'il avoit, & puis il luy dit : est-il possible que tu iras toujours autrement que les autres ? quoy, quand tout le monde rit tu pleures? quand on se divertit tu soûpires? Il est vray, répondit Critile, cecy n'a pas été une fête pour moy, mais un véritable deuil: ce n'est pas un plaisir, c'est une peine, & si tu pouvois parvenir à l'entendre, je suis seur que tu en jugerois comme moy . Est-ce autre chose, repliqua-t-il, qu'un étranger qui se fie à tout le monde & que tout le monde trompe ? il n'a eu que ce qu'il meritoit ? pourquoy étoit-il si credule ? Dis-moy, luy demanda Critile , si tu étois celuy de qui l'on rit, que dirois-tu ? Moy ? Cela est impossible, reprit Andrenio; comment puis je être luy, si je suis moy ? Ce malheureux étranger, reprit Critile, est l'homme de tout le monde , & nous sommes tous l'étranger ; il entre sur le Theâtre en pleurant, il y vient tout nud & s'en retourne de même ; il n'emporte rien de tant de peines & de services qu'il a rendus

¶ verduras, gran parte de la fiesta; aquí lo dejó caer, cogiéndole de vuelo la ropa que le había quedado: allí se hundió donde nunca más fue visto ni oído pereciendo su memoria con sonido, pues se levantó la grito de todo aquel mecánico teatro. Hasta Andrenio, dando palmadas, solemnizaba la burla de los unos y la necesidad del otro. Volvióse hacia Critilo y hallóle que no sólo no reía como los demás, pero estaba sollozando. —¿Qué tienes? —le dijo Andrenio—. ¿Es posible que siempre has de ir al revés de los demás? Cuando los otros rien, tú lloras, y cuando todos se huelgan, tú suspiras. —Así es —dijo él—. Para mí, ésta no ha sido fiesta, sino duelo; tormento, que no deporte. Y si tú llegases a entenderlo lo que es esto, yo aseguro me acompañarías en el llanto. —Pues ¿qué es esto —replicó Andrenio— sino un necio que, siendo extranjero, se fía de todos, y todos le engañan, dándole el pago que merece su indiscreta facilidad? De eso, yo más quiero reír con Demócrito que llorar con Heráclito. —Y dime —le replicó Critilo—, y si fueses tú ése de quien te ríes, ¿qué dirías? —¿Yo, de qué suerte? ¿Cómo puedo ser él, si estoy aquí vivo y sano, y no tan necio? —Ése es el mayor engaño —ponderó Critilo—. Sabe, pues, que aquel desdichado extranjero es el hombre de todos, y todos somos él. Entra en este teatro de tragedias llorando, comiéndanle a cantar y encantar con falsedades; desnudo llega y desnudo sale, que nada saca después de haber servido

εις αυθέντας τόσον κακούς. Ο πρώτος απατεών οπού τον υπεδέχθη, ο αυλικός άρχων, είναι ο κόσμος, ο οποίος του υπόσχεται πολλά και δεν εκτελεί τίποτε· δεν δίδει άλλον εις αυτόν παρά εκείνο οπού αφαιρεί από τους άλλους και οπού θέλει το αφαιρέσει και από αυτόν μετ' ολίγον, δια τούτο οι άνθρωποι δεν έχουνσι τίποτε ειδικόν τους. Εκείνη η γυνή οπού ηθέλησε να τον σηκώσει και να τον βαστάση είναι η Δύναμις των Αισθήσεων, η οποία είναι τόσον απατηλή και ψευδής εις τας ειδικάς της ηδονάς όσον είναι ενεργητική εις τας θλίψεις, η τράπεζά της δεν έχει τίποτε σταθερόν και το πώμα είναι φαρμακερόν. Τελευταίον, εκείνος ο γέρων, ο χειρότερος από όλα, είναι ο Καιρός, ο οποίος ρίπτει τον άθλιον ξένον, δηλαδή τον άνθρωπον, εις τον βόθρον του μνημείου και απομένει εκεί γυμνός και αλησμονημένος· εις τρόπον οπού, αν στοχασθώμεν καλώς, όλα τα του κόσμου δεν ηδύνονται εις άλλο παρά εις το να περιπαίζουσι τον άνθρωπον: ο κόσμος τον φενακίζει και τον εξαπατά, η ζωή του είναι αβέβαιος, η τύχη τον κάμνει παίγνιον ειδικόν της, η υγιεία τον εγκαταλείπει, τα κακά επέρχονται εν τάχει και τα καλά αφανίζονται, οι χρόνοι τον κατεσθίουσιν, ο καιρός ίπταται, η ηλικία παρέρχεται, ο θάνατος τον επιλαμβάνεται,

¶ à tant de méchans maîtres ; le premier fripon qui le reçoit est le Monde , il luy promet beaucoup & n'exécute rien ; il ne luy donne que ce qu'il ôte aux autres & ce qu'il luy ôtera bientôt à luy-même, c'est pourquoy les hommes n'ont jamais rien à eux. Cette femme qui semble le soutenir est la Sensualité, aussi trompeuse & aussi fausse en ses plaisirs qu'effective en ses chagrins, ses repas n'ont rien de solide & son breuvage est empoisonné. Enfin, ce vieillard qui est le pire de tous, est le Tems qui jette au tombeau où l'on demeure nud & dans l'oubli; de sorte qu'à le bien prendre, tout ce qu'il y a dans le monde ne se plaît qu'à se moquer de l'homme; le monde le trompe, la vie luy est incertaine, la fortune se joue de luy, la santé luy manque, le mal vient vite, le bien s'évanouit, les années le rongent, les contentemens véritables deviennent des chimeres, le tems s'envole, l'âge se passe, la mort le prend,

¶ a tan ruines amos. Recíbele aquel primer embustero, que es el Mundo, ofrécele mucho y nada cumple, dale lo que a otros quita para volvérselo a tomar con tal presteza que lo que con una mano le presenta, con la otra se lo ausenta, y todo para nada. Aquel otro que le convida a holgarse es el Gusto, tan falso en sus deleites cuan cierto en sus pesares; su comida es sin sustancia, y su bebida venenos. A lo mejor, falta el fundamento de la Verdad, y da con todo en tierra. Llega la Salud, que cuanto más le asegura más le miente. Aquellos que le dan priesa son los Males; las Penas le dan vaya, y grita los Dolores: vil canalla toda de la Fortuna. Finalmente, aquel viejo peor que todos, de malicia envejecida, es el Tiempo, que le da el traspié y le arroja en la sepultura, donde le deja muerto, solo, desnudo y olvidado. De suerte que, si bien se nota, todo cuanto hay se burla del miserable hombre: el mundo le engaña, la vida le miente, la fortuna le burla, la salud le falta, la edad se pasa, el mal le da priesa, el bien se le ausenta, los años huyen, los contentos no llegan, el tiempo vuela, la vida se acaba, la muerte le coge,

ο τάφος τον καταπίνει, η γη τον σκεπάζει, η σηπεδών τον καταναλίσκει και η λήθη τον παραλαμβάνει εις τα αιώνια ρεύματά της. Εν συντόμῳ, εκείνος οπού εχθές ήτον άνθρωπος, σήμεραν είναι στάκτη και αύριον ουδετίποτε. Έως τότε, λοιπόν, να είμεθα πεπλανημένοι και να χάνομεν ένα καιρόν τόσον σπάνιον; Ας πιάσομεν την ευθείαν μας οδόν. Αρκετά εξήσαμεν! Τι περιμένομεν πλέον; Ή τι ημπορούμεν να εύρομεν εδώ παρά μόνον απάτην επί απάτη; Ο Ανδρόνιος δεν εδέχετο αυτάς τας νουθεσίας με ευαρέστησίν του αλλά, τεθολωμένος την διάνοιαν από τα τόσα ηδέα, ήθελε να απομείνη εις το παλάτιον το βασιλικόν όπου εισήρχετο και εξήρχετο ηδυνόμενος. Και μάλιστα με την θεωρίαν εκείνου του βασιλέως, επειδή και άλλον δεν είχεν ιδή ποτέ, παρά του οποίου ήλπιζε πολλὰς ευεργεσίας και ήτον πληροφορημένος ότι θέλει ευτυχήσει· όθεν έκαμεν είτι ηδύνατο δια να τον βλέπη και να [tachón]¹⁵² προσφέρη δουλικάς αυτώ υποκλίσεις. Όμως ο Κριτίλος δεν έλειψε να κάμη είτι εδυνήθη δια να αποσπάση τον Ανδρόνιον από εκείνον τον ολέθριον τόπον. Εξήλθον, λοιπόν, ομού αμφότεροι και απελθόντες έως εις την πύλην του κάστρου εμποδίσθησαν από τους φύλακας οπού ήσαν εκεί, αίτινες έδιδον άδειαν

---

¹⁵² Se entrevé: “του”.

¶ la sépulture l’engloutit, la terre le couvre, la pourriture le consume, l’oubly l’anéantit. Enfin celuy qui étoit hier un homme, n’est aujourd’huy que poussiere, & demain ne sera plus rien. Jusques à quand serons-nous égarés & perdrons nous un tems qui est si cher ? Reprenons nôtre droit chemin , nous en avons assèz veu , il est inutile d’attendre davantage ; car que pouvons-nous trouver icy que tromperies sur tromperies? Andrenio ne goûtoit pas ces avis ; ébloui par tant de charmes, il vouloit rester dans ce Palais ; il y entroit & en sortoit à son gré , & il étoit d’autant plus charmé de ce Roy Chimerique qu’il n’en avoit jamais veu d’autre ; il en esperoit beaucoup de faveurs & il se persuadoit qu’il rendroit sa fortune heureuse ; c’est pourquoy il n’avoit rien épargné pour le voir , & pour luy rendre ses hommages ; mais Critile fit tant qu’il l’arracha de ce funeste lieu . Ils sortirent ensemble & ils allerent jusques à la porte de la Ville ; ils y rencontrerent des gardes qui les empêcherent

¶ la sepultura le traga, la tierra le cubre, la pudrición le deshace, el olvido le aniquila: y el que ayer fue nombre, hoy es polvo, y mañana nada. Pero ¿hasta cuándo perdidos habemos de estar, perdiendo el precioso tiempo? Volvamos ya a nuestro camino derecho, que aquí, según veo, no hay que aguardar sino un engaño tras otro engaño. Mas Andrenio, hechizado de la vanidad, había hallado gran cabida en Palacio. Entraba y salía en él, idolatrando en la fantástica grandeza de un rey sin nada de realidad: estaba más embelesado cuando más embelecado. Vendíanle los favores, hasta la memoria, con que llegó a prometerse una fortuna extraordinaria. Hacía vivas distancias por verle y besarle los pies, que aún no tenía: ofrecieronle que sí una tarde, que sin llegar siempre lo fue. Volvió Critilo a proponer las conveniencias de su ida, ya persuadiendo, y ya rogando; túvole finalmente, si no convencido, enfadado de tanto “¡Sin falta!” con tantas. Llegaron ya a la puerta de la ciudad con resolución de dejarla; mas, ¡oh desdicha continuada!; hallaron guardas en ella que a nadie dejaban salir,

μόνον εις την είσοδον· όθεν ηνεγκάσθησαν να επαναστραφώσιν. Ο Ανδρόνιος το εχάρη και έπεσε πάλιν εις τα πρότερά του λάθη. Αρχισε να ζητή επιπόνως να ιδή τον βασιλέα· και καθ' εκάστην υπέσχοντο οι εισαγωγοί οφικιάλοι να τον εισφέρουσιν εις την παρουσίαν του βασιλέως και πάντοτε ματαίως υπέσχοντο. Αλλ' ο Κριτίλος δεν έπαυε να στοχάζεται τίνι τρόπω να τον εξελκύση εκείθεν. Και θέλομεν ιδή κατόπιν τι¹⁵³ εκατόρθωσε. Κατά δε το παρόν, ας ειπούμεν περί της περιφήμου Αρτεμίας. [rúbrica]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Ιστορία της Αρτεμίας

Είναι χρεία μιας άκρας μεγαλοψυχίας δια να βαστάση τινάς τας ακαταστασίας της τύχης, μιας καλής φύσεως δια να υποταχθή εις την αυστηρότητα του νόμου και μιας καλής ανατροφής δια να διορθώση τα ελαττώματα της Φύσεως· και η φρόνησις επέχει τον τόπον τούτων των αρετών. Η Τέχνη είναι αναπλήρωσις της Φύσεως και ωσάν δεύτερος αυτής δημιουργός· αύτη τελειοί την Φύσιν, την καλλωπίζει, και προσέτι την υπερβάλλει ενίοτε. Αύτη, τολμώ ειπείν, επρόσθεσεν άλλον κόσμον εις τον πρώτον· αύτη διορθώνει την κάθε έλλειψίν του και δίδει εις αυτόν μίαν τελειότητα οπού αυτός δεν ευρίσκει

---

¹⁵³ τι: τις en el manuscrito.

¶ de sortir ; ils ne donnoient de liberté que pour entrer. Ils furent donc obligés de retourner, Andrenio fut ravi de rester & il retomba dans ses premières erreurs ; il recommença ses intrigues pour voir le Roy : tous les jours on luy promettoit de l'introduire en sa présence, & on luy manquoit de parole sans qu'il put être désabusé ; cependant Critile ne cessoit point de penser aux moyens de se dégager de-là. On verra dans la suite comment il réussit, mais en attendant, il faut parler de la célèbre Artemie.

CHAPITRE VIII

Histoire d'Artemie

ON a besoin d'un grand courage pour soutenir les inconstances de la fortune, d'un bon naturel pour se soumettre aux rigueurs de la loy, & d'une bonne éducation pour corriger les défauts de la Nature ; & le jugement tient lieu de toutes ces vertus. L'Art est l'accomplissement de la Nature , & comme son second Créateur , il la finit, il l'embellit, il la surpasse même quelquefois ; il a pour ainsi dire ajouté un autre monde au premier , il corrige tout ce qu'il a de defectueux, & luy donne une perfection qu'il ne trouve pas

¶ y a todos entrar. Con esto, hubieron de volver atrás: Critilo, apesarado de su poca suerte; y Andrenio, arrepentido de arrepentido. Volvió de nuevo a su necesidad en pretensiones; iba y venía a palacio, y aunque para cada día había su excusa, nunca el cumplimiento ni el desengaño. No cesaba Critilo de pensar en su remedio, pero el extraordinario modo como lo consiguió diremos adelante, entretanto que se da noticia de las maravillas de la celebrada Artemia.

CRISI OCTAVA

Las maravillas de Artemia

Buen ánimo contra la inconstante fortuna, buena naturaleza contra la rigurosa ley, buena arte contra la imperfecta naturaleza y buen entendimiento para todo. Es el arte complemento de la naturaleza y un otro segundo ser que por extremo la hermosea y aun pretende excederla en sus obras. Preciase de haber añadido un otro mundo artificial al primero, suple de ordinario los descuidos de la naturaleza, perficionándola en todo: que sin este socorro del artificio, quedara inculta y grosera.

εις τον εαυτόν του. Η ασχολία του πρωτοπλάστου ανθρώπου εν τω επιγείῳ παραδείσῳ αναμφιβόλως ἦτον ἡ επιθυμία εἰς το να καλλωπίσῃ καὶ να καλλιεργήσῃ τὴν Φύσιν. Ὁ Θεός ἐδωκεν αὐτῷ τὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου δια να τὴν διακοσμήσῃ με τὴν βοήθειαν τῆς Τέχνης. Ἡ Τέχνη, ἐνουμένη με τὴν Φύσιν, ἀποτελεῖ καθ' ἐκάστην νέα θαύματα· αὐτὴ κάμνει ἓνα κήπον ευθαλή καὶ τερπνόν ἐκ γῆς ἀγεωργήτου. Ὁ νοῦς εἰς τι δὲν εἶναι ἱκανός, ὅταν εἶναι ἐξησκημένος με τὰς Ἐπιστήμας καὶ Τέχνας; Χωρὶς να ζητούμεν ἀποδείξεις μεταξύ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων, ὧν οἱς εὐρίσκονται τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ὑπομνήματα τῶν θαυμάτων τῆς Τέχνης, ὁ Ἀνδρόνιος δύναται να μᾶς δείξῃ πῶς μεταβάλλεται ὁ ἄνθρωπος ὅταν εἶναι ἐγκρατὴς τῆς Τέχνης. Ὁ ρηθεὶς, ἀν καλὰ καὶ να ἐξώκειλεν ὀλίγον εἰς τὴν διαφθοράν τῶου Ψεύδους, δὲν ἔλειπεν ὁμῶς να ἐπανέλθῃ εἰς τὸν εαυτόν του με τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Κριτίλου καθὼς θέλομεν ἰδῆ μετὰ ταῦτα. Ἡ Ἀρτεμία ἦτον βασίλισσα ευκλεῆς δια τὴν ἀξιοτήτά της καὶ δια τὰ μεγάλα τῆς προτερήματα. Τὸ βασίλειόν της ἦτον πλησίον τῆς βασιλικῆς ἐπικρατείας τοῦ προειρημένου βασιλέως καὶ ἦτον μεταξύ αὐτῶν πόλεμος ὁμολογημένος. Τὸ ὄνομα 'Ἀρτεμία' τὸ ἔλαβεν ἐκ τῶν ἡρωικῶν αὐτῆς πράξεων, τὸ ὁποῖον θέλει ἴσθαι περίφημον εἰς τὸ διηνεκές.

¶ en luy-même. Le soin d’embellir & de perfectionner la Nature fut sans doute ce qui fit l’occupation du premier homme dans le Paradis Terrestre ; Dieu luy donna l’empire du monde, afin qu’avec le secours de l’Art, il le polit; l’Art , se joignant à la Nature , produit tous les jours de nouveaux miracles : il fait un jardin délicieux d’une terre inculte ; de quoy l’esprit n’est-il point capable , quand les Sciences & les Arts l’ont cultivé ? Sans en chercher des preuves parmy les Romains, & les Grecs, où l’on trouve tant de monumens des miracles de l’Art , Andrenio peut nous faire voir combien l’homme change quand il est poli par ces secours. Quoiqu’il se fut laissé un peu corrompre par les charmes du Mensonge , il ne laissa pas de revenir à soy par les soins de Critile , ainsi que nous le verrons dans la suite. Artemie étoit une Reine illustre par son merite & ses grandes qualitez. Son Royaume étoit voisin de celuy du Prince dont nous venons de parler, & il y avoit entre eux une guerre ouverte. Elle s’appelloit Artemie , nom que ses actions héroïques luy avoient donné, & ce nom sera fameux dans tous les tems.

¶ Éste fue sin duda el empleo del hombre en el paraíso, quando le revistió el Criador la presidencia de todo el mundo y la asistencia en aquél para que lo cultivase: esto es, que con el arte lo aliñase y puliese. De suerte que es el artificio gala de lo natural, realce de su llaneza; obra siempre milagros. Y si de un páramo puede hacer un paraíso, ¿qué no obrará en el ánimo quando las buenas artes emprenden su cultura? Pruébelo la romana juventud, y más de cerca nuestro Andrenio, aunque por ahora tan ofuscado en aquella corte de confusiones, cuya libertad solicitaron los desvelos de Critilo con la felicidad que veremos. Érase una gran reina, muy celebrada por sus prodigiosos hechos, confinante con este primer rey, y por el consiguiente tan contraria suya que de ordinario traían guerra declarada y muy sangrienta. Llamábase aquélla, que no niega su nombre ni sus hechos, la sabia y discreta Artemia, muy nombrada en todos siglos por sus muchas y raras maravillas;

Οι πάντες πάντοτε ελάλουν περί αυτής μετά θαυμασμού· είχαν υπηκόους οπού εστάθησαν πιστοί εις τους εδικούς της νόμους. Οι υπήκοοι ήσαν άνθρωποι μιας ξεχωριστής μεγαλοφυχίας και αξιότητος, μεταξύ των οποίων ημπορώ να ονομάσω ένα δια να συνεικάσετε εξ αυτού και περί των λοιπών· ούτος είναι ο ανδρείος δουξ του Ινφαντάδου, όστις εχρημάτισεν ευκλεής τόσον δια την ευγένειαν των λογισμών του όσον και δια το μέγεθος των κατορθωμάτων του¹⁵⁴. Ο κοινός λαός αυτήν την βασίλισσαν την ενόμιζε μάγισσαν, όμως η εδική της μαγεία έκαμνεν αποτελέσματα πάνυ διαφορετικά από εκείνα οπού μυθεύονται της περιφήμου Κιρκέας· διότι εκείνη μετέβαλλε τους ανθρώπους εις άλογα ζώα, αλλ' αυτή η Αρτεμία μετέβαλλε τα άλογα ζώα εις ανθρώπους. Και προς τούτοις, ζώα από τα πλέον χονδροειδή μετεμορφώθησαν δι' αυτής εις ζώα ετέρου είδους πάντη εναντίου· ο ταύρος έγινε κοχλίας¹⁵⁵, ο κόραξ περιστερά, η αλώπηξ λέων και ο έποψ αετός. Αύτη edίδασκε το λαλείν και, το πλέον δύσκολον, το σιωπάν. Εμφύχωνε τας κολώνας και τας ζωγραφίας, ένα γίγαντα τον έκαμνε νάνον και ένα νάνον γίγαντα, και τον ανόητον ένα Κάτωνα, και από ξύλου έκαμνεν ένα έγκριτον άρχοντα. Αφαιρούσε το φαρμάκι από τας εχίδνας. Ο χωριάτης

¹⁵⁴ το μέγεθος των κατορθωμάτων του: το μέγεθος δια των κατορθωμάτων του en el manuscrito.

¹⁵⁵ κοχλίας: κοκλίας en el manuscrito.

¶ Tout le monde parloit d'elle avec admiration , & dans tous les siècles elle a eu des sujets qui ont été fideles à sès loix. Ces sujets ont tous été des hommes d'un courage & d'un merite distingué, entre lesquels j'en puis nommer un qui sera juger de tous les autres : c'est le vaillant Duc de l'Infantado, qui s'est rendu célèbre autant par la noblesse de ses sentimens que par la grandeur de ses actions. Le vulgaire prenoit cette grande Reine pour une Magicienne, mais sa magie produisoit des effets bien differens de ceux que la fable attribué à la fameuse Circé, car au lieu que celle-cy changeoit les hommes en bêtes, Artemie changeoit les bêtes en hommes. On avoit veû les Animaux les plus grossiers métamorphosez par elle en d'autres d'une espece toute contraire. Des Taupes en Limas , des Corbeaux en Colombes, des Renards en Lions & des Hibous en Aigles. Elle apprenoit à parler , & ce qui est encore plus difficile , à se taire. Elle animoit les Statuës & les Tableaux. Elle faisoit un cant d'un nain ; un Caton d'un Fou & d'une Marionette un Magistrat de consequence. Elle ôtoit le venin aux Viperes. Le Villageois

¶ si bien se hablaba de ella con grande variedad, porque aunque los entendidos sentían (y, entre ellos, el primero el tan valeroso como discreto duque del Infantado) de sus acciones como quien ellos son y ella merece, pero lo común era decir ser una valiente maga, una grande hechicera, aunque más admirable que espantosa. Muy diferente de la otra Circe, pues no convertía los hombres en bestias, sino al contrario, las fieras en hombres. No encantaba personas, antes las desencantaba. De los brutos hacía hombres de razón; y había quien aseguraba haber visto entrar en su casa un estólido jumento, y dentro de cuatro días salir hecho persona. De un topo hacer un lince era fácil para ella; convertía los cuervos en cándidas palomas, que era ya más dificultoso, así como hacer parecer leones las mismas liebres, y águilas los tagarotes; de un buho hacía un jilguero. Entregábanle un caballo, y cuando salía de sus manos no le faltaba sino hablar, y aun dicen que realmente enseñaba a hablar las bestias; pero mucho mejor a callar, que no era poco recabarlos de ellas. Daba vida a las estatuas y alma a las pinturas: hacía de todo género de figuras y figurillas, personas de substancia. Y, lo que más admiraba de los titibilicios, cascabeles y esquiroles hacía hombres de asiento y muy de propósito, y a los chisgarabises infundía gravedad. De una personilla hacía un gigante, y convertía las monerías en madureces; de un hombre de burlas formaba un Catón severo. Hacia medrar un enano en pocos días, que llegaba a ser un Tifeo. Los mismos títeres convertía en hombres substanciales y de fondo, que no hiciera más la misma prudencia. Los ciegos del todo transformaba en Argos, y hacía que los interesados no fuesen los postreros en saber las cosas. Los dominguillos de borra, los hambrecillos de paja, convertía en hombres de veras. A las víboras ponzoñosas, no sólo les quitaba todo el veneno, pero hacía triaca muy saludable de ellas.

ο πλέον τραχύς και απαίδευτος, όταν ήθελεν αυτή εγίνετο ένας καπετάνος άξιος ωσάν τον δούκαν της Αλβουκέρκης. Ένας αναίσθητος και ένας ενδεής φρενών, ελάμβανε δι' αυτής ικανόν ήθος μεγαλοπρεπείας δια να γίνη επίτροπος του ρηγός εις την Νεάπολιν. Τους δαίμονες τους έκαμνε τόσον ευμόρφους εις τα όμματα των γυναικών ωσάν αγγέλους. Πανταχόθι όπου και αν ήσαν τα διαβήματά της εφαιόνοντο να γεννώνται νέα τέρατα. Εγίνοντο δένδρα και φυτά εκεί όπου δεν ήτον άλλο παρά άκανθαι και τρίβολοι. Και χωρίς να έχη χρείαν να ζητή αλλαχόσε αυλικούς, όπου ήθελε να κατοικήση και όπου ήτον της αρεσκείας της έκαμνε κούρτην περίβλεπτον· μια έρημος εγίνετο πόλις κεκοσμημένη ωσάν η Φλωρεντία και λαμπρά ωσάν η Ρώμη εις τον καιρόν των Καισάρων. Εν συντόμω, εκυρήττοντο τόσα παράδοξα αποτελέσματα της ρηθείσης, όπου δεν είχε τέλος αν ήθελεν επιχειρισθή¹⁵⁶ τινάς να τα διηγηθή. Η φήμη της ειρηνένης διήγειρε την περιέργεια του Κριτίλου· και μαθών τον¹⁵⁷ τόπον όπου είχε στήση τότε την καθέδραν της, απεφάσισε να υπάγη. Δεν εδυνήθη όμως να καταπείση τον Ανδρόνιον εις το να τον ακολουθήση, όθεν ηναγκάσθη να τον εγκαταλείπη και να φύγη λαθραίως· και δεν εύρεν εις τούτο τόσας δυσκολίας καθώς εφο-

¹⁵⁶ *επιχειρισθή*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¹⁵⁷ *τον τόπον*: *το τόπον* en el manuscrito.

¶ le plus rustre & le plus grossier devenoit, quand elle vouloit, un Capitaine aussi vaillant que le Duc d'Albuquerque. Un étourdi & un évaporé prenoit chez elle assez de gravité pour être Viceroy de Naples. Elle rendoit les démons aussi beaux aux yeux des femmes que les Anges. Partout où elle portoit ses pas on voyoit naître de nouveaux prodiges. Des arbres croissoient où l'on n'avoit veu que des épines & des ronces. Et sans avoir besoin de chercher ailleurs des courtisans, elle se formoit une Cour superbe en tous les lieux où il luy plaisoit de fixer sa demeure. Un desert devenoit une Ville aussi polie que Florence & aussi brillante que Rome dans le tems des Césars. Enfin l'on en publioit tant d'effets surprenans, qu'on ne finiroit point, si l'on entreprenoit de les raconter. Le bruit de sa renommée excita la curiosité de Critile, & ayant appris le lieu où elle tenoit alors sa Cour, il resolut de s'y rendre. Il ne pût persuader Andrenio de le suivre & il fut contraint de le quitter. Il ne trouva pas autant de difficulté à

¶ En las personas ejercitaba su saber y su poder con más admiración cuanto era mayor la dificultad, porque a los más incapaces infundía saber, que casi no ha dejado bobos en el mundo, y sí algunos maliciosos. Daba, no sólo memoria a los entronizados, pero entendimiento a los infelices; de un loco declarado hacía un Séneca, y de un hijo de vecino un gran ministro; de un alfeñique un capitán general tan valiente como un duque de Alburquerque, y de un osado mozo un virrey excelentísimo del mismo Nápoles; de un pigmeo un gigantón de las Indias; de unos horribles monstruos hacía ángeles, cosa que estimaban mucho las mujeres. Viéronla a veces, de repente, hacer de un páramo un pensil, y que prendían los árboles donde no prendieran las varas mismas. Dondequiera que ponía el pie formaba luego una corte y una ciudad tan culta como la misma Florencia; ni le era imposible erigir una triunfante Roma. Desta suerte y a esta traza, contaban de ella que no acababan cosas tan maravillosas como plausibles. Llegó esta noticia al no sordo Critilo cuando más desahuciado estaba. Informóse muy por menudo de quién era Artemia, dónde y cómo reinaba, y concibió al punto que en hablarla consistía su remedio. No pudo recabar de Andrenio, ni con ruegos ni razones, que le siguiese. Y así él, después de haber velado sobre el caso, trazó huirse; y no tuvo tanta dificultad

-βείτο. Δυνατά είναι εις τον άνθρωπον και τα πλέον δυσκολότερα επι-
χειρήματα όταν επιθυμήση την έκβασιν με ορθόν λογισμόν. Έφυγε, λοι-
πόν, δια μέσου μιας οδοῦ την οποίαν πας άνθρωπος δύναται ευκόλως να
εὔρη αν θελήσῃ να μεταχειρισθῇ τους οφθαλμούς του. Το κυριότερον αί-
τιον οπού παρακίνησε τον Κριτίλον να ζητήσῃ την ρηθείσαν βασίλισσαν
ήτον η τυφλότης του Ανδρονίου· επειδή και ήθελεν να την συμβουλευθῇ
τίνι τρόπῳ να ελευθερώσῃ ένα φίλον οπού δεν του εφάνη άλλοτε αγαπη-
τότερος παρά όταν διεξεύχθη από αυτόν. Εὔρε καθ' οδόν πολλούς οπού
υπήγον ζητούντες την ρηθείσαν και ο καθείς αυτών εδιηγείτο περί αυτής
παράδοξα πράγματα· και μεταξύ εις τα άλλα έλεγον ότι αυτή εὔρε τον
τρόπον να ημερώσῃ τους λέοντας, οίτινες, με δύο λόγια, εγίνοντο ήμε-
ροι και ευμεταχείριστοι και ότι έκαμνε τους όφεις να περιπατούσιν ορθά
και αφαιρούσε την κόρην του οφθαλμού από τους βασιλίσκους. —Τούτο
είναι το ουδέν -απεκρίθη εις εξ αυτών- παραβαλλόμενον με εκείνο οπού
αυτή έκαμνε εις τας σειρήνας τας οποίας μετέβαλεν εις γυναίκας φρο-
νίμους και σώφρονες· αυτή μεταμορφώνει¹⁵⁸ λύκαιναν εις τρυγώνα και
μίαν ερωτομανή 'Αφροδίτην' εις σώφρονα παρθένον. Εις το οποίον όλοι
ομολόγησαν

---

¹⁵⁸ μεταμορφώνει: el copista corrige en el acto la segunda -μ- del verbo.

¶ s'échapper qu'il en avoit apprehendé. On peut tout ce que l'on veut, & il ne s'agit pour réussir aux entreprises les plus difficiles que d'en bien souhaiter le succez. Il s'enfuit par un chemin que tout homme peut trouver aisément, pourvû qu'il veuille se servir de ses yeux. Il n'avoit point de motif plus pressant pour chercher cette Reine, que celui qui luy donnoit l'aveuglement d'Andrenio. Il la vouloit consulter sur les moyens de délivrer un ami, qui ne luy parut jamais plus cher que quand il s'en fut séparé. Il trouva en son chemin plusieurs gens qui alloient la chercher; chacun en marchant en racontoit des choses surprenantes : entre autres qu'elle avoit trouvé le moyen d'adoucir les Lions, & qu'avec deux paroles ils devenoient humains & traitables; qu'elle faisoit marcher droit les serpens ; qu'elle ôtoit la prunelle de l'œil aux Basilics. Cela n'est rien, dit un de la troupe, en comparaison de ce qu'elle a fait au sujet des Syrenes: elle les change en des femmes sages & prudes; elle metamorphose les louves en tourterelles, & une lascive Venus en une chaste Vestale ; tous avoüerent

¶ como imaginaba, que en este orden de cosas el que quiere puede. Rompió con todo, que es el único medio, y saltó por el portillo de dar en la cuenta, aquel que todos cuantos abren los ojos le hallan. Salió, al fin, tan dichoso como contento, y ya libre, metióse en camino para la corte de la deseada Artemia a consultarle el rescate de su amigo, que llevaba más atravesado en su corazón cuando más dél se apañaba. Encontró por el camino muchos que también iban allá, unos por curiosidad y otros por su provecho, que eran más cuerdos. Contaban todos cosas y casos portentosos: que amansaba los leones y que con dos palabras que les decía los tornaba humanos y sufridos; que desencantaba las serpientes y las hacía andar derechas; tomaba de ojo a los basiliscos, quitándoles las niñas porque no matasen ni miradas ni mirando: que todas eran cosas bien útiles y raras. —Todo eso es nada —dijo uno— con el prevalecer contra las mismas sirenas y transformarlas en matronas, aquel convenir en tórtolas las lobas; y lo más que puede imaginar, que de una Venus bestial hizo una virgen vestal. —Eso es gran cosa —dijeron todos.

ότι αυτό είναι το πλέον δύσκολον από όλα τα θαύματα. Εφαίνετο πλέον το μεγαλοπρεπές αυτής παλάτιον οπού έλαμπρε μακρόθεν, το οποίον κείται επάνω εις ένα υψηλόν τόπον· όμως αυτή έκαμνε να αναβαίνουνσιν εκεί ύδατα ποταμών και εντεύθεν έλαβε παράδειγμα το περίφημον Αρανζουέ παλάτιον της Ισπανίας ένθα ο Τάγος ποταμός διαμοιράζεται εις βροχήν και εις καταφοράν. Το παλάτιον ταύτης της βασιλίσσης είχε κήπους γεμάτους από άνθη παντοίου είδους και τόσον τερπνότερα οπού η ακαλήφη μετεβάλλετο εις ροδωνιάν και ανθούσε καθ' όλον τον χρόνον· ακόμη και τα φύσει άκαρπα δένδρα έδιδον καρπούς και αι άκανθαι σταφυλάς. Η πλέον τραχύτερα και ξηροτέρα φλούδα έδιδε χυλόν ή, μάλλον ειπείν, νέκταρ. Ηκούοντο εις τας πλησίον λίμνας άδοντες κύκνοι διηνεκώς, το οποίον εφάνη τω Κριτίλω λίαν παράδοξον επειδή και αλλαχού αυτά τα πουλία οπού ήσαν άφωνα εις όλην τους την ζωήν και οπού δεν εκελάδουν παρά μόνον τη ώρα οπού επέθνησκον· διο και έλεγεν ότι τούτο είναι σύμβολον της αληθείας οπού δεν τολμά να την ειπή ο άνθρωπος παρά μόνον εις τον καιρόν του θανάτου. Ήτον εις την πύλην του παλατίου ένας λέων μεταβεβλημένος εις πρόβατον και μία τίγρις εις αρνίον. Επάνω εις τα πα-

¶ que c'étoit-là le plus difficile de tous les miracles. L'on voyoit déjà briller de loin son manifique Palais. Il est placé sur une éminence, cependant elle y faisoit monter les eaux des rivières, ce qui a servi de modèle à ce fameux Palais*, où le Tage se distribuë en pluye & en cascade. Le Palais de cette Reine avoit des jardins remplis de fleurs de toutes sortes, & d'autant plus agréables que les ronces se changeoient en roses & duroient toute l'année; même les ormes y donnoient des fruits & les épines des raisins; des lieges les plus secs, il en sortoit du suc, ou pour mieux dire du Nectar; l'on entendoit dans les Etangs voisins chanter les Cignes en tout tems, ce qui parut fort nouveau à Critile, qui avoit veu partout ailleurs qu'ils étoient muets toute leur vie & qu'ils ne chantoient qu'à l'heure de leur mort. C'est, dit-il, parce qu'ils sont blancs, symbole de la vérité qu'on n'oseroit dire qu'en ce tems là. Il y avoit à la porte un lion changé en une breby & un tigre en un agneau; sur les

* Aranjuez.

¶ Campeaba ya su artificioso palacio muy superior a todo, y con estar en puesto tan eminente, hacía subir las aguas de los ríos a dar la obediencia a su poderosa maña con un raro artificio, ejemplar de aquel otro del famoso artífice que al mismo Tajo dio un corte de aguas cristalinas. Estaba todo él coronado de flores en jardines, prodigios también fragrantés, porque las espinas eran rosas, y las maravillas de todo el año; hasta los olmos daban peras, y uvas los espinos; de los más secos corchos sacaba jugo y aun néctar; y los peros, en Aragón tan indigestos, aquí se nacían confitados. Oíanse en los estanques cantar los cisnes en todo tiempo; hízosele muy de nuevo a Critilo, porque en otras partes de tal suerte enmudecen que aun en la hora de la muerte, aunque comúnmente se dice que cantan, ninguno se halla que los haya oído. —Es —le dijeron— que como son tan cándidos, si cantan ha de ser la verdad, y como ésa es tan mal oída, han dado en el arbitrio de enmudecer; sólo en aquel trance, apretados de la conciencia o porque ya no tienen más que perder, cantan alguna verdad. Y de aquí se dijo que tal predicador o tal ministro hablaron claro, el secretario Fulano desbuchó muchas verdades, el otro consejero descubrió su pecho, estando todos para morir. A la puerta estaba un león que le había convertido en una mansísima oveja, y un tigre en un cordero. Por los

-ράθυρα ήσαν πολλά στρουθία οπού έκαμνον αναμεταξύ των είδος ομιλίας, εν οis είχαν τα πρωτεία οι παπαγάλοι. Γαλή και κύων του οσπιτίου δεν έβλαπτον ποτέ ουδένα, αλλ' εξεναντίας, όταν ήρχετο τινάς εις προσκύνησιν και τιμήν της βασιλίσσης τον εκολάκευον. Ήσαν προς τούτοις ιστάμεναι παρά τη πύλη παρθένοι πολλαί περιχαρείς, αίτινες παρέλαβον τον Κριτίλον και τον ανεβίβασαν έως εις τόπον οπού ήτον η σοφή Αρτεμία, περικυκλουμένη με πολλούς σοβαρούς ανθρώπους τους οποίους έβαλεν εις τάξιν ο άρχων μέγας τιμητής της Αξιότητος, Βικέντιος της Λαστανόσης. Η βασίλισσα κατεγίνετο τότε εις το να μεταβάλλη ξύλα εις ανθρώπους. Το πρόσωπόν της ήτον σοβαρόν και τα όμματά της οξυδερκή· τα λόγια της ήσαν ορθά και γλυκά. Χείρας είχε θαυμαστάς και με την αφήν της εις κάθε πράγμα έδιδε ζωήν. Τα ήθη της ήσαν κόσμια και αγνά και η συμμετρία του σώματός της με άκραν αναλογίαν και, εν συντομία, δεν εφάνη ποτέ ευμορφία πλέον τελειοτέρα. Εδέχθη ευμενώς τον Κριτίλον και εφάνη ωσάν να εχάρη δια τον ερχομόν του. Εκ του χαρακτήρος του προσώπου του εγνώρισε την αξιότητά του· επειδή και το πρόσωπον δι' άλλο δεν ονομάζεται λατινιστί 'φάτζιες' παρά μόνον διότι μας κάμνει να γνωρίσωμεν τον άνθρωπον

¶ balcons il y avoit beaucoup d’oiseaux qui faisoient une espece de conversation , parmy lesquels les perroquets tenoient le premier rang , encore que les sansonnets y prétendissent ; les chats & les chiens de la maison n’égatignoient ny ne mordoient jamais ; au contraire, quand ils sçavoient qu’on n’y venoit que pour faire honneur à leur grande Reine, ils faisoient des caresses ; il y avoit aussi quantité de jolies filles à la porte ; elles prirent Critile, & le firent monter jusqu’au lieu où étoit la sage Artemie , assistée de plusieurs hommes graves, ausquels le grand estimateur du Merite, le Seigneur Vincent de l’Astagnoza distribuoit les rangs. Elle étoit alors occupée à metamorphoser des buches en personnes raisonnables ; elle avoit la mine grave & les yeux pénétrants; ses discours étoient justes & charmans ; elle avoit les mains admirables ; elles donnoient la vie à tout ce qu’elles touchoient ; ses manieres étoient fines , sa taille bien proportionnée , en un mot l’on ne pouvoit avoir une beauté plus parfaite. Elle reçût agréablement Critile & parut ravie de le voir : elle jugea de son merite par son teint , dautant que le visage ne s’apelle face , que parce qu’il fait connoître ce qu’un homme est capable de faire, venant du mot Latin *facies*.

¶ balcones había muchas parleras, digo aves, en conversación, manteniendo la tela los papagayos, aunque los tordos se picaban de su nombre. Los gatos y los alanos de su casa ya no arañaban apretados ni mordían rabiosos, sino que, reconociendo leales su gran dueño, besaban sus generosas plantas. Estábanles aguardando a la puerta muchas y bien aliñadas doncellas, aunque mecánicas y de escalera abajo; otras más nobles y liberales le subieron arriba y le ensalzaron a la oficina en que la discretísima Artemia, asistida de los varones eminentes (señalándole a cada uno su puesto el grande apreciador de las eminencias, don Vivencio de Lastanosa), estaba actualmente ocupada en hacer personas de unos leños. Tenía un rostro muy compuesto, ojos penetrantes; su hablar, aunque muy medido, muy gustoso; sobre todo, tenía extremadas manos que daban vida a todo aquello en que las ponía; todas sus facciones muy delicadas, su talle muy airoso y bien proporcionado, y en una palabra, toda ella de muy buen arte. Recibió con agradable bazarria a Critilo, celebrándole por muy de su genio, sacándolo por la pinta, y añadió que con razón se llamó el rostro faz, porque él mismo está diciendo lo que hace y, *facies* en latín, lo que *facies*.

τι είναι ικανός να κάμη. Ο Κριτίλος την προσκύνησεν ευλαβώς· αυτή όμως εφάνη ωσάν να εθαύμασεν διατί ένας φρόνιμος άνθρωπος ωσάν αυτόν να έλθη μόνος; —Αν είναι αληθές -είπεν- ότι η ασχολία και η ηδονή των σοφών είναι η συναναστροφή, δεν πρέπει να ζη τινάς άνευ φίλων αλλά πρέπει να έχει δύο, ή περισσοτέρους ή ολιγοτέρους. Ο Κριτίλος απεκρίθη ότι: —Ημείς εσυνηθίσαμεν να είμεθα δύο. Όμως εγώ άφησα τον φίλον μου επειδή και με άφησεν εκείνος, αν καλά και να ενώθη μεθ' ημών ένας τρίτος ο οποίος εγεννήθη από την εδικήν μας διάζευξιν· και οπόταν είμεθα ομού αμφοτέροι μας αφήνει και όταν είμεθα έκαστος μόνος τότε μας συντροφεύει. Εγώ ήλθον προς την βασιλείαν σου, ω λαμπρά και αγευδεστάτη σύμβουλε, δια να σε παρακαλέσω θερμώς να κάμης την χάριν να αποσπάσης και να ελευθερώσης εκείνον τον φίλον μου, τον άλλον εμαυτόν μου, ο οποίος έγινε αιχμάλωτος χωρίς να ηξεύρη πόθεν και πώς. —Αμή αν σύ δεν ηξεύρεις -είπεν η βασίλισσα- πού τον άφησες, πώς ημπορούμε να τον εύρωμεν; —Εις τούτο πρέπει -απεκρίθη ο Κριτίλος- η θαυματοποιός δύναμις της σοφίας σου! Ο ρηθείς ευρίσκεται εις την κούρτην του βασιλέως του γείτονός σου, οπού, ευθύς οπού τον είδα να εισέλθη, επρογνώρισα την απώλειάν του.

¶ Critile la salua profundamente : elle sembla s'étonner qu'un homme aussi sage que luy fût venu seul , car s'il est vray, luy dit-elle , que la conversation soit le bien & l'occupation des Sages , l'on ne doit pas vivre sans amis , il en faut avoir deux ni plus ni moins. Critile luy répondit : nous avons accoustumé de n'être que deux , mais j'ay laissé mon amy qui m'a quitté ; il est vray qu'il s'en est joint un troisième formé de nôtre separation , il nous abandonne quand nous sommes ensemble & nous accompagne quand nous sommes seuls. Je viens à vous, ajoûtait-il, ô illustre & infaillible Conseillere ! afin qu'il vous plaise me faire la faveur de retirer & de ramener cet autre moy-même , qui est devenu esclave sans sçavoir de qui ny comment. Mais si tu ne sçais pas, dit elle, où tu l'as laissé, comment le pouvoir trouver ? C'est en cela, luy répondit-il, que vos prodiges doivent se manifester ; il est à la Cour du Roy vôtre voisin. Dés que je l'y vis embarqué, je préjugeay sa perte ;

¶ Llegó Critilo a saludarla, logrando favores tan agradables. Extrañó ella que un varón discreto viniese, no ya sólo, mas sí tanto; que la conversación, decía, es de entendidos y ha de tener mucho de gracia, y de las gracias, ni más ni menos de tres. Aquí, distilando el corazón en lágrimas, Critilo: —Otros tantos —respondió— solemos ser un otro camarada que dejo por dejado, y siempre se nos junta otro tercero de la región donde llegamos, que tal vez nos guía, y tal nos pierde, como ahora, que por eso vengo a ti, ¡oh gran remediadora de desdichas!, solicitando tu favor y tu poder para rescatar este otro yo, que queda mal cautivo, sin saber de quién ni cómo. —Pues si no sabes dónde le dejas, ¿cómo le hemos de hallar?—Aquí entran tus prodigios —replicó él—: a más de que ahí queda en la corte (juráralo yo que ahí había de ser su perdición)

Προσεκολλήθη εις την σκέπην ενός βασιλέως περιφήμου του οποίου το όνομα δεν το ηξεύρει, όστις είναι κραταιός δια την έκτασιν της εξουσίας του και εκλεκτός με το να μη είναι γνωστός. —Τον ηξεύρω -είπεν εκείνη-! Καταλαμβάνω. Εις την Βαβυλώνα είναι αναμφιβόλως, εις την κούρτην του μεγάλου εχθρού μου Φαλιμόνδου οπού όλα τα πράγματα απόλλονται ατελευτήτως. Όμως εις την πλέον εναντίαν τύχην πρέπει ο άνθρωπος να έχη περισσότεράν μεγαλοψυχίαν και να διευθύνη την φρόνησίν του εις τους κινδύνους. Έκραξε, λοιπόν, τον πρώτον από τους εδικούς της μινίστρους, όστις εφάινετο άνθρωπος δραστικός, νουνεχής και επιτήδειος, και επέτρεψεν αυτώ την φροντίδα τούτου του επιχειρήματος. Ο Κριτίλος ανήγγειλεν αυτώ πάντα τα γενόμενα και η Αρτεμία παρήγγειλεν αυτώ πάντα τα πρακτέα. Ενεχείρισεν αυτώ έσοπτρον κρυστάλλου διαυγεστάτου, έργον πολυθρύλητον ενός των Επτά Σοφών της Ελλάδος, παραδούσα αυτώ και την γνώσιν του ιδιώματος του εσόπτρου και τον τρόπον της μεταχειρίσεως αυτού και παραγγέλουσα αυτώ να είναι άγρυπνος κατά πάντα. Ο ρηθείς μινίστρος, μαθητευθείς τα όσα έπρεπε να κάμη, ενεδύθη κατά τον τρόπον του τόπου οπού έμελλε να υπάγη, αναλαβών την αυτήν ενδυμασίαν οπού εφορούσαν οι οικειακοί του βασιλέως Φαλιμόνδου,

¶ il s'attache à l'ombre d'un Roy fameux , dont-il ignore le nom , puissant par l'étendue de son autorité & singulier en ce qu'il n'est point connu. Je sçay qui c'est, repliqua-t-elle ; je vous entends, it est sans doute à Babilone à la Cour de mon plus grand ennemy Falimonde , où toutes choses perissent sans pouvoir finir; mais c'est dans la plus mauvaise fortune, que l'on doit avoir le plus grand courage & regler sa prudence sur le danger. Elle fit appeller le premier de ses Ministres, il paroissoit un homme d'exécution, éclairé & adroit ; elle luy commit le soin de cette entreprise. Critile l'informa de tout ce qui s'étoit passé & Artemie l'instruisit de ce qu'il falloit faire. Elle luy donna un Miroir d'un très-fin cristal, ouvrage fameux d'un des sept Sages de la Grece; elle luy en expliqua l'usage & la propriété, luy recommandant surtout beaucoup de vigilance. Estant instruit de ce qu'il falloit faire, il s'habilla à la mode du país où il alloit, il prit la même livrée que portoient les domestiques de Falimonde ;

¶ de un rey famoso sin ser nombrado, poderoso por lo universal y singular por lo desconocido. —¡Tate! —dijo ella—, ya estás entendido (que fue favor substancial): él queda sin duda en la Babilonia, que no corte, de mi grande enemigo Falimundo, porque ahí perece el mundo entero y todos acaban porque no acaban. Pero, mejor ánimo en la peor fortuna, que no nos ha de faltar ardid contra el engaño. Mandó llamar uno de sus mayores ministros, gran confidente suyo; que acudió tan pronto como voluntario; parecía hombre de propósito, y aun ilustre, por lo claro y verdadero. A éste le confió la empresa, informándole muy bien Critilo de lo pasado y Artemia de lo nacedero. Entrególe juntamente un espejo de purísimo cristal, obra grande de uno de los siete griegos, explicándole su manejo y eficacia. Y él empeñó su industria: vistióse al uso de aquel país, con la misma librea que los criados de Falimundo,

οπού ήσαν ενδύματα γεμάτα από διπλώματα και καρφωμένα πανταχού από βελόνας. Επήρεν έπειτα επανωφόριον μέγα και, εν τοιαύτη καταστάσει, απεδήμησε προδιαθέμενος να μη κάμη καμίαν έλλειψιν εις τα όσα παρηγγέλθη. Ο δε Κριτίλος έμεινε παρά τη βασιλίση και ευρίσκετο πάντοτε εις την περιποίησίν της, ωφελούμενος από τας συνομιλίας της και από τα θαύματα οπού έβλεπε καθ' εκάστην τελούμενα. Είδεν άθλιον παιδίον εκ τινός χωρίου οπού το μετέβαλεν εις ένα επιτηδειότατον αυλικόν. Ένα γεννημένον και ανατεθρεμμένον εις τα όρη τον έκαμε γεντιλόμον. Ένα βραδύγλωσσον τον μετέτρεψεν εις λογιώτατον σεκρετάριον της βασιλείας. Τα μάλλινα επανωφόρια εις μεταξωτά και το ράκος ενός αθλίου σπουδαστού εις πορφύραν υπέροχον και μίαν μπερετιναν εις μίτραν. Έκαμεν [tachón]¹⁵⁹ εκείνους οπού πρότερον εδούλευον, να προστάττουσι την σήμερον. Ένας βοσκός ολίγων προβάτων εγίνετο ποιμήν οικουμενικός και ένας αχθοφόρος, πατριάρχης. Έμαθε προς τούτοις ο Κριτίλος ότι και ανέκαθεν έκαμνε παρόμοια θαύματα και ότι μετέβαλε βελόνας εις σκήπτρα και ένα νοτάριο εις Καίσαρα. Αυτή ερρύθμιζε παρομοίως τα πρόσωπα εις τρόπον οπού δεν εγνωρίζοντο αφ' εσπέρας έως εις το πρωί. Έκαμνεν ακόμη να μεταβάλλονται

¹⁵⁹ Se entrevé: “οπού”.

¶ c'étoit des habits pleins de remplis & fourés partout ; il mit dessus un grand manteau, & en cet état, il partit disposé à ne manquer à rien de ce qui luy avoit été ordonné. Critile demeura auprès d'Artemie & en fut toujours bien traité, il profitoit des entretiens qu'il avoit avec elle & des prodiges qu'il luy voyoit faire tous les jours ; il luy vit changer un misérable garçon de Village en un fort habile Courtisan ; un Habitant de montagne en un Gentilhomme; un Basque en un éloquent Secrétaire d'Etat ; les manteaux de serge raze en velours & en satin ; celui d'un pauvre étudiant en pourpre éminente, & une toque en mitre ; elle faisoit que ceux qui avoient servi autrefois commandoient à present, & qu'un berger de peu de brebis devenoit un Pasteur universel ; il vit faire d'un Crocheteur un Bethleemgabor. On luy aprit aussi , que de tout tems elle avoit fait les mêmes prodiges; qu'elle avoit changé les aiguilles en Sceppres, & un Notaire en Cesar. Elle racommodoit pareillement les visages ; de sorte que du soir au matin on les méconnoissoit ; elle faisoit aussi que les opinions se changeoient,

¶ que era de muchos dobleces, pliegues, aforros y contraforros, senos, bolsillos, sobrepuestos, alforzas y capa para todas las cosas. Desta suerte se partió pronto a cumplir el preciso mandato. Quedó Critilo tan hallado como favorecido en la corte de Artemia, muy entretenido y aun aprovechado, viéndola cada día obrar mayores prodigios: porque la vio convertir un villano zafio en un cortesano galante, cosa que parecía imposible; de un montañés hizo un gentilhomme, que fue también gran primor del arte, y no menor hacer de un vizcaíno un elocuente secretario. Convertía las capas de bayeta raídas en terciopelos, y aun en felpas, un manteo deslucido de un pobre estudiante en una púrpura eminente, y una gorra en una mitra. Los que servían en una parte hacían mandasen en otra y tal vez el mundo todo, pues de un zagal que guardaba una piara hizo un pastor universal: obrando con más poder a mayor distancia, porque se le vio levantar un mozo de espuelas a Belengabor, y de un lacayo un señor de la Tenza. Y de tiempos pasados contaban mayores cosas, pues la vieron transformar las agujadas en cetros y hacer un César de un escribano. Mejoraba los rostros mismos, de modo que de la noche a la mañana se desconocían, mudando los pareceres de malos en buenos, y éstos en mejores.

αι υπολήψεις και αι μεν κακαί εγίνοντο καλαί, αι δε καλαί ακόμη καλύτεραι. Οι κουφοί και ακατάστατοι άνθρωποι εγίνοντο βαρείς και σταθεροί και οι αδύνατοι, ισχυροί. Εν συντομία, όλα τα ελαττώματα διορθούντο· εις μερικούς οι ώμοι εγίνοντο πόδες και χείρες, εις άλλους έδιδεν οφθαλμούς και εις άλλους οδόντας και τρίχας και προσέτι και καρδίαν, το οποίον δεν είναι θαύμα παραμικρόν. Αλλ' εκείνο οπού εφάνη τῷ Κριτίῳ θαυμαστότερον ήτον το να την ιδή να πιάση με τας χείρας της ένα κορμόν δένδρου και, τρίβοντας και κινώντας τον, να τον κάμη να γίνη άνθρωπος και να ομιλή και να καταλαμβάνεται η ομιλία του. Ας αφήσωμεν όμως μερικόν καιρόν τον Κριτίλον εις ένα τόπον και εις μίαν ασχολίαν τόσον ευάρεστον, και ας ακολουθήσωμεν τον μινίστρον οπού υπάγει να ζητή τον Ανδρόνιον εις την κούρτην του βασιλέως Φαλιμόνδου. Αι ημέραι του καρναβαλίου δεν είχαν τελειωθή και αι λεγόμεναι “μάσκεραι” εχόρευον ακόμη, καθώς γίνεται εις την Βαρκελώναν. Δεν ήτον κανένας ανήρ ούτε γυνή οπού να μην έχη το μερίδιόν του εκ της ηδονής· ουδεμία γυνή ήτον μαζί με τον άνδρα της ούτε ανήρ μετά της γυναικός του. Ήτον εκεί παντοίου είδους [tachón] ασέλγεια και ασωτία· ου μόνον η διαβολό- της ήτον παρούσα και παίζουσα αλλ' ακόμη και η αγιότης και η αρετή,

¶ & de mauvaises devenoient bonnes, & de bonnes encore meilleures; que les hommes volages étoient graves & constans , que les foibles devenoient forts ; en un mot, que tous les deffauts se reparoient ; elle faisoit que les épaules étoient pieds & mains pour quelques-uns ; aux uns elle donnoit des yeux, aux autres des dents & des cheveux, & même des cœurs, ce qui n'est pas un petit miracle. Mais ce que Critile trouva le plus admirable est de luy avoir veu prendre un tronc d'arbre entre ses mains, & à force de le froter & de le manier, le faire devenir un homme qui parloit & qu'on pouvoit entendre. Mais nous laisserons pour quelque tems Critile dans un lieu & dans une occupation si agréable , pour suivre celuy qui va chercher Andrenio à la Cour du Roy Falimonde. Le Carnaval n'étoit pas finy & les Masques couroient encore le bal , comme l'on fait à Barcelone ; il n'y avoit ny homme ny femme qui n'eût sa part du plaisir; nulle femme n'étoit avec son mary , ni aucun mari avec sa femme ; il y avoit de toute sorte de débauches, non seulement la diablerie y étoit joüée & représentée, mais aussi la sainteté & la vertu ;

¶ De hombres muy livianos hacía hombres graves, y de otros muy flacos, hombres de mucha substancia. Y era de modo que todos los defectos del cuerpo suplía: hacía espaldas, era pies y manos para unos, y daba ojos a otros, dientes y cabellos; y lo que es más, remendaba corazones, haciéndolos de las mismas tripas: que todos eran milagros de su artificio. Pero lo que más admiró a Critilo fue verla coger entre las manos un palo, un tronco, y irle desbastando hasta hacer dél un hombre que hablaba de modo que se le podía escuchar; discurría y valía, al fin, lo que bastaba para ser persona. Pero dejémosle tan bien entretenido y sigamos un rato al prudente anciano que camina en busca de Andrenio a la corte del famoso rey Falimundo. Duraban aún los juegos bacanales. Andaban las máscaras más validas que en la misma Barcelona; no hubo hombre ni mujer que no saliese con la suya, y todas eran ajenas. Había de todos modos, no sólo de diablura, pero de santidad y de virtud,

αν είναι πρόπον να την ονομάσωμεν με τούτο το όνομα. Όμως το πλέον ξεχωριστόν ήτον ότι έκαστος ελάμβανε καθ' εκάστην την εικόνα και την ομοίωσιν ενός άλλου· έτζι η αλώπηξ είχε την μορφήν του αρνίου, ο όφιος της περιστεράς, ο φιλάργυρος και τοκιστής¹⁶⁰ του ελεήμονος, η αυλική γυνή της οσίας, ο μοιχός του φίλου του ανδρός, η προαγωγός της ευνουστάτης, ο λύκος ενός νηστευτού, ο λέων του προβάτου, η γαλή με γένια ωςάν Ρωμάνος του απλουστάτου· ο όνος υπεκρίνετο να είναι λέων κοιμώμενος, ο λυσσώδης κύων επροσποιήτο αστεισμόν και χαριεντισμόν, εν συντομία, τίποτε δεν ήτον παρά όλα απάτη και μεταμόρφωσις. Αναμεταξύ εις τόσην σύγχυσιν, ο γέρων μινίστρος της Αρτεμίας κατεγίνετο εις το να εύρη τον Ανδρόνιον μετά πολλού κόπου. Διότι ούτος, αν καλά και να είχεν ακόμη τα σημεία ενός τιμίου ανθρώπου, ήτον όμως μεταβεβλημένος τόσον οπού ο ίδιος Κριτίλος δεν ήθελε τον γνωρίση: οι οφθαλμοί του ήσαν ηλλοιωμένοι, δεν ήσαν πλέον καθαροί ούτε ανοικτοί ως πρότερον αλλ' έγιναν σκοτεινοί και σχεδόν άφωτοι· δεν ελάλει πλέον με τη συνηθισμένην φωνήν του αλλά με την φωνήν ετέρου και δεν ήκουε πλέον κατευθείαν αλλά πλαγίως. Διότι αν οι άνθρωποι μεταβάλλονται αφ' εσπέρας έως το πρωί,

---

¹⁶⁰ τοκιστής: τοκεστής en el manuscrito.

¶ mais ce qu'il y avoit de plus particulier, c'est que chacun prenoit toujours la figure & la ressemblance d'un autre : ainsi le Renard portoit celle de l'Agneau, le Serpent celle de la Colombe, l'Usurier d'Aumonier, la Courtisane de la dévote, l'Adultere de l'amy du Mary, l'Intrigante d'affectionnée , le Loup d'un jeûneur, le Lion de la breby, le Chat avec la barbe à la Romaine du simple; l'Asne faisoit le Lion pendant qu'il dormoit, le Chien enragé faisoit le rieur : enfin, tout n'étoit que tromperies & déguisement. Parmy tant de confusion, le vieillard d'Artemie n'étoit pas peu occupé à trouver Andrenio , car encore qu'il portât toujours les marques d'un honnête-homme, il étoit si changé que Critile même ne l'auroit pas connu; parce qu'il n'avoit plus ses mêmes yeux, ils n'étoient plus si clairs n'y si ouverts qu'au paravant, ils étoient devenus obscurs & presque sans clarté, il ne parloit plus avec sa voix ordinaire, ce n'étoit que par celle d'autrui, il n'entendoit plus que de travers ; car si les hommes changent en d'autres du soir au matin,

¶ con que engañaban a muchos simples: que los sabios claramente les decían se las quitasen. Y es cosa notable que todos tomaban las ajenas y aun contrarias, porque la vulpeja salía con máscara de cordero, la serpiente de paloma, el usurero de limosnero, la ramera de rezadora y siempre en romerías, el adúltero de amigo del marido, la tercera de saludadora, el lobo del que ayuna, el león de cordero, el gato con barba a lo romano, con hechos de tal, el asno de león mientras calla, el perro rabioso de risa por tener falda, y todos de burla y engaño. Comenzó el viejo a buscar a Andrenio por aquellas encrucijadas, que no calles; y, aunque llevaba las señas tan individuales, él estaba tan trocado que no le conociera el mismo Critilo, porque ya los ojos no los tenía ni claros ni abiertos como antes, sino muy oscuros y casi ciegos, que los ministros de Falimundo ponen toda su mira en quitarla; ya no hablaba con su voz, sino con la ajena; no oía bien, y todo iba a mal andar: que si los hombres son otros de la noche a la mañana,

ημπορούμεν να συνεικάσωμεν τι έγινεν αυτός οπού διέτριβε τόσον καιρόν ένδον του κέντρου του ψεύδους. Ήξευερε πλέον ούτος ο νέος αυλικός τίνι τρόπω να υπερισχύη με την αγχίνοιάν του, κατά τον καιρόν, κατά τα περιστατικά και κατά τα πρόσωπα. Τον εύρε, τέλος πάντων, ο μινίστρος εν μία των ημερών εκεί οπού έχανε τον καιρόν του εις το να θεωρή τους άλλους οπού έχανον το αργύριόν τους και προσέτι και την συνείδησίν τους. Ήτον εκεί μία μεγάλη ποσότης σφαιρών αθυρματικών και το παιγνίδιον εγένετο εις ένα τόπον ευρύχωρον περικλυκλωμένον πανταχόθεν από ανθρώπους πάνυ διαφόρους. Ομοίως και οι σφαιροπαικτούντες ήσαν πάντη ανόμοιοι αλλήλοις, τινές μεν λευκοί, τινές δε μέλανες, τινές υψηλοί, τινές χαμηλοί, άλλοι πλούσιοι και άλλοι πένητες, όμως όλοι [επιδέξιοι]¹⁶¹ επειδή και δεν έκαμνον ποτέ άλλο επιτήδευμα. Αι σφαίραι ήσαν ανεμικαί, πολλά μεγάλαι και εις σχήμα κεφαλής ανθρωπίνης, τας οποίας ο πρωτομαΐστωρ¹⁶² του σφαιροπαιγνίου εγέμιζεν από άνεμον δια μέσου των οφθαλμών και των ωτίων και εν ταυτώ ήσαν και εξογκωμένοι και κεναί. Εκείνος οπού παρεστάθη πρώτος δια να παίξη υπέσχετο να παίξη καλώς και επροσκαλούσεν όλους εις το μέρος του με την εμπιστοσύνην του, μάλιστα ότι και ο καιρός το εσυγχωρούσεν επειδή

¹⁶¹ *επιδέξιοι*: añado el adjetivo plural “επιδέξιοι” -“adroits” en el texto francés y “diestros” en el español- para facilitar la comprensión de la frase corrigiendo el descuido.

¹⁶² *πρωτομαΐστωρ*: *πρωτομαΐστων* en el manuscrito.

¶ jugez ce qui devoit être dans ce centre du mensonge. Ce nouveau courtisan savoit déjà parfaitement en toutes choses se prévaloir de son industrie, par rapport aux occasions, aux tems & aux personnes. Enfin, ce Ministre le trouva un jour perdant son tems à regarder les autres qui perdoient leur argent, & même leurs consciences. Il y avoit une grande partie de longue paume, l'on jouoit dans une place spacieuse bordée de chaque côté de gens très differens ; les joüeurs étoient aussi tout-à-fait dissemblables, les uns étoient blancs & les autres noirs , les uns hauts & les autres bas , ceux-là riches & ceux-cy pauvres , mais tous également adroits, parce qu'ils ne faisoient jamais autre métier ; les bales étoient de vent, fort grosses & de la forme de têtes d'hommes, le maître du jeu de paume les emplissoit de vent par les yeux & les oreilles ; ainsi elles devenoient enflées & tout ensemble vuides ; celui qui se presentoit le premier pour joüer , promettoit de joüer de son mieux & que tout le monde pouvoit sur sa bonne foy s'interesser dans la partie; d'autant plus volontiers que le tems permettois que

¶ ¡qué sería en aquel centro de la mentira! Con todo, valiéndose de su industria, y por otras señales más seguras de la ocasión y del tiempo, vino a tener lengua dél. Hallóle un día perdiendo muchos en mirar cómo otros perdían sus haciendas, y aun las conciencias. Había un gran partido de pelota, propio entretenimiento del mundo, y así, se jugaba en su gran calle a dos bandas muy contrarias, porque los unos de los jugadores unos eran blancos y los otros negros, unos altos y otros bajos, éstos pobres, aquéllos ricos, y todos diestros, como quien no hace otro eternamente. Las pelotas eran de viento, tan grandes como cabezas de hombres, que un pelotero llenaba de viento por ojos y por oídos, dejándolas tan huecas como hinchadas. Cogíalas el que las sacaba a plaza, y diciendo que jugaba con toda verdad (pues todo es burla y todo juego),

και άλλον δεν ήτον παρά παιγνίδια πανταχού και θυμηδίαι· ανέρριπτεν ευθύς την σφαίραν εις τον αέρα τόσον υψηλά και μακράν όσον εκτείνετο και η δύναμής του. Άλλος την επίανε χωρίς να την αφήση να πέση εις την γην και ακολούθως όλοι εσφαίρισαν με τόσην επιτηδειότητα και [tachón]¹⁶³ προθυμίαν οπού εγνωρίζετο καλώς ότι εκείθεν κρέμεται το κέρδος. Η σφαίρα ποτέ μεν ήτον τόσον υψηλή οπού εχάνετο από την όρασιν, ποτέ δε τόσον χαμηλή οπού καθικνείτο τον πηλόν. Άλλοι την ωθούσαν με τον πόδα και άλλοι με την χείρα, οι δε περισσότεροι με ράβδους. Ο ένας είπεν μεγαλοφώνως ότι εκέρδισε δεκαπέντε· αληθώς ότι εις τους δεκαπέντε χρόνους του ανθρώπου αρχίζει η κακία να κερδαίνει και η αρετή να ζημιούται. Άλλος είπε τριάκοντα και ήλπιζε να κερδίση το παιγνίδιον, όμως εις αυτήν την ηλικίαν δεν είναι κανείς φρονιμώτερος. Έτζι κατά συνέχειαν, αποθώντας¹⁶⁴ και αποπέμποντας την σφαίραν με τόσους διαφόρους τρόπους και κτύπους, τέλος πάντων, έπεσεν εις την γην διερρηγμένη και μετά ταύτα την κατεπάτησαν τοις ποσίν αυτών. Το ζήτημα είναι να ηξεύρωμεν ποίοι εκ τούτων των θεατών ήσαν φρονιμώτεροι; Εκείνοι¹⁶⁵ οπού ήσαν απλώς θεαταί ή εκείνοι οπού εκέρδισαν ή εκείνοι οπού εξημιώθησαν;

¹⁶³ Se entrevé: “ορμήν”.

¹⁶⁴ αποθώντας: *απόθωντας* en el manuscrito.

¹⁶⁵ *εκείνοι*: -νοι añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ tout ne fût que jeux & plaisanteries ; aussitôt il pousse la bale en l'air aussi haut & aussi loin que sa force pût s'étendre. Un autre la prit sans la laisser tomber à terre , ensuite tous la baloterent avec tant d'adresse & d'empressement qu'on connoissoit bien que de là dépendoit le gain de la partie ; tantôt elle étoit si haute qu'on la perdoit de veuë, tantôt si basse qu'elle enfonçoit dans la bouë ; les uns la pousoient du pied, les autres de la main, mais le plus grand nombre avec des batoirs ; l'un dit tout haut qu'il avoit gagné quinze ; en effet c'est à quinze ans que le vice commence à gagner & la vertu à perdre ; un autre dit trente & esperoit gagner le jeu, mais à cet âge l'on n'est gueres plus sage ; ainsi l'on continua à pousser & à se renvoyer la balle, par tant de coups & de manieres differentes, qu'enfin elle tomba toute crevée, après quoy on la foula aux pieds. La question est de sçavoir lesquels de ces spectateurs étoient les plus sages, ou de ceux qui s'entrenoient, ou de ceux qui avoient gagné, ou de ceux qui avoient perdu.

¶ daba con la pelota por aquellos aires con más presteza cuanto más impulso; rebatíala el otro sin dejarla reposar un instante; todos la sacudían de sí con notable destreza, que en eso consistía su ganancia: ya estaba tan alta que se perdía de vista, ya tan baja que iba rodando por aquellos suelos entre el lodo y la basura; uno la daba del pie y otro de mano, pero los más con unas que parecían lenguas y eran palas: ya andaba entre los de arriba, ya entre los de abajo, padeciendo grandes altibajos. Gritaba uno que ganaba quince, y era así, que a los quince años suele ser la ganancia del vicio y la pérdida de la virtud. Otro decía treinta, y tenía por ganado el juego, cuanto a tanta edad no se sabe. Deste modo la fueron peloteando hasta que cayó en tierra reventada, donde la pisaron: que en esto había de parar, y tan a su costa ganaron unos y se entretenían todos.

Ο Ανδρόνιος, στρεφόμενος προς εκείνον οπού τον εζήτει, είδεν ότι αυτός είχεν εις τας χείρας του σφαίρας ωσάν εκείνας οπού επαίζοντο, όμως καλύτερα εξειργασμένας. —Με φαίνεται -είπεν- ότι αι εδικαί σου σφαίραι ομοιάζουσι[tachón] κεφαλές ανθρωπίνες. —Έτζι είναι τη αληθεία, -απεκρίθη ο γέρων μινίστρος- ότι ομοιάζουσι με την εδικήν σου κεφαλήν οπού είναι γεμάτη μάλλον από άνεμον παρά από γνώσιν. Αυταί αι σφαίραι δεν είναι γεμάται από άλλο παρά από ψεύδος και πανουργίαν, το μόνον δέλεαρ των ανθρώπων του κόσμου οπού το μεταχειρίζονται δια να φθάνουσιν εις ηδονάς και εις τιμάς· εις το οποίον οι άνθρωποι είναι άθλιοι και ταλαίπωροι επειδή και ωθούνται και αντωθούνται μεταξύ τοσούτων κτυπημάτων και αντικτυπημάτων, ποτέ μεν υψηλοί, ποτέ δε κατακρεμνισμένοι και, τελευταίον, κατασπώμενοι εις τον βόρβορον και εγκατελειπόμενοι εις την δυσωδίαν του τάφου. —Ποίος είσαι συ -είπεν ο Ανδρόνιος- οπού βλέπεις τόσον καθαρά; —Ποίος είσαι συ -απεκρίθη ο γέρων- οπού είσαι τόσον τυφλός; Άρχισαν, λοιπόν, ανεπαισθήτως να συνομιλούσι και ο γέρων επάσχισε πρώτον να κερδίση την θέλησίν του δια να κερδίση έπειτα την διάνοιάν του. Ο Ανδρόνιος παρεδόθη ευθύς και υπεσχέθη να ωφεληθή από μίαν απάντησιν τόσον ευτυχή. —Εσύ χάνεις τον καιρόν σου -είπεν ο γέρων- ματαίως

¶ Andrenio, en se tournant vers celuy qui le cherchoit, apperçût qu'il avoit en ses mains des balles, de la figure de celles avec lesquelles on avoit joué, mais bien mieux travaillées. Il me semble, luy dit-il, que vos balles me paroissent des têtes d'hommes : c'en sont en effet, luy répondit le vieillard, qui ressemblent à la tienne qui est plus pleine de vent que de raison ; ces balles, poursuivit-il, ne sont remplies que de mensonges & de pieges, seuls appas des gens du monde, & dont ils se servent pour parvenir aux plaisirs & aux honneurs, en quoy ils sont bien misérables, puisqu'ils sont agitez entre tant de coups & de revers, tantôt hauts, tantôt précipitez; enfin, traînez dans la bouë & laissez dans la puanteur du sepulchre. Qui êtes-vous, luy dit Andrenio, qui voyez si clair ? Qui êtes vous, luy dit le vieillard, qui êtes si aveugle ? Ils commencerent insensiblement à s'entretenir ; le vieillard gagna d'abord la volonté, afin de gagner ensuite l'entendement. Andrenio se rendit bien vite & promit de profiter d'une si heureuse rencontre. Tu perds ton tems, luy dit le vieillard, ce n'est point

¶ —Éstas —dijo Andrenio, volviéndose hacia quien le buscaba— parecen cabezas de hombres. —Y lo son —respondió el viejo—, y una de ellas es la tuya: de hombres, digo, descabezados, más llenas de viento que de entendimiento, y otras de borra, de enredos y mentiras. Rebútelas el mundo de su vanidad, cógenlas aquellos de arriba, que son los contentos y felicidades, y arrójanlas a los de abajo, que son sus contrarios, los pesares y calamidades con todo género de mal: ya está el hombre miserable entre unos, ya entre otros, ya abatido, ya ensalzado; todos le sacuden y le arrojan, hasta que reventado viene a parar entre la azada y la pala, en el lodo y la hediondez de un sepulcro. —¿Quién eres tú, que tanto ves? —¿Quién eres tú, que estás ciego? Fuélele poco a poco introduciendo, ganóle la voluntad para ganarle el entendimiento. Fuele descubriendo Andrenio sus esperanzas y las grandes promesas de valer. Vista la sazón, díjole el viejo: —Ten por cierto que por ese camino jamás

δια να φθάσης να ιδής αυτόν τον βασιλέα, ο οποίος εις άλλο δεν συνίσταται παρά εις την αμάθειαν. Το δε μέσον οπού οι εδικοί του μινίστροι μεταχειρίζονται δια να σε εμβιβάσουσιν εις την παρουσίαν του είναι το να σε τυφλώσουσι πρότερον. Αμή τι θέλεις μοι δώσει αν εγώ σε κάμω να τον ιδής τώρα ευθύς; —Συ με περιπαίζεις -είπεν ο Ανδρόνιος-. —Όχι, -απεκρίθη ο γέρων- ειλικρινώς ομιλώ. Δεν ζητώ όμως άλλο τίποτε να με δώσης παρά μόνον να τον στοχασθής καλώς οπότεν σοι τον δείξω. —Τούτο είναι -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- το αυτό ζήτημά μου. Εν τοσούτῳ, ο Ανδρόνιος, οπού επρόσμενε να εισέλθῃ εις το παλάτιον με το μέσον του γέροντος, εθαύμασε σφόδρα βλέποντας ότι τον μακρύνει από το παλάτιον. Όθεν τον ενόμισεν ως ένα ψεύστην και ηθέλησε να στραφή οπίσω, όμως ο γέρων τον εκράτησε λέγοντας ότι πλαγίως ημπορεί να γνωρίσῃ εκείνον οπού δεν edύνατο να ιδῇ πρόσωπον προς πρόσωπον. —Ας ανεβώμεν -είπεν- επάνω εις αυτόν τον λόφον και θέλομεν ιδῇ πολλά πράγματα. Όταν ανέβησαν, λοιπόν, εις την κορυφήν του λόφου οπού αντίκρυζεν εις τα παράθυρα του Φαλιμόνδου, είπεν ο Ανδρόνιος: —Με φαίνεται να βλέπω καθαρότερα παρά οπού έβλεπον. Και εις τούτον ο γέρων εχάρη επειδή και το παν συνίσταται

¶ par la voye que tu prens que tu parviendras à voir ce Roy, car moins tu en parleras, plus aisément tu le connoîtras ; il ne consiste que dans l'ignorance ; le moyen dont ses Ministres se servent pour te le faire voir, est de t'aveugler auparavant , mais que me donneras-tu si je te le fais voir dès maintenant ? Vous vous moquez de moy , luy répondit Andrenio . Non, je suis toûjours sincere ; hé bien je ne te demande que de le bien considerer quand je te le montreray. C'est, reprit Andrenio, me donner ce que je demande. Cependant Andrenio qui s'attendoit qu'il le fist entrer dans le Palais, fut bien surpris qu'il l'en éloigna; il voulut retourner , prenant alors le vieillard pour un trompeur, mais il le retint en luy disant que ce qu'il étoit impossible de voir face à face , se connoissoit par voye indirecte ; montons sur cette éminence, nous y découvrirons beaucoup de choses. Ils monterent au plus haut vers le côté qui regardoit les fenestres de Falimonde. Estant là, Andrenio dit : il me semble que je vois beaucoup plus clair que je ne voyois . Le vieillard s'en réjouït, parce que tout consiste

¶ Ilegarás a ver este rey, quanto menos hablarle; dependes de su querer, y él nunca querrá: que le va el ser en no ser conocido. El medio que sus ministros toman para que [no] le veas es cegarte; mira tú cuán poco miras. Hagamos una cosa: ¿qué me darás y yo te lo mostraré esta misma tarde? —¿Burlas de mí?— le dijo Andrenio. —No, porque siempre estoy de veras. No quiero otra cosa de ti sino que le mires bien cuando te le mostrare. —Eso es pedirme lo que deseo. Señalaron hora y acudieron puntuales, el uno como deseoso y el otro verdadero; y cuando Andrenio creyó le llevaría a Palacio y le introduciría por el favor o por el secreto, vio que le sacaba fuera, apartándole más. Quiso volverse, pareciéndole mayor embuste éste que todos los pasados. Detúvole el Prudente, diciendo: —Advierte que lo que no se puede ver cara a cara, se procura por indirecta. Subamos a aquella eminencia, que levantados de tierra yo sé que descubriremos mucho. Subieron a lo alto, que caía enfrente de las mismas ventanas de Falimundo. Estando aquí, dijo Andrenio: —Paréceme que veo mucho más que antes. De que se holgó harto el compañero, porque en el ver y conocer consistía

εις το να βλέπωμεν καλώς και να γνωρίσωμεν καλώς. Έβλεπεν ο Ανδρόνιος με προσοχήν εις το παλάτιον δια να θεωρήση κανένα πράγμα, όμως εις μάτην διότι εις τα παράθυρα ήτον κάγκελοι διπλασίως προσηρμοσμένοι. —Δεν πρέπει να κάμωμεν έτζι -είπεν ο γέρων- αλλά το εναντίον. Στρέγον τα οπίσθιά σου, διότι είναι δυνατόν να ιδούμεν καλώς τα πράγματα του κόσμου παρά μόνον βλέποντάς τα εξ όπισθεν. Εν ταυτώ, ο γέρων, εκβαλών το έσοπτρον εκ του κόλπου, δηλονότι εκείνο οπού έλαβε παρά της Αρτεμίας, το έβαλε κατευθείαν προς τα παράθυρα· έπειτα λέγει τω Ανδρονίω: —Βλέπε τώρα, στοχάσου καλώς, θεώρησον, πληροφορήσου εξ ολοκλήρου. Άλλ' ο Ανδρόνιος ετρόμαξε τόσον οπού ολίγον έλειψε να πέση εις λιποθυμίαν. —Τι έχεις, -τον ηρώτησεν ο γέρων- τι βλέπεις; —Άμποτε να μην έβλεπον -απεκρίθη- αυτό οπού βλέπω! Δεν ήθελον να το ιδώ ποτέ ούτε να το πιστεύσω! Βλέπω το πλέον τρομερόν τέρας οπού δεν είδον εν τη ζωή μου! Δεν έχει ούτε κεφαλήν ούτε πόδας, δεν έχει καμίαν αναλογίαν ούτε μέλος οπού να έχη συμμετρίαν με το άλλο! Έχει όνυχας φοβερούς και ακανθώδεις! Δεν ηξεύρω αν είναι θηρίον της ερήμου ή κήτος του ωκεανού όμως φαίνεται να είναι και τα δύο ομού.

¶ à bien voir & à bien connoître. Andrenio regardoit attentivement vers le Palais pour voir s'il n'y découvroit point quelque chose, mais ce fut en vain , car les fenestres avoient des jalousies & étoient à doubles chassiss. Ce n'est pas ainsi qu'il faut faire, luy dit le vieillard , c'est tout au contraire, tournes-y le dos, car on ne sçauroit bien voir les choses du monde qu' en les regardant à rebours. En même tems il tira son miroir de son sein, & l'ayant développé il l'opposa directement aux fenestres; & puis il dit à Andrenio : regarde à present, considere bien, contemple & te satisfais entierement. Mais Andrenio fut tellement saisi, que le cœur luy manqua . Qu'as-tu ? que vois-tu ? luy demanda le vieillard. Je vois ce que je ne voulois point voir ny croire, je vois le plus horrible monstre que j'aye veu de ma vie : il n'a ny pieds ny tête , jamais chose ne fut plus disproportionnée, pas une partie n'a de convenance avec l'autre ; quelles griffes il a ! je ne sçay si c'est chair ou poisson mais il paroît tous les deux ensemble; quelle gueule de loup où jamais verité n'entra ! la chimere n'est qu'une niaiserie en comparaison;

¶ su total remedio. Hacíase ojos Andrenio mirando hacia Palacio por ver si podía brujulear alguna realidad, más en vano, que estaban las ventanas unas con celosías muy espesas y otras con vidrieras. —No ha de ser de ese modo —dijo el viejo—, sino al contrario, volviendo las espaldas, que las cosas del mundo todas se han de mirar al revés para verlas al derecho. Sacó en esto el espejo del seno y, desenvolviéndole de un cendal, púsose delante, encarándole muy bien a las ventanas contrarias de Palacio. —Mire ahora —le dijo—, contempla bien y procura satisfacer tu deseo. ¡Cosa rara y inaudita!, comenzó a espantarse y a temer tanto Andrenio, que casi desmayaba. —¿Qué tienes, qué ves? —le preguntó el anciano. —¡Qué he de ver! Lo que no quisiera ni creyera. Veo un monstruo, el más horrible que vi en mi vida, porque no tiene pies ni cabeza; ¡qué cosa tan desproporcionada, no corresponde parte a parte, ni dice uno con otro en todo él!, ¡qué fieras manos tiene, y cada una de su fiera, ni bien carne ni pescado, y todo lo parece! ¡Qué boca tan de lobo, donde jamás se vio verdad! Es niñería la quimera en su cotejo:

Φαίνεται ωσάν μία συνάθροισις τεράτων! Ας φύγωμεν, σε παρακαλώ, εντεύθεν διότι αποθνήσκω. —Αμή υπεσχέθης -είπεν ο γέρων- να στοχασθής καλώς και πρέπει να σταθής εις την υπόσχεσίν σου. Στοχάσου το πρόσωπόν του οπού κατά πρώτον ευθύς φαίνεται πρόσωπον ανθρώπου όμως, τη αληθεία, είναι της αλώπεκος. Το ήμισυ του σώματός του είναι όφης, στρεβλομένον απαραλλάκτως, τα εντόσθιά του είναι όλα συγκεχυμένα, η ράχης του είναι της καμήλου, έχει μίαν κυρτότητα έμπροσθεν οπού φθάνει έως την ρίνα, το κάτω μέρος είναι της σειρήνος. Δεν ημπορεί να περιπατήσει κατευθείαν, βλέπε πώς υπάγει λοξά· τούτο είναι περιπάτημα ενός αχρείου και ουτιδανού οπού η κλίσις του πάντοτε είναι εις το κακόν. Τας χείρας του τας έχει πάντοτε ανοικτάς, οι πόδες του στρεβλοί και στραγγαλιώδεις, το βλέμα παραβλώψ και άλλο δεν λαλεί διηνεκώς παρά μόνον ψευδολογίας. —Αρκεί πλέον! -είπεν ο Ανδρόνιος-. —Επιθυμούσα -είπεν ο γέρων- να ακολουθήση και εις εσένα εκείνο οπού συνέβη εις άλλους πολλούς, οι οποίοι, αφού είδον αυτόν τον εδικόν σου βασιλεά μίαν και μόνην φοράν, τόσο τον απεστράφησαν οπού, αποφασίσαντες να μην τον ίδωσι πλέον, εστάθησαν αμετάθετοι εις την απόφασιν. —Τοιούτος είναι -είπεν ο Ανδρόνιος- και ο εδικός μου σκοπός! Πλην, σε παρακαλώ, προσέτι να με ειπής τούτο το τέρας,

¶ quel assemblage de monstrositez! ôtez-moy je vous prie de devant luy, car à la fin j'y mourrois. Cependant le prudent guide luy disoit : tiens-moy parole & regarde encore, considere cette mine qui d'abord semble celle d'un homme & qui au fond n'est que celle de Renard; il a la moitié du corps de serpent, tortu de même, les entrailles toutes bouleversées , le dos de chameau, & une bosse par devant qui luy va jusqu'au nez, le bas est de syrene. Il ne sçauroit aller droit, regarde comme il va tout de travers, c'est la demarche d'un lâche, qui n'a que de mauvaises inclinations ; il a les mains toûjours ouvertes, les pieds bots & la veuë de travers, ne disant en tout tems que des faussetez. En voilà assez, dit Andrenio. Il est à souhaiter, reprit le vieillard, qu'il t'arrive comme à beaucoup d'autres, lesquels pour l'avoir veu une seule fois en furent si rebutez, qu'ils ont tenu la resolution qu' ils ont faite de ne le voir jamais. C'est aussi, repliqua Andrenio, tout mon dessein ; cependant faites-moy encore la grace de me dire qui est ce monstre.

¶ ¡qué agregado de monstruosidades! ¡Quita, quítamele [de] delante, que moriré de espanto! Pero el prudente compañero le decía: —Cúmpleme la palabra, nota aquel rostro, que a la primera vista parece verdadero, y no es de hombre, sino de vulpeja; de medio arriba es serpiente; tan torcido tiene el cuerpo y sus entrañas tan revueltas, que basta a revolverlas; el espinazo tiene de camello, y hasta en la nariz tiene corcova; el remate es de sirena, y aun peor, tales son sus dejos. No puede ir derecho; ¿no ves como tuerce el cuello?, anda acorvado, y no de bien inclinado. Las manos tiene gafas, los pies tuertos, la vista atravesada. Y a todo esto, habla en falsete, para no hablar ni proceder bien en cosa alguna. —¡Basta —dijo Andrenio—, que reviento! —Y basta que a ti te sucede lo que a todos los otros —dijo el viejo—, que en viéndole una vez tienen harto, nunca más le pueden ver: eso es lo que yo deseaba. —¿Quién es este monstruo

ποιός είναι; Απεκρίθη ο γέρων: —Αυτός είναι εκείνος οπού κατεστάθη ισχυρότερος εις τον κόσμον. Όλος ο κόσμος τον περιποιείται και τον λατρεύει ακαταπαύστως, πλην κανείς εις το εδικόν του οσπίτιον δεν τον θέλει να κατοικήση αλλά μάλλον εις το οσπίτιον του άλλου. Αυτός είναι ο μέγας κυνηγός του οποίου τας παγίδας και τα δίκτυα δεν δύναται τινάς να αποφύγη. Αυτός είναι ο αυθέντης του ημίσεος χρόνου οπού έρχεται και του ετέρου ημίσεος οπού ακολουθεί, ο ισχυρός μεταξύ εις τους αμαθείς, ο κριτής οπού κράζει εμπρός του όλους εκείνους οπού θέλουσιν να καταδικασθώσιν· αυτός είναι ο οικουμενικός εχθρός ου μόνον των ανθρώπων αλλά και των κτηνών, ορνίθων τε και ιχθύων, ο πολυθρύλητος, ο οικειακός και ο πλέον νεωτερικός, εν ενί λόγῳ, αυτός είναι το Ψεύδος. —Ας φύγωμεν ταχέως εντεύθεν! -είπεν ο Ανδρόνιος-. —Καρτέρησον -απεκρίθη ο γέρων-· πρέπει να γνωρίσης ακόμη και τους συγγενείς του. Και, στρέψας ολίγον το έσοπτρον, τον έκαμε να ιδή μίαν μανιώδη άρπυιαν, μίαν γραίαν πλέον τρομεράν παρά εκείνη η του Σεμπρονίου. —Τι είναι αυτό το κακογραΐδιον; -ηρώτησεν εκείνος-. —Αυτή είναι -απεκρίθη ο γέρων- η μήτηρ αυτού η οποία αυτή τον κυβερνά, αυτή είναι η Συκοφαντία. —Αλίμονον, πώς φαίνεται υπέργηρος και δυσειδής! Έχει

¶ Quel il est, repliqua le vieillard : c'est celuy qui s'est rendu le plus puissant du monde, par la seule chose qui luy manque ; c'est celuy que tout le monde courtise sans cesse , sans néanmoins vouloir qu'il loge en sa maison, mais bien dans celle d'autrui; c'est le grand chasseur dont personne ne peut éviter les filets ny les pieges ; c'est le Seigneur de la moitié de l'année qui vient, & de l'autre moitié qui suit; c'est le puissant parmy les ignorans , le juge par devant lequel appellent tous ceux qui veulent être condamnés ; c'est le Prince Universel non seulement des hommes , mais des bêtes, des oiseaux & des poissons; c'est le fameux, le familier & le plus à la mode ; en un mot , c'est le mensonge. Fuyons , dit Andrenio , sortons d'icy. Attends , répondit le vieillard , il faut que tu connoisse aussi sa parenté ; il tourna un peu le miroir & luy fit voir une furieuse harpie, une vieille plus effroyable que celle de Sempronius . Quelle est cette Megere, demanda-t-il? Celle-là, répondit le vieillard, c'est sa Mere, c'est celle qui le gouverne, c'est l'Imposture. Grand Dieu qu'elle paroît vieille & laide ! Il y a

¶ coronado? —preguntó Andrenio—, ¿quién este espantoso rey? —Éste es —dijo el anciano— aquel tan nombrado y tan desconocido de todos, aquel cuyo es todo el mundo por sola una cosa que le falta; éste es aquel que todos platican y le tratan, y ninguno le quería en su casa, sino en la ajena; éste es aquel gran cazador con una red tan universal que enreda todo el mundo; éste es el señor de la mitad del año, primero, y de la otra mitad después; éste, el poderoso (entre los necios) juez a quien tantos se apelan, condenándose; éste, aquel príncipe universal de todos, no sólo de hombres, pero de las aves, de los peces y de las fieras; éste es, finalmente, el tan famoso, el tan sonado, el tan común Engaño. —No hay más que aguardar —dijo Andrenio—. Vámonos de aquí, que ya estoy más lejos dél cuanto más cerca. —Aguarda —dijo el viejo—, que quiero que conozcas toda su parentela. Ladeó un poco el espejo y apareció una urca más furiosa que la de Orlando, una vieja más embelecadora que la de Sempronio. —¿Quién es esta meguera? —preguntó Andrenio. —Ésta es su madre, la que manda y gobierna; ésta es la Mentira. —¿Qué cosa tan vieja! —Ha muchos

πολλούς χρόνους αφού είναι εις τον κόσμον. Αυτή οπόταν φανή χάνεται, δια τούτο ευθύς στρέφει οπίσω και αναλαμβάνει νέας δυνάμεις. Βλέπε το πλήθος οπού την ακολουθεί! Πιστεύω να είναι όλος ο κόσμος, ακόμη και οι πλέον χρήσιμοι και έγκριτοι, ούτοι οπού είναι οι¹⁶⁶ πλέον εγγύτεροι προς αυτήν. Οι δε δύο νάνοι οπού βλέπεις όπισθέν της είναι οι ειδικόι της υπηρέτες, το Ναι και το Ου. Βλέπε πόσαι προσφοραί, πόσαι απολογίαι, πόσαι τζερεμόνιαι, πόσαι κολακείαι, πόσοι έπαινοι την συντροφεύουσιν! Έβαλεν έπειτα το έσοπτρον από άλλο μέρος και είδε πολύν αριθμόν ανθρώπων οπού ήσαν υπερβολικώς τιμημένοι, αν καλά και ολίγης τιμής άξιοι, οι οποίοι περιεκύκλωσαν μίαν άλλην γραίαν. —Αύτη -είπεν ο γέρων- είναι η μάμμη του, η Αμάθεια. Η άλλη η παρέκει είναι η ειδική του φιλάτη σύζυγος, η Κακοτροπία. Και η άλλη η εκ πλαγίου είναι η αδελφή του, η Αδιακρισία. Τα Κακά είναι ειδικά του τέκνα οπού έχουσι συνακολούθους την Δυστυχίαν, την Δυσθυμίαν, την Αλγηδόνα, την Αισχύνην, την Αμέλειαν, την Απώλειαν, την Σύγχυσιν και την Καταφρόνησιν. Οι δε από το άλλο μέρος ιστάμενοι, ουτοί εισίν οι αυτάδελφοι και πρωτεξάδελφοι αυτού: ο Πονηρός, ο Πανούργος, ο Επίορκος και, άπαξ ειπείν, τα τέκνα του αιώνος τούτου. Είσαι τώρα ευχαριστημένος, Ανδρόνιε; -είπεν ο γέρων-.

---

¹⁶⁶ *or*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ bien des années qu'elle est au monde. Il semble quand se découvre qu'elle péric, c'est pourquoy elle se retourne incontinent, en quoy elle reprend de nouvelles forces. Que de gens qui l'accompagnent! je croy que tout le monde y est, même les plus considerables. Ceux-là en sont les plus proches, & ces deux Nains qui la suivent sont ses menins, le ouy & le non. Que d'offres, que d'excuses, que de complimens, que de flateries & que de loüanges luy tiennent compagnie ! Il mit le miroir d'un autre côté, il y vit un grand nombre de gens fort honorez, quoyque peu honorables, qui entouroient une autre vieille. Celle-la, dit le vieillard, est l'Ignorance sa grand'mere ; l'autre qui est plus en deça, est la Malice sa chere moitié, & à côté c'est la Sotise sa sœur ; les Maux sont ses enfans suivis du Malheur & du Chagrin, de la Honte, du Repentir, de la Perdition, de la Confusion & du Mépris ; ceux qui sont de l'autre côté sont ses freres & ses cousins, le Fripon, le Fourbe, le Parjure, en un mot, les enfans du siècle ; es-tu content Andrenio? luy demanda le vieillard .

¶ años que nació. —¡Qué cosa tan fea! Cuando se descubre, parece que cojea. —Por eso la alcanzan luego. —¡Qué de gente le acompaña! —Todo el mundo. —Y de buen porte. —Ésos son los más allegados. —¿Y aquellos dos enanos? —El Sí y el No, que son sus meninos. —¡Qué de promesas, qué de ofrecimientos, excusas, cumplimientos, favores! Hasta las alabanzas le acompañan. Torció el espejo a un lado y a otro, y descubrieron mucha gente honrada, aunque no de bien: —Aquella es la Ignorancia su abuela; la otra su esposa la Malicia, la Necedad su hermana; aquellos otros sus hijos y hijas, los Males, las Desdichas, el Pesar, la Vergüenza, el Trabajo, el Arrepentimiento, la Perdición, la Confusión y el Desprecio. Todos aquellos que le están al lado, son sus hermanos y primos, el Embuste, el Embeleco y el Enredo, grandes hijos deste siglo y desta era. ¿Estás contento Andrenio? —Le preguntó el viejo.

—Ευχαριστημένος ουδαμώς, -απεκρίθη εκείνος- αλλά της απάτης ηλευθερωμένος, ναι. Ας απέλθωμεν, λοιπόν, εντεύθεν διότι αι στιγμαί με φαίνονται αιώνες. Απεδήμησαν, ουν, εκείθεν και, διελθόντες δια της πύλης του φωτός, εξήλθον ταύτης της Βαβυλώνος. Ο Ανδρόνιος όμως απήρχετο εξ ημισείας ευχαριστημένος, διότι, εν τῷ παρόντι βίῳ, ουδέποτε ευχαριστεῖται ο άνθρωπος εντελώς· το οποίον ο γέρων γνωρίσας, τον ηρώτησε τι θέλει ακόμη; Ο δε απεκρίθη ότι λείπει το ήμισυ της ηδονής του. —Τι πράγμα είναι εκείνο; -εἶπεν ο γέρων-. Συγγενής; Αδελφός; Πατήρ; —Όχι -απεκρίθη· αυτά όλα είναι ολίγον πράγμα· ένας άλλος εγώ, ένας αληθής φίλος. —Έχεις δίκαιον -εἶπεν ο γέρων· το να χάση τινάς ένα φίλον αληθινόν είναι ζημία πολλά μεγάλη και είναι δύσκολον να ευρεθῇ. Εἰπέ μοι όμως, ο φίλος εκείνος είναι διακριτικός άνθρωπος; —Και μάλα! -απεκρίθη ο Ανδρόνιος-. —Αν είναι ἐτζι -εἶπεν ο γέρων- δεν θέλει εἶσθαι χαμένος· αμή δεν ηξεύρεις τίποτε περί αυτού; —Τόσον με εἶπεν -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- ότι ήθελε να υπάγῃ εἰς την κούρτην μιας βασιλίσσης μεγάλης και σοφῆς ονόματι Αρτεμίας. —Λοιπόν, αν είναι φρόνιμος καθώς λέγεις και καθώς το πιστεύω, εκεί θέλει ευρίσκεται ακόμη· και παρηγορήσου, διότι εκεί υπάγομεν. Μάλιστα ότι κανείς δεν δύναται να σε ιατρεύσει εντελώς παρά μόνον ο αἴρ

¶ Pour content, non, mais désabusé, ouy ; allons nous-en donc, car les momens me semblent des siècles. Ils partirent, & passant par la porte de la lumiere, ils sortirent de cette Babilone. Andrenio alloit à demy content, car dans le monde l'on ne l'est jamais entierement . Le vieillard qui s'en apperçevait bien, luy demanda ce qu'il vouloit encore. Il répondit qu'il luy manquoit l'autre moitié de son plaisir . Qui est-ce, un parent , un frere, un pere ? Non, répondit-il, tout cela est peu, c'est un autre moy-même, un véritable amy. Tu as raison , reprit le vieillard, c'est une grande perte que celle d'un bon amy, il est difficile d'en trouver ; mais dy moy : est ce un homme discret ? Ouy , & beaucoup même. Si cela est, il ne se sera pas perdu ; n'as-tu point sçeu ce qu'il est devenu ? Il me dit qu'il alloit à la Cour d'une Reine aussi grande que sage, nommée Artemie . S'il est judicieux comme tu le dis, & comme je le croy, il y sera encore; console-toy, car nous y allons, aussi bien personne ne peut achever ta guerison que l'air

¶ —Contento no, pero desengañado sí. Vamos, que los instantes se me hacen siglos: una misma cosa me es dos veces tormento, primero deseada y después aborrecida. Salieron ya por la puerta de la luz de aquel Babel del Engaño. Iba Andrenio a medio gusto, que nunca llega a ser entero. Examinóle el viejo de su nueva pena, y respondióle: —¿Qué quieres!, que aún no me he hallado todo. —¿Qué te falta? —La mitad. —¿Qué, algún camarada? —Más. —¿Algún hermano? —Aún es poco. —¿Tu padre? —Por ahí, por ahí: un otro yo, que lo es un amigo verdadero. —Tienes razón, mucho has perdido si un amigo perdiste, y será bien dificultoso hallar otro. Pero, dime, ¿era discreto? —Sí, y mucho. —Pues no se habrá perdido para sí. ¿No supiste qué se hizo? —Díjome iba a la corte de una reina, tan sabia como grande, llamada Artemia. —Si era entendido, como dices, yo lo creo, allá habrá aportado. Consuélate, que allá vamos también, que quien te sacó del Engaño ¿dónde te ha de llevar sino al

της κούρτης της ρηθείσης βασιλίσσης. —Ειπέ μοι, λοιπόν, -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος- ποία είναι η έκλαμπρος κυρία οπού λέγεις; —Εικότως την ονομάζεις ‘κυρίαν’ -απεκρίθη ο γέρων- διότι άνευ αυτής καμία κυριότης επί γης δεν είναι αληθινή· δεν έλειψεν ο γέρων να την περιγράψη αρχίζοντας εκ της ευγενούς γεννήσεώς της άχρι των ελαχιστοτέρων αυτής πράξεων. Πολλοί νομίζουνσιν -είπεν- ότι κατέβη εξ αυτού του Ουρανού, αν καλά και άλλοι την λέγουσι ‘θυγατέρα του Καιρού’ και ‘αδελφήν της Πείρας’· άλλοι πάλι διΐσχυρίζονται να την αποδείξωσι θυγατέρα της Ανάγκης και δισεγγόνην της Γαστέρος. Εγώ όμως πιστεύω ότι είναι θυγάτηρ νόμιμος και γνησία του Νοός και της Διακρίσεως. Αυτή δεν είναι παιδίον, επειδή και ήτον γνωστή και σεβασμία εν ταις αυλές των πρωτίστων και μεγίστων αυτοκρατόρων του κόσμου. Παρά τοις Ασσυρίοις και Αιγυπτίοις και Χαλδαίοις ήτον λίαν περισπούδαστος και αξιοσέβαστος, ομοίως και εις τους Αθηναίους, Κορινθίους και Λακεδαίμονας. Μετέπειτα διέβη εις την Ρώμην ομού με το Κράτος πάσης της οικουμένης· οι δε Γότθοι, έθνος βάρβαρον, την κατεφρόνησαν και την εξόρισαν από την επικράτειάν τους. Εστάθη μερικόν καιρόν εν τοις δρυμοίς και, τέλος πάντων, ήθελεν απωλεσθή υπό την τυραννίαν των Σαρακηνών αν ο Μέγας Κάρολος δεν ήθελε την διασώση και την αποκαταστήση εις την προτέραν της

¶ de la Cour de cette Princesse . Quelle est donc, demanda Andrenio, cette illustre Dame ? À bon droit tu la nommes Dame, puisqu'il n'y a point de véritable domination sans elle. Il luy en fit le portrait, depuis sa noble extraction jusques à ses moindres actions; il la faisoit descendre selon la pensée de beaucoup de gens, du Ciel même, quoyque d'autres la fassent fille du Temps & sœur de l'Experience ; il y en a encore qui soutiennent que la Nécessité est sa mere & le Ventre son bisayeul. Pour moy je la croy fille legitime de l'Entendement ; elle n'est point enfant, puisqu'elle étoit connuë & reverée dans la Cour des premiers & des plus grands Monarques du monde. Chez les Assiriens, chez les Egyptiens & chez les Caldéens, elle fut en grande vénération, aussi-bien que chez les Atheniens, à Corinthe, & à Lacedemone ; ensuite elle passa à Rome avec l'Empire de toute la terre, & les Gots Peuples Barbares la mépriserent & la bannirent de leur domination ; elle fut quelque temps aux abois, elle seroit enfin périé sous la tyrannie des Sarrazins, si Charlemagne ne l'eût sauvée & rétablie en sa premiere

¶ Saber?, digo, a la corte de tan discreta reina. —¿Quién es esta gran mujer y tan señora, nombrada en todas partes? —preguntó Andrenio. Y el anciano: —Con razón la llamas señora, que no hay señorío sin saber. Comenzando por su nobilísima prosapia, dícense de ella cosas grandes: aseguran unos que descende del mismo cielo y que salió del cerebro soberano; otros dicen ser hija del Tiempo y de la Observación, hermana de la Experiencia; ni falta quien, por otro extremo, porfia que es hija de la Necesidad, nieta del Vientre; pero yo sé bien que es parto del Entendimiento. Vivió antiguamente (que no es niña, sino muy persona en todo), como tan favorecida de las monarquías, en sus mayores cortes. Comenzó en los asirios, pasó a los egipcios y caldeos, fue muy estimada en Atenas, gran teatro de la Grecia, en Corinto y en Lacedemonia; pasó después a Roma con el imperio, donde, en competencia del valor, la laurearon, cediendo los arneses a las togas. Los godos, gente inculta, la comenzaron a despreciar, desterrándola de todo su distrito; apuróla y aun pretendió acabar con ella la bárbara morisma y húbose de acoger a la famosa tetarquía de Carlo Magno, donde estuvo muy acreditada.

δόξαν. Αλλά την σήμερον έχει την καθέδραν της εις την περίφημον, λαμπράν, μεγάλην και ισχυράν μοναρχίαν της Ισπανίας, της οποίας η έκτασις εις τους δύο Κόσμους αποτελεί, με δίκαιον τίτλον, το αυγούστιον αυτής κέντρον. —Αμή διατί δεν έστησε την καθέδραν της -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος- εν τη περιφανεστάτη βασιλική¹⁶⁷ αυλή ταύτης της μεγάλης βασιλείας, οπού όλα τα έθνη τρέχουσι πανταχόθεν και οπού λάμπει με τον πολύν αριθμόν των περιβλέπτων αυλικών, αλλά κατοικεί εις τούτον τον τόπον μεταξύ χυδαίων ανυποφόρων; Επειδή και αν οι κατοικούντες τας πόλεις είναι ευτυχέστεροι, η ευτυχία τους, κατά αναλογίαν του μεγέθους και της πολυανθρωπότητος της πόλεως, αυξάνει. —Τούτο το κάμνει -απεκρίθη ο γέρων- με το να θέλη να κάμη δικαιοσύνην εις όλα· το οποίον εις τας αυλάς είναι αδύνατον, όπου αυτή έχει τόσον περισσοτέρους εχθρούς όσον αι κακίαί βασιλεύουσιν εκεί πλέον ισχυροτέρως. Έζησεν άλλοτε μεταξύ των αυλικών, όμως είδεν εκεί τους πλέον μεγαλυτέρους διωγμούς και καταδρομές οπού η Κακία, το Ψεύδος και η πολυμήχανος Πανουργία δύνανται να πράξουσιν· εις τρόπον οπού αυτή είναι πληροφορημένη ότι εκεί οπού ευρίσκεται περισσοτέρα αλαζονεία, εκεί είναι περισσοτέρα ανοησία και αμάθεια. Ότι αν εις την κούρτην είναι

---

¹⁶⁷ βασιλική: -κη añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ gloire. Mais elle reside aujourd’huy dans la fameuse, l’illustre, la grande & la puissante Monarchie d’Espagne, dont l’étenduë dans les deux mondes en fait à juste titre l’Auguste Centre. Comment, dit Andrenio, ne fait-elle pas sa residence à la Cour célèbre d’un si grand Royaume, où toutes les Nations accourent de toutes parts, & qui brille par le grand nombre de ses courtisans si polis, & non en ce lieu parmy une canaille insupportable ? car si les habitans des Villes sont plus heureux, leur bonheur augmente à proportion que les Villes sont grandes & plus peuplées. C’est, dit le vieillard, qu’elle veut rendre raison de tout, ce qui n’est pas possible dans les Cours, où elle a d’autant plus d’ennemis que les vices y regnent plus puissamment ; elle a vécu autrefois parmy les courtisans, mais elle y a expérimenté toutes les plus grandes persecutions que la Malice, le Mensonge & l’Artifice peuvent faire souffrir ; ensorte qu’elle est pleinement persuadée que là où se trouve le plus de présomption, il y a le plus de sotise & d’ignorance : que si à la Cour il y a

¶ Mas hoy, a la fama de la mayor, la más dilatada y poderosa monarquía española, que ocupa entrambos mundos, se ha mudado a este augusto centro de su estimación. —¿Cómo no habita en su famosa corte, aplaudida de todas las naciones de tan universal imperio, venerada de sus cultos cortesanos, y no aquí en medio de la intolerable villanía? —replicó Andrenio—; que si son dichosos los que habitan las ciudades, más lo serán ellos cuanto mayores ellas. —Porque quiere probarlo todo —respondió el anciano—. Íbale muy mal en las cortes, donde tiene más enemigos cuanto mayores vicios; vivió ya entre los cortesanos donde experimentó tan a su costa las persecuciones de la infelicidad y de la malicia, la falta de verdad, la sobra de embeleco, y aun averiguó que había allá más necedad cuanto más presumida. Muchas veces la he oído decir que si allí hay

περισσότερος καλλωπισμός, εις το χωρίον είναι περισσοτέρα χρηστότης. Αν εκεί είναι πολλά οφίκια και υπηρεγία, εδώ είναι μάλλον στερεαί ασχολίαι. Εκεί πλείονες ευκαιρίαι, εδώ πλείων καιρός. Εκεί ο καιρός παρέρχεται ανωφελώς, εδώ επωφελώς. Εκεί αποθνήσκουσιν, εδώ ζώσι. —Με όλον τούτο -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- εγώ δεν ηξεύρω ποίον είναι καλύτερον· το ζην μετά των αμαθών αγροδιαίτων ή μετά των αφρόνων αυλικών; Εν τούτῳ, επλησίασαν εις το παλάτιον της Αρτεμίας ένθα υπεδέχθησαν αυτούς με πολλήν περιποίησιν και, αφού έκαμαν αναμεταξύ τους πολλές φιλικάς αποπληρώσεις, υπήγεν ο καθείς να αναπαυθή. Η δε Αρτεμία, προς τιμήν τούτων των δύο νέων προσηλύτων, εδιπλασίασε τα θαύματά της και μάλιστα ένεκεν του Ανδρονίου οπού μάλλον είχε χρείαν τούτων· ο οποίος, εν ολίγῳ καιρῷ, εγνώρισε την προχώρησιν οπού έκαμεν εν τῷ ορθῷ λόγῳ και την ευτυχή διάθεσιν οπού έλαβεν εις το να προχωρήσῃ περαιτέρω. Διελογίσθη τον καρπόν οπού εγέννησεν η καλή συμβουλή και προσεδόκει, λοιπόν, άλλες επωφελείς επιδόσεις και βελτιώσεις δια μέσου της κατηχήσεως και μαθητεύσεως μιας δεσποίνης τόσοσν σοφής και έμφορος· η οποία ηθέλησε πρώτον να τον ακούσῃ να διηγῆται την ιστορίαν της ζωής του και της τύχης του, προβάλλουσα

¶ plus de politesse, au Village il y a plus de bonté ; que si là il y a plus d'emplois, icy il y a plus de solides occupations ; là plus d'occasions, icy plus de tems ; là le tems se passè inutilement, icy l'on en profite ; là on meurt, icy l'on vit. Avec tout cela, repliqua Andrenio, je ne sçay le quel vaut le mieux, ou de vivre avec des paisans ignorans, ou avec des courtisans fous. Cependant ils approcherent du Palais d'Artemie, ils y furent fort bien receûs, & après s'être fait l'un à l'autre beaucoup de complimens & donné beaucoup de marques d'amitié, ils se separerent pour aller se reposer. Artemie pour faire honneur à ses deux nouveaux hôtes redoubla ses miracles , surtout pour Andrenio qui en avoit le plus de besoin ; il s'apperçeut en peu de tems de son progrez dans la raison, & de ses dispositions heureuses pour aller encore plus loin; il jugea du fruit que le bon conseil luy avoit produit & il se promit d'autres avantages, étant instruit par une aussi sçavante & aussi prudente Maitresse que celle là . Elle prit plaisir à luy entendre repeter l'histoire de sa vie & de sa fortune,

¶ más cultura, aquí más bondad, si allí más puestos, aquí más lugar; allí empleos, aquí tiempo; allí se pasa, aquí se logra: y que esto es vivir y aquello acabar. —Con todo eso —replicó Andrenio— yo más quisiera haberlas con bellacos que con tontos; malo es todo, pero de verdad que la necedad es intolerable, y más para entendidos: perdóneme la sabia Artemia. Relumbraba ya su alcázar, cielo equivocado, bordado todo de inscripciones y coronado de vítores. Fueron bien recibidos, con agradecimientos al viejo, y Andrenio con abrazos, asegurándole certezas quien no le regateaba permisiones. Aquí, en honra de sus dos huéspedes, obró Artemia sus más célebres prodigios; y no sólo en los otros, sino en ellos mismos, y más en Andrenio, que necesitaba de sus realces. Viose muy persona en poco tiempo y muy instruido para adelante; que si un buen consejo es bastante para nacer dichosa toda la vida, ¿qué obrarían en él tantos y tan importantes? Comunicáronla su vida y su fortuna, noticia de superior gusto para ella, por lo raro.

αυτῷ πολλές ερωτήσεις δι' ὅσα ευηρεστήθη εἰς τὴν ζωὴν του καὶ εἰς τι ἔμεινεν ευηρεστημένος. Καὶ τελευταῖον τὸν ηρώτησεν τι πράγμα ἔκρινε θαυμαστότερον· ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὡς θέλομεν ἰδῆ ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Ἡθικὴ ἀνατομὴ τοῦ ἀνθρώπου

Οἱ παλαιοὶ παρέδωκαν εἰς τὴν αἰωνιότητα τὸ γνωμικόν του Βίαντος οὐοῦ λέγει ἀρχεσθαι πρὸ πάντων του “γνώθι σαυτόν”, ὅπερ καὶ ἀνέγραψαν γράμμασι χρυσοῖς εἰς τὸ προπύλαιον του βωμοῦ των Δελφῶν. Δὲν εἶναι κανένα πράγμα εἰς τὸν κόσμον οὐοῦ νὰ μὴν ἀφορᾷ πρὸς τὸ ἴδιον τέλος. Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἀπομακρύνει τὸν εαυτόν του τοῦ οικείου του τέλους καταχρώμενος τῷ προνομίῳ τῆς αὐτεξουσιότητος. Αὐτός ἀρχεται ἀπὸ τοῦ μὴ γνῶναι εαυτόν· πῶς δύναται, λοιπόν, νὰ γνωρίσῃ τὰ ἔξω του εαυτοῦ του; Ἐπειτα, πρὸς τι ἤθελε χρησιμεύσῃ τὸ νὰ γνωρίσῃ τὰ ἔξω ὅταν δὲν γνωρίζῃ τὸν εαυτόν του; Ἐκαστον των ἀλόγων παθῶν τὸν κάμνει ὑπόδουλον. Δὲν εὐρίσκεται καμία ἄλλη Σφιγξ σκληροτέρα πρὸς αὐτόν παρὰ ἡ ἀγνοία του εαυτοῦ του, ἐπειδὴ καὶ εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ ὅσα δύναται νὰ γινώσκῃ ἀνευ τῆς εαυτοῦ γνώσεως εἶναι ὡσάν νὰ μὴν ἠξεύρῃ τίποτε. Τοῦτο ὁ Ἀνδρόνιος ἐφάνη νὰ τὸ ἐγνώριζεν ἀπὸ τὰς ἀποκρίσεις οὐοῦ ἔδωκεν τὴν Ἀρτεμίαν.

¶ & à luy faire plusieurs questions sur les goûts qu'il y avoit trouvez, & qui luy en restoient ; enfin, elle luy demanda ce qu'il avoit jugé de plus merveilleux ; il luy répondit, comme on le verra dans le Chapitre suivant.

CHAPITRE IX

Anatomie morale de l'Homme

Les Anciens ont rendu la pensée de Bias éternelle, sur l'obligation qu'ont tous les hommes de commencer avant toutes choses par se connoître eux-mêmes : ils la firent écrire en Lettres d'or sur le Frontispice du Temple de Delphes ; il, n'y a rien dans le monde qui ne tende à sa fin, l'homme seul s'en éloigne abusant du privilège de la liberté, il commence par ne se pas connoître : comment donc comprendre ce qui est hors de luy ? d'ailleurs que luy serviroit-il d'en avoir la connoissance, s'il ne se connoissoit pas luy-même. Chacun de ses vices le rend esclave, il n'y a point de Sphinx qui luy soit plus cruel que l'ignorance de luy même, puisqu'il est vray que tout ce qu'il peut sçavoir sans cela, est comme s'il ne sçavoit rien, Andrenio parut le connoître, par les réponses qu'il fit à Artemie.

¶ Alternó, curiosa, muchas preguntas a Andrenio, haciéndole repetir una y muchas veces aquella su primera admiración cuando salió a ver el mundo, la novedad que le causó este gran teatro del universo. —Una cosa deseo mucho oírte —le dijo a Andrenio— y es, entre tantas maravillas criadas como viste, entre tantos prodigios como admiraste, ¿cuál fue el que más te satisfizo? Lo que respondió Andrenio nos lo diga la otra crisi.

CRISI NONA

Moral anatomía del Hombre

Eternizaron con letras de oro los antiguos en las paredes de Delfos, y mucho más con caracteres de estimación en los ánimos de los sabios, aquel célebre sentimiento de Biante: *Conócete a ti mismo*. Ninguna de todas las cosas criadas yerra su fin, sino el hombre; él sólo desatina, ocasionándole este achaque la misma nobleza de su albedrío. Y quien comienza ignorándose, mal podrá conocer las demás cosas. Pero ¿de qué sirve conocerlo todo, si a si mismo no se conoce? Tantas veces degenera en esclavo de sus esclavos cuantas se rinde a los vicios. No hay salteadora Esfinge que así oprima al viandante (digno viviente) como la ignorancia de sí, que en muchos se condena estupidez, pues ni aun saben que no saben, ni advierten que no advierten. De esta común necedad pareció excepción Andrenio cuando así respondió a la curiosa Artemia:

—Αναμεταξύ εις όλα τα θαύματα οπού είδον -είπεν ο ρηθείς- και εις όλα τα έργα της Φύσεως οπού εθαύμασα, ουδέν άλλο με έθελξε τόσον όσον ο σχηματισμός και η κατασκευή του ανθρώπου· και όσον γνωρίζω τον εμαυτόν μου τόσον μάλλον θαυμάζω. —Τούτο αυτό είναι -απεκρίθη η Αρτεμία- οπού παρατήρησεν ένας σοφός και εξαίρετος νους, λέγοντας ότι από όλα τα θαυμαστά οπού δια τον άνθρωπον εκτίσθησαν ο άνθρωπος είναι το θαυμαστότερον. Εις τούτο και μόνον όλοι οι διάφοροι παλαιοί φιλόσοφοι ευρέθησαν σύμφωνοι, εις τρόπον οπού αν δια τον άνθρωπον οι λίθοι εγένοντο τόσον πολύτιμοι, τα άνθη τόσον εύμορφα και οι αστέρες τόσον λαμπροί και φωταυγείς, έπεται, με λόγον ορθόν, ότι ο άνθρωπος δια τον οποίον διορίσθησαν να είναι πλέον τελειότερος. Αυτός είναι το ευγενέστερον πάντων των κτισμάτων και ο επίγειος μονάρχης της μεγάλης ταύτης βασιλείας του κόσμου· η γη είναι εις αυτόν υποτεταγμένη και ο Ουρανός τον προσμένει, αυτός ηπλάσθη υπό του Θεού ένεκεν αυτού του Θεού. —Εγώ εγνώρισα ταύτην την τάξιν -είπεν ο Ανδρόνιος- ευθύς οπού άρχισα να γνωρίσω τον εμαυτόν μου, όμως με μίαν γνώσιν λίαν διαφέρουσιν από αυτήν οπού έχω κατά το παρόν. Το πρώτον πράγμα οπού εθαύμασα ήτον η διάθεσις πάντων των μελών του σώματός μου, το οποίον δεν κλίνει ούτε από το έν μέρος ούτε από το άλλο.

¶ Parmi toutes les merveilles que j'ay veuës, luy dit-il, & tous les ouvrages que j'ay admirez dans la Nature, nul ne m'a tant charmé que la forme & la structure de l'homme; plus je me connois, plus je m'admire. C'est, luy dit Artemie, ce que le plus excellent de tous les genies a si sagement observé, en disant que de toutes les merveilles créés pour l'homme, l'homme en étoit la plus grande; c'est le seul point où tous les differens Philosophes de l'antiquité se sont trouvez d'accord: de sorte que si pour l'homme les pierres ont été faites si précieuses, les fleurs si belles & les étoiles si brillantes; la raison veut que l'homme pour qui elles sont destinées sois encore plus parfait: c'est la plus noble de toutes les créatures, & le monarque de ce grand Empire du monde, la terre luy est sujette, & le Ciel l'attend, il a été formé de Dieu, pour Dieu même. Je reconnoissois cet ordre, reprit Andrenio, dès que j'ay commencé à me connoître, mais j'en avois une connoissance bien differente de celle que j'en ay maintenant: la premiere chose que j'admiray, fut la disposition de toutes les parties de mon corps qui ne penche n'y d'un côté n'y d'autre;

¶ —Entre tanta maravilla como vi, entre tanto empleo como aquel día logré, el que más me satisfizo (dígolo con recelo, pero con verdad) fui yo mismo, que cuanto más me reconocía más me admiraba. —Eso era lo que yo deseaba oírte —aplaudí Artemia—, y así lo ponderó el augustísimo de los ingenios cuando dijo que entre todas las maravillas criadas para el hombre, el mismo hombre fue la mayor de todas. Así también lo generaliza el príncipe de los filósofos en su tan asentada máxima que siempre es más aquello por quien otro es tal. De modo que si para el hombre fueron criadas tan preciosas las piedras, tan hermosas las flores y tan brillantes las estrellas, mucho más lo es el mismo hombre para quien fueron destinadas: él es la criatura más noble de cuantas vemos, monarca en este gran palacio del mundo, con posesión de la tierra y con expectativa del cielo, criado de Dios, por Dios y para Dios. —A los principios —proseguía Andrenio— rudamente me reconocía, pero cuando pude verme a toda luz y por extraña suerte acabé de contemplarme en los reflejos de una fuente, cuando advertí era yo mismo el que creí otro, no podré explicarte la admiración y gusto que allí tuve: remirábame, no tanto necio, cuanto contemplativo. Lo primero que observé fue esta disposición de todo el cuerpo, tan derecha, sin que tuerza a un lado ni a otro.

—Το αίτιον είναι -απεκρίθη η Αρτεμία- ότι ο άνθρωπος έστοντας και να επλάσθη δια τον Ουρανόν πρέπει να αυξάνη προς τον Ουρανόν· και ότι η ευθύτης της ψυχής να συμφωνή με την ορθότητα του σώματος, εις τρόπον οπού εκείνο οπού λείπεται εις το έν μέρος είναι, πολλάκις, ελάττωμα εις το άλλο. —Όθεν προέρχεται -είπεν ο Κριτίλος- όταν το σώμα δυσειδές η γνώμη να είναι διεστραμένη. Και οι κυρτοί και καμπύλοι άνθρωποι και οι χωλεύοντες να είναι στρεβλοί και κατά τα ήθη· και εκείνοι οπού έχουσιν οφθαλμούς τεθολωμένους και αμβλυωπούσι συνηθίζουν να είναι τυφλοί εις τα πάθη τους. Όπως όμως και αν είναι, ημείς δεν ευσπλαγχνιζόμεθα τους αληθινούς τυφλούς ούτε αγαπώμεν εκείνους οπού βλέπουσι κατευθείαν. Οι άνθρωποι οπού δεν έχουσιν ευθύτητα είναι υποκείμενοι εις το να προσκόπτουσιν εν τη οδώ της αρετής και πολλάκις να καταφέρονται από ύψους εις βάθος καθελκόμενοι υπό του βάρους των οικείων αισθήσεων. Με όλον τούτο, υπερισχύει το λογικόν εις όλους εκείνους οπού θέλουν να το ακροασθώσι και ακολούθως ψεύδεται η σκαιά φυσιογνωμοσύνη. —Η κεφαλή -είπεν ο Ανδρόνιος- είναι το παλάτιον της ψυχής και ο θρόνος εξ ου εκπορεύεται η δύναμις αυτής. —Αληθώς λέγεις -απεκρίθη η Αρτεμία·· διότι καθώς ο Θεός, αν καλά και πανταχού παρών και τα πάντα πληρών,

¶ la raison en est, dit Artemie, que l'homme étant créé pour le Ciel, il faut qu'il croisse vers le Ciel, & que la rectitude de l'ame réponde à celle du corps, en sorte que ce qui manque à l'un est souvent un deffaut pour l'autre : de là vient, dit Critile, que quand le corps est difforme, l'intention est tortuë; que les personnes boffuës ou boiteuses, n'ont point les manieres franches; que ceux qui ont les yeux chargez & troublez, ont accoûtumé de s'aveugler de leurs passions; quoy qu'il en sois, il est certain que nous n'en avons pas tant de pitié que des véritables aveugles, & que nous n'aimons pas ceux qui ne regardent pas droit : les hommes qui n'ont point de droiture, sont sujets à broncher dans le chemin de la vertu, & souvent à rouler du haut en bas entraînez par le poids de leurs sensualitez; néanmoins la raison prévaut en tous ceux qui veulent l'écouter, elle fait dementir ces sinistres presages. La tête, dit Andrenio, est le Palais de l'ame, & le Trône d'où s'émane sa puissance: tu as raison, repartit Artemie, car comme Dieu encore qu'il sois par tout,

¶ —Fue el hombre —dijo Artemia— criado para el cielo, y así, crece hacia allá; y en esa material rectitud del cuerpo está simbolizada la del ánimo, con tal correspondencia, que al que le faltó por desgracia la primera sucede con mayor faltarle la segunda. —Es así —dijo Critilo—, donde quiera que hallamos corvada la disposición recelamos también torcida la intención; en descubriendo enseñadas en el cuerpo, tememos haya dobleces en el ánimo; el otro a quien se le anubló alguno de los ojos, también suele cegarse de pasión, y lo que es digno de más reparo, que no les tenemos lástima como a los ciegos, sino recelo de que no miran derecho; los cojos suelen tropezar en el camino de la virtud, y aun echarse a rodar, cojeando la voluntad en los afectos, faltan los mancos en la perfección de las obras, en hacer bien a los demás. Pero la razón, en los varones sabios, corrige todos estos pronósticos siniestros. —La cabeza —dijo Andrenio— llamo yo, no sé si me engaño, alcázar del alma, corte de sus potencias. —Tienes razón —confirmó Artemia—, que así como Dios, aunque asiste en todas partes,

έχει κατ' εξοχήν την κατοικίαν του εις τον Ουρανόν οπού το μεγαλείον της αυτού θεότητος είναι ωσάν εις το ίδιον κέντρον, τον αυτόν τρόπον και η ψυχή κατοικεί εν τη κεφαλή οπού είναι τύπος της ουρανίου Σφαίρας. Και όποιος θέλει να ιδή την ψυχήν, ας την ερευνήση εν τοις οφθαλμοίς· όποιος θέλει να την καταλάβη, ας την παρατηρήση εν τῷ στόματι και όποιος θέλει να ομιλήση προς αυτήν, ας στραφή προς τα ὦτα. Η κεφαλή κατέχει τον υψηλότερον τόπον δια να επιβλέπη καλύτερα και να προστάττη καλύτερα. —Εγώ παρετήρησα προ πολλού -είπεν ο Κριτίλος- ότι τα μέλη της αριστοκρατίας του σώματος του ανθρώπου είναι τόσον πολυάριθμα οπού μόνον τα οστέα εξισούνται με τας ημέρας του ενιαυτού κατά τον αριθμόν· και αυτά όλα με τόσην τάξιν και συναρμολογίαν¹⁶⁸ οπού δεν είναι ουδέ έν λεπτόν κερμάτιον να μην είναι αναγκαίον και να μην έχη την εδικήν του υπουργίαν. Μετρούνται πέντε αισθήσεις, τέσσαρες ποιότητες [χυμών]¹⁶⁹ και τρεις δυνάμεις, τα οποία όλα αναφέρονται εις την ενότητα μιας κεφαλής οπού είναι χαρακτήρ εκείνου του 'πρώτου κινητού' προς το οποίον τα πάντα αφορώσι και εξήρτηνται εξ αυτού απολελυμένως. —Ο νους -είπεν η Αρτεμία- κατέχει τον καθαρότερον και υψηλότερον τόπον· τούτο το πρωτείον ανήκει εις αυτόν δια τα πρωτοτόκια οπού έχει μεταξύ των ψυχικών δυνάμεων. Αυτός είναι ο βασιλεύς και ο κύριος των πράξεων της ζωής·

¹⁶⁸ *συναρμολογίαν*: *συναρμογία* en el manuscrito.

¹⁶⁹ *χυμών*: añadido el genitivo "χυμών" -"d'humeurs" en el texto francés y "humores" en el español- para facilitar la comprensión de la frase corrigiendo el descuido.

¶ fait néanmoins sa principale demeure dans le Ciel, où sa grandeur est comme en son centre, de même l'ame reside dans la tête, figure des Globes celestes; qui voudra voir l'ame la cherche dans les yeux, qui voudra l'entendre, l'observe à la bouche, & qui voudra luy parler se tourne vers les oreilles; la tête occupe le lieu le plus éminent, afin de mieux concevoir & de mieux commander. J'ay, dit Critile, déjà remarqué que les parties de la *republique* du corps humain sont en si grand nombre, que les os seuls sont en même quantité que les jours dans l'année, & tout cela avec tant d'ordre & d'harmonie, qu'il n'y en a pas une piece qui ne sois nécessaire, & qui n'ait son employ. L'on compte cinq sens, quatre fortes d'humeurs, trois puissances, & deux yeux, qui tous, se reduisent à l'unité d'une tête; portrait de ce premier & divin mobile, auquel toutes choses tiennent & aboutissent par une dépendance absoluë. L'Entendement, dit Artemie, occupe le plus pur, & le plus sublime lieu, cet avantage luy appartient par droit d'aïnesse dans les puissances de l'ame ; c'est le Roy & le Seigneur des actions de la vie,

¶ pero con especialidad en el cielo, donde se permite su grandeza, así el alma se ostenta en este puesto superior, retrato de los celestes orbes. Quien quisiere verla búsquela en los ojos; quien oírla, en la boca; y quien hablarla, en los oídos. Está la cabeza en el más eminente lugar, ya por autoridad, ya por oficio, porque mejor perciba y mande. —Y aquí he notado yo con especial atención —dijo Critilo— que aunque las partes desta gran república del cuerpo son tantas, que solos los huesos llenan los días del año, y esta numerosidad, con tal armonía que no hay número que no se emplee en ellas, como, digamos, cinco son los sentidos, cuatro los humores, tres las potencias, dos los ojos: todas vienen a reducirse a la unidad de una cabeza, retrato de aquel primer móvil divino a quien viene a reducirse por sus gradas toda esta universal dependencia. —Ocupa el entendimiento —dijo Artemia— el más puro y sublime retrete, que aun en lo material fue aventajado como mayorazgo de las potencias, rey y señor de las acciones de la vida,

αυτός ανυψούται, εισδύει εις τα βάθη, λεπτολογεί, κάμνει συλλογισμόν, στοχάζεται, εννοεί και καταλαμβάνει. Έστησε τον θρόνον του εις ένα σμάλτον λευκότητος, χρώματος ιδίου της ψυχής, και αποστρέφεται πάσαν σκοτίαν. Αι δυνάμεις αυτού είναι πάντοτε απλαί και πραείς και άλλο δεν ενεργούσι παρά αθωότητα, μετριότητα και φρόνησιν. Η μνήμη καταγίνεται εις το παρελθόν, δια τούτο παρέπεται μετά τον νουν· αυτή δεν χάνει [tachón]¹⁷⁰ από την όρασίν της το προγεγονός, διαφυλάττουσα εκείνα οπού ημείς ρίπτωμεν όπισθεν ημών και προλαμβάνουσα ακόμη την χρείαν οπού έχομεν εκ των παρωχημένων δια να μας κάμη φρονιμωτέρους. Αι τρίχες φαίνεται να είναι μάλλον προς καλλωπισμόν ή δι' ανάγκην, αύται όμως είναι αι ρίζαι του ανθρωπίνου δένδρου· και είναι εις το υψηλόν μέρος, εξεναντίας των φυτών οπού έχουσι τας ρίζας υποκάτωθεν, επειδή και αι τρίχες πρέπει να ανατείνονται και να ενδυναμούνται προς τον Ουρανόν εις τον οποίον μόνον πρέπει να προσάπτονται και να εξαπλούνται. Χρησιμεύουσιν ακόμη και εις διάκρισιν ηλικίας, μεταβάλλουσαι χρώμα κατά αναλογίαν οπού ο άνθρωπος γηράσκει. Το μέτωπον είναι ουρανός του νοός, ποτέ μεν συννεφής ποτέ δε γαληνιαίος κατά τα διάφορα πάθη της ψυχής. Εκεί τα εγκλήματα ευρίσκουσι την εντροπήν, και τα ελαττώ-

¹⁷⁰ Se entrevé: “την”.

¶ il éleve, il pénètre, il subtilise, il raisonne, il entend & confidere; il a éably son trône dans un émail de blancheur, couleur propre de l'ame, il abhorre toute obscurité, ses affections sont simples & douces, & n'operent qu'innocence, moderation, & prudence; la memoire s'attache au passé c'est pourquoy elle ne va qu' après l'entendement, elle ne perd point de veuë, ce qui a été, elle conserve ce que nous jettons pour ainsi dire derriere nous, elle previent même le besoin que nous en avons, & se transforme en Janus à deux visages, afin de nous rendre plus prudents. Les cheveux semblent plutôt être pour l'ornement que pour la nécessité; ce sont cependant, les racines de cet arbre humain: elles sont en haut, au contraire des plantes, c'est qu'elles doivent tendre & se fortifier vers le Ciel, c'est-là uniquement où elles doivent s'attacher. Ils servent de distinction aux âges par leur couleur, ils en changent à mesure que l'homme vieillit; le front est le Ciel de l'esprit, tantôt couvert tantôt serain, selon les différentes passions de l'ame; c'est-là où les crimes trouvent la honte, où les fautes

¶ que allí se remonta, alcanza, penetra, sutaliza, discurre, atiende y entiende. Estableció su trono en una ilesa candidez, librea propia del alma, extrañando toda oscuridad en el concepto y toda mancha en el afecto, masa suave y flexible, apoyando dotes de docilidad, moderación y prudencia. La memoria atiende a lo pasado y así se hizo tan atrás cuando el entendimiento adelante; no pierde de vista lo que fue, y porque echamos comúnmente atrás lo que más nos importa, previno este descuido haciendo Jano a todo cuerdo. —Los cabellos me parecieron más para el ornato que para la necesidad —ponderó Andrenio. —Son raíces deste humano árbol —dijo Artemia—: arráiganle en el cielo y llévanle allá de un cabello; allí han de estar sus cuidados y de allá ha de recibir el sustancial sustento. Son librea de las edades por lo que tienen de adorno, variando con los colores los afectos. Es la frente cielo del ánimo, ya encapotado, ya sereno, plaza de los sentimientos; allí salen a la vergüenza los delitos, sobran las faltas

-ματα εκεί εντυπούσι τα ίχνη αυτών, και τα πάθη εκεί εμφανίζονται. Ο θυμός φαίνεται όταν είναι ανατεταμένον το μέτωπον, η δε λύπη όταν είναι συνεσταλμένον· ο φόβος εκ της ωχριάσεως, η εντροπή εκ της ερυθριάσεως, η πονηρία εκ της ρυτιδώσεως, η ευθύτης εκ της λευκότητος και η αναισχυντία εκ της τραχύτητος. —Εκείνο οπού προσέτι θαυμάζω -είπεν ο Ανδρόνιος- εν τούτῳ τῷ τεχνικοτάτῳ έργῳ του Δημιουργού είναι οι οφθαλμοί. —Ἡξεύρεις -απεκρίθη ο Κριτίλος- ο Γαληνός, εκείνος ο λαμπρός φίλος της Φύσεως και της Υγιείας, πώς τους ονόμαζε; “Τα θεία μέλη του ανθρώπου”. Τη αληθεία, φαίνεται να λάμπη εν τοις οφθαλμοίς κάποια χάρις μεγαλοπρεπείας και θειότητος οπού επιφέρει λογισμόν ευλαβείας και σεβάσματος. Αυτοί ενεργούσι με μίαν ενέργειαν τόσοσιν εκτεταμένην και απολελυμένην οπού φαίνεται να έχωσι μίαν δύναμιν υπερτάτην, η οποία προξενεί εν τη ψυχῇ τόσοσιν διάφορα αποτελέσματα όσων αυτοί προσβάλλουσι διαφόρως εις τα αντικείμενα. Αυτοί είναι παρόντες εις όλα τα υπό την όρασιν, δια το όποίον ημπορούμεν να ειπούμεν ότι πλησιάζουσιν εις το επ’ άπειρον διατρέχοντες, εν μία ριπή¹⁷¹, όλον το ημισφαίριον. —Με όλον τούτο, -είπεν ο Ανδρόνιος- εγώ στοχάζομαι ότι αν καλά και οι οφθαλμοί να βλέπωσι τα πάντα πλην δεν δύνανται να ιδωσι

¹⁷¹ ριπή: ροπή en el manuscrito.

¶ imprimant leurs traces , & où les passions se montrent; la colere s’y voit quand il est retiré, la tristesse quand il est abatu, la crainte par la pâleur, la pudeur par le rouge, la fourberie par les rides, la franchise par la candeur, & l’effronterie par la fermeté. Ce qui m’étonne encore, dit Andrenio, dans cet artificieux ouvrage de l’homme, ce sont les yeux. Sçachez, luy répondit Critile, comment Galien cet illustre amy de la Nature & de la santé les majesté & de divinité, qui emporte un sentiment de vénération ; Ils operent avec une action si étenduë, & si absoluë, qu’ils semblent posséder une souveraine puissance, qui produit dans l’ame autant d’effets differens qu’ils s’attachent differemment aux objets: ils sont presens à tout; en quoy l’on peut dire qu’ils approchent de l’immensité, parcourant dans un instant tout l’hemisphere. Avec tout cela, continua Andrenio, je fis réflexion sur une chose, qui est, qu’encore qu’ils voyent tout, ils ne sçauroient se voir

¶ y placéanse las pasiones, en lo estirado la ira, en lo caído la tristeza, en lo pálido el temor, en lo rojo la vergüenza, la doblez en las arrugas y la candidez en lo terso, la desvergüenza en lo liso y la capacidad en lo espacioso. —Pero los que a mí —dijo Andrenio— más me llenaron en esta artificiosa fábrica del hombre fueron los ojos. —¿Sabes —dijo Critilo— cómo los llamó aquel grande restaurador de la salud, entretenedor de la vida, indagador de la naturaleza, Galeno? —¿Cómo? —Miembros divinos, que fue bien dicho, porque si bien se nota, ellos se revisten de una majestuosa divinidad que infunde veneración, obran con una cierta universalidad que parece omnipotencia, produciendo en el alma todas cuantas cosas hay en imágenes y especies, asisten en todas partes remedando inmensidad, señoreando en un instante todo el hemisferio. —Con todo, reparé yo mucho en una cosa —dijo Andrenio— y es que, aunque todo lo ven, no se ven

τον εαυτόν τους ούτε να γνωρίσωσι την ελαχιστοτέραν κηλίδα οπού λίαν συχνάκις τους εκτυφλοί· και είναι παρόμοιοι κατά τούτο με τους αμαθείς, οίτινες θεωρούσιν όλα τα γινόμενα εν ταις οικίαις των άλλων και εις τα εδικά των οσπίτια δεν βλέπουσι τίποτε. Φαίνεται μοι να ήτον αναγκαιότατον εις τον άνθρωπον το να δύναται να βλέπη τον εαυτόν του, είτε δια να συσκιάζη και να μετριάξη τα πάθη του είτε και δια να θεραπεύη τα ελαττώματα του προσώπου του. —Αληθώς, -απεκρίθη η Αρτεμία- μέγα όφελος ήθελεν ήσθαι εις ένα θυμώδη αν ήμπορούσε να ιδή την πρόσοψιν οπού κάμει όταν κυριεύεται· πρώτος αυτός ήθελε φοβηθή. Ομοίως και εις ένα ερωτομανή το να ιδή τα αηδή και γυναικοπρεπή κινήματα οπού κάμνει. Φαίνεται όμως ότι η Φύσις, σοφωτέρα από ημάς, επρόβλεψεν εις τούτο άτοπα μεγαλύτερα· και εφοβήθη αναμφιβόλως ότι οι ολιγόφρονες να μη γίνωσιν ερασταί του εαυτού των όσον και αν είναι δυσειδείς και οι καταγινόμενοι πάντοτε εις το να βλέπουσι τον εαυτόν τους να μην είναι ικανοί να ιδωσιν άλλο πράγμα. Όθεν εσυγχώρησε μόνον το να βλέπωμεν πρώτον τας χείρας μας πριν να ιδώμεν αλλαχόθι, δια να μας κάμη να ενθυμούμεθα το χρέος οπού έχομεν να κοπιάζομεν και να εργαζόμεθα, και δια να μας διδάξη ότι τα εδικά μας έργα πρέπει να

¶ eux-mêmes, ny s'appercevoir de la moindre tache, qui très souvent les aveugle; ils sont en cela semblables aux ignorans, qui voyent tout ce qui se fait dans les maisons d'autrui, & qui ne voyent rien chez eux; il me semble, ajoûtait-il, que ç' auroit été une chose fort nécessaire à l'homme de pouvoir se regarder luy-même, sois pour se tenir plus proprement, sois pour mieux cacher & moderer ses passions, ou pour remedier aux deffauts de sa personne. En effet, dit Artemie, ce seroit un grand avantage à un furieux, s'il pouvoit voir la mine qu'il fait, il en auroit peur le premier, de même qu'au dameret, de voir ses gestes fades & effeminez: il y a néanmoins apparence que la Nature plus sage que nous, en a preveu de plus grands inconveniens; elle a craint, sans doute que les fats ne devinssent amoureux d'eux-mêmes, quelque laids qu'ils fussent, & que toujours occupez à se contempler, ils ne fussent pas capables de regarder autre chose: elle a seulement permis qu'on se vît premierement les mains avant que de regarder ailleurs, afin de nous faire ressouvenir de l'obligation que nous avons de travailler, & nous apprendre que nos actions doivent

¶ a sí mismos, ni aun las vigas que suelen estar en ellos, condición propia de necios: ver todo lo que pasa en las casas ajenas, ciegos para las propias. Y no fuera poca conveniencia que el hombre se mirara a sí mismo, ya para que se temiera y moderara sus pasiones, ya para que reparara sus fealdades. —Gran cosa fuera —dijo Artemia— que el colérico viera su horrible ceño y se espantara de sí mismo, que un melindroso y un adamado vieran sus afeminados gestillos, y se correrían el altivo con todos los demás necios. Pero atendió la cauta naturaleza a evitar mayores inconvenientes en el verse: temióle necio, no se enamorara de sí (aun el más monstruo) y, todo ocupado en verse, ninguna otra cosa mirara. Basta que se mire a las manos antes que le miren otros, remire sus obras, que es preciso, y atienda a sus acciones, que sean tan muchas como perfectas;

είναι εις τον εμαυτόν μας έσοπτρα πιστότερα. Μετά ταύτα, ηθέλησε να μας κάμη να βλέπωμεν τους πόδας μας προς διόρθωσιν της ματαιοφροσύνης μας, δια να στοχαζώμεθα πού πατούμεν και προς ποίον μέρος τους στρέφομεν. —Φαίνεται μοι -είπεν ο Ανδρόνιος- ότι εις το να βλέπωμεν τοσαύτα πράγματα δύο οφθαλμοί δεν είναι ικανοί, και μάλιστα όντες τόσον¹⁷² εγγύς ο ένας του άλλου. Και επειδή οι οφθαλμοί είναι αναγκαιότατα σκεύη τούτου του εμψυχωμένου οσπιτίου έπρεπε να είναι περισσότεροι. Και αν η συμμετρία και η κράσις δεν δέχεται παρά μόνον δύο, έπρεπε τουλάχιστον να είναι δύο έμπροσθεν και δύο όπισθεν δια να βλέπωμεν, εν ταυτώ, από κάθε μέρος. —Αυτός ο διαλογισμός -απεκρίθη ο Κριτίλος- έφερεν εις την μνήμην μου¹⁷³ μερικούς οι οποίοι εκατηγόρουν της Φύσεως την απροσεξίαν, πλάττοντες εις την φαντασίαν τους ένα άνθρωπον τέλειον κατά την εδικήν τους αρέσκειαν αποδίδοντες αυτώ διπλασίαν όρασιν. Τουτέστι δύο πρόσωπα και τέσσαρας οφθαλμούς, προσπεφυκότες εις τέσσερα μέρη και υπεράνω των ωτίων, λίαν ανοικτούς και λίαν μεγάλους, δια να βλέπη καλύτερα εκείνο οπού πλησιάζει εις αυτόν και να μην εμπέση εις τας παγίδας οπού τον επιβουλεύονται από όλα τα μέρη. Επειδή και είναι βέβαιον ότι κατ' έλλειψιν του βλέπειν καλώς, οι πλέον επιτήδαιοι απόλλυνται καθ' εκάστην. Αμή οι ρηθέντες

¹⁷² *τόσον*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¹⁷³ *μου*: *του* en el manuscrito.

¶ être nos plus fideles miroirs; ensuite elle a voulu nous faire voir nos pieds, remede à nôtre vanité, afin aussi que nous prissions garde où nous les mettons, & de quel côté nous les tournons. Il me semble, reprit Andrenio, que pour voir tant de choses, deux yeux ne sont pas suffi sans, sur tout étant si proche l'un de l'autre. Comme c'est un meuble infiniment nécessaire, il ne pouvoit y en avoir trop dans ce Palais animé; en tout cas, & si la simetrie n'en pouvoit souffrir que deux, il falloit du moins en mettre un par devant, & l'autre par derriere, afin de voir de tous les côtez en même tems. Cette pensée, reprit Critile, me fait souvenir de quelques-uns qui blâmoient la Nature de son peu d'attention; ils feignoient un homme parfait à leur goût à qui ils donnoient une double veuë, c'est-à-dire deux visages & quatre yeux, placez de tous les côtez & au deffus des oreilles, fort ouverts, & fort grands, afin de mieux voir ce qui les approche, & de ne pas tomber dans les pieges qu'on luy tend de toutes parts, étant certain que faute de bien voir, les plus habiles perissent tous les jours; mais ils ne sçavoient

¶ mírese también a los pies, hollando su vanidad, y sepa dónde los pone y dónde los tiene, vea en qué pasos anda, que eso es tener ojos. —Así es —replicó Andrenio—, mas para tanto ver, poco parecen dos ojos, y esos tan juntos; de una alhaja tan preciosa lleno había de estar todo este animado palacio. Pero ya que hayan de ser dos no mas, pudiéranse repartir, y que uno estuviera delante para ver lo que viene y el otro atrás para lo que queda: con eso, nunca perdieran de vista las cosas. —Ya algunos —respondió Critilo— arguyeron a la naturaleza de tan imaginario descuido y aun fingieron un hombre, a su parecer muy perfecto, con la vista duplicada; y no servía sino de ser hombre de dos caras, doblado más que duplicado. Yo, si hubiera de añadir ojos, antes los pusiera a los lados, encima de los oídos, y muy abiertos, para que viera quién se le pone al lado, quién se le entremete a amigo; y con eso, no parecieran tantos de aquel mortal achaque del costado, viera el hombre con quién habla, con quién se ladea, que es uno de los más importantes puntos de la vida, y vale más estar solo que mal aconsejado.

κατηγοροι της Φύσεως δεν ήξευρον ότι δύο οφθαλμοί καλώς μεταχειριζόμενοι είναι αρκετοί, διότι βλέπουσι και κατευθείαν και πλαγίως· και όσον ολίγον προσέχει ο άνθρωπος και στρέφει την κεφαλήν του, με μίαν βολήν του βλέμματος κατανοεί όλα τα όπισθεν. Όπως και αν είναι, αυτή η κατασκευή είναι βελτίστη· μάλιστα ότι οι άνθρωποι πρέπει να βλέπουσι πάντοτε εμπρός και να ατενίζουνσιν εις τα υψηλά, και αν ήτον κατά άλλον τρόπον η κατασκευή των ανθρώπων ώστε να δύνανται να βλέπουσι εκάτερος ξεχωριστά και διαφόρως εις τον αυτόν καιρόν, συνέβαινεν όταν ατενίζη ο ένας εις τον ουρανόν ο άλλος να βλέπη κάτω εις την γην. —Εγώ παρατήρησα -είπεν ο Ανδρόνιος- και άλλο πράγμα: την δύναμιν του κλαίειν. Φαίνεται μοι να είναι σημείον μεγάλης αδυναμίας, επειδή τα δάκρυα αντί να ελαφρώνουσι το κακόν το αυξάνουσι. Καλύτερον είναι το γελαστικόν, και το να γελώμεν εις όλα¹⁷⁴ όχι μόνον ότι είναι ευλογότερον αλλά και ενδοξότερον. —Σύμφημι -είπεν η Αρτεμία-· αλλ' επειδή οι οφθαλμοί είναι οι πρώτοι οπού βλέπουσι τα κακά, είναι ομοίως πρώτοι εις το να κλαίουσιν δι' αυτά. Και συμβαίνει πολλάκις εκείνοι οπού δεν τα βλέπουσι να μη τα πιστεύουσιν, είναι όμως βέβαιον ότι όποιος έχει περισσοτέραν φρόνησιν εκείνος έχει και περισσοτέραν λύπην.

¹⁷⁴ και το να γελώμεν εις όλα: corrijo la duplografía; και το να γελώμεν εις όλα, και το να γελώμεν εις όλα en el manuscrito.

¶ pas que deux yeux bien employez suffisent, ils voyent directement & à côté; & pour peu qu'on fois attentif, & qu'on tourne la tête l'on découvre d'un œil-lade tout ce qui est derriere. Quoy qu'il en sois, rien ne peut être mieux que cette construction; d'autant que les hommes doivent faire leur capital de regarder toujourns devant eux & en haut, & si cela étoit autrement, & que les deux yeux pussent regarder séparément, & differemment en même tems, il arriveroit que pendant qu'un se hausseroit vers le Ciel, s' abaisseroit vers la terre. J'ay encore observé, dit Andrenio, une autre singularité, la faculté de pleurer; il me semble que c'est une marque de grande foiblesse, parce que les larmes, bien loin de soulager les maux les augmentent; il vaut mieux rire de tout, non-seulement il y a plus de raison, mais plus de gloire. Je l'avouë, répondit Artemie, mais comme les yeux sont les premiers qui voyent les maux, ils sont aussi les premiers qui les pleurent, & il arrive ordinairement que ceux qui ne les sentent point, ne les croient point. Au fond celuy qui a le plus de sagesse a le plus de tristesse.

¶ Pero advierte que dos ojos bien empleados, bastante son para todo: ellos miran derechamente lo que viene cara a cara, y de reojo lo que a traición. Al atento bástale una ojeada para descubrir cuanto hay. Y aun por eso fueron formados los ojos en esferas, que es la figura más apta para el ejercicio de ver: no cuadrada, no haya rincones, no se esconda lo que más importa que se vea. Bien están en la cara, porque el hombre siempre ha de mirar adelante y a lo alto. Y si hubiera otros en el cerebro, fuera ocasión de que al levantar los unos al cielo, abatiera los otros a la tierra, con cisma de afectos. —Otra maravilla he observado en ellos —dijo Andrenio—, que es el llorar, y me parece andan muy necios, porque ¿qué remedia los males el llorarlos? No sirve sino de aumentar penas. El reírse de todo el mundo, aquel no dársele cosa de cuanto hay, eso sí que es saber vivir. —¡Ahí, que como los ojos —dijo Artemia— son los que ven los males, y tantos, ellos son los que los lloran. Siempre verás que quien no siente, no se siente, mas quien añade sabiduría, añade tristeza.

Το γελάν εδόθη εις τους χυδαίους και εις το στόμα των αμαθών. Αλλέως, οι οφθαλμοί είναι θύρα εμπιστευμένη δι' ης εμβαίνει η αλήθεια και η Φύσις τους κατασκεύασε με τόσην περίσκεψιν οπού, δια να μην τους διαχωρίση παντελώς, δεν ευχαριστήθη να τους βάλη τον ένα μετά τον έτερον αλλ' ακόμη ηθέλησε να τους ενώση· εις τρόπον οπού να μη δύναται ο ένας άνευ του ετέρου να βλέπη, δια να είναι ομού αμφότεροι αληθείς μάρτυρες ενός και του αυτού πράγματος, και ηθέλησεν ότι να είναι αμφότεροι όμοιοι κατά το χρώμα και κατά την δύναμιν δια να δείξη σαφέστερον την ένωσίν τους. —Εν συντομία, -είπεν ο Κριτίλος- οι οφθαλμοί είναι εις το σώμα καθώς ο ήλιος και η σελήνη εις τον ουρανόν και ο νους εις την ψυχήν. Αυτοί εις κάποιον τρόπον αναπληρούσι πάσας τας λοιπάς αισθήσεις, όμως αι λοιπαί, άπασαι ομού, δεν δύνανται να αναπληρώσουσι την έλλειψιν ταύτης της αισθήσεως· διότι αυτοί όχι μόνον βλέπουσι αλλά και ακούουσι και λαλούσι και ερωτώσι και αποκρίνονται και εκφοβίζουσι και φρίκην εμποιούσι και παραμυθούσι και προξενούσι και διαλέγονται και, άπαξ ειπείν, εμβαίνουσιν εις όλας τας ενεργείας της ψυχής. Έχουσι δε το κοινόν μετά του νοός το να είναι ακόρεστοι και ακούραστοι εις το να βλέπουσι, καθώς και ο νους εις το να μανθάνη και να [tachón]¹⁷⁵ ηξεύρη. —Η Φύσις -είπεν η Αρτεμία- edióρισεν τόπον εις κάθε

¹⁷⁵ Se entrevé: “ακούη”.

¶ Le ris est trivial, & le partage de la bouche ignorante. D'ailleurs les yeux sont les portes fidèles par où entre la vérité, & la Nature y a travaillé avec tant de circonspection, que pour ne les point séparer, elle ne s'est pas contentée de les mettre l'un auprès de l'autre, elle a voulu encore les unir; de sorte qu'elle ne permet pas que l'un puisse voir sans l'autre, afin qu'ils soient tous deux de véritables témoins d'une même chose; elle a voulu qu'ils fussent tous deux semblables en couleur & en vertu, pour mieux marquer leur union: enfin, dit Critile, les yeux font au corps, ce que le Soleil & la Lune font dans le Ciel, & l'entendement dans l'ame; ils suppléent à tous les autres sens, mais tous les autres ensemble ne sçauroient supplées au deffaut de celui-là ; non-seulement ils voient, mais ils écoutent , ils parlent, ils demandent , ils répondent, ils menacent, ils étonnent, ils adoucissent, ils caressent, ils apportent, ils raisonnent, en un mot, ils entrent dans toutes les actions de l'ame, & ils ont cela de commun avec l'entendement qu'ils ne se lassent jamais de voir, non plus que luy d'apprendre. La Nature, dit Artemie, a marqué la place à chacun

¶ Esa vulgaridad del reír quédese para la necia boca, que es la que mucho yerra. Son los ojos puertas fieles por donde entra la verdad, y anduvo tan atentamente escrupulosa la naturaleza que, para no dividirlos, no se contentó con juntarlos en un puesto, sino que los hermanó en el ejercicio: no permite que vea el uno sin el otro, para que sean verídicos contestes; miren juntos una misma cosa, no vea blanco el uno y negro el otro, sean tan parecidos en el color, en el tamaño y en todo, que se equivoquen entre sí y desmientan la pluralidad. —Al fin —dijo Critilo— los ojos son en el cuerpo lo que las dos lumbreras en el cielo y en entendimiento en el alma: ellos suplen todos los demás sentidos, y todos juntos no bastan a suplir su falta; no sólo ven, sino que escuchan, hablan, vocean, preguntan, responden, riñen, espantan, aficionan, agasajan, ahuyentan, atraen y ponderan, todo lo obran. Y lo que es más de notar, que nunca se cansan de ver, como ni los entendidos de saber, que son los ojos de la república. —Notablemente anduvo pródiga la naturaleza

μίαν αίσθησιν, μάλλον και ήττον τιμίαν κατά αναλογίας της υπεροχής και ευτελείας αυτών. Έδωκεν τη πλέον ευγενεστέρα, η τις εστίν η όρασις, τον πλέον υψηλόν τόπον και, εξεναντίας, εξόρισε τας ευτελεστέρας εις τους υποδεεστέρους τόπους. Μετά την όρασιν, έδωκε τη ακοή την δευτέρα τάξιν και έκρινεν εύλογον να την αναθήσῃ και αυτήν εις τόπον ανώτερον. —Αμή θαυμάζω -είπεν ο Ανδρόνιος- διατί την έβαλεν εν τοις πλαγίοις. Φαίνεται μοι να έδωκε με τούτο πολλήν ευκολίαν εις την είσοδον του Ψεύδους το οποίον δεν προσέρχεται ποτέ κατευθείαν αλλ' εκ πλαγίου. Δεν ήτον καλύτερον να είναι οι οφθαλμοί επάνω της ακοής δια να βλέπουσιν ευθύς την είσοδον των λεγομένων και ακουομένων; Ευρίσκω ακόμη ανοίκειον την θέσιν των ωτίων τόσον πλησίον των οφθαλμών· τούτο αναμφιβόλως θέλει κάμη να μην απομείνη καμμία αλήθεια εις τον κόσμον. Έπρεπε να είναι τα ωτία όπισθεν του εγκεφάλου εις τρόπον οπού να ημπορή ο άνθρωπος να ακούη εκείνο οπού βλέπουσιν όπισθεν περί αυτού οπού, ως επί το πλείστον, είναι η αλήθεια· και έτζι ήθελεν ακούη πολλάκις την ευμορφίαν με αληθείς αποδείξεις βεβαιουμένην, την πλουσιότητα εμποδιζομένην, την ευγένειαν παρακαλούσαν και την εξουσίαν μεσιτεύουσαν. —Η ακοή

¶ des sens, plus ou moins honorable à proportion de leur excellence & de leur bassesse; elle donne aux plus nobles qui sont les yeux, les places les plus élevées; au contraire elle relègue dans les plus sombres lieux les sens les plus abjects. Après les yeux elle a donné à l'ouïe le second rang, & il étoit bien raisonnable de la placer pareillement en un lieu élevé: mais, dit Andrenio, de l'avoir mis aux côtez, c'est ce qui m' étonne, il me semble que c'est avoir trop donné de facilité à l' entrée du Mensonge, qui ne va jamais que de côté. N'auroit-il pas mieux valu que les yeux eussent été au dessous, afin de regarder d'abord ce qu'on eût voulu dire & entendre? ce que j'y trouve encore de mal ordonné; c'est d'avoir mis les yeux si près de l'ouïe, assurément cela sera qu'il ne restera aucune verité dans le monde; il alloit mettre les oreilles derriere le cerveau, en sorte que l'homme pût entendre ce qu'on dit de luy en arriere, qui est ordinairement la verité: l'on entendroit souvent la beauté justifiée, la richesse deffenduë, la noblesse suppliante, l'autorité qui intercede. L'ouïe,

¶ —dijo Andrenio— en señalar su lugar a cada sentido, más o menos eminente según su excelencia: a los más nobles mejoró en los primeros puestos y puso a vista los sublimes ejercicios de la vida; al contrario, los indecentes y viles, aunque necesarios, los desterró a los más ocultos lugares, apartándolos de la vista. —Mostróse —dijo Critilo— gran celadora de la honestidad y decoro, que aun los femeniles pechos los puso en puesto que pudiesen alimentar los hijos con decencia. —Después de los ojos, señaló en segundo lugar a los oídos —dijo Andrenio—, y me parece muy bien que le tengan tan eminente: Pero aquello de estar al lado, te confieso me hizo disonancia, y parece fue facilitar la entrada a la mentira; que, así como la verdad viene siempre cara a cara, ella a traición, injiérrese de lado. ¿No estuvieran mejor bajo los ojos, y estos examinaran primero lo que se oye, negando la entrada a tanto engaño? —¡Qué bien lo entiendes! —dijo Artemia—. Lo que menos convenía era que los ojos estuvieran con los oídos: tengo por cierto que no quedara verdad en el mundo. Antes, si yo lo hubiera de disponer de otro modo, los retirara cien dedos de la vista o los pusiera atrás en el cerebro, de modo que oyera un hombre lo que detrás dél se dice, que aquello es lo verdadero. ¡Qué buena anduviera la justicia si ella viera la belleza que se excusa, la riqueza que se defiende, la nobleza que ruega, la autoridad que intercede y las demás calidades de los que hablan! Sea ciega, que eso es lo que conviene. Bien están los oídos

-απεκρίθη η Αρτεμία- είναι τεθειμένη πάνυ καλώς· είναι εις το μέσον και όχι εμπρός δια να ακούη ούτε προλαμβάνουσα ούτε λίαν βραδέως και η κατάληψις είναι ευκολότερα. —Άλλο πράγμα με δίδει απορίαν -είπεν ο Ανδρόνιος-· καθώς οι οφθαλμοί έχουσι μεθ’ εαυτών τα ειδικά των καταπετάσματα, λέγω τα βλέφαρα, καταλλήλως προσηρμοσμένα δια να μη βλέπουσιν ούτε να βλέπονται παρά μόνον όταν θέλουσι, τον αυτόν τρόπον έπρεπε να έχουσι και τα ωτία εμφράγματα πυκνά δια να μην ακούουσι παρά μόνον τα αρεστά και, τοιουτοτρόπως, ο άνθρωπος ήθελεν ελευθερωθή από πολλάς αδολεσχίας και οχληρού λόγου. Έχω, λοιπόν, δίκαιον να μέφομαι την Φύσιν δια την αμέλειάν της εις τούτο. Μάλιστα όταν βλέπω ότι με πολλήν ευλογότητα απέκλεισε την γλώσσαν μεταξύ εις δύο τείχη ωσάν μίαν ορμητικήν, μη εάσασα διέξοδον αυτή παρά μίαν και μόνην· και προς τούτοις είναι και άλλα κλείστρα οδόντων και χειλέων οπού χρησιμεύουσιν εις την γλώσσαν ωσάν θύραι. Δια ποίαν αιτίαν οι οφθαλμοί και η γλώσσα έχουσιν αυτό το προτέρημα και η ακοή δεν το έχει, με όλον οπού αυτή πρόκειται μάλλον ευαπάτητος; —Το αίτιον είναι -απεκρίθη η Αρτεμία- ότι πρέπει να αφήνωμεν την ακοήν πάντοτε εις κάθε ελευθερίαν, μάλιστα ότι αυτή

¶ reprit Artemie, est parfaitement bien placée, elle est au milieu & non par devant, afin de n'entendre pas par anticipation ny trop lentement, & que la conception sois plus facile. Une autre chose m'embarrasse beaucoup, continua Andrenio: c'est que comme les yeux portent toujours avec eux leurs rideaux, je veux dire leurs paupieres, placées à propos pour n' être veus, ny voir que quand il leur plaît; je voudrois aussi que les oreilles eussent une portiere épaisse, afin de n'entendre que ce que l'on voudroit, de cette maniere un homme se délivreroit de beaucoup de sotises, & de discours ennuyeux. J'ay donc raison, ajoûta-t-il, d'accuser en cela la Nature de negligence, particulièrement quand je voy qu'avec beaucoup de raison, elle a renfermé la langue entre deux murailles comme une furieuse, ne luy laissant qu' un seul passage, encore y a-t-il une grille de dents, & des levres qui luy ferment de portes. Sçavez-vous pourquoy les yeux & la langue ont cet avantage sur l'ouïe, quoique plus exposée à la surprise? C'est dit Artemie , à cause qu'il la faut toujours, laisser en toute liberté, dautant qu'elle

¶ en un medio, no adelante, porque no oigan antes con antes, ni detrás, porque no perciban tarde. —Otra cosa dificultad yo mucho —replicó Andrenio—, y es que así como los ojos tienen aquella tan importante cortina de los párpados, que verdaderamente está muy en su lugar para negarse cuando no quieren ser vistos o cuando no gustan de ver muchas cosas que no son para vistas, ¿porqué los oídos no han de tener también otra compuerta, y ésa muy sólida, muy doble y ajustada, para no oír la mitad de lo que se habla? Con esto, excusarseía un hombre necedades y ahorraría pesadumbres, único preservativo de]a vida. Aquí, yo no puedo dejar de condenar de descuidada la naturaleza, y más cuando vemos que la lengua la recluyó entre una y otra muralla con razón, porque una fiera bien es que esté entre verjas de dientes y puertas tan ajustadas de los labios. Sepamos porqué los ojos y la boca han de llevar esta ventaja a los oídos, y más estando tan expuestos al engaño. —Por ningún caso convenía —dijo Artemia— que se le cerrase jamás la puerta al oír:

δίδει την είσοδον των επιστημών. Και πρέπει αι θύραι αυτής να είναι πάντοτε ανεωγμέναι, όθεν η Φύσις όχι μόνον δεν έδωκεν εις αυτήν εκείνα τα κλείθρα οπου συ επιθυμείς άλλ' ακόμη υστέρησε τον άνθρωπον, μόνον μεταξύ πάντων των ζώων, την δύναμιν του κινείν τα ότα άνω και κάτω και είναι πάντοτε ακίνητα και, εν παντί καιρώ και πάση ώρα, δίδουσιν ακρόασιν· ακόμη και όταν αναπαύεται η ψυχή καθεύδουσα, αυτά φυλάττουσι¹⁷⁶ ως φύλακες άγρυπνοι και κάμνουσι κουστωδιαν προς απόφευξιν των νυκτερινών κινδύνων. Αν δεν ήτον τούτο, ήθελε καθεύδη ο άνθρωπος πάνυ βαθέως χωρίς να ημπορή τίποτε να τον εξυπνήση. Είναι, προς τούτοις, και άλλη διαφορά μεταξύ της οράσεως και της ακοής: ότι η μεν όρασις ζητεί αυτή τα πράγματα όταν θέλη, η δε ακοή ζητήται υπ' αυτών των πραγμάτων· και ότι τα αντικείμενα εκείνης είναι υπαρκτικά και διαμένοντα και δύναται να τα βλέπη εις κάθε καιρόν, αλλά τα της ακοής αντικείμενα αφίπτανται να εκφεύγουσι πολλάκις. Όθεν λέγει και η παροιμία ότι “η ευκαιρία του λέγειν είναι φαλακρά”, καλόν έστι το να είναι η γλώσσα καθειργμένη διπλασίως και τα ότα πάντοτε ανοικτά· μάλιστα ότι η ακοή, το ολιγότερον, διπλασιάζει την υπηρεσίαν της γλώττης. Είναι αληθές ότι το ήμισυ μέρος και υπέρ τα τρία μερίδια των ακουο-

---

¹⁷⁶ φυλάττουσι: φυλάττουσα en el manuscrito.

¶ sert d'entrée aux sciences; ainsi les portes en doivent toujours être ouvertes: & non seulement, ajoûta-t-elle, la Nature ne fut pas contente de luy dénier cette barriere que tu souhaiterois: mais aussi elle refusa à l'homme seul entre tous les autres Animaux la faculté de baisser, & de hausser les oreilles; elles sont toujours immobiles, elles donnent audience à toute heure, jusques-là même que quand l'ame prend son repos, ces surveillantes sentinelles veillent, & font le guet pour éviter les dangers de la nuit; elle dormiroit sans cela avec assoupissement, rien ne pourroit la réveiller. Il y a encore cette difference entre la veüe & l'ouïe, que celle-là cherche les choses quand il luy plaît, & que les choses cherchent celle-cy. Que les objets de l'un sont réels, permanens & se peuvent voir en tout tems; au lieu que ceux de l'ouïe volent, & s'échappent sans cesse, ce qui a fait dire que l'occasion est chauve: il est bon que la langue fois doublement renfermée & les oreilles toujours ouvertes, dautant que l'ouïe doit au moins doubler la fonction de la langue. Il est vray que la moitié, & même plus des trois quarts des choses qui s'entendent

¶ es la de la enseñanza, siempre ha de estar patente. Y no sólo se contentó la atenta naturaleza con quitar esa compuerta que tú dices, pero negó al hombre, entre todos los oyentes, el ejercicio de abatir y levantar las orejas: él solo las tiene inmobiles, siempre alerta; que aun le pareció inconveniente aquella poca detención que en aguzarlas se tuviera. A todas horas dan audiencia, aun quando se retira el alma a su quietud; entonces es más conveniente que velen estas centinelas, y si no, ¿quién avisara de los peligros?; durmiera el alma a lo poltrón; ¿quién bastara a despertarla? Esta diferencia hay entre el ver y el oír, que los ojos buscan las cosas como y quando quieren, mas al oído ellas le buscan; los objetos del ver permanecen, puédense ver, si no ahora, después; pero los del oír van deprisa, y la ocasión es calva. Bien está dos veces encerrada la lengua y dos veces abiertos los oídos, porque el oír ha de ser al doble que el hablar. Bien veo yo que la mitad, y aun las tres partes de las cosas que se oyen,

-μένων λόγων είναι άτακτοι και πολλάκις και επιβλαβείς· όμως εναντίον τούτου του κακού είναι μία θεραπεία το προσποιείσθαι κωφότητα, το οποίον είναι των εφ' ημίν και λίαν επωφελές ημίν και εις τούτο καταφεύγουσιν οι σοφοί και νουνεχείς. Διότι είναι ενίοτε λόγια τόσον αήθη και αηδή οπού είναι συμφερότερον να φράξη τινάς τας ακoάς του με τας δύο χείρας παρά να τα ακούση. Ο όφης μας διδάσκει εντελώς τούτο το απόκρυφον ιατρικόν, ο οποίος προσκολλά θάτερον των ωτίων προς την γην και το έτερον εμφράττει με το άκρον της ουράς και, με τούτον τον τρόπον, διαυθεντεύεται από τους οχληρούς κρότους. —Μετά ταύτα πάντα, -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- δεν δύνασθε να αρνηθείτε ότι μία θύρα ήθελεν ήσθαι λίαν αναγκαία εκάστῳ των ωτίων, ωσάν ένας φύλαξ, δια να εμποδίζη το να εμβαίνουσιν ελευθέρως τόσοι [tachón]¹⁷⁷ σκληροί εχθροί, τοσαύτα ψιθυρίσματα και συρίσματα ιοβόλα, τοσαύτα άσματα απατηλά, τοσαύται κολακείαι και βλασφημίας. —Έχεις δίκαιον εις τούτο, -είπεν η Αρτεμία- και δια τούτο η Φύσις εσχημάτισε τα ώτα ωσάν σωλήνας ιξώδεις και απτικούς ένθα τα λόγια κολλώνται· τα οποία εμβαίνουσιν ωσάν διαμέσου μίας χώνης και, αν παρατηρήσης καλώς, φαίνεται ότι αυτή η κοινή μήτηρ να επρόλαβε κάθε άτοπον διαθέσασα τούτο το όργανον της ακοής εν σχήματι λαβυ-

¹⁷⁷ Se entrevé: “εχθροί”.

¶ sont impertinentes, & souvent préjudiciables ; mais contre ce mal il y a un remede, qui est de faire le sourd, faculté qui est en nôtre pouvoir, & fort à nôtre avantage: c'est aussi le party que les Sages prennent, car il y a quelque fois des discours si extravagans & si pauvres, qu'il vaut mieux se boucher les oreilles des deux mains, que de les entendre. Le Serpent nous enseigne parfaitement ce secret, car il colle une oreille à la terre, & se bouche l'autre avec le bout de sa queue, c'est de cette maniere qu'il se garantit du bruit importun. Après tout, repliqua Andrenio, vous ne me sçauriez nier qu'un volet ne fût fort nécessaire en chacune des oreilles, comme une garde, pour empêcher qu'il n'y entre si librement tant de cruels ennemis, tant de siflemens venimeux, tant de chants trompeurs, tant de flateries & de blasphêmes: tu as raison en cela, dit Artemie, & c'est pour cet effet, que la Nature a formé les oreilles comme un tuyau visqueux & gluant où s'attachent les paroles; elles y entrent comme par un entonnoir, & si vous remarquez, il semble qu'elle a prevenu tout inconvenient en disposant cet organe en forme de labi-

¶ son impertinentes y aun dañosas; mas para eso hay un gran remedio, que es hacer el sordo, que se puede y es el mejor dellos; esto es, hacer orejas de cuerdo, que es la mayor ganancia. A más de que hay algunas razones tan si ella, que no bastan párpados, y entonces es menester tapiar los oídos con ambas manos; que, pues suelen ayudar a oír, ayuden también a desoír. Préstenos su sagacidad la serpiente, que cosiendo el un oído con la tierra, tapa el otro con el fin, dando a todo buena salida. —Esto no me puedes negar —insistió Andrenio— que estuviera muy bien un rastillo en cada oído como en guarda, y con eso no entraran tan libremente tantos y tan grandes enemigos, silbos de venenosas serpientes, cantos de engañosas sirenas, lisonjas, chismes, cizañas y discordias, con otros semejantes monstruos escuchados. —Tienes razón en eso —dijo Artemia— y para eso formó la naturaleza las orejas como coladeros de palabras, embudos del saber. Y si lo notas, ya previno de antemano ese inconveniente disponiendo este órgano en forma de labe-

-ρίνθου, δια να μείνουνσιν εκεί τα λόγια εμπεπλεγμένα. Αμή δεν λέγεις τίποτε, Ανδρόνιε, περί εκείνης της ικμάδος της πικράς και κολλώδους της εν τῷ ωτίῳ. Ἵσως να νομίζης και συ, καθὼς ο χύδην λαός, ὅτι εἶναι δια να εμποδίξῃ τους ψύλλους να μην εμβαίνουνσιν ἢ να προσκολλώνται εκεί ἕως ου να απωλεσθώσιν. Ὅμως δεν εἶναι ἐτζι ἀλλ' ὅτι η Φύσις προείδεν ἀκόμη ἄλλα συμβεβηκότα πλέον ολέθρια και ηθέλησε να τα προλάβῃ. Τα γλυκεῖα και μελίρρυτα λόγια, διερχόμενα δια ταύτης της ικμάδος, λαμβάνουσι μίαν ποιότητα πικρίας η οποία αποβαίνει εις μίαν προφύλαξιν αναγκαίαν. Εκεί ισταμένη και η γλυκεῖα ἀπάτη των κολάκων, δίδει καιρόν εις την φρόνησιν να την κατανοήσῃ και να καταστήσῃ τον νουν ικανόν εις μετριοφροσύνην. Η υπερβολική γλυκύτης διορθοῦται δια μέσου της πικρίας και, δι' αὐτῆς, ευρίσκει η ἀκοή θεραπείαν εις τα κακά οπού δύναται να προξενήσῃ η ἐδική της εὐκολος αποδοχή. Τέλος πάντων, αν τα ὅτα εἰσὶ δύο εἶναι δια να ἡμπορή ὁ φρόνιμος να φυλάττει το ἓν ὅταν ἀφήνῃ το ἄλλο εις το να δέχεται τα ἐρχόμενα και δια να δύναται, εν διαφόροις καιροῖς και ἀπὸ διαφόρων προσώπων, να λαμβάνῃ ὀρθὴν εἰδησιν των πραγμάτων οπού ἐνωτίζεται· τουτέστι, δίδοντας το ἓν εις το Ψεύδος και φυλάττοντας το ἄλλο δια την Αλήθειαν¹⁷⁸.

¹⁷⁸ *Αλήθειαν*: corrijo el descuido que no vuelve a escribir el reclamo “Αλήθειαν” en la página siguiente; *δια την/ Η όσφρησις* en el manuscrito.

¶ -rinthe, afin que les paroles y demeurent collées; car dès que l'on parle, la petite clochette d'un fin timbre y fait retentir la voix, & en forme un son distinct qui la fait connoître: mais, ajoûta-t-elle, parlant à Andrenio, tu n'as point parlé de cette liqueur amere & gluante qui s'arreste dans l'oreille; tu crois peut-être avec le vulgaire, qu'elle n'y est que pour empêcher la vermine d'y entrer, ou de s'y attacher jusques à ce qu'elle perisse. Non, la Nature a regardé plus loin, elle a prévu encore des accidents plus pernicioeux, & voulu en détourner les fuites; les paroles douces & emmiellées, prennent en passant dans cette liqueur un goût d'amertume, qui devient une nécessaire précaution; les douces tromperies des flatteurs s'y arrêtent, ce qui donne le tems à la prudence de s'en appercevoir, & de rendre l'esprit capable de modération; c'est par l'amertume que la trop grande douceur se corrige, & que l'ouïe trouve le remède aux maux que sa facilité luy pourrait causer. Enfin s'il y a deux oreilles, c'est afin que le Sage en puisse conserver une, pendant qu'il abandonne l'autre, au premier venu, & qu'il puisse en différents temps, & par différentes personnes recevoir une juste information des choses qu'il entend; cela s'appelle en donner une au Mensonge, & garder l'autre pour la vérité.

¶ -rinto tan caracoleado, con tantas vueltas y revueltas, que parecen rastillos y traveses de fortaleza, para que deste modo entren coladas las palabras, purificadas las razones y haya tiempo discernir la verdad de la mentira. Luego hay su campanilla muy sonora donde resuenen las voces y se juzgue por el sonido sin son faltas o son falsas. ¿No has notado también que dio la naturaleza despedida por el oído a aquel licor amargo de la cólera? ¿Pensarás tú, a lo vulgar, que fue esto para impedir el paso a algunas sabandijas, que topando con aquella amargura pegajosa se detengan y perezcan? Pues advierte que mucho más pretendió con eso, más alto fin tuvo, contra otras más perniciosas previno aquella defensa: topen las palabras blandas de la Circe con aquella amargura del recatado disgusto, deténganse allí los dulces engaños del lisonjero, hallen el desabrimiento de la cordura con que se templen. —Y aun porque a muchos se les habían de gastar los oídos de oír dulce —ponderó Critilo—, previno aquel antídoto de amargura. Finalmente, dos son los oídos para que pueda el sabio guardar el uno virgen para la otra parte, haya primera y segunda información, y procure que si se adelantó a ocupar la una oreja la mentira, se conserve la otra intacta para la verdad, que suele ser la postrera.

—Η όσφρησις -είπεν ο Ανδρόνιος- δεν φαίνεται τόσον αναγκαία ως αι λοιπαί αισθήσεις· αυτή είναι μάλλον ένεκεν ηδονής ή ένεκεν ωφελείας. Έχει, με όλον τούτο, το προτέρημα να είναι της τρίτης τάξεως, αν καλά και να είναι αναγκαιότεραι ταύτης η όρασις και η ακοή. —Λάθος έχεις -απεκρίθη η Αρτεμία-. Αυτή είναι αίσθησις λεπτής ηδονής και έχει την δύναμιν να διαπερά εις τα ενδότερα του πράγματος, δια τούτο οι ρώθωνες αυξάνουσι δι' όλης της ζωής. Αυτή είναι μέρος της αναπνοής οπού είναι αναγκαιοτάτη· διακρίνει την ευωδίαν από την δυσωδίαν και κάμνει να καταλάβωμεν ότι η καλή και τιμία υπόληψις είναι η οσμή του νοός. Ο κολλητικός μολυσμός είναι επιβλαβέστατος εις τον άνθρωπον και εισέρχεται έως εις τα έγκατα. Ο φρόνιμος από μίλιον έν οσφραίνεται και ρινηλατεί τους δυσώδεις ή εμπαθείς σκοπούς και με τούτο το μέσον διαυθεντεύει την ψυχήν του από την διαφθοράν. Δια τούτο η Φύσις την έθεκεν εις τόπον υψηλόν. Αυτή είναι οδηγός της καλής γεύσεως, αυτή¹⁷⁹ δίδει είδησιν αν τα βρώματα είναι ευάρεστα, κάμνει την δοκιμήν εις εκείνα οπού μέλλομεν φαγείν. Ενδυναμώνει τον εγκέφαλον με την ευοσμίαν οπού αι αρεταί και τα καλά έργα αναθυμιάζουσι. Διακρίνει τους καλούς ανθρώπους όχι με την υλικήν οσμήν των αρωματικών αλλά με την αξιότητά τους. Υπο-

---

¹⁷⁹ *αυτή: αυτά en el manuscrito.*

¶ L'odorat, dit Andrenio, ne paroi pas si nécessaire que les autres sens, il est plus pour le plaisir que pour l'utilité, il tient néanmoins le troisième rang, & il a cet avantage sur les deux autres, quoy qu'ils semblent plus importants que luy. Tu te trompes, répondit Artemie, c'est le sens de la délicatesse, & de la pénétration. C'est pourquoy les narines croissent toute la vie ; il fait partie de la respiration qui luy est si nécessaire, il destingue la bonne odeur d'avec la mauvaise, & fait concevoir que la bonne reputation *est l'haleine de l'esprit*. L'infection est très préjudiciable à l'homme, elle pénètre jusqu'aux entrailles; le prudent flairer & sent d'une lieue *la sensualité ou la puanteur* des desseins qu'on luy propose; c'est par ce moyen qu'il garantit son ame de la corruption, c'est par là aussi que la Nature l'a placé dans un lieu si haut, c'est le guide du goût, il l'avertit de la bonté des viandes, & fait l'essay de celles qu'on doit manger, il recrée le cerveau par la suavité que les vertus, & les belles actions exhalent. Il distingue les grands hommes, non par l'odeur matérielle de l'ambre, mais par leurs mérites;

¶ —No parece —dijo Andrenio— tan útil el olfato quanto deleitable: más es para el gusto que para el provecho. Y siendo así, ¿porqué ha de ocupar el tercer puesto tan a la vista y aventajándose a otros que son más importantes? —¡Oh, sí! —replicó Artemia—, que es el sentido de la sagacidad, y aun por eso las narices crecen por toda la vida; coincide con el respirar, que es tan necesario como eso; discierne el buen olor del malo y percibe que la buena fama es el aliento del ánimo: daña mucho un aire corrupto, inficiona las entrañas. Huele, pues, atenta sagacidad de una lengua la fragancia o la hediondez de las costumbres, porque no se apesto el alma; y aun por eso está en lugar tan eminente. Es guía del ciego, gusto que le avisa del manjar gastado y hace la salva en lo que ha de comer. Goza de la fragancia de las flores y recrea el cerebro con la suavidad que despiden las virtudes, las hazañas y las glorias.

-χρεώνει τους αξιωματικούς περισσότερο από τους άλλους εις το να αναδίδουσι μίαν ευωδίαν της εδικής των διαγωγής. —Αληθώς, -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- η Φύσις είναι θαυμασιωτάτη εν τοις έργοις αυτής. Αυτή δίδει εις την κάθε δύναμιν δύο υπουργίας διαφορετικάς, μίαν κυριότεραν και άλλην κατωτέραν, μη θέλουσα να πολυπλασιάζη τα όντα περιττώς. Δια τούτο εσχημάτισε τους ρώθωνας εις τοιαύτην διάθεσιν οπού να χρησιμεύουσιν, αντί οχετού, εις εκροήν των περιττωμάτων της κεφαλής. —Τούτο ως προς τα παιδιά είναι καλόν, -απεκρίθη ο Κριτίλος- αμή εις τα πρόσωπα τα ηλικίαν έχοντα οι ρώθωνες χρησιμεύουσιν εις κάθαρσιν των παθών του πνεύματος. Ο άνεμος της κενοδοξίας δια της ρινός αποσοβείται και δι' αυτής αποφορτίζεται ο εγκέφαλος τους φρενοβλαβείς λογισμούς οπού συνηθίζουν να μεταβαίνουν εις φρενίτιδα κινδυνώδη και να αντιστρέφουσι¹⁸⁰ το διακριτικόν. Δια μέσου των ρωθώνων ανακουφίζεται η καρδιά και εξατμίζονται οι καπνοί του θυμού. Δια της ρινός [tachón]¹⁸¹ υποκρινόμεθα πολλάκις την πλέον χλευαστικήν και δάκνουσαν ειρωνίαν. Εφεξής, υπό της ρινός βοηθείται η του προσώπου αναλογία· αυτή το ασχημίζει ή το ευμορφώνει. Αυτή είναι εις την ψυχήν καθώς οι χα-

¹⁸⁰ αντιστρέφουσι: αντιστρέφουσι en un principio; el copista corrige tachando la doble -ττ-.

¹⁸¹ Se entrevé: “βοηθείται”.

¶ il fait que les gens de qualité se trouvent plus obligez que les autres, de laisser une bonne odeur de leur conduite. Il est vray, reprit Andrenio, que la Nature est admirable en ses ouvrages, & c'est pour cela qu'elle donne à chaque puissance deux emplois differens, l'un principal, & l'autre inferieur, dans la veuë de ne pas multiplier les êtres inutilement. C'est pourquoy elle forma les narines dans une telle disposition, qu'elles servent d'égout aux superfluitez de la tête. Cela est bon quant aux enfans, dit Critile, mais pour les personnes âgées, elles servent pour purger les passions de l'esprit; c'est par là que le vent de la vanité s'en va, & que le cerveau se décharge des transports qui ont accoutumé de dégénérer en étourdissemens dangereux, & même de renverser le jugement à quelques-uns: par là, le cœur se trouve soulagé, & les fumées du feu s'évaporent; ce qui fait que très-souvent l'on sçait dissimuler une raillerie la plus piquante. Au reste le nez aide beaucoup à former la proportion du visage, luy seul le gâte ou l'embellit; il est à l'ame ce que les

¶ Conoce los varones principales y los nobles, no en el olor material del ámbar, sino en el de sus prendas y excelentes hechos, obligados a echar mejor olor de sí que los plebeyos. —En gran manera anduvo próspera la naturaleza —dijo Andrenio— en dar a cada potencia dos empleos, uno más principal y otro menos, penetrando oficios para no multiplicar instrumentos. Desta suerte, formó con tal disposición las narices que se pudiesen despedir por ellas con decencia las superfluidades de la cabeza. —Eso es en los niños —dijo Critilo—, que en los ya varones más se purgan los excesos de las pasiones del ánimo, y así sale por ellas el viento de la vanidad, el desvanecimiento, que suele causar vahídos peligrosos y en algunos llega a trastornar el juicio. Desahógase también el corazón y evaporanse los humos de la fogosidad con mucha espera, y tal vez a su sombra se suele disimular la más picante risa. Ayudan mucho a la proporción del rostro y por poco que se desmanden afean mucho. Son como

-ρακτήρες εις το ωρολόγιον και σημαίνει την κράσιν. Οπόταν είναι σχηματισμένη ωσάν η του λέοντος δηλοί ανδρείαν. Όταν είναι ωσάν του αετού σημαίνει μεγαλοψυχίαν. Η επιμήκης, καλοκαγαθίαν. Η οξεία, φρόνησιν. Η πλατεία, ανοησίαν. Αφού είπωμεν περί της οράσεως και περί της ακοής και της οσφρήσεως, πρέπει να ειπούμεν και περί του στόματος. Φαίνεται μοι ότι πρέπει να το ονομάσωμεν εικότως “μεγάλην πύλην της ψυχής”· διότι διαμέσου των άλλων αισθήσεων τα υποκείμενα εμβαίνουν εις την ψυχήν, αμή δια μέσου του στόματος εξέρχεται αυτή η ψυχή και εμφανίζεται εν τοις λόγοις. —Είναι αληθές -είπεν η Αρτεμία- ότι εις το πρόσωπον του ανθρώπου με ακροτάτην αγχίνοιαν κατασκευασμένον, εις τρία μέρη ισόμετρα διηρημένον, το στόμα είναι ωσάν θύρα του βασιλικού ταμείου· δια τούτο είναι πεφυλαγμένον με την κουστωδίαν των οδόντων και εν αυτώ είναι περικεκλεισμένον το βέλτιον και το¹⁸² χείρον πάντων των μελών του ανθρώπου, δηλαδή η γλώσσα. —Όμως εγώ -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- δεν δύναμαι να καταλάβω παντελώς δια ποίαν αιτίαν η Φύσις έβαλεν εις ένα και τον αυτόν τόπον το τρώγειν μετά του λαλείν. Ποίαν οικειότητα έχει το έν προς το άλλον αναφερόμενον; Το τρώγειν είναι ποταπόν και κοινόν και εις τα άλογα ζώα· το δε λαλείν

¹⁸² το: των en el manuscrito.

¶ chiffres sont à une montre, il marque le tempérament : quand il est de la figure de celui du Lion, il dénote la valeur, quand il est aquilin, la générosité, quand il est long, la bénignité; quand il est pointu la sagesse, & quand il est large, la bestise. Après avoir parlé de la veüe, de l'ouïe, & de l'odorat, il faut parler de la bouche; il me semble qu'on peut l'appeler à juste titre la grande porte de l'ame: par les autres sens, les objets y entrent, mais par la bouche, elle fort elle même, & se montre dans les raisonnements. Il est vray, dit Artemie, que dans l'ingénieux frontispice du visage de l'homme, divisé en trois parties égales, la bouche est comme la porte du Cabinet du Roy; pour cet effet elle est occupée de la garde des dents : là est renfermé le meilleur & le pire de tous les membres de l'homme, c'est la langue: elle se nomme ainsi à cause qu'elle est liée avec le cœur. Mais ce que je n'ay pu tout à fait comprendre, répondit Andrenio, c'est la raison pour laquelle la Nature a mis dans un même lieu, le manger avec le parler, quel rapport y a-t-il de l'un à l'autre? celui-là est un exercice bas, & commun aux brutes, celui-cy

¶ gnomon del reloj del alma, que señalan el temple de la condición: las leoninas denotan el valor, las aguileñas la generosidad, las prolongadas la mansedumbre, las sutiles la sabiduría y las gruesas la necedad. —Después del ver, del oír y del oler, dicho se estaba —ponderó Andrenio— que se había de seguir el hablar poco. Paréceme que es la boca la puerta principal desta casa del alma: por las demás entran los objetos, mas por ésta sale ella misma y se manifiesta en sus razones. —Así es —dijo Artemia— que en esta artificiosa *fachata* del humano rostro, dividida en sus tres órdenes iguales, la boca es la puerta de la persona real, y por eso tan asistida de la guarda de los dientes y coronada del varonil decoro; aquí asiste lo mejor y lo peor del hombre, que es la lengua: llámase así por estar ligada al corazón. —Lo que yo no acabo de entender —dijo Andrenio— es a qué propósito juntó en una misma oficina la sabia naturaleza el comer con el hablar. ¿Qué tiene que ver el un ejercicio con el otro? La una es ocupación baja y que se halla en los brutos; la otra

είναι υψηλόν και ίδιον του ανθρώπου μόνον. Και δεν ηξεύρω πώς δεν γεννώνται εκ τούτου μεγάλα άτοπα όταν η γλώσσα λαλή κατά τον κολλώδη χυμόν οπού προσκολλάται εις αυτήν, ποτέ μεν γλυκύν, ποτέ πικρόν ή οξύν ή δριμύν· και όταν καταγίνεται εις το υλικόν του τρώγειν, ποτέ μεν δακνουμένη, ποτέ δε προσκόπτουσα ή βραδυλαλούσα ή κακολαλούσα ή ομώνυμα προφέρουσα ή παραχωρούσα. Δεν ήτον καλύτερον το να είναι μόνη αυτή και να μη καταγίνεται εις άλλο παρά εις το¹⁸³ να χρησιμολογή τα της διανοίας; —Πρόσμεινον -είπεν ο Κριτίλος-. Ομολογώ ότι τα παρατηρήματά σου είναι καλά και ότι τα ήκουσα μεθ' ηδονής. Με όλον τούτο, όσον ολίγον και αν αναβαίνωμεν εις την Ύψιστον Πρόνοιαν οπού διϊθύνει την Φύσιν, ευρίσκομε μίαν ευλογοτάτην αρμοδιότητα εις την ένωσιν της γεύσεως μετά του στόματος. Αυτή η ένωσις έγινε δια να δοκιμάξη η γεύσις τα λόγια πριν να τα προφέρη το στόμα και να τα μασά ενίστε δια να γνωρίση αν έχουσιν υπόστασιν και όταν τα ευρίσκη πολλά πικρά να τα γλυκαίνει· η γλώσσα καταγίνεται όχι μόνον εις το εσθίειν αλλά και εις άλλας πολλές υπουργίας. Τα λόγια διαδέχονται τα έργα, οι βραχίονες και αι χείρες τα εκτελούσι. Το λέγειν είναι ίδιον της γλώσσης,

---

¹⁸³ εις το: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ est un employ relevé & propre au seul homme. Je ne sçay comment il n' en naist pas de grands inconveniens, en ce que la langue parle selon l'humeur gluante qui s' y attache, tantôt douce, tantôt amère, tantôt aigre, tantôt piquante, elle est embarrassée dans le materiel du manger; tantôt elle se mord, tantôt elle bronche, tantôt elle parle gras, tantôt mal, tantôt elle s'équivoque, & tantôt elle se relâche. Ne seroit-il pas mieux si elle étoit seule, & ne s'occupait qu'à être l'oracle de l'esprit ? Attends, luy dit Ctibile; j'avoué que tes remarques sont fort bonnes, je les ay ouïes avec plaisir; mais avec tout cela, pour peu qu'on remonte à la souveraine providence qui régit la Nature, je trouve une juste convenance dans la jonction du goût avec la bouche; c'est a fin qu'il examine plus aisément les paroles avant qu'elles se prononcent, qu'il les mâche quelquefois pour connaitre si elles sont substantielles, & que s'il trouve qu'elles sont trop ameres il les adoucisse: la langue s'occupe non-seulement au manger, mais aussi à beaucoup d'autres emplois. Les actions succedent aux paroles, les bras & les mains en sont les exécuteurs; le parler n'est pas plus attaché à la langue,

¶ es sublime y de solas las personas. A más que de ahí se originan inconvenientes notables; y el primero, que la lengua hable según el sabor que se le pega, ya dulce, ya amargo, agrio o picante; queda muy material de la comida: ya se roza, ya tropieza, habla grueso, se equivoca, se vulgariza y se relaja. ¿No estuviera mejor sola ella, hecha oráculo del espíritu? —Aguarda —dijo Critilo—, que dificultades bien y casi me haces reparar. Mas con todo eso, apelando a la suma providencia que rige la naturaleza, una gran conveniencia hallo yo en que el gusto coincida con el hablar, para que de esa suerte examine las palabras antes que las pronuncie: másquelas tal vez, pruébelas si son sustanciales, y si advierte que pueden amargar, endúlcelas también; sepa a qué sabe un no y qué estómago le hará al otro: confítelo con el buen modo. Ocúpese la lengua en comer, y aun si pudiera, en otros muchos empleos para que no toda se emplease en el hablar. Siguen a las palabras las obras; en los brazos y en las manos hase de obrar lo que se dice, y mucho más, que si el hablar ha de ser a una lengua,

το δε εργάζεσθαι των δύο χειρών. —Πόθεν προέρχεται -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος- το να είναι εναντία η ετυμολογία των χειρών εις το πράγμα; Διότι, καθώς μοι είπας, αι χείρες λατινιστί λέγονται ‘μάνους’, το δε ‘μάνους’ παράγεται από το ‘μάνεο’ οπού σημαίνει ‘μένω’ ήτοι ‘αναπαύομαι’, αμή αι χείρες σχεδόν πάντοτε ευρίσκονται εις εργασία. —Ονομάσθησαν ούτως -είπεν ο Κριτίλος- όχι διότι πρέπει να μένουσιν εις ανάπαυσιν και να μη εργάζονται αλλά διότι πρέπει η εργασία να μένη εν διαμονή· αι χείρες κατάγονται από την καρδίαν της οποίας είναι κλάδοι φορτωμένοι από τον καρπόν οπού η εργασία φέρει και οπού η φήμη απαθανατίζει. Εκ της δρακός γεννώνται τα αξιόλογα και επαινετά έργα· η δραξ είναι η πηγή του καθαροτέρου ιδρώτος των ηρώων και το αιώνιον μελανοδοχείον των σοφών. Δεν θαυμάζεις την σύνθεσίν της οπού είναι τόσοσ έντεχνος και επιτηδεία; Αυτή έγινε δια να είναι μινίστρος και εν ταυτώ και δούλη των άλλων μελών σχηματισμένη εις τρόπον οπού χρησιμεύει εις δούλευσιν παντός μέλους· επειδή και βοηθεί την ακοήν, είναι επίτροπος της γλώσσης, τροφός των λόγων και οικονόμος της γεύσεως, δουλεύει τω στόματι εις το φαγείν και τη οσφρήσει εις το οσφραίνεσθαι. Κάμνει βοήθειαν μεγάλην εις την όρασιν και ακόμη εις την ευγλωττίαν

¶ que le travail l' est aux deux mains. D'où vient, demanda Andrenio, que selon que tu me l' as appris, le nom de mains vient du mot Latin *maneo*, qui signifie repos, Ethimologie bien opposée à leur employ qui ne cesse presque jamais. On les a nommées ainsi, répondit Critile, pour faire entendre non qu'elles ne doivent pas agir, mais que leur travail doit être permanent; elles tirent leur origine du cœur, elles en font les branches chargées de fruits que l'ouvrage produit, & que la Renommée immortalise: de leurs palmes naissent les actions recommandables; elles sont les sources de la sueur la plus pure des Heros, & de l'*Ancre* éternelle des Sages; n' admires-tu point leur composition si artificielle, & si accommodante? elles ont été formées pour être ministres, & tout-ensemble esclaves des autres membres; faites de manière qu'elles servent à tout, elles aident à l'ouïe, elles sont les substituts de la langue, les nourrices des paroles, les surintendantes du goût, elles administrent le manger à la bouche, & les senteurs à l'odorat; elles sont d'un grand secours à la veuë, elles contribuent mêmes beaucoup aux discours éloquens;

¶ el obrar ha de ser a dos manos. —¿Por qué se llaman así? —preguntó Andrenio—, que según tú me has enseñado, vienen del verbo latino *maneo*, que significa quietud, siendo tan al contrario, que ellas nunca han de parar. —Llamáronlas, así —respondió Critilo—, no porque hayan de estar quietas, sino porque sus obras han de permanecer o porque de ellas ha de manar todo el bien; ellas manan del corazón como ramas encargadas de frutos de famosos hechos, de hazañas inmortales; de sus palmas nacen los frutos victoriosos. Manantiales son del sudor precioso de los héroes y de la tinta eterna de los sabios. ¿No admiras, no ponderas aquella tan acomodada y artificiosa composición suya?; que, como fueron formadas para ministras y esclavas de los otros miembros, están hechas de suerte que para todo sirvan; ellas ayudan a oír, son substitutos de la lengua, dan vida con la acción a las palabras, son de la boca ministrando la comida, y al olfato las flores, hacen toldo a los ojos para que vean, hasta ayudar a discurrir,

και εις την ρητορικήν, εις τρόπον οπού είπον τινές εικότως ότι εχρημάτισαν μερικοί άνθρωποι οι οποίοι εβαστούσαν την διάνοιαν των άλλων ανθρώπων εν ταις χερσίν αυτών. Αι χείραι εμποδίζουν, αποσμήχουσιν, ενδύουσιν, εξισάζουσι, χαρακτηρίζουσι, προσκαλούν, όλα τα αναπληρούσι. —Δια τούτο -απεκρίθη η Αρτεμία- όλαι αυτά αι διάφοροι υπουργγίαι ομοφωνούσι με το λογικόν. Η πάνσοφος Φύσις έβαλεν εις τας χείρας το μέτρημα, το βάρος και το λογαριασμόν. Οι δέκα δάκτυλοι είναι η αρχή και το θεμέλιον του αριθμείν και πάσαι αι φυλαί αριθμούσι με τους δακτύλους έως εις τα δέκα και, εκείθεν, κάμνουσι κανόνα δια να αριθμούσιν εις το επ' άπειρον. Όλα τα μέτρα δια των δακτύλων παραδίδονται, η πιθαμή, ο πήχυς και η οργυιά· ακόμη και η βαρύτης γνωρίζεται δια των χειρών. Όλαι αυτά αι δυνάμεις εδόθησαν εις τον άνθρωπον δια να ενεργή εις [tachón]¹⁸⁴ όλα τα πράγματα με βάρος και με μέτρον και, υψώνοντας την διάνοιάν του, να καταλάβη ότι ο αριθμός των δέκα σημαίνει τας Δέκα Εντολάς του Θεού τας οποίας να ενθυμείται ακαταπαύστως βλέποντας και αριθμώντας τους δέκα δακτύλους του. Αι χείρες βάλλουσιν εις πράξιν τας προθέσεις της ψυχής και προς τούτοις, με τας γραμμάς τας εν τη δρακί και με τους σχηματισμούς

¹⁸⁴ Se entrevé: “τον άνθρωπον”.

¶ en sorte qu'on a dit fort justement, qu'il y avait des hommes qui tenoient l'esprit des autres dans leurs mains, si bien que tout passe par elles: elles defendent, elles nétoyent, elles habillent, elles accommodent, elles tracent, elles appellent: C'est pourquoy reprit Artemie, tous ces differens emplois vont de concert avec la raison; la Nature judicieuse y a mis le compte, le poids & la mesure, & leurs dix doigts sont le principe & le fondement du nombre: toutes les Nations comptent par leurs doigts jusques à dix, & de là on se fait une regle pour compter à l'infini: toutes les mesures s'imaginent par les doigts, la palme, la coudée, & la brassée; le poids même se connoît par les mains toutes ces facultez ont été données à l'homme, afin qu'il agisse en toutes choses avec poids & mesure, & que remontant plus haut il comprenne que ce nombre de dix renferme les dix Commandemens de Dieu, qu'il s'en souvienne sans cesse par la veuë, & les compte de ses dix doigts: d'ailleurs les mains mettent en exécution les projets de l'ame, elles renferment la destinée de la personne par leurs lignes, & par leurs figures;

¶ que hay hombres que tienen los ingenios en las manos De modo que todo pasa por ellas: defienden, limpian, visten, curan, componen, llaman y tal vez, rascando, lisonjean. —Y porque todos estos empleos —dijo Artemia— vayan ajustados a la razón, depositó en ellas la sagaz naturaleza la cuenta, el peso y la medida. En sus diez dedos está el principio y fundamento del número; todas las naciones cuentan hasta diez, y de ahí suben multiplicando. Las medidas todas están en sus dedos, palmo, codo y brazada. Hasta el peso está seguro en la fidelidad de su tiento, sospesando y tanteando. Toda esta puntualidad fue menester para avisar al hombre que obre siempre con cuenta y razón, con peso y con medida. Y realzando más la consideración, advierte que en ese número diez se incluye también el de los preceptos divinos, porque los lleve el hombre entre las manos. Ellas ponen en ejecución los aciertos del alma, encierran en sí la suerte de cada uno, no escrita en aquellas vulgares rayas, ejecutada sí en sus obras.

αυτών, σημαίνουν το ριζικόν του ανθρώπου. Αι χείρες γράφουσι και κάμνουσιν αιώνια τα κατορθώματα και δια του γράφειν γίνεται κάθε λογής πραγματεία[tachón] και συνομιλία. Αμή η επιδεξιότης των τριών κυριωτέρων δακτύλων είναι θαυμαστή, επειδή και έκαστος¹⁸⁵ αυτών ιδίως συνεργεί εις έν και το αυτό αποτέλεσμα· ο πρώτος δίδει την δύναμιν, ο δεύτερος δεικνύει και ο τρίτος διευθετεί δια να απαθανατίζεται με το μέσον των γραμμάτων η ανδρεία, η μεγαλόνοια και η αλήθεια. Αλλά δια να γνωρίσωμεν τον άνθρωπον από κεφαλής μέχρι ποδών είναι αναγκαίον να στοχασθώμεν με προσοχήν τα εξωτερικά του κινήματα. Οι πόδες είναι κρηπίδες της στερεότητός του και οι στύλοι οπού τον βαστάζουσιν. Αυτός πατεί την γην καταφρονών αυτής, η οποία υποφέρει αυτήν την καταφρόνησιν επειδή και αυτή τον εγέννησε και επειδή ηξεύρει ότι εν μία των ημερών μέλλει να επιστρέψει προς αυτήν. —Εγώ θαυμάζω -είπεν ο Ανδρόνιος- την σταθερότητα με την οποία η Φύσις ηθέλησε να υποστηρίξη το σώμα του ανθρώπου, και είναι αληθές ότι τον εστήριξε με τας ιγνύας των ποδών δια να μη πέση ούτε εμπρός ούτε οπίσω. Όμως δεν ημπορείτε να αρνηθείτε ότι τον ημέλησεν ολίγον τι εις την ευκολίαν του να πέση ύπτιος, κατάπτωσις τόσον κινδυνωδεστέρα όσον αι χείρες δεν δύνανται να τον

¹⁸⁵ έκαστος: *είκαστος* en el manuscrito.

¶ c'est aussi par leur moyen que l'écriture rend les actions éternelles, & qu'on fait toute sorte de commerce; mais la dextérité des trois principaux doigts est merveilleuse: en concourant chacun en particulier à une même fin commune, le premier donne la force, le second montre, & le troisième regle, afin que par les écrits, la valeur, la délicatesse, & la vérité s'immortalisent. Mais pour connaître l'homme depuis les pieds jusques à la tête, il est nécessaire de faire d'abord attention sur son mouvement extérieur: les pieds sont les sondemens de sa fermeté, & les colonnes qui le soutiennent; il soule la terre en la méprisant, elle souffre cette injure parce que c'est elle qui l'a formé, & qu'elle sçait bien qu'il doit un jour retourner en elle. J'admire, dit Andrenio, la solidité avec laquelle la Nature a voulu affermir le corps humain, elle l'a affeuré par la plante des pieds, afin qu'il ne tombât pas, n'y en devant, n'y en arrière; mais vous ne me sçauriez nier qu'elle ne se sois un peu oubliée, en ce qui regarde la facilité de tomber à la renverse; chute d'autant plus dangereuse que les mains n'y sçauraient

¶ Enseñan también escribiendo, y emplea en esto la diestra sus tres dedos principales, concurriendo cada uno con una especial calidad da la fortaleza el primero y el índice la enseñanza, ajusta el medio, correspondiendo al corazón, para que resplandezcan en los escritos el valor, la sutileza y la verdad. Siendo, pues, las manos las que echan el sello a la virtud, no es de maravillar que, entre todas las demás partes del cuerpo, a ella se les haga cortesía (correspondiendo con estimación) sellando en ella los labios para agradecer y solicitar el bien. Y porque de pies a cabeza contemplemos el hombre tan misterioso, no es menos de observar su movimiento. Son los pies basas de su firmeza, sobre quienes asientan dos columnas, huellan la tierra, despreciándola y tocan della no más de lo preciso para sostener el cuerpo. Van caminando y midiendo su fin, pisan llano y seguro. —Bien veo yo y aun admiro —dijo Andrenio— la solidez con que atendió a firmar el cuerpo la naturaleza, que en nada se descuida, y para que no cayese hacia delante, donde se arroja, puso toda la planta, y por que no peligrase a un lado ni a otro le apuntaló con ambos pies. Pero no me puedes negar que se descuidó en asegurarle hacia atrás, siendo más peligrosa esta caída, por no poder acudir las manos

βοηθήσωσι τίποτε. Είχε τον τρόπον η Φύσις να το θεραπεύση τούτο εξισάζουσα τον πόδα με την κνήμην, τουτέστι βάλλουσα κνήμην ομοίως και έμπροσθεν και όπισθεν καθώς η αναλογία απαιτούσεν. —Έχεις δίκαιον, -απεκρίθη η Αρτεμία- όμως εκείνο οπού φαίνεται έλλειψις είναι τελειότης· διότι αν οι πόδες ήσαν με δύο κνήμας, καθώς λέγεις, ο άνθρωπος ποτέ δεν ήθελεν υπάγη εμπρός και μας το φανερώνει αρκετά το παράδειγμα, επειδή και οι άνθρωποι, αν καλά και υστερημένοι της τοιαύτης ευκολίας, δεν απολείπουσιν από το να αναποδίζουν πάντοτε εις τα οπίσω. Ιδού, λοιπόν, ο άνθρωπος κατά το εξωτερικόν παραστημένος· η δε εσωτερική θαυμασιωτάτη σύνθεσις, η συναρμογή των δυνάμεων, η αναλογία των ποιότητων, η συμφωνία των παθών, αυτά συνέχουσιν όλην την φιλοσοφίαν. Προ πάντων θέλω να γνωρίσης και να θαυμάσης την καρδίαν του, η¹⁸⁶ οποία είναι το κυριότερον αυτού μέρος, το θεμέλιον πάντων των λοιπών μερών και η πηγή της ζωής. —Τι πράγμα είναι -είπεν ο Ανδρόνιος- και πού ευρίσκεται; —Αυτή είναι -απεκρίθη η Αρτεμία- βασιλεύς πάντων των μελών· δια τούτο είναι τεθειμένη εν τω μέσω του σώματος ως κέντρον και εν τω ασφαλεστέρω τόπω, μη συγχωρούσα ούτε να ψηλαφηθή, ούτε

---

¹⁸⁶ η: οι en el manuscrito.

¶ apporter aucun soulagement: elle y aurait suffisamment remédié si elle avait égalé le pied à la jambe, c'est-à-dire, si elle en avait autant mis en derriere qu'en devant, comme la proportion le demandait. Tu as raison, répliqua Artemie : mais ce qui paroi un défaut, est une perfection; car si l'homme avoit été planté comme tu dis, il n'aurait point voulu marcher en devant, l'exemple ne le justifie que trop; puisque les hommes quoique privez de cette facilité, ne laissent pas de marcher incessamment à reculons. Voilà l'homme représenté par l' écorce; mais la merveilleuse composition du dedans, le concert de ses puissances, la proportion, de ses qualitez, l'accord des ses passions, est ce qui occupe toute la Philosophie. Sur toutes choses je veux que tu connaisse & admire son cœur, qui est sa partie principale, le fondement de toutes les autres & la fontaine de la vie: Qu'est ce que c'est, dit Andrenio, où est-il? c'est répondit Artemie, le Roy de tout le reste des membres; pour cet effet il est situé au milieu du corps, comme au centre & dans le lieu le plus feur, ne permettant pas qu'on le touche

¶ a exponerse al riesgo con su ordinaria fineza. Remediárase esto con haber igualado el pie de modo que quedara tanto atrás, como adelante, y se aumentaba la proporción. —No mientes tal cosa —replicó Artemia—, que fuera darle ocasión al hombre para no ir adelante en lo bueno. Sin eso, hay tantos que se retiran de la virtud: ¿qué fuera si tuvieran apoyo en la misma naturaleza? Éste es el hombre por la corteza; que aquella maravillosa composición interior, la armonía de sus potencias, la proporción de sus virtudes, la consonancia de sus afectos y pasiones, ésa quédese para la gran filosofía. Con todo, quiero que conozcas y admires aquella principal parte del hombre, fundamento de todas las demás y fuente de la vida: el corazón. —¿Corazón? —replicó Andrenio—, ¿qué cosa es y dónde está?—Es —respondió Artemia— el rey de todos los demás miembros y por eso está en medio del cuerpo como en centro muy conservado, sin permitirse

να οραθεί, ονομάζεται δε λατινιστί ‘κορ’ όπερ παράγεται από του ‘κούρα’ οπού σημαίνει ‘φροντίδα’. Έχει δύο ενεργείας, ων η πρώτη το να είναι πηγή ζωής, χορηγούσα ακαταπαύστως πνεύματα εκάστω των άλλων μερών· αλλά το κυριότερον αυτής ενέργημα είναι το αγαπών, ωσάν οπού είναι η αρχή της αγάπης. —Εγώ ενόμιζον -απεκρίθη ο Κριτίλος- να ειπής ότι δια τούτο καίεται πάντοτε ως Φοίνιξ, ότι ονομάζεται ‘κορ’ ήτοι ‘φροντίς’. —Η καθέδρα της -είπεν η Αρτεμία- είναι εν τω μέσῳ, ωσάν οπού το μέσον είναι ο φυσικός τόπος της αγάπης και της ορθότητος και όχι τα άκρα. Η αιχμή του ακροκαρδίου βλέπει προς την γην, επειδή και η γη δεν είναι ο τόπος οπού θέλει αυτή να προσκολληθή και μόνον την αιχμήν αυτής επιδεικνύει τη γη εις σημείον πολέμου· προς δε τον ουρανόν, εξεναντίας, επιδείκνυται πλήρης ωσάν οπού ουρανώθεν λαμβάνει το μόνον αγαθόν εκ του οποίου θέλει να εμπλησθή. Αν έχη πτερά δεν τα έχη δια να δροσοβολήται αλλά μάλλον δια να ανίπταται και να υψούται. Το χρώμα της είναι ερυθρόν, σημείον του θείου Έρωτος. Αυτή κάμνει το καλύτερον αίμα, ίνα εκ της ανδρείας και υγιούς καρδιάς προέρχεται η αληθής ευγένεια. Η καρδιά δεν είναι ποτέ προδότης όμως πολλάκις αμαθής. Είναι μάλλον προσεκτική εις το να προφυλα-

¶ & qu'on le voye. Il se nomme *cœur* du mot Latin *cura*, qui signifie soin: il a deux fonctions; la première est d'être source de la vie, administrant sans cesse les esprits à chacune des autres parties: mais son principal employ est d'aimer, comme étant le principe de l'amour. Je vous attendois-là, reprit Critile, pour dire que c'est par cette raison qu'il se nomme cœur symbole du soin; pour cet effet il est toujours embrasé comme le Phenix: sa place poursuit Artemie, est au milieu; c'est là le poste naturel de l'amitié & de la raison, & non aux extrémités; sa forme est en pointe vers la terre, parce que ce n'est point à elle qu'il veut s'attacher, il lui montre seulement la pointe en signe de guerre; au contraire il se montre à plein vers le Ciel, d'autant qu'il en reçoit le seul bien dont il se veut remplir: s'il a des ailes, c'est moins pour le rafraîchir, que pour s'élever; sa couleur est rouge, symbole de la charité, il fait le meilleur usage, afin que de la valeur se trie la véritable noblesse; il n'est jamais traître, mais souvent ignorant; il est plus attentif à prévenir

¶ ni aun a los ojos. Llámase así de la palabra latina *cura*, que significa cuidado, que el que rige y manda siempre fue centro dellos. Tiene también dos empleos: el primero, ser fuente de la vida, ministrando el valor en los espíritus a las demás partes, pero el más principal es el amar, siendo oficina del querer. —Ahora digo —ponderó Critilo— que con razón se llama corazón, que exprime el cuidadoso; por eso está siempre abrasándose como fénix. —Su lugar es en el medio —prosiguió Artemia— porque ha de estar en un medio el querer: todo ha de ser con razón, no por extremos. Su forma es en punta hacia la tierra, porque no se roce con ella, sólo la apunte, bástale un indivisible; al contrario, hacia el cielo está muy espacioso, porque de allá reciba el bien, que él sólo puede llenarle. Tiene alas, no tanto para que le refresquen, cuanto para que le realcen. Su color es encendido, gala de la caridad. Créale mejor sangre, para que con el valor se califique la nobleza. Nunca es traidor, necio sí, pues previene

-χθή από την δυστυχίαν παρά εις το να απολαύση την ευτυχίαν. Και το πλέον εξαίρετον, ότι αυτή δεν γεννά περιττώματα ουδέποτε καθώς τα άλλα μέρη του σώματος επειδή και είναι καθαρά εις τέλειον βαθμόν. Επιθυμεί πάντοτε τα υψηλότερα και τελειότερα. Ταύτα ελάλει η σοφή Αρτεμία και οι δύο ακροαταί δεν έπαυον να την ευφημούσιν. Ας τους αφήσωμεν όμως ολίγον, τοσούτον ηδέως ασχολουμένους, και ας επανέλθωμεν επί τον Φαλιμόνδον. Ετρώθη καιρίως ο Φαλιμόνδος διατί εξέφυγεν από τα δίκτυά του ο απλούς και αφελής Ανδρόνιος και μετά λύπης μεγάλης εβουλεύετο περί ταύτης της υποθέσεως φοβούμενος τα συνακόλουθα, όθεν και απεφάσισε να εκδικηθή σφοδρώς. Κατέφυγε, λοιπόν, προς την Κακίαν, δυσμενή του καλού θανάσιμον αλλά κρυπτήν, την οποίαν έκρινεν επιτηδειότεραν από όλους τους εδικούς του υπηκόους εις το να κατορθώση το επιχείρημα της εκδικήσεως, επειδή και πάντοτε συναναστρέφεται με τους κακούς. Κοινολογήσας, τοίνυν, προς αυτήν τον σκοπόν του και δείξας την κατεπείγουσαν ανάγκην, έδωκεν αυτή παραγγελίαν να υπάγη να διασπείρη ζιζάνια μεταξύ του χυδαίου λαού. Δεν εδυσκολεύθη η ρηθείσα να φέρη το πρόσταγμα εις έκβασιν· διότι άνωθεν

¶ le malheur, qu'à acquérir le bonheur; ce qu'il a de plus estimable est qu'il n'engendre jamais d'excréments, comme les autres parties du corps; par ce qu'il est parfaitement pur, il aspire toujours au plus sublime, & au plus parfait. La Sage Artemie parlait ainsi, & ses deux Auditeurs ne se l'assoient point de luy applaudir, mais laissons-les un peu si agréablement employez, & retournons à Falimonde. Il fut picqué au vif de ce qu'on avait tiré de ses rets le simple Andrenio. Il regarda cette entreprise avec douleur, & il en craignit la conséquence; il résolut de s'en venger: il eut recours aussitôt à la Malignité, ennemie cachée des bons; il la crut plus propre qu'aucun autre de ses sujets pour faire réussir sa vengeance, parce qu'elle se mêle toujours parmi les méchants. Il luy communiqua son dessein, & après luy en avoir exagéré l'importance, il luy donna ordre d'aller semer de la zizanie parmi la Populace. Il ne luy fut pas bien difficile d'en venir à bout;

¶ antes las desdichas que las felicidades. Pero lo que más es de estimar en él, que no engendra excrementos como las otras partes del cuerpo, porque nació con obligaciones de limpieza, y mucho más en lo formal del vivir; con esto está aspirando siempre a lo más sublime y perfecto. Desta suerte fue la sabia Artemia filosofando, y ellos aplaudiendo. Pero dejémoslos aquí tan bien empleados, mientras ponderamos los extremos que hizo el engañoso y ya engañado Falimundo. Picado en lo vivo de que le hubiesen sacado del laberinto de sus enredos (con tanta pérdida de reputación) al perdido Andrenio y algunos otros tan ciegos como él, con tal ardid, de tan mala consecuencia para lo venidero, trató de la venganza y con exceso. Echó mano de la Envidia, gran asesina de buenos y aun mejores, sujeto muy a propósito para cualquier ruindad, que siempre anda entre ruines; comunicóla su sentimiento, exageró el daño y dióla orden fuese sembrando cizaña en malicias por toda aquella dilatada villanía. No le fue muy dificultoso

και εξ αρχής η Χαιρεκακία ερριζώθη λίαν ευκόλως εν τῷ λαῷ, ἔχουσα συνεργόν εις τούτο την Κολακείαν, την ἀδελφήν της, η οποία ενώθη μετ' αὐτῆς δια να διαχύσωσιν ἀμφοτέραι τα ολέθρια αὐτῶν ἀποτελέσματα εις τον κόσμον. Καί ως λέγουσι τινές, ευθύς εις την κούρτην ἐπρόσβαλον ἔνθα η Κολακεία ευηρέστησε τοιουτοτρόπως οπού, εν διαστήματι ολίγου καιρού, ἐπροχώρησεν εις πολλήν περίθαλψιν. Τα της Κακίας ὅμως δεν ἔτρεχον δεξιὰ ἐπειδή και δεν ἐτόλμα να ἐμφανισθῇ εις το κοινόν, δια το οποίον και ἀπεφάσισε να ἀναχωρήσῃ εις ἄλλο μέρος· και αφοῦ ἀφήκεν ἐπιτρόπους εν σχήματι ἀγνωρίστῳ εις την κούρτην, ἀπήλθε να κατοικήσῃ μεταξύ του λαοῦ ὅπου ἀπέλαβεν υποδοχὴν και λατρείαν. Καί ἐλάλει μεγαλοφώνως ονομάζουσα 'ἀνδρείους' τους ράθυμους και τους προδότας και ἐφθασε, τέλος πάντων, εις τόσον μεγάλην ἀξιοπιστίαν και μεγάλην υπόληψιν οπού ο λαός, φοβούμενος να μην την ἀφαιρέσουσιν ἄλλοι, ἀπεφάσισε να δώσῃ ἄσυλον εις αὐτήν εν τοις ἐγκάτοις αὐτοῦ. Ἀρχισεν, εν πρώτοις, να ἀποκηρύττῃ την Ἀρτεμίαν λέγουσα ὅτι εἶναι δευτέρα μάγισσα Κιρκέα, ὁμοία κατὰ την κακουργίαν ὅμως πλέον ἀπόκρυφος. Καί ὅτι ἄλλο δεν συλλογίζεται παρά το να καταστρέψῃ την Φύσιν ἀφαιρούσα την ἐλευθερίαν της και ἀποσπῶσα την

¶ car de tout tems la malice a fort aisément pris racine parmi le Peuple: aidée en cela par la Flaterie sa sœur, qui s'est unie à elle pour répandre toutes deux leurs pernicious effets dans le monde. L'on dit qu'elles s'attachèrent d'abord à la Cour: la Flaterie y sçut tellement plaire, qu'en peu de tems elle y fut en faveur. La Malignité n'y fit pas si bien ses affaires, elle n'osoit paroître en Public, ce qui la fit résoudre de se retirer ailleurs, après y avoir laissé ses agents incognito: elle alla demeurer parmy la Populace où elle se vit adorée, parce qu'elle parlait hautement; elle donnoit le nom de vaillants à ceux qui n'étoient que des lâches, & des traîtres: enfin, elle parvint à un si grand credit, & à une si grande considération, que le Peuple résolut, de peur qu'on ne la luy enlevât, de luy donner un azile jusques dans ses entrailles. Elle commença par décrier Artemie; elle disoit que c'étoit une seconde Circé, aussi méchante, mais plus cachée que la première; qu'elle ne pensait qu'à détruire la Nature en luy ôtant la franchise, & luy retranchant l'usage

¶ porque aseguran ha siglos que la Vulgaridad maliciosa vive y reina entre villanos desde aquella ocasión en que las dos hermanas, la Lisonja y la Malicia, dejando los patrios lares de su nada, las sacó a volar su madre la ruin Intención con ambiciones de valer en el mundo. La Lisonja, dicen, fue a las cortes, aunque no muy derecha, y que lo acertó para sí, errándolo para todos; porque allí se fue introduciendo tanto, que en pocas horas, no ya días, se levantó con la privanza universal. La Malicia, aunque procuró introducirse, no probó bien ni fue bien vista ni oída; no osaba hablar, que era reventar para ella, andaba sin libertad, y así trató de buscarla; conoció que no era la corte para ella, tomóse la honra (para mejor quitarla) y desterróse voluntariamente. Dio por otro extremo, que fue meterse a villana, y salióle tan bien, que al punto se vio adorada de toda la verídica necedad. Allí triunfa porque allí habla, discurre, aunque a lo zonzó, y pega valientes mazadas de necedades, que ella llama verdades. Llegó esto a tanto exceso de crédito y afecto que, porque no se les hurtasen o matasen, trazaron los villanos meterla dentro de sus entrañas, donde la hallan siempre los que menos querrian. En tan buena sazón, llegó la Envidia y comenzó a sembrar su veneno. Iba dejándose caer recelos en varillas contra Artemia, decía que era otra Circe, si no peor cuanto más encubierta con capa de hacer bien; que había destruido la naturaleza quitándola en su llaneza su verdadera solidez

πλέον¹⁸⁷ φυσικήν χρήσιν της ευμορφίας της. Και ότι θέλει να κατεξάνισταται υπεράνω αυτής και να υποδουλώση διΰσχυριζομένη κατ' αυτής μέχρι και του δικαιώματος των πρωτοτοκίων, λέγουσα, δηλαδή, τον εαυτόν της 'πρωτότοκον'. Και ότι αφού αυτή η 'Κατά φαντασίαν' άρχισε να εισακούεται εις τον κόσμον, δεν έμεινε πλέον απλότης και καθαρότης αλλά γίνονται τα πάντα τετεχνευμένα. Και, εν ενί λόγῳ, ότι αυτή θέλει να κάμη άλλους ανθρώπους, βιάζουσα και στενοχωρούσα εκείνους οπού εξεύρουν να απολαμβάνουσι τας ηδονάς. Ότι δεν ευρίσκονται πλέον παίδες εις τον κόσμον αφού εξορίσθη η φυσική ελευθερία, η μήτηρ εκείνων των καλών και αληθινών ανθρώπων του παλαιού καιρού. Ότι οίχεται και απόλλυται το παν επειδή και δεν φαίνονται πλέον εκείνοι οι άνθρωποι οι πάντοτε ευτυχείς, αλλ' ότι ευρίσκονται ημιάνθρωποι αν καλά και να καυχώνται ότι είναι μάλλον άνθρωποι παρά οι παλαιοί. Διότι η Τέχνη τους κάμνει εντελεστέρους παρά η Φύσις. Και διΰσχυρίζονται με την σοφίαν τους να εύρωσιν είσοδον πανταχού τόσον εις τα Πολεμικά όσον και εις τα Επιστημονικά. Και ότι δικαίως μπορούμεν να ειπούμεν ότι δεν ευρίσκονται πλέον παίδες. Ότι αι γυναίκες μετέχου-

---

¹⁸⁷ πλέον: elimino la duplografia; την την πλέον en el manuscrito.

¶ le plus naturel de sa beauté; qu'elle vouloit s'élever au deffus d'elle, & la rendre esclave, jusques à prétendre mêmes sur elle le droit d'ainessè; que depuis que cette Reine imaginaire avoit été écoutée dans le monde, il n'y avoit plus eu de sincérité, que tout y étoit artificieux, & qu'en un mot elle vouloit faire d'autres hommes, en contraignant ceux qui sçavoient goûter les plaisirs. Qu'il n'y avoit plus d'enfants depuis qu'on avoit banny l'ingénuité, mère de ces bons & véritables hommes d'autrefois; que tout étoit perdu, puisque on ne voyait plus de ces hommes toûjours heureux; mais qu'on ne trouvait que des demy-hommes, quoy qu'ils se vantassent d'être plus hommes que les Anciens; que l'Art les perfectionnait bien plus que la Nature; qu'ils prétendoient avec leur sagesse trouver entrée par tout, aussi bien dans les Armes que dans les Lettres; que c' étoit donc à bon droit qu'on pouvait dire, qu'il n'y avoit plus d'enfants; que les femmes

¶ y, con la afectación, aquella natural belleza; ponderaba que se había querido alzar a mayores, arrinconando a la otra y usurpándola el mayorazgo de primera. —Advertid que después que esta fingida reina se ha introducido en el mundo, no hay verdad, todo está adulterado y fingido, nada es lo que parece, porque su proceder es la mitad del año con arte y engaño, y la otra parte con engaño y arte. De aquí es que los hombres no son ya los que solían, hechos al buen tiempo y a lo antiguo, que fue siempre lo mejor. Ya no hay niños porque no hay candidez. ¿Qué se hicieron aquellos buenos hombres; con aquellos sayos de la inocencia, aquella gente de bien? Ya se han acabado aquellos viejos machuchos, tan sólidos y verdaderos: el sí era sí, y el no era no. Ahora, todo al contrario, no toparéis sino hombrecillos maliciosos y bulliciosos, todo embeleco y fingimiento, y ellos dicen que es artificio. Y el que más tiene desto, vale más, ése se hace lugar en todas partes, medra en armas y aun en letras. Con esto, ya no hay niños: más malicia alcanza hoy uno de siete años que antes uno de setenta. Pues las mujeres,

-σι ταύτης της δυστυχίας επειδή και από κεφαλής μέχρι ποδών βαστάζονται δια της Τέχνης. Και τοιουτοτρόπως αυτή η αυτοθελήτως βασίλισσα καταφθείρει τας εξουσίας, ατονίζει τα οσπίτια και καταδαπανά και αφανίζει τα υποστατικά, επειδή και κατά το παρόν τα έξοδα εις όλα τα πράγματα είναι υπερδιπλάσια παρά τον παλαιόν καιρόν· εις τρόπον οπού την σήμερον η ποσότης των εξόδων οπού μόλις αρκεί [tachón]¹⁸⁸ να ενδύση μίαν γυναίκα ήθελεν αρκέση εν τοις παρελθούσι χρόνοις να ενδύση ολόκληρον στράτευμα. Αμή εις τα βρώματα και εις τας καρυκείας και πολυτέχνους οψοποιΐας, πόσα έξοδα περιττά γίνονται και πόσα χρήματα αφανίζονται; Πόση διαφορά, τελευταίον, μεταξύ της απλής και φυσικής διαγωγής των προγόνων μας και της τωρινής; Λέγουσι τινές ότι με το μέσον ταύτης της μεταβολής να έγιναν οι άνθρωποι λογικότεροι και λαμπρότεροι, όσον όμως το κατ' εμέ, -έλεγεν η Κακία- φαίνεται μοι όλον το εναντίον· ότι, δηλαδή, αυτή η μεταβολή μας διαφθείρει αντί να μας διαφυλάττη επειδή και η ζωή μας δεν είναι ζωή αλλ' είναι μηχανική σχοινοβάτησις, ούτε είμεθα άνθρωποι δι' άλλο παρά δια να περιπλεκόμεθα εις τόσας ταλαιπωρίας. Πιστεύσατέ μοι ότι όλοι οι σκοποί αυτής της βασισίσης είναι επικίνδυνoi και απατηλοί¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Se entrevé: “μοι”.

¹⁸⁹ *απατηλοί*: *απατηλή* en el manuscrito.

¶ avoient part à ce malheur; puisque depuis les pieds jusques à la tête, elles ne se soutenoient plus que par artifice. C'est ainsi, disoit elle, que cette prétendue Reine détruit les Etats, affaiblit les Maisons, & consume les Finances, parce que présentement la dépense en toutes choses, est plus du double de ce qu'elle étoit au tems passé; en sorte qu'aujourd'hui ce qui à peine suffit pour habiller une femme, auroit autrefois été suffisant pour parer tout un Peuple: combien de superfluité dans le manger & le bien perdu? quelle différence enfin entre la conduite simple & naturelle de nos pères, & celle que l'on voit à présent ? l'on dit que par ce changement l'on est devenu raisonnable & plus éclairé; & moy, disoit elle, je pense tout le contraire, c'est ce qui nous détruit, bien loin de nous conserver; ce n'est pas vivre que d'être toujours guindé, n'y être hommes que de s'embarasser de tant de misères: croyez-moy, tous ses desseins sont dangereux & trompeurs.

¶ de pies a cabeza una mentira continuada, aliño de cornejas, todo ajeno y el engaño propio. Tiene esta mentida reina arruinadas las repúblicas, destruidas las casas, acabadas las haciendas, porque se gasta el doble en los trajes de las personas y en el adorno de las casas: con lo que hoy se viste una mujer, se vestía antes todo un pueblo. Hasta en el comer nos ha perdido con tanta variedad de manjares y sainetes, que antes todo iba a lo natural y a lo llano. Dice que nos ha hecho personas; yo digo que nos ha deshecho: no es vivir con tanto embeleco, ni es ser hombres el ser fingidos. Todas sus trazas son mentiras y todo su artificio es engañoso.

Με τούτους τους λόγους η Κακία ανεφλόγωσε τοιουτοτρόπως τα πνεύματα του όχλου οπού εις διάστημα μιας ημέρας όρμησαν εις επανάστασιν· και δραμόντες επολιόρκησαν το παλάτιον της Αρτεμίας και κρίζοντες έλεγον: “Αποκτανθήτω! Αποκτανθήτω! Απολεσθήτω η φαρμακεύτρια και η επωδός!”, επιχειριζόμενοι, προς τούτοις, να βάλλουσι το πυρ πανταχού. Εγνώρισεν η Αρτεμία εκ τούτου πόσην δύναμιν είχε η δυσμενής αυτής μεταξύ του όχλου, όθεν μετεκαλέσατο τους εγκριτοτέρους εκ των εδικών της οφικιαλίων· εύρεν, όμως, τους πλέον δυνατούς εξ αυτών παραιτουμένους και ζητούντας συγχώρεσιν, τουτέστιν απίστους. Με όλον τούτο, δεν εξέλειπε παντελώς η μεγαλοψυχία της και επεχειρίσθη δια μέσου της αγχινοίας να διασκεδάση αυτούς οπού δεν εστοχάζοντο άλλο παρά μόνον την ιδίαν τους ισχύν. Τα δε μέσα οπού μετεχειρίσθη δια να φέρη το πράγμα εις έκβασιν θέλουσι λεχθή¹⁹⁰ εν τω επομένω κεφαλαίω. [rúbrica]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 10^{ον}

Τα βδελυρά αποτελέσματα της ατάκτου ζωής

Η πλέον συνήθης αταξία των ανθρώπων είναι το να συγ-

---

¹⁹⁰ λεχθή: λελθή en el manuscrito.

¶ La Malignité échauffa tellement par ses discours les esprits de la Populace, qu'en moins d'un jour elle se mutina; ils allèrent investir le Palais d'Artemie, en criant tuë-tuë, périsse la Sorcière, & l'Enchanteresse. Ils entreprirent même de mettre le feu par tout. Artemie connut par là combien son ennemie avoit de pouvoir parmi la canaille. Elle manda aussitôt ses principaux Officiers; mais elle trouva que les plus puissants s'en excusaient, & luy étaient infidèles. Néanmoins elle ne perdit point courage, elle entreprit de dissiper, par la ruse, des gens qui ne comptoient que sur leurs forces. Les moyens dont elle se servit pour en venir à bout, se verront dans le Chapitre suivant.

CHAPITRE X

Les effets terribles d'une vie déréglée

Le desordre le plus ordinaire des hommes, est de

¶ Incitó tanto los ánimos de aquel vulgacho, que en un día se amotinaron todos y dando voces, sin entenderse ni entender, fueron a cercarle el palacio, voceando: “¡Muera la hechicera!”. Y aun intentaron pegarla fuego por todas partes. Aquí conoció la sabia reina cuán su enemiga es la Villanía. Convocó sus valedores; halló que los poderosos ya habían faltado, mas no faltándose a sí mesma, trazó vencer con la maña tanta fuerza. El raro modo con que triunfó de tan vil canalla, el bien ejecutado ardid con que se libró de aquel ejército villano, léelo en la crisi siguiente.

CRISI DÉCIMA

El mal paso del salteo

Vulgar desorden es entre los hombres

-χύζουσι το τέλος ομού με τα μέσα και τα μέσα ομού με το τέλος· το να προσκολλώνται πάντοτε εις πράγματα οπού έπρεπε να τα βλέπουσι διαβατικώς, το να κάμνουσιν οδοιπορίαν τον τόπον της αναπαύσεως και την οδοιπορίαν ανάπαυσιν, το να κάμνουσιν αρχήν απ' εκεί οπού πρέπει να τελειώνουσι και να τελειώνουσιν εκεί οπού πρέπει να αρχίζουν. Η πάνσοφος και προνοητική Φύσις δεν εισήνεγκεν την ηδονήν εις τον κόσμον δι' άλλο παρά μόνον προς ανακουφισμόν των πόνων του βίου, και αληθώς αυτή είναι η μόνη παραμυθία και ο γλυκασμός των πλέων επιμόχθων [tachón]¹⁹¹ επιχειρημάτων και των πλέον ανιαρών και επωδύνων υπουργημάτων. Αλλ' εν αυτώ τούτῳ ο άνθρωπος συγχύζεται και πλανάται και, αυτών των αλόγων ζώων αλογότερος, γίνεται έκτρωμα και παραχάραγμα της Φύσεως και παρανάλωμα της απωλείας. Κάμνει ιδίον του τέλος την ηδονήν, δεν τρώγη δια να ζη, δεν ζη δι' άλλο παρά δια να τρώγη. Δεν αναπαύεται δια να εργάζεται και να κοπιάζει αλλά δια να απολαμβάνη επιπλέον την ραθυμίαν και ευφρονησίαν. Δεν συλλογίζεται παντελώς περί πληθυσμού του ιδίου είδους, ήτοι περί τεκνοποιΐας, αλλά μάλλον περί αμετρίας της σαρκικής ηδονής. Δεν σπουδάζει δια να ηξεύρη ούτε δια να γνωρίζη αλλά δια να επιλανθάνεται και να απόλλυται. Δεν λαλεί ούτε ακρο-

---

¹⁹¹ Se entrevé: “γλυ”.

¶ confondre la fin avec les moyens, & les moyens avec la fin ; de s'attacher pour toujours aux choses qu'ils ne devoient regarder qu'en passant ; de faire de leur chemin, le lieu de leur repos ; de commencer par où ils devoient finir, & enfin d'achever par où il faudroit commencer. La Sage & prévoyante Nature, n'a introduit le plaisir dans le monde, qu'afin qu'il fût le soulagement des peines qu'on souffre dans la vie : en effet , c'est l'unique adoucissement des plus pénibles entreprises, & des plus fâcheuses fonctions ; mais c'est en cela même que l'homme se trouble & s'égare, & que plus brute que les bêtes mêmes, il dégénere & se perd ; il fait sa fin de la volupté, il ne mange pas pour vivre, il ne vit que pour manger ; il ne se délasse pas pour travailler, mais pour mieux goûter l'oisiveté ; il ne pense point à la propagation de son espece, mais à la luxure ; il n'étudie pas pour sçavoir, ny pour se connoître, mais pour s'oublier & se perdre ; il ne parle ny n'écoute

¶ hacer (de los fines) medios y de los medios hacer fines: lo que ha de ser de paso toman de asiento y del camino hacen descanso; comienzan por donde han de acabar, y acaban por el principio. Introdujo la sabia y próspera naturaleza el deleite para que fuese medio de las operaciones de la vida, alivio instrumental de sus más enfadosas funciones: que fue un grande arbitrio para facilitar lo más penoso del vivir. Pero aquí es donde el hombre más se desbarata, pues, más bruto que las bestias, degenerando de sí mismo, hace fin del deleite y de la vida hace medio para el gusto: no come ya para vivir, sino que vive para comer; no descansa para trabajar, sino que no trabaja por dormir; no pretende la propagación de su especie, sino la de su lujuria; no estudia para saberse, sino para desconocerse; ni habla por necesidad,

-άζεται δια την ανάγκην και δια την αφέλειαν αλλά δια να έχη την ηδονήν και την ευκαιρίαν του κακολογείν· εις τρόπον οπού ημπορούμε να ειπούμεν ότι δεν ζη δι' άλλο παρά δια να ζη. Εκ τούτου προήλθε το να εκλέξουσιν όλα τα κακά πρόεδρον και πρωτοκορυφαίαν την Ηδονήν· αυτή προπαρασκευάζει τας ορέξεις, προειδοποιεί τας φαντασίας, οδηγεί τα πάθη, και αυτή μόνη καθέλκει και κατασπά τους ανθρώπους, επειδή και έκαστος δεν ζητεί άλλην συμβουλήν παρά μόνον την της ιδίας του αρεσκείας. Ο φρόνιμος άνθρωπος αλλεοτρόπως δεν δύναται να θεραπεύση ταύτην την αταξίαν παρά μόνον διαμέσου μιας ακριβούς αγρυπνίας και [tachón] προσοχής άκρας εις το να ωφελείται εκ του παραδείγματος και της δυστυχίας του άλλου· και εις αυτό τούτο εκοπίασαν ο νουνεχής Κριτίλος και ο απλούς Ανδρόνιος. —Έως τότε, ω χυδαίοι και βάρβαροι, -είπεν η Αρτεμία προς εκείνον τον επαναστάτην όχλον- τολμάτε να με συγχύζετε; Δεν ηξεύρετε ότι όσον είναι οι κίνδυνοι μεγαλύτεροι τόσο εγώ είμαι σταθεροτέρα; Έως τότε η εδική σας βαρβαρότης επιτηδά κατά της εδικής μου μαθήσεως¹⁹² και επιστήμης; Επειδή και με ονομάζετε 'μάγισσαν' και 'φαρμακεύτριαν' εγώ, λοιπόν, θέλω σήμερα να κάμω μίαν συνομωσίαν ομού με

---

¹⁹² μαθήσεως: καθήσεως en el manuscrito.

¶ pour la nécessité & le profit, mais pour avoir le plaisir & l'occasion de médire ; de sorte qu'on peut dire qu'il ne vit que pour vivre : c'est de là que tous les vices ont choisi le Plaisir pour chef, & pour capitaine général ; c'est l'assaisonneur des appetits, l'avant-coureur des caprices, le guide des passions , & celui seul qui entraîne les hommes , puisque chacun ne consulte que son propre goût. L'homme sage ne peut remédier à ce désordre que par une exacte vigilance, & une attention, extrême à profiter de l'exemple & du malheur d'autrui ; c'est à quoy le judicieux Critile, & le simple Andrenio travaillerent heureusement. Jusques à quand, ô canaille grossiere, dit Artemie à cette Populace mutinée, osez-vous me troubler ? ne sçavez-vous pas que je suis d'autant plus constante, que les perils sont plus grands. Jusques à quand vôtre barbarie insultera-t-elle à ma science ? Puisque vous me traitez d'Enchanteuse & de Magicienne, je feray dès aujourd'huy une conjuration

¶ sino por el gusto de la murmuración. De suerte que no gusta de vivir, sino que vive de gustar. De aquí es que todos los vicios han hecho su caudillo al deleite: él es el muñidor de los appetits, precursor de los antojos, adalid de las pasiones, y el que trae arrastrados los hombres, tirándole a cada uno su deleite. Atienda, pues, el varón sabio a enmendar tan general desconcierto. Y para que estudie en el ajeno daño, oiga lo que le sucedió al sagaz Critilo y al incauto Andrenio. —¿Hasta cuándo, ¡oh canalla inculta!, habéis de abusar de mis atenciones? —dijo enojada Artemia, más constante cuando más arriesgada—. ¿Hasta cuándo ha de burlarse de mi saber vuestra barbaridad? ¿Hasta dónde ha de llegar en despeñarse vuestra ignorante audacia? Júroos que, pues me llamáis encantadora y maga, que esta misma tarde, en castigo de vuestra necedad, he de hacer un conjuro tan poderoso,

τον ήλιον τόσον δυνατή οπού εκείνος να εκδικηθή καθ' υμών με την στέρησιν του φωτός του· αυτή είναι η ελαφροτέρα παιδεία οπού ημπορώ να σας κάμω. Ούτως ελάλησεν η Αρτεμία, ηξεύρουσα καλώς ότι κατά του λαού περισσότερον ισχύει η αυστηρότης παρά ο ορθός λόγος. Οι δε επαναστάται αν καλά και να είχαν αρχίση να κάμνουσι κλίμακας εις τα τείχη του παλατίου δια να εφορμήσωσιν ένδον αλλά με αυτούς τους φοβερισμούς κατέπεσον έντρομοι· και περισσότερον ετρώμαξαν όταν είδον τον ήλιον οπού άρχισε κατ' ολίγον να αποκρύπτει το φως του και έκαμεν εν ταυτώ έκλειψιν. Και φοβηθέντες ότι και η γη, με την¹⁹³ αυτήν συνομωσίαν της Αρτεμίας, να μη σχισθή υπό κάτω αυτών και να μη συνενωθώσι μετ' αυτής όλα τα στοιχεία, ετράπησαν εις φυγήν καθώς είναι σύνηθες ως επί το πλείστον των επαναστατών οι οποίοι συναθροίζονται αλόγως και διασκορπίζονται αλόγως. Έφευγον, λοιπόν, μη βλέποντες και έπιπτον ένας επάνω εις τον άλλον. Η δε Αρτεμία, θέλουσα να αποφύγη εις το εξής τας παρομοίους επιδρομάς και βλέπουσα το παλάτιόν της εξ ημισείας πυρπολημένον, απεφάσισε να μεταλλάξη κατοικίαν. Όθεν, παραλαβούσα όσα είχε πολυτιμότερα, άρχισε να ερευνά τόπον καθέδρας.

---

¹⁹³ *την*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ si puissante avec le Soleil, qu'il m'en vengera en vous privant de sa lumiere, c'est le plus rude châtement qu'on puisse vous faire. Elle parla ainsi, & elle sçavoit bien que la rigueur a plus de pouvoir sur le Peuple que la raison. Quoiqu'ils eussent déjà commencé à escalader le Palais, ils furent consternez à ces menaces, & ce qui acheva de les étonner, fut de voir qu'effectivement le Soleil commença peu à peu à leur dérober sa lumiere, & s'éclipsa enfin tout à coup ; ils craignirent que la terre par les mêmes conjurations d'Artemie ne s'ouvrit sous eux, & que tous les élémens ne se joignissent à elle. Ils prirent la fuite qui est le party ordinaire des mutins ; ils s'assemblent sans raison, & se dissipent de même ; ils fuyoient sans se voir, & tombaient les uns sur les autres. Artemie voulant éviter à l'avenir de pareilles insultes, & voyant son Palais à demy brûlé, resolut de changer de demeure ; elle prit ce qu'elle avoit de plus précieux, & commença à chercher où elle pourroit s'établir.

¶ que el mismo sol me vengue retirando sus lucientes rayos: que no hay mayor castigo que dejaros a oscuras en la ceguera de vuestra vulgaridad. Tratólos como ellos merecían, y conocióse bien que con la gente vil obra más el rigor que la bizarría, pues quedaron tan aterrados cuan persuadidos de su mágica potencia; y ya helados, no trataron de pegar fuego al palacio, como lo intentaban. Acabaron de perderse de ánimo cuando vieron que realmente el mismo sol comenzó a negar su luz eclipsándose por puntos, y temiendo no se conjurase también contra ellos la tierra en terremotos (que a veces todos los elementos suelen mancomunarse contra el perseguido), dieron todos a huir desalentados, achaque ordinario de motines, que si con furor se levantan, con panático terror se desvanecen; corrían a oscuras, tropezando unos con otros, como desdichados. Tuvo, con esto, tiempo de salir la sabia Artemia con toda su culta familia; y lo que más ella estimó fue el poder escapar de aquel bárbaro incendio los tesoros de la observación curiosa que ella tanto estima y guarda en libros, papeles, dibujos, tablas, modelos y en instrumentos varios.

Ηκολούθησαν αυτή και οι ημέτεροι δύο οδοιπόροι· αλλ' ο Ανδρόνιος ήτον φοβισμένος δια το τοιούτον ασύνηθες συμβεβηκός και όντας πληροφορημένος ότι η δύναμις ταύτης εκτείνεται μέχρι των αστέρων, επειδή και ο ήλιος υποτάσσεται αυτή, εφέρετο προς αυτήν με περισσότερον σέβας και με διπλάσιαν προσοχήν και ευλάβειαν. Ο δε Κριτίλος έκαμεν προς αυτόν την εξήγησιν της εκλείψεως του ηλίου, λέγων ότι ήτον φυσικόν αποτέλεσμα προερχόμενον εκ της κινήσεως των πλανητών το οποίον προεγνώρισεν η Αρτέμια επειδή και ήξευρε την αστρονομίαν. Δεν εστάθη ολίγη η δυσκολία εις το να εκλέξη τόπον κατοικίας η ρηθείσα. Κατά πρώτον, είχε κλίσιν εις την Λισβόναν, όχι τόσον ότι είναι πόλις πολυανθρωποτέρα και πλουσιότερα της Ισπανίας και εις εκ των τριών περιφήμων λιμένων της Ευρώπης, αλλ' επειδή και ουδέποτε Πορτογάλος δεν ελογίσθη άφρων ούτε αμαθής, εις το οποίον αύτη η πόλις εβάστασεν την τιμήν του σοφού Ουλίσσου οπού την εθεμελίωσε. Με όλον τούτο, η Αρτεμία δεν απεφάσισε να υπάγη εκεί εξαιτίας της οξυχόλου γνώμης των Πορτογάλων. Προς το Μαδρί είχε πολλήν κλίσιν οπού είναι το κέντρον της μοναρχίας, ένθα παν αγαθόν ευρίσκεται κατ' εξοχήν· όμως με το να

¶ Nos voyageurs l'accompagnerent ; mais Andrenio étoit épouvanté d'un si extraordinaire événement, & persuadé que le pouvoir de cette Reine s'étendoit jusques aux Etoilles, puisque le Soleil luy obéissoit, il la regarda avec plus de vénération, & redoubla son attention & ses respects pour elle. Critile luy expliqua que l'Eclipse du Soleil étoit un effet naturel formé par les mouvemens des Planettes, & dont Artemie avoit eu connoissance, parce qu'elle sçavoit l'Astronomie. Ce ne fut pas une petite difficulté de choisir le lieu de sa demeure : elle eut d'abord de l'inclination pour Lisbonne, non pas tant à cause que c'est la Ville la plus peuplée, & la plus riche de l'Espagne, & l'un des trois plus célèbres Ports de l'Europe ; mais parce que jamais Portugais n'a passé pour sot ny pour ignorant : en quoy cette Ville a soutenu l'honneur du Sage Ulysse son fondateur ; cependant Artemie ne put se resoudre d'y aller à cause de l'humeur brusque des Portugais. Madrid la tentoit beaucoup, c'est le centre de la Monarchie, où tout le bon par excellence se trouve ; mais comme

¶ Fuéronla cortejando y asistiendo nuestros dos viandantes Critilo y Andrenio. Iba éste espantado de un portento semejante, teniendo por averiguado que se extendía su mágico poder hasta las estrellas y que el mismo sol la obedecía; mirábala con más veneración y dobló el aplauso. Pero desengañóle Critilo diciendo cómo el eclipse de sol había sido efecto natural de las celestes vueltas, contingente en aquella sazón, previsto de Artemia por las noticias astronómicas, y que se valió dél en la ocasión, haciendo artificio lo que era natural efecto. Discurrióse mucho dónde irían a parar, consultándolo Artemia con sus sabios, resuelta de no entrar más en villa alguna: y así lo cumple hasta hoy. Propusieronse varios puestos. Inclínabase mucho ella a la dos veces buena Lisboa, no tanto por ser la mayor población de España, uno de los tres emporios de la Europa (que si a otras ciudades se les reparten los renombres, ella los tiene juntos, fidalga, rica, sana y abundante), cuando porque jamás se halló portugués necio, en prueba de que fue su fundador el sagaz Ulises. Mas retardóla mucho, no su fantástica nacionalidad, sino su confusión, tan contraria a sus quietas especulaciones. Tirábala después la coronada Madrid, centro de la monarquía, donde concurre todo lo bueno en eminencias, pero

είναι και τα κακά εις τον αυτόν βαθμόν, παρητήθη αηδιάζουσα και φοβουμένη ολιγότερον την ακαθαρσίαν την εν ταις ρύμες της πόλεως ταύτης παρά την εν ταις καρδίες των πολιτών. Περί της πόλεως Σεβίλλης ούτε να ακούση λόγον δεν ηθέλησε, διότι το απερριμμένον πάθος της φιλοκερδίας οπού αυτή η βασίλισσα αποστρέφεται τα μέγιστα την έχει κυριευμένη εξ ολοκλήρου. Οι στόμαχοι των εγκατοίκων δεν χωνεύουσιν άλλο πράγμα πλην του αργυρίου· έπειτα οι εγκατοικοι δεν είναι ούτε τελείως λευκοί ούτε τελείως μέλανες και λέγοντες πολλά πράττουσιν ολίγα, ελάττωμα σύνηθες πάντων των Ανδαλουσίων. Ομοίως απέτεμε την κεφαλήν του ονόματος της Γρενάδας και της Γορδούας· όσον δε δια την Σαλαμάνκαν, ένθα διδάσκονται τα Νομικά, εκεί ασχολούνται εις το να κάμνουσιν αβοκάτους περισσότερον παρά ανθρώπους και είναι μία οπλοθήκη εναντίον των πλουσίων. Η εύπορος Σαραγόσα, η μητρόπολις της Αραγωνίας, η μήτηρ των βασιλέων, η κρηπίς του μεγάλου Στύλου της Πίστεως, η Καθολική εν τοις λειψάνοις των αγίων και η μεγαλοπρεπής εν ταις οικοδομές, πλουτούσα όσον όλον το επίλοιπον της βασιλείας από ανθρώπους καλούς και αδόλους, εφάνη αρμόδιος τόπος εις κατοικίαν της. Όμως υποπεύθει εις τας μεγάλας και ακαμπείς καρδίας των εγκα-

¶ le mal y est aussi en pareil degré, elle en fut dé goûtée, cragnant moins la saleté de ses ruës, que celle des cœurs de ses habitans. Elle ne voulut point entendre parler de Seville ; parce que la passion abjecte du gain, sa plus grande ennemie, s'en est entierement emparée ; les estomachs y sont indigestes pour toutes autres choses que pour l'argent : outre que les Habitans ne sont jamais ny bien blancs ny bien noirs ; ils parlent beaucoup & font peu, défaut ordinaire de tous les Andalou-siens. Elle secoüa pareillement la tête au nom de Grenade, & de Cordoüe : quant à Salamanque, où l'on enseigne les Loix, l'on s'y attache plus à faire des Avocats que des hommes ; c'est une place d'Armes contre les richesses. L'abondante Sar-ragosse Capitale d'Arragon mere des Rois, base de la grande colonne de la Foy, la Catholique en Sanctuaires, & la magnifique en édifices, peuplée ainsi que tout le reste du Royaume de bonnes gens & sans fraude, luy parut assez propre pour son séjour : mais la grandeur de leurs cœurs peu flexibles

¶ desagradábala otro tanto malo, causándola asco, no la inmundicia de sus calles, sino de los corazones, aquel nunca haber podido perder los resabios de villa y el ser una Babilonia de naciones no bien alojadas. De Sevilla no había que tratar, por estar apoderada de ella la vil ganancia, su gran contraria, estómago indigesto de la plata, cuyos moradores ni bien son blancos ni bien negros, donde se habla mucho y se obra poco, achaque de toda Andalucía. A Granada también la hizo la cruz, y a Córdoba un calvario. De Salamanca se dijeron leyes, donde no tanto se trata de hacer personas, quanto letrados, plaza de armas contra las haciendas. La abundante Zaragoza, cabeza de Aragón, madre de insignes reyes, basa de la mayor columna y columna de la fe católica en santuarios y hermosa de edificios, poblada de buenos, así como todo Aragón de gente sin embeleco, parecíale muy bien, pero echaba mucho de menos la grandeza de los corazones

-τοίκων φοβηθείσα ομοίως και την αγριότητά της. Εύρισκε πολλήν θυμηδίαν εν τη περιχαρή και ανθηρά και ευγενή πόλη της Βαλέντζας, αλλ' εφοβήθη ότι με την αυτήν ευκολίαν οπού την υπεδέχοντο σήμερον να μη την διώξωσιν αύριον. Η Βαρκελώνα, αν καλά και πλουσία Θεία Χάριτι, σκάλα της Ιταλίας, ναύσταθμος του χρυσίου και διοίκησις των σοφών, δεν ελογίσθη ασφαλής κατοικία εις την Αρτεμίαν, και εξόχως ότι εκεί πρέπει πάντοτε να εμφανίζεται τινάς με μίαν γενειάδα η οποία να φθάνη έως εις τα γόνατα. Ο Λέων και ο Βούργος είχαν πολλά πνεύματα και κράσεις ανθρώπων κατοικούντων τα όρη, αγροίκων και απαιδευτών, καταγινομένων μόνον εις τας ιδίας αυτών ταλαιπωρίας. Το Βαλλαδολίδ¹⁹⁴ εφάνη να είναι αρμοδιότερος τόπος και απεφάσισε κατά πρώτον να κατοικήση εκεί· όμως μετεστοχάσθη ότι αυτή η πόλις είχε κούρτην άλλοτε και ακόμη έχει μυρωδίαν αυλικήν. Περί της Παμπελούνης δεν αναφέρθη τίποτε, επειδή και αυτή ήτον ωσάν μία στιγμή εν τη περιφερεία της Ισπανίας και στιγμή φιλονικίας διηνεκούς. Τέλος πάντων, η Τολέδα εφάνη προτιμητέα και η Αρτεμία ευρέθη εις την αυτήν γνώμην οπού είχε και η βασίλισσα Ισαβέλλα, η οποία έλεγεν ότι δεν εγνώρισε

---

¹⁹⁴ *Βαλλαδολίδ*: *Βαλλαδολίβ* en el manuscrito.

¶ luy devint suspecte ; elle s'épouvanta aussi de leur ferocité : elle trouvoit beaucoup d'agrément dans la gaye, la fleurie, & la noble Ville de Valence, mais elle craignoit qu'avec la même facilité avec laquelle on l'y recevoit aujourd'huy, on ne l'en chassât demain. Barcelone, quoique riche quand il plaît à Dieu, l'Echelle d'Italie, l'Arsenal de l'or, & le gouvernement des Sages, ne fut pas jugée par Artemie une demeure assez seure pour elle : outre qu'il y faut toujours paroître avec une barbe qui tombe jusques sur l'épaule Leon & Burgos tenoient trop de 'esprit & de la complexion des Montagnards, gens grossiers & seulement occupez de leurs miseres ; elle laissa Saint Jacques pour les pelerinages. Vailladolid luy sembla celle de toutes les Villes qui luy convenoit le mieux : elle s'y détermina d'abord, mais elle s'en dégoûta quand elle fit réflexion, que cette Ville avoit eu autrefois la Cour, & qu'elle s'en sentoit encore ; l'on ne luy fit aucune mention de Pampelune, parce qu'elle ne faisoit qu'un point dans la circonference des Espagnes, & qu'elle étoit un point éternel de dispute. Enfin Toledé fut préférée, & Artemie se trouva du goût de la Reine Isabelle ; qui disoit qu'elle ne se trouvoit

¶ y espantábala aquel proseguir en la primera necesidad. Agradábala mucho la alegre, florida y noble Valencia, llena de todo lo que no es sustancia; pero temióse que con la misma facilidad con que la recibirían hoy la echarían mañana. Barcelona, aunque rica cuando Dios quería, escala de Italia, paradero del oro, regida de sabios entre tanta barbaridad, no la juzgó por segura, porque siempre se ha de caminar por ella con la barba sobre el hombro. León y Burgos estaban muy a la montaña, entre más miseria que pobreza. Santiago, cosa de Galicia. Valladolid le pareció muy bien y estuvo determinada de ir allá, porque juzgó se hallaría la verdad en medio de aquella llaneza, pero arrepintióse como la Corte, que huele aún a lo que fue y está muy a lo de Campos. De Pamplona no se hizo mención, por tener más de corta que de corte, y como es un punto, toda es puntos y puntillos Navarra. Al fin fue preferida la imperial Toledo, a voto de la Católica Reina, cuando decía que

ποτέ αμαθή τον εαυτόν της παρά μόνον εν ταύτη τη πόλει οπού είναι πλήρης σοφών ανδρών και πραγμάτων πάντων καταθυμίων, αφού το Μαδρί, ωσάν ένας σπόγγος, απέμαξε και απερρόφησε πάσαν την τρύγα και την ρυπαρότητα αυτής. Πανταχού οι Ισπανοί έχουσι τον νουν εν ταις χερσίν αυτών αλλ' εν τη Τολέδη τον έχουσιν εν τῷ στόματι και όλοι οι εγκάτοικοι της πόλεως ταύτης είναι φρόνιμοι. Και ήξευρεν η Αρτεμία ότι μία γυνή της Τολέδης, με μίαν λέξιν, λέγει περισσότερον παρά ένας φιλόσοφος Αθηναίος με βιβλίον ολόκληρον. —Ας υπάγωμεν, λοιπόν, -είπεν η ρηθείσα- εις αυτό[borrado] το κέντρον πάντων των εν τη Ισπανία πνευμάτων, ένθα και εκινήθη με όλην την συνοδείαν της. Ο δε Κριτίλος και ο Ανδρόνιος, συνανακολουθήσαντες άχρι της οδού του Μαδρί, εκεί εφανέρωσαν προς αυτήν ότι έχουσι σκοπόν να υπάγουσιν εις την κούρτην δια να αναζητήσωσι την Φιλισίνδην. Η Αρτεμία, αφού τους έδωκε την άδειαν, τους έδωκεν ομού και παραγγελίας και μαθήσεις αναγκαιοτάτας, λέγουσα ούτως: —Επειδή και είναι ανάγκη απαραίτητος να υπάγετε εκεί και δεν ημπορείτε να κάμετε αλλέως, προσέχετε καλώς να μη παραβήτε την εδικήν σας οδόν· διότι είναι και άλλαι πολλάί οπού υπάγουσιν εκείσε. Την μεγάλην στράταν να αποφεύγετε, διότι δι' αυτής είναι

¶ jamais ignorante que dans cette Ville remplie de sçavans, & où l'on ne trouvoit rien que d'agréable, depuis que Madrid comme une éponge luy avoit succé sa lie & sa crasse. Par tout ailleurs les Espagnols ont l'esprit dans la main, mais ici ils l'ont dans la bouche ; tous ses Citoyens sont hommes de sens. Artemie sçavoit qu'une femme de Toledé disoit plus en une parole qu'un Philosophe d'Athenes dans tout un Livre. Allons donc, dit-elle, à ce centre de tout l'esprit qui est en Espagne ; elle s'y transporta avec toute sa suite. Critile & Andrenio la suivirent jusques au chemin de Madrid ; là ils luy firent part du dessein qu'ils avoient d'aller à la Cour chercher Felizinde, ils luy en demanderent la permission. Artemie la leur accorda en leur donnant des instructions très importantes, & leur disant : Puisqu'il est absolument nécessaire que vous y alliez, & que vous ne vous en pouvez dispenser, prenez garde à ne vous point détourner de vôtre chemin, parce qu'il y en a plusieurs qui vont de ce côté-là. Évitez le grand chemin, c'est-là où sont

¶ nunca se hallaba necia sino en esta oficina de personas, taller de la discreción, escuela del bien hablar, toda Corte, ciudad toda, y más después que la esponja de Madrid le ha chupado las heces, donde aunque entre, pero no duerme la villanía. En otras partes tienen el ingenio en las manos, aquí en el pico: si bien censuraron algunos que sin fondo y que se conocen pocos ingenios toledanos de profundidad y de sustancia. Con todo, estuvo firme Artemia, diciendo: —¡Ea!, qué más dice aquí una mujer en una palabra, que en Atenas un filósofo en todo un libro. Vamos a este centro, no tanto material, cuanto formal de España. Fuese encaminando allá con toda su cultura. Siguiéronla Critilo y Andrenio, con no poco provecho suyo, hasta aquel puesto donde se parte camino para Madrid. Comunicáronla aquí su precisa conveniencia de ir a la Corte en busca de Felisinda, redimiendo su licencia a precio de agradecimientos. Concediósele Artemia en bien importantes instrucciones, diciéndoles: —Pues os es preciso el ir allá, que no conviene de otra suerte, atended mucho a no errar el camino, porque hay muchos que llevan allá.

οι πλέον μεγαλύτεροι κίνδυνοι και δι' αυτής απωλέσθησαν τοσούτοι άνθρωποι. Ομοίως να μη ακολουθείτε τον όχλον οπού προπορεύεται διότι είναι όλοι αμαθείς. Η οδός οπού πιάνουνσιν οι εκζητούντες την Τύχην δεν είναι καλυτέρα, αν καλά και πλατυτέρα και μακροτέρα, διότι δεν φαίνεται ποτέ το τέλος της. Η των Δικανικών έχει πολλές περιστροφάς και ακάνθας. Εν τη οδώ της Υπερηφανείας βαδίζουνσιν χωρίς να βλέπουσιν και δια τούτο πάντας εις ουδέν λογίζεται. Η εις τον Πλούτον απάγουσα είναι δι' ολίγους ανθρώπους· όμως δια πολλές αιτίας εσείς δε πρέπει να επιθυμήσετε πλούτον. Η της Ανάγκης και Ενδείας είναι κινδυνώδης και γεμάτη από ιέρακας καθημένους επάνω εις ράβδους επιμήκεις. Η της Φιληδονίας είναι τόσον τελματώδης οπού απόλλυνται πάμπολλοι χωρίς να βαδίζουνσιν πολύν καιρόν επειδή και ο βόρβορος εκεί είναι μέχρι των ωτίων. Η της Τρυφής απάγει ταχέως εις το τέλος δια ταχυτάτης βαδίσεως. Η της Δουλείας προξενεί θάνατον αληθινόν και είναι λίαν επιμήκης. Της Αρετής δεν ευρίσκεται ποτέ, είτε μη ζητούμένη είτε και αμφιβαλλομένη ει εστί. Προσέχετε, προς τούτοις, πόθεν θέλετε εισέλθει! Διότι ως επί το πλείστον οι άνθρωποι δεν θέλουσιν να εισέλθωσιν απ' εκεί οπού εμβαίνουνσιν οι ολίγοι αλλά ακο-

¶ les plus grands dangers, & où tant de personnes ont péri ; ne suivez pas aussi la foule de ceux qui vont devant, c'est le party des ignorans ; celui que prennent ceux qui cherchent la fortune n'est pas meilleur ; quoique fort large & encore plus long, car on n'en voit jamais le bout ; celui des plaideurs a bien des détours, & des épines ; dans celui de la superbe l'on marche sans voir, c'est pourquoy l'on n'y fait cas de personne ; celui qui mene à la richesse est pour peu de gens, mais par bien des raisons ils ne doivent pas faire envie ; celui de la nécessité est périlleux, il est plein de faucons & de perches où ils sont attachez ; celui de la volupté est si remply de bourbiers qu'on s'y perd ; l'on y a de la bouë jusques aux oreilles, & on n'y marche pas long-tems : dans celui des plaisirs l'on va fort vite, & l'on en trouve bien-tôt le bout ; celui de la servitude cause une véritable mort, outre qu'il est trop long ; celui de la vertu jamais ne se trouve, soit à cause qu'on ne le cherche pas, ou qu'on doute s'il y en a. Prenez garde aussi par où vous entrerez, car pour l'ordinaire l'on ne veut point entrer par où peu de gens vont, & l'on se laisse

¶ —Según eso, no nos podemos perder —replicó Andrenio. —Antes sí, y aun por eso, que en el mismo camino real se perdieron no pocos; y así, no vais por el vulgar de ver, que es el de la Necedad, ni por el de la Pretensión, que es muy largo, nunca acabar; el del Litigio es muy costoso, a más de ser prolijo; el de la Soberbia es desconocido, y allí de nadie se hace caso y de todos casa; el del Interés es de pocos, y ésos extranjeros; el de la Necesidad es peligroso, que hay gran multitud de halcones en alcándaras de varas; el del Gusto está tan sucio, que pasa de barro y llega el lodo a las narices, de modo que en él se anda apenas; el de Vivir va de priesa, y llégase presto al fin; por el del Servir es morir; por el del Comer nunca se llega; el de la Virtud no se halla, y aun se duda: sólo queda el de la Urgencia, mientras durare. Y creedme que allí ni bien se vive ni bien se muere. Atended también por dónde entráis, que va no poco en esto; porque los más entran por Santa Bárbara y los menos por la calle de Toledo; algunos refinos por la Puente; entran otros y otras por la Puerta del Sol y paran en Antón Martín; pocos por lava pies y muchos por untamanos. Y lo ordinario es no entrar por las puertas, que hay pocas y ésas cerradas, sino entremetiéndose.

-λουθούσι το πλήθος μετά προθυμίας. Μετά τα λόγια ταύτα η Αρτεμία απεχαιρέτησε τούτους τους δύο περιηγητάς και απήλθε να κυριεύση την νέαν αυτής κατοικίαν· οι δε ρηθέντες εκινήθησαν προς την κούρτην. Τόσον κατείχεν αυτούς η μνήμη της Αρτεμίας οπού δεν εκαταλάμβανον ότι παρέβησαν την εαυτών οδόν και ότι ευρίσκοντο εις ένα τόπον κινδυνωδέστατον. Πλησίον της στράτας οπού εβάδιζον είδον πολλούς ανθρώπους, τόσον άνδρας όσον και γυναίκας, οπού είχαν τας χείρας δεδεμένας και άλλοι τινές τους εξεγύμνουں χωρίς να τολμώσι να παραπονεθώσιν. —Απολωλέκαμεν¹⁹⁵ -είπεν ο Κριτίλος-. Ιδού οπού επέσαμεν εις χείρας των ληστών οπού έχουσι συνήθειαν να παραφυλάττουσι ταύτας τας τρίβους. Αναμφιβόλως αυτοί είναι εδώ δια να μας πιάσουσι. Και το πλέον δεινόν, ότι δεν αρκούνται εις την κλοπήν και απογύμνωσιν αλλά αφαιρούσι και την ζωήν ή με επίθεσιν πληγών αμορφίζουσι το πρόσωπον του διαβάτου δια να μη γνωρισθή. Ο Ανδρόνιος έμεινεν άλαλος και τόσον ηρπάγη υπό του φόβου οπού έχασε και όψιν και αναπνοήν. Τελευταίον, επανελθών ολίγον εις τον εαυτόν του, —Ας φύγωμεν -είπε- ή ας κρυφθώμεν! —Δεν είναι πλέον καιρός -απεκρίθη ο Κριτίλος- επειδή και μας είδον οι κλέπται. Οίτινες και, επιθέντες αυτοίς

¹⁹⁵ *Απολωλέκαμεν: Απολωλόκαμεν en el manuscrito.*

¶ emporter par la multitude, & l'on suit aisément la foule. Artemie après ces paroles congédia nos deux voyageurs ; elle alla prendre possession de sa nouvelle demeure, & eux partirent pour la Cour. Ils étoient tellement occupez du souvenir d'Artemie, qu'ils ne s'apperceurent pas qu'ils s'étoient détournés de leur chemin, & qu'ils étoient dans un endroit très-perilleux ; ils virent près du chemin qu'ils avoient pris, beaucoup de gens, tant hommes que femmes, qui avoient les mains liées, & que des gens dépouilloient sans qu'ils osassent se plaindre. Nous sommes perdus, dit Critile ; nous voicy entre les mains des brigands, qui ont accoustumé d'assiéger ces chemins, ils sont, sans doute là, pour nous surprendre ; encore s'ils se contentoient de voler, mais ils ôtent la vie, ou ils défigurent à force de coups le visage des passans, afin qu'on ne les puisse reconnoître. Andrenio de meura tout interdit, la crainte l'avoit tellement saisi, qu'il en avoit perdu la couleur & la respiration ; enfin, étant un peu revenu à luy : fuyons, dit-il, ou bien cachons-nous : Il n'est plus tems, répondit Critile, puisqu'ils nous ont apperceûs. En achevant ces paroles, ces brigands

¶ Con esto se dividieron: la sabia Artemia al trono de su estimación, y nuestros dos viandantes para el laberinto en la Corte. Iban celebrando en agradable conferencia las muchas y excelentes prendas de la discreta Artemia, muy fundados en repetir los prodigios que habían visto, ponderando su felicidad en haberla tratado, la utilidad que habían conseguido. En esta conversación iban muy metidos, quando sin advertirlo dieron en el riesgo de todos uno de los peores pasos de la vida. Vieron que allí cerca había mucha gente detenida, así hombres como mujeres todos maniatados, sin osar rebullirse viéndose despojar de sus bienes. —Perdidos somos —dijo Critilo—. Aguarda, que habemos dado en uñas de salteadores; que los suele haber crueles en estos curiales caminos. Aquí están robando sin duda, y aun si con eso se contentasen, ventura sería en la desdicha, pero suelen ser tan desalmados, que quitan las vidas y llegan a desollar los rostros a los pasajeros, dejándolos del todo desconocidos. Quedó helado Andrenio, anticipándose el temor a robarle el color y aun el aliento. Quando ya pudo hablar: —¿Qué hacemos —dijo—, que no huimos? Escondámonos, que no nos vean. —Ya es tarde a lo de Frigia, que es lo necio —respondió Critilo—, que nos han descubierto y nos vocean.

τας χείρας, τους έδεσαν καθώς και τους άλλους. Ήσαν εκεί κάθε λογής άνθρωποι, και πλούσιοι και πένητες άπαντες έτι νέοι, και έκαστος είχε την άλυσιν αυτού ξεχωριστήν. Ο Κριτίλος και ο Ανδρόνιος στενάζοντας εστοχάζοντο τούτο το ελεεινόν θέαμα, δεν εδύναντο όμως να καταλάβουσι¹⁹⁶ τίνες ήσαν εκείνοι οι λησταί. Ένα εκ των πολλών παρετήρησαν οπού είχε το πρόσωπον κακού χαρακτήρος, περί ου είπεν ο Κριτίλος ότι φαίνεται να είναι κακότροπος. —Όμως φοβούμαι περισσότερο αυτόν τον άλλον, τον μονόφθαλμον. Διότι οι άνθρωποι οπού έχουσιν ένα οφθαλμόν δεν συνηθίζουνσι να κάμνουσι πράγμα ορθόν, καθώς έλεγεν η βασσίλισα Ισαβέλλα οπού εγνώριζεν εντελώς τα πρόσωπα. Ας φυλαχθώμεν, προς τούτοις, από αυτόν¹⁹⁷ τον μεγαλόχειλον οπού μας περιπαίζει με τα σχήματά του τα γελωτοποιά. Ομοίως και από αυτόν τον ρινόσιμον, τον οποίον το υπέρυθρον χρώμα της ρινός ημπορούσε να τον κάμη ένα κομήτην. Αμη πώς σοι φαίνεται αυτός οπού έχει τα οφρύδια ηνωμένα; Δεν ομοιάζει δήμιος; Έπειτα, βλέποντας άλλον οπού ελάλει δια της ρινός, ηθέλησαν να φύγουσι, νομίζοντας ότι ακούουσι την ρινοφωνίαν του Βάκχου. Άλλος πάλιν ελάλη τόσον τραυλά οπού αυτός μόνος εκαταλάμβανε.

¹⁹⁶ καταλάβουσι: καταλάβκουσι en el manuscrito.

¹⁹⁷ αυτόν: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ les saisirent, & les lierent comme les autres. Ils y trouverent toutes sortes de gens, des riches & des pauvres tous encore jeunes, & chacun avoit sa chaîne particuliere ; Critile & Andrenio consideroient en soupirant cet horrible spectacle, ils ne pouvoient comprendre quelle sorte de gens c'étoit que ces brigans ; ils en remarquerent un entre autres d'une mauvaise mine : Quel regard ! dit Andrenio, il paroît troublé. On peut juger à sa mine, reprit Critile, que c'est un méchant homme; mais je crains encore davantage cet autre borgne, d'autant que les gens qui n'ont qu'un œil n'ont jamais accoustumé de rien faire de droit : c'étoit le sentiment de la Reine Isabelle, qui connoissoit parfaitement les hommes ; gardons-nous encore de cet homme à grosses levres, qui nous fait toujours la mouë, de même que de cet autre au nez écaché, sà couleur bazanée le pourroit faire passer pour un Comite ; que peut-on penser de celui-là aux sourcils froncez ? il a toute l'encolure d'un boureau : ils en apperceurent un autre qui ne faisoit que nazonner ; ils se mirent à fuir, croyant avoir ouy le nazonnement de Bacchus. Ils se trouverent avec un autre qui parloit si enrouë, que luy seul s'entendoit :

¶ Con esto, pasaron adelante a meterse ellos mismos en la trampa de su libertad y en el lazo de su cuello. Miraron a una y otra banda, y vieron una infinidad de pasajeros de todo porte, nobles, plebeyos, ricos, pobres, que ni perdonaban a las mujeres, toda gente moza y todos amarrados a los troncos de sí mismos. Aquí, suspirando Critilo y gimiendo Andrenio, fueron mirando por todo aquel horrible espectáculo quiénes eran los crueles salteadores, que no podían atinar con ellos; miraban a unos y a otros, y todos los hallaban enlazados. Pues ¿quién ata? En viendo alguno de mal gesto, que eran los más, sospechaban dél. —¿Si será éste —dijo Andrenio— que mira atravesado, que así tiene el alma? —Todo se puede creer de un mirar equívoco —respondió Critilo—, pero más temo yo de aquel tuerto, que nunca suelen hacer éstos cosa a derechas a juicio de la Reina Católica, y era grande. Guárdate de aquel, muchos labios y mala labia, que nos hacen morro siempre. Pues aquel otro de las narices remachadas, tan cruel como iracundo, y si de color de membrillo, cómitre amulado. —No será sino aquel del ojo regañado, que tiene andado mucho para verdugo. —¿Y qué le falta [a] aquel encapotado que mira hosco, amenazando a todos de tempestad? Oyeron uno que ceceaba y dijeron: —Éste es, sin duda, que a todos va avisando con su *ce ce* a que se guarden dél. Pero no, sino aquel que habla aspirando, que parece se traga los hombres cuando alienta. Oyeron a uno hablar gangoso y dieron a huir, entendiéndole la ganga por valiente de Baco y Venus. Toparon con otro peor, que hablaba tan ronco, que sólo se entendía con los jarros.

Τοιούτοι ήσαν εκείνοι οι λησταί. Ο δε Κριτίλος και ο Ανδρόνιος εθαύμασαν ότι δεν εύρον αναμεταξύ εις αυτούς ουδένα από εκείνους οπού κλέπτουσι με τον ήχον των ψαλιδίων, ούτε από εκείνους οπού κουρεύουσι με το μέσον του χαρτίου και της μελάνης, ούτε εκ των απατώντων εν τω μετρείν. —Εδώ δεν είναι -έλεγον- ούτε μαστρωπός, ούτε κριτής, ούτε τινάς εκ των συλλεγόντων τα αυθεντικά εισοδήματα και με όλον τούτο ιδού λησταί πολυάριθμοι. Του Κριτίλου λαλούντος τοιουτοτρόπως, μία γυνή απεκρίθη λέγουσα: —Προσμείνατε, άρχοντες, έως να δεσμεύσω τούτους τους δύο αλαζόνας οπού ήλθον πρότερον. Η ρηθείσα γυνή ήτον ευειδής εις άκρον βαθμόν· όλα τα ήθη της ήσαν κεκοσμημένα και εκ της κούρτης, το μέτωπόν της ομαλόν τε και γαληνόν, η όψις λευκοτάτη, αι παρειαί ρόδα, οι οδόντες μαργαριτάρια. Μόνη η θεωρία της ήτον αρκετή να βαστάση ησύχους και ακινήτους εκείνους οπού έμελλε να δεσμεύση· η γλώσσα της γλυκυτάτη, αι χείρες αποστίλβουσαι τη λευκότητι, ο δε βραχίων ευτραφής και ισχυρός. Είχε δε μεθ' εαυτής συντροφεύουσας πολλές άλλας γυναίκας ουδέν ήττον ωραίας, αίτινες αδιακόπως εδέσμευον τους περιπίπτοντας εις την ειρκτήν αυτών. Το παράδοξον ήτον ότι έκαστος των δεσμίων ήτον εξουσιαστής των ιδίων του δεσμών, και ήσαν μερικοί προς του-

¶ tels étoient ces brigans. Critile & Andrenio furent surpris de ne point trouver parmy eux, de ces gens qui volent avec le son de leurs ciseaux, ny ceux qui pillent avec leur papier & leur ancre ; ny ceux qui trompent quand ils mesurent : quoy nul courtier, nul usurier, nul rentier, nul Officier de Justice ne se trouvera ? & cependant voilà bien des brigans. Critile parloit ainsi, quand une femme répondit : Attendez, Monsieur, que j'acheve d'atacher ces deux presumptueux qui sont venus avant vous ; cette femme étoit parfaitement belle, toutes ses manieres étoient fines & de la Cour, son front étoit uny & serain, son teint fort blanc, sès jouës sembloient des roses, ses dents des perles d'Orient : elles luy donnoient occasion de rire de tout ; sa seule veuë suffisoit pour arrêter ceux qu'elle vouloit enchaîner ; son langage étoit doux , ses mains ébloüissoient par leur blancheur, quoiqu'elle eût le bras rond & robuste ; elle étoit accompagnée de plusieurs autres femmes également agréables, qui attachoient continuellement ceux qu'elles avoient arrêtez. Ce qu'il y avoit de plus bizarre, c'est que chaque prisonnier étoit le maître de ses chaînes, il y en avoit même plusieurs

¶ En hablando alguno alterado, presumían dél, y si en catalán, con evidencia. Desta suerte, fueron reconociendo a unos y otros, y a todos los veían rendidos, ninguno delincuente. —¿Qué es esto —decían—, dónde están los robadores de tantos robados? Pues aquí no hay de aquellos que hurtan a repique de tijera, ni los que nos dejan en cueros cuando nos calzan, los que nos despluman con plumas, los que se descomiden cuando miden ni los que pesan tan pesados. ¿Quién embiste aquí, quién pide prestado, quién cobra, quién ejecuta? Nadie encubre, nadie lisonjea, no hay ministros, no hay de la pluma: pues ¿quién roba? ¿Dónde están los tiranos de tanta libertad? Esto decía Critilo, cuando respondió una gallarda hembra, entre mujer y entre ángel: —Ya voy, aguardaos mientras acabo de atar estos dos presumidos que llegaron antes. Era, como digo, una bellísima mujer, nada villana y toda cortesana: hacía buena cara a todos y muy malas obras. Su frente era más rasa que serena; no miraba de mal ojo y a todos hacía dél; las narices tenía blancas, señal de que no se le subía el humo a ellas; sus mejillas eran rosas sin espinas, ni mostraba los dientes, sino otros tantos aljófares al reírse de todos. Tan agradable, que era ocioso el atar, pues con sola su vista cautivaba. Su lengua era sin duda de azúcar, porque sus palabras eran de néctar, y las dos manos hacían un blanco de los afectos, y con tenerlas tan buenas, a nadie daba buena mano ni de mano; y aunque tenía brazo fuerte, de ordinario lo daba a torcer, equivocando el abrazar con el enlazar. De suerte que de ningún modo parecía saltadora quien tan buen parecer tenía. No estaba sola, antes muy asistida de un escuadrón volante de amazonas, igualmente agradables, gustosas y entretenidas, que no cesaban de atar a unos y a otros, ejecutando lo que su capitana les mandaba. Era de reparar que a cada uno le aprisionaban con las mismas ataduras que él quería, y muchos se las traían consigo

-τοίς οποῦ αυτοθελήτως εδεδεσμεύοντο καὶ οποῦ με προθυμίαν μεγάλην ἐβιάζοντο νὰ δεσμευθῶσι. Μερικοὶ εἶχον ἀλύσεις χρυσᾶς καὶ ἄλλοι ἀδαμαντίνους. Ἄλλοι ἦσαν με ὁρμαθοὺς διαφόρων ἀνθέων καὶ ἄλλοι ἦσαν εὐχαριστημένοι νὰ δεθῶσι με ρόδα μόνον. Ἐνας ἐβαστάζετο ἀπὸ μίαν μόνην λεπτὴν τρίχα, ὁ ὁποῖος κατὰ πρῶτον ἐπεριγέλα ἓνα δεσμὸν τόσο ἀδύνατον ὅμως ἐδοκίμασε μετέπειτα ὅτι ἦτον δυνατότερος καμήλου ναυτικοῦ. Ὅσον δε δια τὰς γυναῖκας, δὲν ἦσαν δεσμά οὔτε σιδηρά οὔτε σχοινικά ἀλλὰ κλωστή μαργαριταρίων, βραχιολίων ἀδαμαντίνων καὶ πανία χρυσοῦφαντα. Οἱ ἀνδρειωμένοι ἐκρατοῦντο ἀπὸ μεγαλαυχίας καὶ κομπορρημοσύνης· ἦσαν τινὲς ἐξ' αὐτῶν οποῦ εἶχον τίτλον 'Ἐνδοξότατος'. Το δε παραδοξότερον, ὅτι ἦσαν μερικοὶ κρατούμενοι με ἀπλά πτερά με τὰ ὁποῖα ἀπῆγοντο ὡσάν νὰ ἦσαν δεδεμένοι ἐκ τοῦ ἀυχένος. Τινὲς μεγάλοι αὐθένται ἠθέλον νὰ δεθῶσι με κορδέλαν εἰς τὴν ὁποῖαν ἐκρέμοντο κλειδιά καὶ δακτυλίδια καὶ δι´σχυρίζοντο εἰς τούτο μέχρι θανάτου. Ἄλλοι ἦσαν ἐν δεσμοῖς σιδηροῖς, ὅλοι ὅμως εὐχαριστημένοι καὶ αἰχμάλωτοι· ἕως τόσοσιν οποῦ δια ἔλλειψιν τῶν δεσμῶν μερικοὶ εὐχαριστοῦντο νὰ ἀφεθῶσιν εἰς τὰς

¶ qui les portoient volontairement, & qui s'empressoient d'être liez. Les uns avoient des chaînes d'or, les autres en avoient de diamans ; il y en avoit qui n'étoient attachez qu'avec des festons de fleurs, quelques-uns se contentoient de l'être seulement avec des roses ; ils en virent un qui ne tenoit qu'à un seul & foible cheveu ; il se mocquoit d'abord d'un si foible lien, mais il éprouva qu'il étoit plus fort que le plus gros cable. A l'égard des femmes on les attachoit, non avec des cordes, mais avec des fils de perles, des bracelets de corail, des rubans brodez d'oripeau ; les vaillans étoient pris par des discours fanfarons, & des rodomontades : il y en avoit une bande sous le titre de glorieux, & ce qu'il y avoit de plus surprenant, étoit de voir certaines gens qui ne tenoient que par de simples plumages, avec lesquels on les menoit comme en lesse : quelques grands Seigneurs vouloient être attachez avec des cordons, ausquels pendoient des clefs & des anneaux; ils s'opiniâtroient jusques à la mort pour en avoir : il y en avoit qui ne portoient que des chaînes de fer, mais tous étoient également contens, & captifs ; jusques-là que les liens manquans pour en enchaîner quelques-uns , on se contenta de les entrelasser dans

¶ y las prevenían para que los atasen. Así, que a unos aprisionaban con cadenas de oro, que era una fuerte atadura; a otros, con esposas de diamantes, que era mayor. Ataron a muchos con guirnaldas de flores y otros pedían que con rosas, imaginando era más coronarles las frentes y las manos. Vieron uno que le ataron con un cabello rubio y delicado, y aunque él se burlaba al principio, conoció después era más fuerte que una gúmena. A las mujeres, de ordinario las ataban, no con cuerdas, sino con hilos de perlas, sartas de corales, listones de resplandor, que parecían algo y valían nada. A los valientes, al mismo Bernardo le aprisionaron después de muchas bravatas, con una banda, quedando él muy ufano. Y lo que más admiró fue que a otros sus camaradas los atraillaron con plumajes y fue una prisión muy segura. Ciertos grandes personajes pretendieron los atasen con unos cordoncillos de que pendían veneras, llaves y eslabones, y porfiaban hasta reventar. Había grillos de oro para unos y de hierro para otros, y todos quedaban igualmente contentos y aprisionados. Lo que más admiró fue que, faltando lazos con que maniatar a tantos, los enlazaban

αγκάλας τινών γυναικῶν ευπροσώπων, με όλον οπού ήσαν ρωμαλαίοι και ανδρείοι. Έδεσαν ενός τας χείρας με τας κορδέλας του εδικού τους πουγκίου και εσφίγγετο καθάπερ αλύσεσι σιδηραίς. Τοιουτοτρόπως αι ρηθείσαι γυναίκες ηχημαλώτεον μυρίους διαβάτας οπού διέβαινον εκείθεν· ρίπτουσai σχοινία εις τον τράχηλον ή εις τους πόδας αυτών, εδέσμευον τας χείρας των, κατεκάλυπτον τους οφθαλμούς των και τους περιέφερον οπού ήθελον. Μεταξύ των πολλών ευμόρφων γυναικῶν ήτον μία λίαν δυσειδής, η οποία ήξευρε την τέχνην να κάμη μερικούς να κατατήκωνται και να βασανίζονται δια εκείνα οπού απολαμβάνουσιν άλλοι· ο παράδεισος των άλλων εγίνετο κόλασις εις αυτούς. Ήτον άλλη γυνή οπού έσφιγγε τόσον δυνατά τους δεσμούς της ώστε να εξέρχεται αίμα, το οποίον ερροφούσαν ομού και αυτή και ο δεσμώτης με επιθυμίαν. Αφού είχαν δεσμίους το[tachón]σούτους ανθρώπους, διΐσχυρίζοντο λέγουσαι ότι δεν εβίασαν κανέναν· ηθέλησαν έπειτα να δείξωσι την δύναμιν αυτών και προς τον Κριτίλον και Ανδρόνιον με το αυτό αποτέλεσμα, όθεν τους ηρώτησαν με ποιους δεσμούς θέλουσι να δεσμευθώσιν. Ο Ανδρόνιος, ως νεότερος οπού ήτον, έστερξε πρώτος και εζήτησεν ότι τα δεσμά του να είναι άνθη, με το να ηγάπα να ανθοφορή περισσότερον. Ο δε Κριτίλος, βλέ-

¶ les bras de certaines femmes délicates, quoy qu'ils fussent robustes & vaillans ; l'on vouloit en lier, un d'une chaîne d'or que luy-même avoit, il pria qu'on n'en fist rien, mais qu'on l'attachât à une corde de jonc tout verd : effet bien outré d'avarice ! on attachâ les mains à un autre avec les cordons de sa bourse, il y tenoit plus que s'ils avoient été de fer : enfin, il y en avoit d'un goût si bizarre, qu'ils vouloient qu'on les liât avec des bracelets de sel, ils en étoient si contens, qu'ils s'en lechoient les doigts ; quelques-uns étoient si ravis de se voir attachez par le front avec des Lauriers, & du lierre, qu'ils en avoient perdu l'esprit ; il y en avoit même qui devenoient fous seulement en touchant leurs liens : ainsi ces agréables Enchanteresses faisoient autant de Prisonniers qu'il passoit de gens par ce chemin ; en jettant aux uns des cordons au col, & aux autres aux pieds, elles leur lioient les mains, leur bandoient les yeux, & les menoient ainsi attachez où elles vouloient. Parmy tant de belles femmes, il y en avoit une fort desagréable ; elle avoit l'art de faire, que les uns se tourmentoient de ce qui réjouissoit les autres ; ceux-cy se faisoient un enfer du paradis de ceux-là. Une autre de ces brigandes, serroit si fort ses chaînes qu'il en sortoit du sang, que son prisonnier & elle sucçoient à l'envie. Après avoir ainsi enchaîné tant de gens, elles asseuroient qu'elles n'avoient forcé personne : elles voulurent faire éprouver à Critile & à Andrenio le même effet de leur puissance & de leurs ruses ; elles leur demanderent avec quelles especes de chaînes ils vouloient être liés. Andrenio comme le plus jeune se déterminâ le premier ; il demanda que ses liens fussent de fleurs, aimant mieux les guirlandes, que les cordons, & Critile

¶ con brazos de mujeres, y muy flacas, a hombres muy robustos; al mismo Hércules, con un hilo delgado y muy al uso, y a Sansón con unos cabellos que le cortaron de su cabeza. Querían ligar a uno con una cadena de oro que él mismo traía, y les rogó no hiciesen tal, sino con una sogâ de esparto crudo, extremo raro de avaricia. A otro camarada dèste le apretaron las manos con los cerraderos de su bolsa, y aseguraron eran de hierro. Añudaron a uno con su propio cuello, que era de cigüeña; a otro, con un estómago de avestruz; hasta con sargas de salados, sabrosos eslabones, ataban algunos, y gustaban tanto de su prisión, que se chupaban los dedos. Salían otros de juicio, de contento de verse atados por las frentes con laureles y con yedras, pero ¿qué mucho, si otros se volvieron locos en tocando las cuerdas? Desta suerte iban aprisionando aquellas agradables salteadoras a cuantos pasaban por aquel camino de todos, echando lazos a unos a los pies, a otros al cuello, atábanles las manos, vendábanles los ojos y llevábanlos atados tirándoles del corazón. Con todo eso, había una muy desagradable entre todas, que cuantos ataba, se mordían las manos, bocadoéndose las carnes hasta roerse las entrañas; atormentábanlos a éstos con lo que otros se holgaban, y de la ajena gloria hacían infierno. Otra había bizarramente furiosa, que apretaba los cordeles hasta sacar sangre, y ellos gustaban tanto desto, que se la bebían unos a otros. Y es lo bueno que después de haber maniatado a tantos, aseguraban ellas que no habían atado persona. Llegaron ya a querer hacer lo mismo de Critilo y de Andrenio. Preguntáronles con qué género de atadura querían ser maniatados. Andrenio, como mozo, resolvióse presto y pidió le atasen con flores, pareciéndole sería más guirnalda que lazo; mas Critilo,

-ποντας ότι ήταν ανάγκη να δεσμευθή και αυτός, εξήτησεν ότι το ολιγότερον να τον δέσωσι πλησίον του Ανδρονίου με κλάδους δάφνης ή κισσού· αυτή η εκλογή εφάνη παράδοξος, με όλον τούτο τον πληροφορήσαν. Μετά ταύτα, εκείνη οπού εφαινετο δέσποινα των επιλοίπων γυναικών επρόσταξε να ηχήσωσι το τύμπανον του κινήματος. Όλοι οι δέσμιοι εβάδιζον χωρίς να έλκονται από άλλους· μερικοί ίπταντο φερόμενοι υπό του ανέμου, οι δε περισσότεροι, ολισθαίνοντες, κατέπιπτον. Έφθασαν εις τας πύλας ενός τόπου οπού δεν ήταν ούτε παλάτιον ούτε καλύβη· όσον εγνώριζον καλύτερα έλεγον ότι είναι πανδοχείον της μεγάλης στρατάς ένθα ουδέν εδίδετο δια ουδέν. Η οικοδομή ήταν πέτρινος, αι δε πέτραι είχαν την δύναμιν να εφέλκωσιν όχι μόνον τα όμματα, τας χείρας και τους πόδας αλλά και την γλώσσαν και την καρδίαν, έχουσαι την αυτήν ενέργειαν οπού έχει ο μαγνήτης προς τον σίδηρον. Αυτό ήταν αναμφιβόλως το τερπνόν Κατάλυμα του Κόσμου και το κέντρον της ηδονής· το κεχρυσωμένον παλάτιον του Νέρωνος παραβαλλόμενον με αυτόν τον τόπον ήταν το ουδέν, ομοίως και το του Ηλιογαβάλου και του Σαρδαναπάλου. Εις την μεγάλην πύλην εφαινετο μία επιγραφή με γράμματα κεφαλαιακά, λέγουσα:

¶ voyant bien la nécessité d'être lié, dit qu'au moins on le liât à son amy, avec des branches de lierre ; ce goût parût extraordinaire, néanmoins on le satisfît. Aussi-tôt celle qui paroissoit la Maîtressè commanda de sonner la marche : tous alloient sans qu'il fût nécessaire de tirer beaucoup ; les uns voloient, emportez du vent ; la plus grande partie glissoient ou tomboient : ils arriverent aux portes d'un lieu qui n'étoit ni un Palais, ni une Cabane : ceux qui s'y entendoient le mieux, dirent que c'étoit une Hôtellerie de grand chemin, où rien ne se donnoit pour rien ; elle étoit bâtie de pierres, qui avoient la force d'attirer non-seulement les yeux, les mains, & les pieds, mais encore la langue & les cœurs ; ayant sur toutes ces parties là, le même effet que l'aimant en a sur le fer: c'étoit sans doute l'agréable Auberge du Monde, & le centre du plaisir ; le Palais doré de Neron n'étoit rien en comparaison de ce lieu là, il auroit obscurcy le Palais d'Heliogabale, & celuy même de Sardanapale ; on voyoit à la porte, cette inscription en grosses lettres :

¶ viendo que no podía pasar por otro, dijo que le atasen a él con cintas de libros, que pareció bien extraordinaria atadura, pero al fin lo era, y así se ejecutó. Mandó luego tocar a marchar aquella dulce tirana, y aunque parecía que los llevaban a todos arrastrando de unas cadenillas asidas a los corazones, pero de verdad ellos se iban: que no era menester tirarles mucho. Volaban algunos llevados del viento, casi todos con buen aire, deslizándose muchos, tropezando los más y despeñándose todos. Halláronse presto a las puertas de uno que ni bien era palacio ni bien cueva, y los que mejor lo entendían dijeron era venta, porque nada se da de balde y todo es de paso. Estaba fabricada de unas piedras tan atractivas, que atraían a sí las manos y los pies, los ojos, las lenguas y los corazones como si fueran de hierro, con lo cual se conoció eran imanes del gusto, trabadas con una unión tan fuerte, que les venía de perlas. Era sin duda la agradable posada tan centro del gusto cuan páramo del provecho y un agregado de cuantas delicias se pueden imaginar: dejaba muy atrás la casa de oro de Nerón, con que quiso dorar los hierros de sus aceros; escurecía tanto el palacio de Heliogábalo, que lo dejó a malas noches; y el mismo alcázar de Sardanápalo parecía una zahúrda de sus inmundicias. Había a la puerta un gran letrero que decía:

“Εδώ είναι η μόνη επιθυμητή ευδαιμονία”. Εν τῷ προαυλίῳ ἦσαν ἐπτὰ κίονες οἱ ὁποῖοι, με ὅλον ὁπού δεν ἦσαν ἰσόμετροι, ἀποτελοῦσαν ἔργον ἀξιοθαύμαστον καὶ αὐτοὶ ἐσχημάτιζον τὰς εἰσόδους ἐπτὰ κατοικιών ὁπού ἐκατοικοῦσαν ἐπτὰ αὐθένται. Ἡ προειρημένη γυνή ἦτον ἐκείνων τῶν αὐθέντων ὁ ψωνιστής εἰσφέρουσα ἐκεῖ ὅλους ἐκείνους ὁπού εἶχε δεσμίους, εἰς τοὺς ὁποίους [tachón]¹⁹⁸ ἐδίδεν ἄδειαν νὰ ἐκλέξῃ ἕκαστος τὸ οἶκημα ὁπού ἠθέλε τῷ ἀρέσῃ. Ἦτον ἐν ἐξ αὐτῶν τῶν κατοικημάτων ὁπού ὀνομάζετο ‘χρυσούν’, ἐπειδὴ καὶ ἦτον τὸ ἐδάφος ἐστρωμένον με σανίδας χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς καὶ τοίχους εἶχεν ἐκ λίθων πολυτίμων, με δυσκολίαν ὁμως ἐδύνατο τινὰς νὰ ἀναβῇ εἰς αὐτό. Ἄλλο ἦτον με τοίχους ἐκ σακχάρεως¹⁹⁹, ὁ ἄσβεστος μεμειγμένος με οἶνον ἀκρατον καὶ ἡ γύψος ἀπὸ παξιμαδίων. Ἄλλο ἐξεναντίας ἀπέστιλβε με ἐρυθρόν ζωντανόν χρῶμα καὶ ἦτον γεμάτων ἀπὸ μαχαιρῶν οἰζέων, με τοίχους ἀπὸ χάλυβος, με πύλας ἐκ φλογίνης ρομφαίας²⁰⁰ καὶ με παράθυρα ἐκ βαράθρων αἰμοβόρων· ἡ σκάλα γλυπτὴ με χαρακτῆρας σφενδόνης καὶ ἀντὶ ἀνθέων ἐκρέμοντο ξίφη γεγυμνωμένα εἰς τὰ τοιχία. Ἦτον ἄλλο οὐρανόχρουν, στολισμένον με ἀρχιτεκτονικὴν γεμάτην ἀπὸ προσωπεῖα με τρίχας λευκάς

¹⁹⁸ Se entrevé: “έκαστος”.

¹⁹⁹ σακχάρεως: -κ- añadido, entre líneas, posteriormente; σακχάρεως en un principio.

²⁰⁰ ρομφαίας: el copista corrige, en el acto, el vocablo ρομφαίας que escribe en un principio.

¶ icy est le seul bonheur qui merite d'être désiré. Il avoit sept Colomnes à la façade, lesquelles encore qu'elles parussent disproportionnées, ne laissoient pas de former un ouvrage admirable ; elles saisoient l'entrée de sept appartemens, où demeuroient les sept Princes de qui cette femme étoit la commissionnaire. C'est là qu'elle introduisoit tous ceux qu'elle avoit enchaînez, laissant à chacun le choix de l'appartement qui luy plaisoit. Il y en avoit un qu'on appelloit l'appartement d'or ; parce qu'il étoit parqueté de lingots d'or, & de barres d'argent ; les murailles étoient de pierres precieuses ; l'on avoit de la peine à y monter. Un autre dont les murailles étoient de sucre, le ciment étoit détrempé avec du vin exquis, & le plâtre étoit de biscuit. Encore un autre tout contraire, il brilloit d'un rouge vif, il étoit plein de poi gnards aigus, les murailles étoient d'acier, les portes des gouffres de feu, les fenestres des embrasures, les ciselures de l'escalier étoient des traits d'arbaleste, il pendoit aux planchez des Sabres, au lieu de fleurons. Et encore un autre de ces appartemens étoit bleu, il étoit orné d'une Architecture remplie de masques à cheveux gris ;

¶ *El bien deleitable, útil y honesto.* Reparó Critilo y dijo: —Este letrado está al revés. —¿Cómo al revés? —replicó Andrenio—. Yo al derecho lo leo. —Sí, que había de decir al contrario: *El bien honesto, útil y deleitable*. —No me pongo en eso; lo que sé decir es que ella es la casa más deliciosa que hasta hoy he visto: ¡qué buen gusto tuvo el que la hizo! Tenía en la fachada siete columnas, que aunque parecía desproporción, no era sino emulación de la que erigió la sabiduría. Éstas daban entrada a otras siete estancias y habitaciones de otros tantos príncipes de quienes era agente la bella salteadora; y así, todos cuantos cautivaba con sumo gusto los iba remitiendo allá, a elección de los mismos prisioneros. Entraban muchos por el cuarto del oro, y llamábase así porque estaba todo enladrillado de tejos de oro, barras de plata, las paredes de piedras preciosas; costaba mucho de subir, y al cabo era gusto con piedras. El más eminente y superior a todos era el más arriesgado, y no obstante eso, la gente más grave quería subir a él. El más bajo era el más gustoso, tanto, que tenía las paredes comidas: que decían eran de azúcar sus piedras, la argamasa amurada con exquisitos vinos y el yeso tan cocido que era un bizcocho. Muchos gustaban de entrar en éste y se preciaban ser gente de buen gusto. Al contrario, había otro que campeaba rojo, empedrado de puñales, las paredes de acero, sus puertas eran bocas de fuego y sus ventanas troneras, los pasamanos de las escaleras eran pasadores, y de los techos, en vez de florones, pendían montantes; y con todo eso, no faltaban algunos que se alojaban en él tan a costa de su sangre. Otro se veía de color azul cuya hermosura consistía en deslucir los demás y desdorar ajenas perfecciones; adornábase su arquitectura de canes,

τα οποία ήσαν δρακόντων και αρπυιών οπου εδείκνουν οδόντας όχι ελεφάντων αλλά εχιδνών. Το πλέον ευκατοίκητον από όλα ήτον χαμηλόν, ίσως με το έδαφος της γης, χωρίς χρείαν σκάλας εις ανάβασιν· είχαν όμως καθίσματα προς ανάπαυσιν πολλά, με στρωσίδια χρυσοῦφαντα και είτι άλλο θεραπευτικόν της ραθυμίας και απραξίας, παρόμοιον με τα οσπίτια της Κίνας. Δεν είχεν υψηλόν ουδέν, η ύλη του ήτον από κελύφεια χελώνης και είχε τόσον μήκος οπου δεν ευρίσκετο ποτέ το άκρον. Το δε ευμορφότερον ήτον πράσινον, κατοικία εαρινή, και ονομάζετο ‘Οικία των Ανθέων’. Ο Κριτίλος και ο Ανδρόνιος ηναγκάσθησαν να εμβώσιν εις κάποιας²⁰¹ από αυτάς τας κατοικίας· όθεν ο Ανδρόνιος, ως νεότερος, ηθέλησε να εκλέξη την Οικίαν των Ανθέων και είπε τῷ Κριτίλῳ: —Είσελθε συ εις οποίαν κατοικίαν θέλεις. Ο δε απεκρίθη ότι: —Όσον το κατ’ εμέ, ποτέ δεν υπάγω απ’ εκεί οπου υπάγουσιν οι άλλοι πάντες· εγώ κάμνω όλον το εναντίον. Δεν αποφεύγω την είσοδον, όμως ζητώ μίαν οδόν οπου κανείς δεν θέλει να υπάγη. —Πώς γίνεται τούτο; -απεκρίθη αυτώ-. Και περιγελώντες αυτώ όλοι κοινώς, ηρώτουν: —Ποίος είναι αυτός και διατί διΐσχυρίζεται να κάμη ταναντία²⁰² των άλλων; Όμως αυτός δεν

²⁰¹ *κάποιας*: corrijo siguiendo los textos francés y español respectivamente: “dans quelques-uns” y “en algunas”; *καμίαν* en el manuscrito.

²⁰² *ταναντία*: *αναντία* en el manuscrito.

¶ c'étoit des Griffons, & des Harpies, qui ne montroient que les dents, non pas d'Elephant, mais de Vipères : le plus commode de tous étoit à rez de chaussée, & bien qu'il n'y falût point du tout d'escalier pour y monter, il ne laissoit pas d'être plein de reposoirs : il n'y avoit de meubles que des carreaux de riches étoffes, & tout ce qui pouvoit servir à entretenir la paresse & la lâcheté : il ressembloit à une maison de la Chine ; rien n'y étoit en hauteur, sa matiere étoit d'écaille de tortuës, il étoit si long que jamais l'on n'en trouvoit le bout. Le plus beau étoit le verd, séjour du Printems, où brilloit toûjours la beauté, il s'appelloit l'appartement des fleurs. Critile & Andrenio, furent obligez d'entrer dans quelques-uns de ces appartemens. Andrenio comme le plus jeune choisit celui des fleurs, en disant à Critile : entre toy où tu voudras, aussi bien à la fin de la journée, nous nous trouverons tous en même lieu ; il le pressa fort de choisir aussi, mais il luy dit : quant à moy, je ne vais jamais par où vont tous les autres ; je vais tout au contraire, je ne m'excuse point d'entrer, mais je cherche un chemin par où personne ne veuille aller. Comment cela se peut-il, luy repliqua t-on ? Il faut bien qu'il y ait des portes & du monde qui y ait passé ; chacun se railloit de luy : ils demandoient, qui il étoit & pourquoy il prétendoit faire autrement que les autres ; il ne se mit pas

¶ grifos y dentellones; su materia eran dientes, no de elefante, sino de víboras, y aunque por fuera tenía muy buena vista, pero por dentro aseguraban tenían roídas las entrañas de las paredes; mordíanse por entrar en él unos a otros. El más cómodo de todos era el más llano, y aunque no había en todo él escalera que subir, estaba lleno de rellanos y descansos, muy alhajado de sillas, y todas poltronas; parecía casa de la China, sin ningún alto; su materia era de conchas de tortuga; todo el mundo se acomodaba en él, tomándolo muy de asiento: Con esto, iban tan poco a poco, y él era tan largo, que nunca llegaban al cabo, con ser todo paraderos. El más hermoso era el verde, estancia de la primavera, donde campeaba la belleza; llamábase el de las flores, y todo era flor en él, hasta la valentía y la de la edad, ni faltaba la del berro; había muchos Narcisos, alternados con las violas; coronábanse todos, en entrando, de rosas, que bien presto se marchitaban, quedando las espinas, y aun todas sus flores paraban en zarzas y sus verduras en palo; con todo era una estancia muy requerida, donde todos los que entraban se divertían harto. Obligábanles a Critilo y Andrenio a entrar en algunas de aquellas estancias, la que más fuese de su gusto. Éste, como tan lozano y en la flor de su vida, encaminóse a la de las flores, diciendo a Critilo: —Entra tú por donde gustares, que al cabo de la jornada todos vendremos a un mismo paradero. Instábanle a Critilo que escogiese, cuando dijo: —Yo nunca voy por donde los demás, sino al revés. No me excuso de entrar, pero ha de ser por donde ninguno entra. —¿Cómo puede ser eso —le replicaron—, si no hay puerta por donde no entren muchos cada instante? Reíanse otros de su singularidad, y preguntaban: —¿Qué hombre es éste, hecho al revés de todos? —Y aun por eso pienso serlo —respondió él—;

είχε φροντίδα δι' εκείνο οπού ήθελον νομίση οι άλλοι, αλλ' επέμεινε ζητών να εμβή απ' εκεί οπού οι άλλοι εξέρχονται και να εξέλθη απ' εκεί οπού οι άλλοι εισέρχονται. Και έλεγεν ότι: —Εγώ δεν στοχάζομαι την αρχήν άλλοθεν παρά μόνον εκ του τέλους. Και περιελθών το παλάτιον από το άλλο μέρος, δεν το εγνώρισε παντελώς. Εκείνη η μεγάλη είσοδος μετεβλήθη εις μίαν πύλην ποταπήν εις τρόπον οπού δεν ήτον πλέον προαύλιον· ο κήπος έγινε μία πεδιάς ακανθώδης και γεμάτη από ακαλήφας. Εστοχάσθη ότι όλοι εκείνοι οπού εισήλθον γελώντες εξήρχοντο κλαίοντες. Πολλοί, δια να εξέλθωσιν, έρριπτον τον εαυτόν τους από τα παράθυρα τα προς τον κήπον και έπιπτον επάνω εις τας ακάνθας ημιθανείς. Εκείνοι οπού ανέβησαν εις τα υψηλότερα εκρημνίζοντο σφοδρότερον. Ένας εκρημνίσθη από το υψηλότερον μέρος του παλατίου, αφού εκυνήγησε τους άλλους, και εσυντρίφθη τόσο οπού δεν είχε πλέον μορφήν ανθρώπινον· και έλεγον όλοι ότι δικαίως το έπαθεν επειδή και ήτον τόσο χαιρέκακος οπού δεν εχαίρετο ποτέ περισσότερον παρά οπόταν εποίει κακόν. Άλλος, πίπτοντας, διαπέρασε τον λαιμόν του με την ιδίαν του μάχαιραν, ο οποίος έγγραψε με το ιδίόν του αίμα, ολίγοι εδιορθώθησαν. Ο Κριτίλος είδεν ότι τα πρότερον χρυσά μετεβλήθησαν

¶ en peine de ce qu'ils pouvoient croire ; il persevera à demander qu'il entrât par où les autres sortoient, & qu'il sortit par où ils entroient : il disoit, je ne regarde jamais le commencement que par raport à la fin. Il fit un tour de l'autre côté du Palais, & il ne le reconnut plus. Cette grande entrée s'étoit changée en une méchante porte : en sorte qu'il n'y avoit plus de façade, les jardins paroissoient des champs pleins d'épines, & de ronces. Il apperçût que tous ceux qui y étoient entrez en riant, en sortoient en pleurant. Plusieurs pour en sortir se jetoient par les fenestres qui regardoient sur les jardins, & tomboient si cruellement sur ces épines, qu'ils ne s'en retiroient que meurtris par tout le corps. Ceux qui avoient monté le plus haut tomboient le plus rudement ; un particulièrement fut précipité du plus haut du Palais, & long tems attendu des autres ; & enfin, sa chute le brisa si effroyablement qu'il n'avoit plus figure d'homme. Il le meritoit bien, disoient-ils, il étoit si mechant qu'il n'avoit pas plus de joye, que quand il faisoit du mal ; il y en eût un qui en tombant se perça la gorge de son coûteau, & qui écrivit de son sang, peu s'en sont corrigez. Critile vit que ce qui auparavant étoit d'or, étoit déjà devenu

¶ yo he de entrar por donde los otros salen, haciendo entrada de la salida: nunca pongo mira en los principios, sino en los fines. Dio la vuelta a la casa, y ella la dio tal, que no la conocía, pues toda aquella grandeza de la fachada se había trocado en vileza, la hermosura en fealdad y el agrado en horror, y tal, que parecía por esta parte, no fachada, sino echada, amenazando por instantes su ruina. No sólo no atraían las piedras a los huéspedes, sino que se iban tras ellos, sacudiéndoles, que hasta las del suelo se levantaban contra ellos. No se veían jardines por esta acera tan azar, campos sí de espinas y de malezas. Advirtió Critilo, con no poco espanto suyo, que todos cuantos viera entrar antes riendo, ahora salían llorando. Y es bien de notar cómo salían: arrojaban a unos por las ventanas que correspondían al cuarto de los jardines, y daban en aquellas espinas tal golpe, que se les clavaban por todas las coyunturas, quedando llenos de dolores, tan agudos que estando en un infierno levantaban el grito hasta el cielo. Los que habían subido más altos daban mayor caída. Uno déstos cayó de lo más alto de palacio, con tanta fruición de los demás como pena suya, que todos estaban aguardando cuándo caería; quedó tan mal parado, que no fue más persona ni pudo hacer del hombre. —¡Bien merece —decían todos los de dentro y fuera— tanto mal quien a nadie hizo bien! El que causó gran lástima fue uno que tuvo más de luna que de estrella; éste, al caer, se clavó un cuchillo por la garganta, escribiendo con su sangre el escarmiento sin segundo. Vio Critilo que por la ventana antes del oro y ya del

ήδη εις πηλόν. Οι περισσότεροι εκρημνίζοντο ολόγυμνοι και τόσον λεπτοί οπού, βλέποντας τους νώτους αυτών, ήθελεν ειπή τινάς ότι συνεπιέσθησαν εις το πατητήριον· μερικοί έπιπτον από τα παράθυρα του μαγειρείου προσβάλλοντες με την ρίνα εις την γην. Εξήλθεν ένας δια της πύλης μόνος και ο Κριτίλος εθαύμασε τόσον οπού έδραμε προς αυτόν δια να τον χαιρετήση λέγοντας ότι, δια πολλές αιτίας, επιθυμεί επιμόνως²⁰³ να λάβη την τιμήν να τον γνωρίση. —Πάντως -είπεν ο ρηθείς άνθρωπος- εγώ έχω ιδέαν περί σου προεγνωσμένης διαθέσεως. Δεν ονομάζεσαι Κριτίλος; —Ναι -απεκρίθη ούτος-. Αμή σύ πώς ονομάζεσαι; —Δεν ενθυμήσαι ότι ανταμώθημεν εις της σοφής Αρτεμίας; —Αληθώς -είπεν εκείνος-. —Εγώ είμαι ο Βίας, “εκείνος οπού φέρω μετ’ εμού πάντα”. —Αμή τίνι τρόπῳ εδυνήθης -είπεν ο Κριτίλος- να ελευθερωθής από τούτον τον τόπον; —Με τον αυτόν τρόπον -απεκρίθη- με τον οποίον δύναμαι να ελευθερώσω και εσένα αν θελήσης. Βλέπε τούτους τους δεσμούς οπού κρατούσι την θέλησιν με το ‘ναι’· αυτοί λύνονται με την αυτήν ευκολίαν με το ‘όχι’. Εν ταυτώ, ο Κριτίλος είδε τον εαυτόν του εξ ολοκλήρου αβίαστον εις το να δεσμευθή. —Ειπέ μοι, όμως, Κριτίλε· πώς έκαμες και δεν εισήλθες εις αυτό το παλάτιον; Εγώ ηκολούθησα -εί-

²⁰³ επιμόνως: el copista corrige, en el acto, el vocablo επιπόνως que escribe en un principio.

¶ bouë, la plupart se précipitoient tous nuds , & si minces qu'on auroit dit en voyant leurs épaules , qu'elles avoient été mises au pressoir ; quelques-uns tombaient par les fenestres de la cuisine, & donnoient tous du nez en terre. Il en sortit un seul par la porte ; Critile en fut dans une si grande admiration, qu'il courut à luy, pour luy en faire compliment. Il luy témoigna que pour plusieurs raisons, il souhaitoit avec passion d'avoir l'honneur de le connoître : Certes, luy dit cet homme, j'ay l'idée de vous avoir veu quelque part ; ne vous appelez-vous pas Critile ? ouy, répondit Critile, & vous comment vous nommez-vous ? ne vous souvient-il plus, luy repliqua cet homme, qñue nous nous sommes veus ensemble chez la Sage Artemie ? Il est vray, je vous remets ; vous êtes Bias *celuy qui portez tout avec vous* ; c'est moy-même, luy dit-il. Comment, dit Critile, avez-vous pu vous échaper de ce lieu là ; de la même maniere, reprit il, que je te détacheray si tu veux. Regarde tous ces nœuds d'aveuglement qui tient la volonté avec un ouy ; ils se deffont avec la même facilité par un non. En même tems Critile se vit entierement dégagé de ses liens. Mais dis moy, ô Critile, comment as-tu fait pour ne pas entrer en ce Palais ? j'ay suivi, reprit-il,

¶ lodo, despeñaban a muchos desnudos y tan abrumados que parecían haberles molido las espaldas con saquillos de arenas de oro; otros, por las ventanas de la cocina, caían en cueros; y todos daban de vientre en aquel suelo abominando tales crudezas. Sólo uno vio salir por la puerta, y admirado Critilo únicamente, se fue para él, dándole la singular norabuena; al saludarle, reparó que quería conocerle. —¡Válgame el cielo! —decía—, ¿dónde he visto yo este hombre? Pues yo le he visto, y no me acuerdo. —¿No es Critilo? —preguntó él. —Sí, y tú, ¿quién eres? —¿No te acuerdas que estuvimos juntos en casa de la sabia Artemia? —Ya doy en la cuenta: ¿tú eres aquel de *Omnia mea mecum porto*? —El mismo, y aun eso me ha librado deste encanto. —¿Cómo pudiste escapar una vez dentro? —Fácilmente —respondió—, y con la misma facilidad te desataré a ti, si quieres. ¿Ves todos aquellos ciegos nudos que echa la voluntad con un sí? Pues todos los vuelve a deshacer con un no; todo está en que ella quiera. Quiso Critilo, y así, se vio luego libre de libros. —Mas, dime, ¡oh Critilo!, y tú ¿cómo no entraste en este común cautiverio? —Porque, siguiendo

-πε- τας νουθεσίας της Αρτεμίας και δεν ηθέλησα να βάλω τον πόδα μου εις καμίαν από αυτάς τας κατοικίας χωρίς να ιδώ πρότερον το άκρον αυτής. —Ευδαίμων άνθρωπος είσαι -απεκρίθη εκείνος- και εγώ λανθάνομαι οπού σε ονομάζω ‘άνθρωπον’ διότι είσαι υπέρ άνθρωπον. Αμή ειπέ μοι· τι έγινεν ο σύντροφός σου, εκείνος ο νέος οπού ήτον μετά σου; —Περί του αυτού -είπεν ο Κριτίλος- ήθελον να σε ερωτήσω. Αν τον είδες ένδον ενταύθα ένθα εισήλθε τετυφλωμένος και φοβούμαι ότι έπαθε και αυτός καθώς και οι άλλοι. —Δια τίνος πύλης εισήλθεν; -ηρώτησεν ούτος ο Φρόνιμος-. —Δια της πύλης της Ηδονής -απεκρίθη εκείνος-· η οποία είναι χείρων από όλας και βραδέως θέλει εξέλθη, θέλει τον καταναλώσει ο καιρός και το πάθος του πάσι τρόποις. Άραγε δεν είναι τρόπος να τον ελευθερώσωμεν; —Είναι ένας τρόπος, -απεκρίθη- καλός εν ταυτώ και εύκολος, αν θελήση να κάμη καθώς εγώ χωρίς να προσμένη να τον ρίψουσιν έξω· πρέπει να μην επιθυμή άλλο παρά την αληθινήν ευδαιμονίαν και το[tachón]²⁰⁴ όντως αγαθόν. Με τούτον τον τρόπον θέλει εξέλθει δια της πύλης και δεν θέλει ριφθή από τα παράθυρα. —Εγώ, αν ετολμούσα, -είπεν ο Κριτίλος- ήθελα σε παρακαλέση να επιστρέψης εκεί ένδον δια να ελευθερώσεις αυτόν τον ταλαίπωρον εκβάλλοντάς τον από την απάτην. —Τούτο είναι επωφελές,

²⁰⁴ Se entrevé: “v”.

¶ les conseils d'Artemie, & je n'ay pas voulu mettre le pied dans aucun appartement que je n'en eusse veu le bout. O homme heureux ! s'écria cet homme, non je suis trompé en te nommant homme, tu es quelque chose de plus ; mais dis-moy qu'est devenu ton camarade, ce jeune homme qui étoit avec toy ? c'est dequoy, luy répondit Critile, je voulois te parler, & te demander si tu ne l'as point veu là dedans ; il s'y est jetté à corps perdu. Je crains, continua-t-il, qu'il ne soit traité comme les autres : par quelle porte est-il entré, luy demanda ce Sage ? par celle du plaisir, luy répondit Critile ; c'est la pire de toutes, il en sortira bien tard, le tems & sa passion le consumeront de toutes manieres. N'y auroit-il point, demanda Critile, quelque remede a y apporter ? il y en a un, dit le Sage, aisé & difficile en même tems. Comment cela se peut-il faire ? en voulant faire comme moy ; sans attendre qu'on le jette dehors : il faut qu'il ne soit sensible qu'au vray honneur, & au solide bien ; de cette maniere il sortira par la porte, & ne sera point jetté par les fenestres. Je voudrois, luy dit Critile, te supplier, si j'osois le faire, de retourner là dedans, afin de détromper, & délivrer ce pauvre innocent : cela seroit inutile,

¶ otro consejo de la misma Artemia, no puse el pie en el principio hasta tocar con las manos el fin. —¡Oh dichoso hombre!, pero mal dije hombre, que no eres sino entendido. ¿Qué se hizo aquél tu compañero más mozo y menos cauto? —Ahora te quería preguntar dél si le viste allá dentro, que sin freno de razón se abalanzó allá, y temo que como tal será arrojado. —¿Por qué puerta entró? —Por la de su gusto. —Es la peor de todas: saldrá tarde, echarle ha el tiempo consumido de todas maneras. —¿No habría algún medio para su remedio? —replicó Critilo. —Sólo uno, y ése fácilmente dificultoso. —¿Cómo es eso? —Queriendo: que haga como yo, que no aguarde a que le echen, sino tomándose la honra, y más el provecho, salir él, que será por la Puerta, despenado, y no por las ventanas, despeñado. —Una cosa te quisiera suplicar, y no me atrevo, porque parece más necedad que favor. —¿Qué es? —Que pues tienes ya tomado el tino a la casa, volviesses a entrar, y como sabio lo desengañases y librases. —No será de provecho,

-απεκρίθη ο Φρόνιμος- διότι και αν τον εύρω και αν λαλήσω μετ' αυτού, δεν θέλει με πιστεύσει. Εσύ ήθελες τον καταπείσει ευκολότερον. —Εγώ μετά προθυμίας θέλω εισέλθω, -είπεν ο Κριτίλος- όμως φοβούμαι ότι μη εξεύρωντας τα κατατόπια του παλατίου δεν θέλω δυνηθή να τον εύρω και θέλω κοπιάσει ματαίως· έπειτα αμφοτέροι κινδυνεύομεν να απωλεσθούμεν, και εγώ και εκείνος. Ας κάμωμεν όμως άλλο. Ας υπάγωμεν ομού μετά σου· συ μεν ως πρακτικός θέλεις με οδηγήσει, εγώ δε ως φίλος θέλω τον καταπείσει. Ο σκοπός εφάνη καλός όμως δύσκολος να έλθω εις έκβασιν· διότι η κουστωδία οπού εφύλαττε την πύλιν, γνωρίσασα τούτον τον Φρόνιμον άνθρωπον ως ύποπτον, τον εμπόδισε να εισέλθω και ηθέλησε να αφήσει μόνω τω Κριτίλω την είσοδον ελευθέραν λέγουσα ότι είχε τοιαύτην προσταγήν. Αλλ' ο Κριτίλος, μη βουλόμενος να υπάγω μόνος, εστράφη οπίσω δια να φθάσει εκείνον τον Φρόνιμον και να συμβουλευθώσιν εκ δευτέρου το πρακτέον· έμαθον, εν τοσούτω, όλας τας εισόδους και εξόδους του παλατίου. Αλλ' ο Κριτίλος, βλέποντας ότι ήτον αδύνατον να εμβή άλλοθεν παρά μόνον δια της πύλης, απεφάσισε να εισέλθω μόνος· πορευθείς δε έως το ήμισυ της οδού, εστράφη πάλιν οπίσω

¶ luy répondit le Sage, car encore que je le trouvasse, & que je luy parlasse, il ne m'en croiroit pas, tu en aurois plutôt raison que moy. J'y entreray bien, dit Critile, je me sens ferme là-dessus ; mais je crains que comme je ne connois pas les lieux, je ne travaille en vain, & ne le puisse trouver : outre que nous courrions risque tous deux de nous perdre. Faisons une chose, allons-y ensemble vous & moy, vous comme expert me guiderez, & moy comme amy je le convaincray. L'avis luy parut bon, mais la difficulté fut de l'exécuter ; car la garde qui étoit à la porte, connoissant ce Sage pour un homme suspect, l'arrêta au passage ; elle voulut seulement laisser entrer Critile, en disant qu'elle avoit cet ordre-là ; elle le pressa même de passer, mais il n'en voulut rien faire, au contraire, il se retira pour aller rejoindre le Sage, & prendre avec luy de nouvelles mesures. Cependant ils s'informerent exactement de toutes les issues, & de toutes les entrées de la maison. Enfin, Critile voyant qu'il étoit impossible d'y entrer autrement que par la porte, il se resolut de passer tout seul ; mais quand il fut à moitié chemin, il retour

¶ porque aunque le halle y le hable, no me dará crédito sin el afecto. Mejor se moverá por ti, y pues te ves obligado, que te pedirán la palabra, mejor es que tú entres y le saques. —Bien entraría —dijo Critilo—, aunque lo siento, pero temo que como me falta la experiencia, me he de cansar en balde y no lo podré hallar, corriendo riesgo de ahogarnos todos. Hagamos una cosa: vamos los dos juntos, que bien es menester la industria doblada; tú, como noticioso, me guiarás, y yo, como amigo, le convenceré, y saldremos todos con vitoria. Parecióle bien el ardid; fueron a ejecutarlo, mas la guarda, que la hay a la salida, teniendo por sospechoso al Sabio, le detuvo. —Aquél, sí —dijo señalando a Critilo—, que tengo orden de que entre y que le inste. Mas él, volviendo atrás, se retiró con el Sabio al reconsejo. Fuese informando de las entradas y salidas de la casa, de sus vueltas y revueltas; y ya muy determinado iba a entrar, cuando de medio camino volvió atrás

και είπε τῷ Φρονίμῳ: —Εγὼ εστοχάσθην ἄλλο. Ἀς μεταλλάξωμεν τὰ ἐνδύματά μας και λάβε σύ τὰ ἐδικά μου οπού ὁ Ἀνδρόνιος τὰ γνωρίζει καλῶς· και με τούτο τὸ ἀγνώριστον σχῆμα θέλεις ἀπατήσῃ τὴν κουστωδιάν και θέλεις εἰσελθῇ. Εγὼ δε, μένω εἰς τὰ πέριξ. Εφάνη τούτο ἀρεστόν τῷ Φρονίμῳ και εἰσήλθεν ὑπὸ τὰ ἐνδύματα τοῦ Κριτίλου· ὁ δε, μείνας ἔξω, κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ παρατηρῇ τὰ γινόμενα. Και ἐβλεπε μερικοὺς οπού ἐπίπτον χωρὶς νὰ μείνουσι στιγμὴν εἰς τὸν τόπον τῆς καταπτώσεως αὐτῶν. Εἶδεν ἓνα ἄσωτον οπού τὸν ἔρριψαν γυναῖκες ἀπὸ παράθυρον ρόδων εἰς τὸν ἀκανθῶνα και ἦτον γυμνός ὁ ἄθλιος. Εἶδεν ἄλλους οπού ἐπίπτον βραδύτερον ὁμως, ἀπαξ πεσόντες, διέμεινον πάντοτε εἰς τὴν γῆν ὑπτιοί· οἱ πίπτοντες ἀπὸ τὰς κατοικίας τῶν Ὀπλῶν ἐπληττον τὸν αέρα με φωνάς μεγάλας. Ὁ Κριτίλος προσέχοντας εἰς αὐτὰ τὰ ἐλεεινὰ θεάματα εἶδε και τὸν Ἀνδρόνιον εἰς τὸ παράθυρον τῶν ἀνθέων και ἐφοβήθη νὰ μὴ κατακρημνισθῇ και αὐτός ὡς και οἱ λοιποί. Δεν ἐτόλμησεν ὁμως νὰ τὸν ὀνοματίσῃ με τὸ ἰδίόν τοῦ ὀνομα φοβούμενος νὰ μὴ φωραθῇ, ὅθεν εὐχαριστήθη νὰ ὁμιλήσῃ μετ’ αὐτοῦ ἐν σημείοις. Και θέλομεν ἰδῇ εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον τίνι τρόπῳ ὁ Ἀνδρόνιος κατέβῃ ἐκεῖθεν ἀκινδύνως.

[rúbrica]

¶ na sur ses pas ; il dit au Sage ; j'ay songé à un expedient, changeons d'habits, prens le mien fort connu d'Andrenio, & sous ce déguisement, tu pourras tromper la garde, je demeureray avec le tien aux environs ; l'invention plût au Sage, & sous l'habit de Critile il entra. Critile étant resté dehors, ne s'occupa qu'à observer ce qui s'y passoit ; il en voyoit tomber, qui ne demeuroient pas un moment dans le lieu de leur chute : il vit un prodigue que des femmes précipitoient d'un balcon de roses dans un hallier d'épines ; ce malheureux étoit tout nud : il en vit d'autres qui tomboient plus lentement, mais quand une fois ils étoient tombez, ils étoient incapables de se relever, ils demeuroient toujours couchés sur la terre : ceux qui tomboient de l'appartement des Armes, pousoient des cris terribles. Critile étoit attentif à ces tristes spectacles, lorsqu'il apperçeut Andrenio à la fenestre des fleurs, il craignit qu'il ne se se précipitât comme les autres ; il n'osa pourtant l'appeller par son nom, de peur d'être découvert, il se contenta de luy parler par signes. On verra dans le Chapitre suivant, comment il descendit.

¶ y dijo al Sabio: —Una cosa se me ha ofrecido, y es que troquemos de vestidos ambos: toma el mío, conocido de Andrenio, que será recomendación, y así disfrazado podrás desmentir la guarda entre dos luces; quedará yo con el tuyo, ayudando al disimulo y aguardando por instantes siglos. No le desagradó al sabio la invención. Vistióse a lo de Critilo, con que pudo entrar rogado. Quedóse éste viendo caer unos y otros, que no paraban un punto por aquellos despeñaderos del deajo. Vio un pródigo, que lo despeñaban mujeres por el ventanaje de las rosas en las espinas, y como venía en carnes el desdichado, maltratóse mucho, hízose las narices, cuando más se las deshizo: comenzó a hablar gangoso y duróle toda la vida, diciendo todos los que le oían: —No es cosa rara que éste hable con las narices, por no tenerlas, justo castigo es de sus imprudentes mocedades. Fue tal el asco que éste y todos los de su séquito tuvieron de su misma inmundicia, que no paraban de escupir al vil deleite en venganza y por remedio; que hubiera sido mejor antes. Los que rodaban por las espaldas del descanso tardaban en el mismo caer, pero mucho más en el levantarse, que de pereza aun no vivían; gente muy para nada, sólo sirven para hacer número y gastar los víveres; nada hacen con buen aire, y en él se paraban al caer, apoyando mórulas a Zenón, pero una vez caídos, siempre quedaban por tierra. Daban fieros gritos los que rodaban por el cuarto de las armas, que parecía el de los locos; venían muy maltratados, y eran tales los golpes que daban y recibían, que escupían luego sangre de sus valientes pechos, vomitando la que habían bebido antes a sus enemigos: que es bravo quebradero de cabeza una venganza. Solos los del cuarto del veneno se estaban a la mira, holgándose de lo que los demás se lamentaban; y había hombres de éstos que, porque se quebrase el otro un brazo y se sacase un ojo, perdía él los dos; reían de lo que los otros lloraban y lloraban de lo que reían; y era cosa rara que lo que a la entrada enflaquecieron, engordaban a la salida, gustando mucho de hacer aplauso de desdichas y campanear ajenas desventuras. Estaba Critilo mirando aquel mal paradero de todos. Al cabo de un día de siglos, vio asomar a Andrenio a la ventana de las flores en espinas; asustóse mucho, temiendo su despeño; no le osaba llamar, por no descubrirse, pero ceñábase acordándole el desengaño. Cómo bajó y por dónde, adelante lo veremos.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ^{ov}
Ο κόλπος της κούρτης

Ο βλέπων ένα λέοντα τους βλέπει όλους, ομοίως και ο βλέπων μίαν μέλισσαν· αλλ' ο βλέπων ένα άνθρωπον, δεν βλέπει παράνω από ένα και ούτε αυτόν παντελώς δεν τον γνωρίζει. Πάσαι αι τίγρεις εισί σκληραί, πάσαι αι περιστεραί απλαί, αλλ' έκαστος των ανθρώπων έχει ιδίωμα διαφορετικόν· οι μεγαλοπρεπείς αετοί γεννώσι πάντοτε νεωσσούς παρομοίους εαυτοίς, αλλ' οι μεγάλοι άνθρωποι σπανίως αφήνουνσι παίδες αξίους εαυτών. Και συχνάκις βλέπωμεν πατέρας μικράς αξιότητος οπού φέρουνσι παίδας λαμπρούς και αξίους· πας άνθρωπος ακολουθεί τη ιδία αυτού κλίση και τοις ιδίοις ήθεσιν. Η προνοητική Φύσις ηθέλησε να κάμη τα πρόσωπα διάφορα, δια να γνωρίζεται ο άνθρωπος αφ' εαυτού από των έργων και από των αρετών και να μη γίνεται παντελώς ομωνυμία λαμβανομένου του ενός αντί του άλλου, του καλού αντί του κακού, του θηλυκού αντί του αρσενικού και δια να μη κρύπτεται η ειδική κακία του ενός υπό κάτω εις την μορφήν και επιφάνειαν του άλλου. Καταγίνονται τινές εις το να γνωρίσωσι τας διαφόρους ποιότητας των απλών σωμάτων και των βοτανών· αναγκαιότερον όμως ήτον το να γνωρίσωσι τας των ανθρώπων

CHAPITRE XI
Le Golfe de la Cour

QUI voit un Lion, les voit tous, qui voit une Mouche à miel, de même ; mais qui voit un homme n'en voit qu'un, encore ne le connoît-on gueres. Tous les tigres sont cruels, tous les pigeons sont simples, mais chaque homme est d'un naturel different ; les genereux aigles engendrent toûjours leurs semblables, au lieu que rarement les grands hommes laissent des enfans dignes d'eux. L'on voit souvent aussi que les peres de peu de merite produisent d'illustres enfans, tant il est vray, que chaque personne suit son pânchant, & a ses manieres particulieres. La prévoyante nature a voulu diversifier les visages, afin que chaque homme fût connoissable par luy-même, par ses actions & ses vertus, & qu'on ne fist point d'équivoque en prenant les uns pour les autres, les bons pour les méchans, les mâles pour les femelles, & qu'on ne pût sous la figure & l'apparence d'autrui cacher les malices particulieres. Les uns s'attachent à connoître les differentes qualités des simples, & des herbes ; mais il seroit bien plus nécessaire de connoître celles des hommes,

CRISI UNDÉCIMA
El golfo cortesano

Visto un león, están visto todos, y vista una oveja, todas; pero visto un hombre, no está visto sino uno, y aun ése no bien conocido. Todos los tigres son crueles, las palomas sencillas, y cada hombre de su naturaleza diferente. Las generosas águilas siempre engendran águilas generosas, mas los hombres famosos no siempre engendran hijos grandes, como ni los pequeños, pequeños. Cada uno tiene su gusto y su gesto, que no se vive con sólo parecer. Proveyó la sagaz naturaleza de diversos rostros, para que fuesen los hombres conocidos, sus dichos y sus hechos, no se equivocasen los buenos con los ruines, los varones se distinguiesen de las hembras, y nadie pretendiese solapar sus maldades con el semblante ajeno. Gastan algunos mucho estudio en averiguar las propiedades de las hierbas: ¡cuánto más importaría conocer las de los hombres,

με τους οποίους αναγκάζονται να συζήσωσι και να συναποθάνωσιν. Επειδή και²⁰⁵ είναι αληθέστατον ότι οπόσους ημείς νομίζομεν ανθρώπους, δεν είναι άνθρωποι αλλά τέρατα πλέον φοβερά παρά εκείνα οπού οι παλαιοί εφαντάσθησαν. Αν είναι γέροντες, δεν έχουνσι φρόνησιν· αν είναι νέοι, είναι εχθροί της υπακοής· αν είναι γυναίκες, δεν έχουν αιδώ και αισχύνην· αν είναι πλούσιοι, δεν έχουν ευσπλαχνίαν· οι πτωχοί δεν έχουνσι ταπείνωσιν, οι προεστώτες ανάξιοι, οι υπήκοοι χωρίς υπομονήν· εν ενί λόγω, δεν είναι άνθρωποι παρά μόνον κατά την επιφάνειαν και επιπολαίως. Ο Φρόνιμος, οπού εισήλθεν εις το παλάτιον υπό την ενδυμασίαν του Κριτίλου, εύρε τον Ανδρόνιον και προσμένοντος του Κριτίλου εις την πύλην αυτός τον υπήγεν εις το παράθυρον· αφείλε τον στέφανον των ανθέων οπού είχεν επί κεφαλής και αφού τον διέρρηξε προσήρμοσε κορδέλας μίαν με την άλλην και έκαμε σχοινίον με το οποίον τον κατεβίβασεν ευτυχώς έως εις την γην και, ακολουθούντος και του Φρονίμου, υπήγον αμφοτέροι προς τον Κριτίλον. Ανταμωθέντες, χωρίς να χάσουσι καιρόν με συνομιλίας και θεωρίας ανωφελείς, απεδήμησαν ευθέως βαδίζοντες βιαίως. Ο δε Ανδρόνιος, στρέψας την κεφαλήν προς το παράθυρον, έλεγεν: —Εγώ ακόμη βλέπω την σκάλαν της ελευθερίας μου, την οποίαν αφήνω

---

²⁰⁵ και: añadido, entre palabras, posteriormente.

¶ avec lesquels l'on est obligé de vivre & de mourir ; puisqu'il n'est que trop véritable, que tous ceux que nous croyons hommes, ne le sont point. Ce sont des monstres encore plus horribles que ceux que l'antiquité a imaginez ; s'ils sont vieux, ils n'ont point de prudence ; s'ils sont jeunes, ils sont ennemis de la sujétion ; si ce sont des femmes, elles sont sans pudeur, s'ils sont riches, ils sont sans pitié, pauvres sans humilité, maîtres sans merite, peuple sans patience, en un mot, ils ne sont hommes qu'en apparence. Le Sage qui étoit entré dans le Palais, sous les habits de Critile, trouva Andrenio, & pendant que Critile l'attendoit à la porte, il le conduisit à la fenestre ; il luy ôta la couronne de fleurs qu'il avoit sur la tête, & après l'avoir rompuë, il en attacha les cordons les uns avec les autres, & en fit comme une corde, avec laquelle il le fit descendre heureusement jusques à terre. En même tems le Sage le suivit, & ils allerent ensemble rejoindre Critile. Ils ne s'amuserent point en discours & en caresses inutiles, ils partirent aussi-tôt, & marcherent à la hâte. Andrenio tournant la tête vers la fenestre, dit ces paroles ; je vois encore l'échelle de ma liberté, je la laisse

¶ con quienes se ha de vivir o morir! Y no son todos hombres los que vemos, que hay horribles monstruos y aun acroceraunios en los golfos de las grandes poblaciones: sabios sin obras, viejos sin prudencia, mozos sin sujeción, mujeres sin vergüenza, ricos sin misericordia, pobres sin humildad, señores sin nobleza, pueblo[s] sin apremio, méritos sin premio, hombres sin humanidad, personas sin subsistencia. Esto ponderaba el Sabio a vista de la corte, después de haber rescatado a Andrenio con un tan ejemplar arbitrio. Cuando Critilo le aguardaba a la puerta libre, le atendió a la ventana empeñado en el común despeño. Mas consolóse con que nadie le impelía, antes, quitándose la guirnalda de la frente, la fue destejendo, y atando unas ramas con otras, hizo sogas, por la cual se guindó y, sin daño alguno, se halló en tierra por gran felicidad. Al mismo tiempo asomó por la puerta el Sabio, doblándole a Critilo el contento; pero sin detenerse ni aun para abrazarse, picaron, como tan picados; sólo Andrenio, volviendo la cabeza a la ventana dijo: —Quede ahí pendiente ese lazo, escala ya de mi libertad, despojo eternizado del engaño.

εις υπόμνημα δια να μάθουσι και άλλοι να φύγουσι τας σπιλάδας οπού εγώ ευτυχώς απέφυγον. Όταν εμακρύνθησαν ολίγον, ο Κριτίλος, ατενίσας προς τον Φρόνιμον: —Τι ἔστιν -εἶπεν- το παλάτιον εκείνο; Εἰπέ ἡμῖν τα ἐν αὐτῷ γινόμενα και διατί οικοδομήθη. Ο δε Φρόνιμος, επιλαβόμενος της χειρός αὐτοῦ και βλέψας προς τον Ανδρόνιον: —Πρέπει -λέγει- να ηξεύρετε ὅτι αὐτό το παλάτιον εἶναι το Πανδοχεῖον του Κόσμου. Ἡ πύλη δια της οποιᾶς εμβαίνουνσιν υπόσχεται παντείου εἶδους ἡδονήν, ἡ δε [tachón] πύλη δια της οποιᾶς ἐξέρχονται λύπην και βάσανον. Ἡ δε περιχαρὴς φενακίζουσα γυνή οπού ἐν αὐτῷ βασιλεύει εἶναι ἡ Φιληδονία, ἡ καθέλκουσα πάντας τους ανθρώπους και κυριεύουσα του ανωτέρου μέρους της διανοίας αὐτῶν. Αὐτὴ τους αιχμαλωτίζει, τους κατοικίζει και τους διαμοιράζει· μερικούς εἰς το υψηλότερον μέρος της [tachón]²⁰⁶ αλαζονείας και ἄλλους εἰς το κατώτερον της ραθυμίας, ὁμως εἰς το μέσον ουδαμῶς ἐπειδὴ και ἐν τῇ κακίᾳ μέσον δεν εἶναι. Πάντες εμβαίνουνσιν, ὡς εἶδετε, ἄδοντες ἀλλὰ πάντες ἐξέρχοντες στένοντες. Ο μόνος τρόπος του να μη κρημνισθῇ ὁ ἄνθρωπος εἶναι το να στοχάζεται πού αποπερατοῦνται τα θέλγητρά της. —Εγώ ομολογῶ χάριν τῇ σοφῇ Ἀρτεμῖα -εἶπεν ὁ

²⁰⁶ Se entrevé: “αζα”.

¶ comme un monument qui apprendra à fuir les écueils que j'ay heureusement évitez. Quand ils furent un peu éloignez, Critile adressant la parole au Sage : quelle est, dit-il, cette maison ? apprens-nous ce qu'on y fait, & pourquoy elle a été bâtie à le Sage luy prenant la main, & regardant Andrenio : sçachez, dit-il, que cette demeure est l'Hôtellerie* du monde, que la porte par où l'on y entre promet toutes sortes de plaisirs, & que celle par où l'on en sort ne donne que chagrins, & que peines ; que l'agréable trompeuse qui y regne est la Volupté, l'amie des vices, celle qui enchaîne tous les hommes, & qui s'empare le plus souverainement de leur esprit ; elle les captive, elle les loge, & les distribuë, les uns dans la partie la plus élevée de l'orgueil, les autres dans la plus basse de la paresse, mais pas un au milieu, parce qu'il ny a point de milieu dans le vice : tous y entrent comme vous avez veu en chantant, mais tous en sortent en soupirant ; le seul moyen de n'en être point précipité, est de considerer où ses charmes se terminent. J'ay l'obligation, dit Andrenio, aux conseils de la Sage Artemie,

* Le Palais de la Volupté.

¶ Tomaron su derrota para la corte a dar, decía el Sabio, de Caribdis en Scila; acompañóles hasta la puerta, llevado de la dulce conversación, el mejor viático del camino de la vida. —¿Qué cosa y qué casa ha sido ésta? —decía Critilo—. Contadme lo que en ella os ha pasado. Tomó la mano el Sabio, a cortesía de Andrenio, y dijo: —Sabed, que aquella engañosa casa, al fin venta del mundo, por la parte que se entra en ella es el gusto, y por la que se sale, del gasto. Aquella agradable salteadora es la famosa Volusia, a quien llamamos nosotros delectación y los latinos *voluptas*, gran muñidora de los vicios, que a cada uno de los mortales le lleva arrastrado su deleite. Ésta los cautiva, los aloja (o los aleja) unos en el cuarto más alto de la soberbia, otros en el más bajo de la desidia, pero ninguno en el medio, que en los vicios no le hay. Todos entran como visteis, cantando, y después salen sollozando, si no son los envidiosos, que proceden al revés. El remedio para no despeñarse al fin es caer en la cuenta al principio: gran consejo de la sabia Artemia

Ανδρόνιος- οπού με τας εδικάς της συμβουλάς εδυνήθην να εξέλθω εκείθεν. —Και εγώ -απεκρίθη ο Κριτίλος- έκαμα καλύτερα οπού δεν εισήλθον παντελώς. Προθυμότερος θέλω υπάγει εις τας κατοικίας της λύπης παρά εις της ηδονής, πληροφορημένος ότι η τρυφή και η θυμηδία είναι ολονυκτία της παραμονής των θλίψεων. Πίστευσόν μοι, Ανδρόνιε· εκείνος οπού άρχεται δια της ηδονής τελειώνει με δάκρυα. Ας περιπατώμεν πάντοτε με περίσκεψιν και προσοχήν· διότι πάσαι αι οδοί είναι πλήρεις παγίδων και δεν υπάγουσιν αλλαχόθι παρά εις την κατοικίαν των αφρόνων, όθεν δεν εξέρχεται τινάς αλλέως παρά μόνον κρημνιζόμενος. —Ο Θεός να σας φυλάττη -είπεν ο Φρόνιμος- από όλα εκείνα οπού αρχίζουν δια της ηδονής. Μη πιάνετε ποτέ την πλέον²⁰⁷ πεπατημένην οδόν μήτε την ευκολότεραν, στοχάζεσθε πάντοτε το τέλος και τας δυσκολίας της. Λέγουσιν ότι η Τύχη να είχε δύο παιδιάς, το Κακόν και το Καλόν, διαφορετικούς κατά πάντα· διότι ο πρωτότοκος ήτον τόσον εύμορφος όσον ο μεταγενέστερος δυσειδής. Η κλίσις εκατέρου ήτον σύμφωνος με την διάθεσιν του σώματος. Ο πρώτος είχεν όψιν τόσον ευειδή και ωραίαν οπού ήθελες ειπή ότι ήτον το έαρ ζωγραφισμένον επ' αυτόν· το πρόσωπόν του ήτον ύφασμα ρόδων και κρίνων, επάνω εις το οποίον εφαίνετο χαρακτηρισμένον το

²⁰⁷ πλέον: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ Et moy, repliqua Critile, j'ay encore mieux fait de n'y être point entré, j'irois plus volontiers dans les maisons de la tristesse, que dans celle du plaisir ; persuadé, que les Fêtes & les contentemens, sont les vigiles des chagrins ; crois-moy Andrenio , qui commence par les joyes finit par les larmes : marchons toûjours avec circonspection, car tous les chemins sont plein de pieges , ils ne conduisent qu'à la demeure des fous , d'où l'on ne peut sortir qu'en se précipitant. Dieu vous délivre, leur dit le Sage, de tout ce qui commence par les plaisirs ; ne prenez jamais le chemin le plus batu, ny le plus aisé, considerez-en toûjours la fin, & les difficultez. On dit que la Fortune avoit deux enfans* bien differens en tout, car l'aîné étoit aussi beau, que le cadet étoit mal fait ; leurs inclinations ne dementoient point les dispositions du corps ; le premier avoit le teint si vif & si fin, qu'on eût dit que le Printems y étoit peint ; son visage étoit un tissu de roses & de lys, sur lequel paroissoit la figure d'un

* Le Bien & le Mal.

¶ que a mí me valió harto para salir bien. —Y a mí mejor para no entrar —replicó Critilo—, que yo con más gusto voy a la casa del llanto que de la risa, porque sé que las fiestas del contento fueron siempre vigiliass del pesar. Créeme, Andrenio, que quien comienza por los gustos acaba por los pesares. —Basta con este nuestro camino —dijo él— todo está lleno de trampas encubiertas, que no sin causa estaba el Engaño a la entrada. ¡Oh casa de locos, y cómo lo es quien hace de ti caso! ¡Oh encanto de cantos imanes, que al principio atraen y a la postre despeñan! —Dios os libre —ponderaba el Sabio— de todo lo que comienza por el contento, nunca os paguéis de los principios fáciles; atended siempre a los fines dificultosos y al contrario. La razón desto supe yo en aquella venta de Volusia en este sueño que os ha de hacer despertar. Contáronme tenía dos hijos la Fortuna muy diferentes en todo, pues el mayor era tan agradablemente lindo quanto el segundo desapaciblemente feo; eran sus condiciones y propiedades muy conformes a sus caras, como suele acontecer. Hízoles su madre dos vaquerillos con la misma atención: al primero, de una rica tela que tejió la Primavera sembrada de rosas y de claveles, y entre flor y flor

στοιχείον M²⁰⁸ οπού θέλει να ειπή: μέγας, μισόκακος, μισθαποδότης, μονάρχης, μυρίπνοος, μεγαλοπρεπής, μεγαλώνυμος. Ο άλλος εξεναντί-
ας είχε βλέμμα άγριον με όσιν πυρίπνοον, έχουσαν το στοιχείον A²⁰⁹
οπού σημαίνει: άγριος, απηνής, αφιλόκαλος, άφρων, αρνητικόν μόριον,
αρνητής της αληθείας, αρνησίθεος. Ο πρώτος εύρισκε πανταχού ανθρώ-
πους οπού τον ηκολούθουν, τον περιποιούντο, νομίζοντες τον εαυτόν
τους ευτυχείς με το να τον βλέπουσι και μάλλον να πλησιάζουσιν εις αυ-
τόν. Ο δεύτερος, όλον το εναντίον· ήτον αποτρόπαιος εις όλον τον κόσμον
και έκλειον αυτό την θύραν πανταχού. Δεν εύρισκεν άσυλον παρά μόνον
εις τα παράθυρα και εις τους σταθμούς και αντί των κολακευμάτων οπού
εγίνοντο προς τον αδελφόν του αυτός ελάμβανε μάστιγας. Κανείς δεν
εδύνατο να τον υποφέρει· όθεν, μη δυνάμενος πλέον να υπομείνη, δεν
είχε να καταφύγη εις άλλο παρά εις τον κρημνισμόν του, προκρίνοντας
να αποθάνη άπαξ παρά να ζη αποθνήσκων καθ' εκάστην. Εσυλλογίσθη
όμως ότι ο καιρός ίσως να δώση τέλος εις τας βασάνους²¹⁰ του χωρίς να
μεταχειρισθί την βίαν και, τέλος πάντων, να εύρη παραμυθίαν. Από το
άλλο μέρος, ήξευρεν αυτός πόσον δύναται η Απάτη εν τω κόσμω και τα
τεράστια οπού έκαμνε διη-

²⁰⁸ M: el traductor adapta al griego moderno la letra "G" de los textos francés y español.

²⁰⁹ A: el traductor adapta al griego moderno la letra "F" de los textos francés y español.

²¹⁰ βασάνους: βασανούς en el manuscrito.

¶ grand G. qui veut dire, *gracieux*, *galland*, *de bon goût*, *grand*, *glorieux*; l'autre au contraire, étoit d'un regard farouche, avec un teint échauffé, sur lequel étoit la figure d'une F. qui vouloit dire, *fripon*, *fier*, *furieux*, *fou*, *faussaire*; le premier trouvoit par tout des gens qui luy faisoient des caresses, on le suivoit, on se croyoit heureux de le voir, & encore plus de l'approcher. Le second tout au contraire étoit en horreur à tout le monde, & on luy fermoit par tout la porte, il ne trouvoit d'azile que sous les auvents & les goutieres; au lieu des caresses qu'on faisoit à son frere, on ne luy donnoit que des coups, personne en un mot, ne pouvoit le souffrir. Ne pouvant plus se supporter luy-même, il ne voyoit point d'autre parti à prendre, que de se précipiter; il aimoit mieux mourir une seule fois, que de vivre en mourant toûjours; mais comme la discretion est le fruit de la mélancolie, il pensa que le tems finiroit ses peines sans employer la violence, & que peut-être après tout il pourroit trouver quelque soulagement à ses peines; il sçavoit d'ailleurs combien la tromperie avoit de pouvoir dans le monde, & les prodiges qu'elle operoit

¶ alternó un G, tantas como flores, sirviendo de ingeniosas cifras en que unos leían gracioso, otros galán, gustoso, gallardo, grato y grande, aforrado en cándidos armiños, todo gala, todo gusto, gallardía y gracia; vistió al segundo muy de otro genio, pues de un bocací funesto recamado de espinas y entre ellas otras tantas efes donde cada uno leía lo que no quisiera, feo, fiero, furioso, falso y falso, todo horror, todo fiereza. Salían de casa de su madre a la plaza o a la escuela, y al primero en todo, todos cuantos le veían le llamaban, abríanle las puertas de sus corazones, todo el mundo se iba tras él, teniéndose por dichosos los que le podían ver, cuanto más haber. El otro desvalido no hallaba puerta abierta, y así andaba a sombra de tejados, todos huían dél; si quería entrar en alguna casa, dábanle con la puerta en los ojos, y si porfiaba, muchos golpes, con lo cual no hallaba dónde parar: vivía (o moría) quien tan triste llegó al no poderse sufrir él a sí mismo, y así tomó por partido despenarse para despenarse, escogiendo antes morir para vivir, que vivir para morir. Mas como la discreción es pasto de la melancolía, pensó una traza, que siempre valió más que la fuerza: conociendo cuán poderoso es el Engaño y los prodigios que obra

-νεκώς, όθεν απεφάσισε να υπάγη να την εύρη και να εκζητήση την²¹¹ βοήθειάν της. Εστοχάσθη ότι η νύξ ήτον ο πλέον αρμόδιος καιρός εις το να την ανταμώνη· ήκουεν ότι ευρίσκεται εις μυρίους τόπους χωρίς να ημπορή να μάθη το βέβαιον. Τοιουτοτρόπως μεριμνών και αδημονών, επληροφορήθη ότι εξ άπαντος θέλει την εύρει εις τους απατεώνες, όθεν προσήλθεν εν πρώτοις προς τον Καιρόν. Ο Καιρός απεκρίθη ότι: —Δεν είναι παρ' εμοί η Απάτη, και ότι: —Αν εγώ απατώ, δεν είναι τοιούτος ο σκοπός μου. Εξεναντίας, εγώ είμαι ικανός να εκβάλλω έξω της Απάτης όμως δεν θέλουνσι να με πιστεýσουνσιν. Εκείθεν προσήλθε τω Κόσμω· ο Κόσμος είπεν ότι: —Εγώ εις ουδεμίαν υπόθεσιν απατώ, όσον και αν το επιθυμώ. Αλλ' οι άνθρωποι απατώνσιν αυτοί εαυτούς, αυτοί εκτυφλούνται και θέλουνσι να απατώνται. Απήλθεν έπειτα [tachón]²¹² να την αναζητήση εις το Ψεύδος, οπού το εύρε πανταχού· το Ψεύδος τον ηρώτησε: —Τι ζητείς; —Την Απάτην -απεκρίθη εκείνος-. —Ύπαγε εντεύθεν, αμαθέστατε -είπε το Ψεύδος-. Δεν ηξεύρεις ότι ματαίως με ρωτάς επειδή και δεν λέγω ποτέ την αλήθειαν; —Αν είναι έτζι, -είπεν εκείνος-, λοιπόν, από την Αλήθειαν ημπορώ να μάθω το ζήτημά μου· όμως, πού δύναμαι να την εύρω; Και την Απάτην δεν ημπορώ να εύρω, [tachón] πολλώ μάλλον την Αλήθειαν

²¹¹ *την*: añadido, entre palabras, posteriormente.

²¹² Se entrevé: “επει”.

¶ tous les jours, il resolut de l'aller checher, & d'implorer son secours. Il crût que la nuit étoit le tems le plus propre pour la trouver ; il apprenoit qu'elle étoit en mille endroits, sans la pouvoir découvrir. Dans cette inquietude il se persuada qu'il la trouveroit seurement chez les Trompeurs ; c'est pourquoy il alla premierement chez le Tems : le Tems luy dit qu'elle n'étoit pas chez luy, & que s'il trompoit ce n'étoit point son intention, qu'il étoit au contraire très-capable de détromper , mais qu'on ne vouloit pas le croire ; de là il alla chez le Monde : le Monde luy dit qu'en nulle occasion il ne trompoit, quelque desir qu'il en eût, mais que c'étoit les hommes qui se trompoient eux-mêmes : ils s'aveuglent, dit-il, & veulent se tromper. Il alla la chercher chez le Mensonge qu'il trouva par tout ; le Mensonge luy demanda ce qu'il cherchoit ? toy même, luy répondit il ; passe ignorant, reprit le Mensonge, ne sçais-tu pas qu'il est inutile de me rien demander, puisque je ne dis jamais la vérité : puisque cela est, reprit ce malheureux, ce sera donc la verité qui m'enseignera ce que je cherche, mais où la trouveray-je ? & si je ne puis découvrir la Tromperie, à plus forte raison je ne dois

¶ cada día, determinó ir en busca suya una noche, que hasta la luz y él se aborrecían. Comenzó a buscarle, mas no le podía descubrir: en mil partes le decían estaría, y en ninguna le topaba. Persuadióse le hallaría en casa de los engañadores, y así fue primero a la del Tiempo. Éste le dijo que no, que antes él procuraba desengañar a todos, sino que le creen tarde. Pasó a la del Mundo, tenido por embustero, y respondióle que por ningún caso, que él a nadie engaña, aunque lo desea: que los mismos hombres son los que se engañan a sí mismos, se ciegan y se quieren engañar. Fue a la misma Mentira, que la halló en todas partes; díjola a quién buscaba, y respondióle ella: —Anda, necio, ¿cómo te tengo yo de decir la verdad? —Según eso, la Verdad me lo dirá —dijo él—; pero ¿dónde la hallaré? Más dificultoso será eso, que si al Engaño no le puedo descubrir en todo el mundo, ¡cuánto menos la Verdad!

ποτέ δεν θέλω την εύρει. Απήλθεν εκείθεν εις την Υπόκρισιν· η δε Υπόκρισις όταν τον είδεν έστρεψε την κεφαλήν, εσήκωσε τους ώμους της, συνέστειλε τα οφρύδια και το στόμα, ύψωσε τα όμματα προς τον ουρανόν και αναστέναξε βαρέως. Έπειτα τον εβεβαίωσε μεθ' όρκου ότι ούτε είδε ποτέ την Απάτην ούτε ελάλησε μετ' αυτής. —Πλην εγώ θαυμάζω -είπεν- ότι δεν δύνασαι να εύρης την αληθινήν²¹³ της κατοικίαν, με όλον οπού ο κόσμος όλος είναι γεμάτος από αυτήν. Αν με πιστεύης, ύπαγε εις την Αραγωνίαν και εκεί θέλεις εύρει εξάπαντος εις τα συνοικέσια· απερχόμενος εκεί ηρώτησεν ένα άνδρα και μίαν σύζυγον, όμως απεκρίθησαν αμφοτέροι ότι ήσαν μεταξύ αυτών τοσούτοι φενακισμοί παρ' εκάτερα τα μέρη οπού δεν edύναντο να ειπούσιν αποφασιστικώς ποίος εκ των δύο ήτον απατημένος. —Αλλά μάλλον επρέπει να υπάγης -είπεν- εις τους πραγματευτάς και την ευρίσκεις αναμφιβόλως, διότι η Απάτη αποτελεί το στερεώτερον στήριγμα της πραγματείας αυτών· η οποία, όταν στοχασθής, δεν είναι άλλο παρά τοκισμός, ψεύδος, κερδαλεότης, εξαπάτησις ή φανερά ή χρωματισμένη, όργανον ολέθριον εις το να απογυμνούσι τους αγοραστάς και να πτωχεύουσι τους οφειλέτας. Απήλθεν ούτος και προς τους πραγματευτάς· οι δε απε-

---

²¹³ αληθινήν: αληνινήν en el manuscrito.

¶ jamais trouver la Verité. De là il alla chez l'Hypocrisie, mais l'Hypocrisie le voyant, tourna la tête, haussa les épaules, fronça la bouche & les sourcils, leva les yeux au Ciel, & poussa un soupir ; elle l'assura qu'elle n'avoit jamais connu la Tromperie ny parlé à elle ; mais, ajoûta-t-elle, je m'étonne que vous ne puissiez trouver la véritable demeure de la Tromperie, vû que tout le monde en est rempli. Si vous m'en croyez, vous irez en Arragon, vous y trouverez sans doute la Tromperie dans les mariages. Il y alla, & quand il y fut, il la demanda à un mary & à une femme : mais ils répondirent tous deux qu'il y avoit eû dans leur mariage tant de menteries de part & d'autre, qu'ils ne pouvoient pas dire précisément lequel des deux étoit le trompé ; allez plutôt dirent-ils chez les Marchands, vous la trouverez plus seurement, car elle fait d'ordinaire le plus solide appuy de leur negoce, qui n'est à le bien prendre qu'usure, mensonges & tromperies visibles ou colorées, moyens funestes pour dépouiller leurs débiteurs, & appauvrir ceux qui passent par leur mains. Il alla chez les Marchands, mais les Marchands répondirent

¶ Fuese a casa la Hipocresía teniendo por cierto estaría allí; mas ésta le engañó con el mismo engaño, porque torciendo el cuello a par de la intención, encogiéndose de hombros, frunciendo los labios, arqueando las cejas, levantando los ojos al cielo que todo un hombre ocupa, con la voz muy mirlada le aseguró no conocía tal personaje ni le había hablado en su vida, cuando estaba amigaada con él. Partió a casa de la Adulación, que era un palacio, y ésta le dijo: —Yo, aunque miento, no engaño, porque echo las mentiras tan grandes y tan claras, que el más simple las conocerá: bien saben ellos que yo miento, pero dicen que con todo eso se huelgan, y me pagan. —¡Que es posible, se lamentaba, que esté el mundo lleno de engaños y que yo no le halle! Parece ésta pesquisa de Aragón. Sin duda estará en algún casamiento: vamos allá. Preguntó al marido, preguntó a la mujer, y respondiéronle ambos habían sido tantas y tan recíprocas de una y otra parte las mentiras, que ninguno podía quejarse de ser el engañado. ¿Si estaría en casa los mercaderes, entre mohatras paliadas y desnudos acreedores?

-κρίθησαν ότι: —Κανείς δεν πρέπει να προσκλαυθή κατά της Απάτης εκεί οπού είναι γνωστόν και ομολογούμενον ότι αυτή κατοική· ύπαγε όμως εις τους χειροτεχνίτας. Οι χειροτεχνίται όλοι το αρνήθησαν: —Ημείς -είπον- δεν μεταχειριζόμεθα την Απάτην· είτι ημπορεί να μας ονειδίση τινάς είναι προσκολλημένον εις την τέχνην μας και ημείς το εμάθαμεν από τους μαΐστορας και τους πρωτομαΐστορας. Ο άθλιος νεανίσκος απελπίσθη και δεν ήξευρε πλέον τι να κάμη. —Πού, λοιπόν, να υπάγω -έλεγε- δια να εύρω την αληθινήν κατοικίαν της Απάτης; Αμφιβάλλω ότι δεν την ευρίσκω ούτε εις τους διαβόλους. Με όλον τούτο, δεν ηθέλησε να παραιτηθή ολοτελώς και μάλιστα όταν ενθυμήθη τους Γενοβέζους, αλλ' αυτοί ηγανάκτησαν σφόδρα και ανέκραξαν φωνή μεγάλη λέγοντες: —Ημείς απατεώνες; Είναι δυνατόν να μας ονειδίση τινάς εις τούτο; Ημείς λαλούμεν φανερά και ανυποκρίτως. Τι άλλο θέλεις από ημάς; Όταν ημείς απατώμεν, κανείς δεν απατάται· και αν καλά να μας γνωρίζουσιν ως τοιούτους, έχομεν όμως εκ μέρους μας τας πρώτας εξουσίας και ημείς ηξεύρομεν τον τρόπον να κάμωμεν να ζητηθή πανταχόθεν η εδική μας φιλία και συμμαχία. Εκείθεν ούτος ο δυστυχής έκαμεν άλλην απόφασιν· δεν εζήτει πλέον από τους απατεώνας αλλ' επήγεν εις τους ηπατημένους να εύρη την Απάτην, δη-

¶ que personne ne doit se plaindre de la tromperie, où l'on sçait bien qu'il y en a ; ils le renvoyèrent donc chez les Artisans. Il alla de Boutique en Boutique, mais les Artisans nient tous qu'ils usassent de tromperies ; puisque tout ce qu'on pouvoit leur reprocher étoit attaché au métier, & qu'ils l'avoient appris des maîtres. Ce pauvre garçon étoit désespéré, il ne sçavoit plus que faire : où iray-je donc, disoit-il, pour trouver la véritable demeure de la Tromperie ? après ce que j'ay fait, je doute de la pouvoir rencontrer chez les Diables mêmes. Néanmoins il ne se rebuta pas tout-à-fait, sur tout quand il se ressouvint de Genes : mais cette Ville se fâcha cruellement, & se récria comme une désespérée, en disant, moy être trompeuse, peut-on m'en faire le reproche ? , ce seroit bon si je m'en cachois, & si je ne m'en expliquois pas clairement : Attend-on de moy autre chose ? non certes, quand je trompe, personne n'y est trompé, & cependant, quoiqu'on me connoisse sur ce pied-là, j'ay encore pour moy les premières puissances ; je sçay faire rechercher par tout mon alliance & mon amitié. De là ce malheureux prit une autre résolution, il ne chercha plus la Tromperie chez les Trompeurs, il alla chez les Trompez,

¶ Respondiéronle que no, porque no hay engaño donde ya se sabe que le hay. Lo mismo dijeron los oficiales, que fue de botica en botica, asegurándole en todas que al que ya lo sabe y quiere, no se le hace agravio. Estaba desesperado sin saber ya dónde ir. —Pues yo le he de buscar —dijo—, aunque sea en casa del diablo. Fuese allá, que era una Génova, digo una Ginebra. Mas éste se enojó fieramente, y dando voces endiabladas decía: —¿Yo engaño, yo engaño? ¡Qué bueno es eso para mí! Antes yo hablo claro a todo el mundo, yo no prometo cielos, sino infiernos acá, y allá fuegos, que no paraísos; y con todo eso, los más me siguen y hacen mi voluntad; pues ¿en qué está el engaño? Conoció decía esta vez la verdad, y quitósele delante. Echó por otro rumbo, determinó ir a buscarle a casa los engañados,

-λονότι εις τους αγαθούς, τους ακάκους και ευκολοπίστους ανθρώπους. Αλλ' αυτοί όλοι απεκρίθησαν λέγοντες: —Εσύ ο ίδιος απατάσαι ζητώντας τους ηπατημένους. Επειδή και δια να τους εύρης πρέπει να υπάγης εις τους απατεώνας, όντας αληθώς ότι εκείνος οπού απατά απατάται πρώτος και αισθάνεται περισσότερο τα της απάτης και τα επόμενα χαλεπά της απάτης. Αυτά τα λόγια τον έρριψαν εις μεγαλυτέραν αμηχανίαν. —Τι θέλει να ειπή τούτο; -έλεγε δεινοπαθών-. Οι απατεώνες με στέλλουσιν εις τους ηπατημένους και οι ηπατημένοι με αντιέμπουσιν εις τους απατεώνας δια να εύρω εκεί τους ηπατημένους. Ως φαίνεται, και αυτοί και εκείνοι έχουσι την Απάτην κατοικημένην εις τα οσπίτιά των και ούτε το συλλογίζονται. Εις αυτάς τας περιπλοκάς συνήνητησεν αυτώ η Σοφία λέγουσα: —Ταλαίπωρε, δεν βλέπεις ότι χάνεις τον καιρόν σου ματαιώς και ότι ζητείς τον εαυτόν σου; Διότι εκείνος οπού ζητεί να απατήσει, αυτός ο ίδιος είναι η απάτη· και εκείνος οπού την γνωρίσει, την αφανίζει. Ύπαγε, μάλλον, προς ένα απ' εκείνους οπού απατώσι τον εαυτόν τους. Εισήλθε, λοιπόν, εις τον οίκον ενός αλαζόνο²¹⁴, ενός φιλαργύρου και ενός φθονερού, τους οποίους εύρεν εις μεγάλην προσποίησιν και επίπλαστον επαγγελίαν της Αληθείας· και διηγούμενος αυτοίς τας ιδίας του συμφοράς, εξήτησε συμβουλήν

²¹⁴ αλαζόνο^ς: ελαζόνο^ς en el manuscrito.

¶ chez les Hommes de bien, les simples, & les credules ; mais ils dirent tous qu'il se trompoit luy-même, en voulant chercher les trompez, puisque pour les trouver, il falloit aller chez les Trompeurs mêmes, étant vray, que celuy qui trompe, se trompe le premier, c'est luy qui en souffre le plus, & qui en porte la plus grande peine. Ce raisonnement le jetta dans un plus grand embarras : quoy disoit-il, que veut dire tout cela ? les Trompeurs me renvoyent chez les Trompez, & les Trompez chez les Trompeurs, pour y trouver les Trompez ; à ce compte-là, les uns & les autres logent la Tromperie sans le penser. Sur ces entrefaites, la Sagesse le rencontra & luy dit, miserable, ne vois-tu pas que tu perds ton tems, & que tu te cherche toy-même ; car qui cherche à tromper, est luy-même la tromperie, & qui la découvre la fait évanouir ; va plutôt chez quelqu'un de ceux qui se trompent eux-mêmes. Il entra donc en la maison d'un Presomptueux, d'un Avare, & d'un Envieux, il les trouva dans une grande dissimulation, avec beaucoup d'affectation de la verité ; il leur apprit ses malheurs, & les consulta

¶ los buenos hombres, los crédulos y cándidos, gente toda fácil de engañar. Mas todos ellos le dijeron que por ningún caso estaba allí, sino en casa de los engañadores; que aquellos son los verdaderos necios, porque el que engaña a otro, siempre se engaña y daña más a sí mismo. —¿Qué es esto? —decía—; los engañadores me dicen que los engañados se los llevaron; estos me responden que aquellos se quedan con él. Yo creo que unos y otros le tienen en su casa, y ninguno se lo piensa. Yendo desta suerte, le topó a él la Sabiduría, que no él a ella, y como sabedora de todo, le dijo: —Perdido, qué buscas otro que a ti mismo, ¿no ves tú que el Engaño no le halla quien le busca, y que en descubriéndole ya no es él? Ve a casa alguno de aquellos que se engañan a sí mismos, que allí no puede faltar. Entró en casa de un confiado, de un presumido, de un avaro, de un envidioso, y hallóle muy disimulado con afeites de verdad. Comunicóle sus desdichas y consultóle

περί της δυνατής θεραπείας. Εκεί εγνώρισε φανερά²¹⁵ την Απάτην η οποία είπε προς αυτόν: —Βλέπω και γνωρίζω εκ του χαρακτήρος του προσώπου σου, ότι συ ο ίδιος είσαι η δυστυχία, συ είσαι η κακία η πλέον φρικτή και ακόμη περισσότερο από όσον φαίνεται. Έχε όμως καλήν καρδίαν και μη πικραίνεσαι, διότι η επιτηδειότης και η επιμέλεια δεν λείπουν από σου. Με κακοφαίνεται κατά πολλά ότι εκ μέρους σου γεννάται η ευκαιρία εις το να κηρυχθή η εδική μου δύναμις και αξιοπιστία· δεν έχομεν άλλην χρείαν παρά μόνον του προσωπείου οπού θέλομεν φορέσει αμφοτέροι, βάσταζε μόνον τον εαυτόν σου μεγαλόψυχον. Διότι αν η πρώτη αρχή της Ιατρικής είναι το να γνωρίση ο ιατρός την αιτίαν του πάθους, γνωρίζω και εγώ ευκόλως το αίτιον της εδικής σου [tachón] αδημονίας και ηξεύρω και το φάρμακον με το οποίον πρέπει να σε θεραπεύσω. Λέγω δε κατά την πράξιν οπού έχω εις το να γνωρίζω τους ανθρώπους, αν καλά και οι άνθρωποι δε με γνωρίζουσι ποία είμαι. Ηξεύρω εγώ από ποίον πόδα η κακή θέλησις τους κάμνει να προσκρούουσι και να προπταίουςι. Πρέπει να ηξεύρης ότι οι άνθρωποι σε μισούσιν όχι εξ αιτίας της εδικής σου κακίας αλλά διότι δεν ηξεύρης να κρύψης την κακίαν σου και διότι είσαι κακοφορεμένος και τα ενδύματά σου σχισμένα. Αν ήσουν ενδυμένος καλύτερα και ανθοφορών, ήθελον σε αγαπά όλοι. Όμως, μη σοι μέλλη. Εγώ ηξεύρω να αντιστρέ-

²¹⁵ *φανερά*: el copista corrige, en el acto, el vocablo *φοβερά* que escribe en un principio, siguiendo la traducción francesa que registra “clairement”.

¶ sur les remedes qu'il y pouvoit trouver. Là il y connut clairement la tromperie qui luy dit, je voy à ta mauvaise mine, que tu es toy même le malheur, tu es la malice la plus effroyable, encore plus même que tu ne parois : mais aye bon courage, car l'habilité & la diligence ne te manqueront pas ; je suis bien aise que tu me fasse naître l'occasion de manifester mon pouvoir, & mon credit ; il n'est plus question que du personnage que nous ferons tous deux, soûtiens-toy seulement : car si le premier principe de la Medecine, est de connoître la cause de la maladie, je comprens aisément le sujet de tes inquietudes, & les moyens de te satisfaire ; & cela par rapport à la connoissance que j'ay des hommes, quoiqu'ils ne connoissent pas qui je suis ; je sçay bien de quel pied leur mauvaise volonté les fait broncher : sois persuadé que ce n'est pas à cause de ta malice, qu'ils te haïssent, mais bien à cause que tu ne la sçais pas cacher, que tu es mal mis, que tu as un habit déchiré. Si tu étois couvert de fleurs ils t'aimeroient. Mais laisse moy faire, je sçauray si bien tourner

¶ su remedio. Míroselo el Engaño muy bien, cuanto peor, y díjole: —Tú eres el Mal, que tu mala catadura te lo dice; tú eres la maldad, más fea aún de lo que pareces. Pero ten buen ánimo, que no faltará diligencia ni inteligencia. Huélgome se ofrezcan ocasiones como ésta para que luzga mi poder. ¡Oh qué par haremos ambos! Anímate, que si el primer paso en la medicina es conocer la raíz del mal, yo la descubro en tu dolencia, como si la tocase con las manos. Yo conozco muy bien los hombres, aunque ellos no me conocen a mí; yo sé bien de qué pie cojea su mala voluntad, y advierte que no te aborrecen a ti por ser malo, que no por cierto, sino porque lo pareces por ese mal vestido que tú llevas; esos abrojos son los que les lastiman, que si tú fueras cubierto de flores, yo sé te quisieran. Pero déjame hacer, que yo barajaré

-ψω τα πράγματα τόσον καλώς, οπού θέλω κάμει να αγαπηθής τόσον υπό πάντων όσον ο αδελφός σου θέλει μισηθεί. Ο τρόπος είναι πλέον εις το νου μου, δεν είσαι συ ο πρώτος ούτε ο έσχατος ο δοκιμάσας την ειδικήν μου ισχύν. Μετά ταύτα, τον επήρην εκ της χειρός και υπήγον ομού αμφοτέροι προς την Τύχην την οποίαν εχαιρέτησεν η Απάτη με τας συνήθεις φιλικάς ενδείξεις. Και επειδή είναι τυφλή παρέστησε προς αυτήν τον ρηθέντα νεανίσκον δια να είναι οδηγός της, τον οποίον εσύστησεν επαινούσα καθ' υπερβολήν τα καλά του προτερήματα ομού δηλοποιούσα και την πτωχείαν του. Και έδωκεν τον εαυτόν της εγγυήτριαν δια την πιστήν του δούλευσιν, λέγουσα ότι δεν θέλει ήσθαι η δούλευσίς του ανωφελής και διαβεβαιούσα ότι ο ρηθείς είναι ένας εκ των πλέον επιτηδείων και αγχινουστέρων του κόσμου και ότι δεν ζητεί άλλον μισθόν της δουλεύσεώς του παρά μόνον το εισόδημα τινών υποστατικών προικοδοτημένων. Και δεν είχε λάθος εις τούτο, διότι δεν είναι άλλο καλύτερον εισόδημα οπού να ενδυναμώνει τας παλάμας ενός φιλοδόξου. Με αυτήν την εγγύησιν η Τύχη τον εδέχθη εις το οσπίτιόν της. Ευθύς άρχισεν ο ρηθείς να αναστρέφη όλας τας τάξεις και τους κανόνas τους πλέον καλυτέρους, χωρίς να αφήνη τίποτε εις τον τόπον του. Οδηγούσε την Τύχην αντιστρόφως

¶ les choses, que je te feray autant aimer de tout le monde, que ton frere en sera haï ; le moyen en est déjà dans mon esprit, tu ne seras pas le premier ny le dernier qui éprouveras ce que je sçay faire. Après ce discours elle le prit par la main, ils allerent ensemble chez la Fortune : elle la salua avec les complimens ordinaires, il ne luy falut pas beaucoup d'efforts pour l'éblouïr, puisqu'elle est aveugle, elle luy presenta ce jeune homme pour être son guide, elle luy exagera ses bonnes qualitez, & tout ensemble sa pauvreté ; elle se rendit garante de sa fidelité à son service, qui ne luy seroit pas inutile, assurant qu'il étoit un des plus adroits & des plus rusez qu'il y eût ; qu'au reste il ne luy demandoit point d'autres gages que quelque aventure de fiefs. Elle ne se trompoit pas, car il n'y a point de si bon revenu qui vaille les mains d'un Ambitieux en place. Sous ce portrait la Fortune le reçût en sa maison. Il commença d'abord à renverser toutes les regles les mieux établies, sans rien laisser à sa place, il guidait la Fortune tout à rebours ;

¶ las cosas de modo que tú seas el adorado de todo el mundo y tu hermano aborrecido; ya la tengo pensada, que no será la primera ni la última. Asiéndole de la mano, se fueron pareados a casa de la Fortuna. Saludóla con todo el cumplimiento que él suele y encandilóla tan bien, que fue menester poco para una ciega. Ofreciósele por mozo, de guía, representándola su necesidad y las muchas conveniencias; abonóle el hijuelo de fiel y de entendido (pues sabe muchos puntos más que el diablo su discípulo); sobre todo, que no quería otra paga sino sus venturas. Y no se engañaba, que no hay renta como la puerta falsa de la ambición. Calidades eran todas muy a cuento, si no muy a propósito para mozo de ciego, y así le admitió la Fortuna en su casa, que es todo el mundo. Comenzó al mismo instante a revolverlo todo, sin dejar cosa en su lugar, ni aun tiempo. Guíala siempre al revés:

και εις τα οπίσω· διότι οπότεν ήθελεν εκείνη να υπάγη εις κανένα άνθρωπον ενάρτεον, αυτός την χειραγώγει εις ένα μοχθηρόν και κακούργον και εκείθεν εις άλλον ακόμη χειρότερον. Όταν εκαλούσεν η χρεία να υπάγη ταχέως, αυτός την αργοπορούσεν. Όταν έπρεπε να περιπατήσει με περίσκεψιν και προσοχήν, αυτός έτρεχεν ιπτάμενος. Όταν ήθελε να ευεργετήσει κανένα σοφόν και φρόνιμον, αυτός έκαμνε τρόπον και ευεργετείτο ένας άφρων. Η χάρις οπού ήτον διορισμένη δια τον άξιον εχορηγείτο εις τον αχρείον και οκνηρόν, εις τρόπον οπού την έκαμνε να απατάται εις όλας τας υποθέσεις και μάλιστα εις τον διαμοιρασμόν του πλούτου²¹⁶ και της τιμής. Ο πλέον φρονιμότερος εγίνετο πτωχότερος και ευτελέστερος, ο δε αλλόκοτος τη γνώμη ήτον εις περίθαλψιν και εις ύψος. Εις μύρια άτοπα την εκίνησεν. Έκαμε να πέσωσιν άνθρωποι μεγάλοι εις καιρόν οπού ήσαν αναγκαιότεροι. Κατήντησαν να ζητούσιν ελεημοσύνην εκείνοι οπού ήσαν άξιοι των μεγαλυτέρων αμοιβών. Εδικαιολογούσε τους πλέον μιαρούς και καταδικασμένους λέγοντας ότι είναι άξιοι του αιώνος [του]²¹⁷ Λέοντος του Δεκάτου και Φρανκίσκου του Πρώτου. Έκαμε να υποπέσωσιν εις οργήν οι μεγαλύτεροι μινίστροι και οι μεγαλύτεροι αρχιστράτηγοι και να συγκροτείται πόλεμος χωρίς αυτούς, και με τούτον τον τρόπον έβαλεν εις κίνδυνον τας βασιλείας. Ενήργησεν εις το να αποκτανθή ένας δον Μαρτίνο

²¹⁶ πλούτου: *πλειούτου* en el manuscrito.

²¹⁷ του: añadido el genitivo del artículo definido masculino “του”, considerando su falta un descuido; cf. “du siècle de Leon dix” del texto francés y “en tiempo de un León Décimo” del español.

¶ car quand elle vouloit aller chez un homme de vertu, il la menoit chez un scelerat, & de là chez un autre encore plus méchant. Quand il falloit qu'elle allât vite, il la retenoit : quand elle devoit marcher avec circonspection, elle voloit ; quand elle vouloit faire du bien à un Sage, il faisoit en sorte que le sot l'obtenoit : la faveur destinée pour le brave, étoit accordée au poltron & au lâche ; de maniere qu'il la faisoit se tromper en toutes rencontres ; sur tout dans les distributions des biens & des honneurs ; le plus judicieux devenoit le plus pauvre, & le plus méprisé, mais le plus extravagant étoit le plus favorisé, & le plus élevé ; combien de faux pas ne luy a-t-il point fait faire ? il fit tomber les plus grands hommes dans le tems qu'ils étoient le plus nécessaires ; témoin le Marquis d'Aytonne : il reduisit à la mendicité ceux qui meritoient les plus grandes recompenses, il excusoit les plus grands marauts, en disant qu'ils étoient dignes du siècle de Leon dix, & de François premier ; il fit disgracier cruellement les plus grands Ministres, & les plus grands Capitaines ; il faisoit la guerre sans eux, & exposoit par ce moyen tous les Etats ; il fit tuer un Dom Martin

¶ si ella quiere ir a casa un virtuoso, él la lleva a la de un malo y otro peor; quando había de correr, la detiene, y quando había de ir con tiento, vuela; barájale las acciones, trueca todo cuanto da; el bien que ella quería dar al sabio, hace lo dé al ignorante; el favor que va a hacer al valiente, lo encamina al cobarde. Equivócale las manos cada punto para que reparta las felicidades y desdichas en quien no las merece; incítala a que esgrima el palo sin razón, y a tontas y a ciegas la hace sacudir palos de ciego en los buenos y virtuosos; pega un revés de pobreza al hombre más entendido, y da la mano a un embustero, que por eso están hoy tan validos. ¡Qué de golpes la ha hecho errar! Acabó de uno con un don Baltasar de Zúñiga, quando había de comenzar a vivir; acabó con un duque del Infantado, un marqués de Aitona y otros semejantes quando más era menester. Dio un revés de pobreza a un don Luis de Góngora, a un Agustín de Barbosa y otros hombres eminentes. Quando debiera hacerles muchas mercedes, erró el golpe también. Y excusábase el bellacón diciendo: —Vivieran ésos en tiempo de un León Décimo, de un rey Francisco de Francia, que éste no es su siglo. ¡Qué disfavores no hizo un marqués de Torrecuso! Y jactábase dello diciendo: —¿Qué hiciéramos sin guerra? Ya estuviera olvidada. También fue errar el golpe darle un balazo a don Martín

της Αραγωνίας και να δωθή το καρδινάλατον εις ένα κλέπτην· και όταν ο κόσμος έκλαιε δια την στέρησιν των τοιούτων μεγίστων ανδρών, αυτός εγέλα καγχάζων. Είναι αληθές ότι αυτός επροξένησε μεγαλότατον όφελος εις την Ισπανίαν με την κυρίευσιν των Ινδιών και άλλων πολλών βασιλειών και με πολλές νίκας· όμως αυτά όλα με ένα τρόπον οπού η Φράντζα έγινε πλουσιότερα και ισχυροτέρα παρά η αυτή Ισπανία. Εις τούτο επροφασίζετο δικαιολογούμενος ότι τάχα το αίτιον να είναι με το να εχάθη το σπέρμα των σοφών εν τη Ισπανία και το σπέρμα των αφρόνων εν τη Φράντζα. Έπειτα, δια να κάμη να διασκεδασθώσι τα παραπονέματα οπού ευλόγως εγίνοντο, έκαμε [tachón] να κερδίση κάποιας νίκας η Αριστοκρατία των Ενετών εναντίον της Οθωμανικής Βασιλείας. Εις αυτήν την κατάστασιν οπού αυτός εύρισκεν ευκολίαν εις όλα τα θελήματά²¹⁸ του, εσυλλογίσθη να τελειώση τον πρώτον του σκοπόν. Όταν η Τύχη εξέδυε τα δύο της παιδιά, αυτός παρετήρησε τον τόπον οπού έβαλεν εκείνη τα ενδύματά των, τα οποία δε εμπιστεύετο εις ουδένα και είχε μεγάλην φροντίδα να τα κρατή απόκρυφα και ξεχωριστά δια να μη ανακατοθώσιν. Επροσκάλεσε την Απάτην εις βοήθειάν του και με το μέσον της κρυφίως τα μετήλλαξεν από τον τόπον τους, βάλλοντας τα ενδύματα του Καλού εις τον τόπον του Κακού και τα του Κακού εις τον τόπον του Καλού. Τη επαύριον, η Τύχη, ως

²¹⁸ *θελήματά*: el copista escribe, en un principio, *πράγματα* y corrige, en el acto, tachando la sílaba *πραγ*- y escribiendo encima *θελή*-.

¶ d'Arragon, & donner le Chapeau de Cardinal à un fripon ; il rioit pendant, que tout le monde pleuroit de la perte des plus grands hommes. Il est vray qu'il procura à la Monarchie d'Espagne de très grands avantages ; comme la propriété des Indes, plusieurs autres Royaumes, & beaucoup de Victoires, mais tout cela d'une maniere que la France en devint plus riche, & plus puissante que l'Espagne même. Il disoit pour son excuse, que c'étoit à cause que la semence des Sages étoit perduë en Espagne, & celle des fous en France, & afin de faire dissiper les plaintes qu'on avoit sujet de faire de cette conduite, il fit gagner quelques Batailles à la République de Venise, sur la puissance Ottomane. Dans cette situation qui luy faisoit trouver tout facile, il songea à exécuter son premier dessein ; il avoit observé lorsque la fortune dépouilla ses deux enfans, le lieu où elle avoit mis leurs habits, parce qu'elle ne voulut les confier à personne, & avoit toûjours eu un grand soin de les tenir cachez & separez, afin de ne les pas confondre; il appella en cette occasion la Tromperie à son secours; par son moyen & sans être découvert, il les changea de place, il mit ceux du bien dans celle du mal, & ceux du mal en la place du bien. Le lendemain la Fortune aussi

¶ de Aragón, conociéndose bien presto su falta. Iba a dar la Fortuna un capelo a un Azpilcueta Navarro, que hubiera honrado el Sacro Colegio, mas pególa en la mano un tal golpazo, que lo echó en tierra, acudiendo a recogerlo un clerizón, y riéndose el picarón, decía: —¡Eh!, que no pudiéramos vivir con estos tales; bástales su fama. Estos otros sí, que lo reciben humildes y lo pagan agradecidos. Fue a dar a la monarquía de España muchas felicidades por verla tan católica, como había hecho siempre dándole las Indias y otros muchos reinos y victorias, y el belitre, la dio tal encontrón, que saltaron acullá a Francia con espanto de todo el mundo. Él se excusaba con decir que se había acabado ya la semilla de los cuerdos en España y de los temerarios en Francia. Y por desmentir el odio que le acumulaba ya su malicia, dio algunas vitorias a la república de Venecia contra el poder otomano, y sola, sin Liga, cosa que ha admirado al mundo: excusándose con el Tiempo, que se cansa ya de llevar a cuestras la felicidad otomana más a fuerza que de industria. Desta suerte fue barajando todas las cosas y casos, tanto, que así las dichas como las desdichas se hallaban en los que menos las merecían. Llegando ya a ejecutar su primer intento, observó allá a la noche, cuando la Fortuna desnudaba sus dos hijos (que de nadie los fiaba), dónde ponía los vestidos de cada uno: que eso siempre era con cuidado en diferentes puestos, porque no se confundiesen; acudió, pues, el Engaño y sin ser sentido trocó los vestidos, mudó los del Bien al puesto del Mal y los del Mal al del Bien. A la mañana, la Fortuna,

απονήρευτος και όχι τόσον στοχαστική, έδωκε τη Αρετή μίαν ενδυμασίαν ακανθών και τη Κακία μίαν ενδυμασίαν ανθέων. Με τούτον τον τρόπον αυτός έγινε ευάρεστος και ευαπόδεκτος χωρίς να έχη πλέον χρείαν της προσποιήσεως ούτε της βοηθείας της Απάτης. Ηκολούθησαν αυτώ όλος ο κόσμος και έγινε δεκτός πανταχού υπό την ενδυμασίαν του Καλού· πολλοί με όλον τούτο εγνώρισαν με την δοκιμήν ότι ήσαν λανθασμένοι και έδωκαν είδησιν εις τους φίλους των, εκείνοι όμως δεν ηθέλησαν ποτέ να το πιστεύουσιν. Απ' εκείνης της δυστυχούς ημέρας, η Αρετή και η Κακία μετήλλαξαν τα πρόσωπά των και όλος ο κόσμος επίστευσαν τούτο το λάθος και έστερξαν να απατηθώσι με το δέλεαρ της ηδονής· και λίαν βραδέως εγνώρισαν ότι ήσαν απατημένοι και πολλάκις μετεμελήθησαν ανωφελώς και εφρόντισαν, όταν δεν ήτον πλέον καιρός, να εύρωσι την αλάθαστον οδόν. Εξεναντίας, εκείνοι οπού είναι ευτυχείς εις το να ακολουθήσωσι σταθερώς την οδόν της Αρετής, αν καλά και να είναι η αρχή της δύσκολος και ακανθώδης, φθάνουσι τελευταίον εις την αληθινήν ευδαιμονίαν αισθανόμενοι πάντοτε εν εαυτοίς μίαν γαλήνην και μίαν μυστικήν χαράν, οπού είναι ο ασφαλής και γλυκύς καρπός της [tachón] καλής συνειδήσεως. Το κάλλος οπού θέλγει υπό κάτω εις την επιφάνειαν και στολήν των ανθέων φαίνεται ολίγον και ευτελές πράγμα όταν στοχασθώμεν τας αδυναμίας οπού το συντροφεύουσι. Το

¶ peu soigneuse que peu clair-voyante, donna sans reflexion à la Vertu un habit d'épine, & au Vice un habit de fleurs ; de cette maniere il devint agréable, il n'eût plus besoin de dissimulation ny du secours de la Tromperie, il fut suivi de tout le monde, & reçût par tout sous l'apparence du bien ; plusieurs néanmoins connurent par experience qu'ils s'étoient abusés ; ils en avertirent leurs amis, qui ne les voulurent jamais croire. Depuis ce jour malheureux la Vertu & le Vice ont changé de face, & tout le monde en a été abusé ; l'on s'est laissé séduire par l'appas trompeur des plaisirs, & on a reconnu trop tard qu'on s'étoit trompé ; l'on s'en repent souvent inutilement, & l'on tâche quand il n'est plus tems de trouver le bon chemin. Au contraire ceux qui sont assez heureux, pour suivre constamment le chemin de la vertu : quoique les commencemens en soient difficiles, & semez d'épines, arrivent à la fin au véritable bonheur, ils sentent toujours en eux-mêmes une paix, & une joye sècrete, fruits asseurez de la bonne conscience. La beauté qui charme sous l'apparence & l'ornement des fleurs, paroît peu de chose quand on regarde les infirmités qui l'accompagnent : elle

¶ tan descuidada como ciega, vistió a la Virtud del vaquerillo de las espinas sin más reparar, y al contrario, el de las flores púsole al Vicio, con que quedó éste muy galán, y él que se ayudó con afeites del Engaño. No había quien lo conociese, todos se iban tras él, metíanle en sus casas, creyendo llevaban el Bien. Algunos lo advinieron a costa de la experiencia, y dijéronlo a los otros; pocos lo creyeron, y como le veían tan agradable y florido, prosiguieron en su engaño. Desde aquel día la Virtud y la Maldad andan trocadas y todo el mundo engañado o engañándose: los que abrazan la Maldad por aquel cebillo del deleite, hállanse después burlados, dan tarde en la cuenta y dicen arrepentidos: —No está aquí el verdadero bien, éste es el mal de los males: luego errado habemos el camino. Al contrario, los que desengañados apechugan con la Virtud, aunque al principio les parece áspera y sembrada de espinas, pero al fin hallan el verdadero contento y alégranse de tener tanto bien en sus conciencias. ¡Qué florida le parece a éste la hermosura, y qué lastimado queda después con mil achaques!

κάλλος δεν αρέσκη άλλοτε παρά εν τη νεότητι, αλλά με πόσιν ταχύτητα εξαλείφεται! Ο φιλόδοξος ευρίσκει πάσαν την ευτυχίαν του εις το να έχη ένα τίτλον αξιωματικόν· το σημείον του οφικίου με το οποίον εναβρύνεται είναι εντετυπωμένον εις το βάθος της καρδιάς του επειδή και νομίζει τον εαυτόν του εις μεγάλην υπόληψιν του κόσμου. Όμως το βάθος του είναι λίαν κατωφερές, η εκδίκησις προξενεί μεγάλην ηδονήν εις τον εκδικητήν, ο οποίος κατοπτρίζει τον εαυτόν του εν τῷ αίματι του εχθρού του· αν όμως δεν δυνηθή να πληροφορηθή μένει εφ' όρου ζωής εν αθυμιά και τηκεδώνι θαυμασίῳ. Ο πλούσιος οπού δεν δύναται να λάβη άλλο από του γείτονος παρά μόνον ύδωρ, το ευρίσκει αχυμότατον και διαυγέστατον· και δεν ευχαριστείται ποτέ αν δεν τον απογυμνώσῃ από το ολίγον εκείνο οπού έχει εξ ολοκλήρου, όμως η απόδοσις θέλει τον κοστίζει ακριβής. Ο γαστρίμαργος αδηφαγεί μεθ' ηδονής τα εδέσματα και εμπίπλεται οίνου ακράτου και αψινθίου, όμως αυτή η ηδονή μεταστρέφεται ταχέως εις αλγηδόνα σφοδράς καταρροής. Ο εις τα αφροδίσια κεχηνώς δεν χάνει στιγμήν δια να πληροφορήσῃ τας αλόγους και κτηνώδεις επιθυμίας, αλλά τα παρεπόμενα κακά και η λιποσαρκία και η φθίσις του σώματός του παριστάνουσιν αναφανδόν την αφροσύνην του και τα πλημμελήματά του.

¶ ne plaît que par sa jeunesse, mais avec quelle promptitude s'évanouît-elle ! L'Ambitieux trouve tout son bonheur à posséder un titre de dignité ; la marque dont-il separe, s'imprime jusques au plus profond de son cœur, parce qu'il se croit en consideration dans le monde. Mais le poids en est bien pesant, & la vengeance fait un grand plaisir au Vindictif, il se mire dans le sang de son ennemy ; au contraire s'il ne peut se satisfaire, il demeure toute sa vie dans des chagrins, & des peines mortelles : le Riche qui ne peut prendre que del'eau à son voisin, la trouve très-savoureuse ; il n'est jamais content qu'il ne l'ait entierement déoüillé du peu qui luy appartient, mais la restitution luy coûtera cher. Le Gourmand savoure avec délices les mets & les vins exquis : mais ce plaisir se convertit bien-tôt dans les douleurs d'une cruelle goutte. Le Luxurieux ne perd aucun moment pour satisfaire ses desirs brutaux, mais les maux & la maigreur de son corps, ne le convainquent que trop de son erreur, & de sa folie.

¶ ¡Qué lozana al otro la mocedad, pero cuán presto se marchita! ¡Qué plausible se le representa al ambicioso la dignidad, vestido viene el cargo de estimación, mas qué pesado le halla después gimiendo so la carga! ¡Qué gustosa imagina el sanguinario la venganza, cómo se relame en la sangre del enemigo, y después, si le dejan, toda la vida anda basqueando lo que los agraviados no pueden digerir! Hasta el agua hurtada es más sabrosa. Chupa la sangre del pobrecillo ricazo de rapiña, mas después, ¡con qué violencia la trueca al restituirla!: dígallo la madre del milano. Traga el glotón exquisitos manjares, saboréase con los preciosos vinos, y después ¡cómo lo grita en la gota! No pierde el deshonesto coyuntura en su bestial deleite y pagólo con dolor de todas las de su flaco cuerpo. Abraza espinas en riquezas el avaro, pues no le dejan dormir, y sin poderlas gozar deja en ellas lastimado el corazón. Todos éstos pensaron traer a su casa el Bien vestido del Gusto, y de verdad que no es sino el Mal solapado; no el contento, sino el tormento tan bien merecido de su engaño. Pero, al contrario, ¡qué dificultosa y cuesta arriba se le hace al otro la virtud, y después qué satisfacción la de la buena conciencia! ¡Qué horror el de la abstinencia! y en ella consiste la salud del cuerpo y alma.

Ο φιλάργυρος επισωρεύει μάλλον ακάνθας ή πλούτον, επειδή και δεν αφήνει εις καμίαν ανάπαυσιν ούτε αισθάνεται να έχη πλούτον παρά μόνον από τα πλήκτρα οπού κεντούσι την καρδίαν του. Έκαστος των ανωτέρω ειρηνένων, ιδίως και εν τοις οικείοις τρόποις, πιστεύει να έχει εις το ειδικόν του μέρος την Φρόνησιν, όμως λάθος έχουσι. Λαμβάνουσι την σκιάν αντί του σώματος και το πικρόν αντί του γλυκέος και την λύπην αντί της ηδονής· αυτή είναι η κατ' αξίαν αμοιβή της τυφλότητος αυτών και ισχυρογνωμοσύνης. Αλλ' όσον προς τους υψουμένους εις την Αρετήν, είναι πάντη αλλεοτρόπως. Η Εγκράτεια είναι χαροποιά εις αυτούς και καταθύμια, ωσάν οπού συνέχει την υγιείαν του σώματος και την τροφήν της ψυχής. Οι ημέτεροι οδοιπόροι επλησίασαν πλέον εις την κούρτην και ο Ανδρόνιος έβλεπε προσεχώς την πόλιν Μαδρί²¹⁹. Τον ηρώτησεν ο Φρόνιμος: —Τι βλέπεις; —Βλέπω -απεκρίθη- την μητέρα των φυλών, βλέπω τον στέφανον των δύο Κόσμων, το κέντρο των βασιλειών, το πολυτελέστατον κειμήλιον των δύο Ινδιών, την φωλεάν του Φοίνικος και την σφαίραν του Καθολικού Ηλίου. —Όσον το κατ' εμέ, -είπεν ο Κριτίλος- βλέπω μίαν Βαβυλώνα συγκεχυμένην, Παρίσιον ακάθαρτον, Ρώμην γεμάτην ταραχής και περιπλοκής, Παλέρμαν μεστήν βαλάθρων πυρίνων,

---

²¹⁹ *Μαδρί: μανδρί* en el manuscrito.

¶ L'Avare amasse plutôt des épines que des richesses, puisqu'elles ne luy laissent aucun repos, & qu'il ne s'apperçoit qu'il les possède que par les coups picquants que son cœur en souffre. Tous ces gens-là croient chacun en leur particulier, & en leurs manieres avoir en partage le bon goût, ils se trompent ; ils prennent l'ombre pour le corps, & la peine pour le plaisir ; c'est aussi la recompense que leur fait meriter leur aveuglement, & leur opiniâtreté. Mais il en est tout autrement de ceux qui s'élevent à la vertu. L'Abstinence leur est agréable, puisqu'elle entretient la santé du corps, & la nourriture de leur ame. Nos voyageurs étoient déjà à la veuë de la Cour, & Andrenio regardoit attentivement la Ville de Madrid, lorsque le Sage luy demanda, que vois-tu ? Je voy, répondit-il, Rhea la mere des Nations, je voy la Couronne des deux mondes, le centre des Royaumes, le joyau des deux Indes, le nid du Phenix, & la Sphere du Soleil Catholique. Pour moy, dit Critile, je voy une Babylone en confusion , un Paris en immondices , une Rome pleine d'agitations & d'intrigues, une Palerme remplie de gouffres de feu,

¶ Intolerable se le representa la continencia, y en ella se halla el contento verdadero, la vida, la salud y la libertad. El que se contenta con una medianía, ése vive. El manso de corazón, posee la tierra: desabrido se le propone el perdón del enemigo pero ¡qué paz se le sigue y qué honra se consigue! ¡Qué frutos tan dulces se cogen de la raíz amarga de la mortificación! Melancólico parece el silencio, mas al sabio nunca le pesó de haber callado. De suerte que desde entonces la Virtud anda vestida de espinas por fuera, y de flores por dentro, al contrario del Vicio. Conozcámoslos y abracémonos con aquélla a pesar del engaño tan común cuan vulgar. A vistas estaba[n] ya de la Corte, y mirando Andrenio a Madrid con fruición grande, preguntóle el Sabio: —¿Qué ves en cuanto miras? —Veo —dijo él— una real madre de tantas naciones, una corona de dos mundos, un centro de tantos reinos, un joyel de entrambas Indias, un nido del mismo fénix y una esfera del Sol Católico, coronado de prendas en rayos y de blasones en luces. —Pues yo veo —dijo Critilo— una Babilonia de confusiones, una Lutecia de inmundicias, una Roma de mutaciones, un Palermo de volcanes,

Κωνσταντινούπολιν επικεκαλυμμένον²²⁰ υπό πυρκαϊών, Λόνδραν βρύουσαν λοιμού και Βαρβαρίαν οπού φοβερίζει αιχμαλωσίαν. —Όσον το κατ' εμέ, -είπεν ο Φρόνιμος- βλέπω το Μαδρί ως μητέρα πάντων των καλών όταν το βλέπω από το έν μέρος, από το άλλο όμως φαίνεται μοι σκληροκάρδιος μητριά. Καθώς πάσα τελειότης ευρίσκεται εις την κούρτην ομοίως επιπολάζει πάσα κακία, διότι όσοι εμβαίνουν εις αυτήν πανταχόθεν δεν εισάγουσιν άλλο παρά είτι κάκιστον. Όπως και αν είναι, εγώ δεν εμβαίνω, έχετέ με παρητημένον. Λέγοντας ο ρηθείς τα τοιαύτα, εστράφη εις τα οπίσω και αφήκε τους δύο φίλους οι οποίοι δεν εδυνήθησαν να τον βαστάσουσιν. Εισήλθον ούτοι δια της μεγάλης ρύμης της Τολέδης και είδον ευθέως έν από τα εργαστήρια ένθα η Επιστήμη επωλείτο. Ο Κριτίλος, πλησιάσας, ηρώτησε τον βιβλιοπώλην αν έχη μίαν σφαίραν χρυσήν να πωλήση. Ο βιβλιοπώλης δεν εκατάλαβε τίποτε, διότι οι τοιούτοι άλλον δεν ηξεύρουσι παρά μόνον τους τίτλους των βιβλίων οπού πωλούσιν, ούτε θέλουσι να ηξεύρουσι περισσότερον. Αλλ' άνθρωπός τις οπού ήτον εν τούτῳ τῷ εργαστηρίῳ, παλαιός αυλικός, είπε τῷ βιβλιοπώλῃ: —Αυτοί οι άνθρωποι ζητούσιν ένα γνώμονα ναυτικόν των ανέμων δια να διαπλεύσωσιν ασφαλώς τον θαλάττιον κόλπον της κούρτης οπού είναι δύσκολος και κινδυνώδης.

²²⁰ *επικεκαλυμμένον*: *επικεκαλυμμένων* en el manuscrito.

¶ une Constantinople couverte de broüillards, une Londres produisant des pestes, & une Alger menaçant d'esclavage : quant à moy, dit le Sage, je voy Madrid comme la mere de tout ce qui est bon, en la regardant d'une manière ; & en la regardant d'une autre, elle me paroît une cruelle marâtre : comme toutes les perfections se trouvent à la Cour, les vices s'y trouvent aussi ; car tous les hommes qui y abordent de toutes parts, n'y apportent jamais ce que leur païs a de meilleur, mais au contraire ce qu'il a de plus mauvais. Quoy qu'il en soit, ajoûta-t-il, je n'y entreray point. En disant ces paroles il s'en retourna, & quitta ces deux amis qui ne purent le retenir. Ils entrèrent par la grande ruë de Toledé. Ils apperceurent d'abord une de ces Boutiques, où la Sçience est mise à l'encan. Critile s'en approcha, & demanda au Libraire, s'il n'avoit point un peloton d'or à leur vendre ; le Libraire ne l'entendit point, car d'ordinaire ces gens-là ne sçavent autre chose que le titre de leurs Livres, ils n'aspirent point à être plus sçavans ; mais un homme qui étoit dans cette Boutique (homme gradué courtisan par le nombre de ses années) dit au Libraire, Ces Messieurs vous demandent une boussole pour naviger seurement dans le Golfe si difficile, & si dangereux de la Cour.

¶ una Constantinopla de nieblas, un Londres de pestilencias y un Argel de cautiverios. —Yo veo—dijo el Sabio— a Madrid, madre de todo lo bueno, mirada por una parte, y madrastra por la otra, que así como en la Corte acuden todas las perfecciones del mundo, mucho más todos los vicios, pues los que vienen a ella nunca traen lo bueno, sino lo malo, de sus patrias. Aquí yo no entro aunque se diga que me volví del puente Milvio. Y con esto, despidióse. Fueron entrando Critilo y Andrenio, como industriados, por la espaciosa calle de Toledo. Toparon luego una de aquellas tiendas donde se feria el saber. Encaminóse Critilo a ella y pidió al librero si tendría un Ovillo de oro que venderles. No le entendió, que leer libros por los títulos no hace entendidos, pero sí un otro, que allí estaba de asiento, graduado cortesano por años y suficiencia: —¡Eh!, que no piden —le dijo— sino una aguja de marear en este golfo de Circes.

Ο βιβλιοπώλης πάλιν δεν εκατάλαβε τίποτε και απεκρίθη ότι δεν πωλεί ούτε χρυσίον ούτε άργυρον αλλά μόνον βιβλία, πραγματεΐαν πλέον πολύτιμον του χρυσίου. —Ας ιδούμεν, -είπεν ο Κριτίλος- ας είναι το βιβλίον οπού να μάθωμεν εξ αυτού τον τρόπον του να μην απωλεσθώμεν εν τω λαβυρίνθω της κούρτης. —Καταλαμβάνω -απεκρίθη ο βιβλιοπώλης- ότι ήλθετε νεωστί εις τούτον τον τόπον. Λάβετε τον κόπον να ιδείτε τούτο το βιβλιάριον το οποίον θέλει σας βοηθήσει θαυμασίως δια να φθάσετε εις τον λιμένα της Ευτυχίας. —Τούτο είναι οπού ζητούμεν -είπεν ο Κριτίλος-. —Ιδού, λοιπόν, το έχετε -ανταπεκρίθη ο πωλητής-. Τούτο έκαμε θαύματα διότι διδάσκει την τέχνην οπού κάμνει τους ανθρώπους ευτελείς και ικανούς συναναστροφής ευαρέστου. Έλαβεν ο Κριτίλος το βιβλίον και, ιδών την επιγραφήν οπού ήτον Ο αυλικός Γαλαξίας, ηρώτησε πόσης τιμής είναι. —Αυτό δεν έχει ποσώς τιμήν, -είπεν ο πραγματευτής- δίδει όμως τιμήν πολλήν εις εκείνους οπού το αναγινώσκουσιν. Ημείς τα τοιαύτα βιβλία δεν τα πωλούμεν αλλά τα δίδωμεν επί μισθώ μόνον δύο οβολών²²¹ εις τους αναγνώστας οπού ήθελαν τα ζητήση. Αρχισε να γελά ο αυλικός ακούοντας ταύτα· ο δε βιβλιοπώλης εσυγχύσθη και τον ηρώτησε διατί γελά. —Γελώ -είπε- δι' αυτά που λέγεις και δια την δραστικήν ενέργειαν οπού έχει το βιβλίον σου. —Εγώ λέ-

---

²²¹ *δύο οβολών*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ Le Libraire l'entendit encore moins, il répondit qu'il ne vendoit ny or ny argent, mais seulement des Livres, Marchandise plus précieuse que l'or : Voyons, dit Critile, s'il n'y en auroit point quelqu'un qui nous pût apprendre le moyen de ne nous pas perdre dans ce labyrinthe de la Cour. Je comprends Messieurs, leur dit le Libraire, que vous êtes icy nouvellement débarquez ; c'est pourquoy prenez la peine de voir ce petit Livret, il vous aidera merveilleusement à parvenir au port de la felicité : c'est ce que nous cherchons, dit Critile ; vous l'avez, repliqua le Libraire, je luy ay veu faire des prodiges, car c'est l'Art de rendre les personnes accomplies & capables d'une agréable conversation. Critile prit le Livre, & lût le titre qui étoit, le Galatée Courtisan ; combien vaut-il ? demanda Critile. Il n'a point de prix, répondit le Marchand, mais il en donne infiniment à ceux qui le lisent : nous ne vendons point ces sortes de livres, nous les loüons seulement pour deux écus. A cette proposition le Courtisan se prit à rire, dont le Libraire se trouva offensé, & luy en demanda la raison : je ris, dit-il, de ce que tu dis, & du pouvoir que tu donnes à ton Livre. Je dis

¶ —Menos lo entiendo ahora —respondió el librero—. Aquí no se vende oro ni plata, sino libros, que son mucho más preciosos. —Eso, pues, buscamos —dijo Critilo—, y entre ellos alguno que nos dé avisos para no perdernos en este laberinto cortesano. —De suerte, señores, que ahora llegáis nuevos. Pues aquí os tengo ese librito, no tomo, sino átomo, pero que os guiará al norte de la misma felicidad. —Esa buscamos. —Aquí la tenéis; a éste le he visto yo hacer prodigios, porque es arte de ser personas y de tratar con ellas. Tomóle Critilo, leyó el título, que decía: *El Galateo Cortesano*. —¿Qué vale? —preguntó. —Señor —respondió el librero—, no tiene precio: mucho le vale al que le lleva. Estos libros no los vendemos, sino que los empeñamos por un par de reales, que no hay bastante oro ni plata para apreciarlos. Oyendo esto el cortesano, dio una tan descompuesta risada, que causó no poca admiración a Critilo y mucho enfado al librero. Y preguntóle la causa. —Porque es digno de risa lo que decís —respondió él— y cuanto este libro enseña.

-γω την αλήθειαν, -ανταπεκρίθη ο βιβλιοπώλης- ότι ο Γαλαξίας δεν είναι άλλο παρά μία τέχνη σύντομος οπού αποτελεί τον άνθρωπον τέλειον τίμιον. Είναι το ασφαλέστερον αλφάβητον, είναι το πρωτοκίνητον όργανον οπού κινεί τα παίγνια της κούρτης και τα προσωπεία των αυλικών· αν καλά και να είναι μικρόν βιβλιάριον ενεργεί όμως μεγάλα, διδάσκει να έχωμεν αξιότητα. —Ολίγον κατώτερα -είπεν ο αυλικός-. Αληθώς ήθελε χρήζη ολίγον τι το βιβλίον, αν ίσως και έπραττον τα εναντία των ων διδάσκει. Αυτό το βιβλίον ήτον καλόν εις τον καιρόν των προπατόρων μας, όταν εμεταχειρίζοντο σφενδόνας και τόξα και όχι όπλα πυροβόλα, αλλ' εις τον παρόντα καιρόν, πιστεύσατέ μοι, δεν χρησιμεύει εις τίποτε. Και δια να γνωρίσετε το λάθος σας στοχασθείτε το πρώτον απ' εκείνα οπού διδάσκει, το οποίον λέγει ότι οπόταν ο αυλικός λαλή μετά σου δεν πρέπει να τον βλέπης εις το πρόσωπον αλλά εις το στήθος. Δεν είναι τούτο, κατά την υπόληψίν σας, ένας κανών εύμορφος εν τω παρόντι καιρώ οπού η γλώσσα δεν είναι πλέον προσκολλημένη εις την καρδίαν τελείως; Είχε δίκαιον ο συγγραφεύς αν ίσως και συνέβαινε εκείνο οπού επεθύμει ο Μώμος, αν δηλαδή οι άνθρωποι ήθελαν έχη εις το στήθος παράθυρον μικρόν δια να φαίνονται τα ένδον.

¶ vray, repliqua le Libraire, le Galatée n'est autre chose qu'un Art racourcy pour former l'honnête-homme, c'en est le plus seur A. B. C. c'est comme un ressort doré, qui fait jouër le personnage qu'il faut faire à la Cour. Quoique petit, il ne laisse pas d'operer de grands effets, il enseigne à avoir du merite. C'est ce qu'il fait le moins, dit le , Courtisan ; il est vray , ajoûta-t-il , qu'il pourroit valloir quelque chose si l'on pratiquoit le contraire de ce qu'il enseigne ; ce Livre étoit bon du tems de nos peres, lorsqu'on se servoit d'arbalestes, non à present : croyez-moy , ses leçons ne servent de rien, pour vous en désabuser, examinez la premiere ; il dit, que quand le Courtisan vous parle, il ne faut point le regarder fixement, comme si ses yeux imprimoient toûjours quelques misteres, mais qu'il le faut regarder à la poitrine ; n'est ce pas la à vôtre avis une belle regle pour aujourd'huy, où la langue n'est plus du tout attachée au cœur ? il auroit eu raison si ce que souhaitoit Momus fût arrivé, si les hommes avoient eu une petite fenestre à l'estomach, afin de voir ce qui est dedans ;

¶ —Ya veo yo —dijo el librero— que el *Galateo* no es más que la cartilla del arte de ser personas y que no enseña más del abc, pero no se puede negar que sea un brinquiño de oro, tan plausible como importante; y aunque pequeño, hace grandes hombres, pues enseña a serlo. —Lo que menos hace es eso —replicó el cortesano—. Este libro (dijo tomándole en las manos) aún valdría algo si se practicase todo al revés de lo que enseña. En aquel buen tiempo cuando los hombres lo eran, digo buenos hombres, fueran admirables estas reglas; pero ahora en los tiempos que alcanzamos, no valen cosa. Todas las liciones que aquí encarga eran del tiempo de las ballestas, mas ahora, que es el de las gafas, creedme que no aprovechan, Y para que os desengañéis, oíd ésta de las primeras: dice, pues, que el discreto cortesano, cuando esté hablando con alguno, no le mire al rostro y mucho menos de hito en hito como si viese misterios en los ojos. ¡Mirad qué buena regla ésta para estos tiempos, cuando no están ya las lenguas asidas al corazón! Pues ¿dónde le ha de mirar? ¿Al pecho? Eso fuera, si tuviera en él la ventanilla que deseaba Momo.

Αλλ' επειδή τούτο δεν είναι άλλο καλύτερον παρά να τους βλέπωμεν εις το πρόσωπον με προσοχήν όσον το δυνατόν²²², διότι ηξεύρουσι να προσποιούνται τόσον οπού τους πλέον επιτηδειότερους σχεδόν πάντοτε τους απατώσι. Και σπανίως επιτυγχάνομεν το αληθινόν κέντρον του σκοπού οπού έχουσιν, ούτε είναι κανένας κανών να μας διδάξη πώς να αναγινώσκομεν τα εν ταις καρδίαις γεγραμμένα. Τόσον δυνάμεθα να κάμωμεν· να παρατηρούμεν αν μεταλλάττεται το της όψεως χρώμα, αν τα οφρύδια συστέλλονται και αν ημπορέσωμεν να συνεικάσωμεν τίποτε από τα κινήματα των οφθαλμών, τα μοναδικά όργανα εις το να κατασκοπεύεται η καρδία. Έτερος κανών τούτου του βιβλιαρίου ουδέν ήττον με εκίνησεν εις γέλωτα οσάκις τον ανέγνωσα, οπού λέγει: όταν αποσμήχωμεν τον μυκτήρα, να βλέπωμεν εις το ρινόμακτρον ωσάν να ήσαν μαργαριτάρια ή αδάμαντες οπού πίπτουσιν εκ του εγκεφάλου. —Όλα αυτά -είπεν ο Κριτίλος- δεν είναι άλλο παρά προφυλακτικά οπού δεν πρέπει να καταδικάζονται· διότι εις τα πράγματα οπού δεν είναι δυνατόν να γνωρισθώσι βεβαίως, δεν ημπορεί να γένη πολλή προφύλαξις. Ο αυλικός εις τούτο δεν απεκρίθη, είπε δε μόνον: —Ας έχω παρά του συγγραφέως συγνώμην, αν νομίζω εύλογον [tachón]²²³ ότι ήθελε κάμη καλύτερα αν μας έδιδε μαθήσεις πάντη εναντίας. Τη αληθεία, πρέπει να ε-

²²² *δυνατόν*: *δύναντόν* en el manuscrito.

²²³ Se entrevé: "πως".

¶ or comme cela n'est pas, l'on ne sçauroit mieux faire que de les regarder en face le plus attentivement qu'il est possible : ils sçavent si bien se composer, que les plus habiles s'y trompent presque toûjours ; l'on donne rarement dans le vray point de leur intention, il n'y a point de regles qui apprennent à y lire. Tout ce qu'on peut faire est d'observer si l'on change de couleur, si l'on fronce les sourcils, & s'il l'on ne peut rien deviner au mouvement des yeux ; moyens uniques de sonder les cœurs. Un autre de ses regles ne me fait pas moins rire toutes les fois que je la lis : elle veut que quand on s'est mouché ; l'on regarde dans le mouchoir, comme si c'étoit des perles ou des diamans qui fussent tombez du cerveau. Tout cela, dit Critile, n'est qu'une précaution qu'il ne faut pas condamner, l'on ne peut en avoir trop dans les choses qui ne se peuvent certainement connoître. Le Courtisan ne repliqua rien, mais il dit seulement, l'Auteur me pardonnera, si je croy qu'il auroit mieux fait de donner des enseignements tout contraires. En effet, il ne faut

¶ Si aun mirándole a la cara que hace, al semblante que muda, no puede el más atento sacar traslado del interior, ¿qué sería si no le mirase? Mírele y remírele, y de hito en hito, y aun plegue a Dios que dé en el hito de la intención y crea que ve misterios; léale el alma en el semblante, note si muda colores, si arquea las cejas: brujuléele el corazón. Esta regla, como digo, quédese para aquella cortesía del buen tiempo, si ya no la entiende algún discreto por activa, procurando conseguir aquella inestimable felicidad de no tener que mirar a otro a la cara. Oíd esta otra, que a mí me da gran gusto siempre que la leo: pondera el autor que es una bárbara asquerosidad, después de haberse sonado las narices, ponerse a mirar en el lienzo la inmundicia, como si echasen perlas o diamante del cerebro. —Pues ésa, señor mío —dijo Critilo— es una advertencia tan cortesana cuan precisa, si ya no prolija, mas para la necedad nunca sobran avisos. —Que no —replicó el cortesano—, que no lo entendéis. Perdóneme el autor, y enseñe todo lo contrario. Diga que sí, que

-ξετάζωμεν τους ανθρώπους καθώς είναι· και στοχαζόμενοι θέλομεν γνωρίσει ότι ευρίσκονται αλαζόνες χωρίς αξιότητα, διδάσκαλοι άλογοι και, με όλας τας ευρυλογίας των, τόσον αμαθείς οπού δεν δύνανται να διακρίνουν την δεξιάν τους χείρα. Θέλομεν ιδή άλλον οπού μεγαλαυχεί ψευδώς επί φρονήσι και επιτηδειότητι. Μίαν γυναίκα οπού νομίζει παντοτινήν την ωραιότητά της και οπού όλη η επίδειξις αυτής είναι επίπλαστος και τετεχνευμένη. Ο Αλέξανδρος ήτον πληροφορημένος ότι ήτον υιός του Διός όμως, τέλος πάντων, κατενόησε το λάθος οπού είχε και εγνώρισεν ότι ήτον υποκείμενος τη φθορά και τέκνον του πηλού· και όλη η λογιζομένη θεότης του εξηφανίσθη παραχωρούσα ταις αδυναμίες της ανθρωπότητος, και η μεν κενοδοξία διελύθη εις καπνόν το δε σώμα εις τέφραν. Όσφ περισσότερον ζητείται η δόξα, τοσούτον μάλλον εξασθενεί. Ημείς ηθέλαμεν κάμη καλύτερα αν εγνωρίζομεν τον εμavτόν μας· διότι, τη αληθεία, ποίοι εσμέν; Ασκός δυσωδίας, παιδία όταν είμεθα νέοι, εμπνώματα και αποστήματα όταν είμεθα άνδρες και φλέγματα όταν είμεθα γέροντες. Τούτο ο άνθρωπος της κούρτης δεν θέλει ποτέ να το συλλογισθή, αλλ' εξεναντίας προσποιείται τόσην ευκοσμίαν οπού νομίζει απρεπές και ασύγγνωστον το να βάλλη τους δακτύλους του εις τα ωτία του δια να α-

¶ qu'examiner les hommes comme ils sont, & on connoître en les considerant, qu'il y a des presomptueux sans merite, des Docteurs sans raison, avec tous leurs raisonnemens, si ignorans qu'ils ne peuvent pas discerner leur main droite. On verra qu'un autre se glorifie à faux d'être prudent & habile, qu'une femme se croit toujours belle, & que tout ce qui la fait paroître, n'est qu'affectation & artifice. Alexandre se persuade qu'il étoit fils de Jupiter, mais enfin il s'en détrompa, & connut qu'il étoit susceptible de corruption, & enfant de la bouë ; toute sa prétenduë divinité s'évanouït pour faire place aux foiblesses de l'humanité, sa vanité s'en alla en fumée, & son corps en poussiere ; plus on cherche la gloire, & plus on est affoibli ; nous ferions bien mieux de nous connoître ? car au fond qui sommes-nous ? des sacs de puanteur, des enfans quand nous sommes jeunes, des enflures & des apostumes quand nous sommes hommes, & des flegmes quand nous sommes vieux ; c'est à quoy l'homme de Cour ne peut jamais penser, il affecte au contraire tant de propreté, que c'est selon luy une indecence impardonnable, que de se mettre les doigts dans les oreilles, pour en

¶ miren todos y vean lo que son en lo que echan; advierte el otro presumido de bachiller y conózcase que es un rapaz mocososo que aún no discurre ni sabe su mano derecha, no se desvanezca; entienda el otro que se estima de nasudo y de sagaz que no son sentencias ni sutilezas las que piensa, sino crasicies que distila del alambique de su nariz aguileña; persuádase la otra linda que no es tan ángel como la mienten ni es ámbar lo que alienta, sino que es un albañar afeitado; desengáñese Alejandro que no es hijo de Júpiter, sino de la pudrición y nieto de la nada; entienda todo divino que es muy humano, y todo desvanecido que por más viento que tenga en ella cabeza, y por más humo, todo viene a resolverse en asco, y cuando más sonado, más mocososo. ¡Eh!, conozcamos todos y entendamos que somos unos sacos de hediondez: cuando niños mocos; cuando viejos flemas, y cuando hombres postemas. Esta otra que se sigue, es totalmente superflua. Dice que por ningún caso el cortesano, estando con otros, se saque

-φαιρέση την ακαθαρσίαν· και φρίκη και ορρωδία ήθελεν ήσθαι εις αυτόν το να περιτρίψη, εν τοις δακτύλοις, την ακάθαρτον ύλην εκείνην δια να την στρογγυλίση και να την απορρίψη ευκολότερον. Εγώ σας ερωτώ· ποίος ήθελε το κάμη τούτο; Όλος ο κόσμος προκρίνει να αφήση εκείνον τον ρύπον εν τοις ωσί παρά να τον προσψαύση ακροθιγώς. Αλλά δεν είναι το αυτό επί των ονύχων· ευπρέπειαν νομίζουνσιν εν μέσω μιας συνελεύσεως το να εκβάλλουσιν εκ του κόλπου την ψαλιδοθήκην και, πιάνοντες με ευγένειαν το ψαλίδιον, να αποτέμωσι τους όνυχας ενώπιον πάντων. Φαίνεται μοι να μη είναι ευλογότερον το να εμποδισθή το έν παρά να συγχωρηθή το άλλο. Όμως εγώ ήθελα συγχωρήση προθυμωτέως τα πρόσωπα εκείνα τα φιλεύσπλαχνα οπού υπάγουσιν εις τα νοσοκομεία δια να κόψουσι τους όνυχας των πτωχών αρρώστων, αν ήθελον υπάγη εις τους οίκους των πλουσίων να κάμouσι τούτο το καθήκον· δια να τους εμποδίσωσιν από το να εκδέρουσι με τα ονύχιά τους τοσούτους πένητας οπού ασυμπαθώς αποκαθιστώσιν εις αθλίαν κατάστασιν. Ας επανέλθωμεν όμως επί το προκείμενον του βιβλίου σας. Εγώ δεν επαινώ τον κανόνα οπού θέλει ότι εν παντί καιρώ και μετά παντοίων ανθρώπων να είμεθα ασκεπείς και γυμνοκέφαλοι· δεν είμεθα μεταδοτικοί και πλουσιοπάροχοι κατά άλλο παρά κατά τας τζερεμονίας και

¶ ôter l'ordure. Ce seroit une horreur de la tortiller, & de l'arondir dans ses doigts pour la mieux jeter : je vous demande, Messieurs qui est celuy qui voudroit faire cela ? tout le monde aime mieux laisser cette ordure dans l'oreille, que d'y toucher. Il n'en est pas de même des ongles ; l'on se fait une bien-seance dans le milieu d'une Assemblée, de tirer son étuy de sa poche, & d'y prendre délicatement ses ciseaux pour se les couper devant tout le monde ; je trouve qu'il n'y a pas plus de raison à deffendre l'un qu'à permettre l'autre : mais je pardonnerois plus volontiers à ces personnes charitables, qui vont dans les Hôpitaux couper les ongles aux pauvres malades, d'aller faire cet office dans les maisons des riches, & empêcher qu'avec leurs griffes & leur dureté, ils ne dépouillent pas tant de pauvres gens qu'ils reduisent impitoyablement à ce miserable état. Mais pour revenir à ce livre ; je n'approuve pas beaucoup la regle qui veut qu'en tout tems, & avec toute forte de personnes, l'on soit nud tête ; l'on n'est liberal qu'en courtoisies, &

¶ la cera de los oídos, ni la esté retorciendo con los dedos, como quien hace fideos. Pregunto, señores, ¿quién hay que pueda hacer esto? ¿A quién han dejado ya cera en los oídos unos y otras, aquéllos y éstas, cuanto menos, que sobre para hacer fideos? Mas sin cera está la era. Lo que él había de encargar es que no nos la sacasen tanto embestidor, tanta arpía, tanto agarrador, tanto escribano, y otros que callo. Pero con la que estoy muy mal es con aquella otra que enseña que es grande vulgaridad, estando en un corrillo o conversación, sacar las tijerillas del estuche y ponerse muy de propósito a cortar las uñas. Esta la tengo por muy perniciosa doctrina, porque a más de que ellos se tienen buen cuidado de no cortárselas ni aun en secreto, cuanto menos en público, fuera mejor que mandara se las cortaran delante de todo el mundo, como hizo el almirante en Nápoles, pues todo él está escandalizado de ver algunos cuán largas las tienen. Que sí, sí, saquen tijeras, aunque sean de tundir, mas no de trasquilar, y córtense esas uñas de rapiña y atúsenlas hasta las mismas manos cuando las tienen tan largas. Algunos hombres hay caritativos, que suelen acudir a los hospitales a cortarles las uñas a los pobres enfermos: gran caridad es por cierto, pero no fuera malo ir a las casas de los ricos y cortarles aquellas uñas gavilanes con que se hicieron hidalgos de rapiña y desnudaron a estos pobrecitos y los pusieron por puertas y aun los echaron en el hospital. Tampoco tenía que encargar aquello de quitar el sombrero con tiempo: gran liberalidad de cortesía es ésta;

προσκυνήσεις. Εισ την κούρτην όχι μόνον το κάλυμμα της κεφαλής μανθάνομεν να σηκώνωμεν αλλά και το επανωφόριον και πολλάκις μέχρι του υποκαμίσου. Εισ τούτο το κεφάλαιον της διδασκαλίας είμεθα πλέον ακριβέστεροι καθώς ακόμη και εις την τέχνην της παρασιτίας και της αποκρύφου κερδολαβίας, οπού εις την κούρτην εξασκείται καθ' υπερβολήν μάλλον ή εις άλλον τόπον του κόσμου. Αλλ' όμως ουδέν άλλο είναι πλέον ανάξιον ενός τιμίου ανθρώπου και πλέον εναντίον εις την ηθικήν διδασκαλίαν, και εγώ ήθελα το δείξη μάλλον απηγορευμένον παρά να το [tachón]²²⁴ διατάξω. Διατάττει, προς τούτοις, το κανονικόν τούτο βιβλίον ότι οπόταν περιδιαβάζωμεν να μη πατούσιν οι πόδες με σκοπόν να κάμουσιν ίχνη, ούτε να πατώμεν εις τα σημεία οπού έγιναν από άλλους· και ότι είναι συμφερότερον το να διαβάζωμεν εις το ακρόστροτον με το άκρον της πτέρνης κινδυνεύοντες να πέσωμεν, παρά εις το μέσον της οδού ασφαλέστερον. Έπρεπε μάλλον να διατάξη και να νουθετήση τον αυλικόν άρχοντα να μη καταφρονή τους νόμους και εντολάς του Θεού, και να περικρατή φρονίμως τον εαυτόν του εις τα όρια της καταστάσεώς του. Ομοίως απαγορεύει να μη λαλή τινάς όταν είναι μόνος επειδή και είναι σημείον τρέλας. Αλλά, με ποίον ημπορεί ασφαλώς να συνομιλή παρά με τον εαυτόν του; Ευρί-

---

²²⁴ Se entrevé: “διδά”.

¶ en révérences : non-seulement on apprend à la Cour à ôter le Chapeau, mais encore le manteau, & souvent jusques à la chemise. C'est dans ce point de doctrine qu'on est le plus ponctuel, comme aussi dans l'Art d'écornifler, où l'on excelle plus qu'en autre lieu du monde. Cependant rien n'est plus indigne d'un honnête-homme, ny opposé à la morale ; bien loin de l'ordonner je voudrois le deffendre ; cette loy porte encore que quand on se promene, il ne faut jamais fouler aux pieds avec dessein les traces, ny les lignes que les autres ont frayées, & qu'il vaut mieux marcher au bord du chemin sur le talus en danger de tomber, qu'au milieu plus assuré ; elle devoit bien plutôt, dit-il, conseiller au Courtisan de ne pas mépriser les Loix de Dieu, & de se contenir sagement dans les bornes de son état. L'on defend pareillement de ne pas parler tout seul, comme étant une marque de folie ; cependant avec qui peut-on plus seurement s'entretenir qu'avec soy-même ?

¶ no sólo quitan ya el sombrero, sino la capa y la ropilla, hasta la camisa, hasta el pellejo, pues desuellan al más hombre de bien, y dicen que le hacen mucha cortesía; guardan otros tanto esta regla, que se entran de gorra en todas partes. A esta traza, os aseguro que no hay regla con regla. Ésta que leo aquí es sin duda contra toda buena moralidad: yo no sé cómo no la han prohibido. Dice que cuando uno se pasea, no vaya con cuidado a no pisar las rayas, ni atienda a poner el pie en medio, sino donde se cayere. ¡No digo yo! En lugar de aconsejar al cortesano que atienda mucho a no pisar la raya de la razón ni a pasarla, que esté muy a la raya de la ley de Dios, que lo contrario es quemarse, y que no pase los límites de su estado, que por eso tantos han caído; que no pise la regla, sino en espacio, que eso es compasarse y medirse; que no alargue más el brazo ni el pie de lo que puede. Todo esto le aconsejaría yo. Que mire dónde pone el pie y cómo lo asienta, vea dónde entra y dónde sale, pise firme siempre en el medio y no vaya por extremos, que son peligrosos en todo: y eso es andar bien. Señor, que no vaya hablando consigo, que es necedad. Pues ¿con quién mejor puede hablar que consigo mismo? ¿Qué

-σκεται φίλος πιστότερος και οπού να λέγη καλύτερα την αλήθειαν; Την συνειδήσιν του πρέπει να ακροάζεται ο άνθρωπος και παρά της συνειδήσεως να λαμβάνη συμβουλήν· διότι όλοι οι άλλοι απατώσι με δολιότητα, αύτη μόνη είναι ειλικρινής και ανυπόκριτος. Αρέσκομαι με όλον τούτο εις μίαν διαταγήν του βιβλίου οπού λέγει να ακούωμεν τα πάντα ωσάν κωφοί και μάλιστα τας πλέον μεγάλας υποθέσεις, και ότι όπόταν ο ένας αυλικός καθεύδη ο άλλος πρέπει να αγρυπνή. Είναι όμως τινές οπού, αν καλά και τα πράγματα να είναι εύκολα και ευκατόρθωτα, δεν δύνανται να τα επιχειρισθώσι ποσώς μη όντες ποτέ δεκτικοί ορθού λογαριασμού. Λοιπόν, οι τοιούτοι εις τι χρησιμεύουσιν ή εις τι ελπίζουν να φθάσουσι; Τα λόγια πρέπει να έχουσι βαρύτητα και δύναμιν δια να ωφελούσιν εκείνους οπού τα καταλαμβάνουσιν. Η εμβρίθεια και η φρόνησις αποτελεί την ευταξίαν της φωνής ως προς εκείνους οπού λαλούμεν· δεν αρμόζουσι λόγια μεταξωτά εις ώτα τρίχινα. Εμποδίζει ακόμη ο καλός ούτος νομοθέτης τας χειρονομίας όταν λαλούμεν, εγώ όμως υποστήνω το εναντίον· πολλάκις με τα έργα των χειρών εξηγούμεν καλύτερα παρά με τα λόγια. Πρέπει να λέγωμεν πάντοτε την αλήθειαν με το στόμα και να την σφραγίζωμεν με τας χείρας· το κίνημα της χειρός βοηθεί εις την ευγλωττίαν και εις την πιθανότητα και προετοιμάζει και την προσοχήν του ακροατού. Το

¶ a-t-on un amy plus fidelle, & qui nous dise mieux la verité ? Il faut écouter sa cōscience, & en prendre conseil, tous les autres trompent, elle seule est sincere ; j'approuve néanmoins une leçon de ce Livre qui veut qu'on écoute tout en faisant le sourd, particulièrement les choses qui sont les plus importantes ; que pendant que l'un dort, l'autre doit veiller ; il y a des hommes, qui quoique les affaires soient toutes digerées n'y peuvent entrer, ils ne sont jamais capables de raison ; en cet état à quoy sont ils propres ? qu'esperent ils devenir ? il faut que les paroles ayent du poids & de la force, afin qu'elles profitent à ceux qui les entendent. La gravité, & la prudence reglent le ton de la voix, par rapport à ceux à qui on parle, il ne faut point de paroles de soye pour des oreilles de bure. Ce bel Auteur defend aussi qu'on fasse des gestes en parlant. Pour moy je tiens le contraire, souvent par l'action, l'on s'explique mieux que par les paroles, il faut toujourns dire la vérité, & la seller de la main ; le geste aide à l'élocution & à l'agrément, il prepare même à l'attention. Quand on ouvre la

¶ amigo más fiel? Háblese a sí y dígase la verdad, que ningún otro se la dirá; pregúntese y oiga lo que le dice su conciencia, aconséjese bien, dé y tome consigo, y crea que todos los demás le engañan y que ningún otro le guardará secreto, ni aun la camisa al rey don Pedro. Que no pegue de golpes hablando, que es aporrear alma y cuerpo. Dice bien, si el otro escucha; pero ¿si hace el sordo, y a veces a lo que más importa? Pues ¿qué si duerme? Menester es despertarle. Y hay algunos que aun a mazadas no les entran las cosas, ni se hacen capaces de la razón. ¿Qué ha de hacer un hombre, si no le entienden ni le atienden? Por fuerza ha de haber mazos en el hablar, ya que los hay en el entender. Que no hable recio ni muy alto, que desdice de la gravedad. Según con quien habla. Crea que no son buenas palabras de seda para orejas de buriel. Pues qué otra está que no haga acciones con las manos cuando habla, ni bracee, que parece que nada, ni saque el índice, que parece que pesca. No fuera malo aquí distinguir de los que las tienen malas a los que buenas; y las que se precian de ellas toman aquí el cielo con las manos. Con licencia deste autor, yo diría lo contrario, que haga y diga, no sea todo palabras, haya acción y ejecución también, hable de veras; si tiene buena mano, póngala en todo. Así, como tiene algunas reglas superfluas, otras tiene muy frías, como lo es ésta: que no se acerque mucho cuando hablare, ni salpique, que verdaderamente hay algunos poco atentos en esto que deberían avisar antes de abrir

στόμα, ανοιγόμενον, δεν πρέπει να ρίπτη πυρ και φλόγα, σημείον βλασφημίας και κακολογίας· δεν πρέπει να αφρίζη, σημείον αλόγου θυμού. Ουδέποτε δεν πρέπει να κυριεύη έως τόνον ο θυμός ώστε να εξεμώμεν φάρμακον ιώδες· ο τοιούτος χαρακτήρ δεν ανήκει εις τίμιον άνθρωπον. Ο πλέον βραχύτερος λόγος ημπορεί να προξενήση αποτελέσματα ολέθρια, ο Θεός να μας διαφυλάττη από τας πληγάς της γλώσσης και των κακογλώσσων. Αληθώς, εισί τινές αξιογέλαστοι οι οποίοι όταν κάμνουσι χειρονομίας βάλλουσι την χείραν επάνω εις το στήθος του ακούοντος και τόνον δυνατά οπού ενίοτε ανασπώσι τα κομπία του ιματίου αυτού· αυτοί θέλουσιν αναμφιβόλως να δοκιμάσουσι με την ψηλάφησιν αν η καρδιά του κτυπά και αν εκινήθη από τα λόγια τους. Όσον δε δια τον κανόνα οπού διδάσκει τον τρόπον του εσθίειν, δεν είναι εις πράξιν εν ουδεμιά αριστοκρατία καθώς ούτε εις την Ενετίαν· αυτός ο κανών είναι του παλαιού καιρού, κατ' εκείνο οπού μας εμποδίζει να γεμίζωμεν το στόμα υπερβολικώς επειδή και το τοιούτον σχήμα είναι αηδές, καθώς και το να ανοίγωμεν το στόμα υπέρ το μέτρον όταν γελώμεν. Αυτός εμποδίζει ακόμη και το γελάν μετά κρότου και καγχάζειν καθώς και το ερεύγεσθαι, νομίζοντας ότι να είναι μάλλον βαρβαρικόν παρά αναγκαίον. Όσον όμως το κατ' εμέ,

¶ bouche, il ne faut point qu'elle jette feu & flâme, c'est une marque qu'elle va médire ; elle ne doit point aussi écume, cela sent la colere. Il ne faut jamais s'emporter jusqu'à vomir du poison ; ce caractere ne convient pas aux honnêtes gens, la moindre parole peut causer des effets funestes. Dieu nous garde des coups de langue, & des médisans. Il est vray qu'il y a des gens assez ridicules, qui en jesticulant mettent la main sur l'estomach de ceux à qui ils parlent, & même si fort que quelquefois ils arrachent les boutons de leur justaucorps ; ils veulent sans doute tâter si le cœur bat bien fort, & sçavoir s'il est un peu ému de ce qu'ils disent. Quant à la regle sur la maniere de manger, elle n'est pas plus judicieuse que les autres, elle n'est pratiquée en aucune République, non pas même en cel le de Venise ; elle est du tems passé, en ce qu'elle deffend de se remplir trop la bouche, par ce que la figure en est desagréable, aussi bien que de ceux qui l'ouvrent trop en riant ; elle retranche aussi les éclats de rire ; de même que les rots, estimant qu'en cela il y a plus de grossiereté, que de nécessité ; pour moy

¶ la boca y decir: *¡Agua va!*, para que se apartasen los oyentes o se vistiesen los albornoces; y de ordinario, éstos hablan sin escampar. Yo, señores, por más dañoso tengo el echar fuego por la boca que agua, y más son los que arrojan llamas de malignidad, de murmuración, de cizaña, de torpeza y aun de escándalo: harto peor es echar espumajos sin decir primero: *¡cólera va!* Reprehenda el vomitar veneno, que ya niñería es el escupir: poco mal puede hacer una rociada de perdigones; Dios nos libre de la bala rasa de la injuria, de la jara de una varilla, de la bomba de una traición, de las picas en picones y de la artillería del artificio maldiciente. También hay algunas muy ridículas, como aquella otra que cuando hablare con alguno, no le esté pasando la mano por el pecho ni madurando los botones de la ropilla, hasta hacerlos caer apuro retorcerlos. ¡Eh, que sí! Déjeles tomar el pulso en el pecho y dar un tientito al corazón, déjeles examinar si palpita, tienten también si tienen almilla en los botones, que hay hombres que aun allí no la tienen; tírenle de la manga al que se desmanda y de la haldilla al que se estira, porque no salga de sí. Ésta que se sigue, en ninguna república se platica, ni aun en la de Venecia; era del tiempo antiguo: que no coma a dos carrillos, que es una grande fealdad. Veis aquí una lición que las más lindas la platican menos, antes dicen que están más hermosas de la otra suerte y se les luce más. Que no ría mucho ni muy alto dando grandes risadas. Hay tantas y tales monstruosidades en el mundo, que no basta ya reír debajo de la nariz, aunque frescamente a su sombra. Va otra semejante, que no coma con la boca cerrada. Por cierto sí. ¡Qué buena regla ésta para este tiempo, cuando andan tantos a la sopa! Aun de ese modo no está seguro el bocado, que nos lo quitan de la misma boca: ¡qué sería a boca abierta! No habría menester más el otro que come y bebe de cortesía. A más de que en ninguna ocasión importa tanto tenerla cerrada y con candados que cuando se come y se bebe. Así lo observó el célebre marqués Espínola, cuando le convidó a su mesa el atento Henrico. Y para ser nimio y menudo de todas maneras, encarga ahora que su cortesano de ningún modo regüelde, que aunque es salud, es grosería. Créame

αυτά δεν τα καταδικάζω. Η ερυγή άλλο δεν είναι παρά άνεμος εξωθούμενος του σώματος και οι περισσότεροι των ανθρώπων είναι ανυπόφοροι με το να έχουνσιν άνεμον πολύν εν εαυτοίς· εις τρόπον οπού ημπορούμεν να ειπούμεν ότι όσφ μάλλον είναι γεμάτοι ανέμου τοσούτον είναι κενοί και κουφοί ταις φρεσί και άμποτε να εδύναντο να κάμουνσι παντελή κένωσιν του ανέμου της κεφαλής των. Εγώ πιστεύω ότι εκείνους οπού παρνύουσι τους ευχόμεθα ‘υγιείαν’ με εύμορφον τρόπον του λέγειν, ωσάν να ελέγομεν: “Ο Θεός να σας ανακουφίση από τον άνεμόν σας”. Ημπορούμεν να γνωρίσωμεν εκ της δυσωδίας της αναπνοής πόσον διαφθείρεται ο αήρ [όταν]²²⁵ δεν είναι εις τον ιδίόν του τόπον. Μία νουθεσία εκ του βιβλίου τούτου φαίνεται αρεστή και γέννημα μεγάλου νοός, και επιβεβαιεί την παροιμίαν οπού λέγει: “Ουδέν βιβλίον είναι τόσον κακόν οπού να μη περιέχη και τίποτε καλόν”. Δίδει πρώτιστον και κύριον μάθημα εις τον αυλικόν ότι πρέπει πάντοτε να βάλη όλην του την αγχίνοιαν εις το να μη τον απολείπουσι τα αγαθά της Τύχης, τα μοναδικά όργανα της ευζωΐας και της λαμπρότητος. Τούτο είναι το θεμέλιον επάνω εις το οποίον πρέπει να είναι καθιδρυμένος ο υψηλός κίων του εντελούς αυλικού, καλλωπισμένος με την γλαφυρότητα, με την διάκρισιν, με τα εύμορφα ήθη και, άπαξ ειπείν, με όλα τα καλά προτερήματα ενός

²²⁵ *όταν*: añado la conjunción temporal “óταν”, considerando su falta un descuido; cf. “quand il n’est pas” del texto francés y “cuando no está” del español.

¶ je ne les condamne point, c'est autant de vent qui sort, car la plûpart ne sont insupportables que pour en avoir trop, & l'on peut dire que plus les hommes sont pleins, plus ils sont vuides ; plutôt à Dieu qu'ils pussent tout d'un coup évacuer tout le vent qu'il y a dans leurs têtes ! & je croy qu'on ne dit, Dieu vous assiste, à ceux qui éternuent, que pour leur faire un compliment sur ce qu'ils les déchargent de leur vent. L'on connoît par la puanteur de l'haleine combien l'air se corrompt, quand il n'est pas dans son lieu. Un conseil me paroît de bon sens dans ce *Galatée* ; il me confirme dans le proverbe qui dit, qu'il n'y a point de si méchant Livre, où il n'y ait quelque chose de bon : il donne à son Courtisan pour precepte capital, qu'il faut toujours employer toute son industrie pour ne pas manquer des biens de la fortune ; moyens uniques de vivre commodément & avec éclat : que c'est sur ce fondement, que l'on doit élever la statuë du parfait Courtisan, ayant pour ornement la galanterie, la discretion, les belles manieres, en un mot toutes les bonnes qualitez d'un

¶ y déjelos que echen fuera el viento de que están ahitos, y más llenos, cuando más vacíos. ¡Ojalá acabaran de despedir de una vez todo el que tienen en aquellas cabezas!, que tengo para mí que por eso al que estornuda le ayuda Dios a echar el viento de su vanidad y le damos la norabuena. Conozcan en la hediondez del aliento cómo se gasta el aire, cuando no está en su lugar. Sólo un consejo me contentó mucho del *Galateo* y me pareció muy sustancial, para que se verifique aquel dicho común que no hay libro sin algo bueno: encarga, pues, por capital precepto y como el fundamento de toda su obra cortesana que el galante Galateo procure tener los bienes de fortuna para vivir con lucimiento, que sobre esta basa de oro le han de levantar la estatua de cortesía, discreción, galantería, despejo y todas las demás prendas de un

επιτήδειον ανδρός· διότι είναι βέβαιον ότι αν είναι πτωχός ο αυλικός, ούτε διάκρισιν έχει, ούτε νοητικόν, ούτε τιμιότητα, ούτε ευπρέπειαν. Ιδού εκείνο οπού με ήρεσεν εν τῷ βιβλίῳ του Γαλαξίου. —Λοιπόν, -εἶπεν ο βιβλιοπώλης- επειδή το βιβλίον τούτο σας φαίνεται τόσοσιν ανωφελές, διατί δεν δίδεις, η Εντιμότης σου, μαθήσεις καλυτέρας, πλέον στερεάς και πλέον επωφελείς; Βλέπω ότι μόνον κατά το δέρμα περιγράφεις τους εδικούς σου μεγάλους ανθρώπους. —Τούτο είναι αληθές, -απεκρίθη ο αυλικός- επειδή και δεν ἔτυχε να εὔρω υποκείμενα ἄξια μεγαλυτέρας εξηγήσεως· και δεν ηθέλησα να κάμω το σφάλμα του υποδηματορράφου οπού ἔδωκεν εις ένα νάνον υποδήματα καμωμένα δια ένα γίγαντα. Αλλ' επειδή, κατά το παρόν, ημπορώ με θάρρος να φανερώσω τα διανοήματά μου και πάντα τα της κούρτης ἔμπροσθεν τούτων των φίλων οπού φαίνονται να ἔχουσιν αξιότητα, δεν εντηρούμαι παντελώς να ειπώ ότι το καλύτερον από τα βιβλία σου, εις εκείνους οπού θέλουσι να γένουσιν αυλικοί, είναι η περίφημος Οδύσσεια του Ομήρου· αυτή εχαράκτήρισε την κούρτην υπό το σχήμα ενός θαλάττιου κόλπου κινδυνώδους υπό το όνομα ενός τέρατος θαλαττίου καλουμένου 'Σκύλλα', υπό τας σειρήνας οπού κατά το πρόσωπον είναι γυναίκες κατά δε την ουράν ιχθύες, υπό την μάγισσαν Κιρκέσαν εις την εδικήν της νήσον, και

¶ habile homme ; car il est certain que s'il est pauvre, il n'aura jamais la reputation d'un homme entendu, de galand, d'honnête, ny de bon goût; voilà tout ce qui me plaît davantage dans le Galatée. Au reste, luy dit le Libraire, si ce Livre vous paroît si peu utile, que ne donnez vous, vous-même de meilleures instructions plus solides, & plus profitables ? vous ne donnez simplement qu'en écorce le portrait de vos grands hommes : Il est vray, répondit-il, parce que je n'ay pas trouvê des sujets dignes d'une plus grande explication ; autrement j'aurois commis la même faute que le Cordonnier, qui donna à un Nain les souliers, qui n'étoient faits que pour un Geant : mais puisque prêsentement je puis m'ouvrir hardiment sur tout ce que je pense, & tout ce qui est de la Cour devant ces Messieurs qui me paroissent avoir du merite ; je ne craindray point de dire que le meilleur de vos Livres, pour ceux qui arrivent à la Cour, est la célèbre Odisée d'Homere ; il a dépeint la Cour sous la figure d'un Golfe dangereux ; sous le Nom de Scilla, sous les Syrenes à visages de femmes, & à queuës de poisson, sous l'Enchanteuse Circé dans son Isle,

¶ varón culto y perfecto, y advierta que si fuere pobre jamás será ni entendido, ni cortés, ni galante, ni gustoso. Y esto es lo que yo siento del *Galateo*. —Pues si ése no os contenta —dijo el librero—, porque no instruye sino en la cortesía material, no da más de una capa de personas, una corteza de hombres, aquí está la juiciosa y grave instrucción del prudente Juan de Vega a su hijo cuando le enviaba a la Corte. Realzó esa misma instrucción, que no la comentó, muy a lo señor y portugués, que es cuanto decir se puede, el conde de Portalegre en semejante ocasión de enviar otro hijo a la Corte. —Es grande obra —dijo el Cortesano—, y sobrado grande, pues es sólo para grandes personajes, y yo no tengo por buen oficial al que quiere calzar a un enano el zapato de un gigante. —Creedme que no hay otro libro ni arte más a propósito, que parece la escribió viendo lo que en Madrid pasa. —Ya sé que me tendréis por paradojo y aun estoico, pero más importa la verdad: digo que el libro que habéis de buscar y leerlo de cabo a cabo, es la célebre *Ulisiada* de Homero. Aguarda, no os admiréis hasta que me declare. ¿Qué, pensáis que el peligroso golfo que él describe, es aquel de Sicilia, y que las sirenas están acullá en aquellas Sirtes con sus caras de mujeres y sus colas de pescados, la Circe encantadora en su isla

υπό τον υπερήφανον Κύκλωπα εις το σπήλαιόν του. Όλα αυτά δεν είναι άλλο παρά η κούρτη· Σκύλλα δια την απάτην και Χάρυβδις δια το ψεύδος. Αι αυλικές γυναίκες οπού ακολουθούνται από τόσους άνδρας υποτεταγμένους εις τα θέλγητρα τα τεχνευμένα και διεφθαρμένα, τι άλλο είναι παρά αληθινάί σειρήνες; Δεν ήτον αρκετόν εις τον φρονιμότατον Οδυσσέα το να εμφράξη τα ότα αλλ' έκαμε χρεία ακόμη να προσκολληθή εις το κατάρτιον της νηός, τουτέστιν εις το λογικόν και εις την αρετήν, και με τούτον απέφυγε τας γοητείας εκείνων. Έξευρεν ούτος να κυβερνά πάντοτε τους ανέμους και έφθασεν εις καλόν[tachón] λιμένα· αλλά πλείστοι οπού ήσαν άνθρωποι προτού να προσκρούσωσιν εις αυτήν την σπιλάδα, μετέπειτα έγιναν κτήνη ανόητα. Αμή τι να ειπούμεν περί των πολυαρίθμων κυκλώπων οπού είναι την σήμερον τόσον αμαθείς όσον αλαζόνες; Αυτοί είναι μονόφθαλμοι και ο οφθαλμός των εις άλλο μέρος δεν βλέπει παρά εις τα θεραπευτικά των αισθήσεων και της υπερηφανείας. Τούτο, λοιπόν, το βιβλίον, η Εντιμότη[ς]²²⁶ σας, αν το καταλάβετε καλώς και το βάλετε εις πράξιν καλώς, ημπορείτε να αποφύγητε τους κινδύνους της κούρτης και των τερατωδών θηρίων οπού διηνεκώς εκεί παραμονεύουσι να αρπάσωσιν αποκρύφως τους αφελεστέρους. Ο Κριτίλος

²²⁶ *Εντιμότη[ς] σας*: restituyo la -ς embebida; *Εντιμότη σας* en el manuscrito.

¶ & sous le superbe Cyclope dans sa caverne ; tout cela n'est autre chose que la Cour, Scilla pour les tromperies, & Caribde pour les mensonges ; les femmes suivies de tant d'hommes assujetés par leurs airs composez & dissolus, ne sont au fond que de véritables Syrenes ; il ne suffit pas au judicieux Uliesses de s'être bouché les oreilles, il falut encore qu'il s'attachât au mast du vaisseau, c'est-à-dire à la vertu & à la raison ; par ce moyen il évita ces enchantemens, il sçeut toujours gouverner le vent, & il arriva à bon port ; au lieu que la plûpart des autres, qui avant que d'avoir donné dans cet écueil étoient des hommes, sont devenus des bêtes. Que ne peut-on point dire du grand nombre de ces Cyclopes aussi ignorans qu'arrogans, ils n'ont tout au plus qu'un oeil, qui ne les fait regarder que vers leurs sensualitez, & leur présomption. C'est donc Messieurs avec ce Livre bien compris & bien mis en pratique, que vous pouvez échapper de ces lieux, & des Monstres qui y sont continuellement en embuscade. Andrenio &

¶ y el soberbio cíclope en su cueva? Sabed que el peligroso mar es la Corte, con la Scila de sus engaños y la Caribdis de sus mentiras. ¿Veis esas mujeres que pasan tan prendidas de libres y tan compuestas de disolutas? Pues ésas son las verdaderas sirenas y falsas hembras con sus fines monstruosos y amargos dejos; ni basta que el cauto Ulises se tapie los oídos; menester es que se ate al firme mástil de la virtud y encamine la proa del saber al puerto de la seguridad, huyendo de sus encantos. Hay encantadoras Circes, que a muchos que entraron hombres los han convertido en brutos. ¿Qué diré de tantos cíclopes, tan necios como arrogantes, con sólo un ojo, puesta la mira en su gusto y presunción? Este libro os digo que repaséis, que él os ha de encaminar para que como Ulises escapéis de tanto escollo como os espera y tanto monstruo como os amenaza.

και ο Ανδρόνιος ηκολούθησαν ακριβώς αυτήν την συμβουλήν και εισήλθον εις την κούρτην. Δεν εύρον όμως ούτε συγγενή, ούτε φίλον, ούτε κανένα άνθρωπον οπού να θελήση να τους γνωρίση επειδή και είχαν σχήμα πτωχικών. Ούτε εδυνήθησαν να εύρωσι την Φιλισίνδην. Βλέποντες τον εαυτόν τους ολιγορουμένον, επήρεν ο Κριτίλος μερικά πετράδια οπού είχαν απομεινάρια διασωθέντα από τα ναυαγία του -και μάλιστα ένα αδάμαντα ευμορφότατον και ένα σμάραγδον εξαίρετον- δια να ιδή με αυτά αν ημπορέση να φιλιωθή μετά τινός. Ευθύς οπού εφάνησαν οι λίθοι έκαμαν θαύματα· ο καθείς εβιάζετο να γίνη φίλος με αυτούς και να ονομασθή συγγενής τους. Έως και τα πρόσωπα της πρώτης τάξεως εν τη Ισπανία· άλλος τους ονόμαζεν ‘άρχων θείε’ και ‘άρχων εξάδελφε’ και άλλος ‘περιπόθητε ανεψιέ’. Εν συντομία, η φήμη οπού διεδόθη τούτων των λίθων εγέμισεν όλον το Μαδρί και ήλκυσε προς αυτούς πλήθος ανθρώπων οπού συνερίζοντο ποίος να εμβή πρώτον εις την εύνοιάν τους. Αλλά το πλέον ανέλπιστον οπού συνέβη εις τον Ανδρόνιον ήτον ότι, εις την Μεγάλην οδόν την προς το παλάτιον, υπήντησεν αυτώ παιδίον μικρόν και ενεχείρισεν αυτώ γραμματίδιον εις το οποίον ήτον μία υπογραφή: “Η της υμε-

¶ Critile suivirent exactement ce conseil, & vinrent à la Cour. Ils n’y trouverent ny parens, ny amis, ny même aucunes personnes qui les voulussent reconnoître, parce qu’ils avoient l’air pauvre : enfin, ils n’y purent découvrir Felissinde. Se voyant rebutez, Critile prit quelques pierres d’Orient qu’il avoit sauvées de ses naufrages, particulièrement un très-beau diamant, & une très riche émeraude, pour voir si avec cela il ne se feroit point des amis ; il les fit paroître, & aussi-tôt ces pierreries firent des miracles, chacun s’empressoit d’être de leurs amis, & se dire leurs parens, jusques aux personnes de la premiere qualité d’Espagne, les plus polis, & les plus recommandables : enfin, le bruit que firent ces bijoux remplit tout Madrid, & leur attira une multitude de gens, qui se battoient pour être les premiers dans leurs bonnes grâces. Mais ce qu’il y eut de plus singulier, fut ce qui arriva à Andrenio, dans la grande rue vers le Palais ; un petit Page fort propre avec de belles livrées, le vint aborder avec un visage ouvert ; il luy presenta un billet aussi concis, que petit de forme, il étoit signé vôtre

¶ Tomaron su consejo y fueron entrando en la Corte, experimentando al pie de la letra lo que el Cortesano les había prevenido y Ulises enseñado. No encontraron pariente, ni amigo, ni conocido, por lo pobre. No podían descubrir su deseada Felisinda. Viéndose, pues, tan solos y tan desfavorecidos, determinó Critilo probar la virtud de ciertas piedras orientales muy preciosas, que había escapado de sus naufragios; sobre todo quiso hacer experiencia de un finísimo diamante, por ver si vencería tan grandes dificultades su firmeza, y una rica esmeralda, si conciliaba las voluntades, como escriben los filósofos. Sacólas a luz, mostrólas, y al mismo punto obraron maravillosos efectos, porque comenzaron a ganar amigos: todos se les hacían parientes y aun había quien decía eran de la mejor sangre de España, galanes, entendidos y discretos. Fue tal el ruido que hizo un diamante que se les cayó en su empeño de algunos centenares, que se oyó por todo Madrid, con que los embistieron enjambres de amigos, de conocidos y de parientes, más primos que un rey, más sobrinos que un papa. Pero el caso más agradablemente raro fue el que le sucedió a Andrenio desde la calle Mayor a Palacio. Llegóse a él un pajecillo, galán de librea y libre de desenfado, que desenvainando una hoja en un billete le dejó tan cortado, que no acertó a descartarse Andrenio; antes, brujuleándole, descubrió una prima su servidora en la firma;

[130v]

-τέρας ευγενείας ταπεινότατη δούλη και εξαδέλφη”. Το πρόσωπον οπού το έγγραψεν εσυγχαίρετο αυτό δια τον ερχομόν του εις την κούρτην και τον ονειδίζε δια την ολίγην του προθυμίαν εις το να την ιδή, παρακαλούσα να μη βραδύνη πλέον να την χαροποιήση και ότι το παιδίον είχε παραγγελίαν να μη επιστρέψη χωρίς αυτόν. Εθαύμασε λίαν ο Ανδρόνιος εις τούτο το συμβεβηκός και μάλιστα δια την υπογραφήν της ‘εξαδελφότητος’, εκείνος οπού δεν επίστευε να είχαν ούτε πατέρα ούτε μητέρα. Τούτο εξύπνησε την περιέργειάν του και μαθών παρά του παιδίου πού είναι το οσπίτιον της κυρίας του, υπήγε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ^{ον}

Τα θέλγητρα της Φαλσειρήνης

Ο Σολομών ήτον ο σοφότερος πάντων των ανθρώπων και ο μάλλον ηπατημένος υπό των γυναικών. Καθώς όμως τας ηγάπησε περισσότερον ούτω και τας εκατηγόρησε περισσότερον. Όθεν συμπεραίνεται ότι μία γυνή είναι η πλέον μεγάλη συμφορά οπού ημπορεί να συμβή εις ένα άνδρα· αυτή προξενεί μέθην περισσοτέρως παρά ο οίνος, αυτή εξουσιάζει υπέρ τους βασιλείς, αυτή είναι εχθρός θανάσιμος της αληθείας. Είπεν ο ανωτέρω ρηθείς ότι “κρείσσων κακία ανδρός η χρηστότης γυναικός”, εις το οποίον πρέπει να συμφωνήσωμεν επειδή

¶ très-humble servante & cousine. La personne qui l'avoit écrit, le congratuloit sur son arrivée à la Cour, & elle luy reprochoit le peu d'empressement qu'il avoit pour la voir, le priant de ne pas differer davantage à luy procurer ce plaisir, & ajoûtant que son Page avoit ordre de ne le point quitter, jusques à ce qu'il l'eût conduit chez elle. Andrenio fut fort étonné de cette aventure, sur tout quand il entendit parler de cousine, luy qui ne croyoit avoir eu ny pere, ny mère ; c'est ce qui reveilla sa curiosité : il s'informa du Page où étoit la maison de sa Maîtressè, & y alla.

CHAPITRE XII

Les charmes de Falsirene

Salomon fut le plus sage de tous les hommes, ce fut aussi l'homme, que les femmes ont le plus trompé. Comme c'est celuy qui les a le plus aimées, c'est aussi celuy qui en a le plus dit de mal. D'où l'on peut conclure qu'une femme est le plus grand malheur qu'il puisse arriver à un homme : elle enivre plus que le vin, elle domine plus que les Rois : elle est la mortelle ennemie de la verité. Il a dit que la méchanceté d'un homme, valoit mieux que la bonté d'une femme ; il faut en convenir,

¶ dábale la bienvenida a la Corte y muchas quejas de que siendo tan propio se hubiese portado tan extraño; suplicábale se dejase ver, que allí estaba aquel paje para que le guiase y le sirviese. Quedó atónito Andrenio, oyendo el reclamo de prima, cuando él no creía tener madre. Y llevado más de su curioso deseo que del ajeno agasajo, asistido del pajecillo, tomó el rumbo para la casa. Lo que aquí vio en maravillas y le sucedió en portentos, dirá la siguiente crisis.

CRISI DUODÉCIMA

Los encantos de Falsirena

Fue Salomón el más sabio de los hombres, y fue el hombre a quien más engañaron las mujeres; y con haber sido el que más las amó, fue el que más mal dijo dellas: argumento de cuán gran mal es del hombre la mujer mala, y su mayor enemigo. Más fuerte es que el vino, más poderosa que el rey, y que compite con la verdad, siendo toda mentira. Más vale la maldad del varón que el bien de la mujer, dijo quien más bien dijo,

και ένας ανήρ μας βλάπτει ολιγότερον όταν μας μισή παρά μία γυνή όταν μας αγαπά. Αυτή δεν είναι ένας μόνος εχθρός αλλά πάντες ομού οι εχθροί. Αυτή χρησιμεύει αντί οπλοθήκης εις εκείνους οπού μας καταπολεμούσιν. Αυτή είναι σαρξ δια να φθείρη τον άνθρωπον με την σάρκα. Αι γυναίκες είναι το ευμορφότερον μέρος του κόσμου και οι άνδρες δίδουσι την πρώτην τάξιν εις αυτάς δια να υποτάττωνται περισσότερον εις τας γυναικείας φαντασίας. Ο διάβολος οπού ζητεί πάντοτε να μας δελεάξη, εκρύβη, δι' αυτό, υπό κάτω εις το σχήμα της γυναικός. Η φιλία των είναι παγίς και το κολάκευμα είναι προδοσία· αναμφιβόλως τούτο είναι το αίτιον οπού τα φοβερότερα κακά έχουσιν ονόματα θηλυκά, καθώς αι Ερινύες του Άδου, αι Σειρήνες, αι Άρπυιαι, η πανώλης νόσος και όλα αυτά εμφανίζονται εις ημάς εν σχήματι γυναικός. Διάφορα πάθη πολεμούσι τον άνθρωπον κατά τας διαφόρους ηλικίας του, τα μεν εν γήρας τα δε εν νεότητι· η γυνή όμως τον πολεμεί εις κάθε καιρόν και ουδέποτε είναι²²⁷ ο ανήρ ασφαλής εντεύθεν. Είτε νέος, είτε γέρον, είτε σοφός, είτε ανδρείος, είτε ασκητής, πρόκειται πάντοτε ευάλωτος και έτοιμος να δεχθή τας πληγάς του κοινού τούτου εχθρού, εχθρού τόσον οικειακού οπού και αυταί αι δυνάμεις οπού εξήρτηνται εκ της ψυχής

---

²²⁷ *είναι*: añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ puisqu'il est certain qu'un homme nous est moins pernicieux en nous haïssant, qu'une femme en nous aimant ; elle n'est pas un seul ennemy, mais tous les ennemis ensemble ; elle sert de place d'Armes à tous ceux qui nous attaquent, elle est de chair pour détruire l'homme par la chair ; les femmes sont la plus belle partie du monde, & les hommes leur cedent le premier rang, pour mieux s'assujettir à leur caprice. Le Démon qui cherche toûjours à nous tromper s'est caché pour cela sous la figure des femmes. Leur amitié est un piège, & leurs caressès des trahisons ; c'est sans doute pour cette raison, que les maux les plus redoutables ont des noms feminins, comme les Furies, les Parques, les Syrenes, les Harpies, & que tous ces Monstres nous sont representez sous la figure d'une femme. Diverses passions attaquent les hommes, par rapport à leurs differens âges, les unes dans la jeunesse, & les autres dans la vieillesse ; mais la femme les attaque en tout tems, jamais l'homme n'est en seureté de ce côté-là, soit qu'il soit jeune, soit qu'il soit homme, soit qu'il soit vieux, soit qu'il soit sage, soit qu'il soit vaillant, soit qu'il soit saint, il est toûjours exposé aux traits, & aux coups de cet ennemy commun, ennemy si domestique, que même les puissances qui dépendent de l'ame le

¶ porque menos mal te hará un hombre que te persiga que una mujer que te siga. Mas no es un enemigo sólo, sino todos en uno, que todos han hecho plaza de armas en ella: de carne se compone, para descomponerle; el mundo la viste, que para poder vencerle a él, se hizo mundo della; y la que del mundo se viste, de demonio se reviste en sus engañosas caricias: Gerión de los enemigos, triplicado lazo de la libertad que difícilmente se rompe. De aquí, sin duda, procedió el apellidarse todos los males hembras, las furias, las parcas, las sirenas y las arpías, que todo lo es una mujer mala. Hácenle guerra al hombre diferentes tentaciones en sus edades diferentes, unas en la mocedad y otras en la vejez, pero la mujer en todas. Nunca está seguro de ellas, ni mozo, ni varón, ni viejo, ni sabio, ni valiente, ni aun santo; siempre está tocando al arma este enemigo común y tan casero, que los mismos criados del alma la ayudan:

τον δουλεύουσι και τον υποτάσσονται με άκραν ευπειθειαν: τα όμματα ευκολύνουσι την είσοδον της ευμορφίας της, τα ώτα στέργουσι να θέλγωνται με την γλυκύτητά της, αι χείρες ζητούνσι να την προσελκύσωσι, το στόμα προφέρει το όνομά της μεθ' ηδονής και η γλώσσα δεν αποκάμει να την προσκαλή, οι πόδες γίνονται χάλκινοι εις το να την αναζητούσι και η καρδιά ακοπίαστος εις το να αναστενάζη δι' αυτήν. Αν είναι ωραία και ευειδής, την ζητούμεν· αν είναι δυσειδής, έρχεται αυτή να μας αναζητήσει. Και αν η Πρόνοια δεν ήθελε προλάβη τα επόμενα του κάλλους, συντροφεύοντάς το ως επί το πλείστον με την αμάθειαν ή με την αφροσύνην, ουδείς ανήρ ήθελε μείνη ελεύθερος των αλύσεων αυτού. Ο Κριτίλος, όντας έμπειρος, εδιαυθεντεύθη· δεν είχεν όμως τόσην πίστην προς τον απλούν Ανδρόνιον οπού να δυνηθή να τον προφυλάξη και αυτόν, ο οποίος υπήγεν ωςάν τυφλός να ζητή το φως εν τη φλογί χωρίς να ζητήσει συμβουλήν παρά του φίλου του επειδή και εφοβείτο την αυστηράν του γνώμην. Όθεν επήλθε μόνος, οδηγούμενος υπό του παιδός εκείνου του επηιδείου εν τω κομίζειν το στυπείον του ερωτικού πυρός. Αφού επέρασαν πολλές ρύμας, έλεγεν αυτός ο οδηγός καθ' οδόν: —Η κυρία μου, η ωραία Φαλσειρήνη, κατοικεί μεμακρυσμένη του κοσμικού όχλου και της παραχώδους συ-

¶ servent & luy obéïssent : les yeux facilitent l'entrée à sa beauté, les oreilles se laissent charmer à sa douceur, les mains cherchent à l'attirer, la bouche, en prononce le nom avec plaisir, & la langue ne se lasse point de l'appeler ; les pieds sont infatigables pour la chercher, & le cœur pour soupirer pour elle ; si elle est belle on la cherche, si elle est laide, elle même va chercher, & si le Ciel n'avoit prévenu les suites de la beauté, en la plaçant d'ordinaire avec l'ignorance, ou l'imprudence, il n'y auroit pas un homme exempt de ses chaînes ; l'expérience qu'en avoit Critile, luy donna assez de force pour l'en garantir, mais il n'eut pas assez de credit, pour en préserver le simple Andrenio. Il partit comme un aveugle pour chercher la lumiere dans les flâmes, sans consulter son amy, il craignoit son humeur severe ; ainsi tout seul, & guidé d'un jeune Page habile à porter l'amorce du feu de l'amour, il traversa plusieurs ruës ; son guide luy disoit en chemin : ma Maîtresse la belle Falsirene demeure éloignée du grand Monde, & du commerce turbulent

¶ los ojos franquean la entrada a su belleza, los oídos escuchan su dulzura, las manos la atraen, los labios la pronuncian, la lengua la vocea, los pies la buscan, el pecho la suspira y el corazón la abraza. Si es hermosa, es buscada; si fea, ella busca. Y si el cielo no hubiera prevenido que la hermosura de ordinario fuera trono de la necedad, no quedara hombre a vida que la libertad lo es. ¡Oh cómo le previno el escarmentado Critilo al engañado Andrenio, mas qué poco le aprovechó! Partió ciego a buscar luz a la casa de los incendios; no consultó a Critilo, temiéndosele severo; y así, solo y mal guiado de un pajecillo, que suelen ser las pajuelas de encender el amoroso fuego, caminó un gran rato, torciendo calles y doblando esquinas. —Mi señora —decía el rapaz—, la honestísima Falsirena, vive muy fuera del mundo, ajena del bullicio

-ναναστροφής της κούρτης, ότι η εδική της σεμνότης δεν συμφωνεί με τούτον τον αέρα και αγαπά μάλλον να απολαμβάνη τον ζέφυρον του εδικού της κήπου και της εξοχής. Έφθασαν εις έν οσπίτιον το οποίον έξωθεν ήτον ποταπόν και δεν ήρεσε κατά πρώτον τω Ανδρονίω· αμή ευθύς οπού εισήλθεν ενόμισε να είναι εν τω παλατίω της φαεσφόρου Αυγής. Εισήλθεν εις μίαν αυλήν²²⁸ ευρυχωροτάτην²²⁹, περιορισμένην με μίαν οικοδομήν θαυμαστήν της οποίας οι στήλοι ήσαν εν σχήματι Νυμφών οπού εβάσταζον επάνω εις τους ευμόρφους ώμους αυτών, αλληλοδιαδόχως ομού με γλυπτά σεραφείμ, μίαν τεκτονουργίαν η οποία ήθελε παρομοιάζει με τον ουρανόν αν ίσως και δεν ήτον χωρίς αστέρων. Μία ηδονική πηγή ήτον εν τω μέσω της αυλής ένθα το ύδωρ έπαιζε με το πυρ· και επαρίστατο ο Έρωσ περικυκλωμένος από τας Χάριτας, αι οποίαι ενεχείριζον αυτώ σιδηρούς²³⁰ ελκυστήρας, βρόχους και αλύσεις όταν εκείνος κατεγίνετο εις το τοξεύειν. Κύκλω της δεξαμενής ήσαν παρεστηκότες δούλοι αιχμάλωτοι, οι οποίοι εφαινοντο ωςάν να εβιάζοντο να διαρρήξωσι τους δεσμούς αυτών και να δραπετεύσωσι· και εφαινετο εκ του προσώπου αυτών ότι εβδελύττοντο την δουλείαν. Εις έν μέρος της αυλής εφαινετο μία πεδιάς με φυτά πλέον

²²⁸ αυλήν: αυγήν en el manuscrito.

²²⁹ ευρυχωροτάτην: ευρυχωρότάτην en el manuscrito.

²³⁰ σιδηρούς: σιδήρους en el manuscrito.

¶ de la Cour , sa modestie ne s'accommode pas des airs qu'il y faut avoir, elle aime mieux jouir de ceux de ses jardins, & de la campagne. Ils arriverent à une maison qui n'avoit pas grande apparence : cela ne plut gueres d'abord à Andrenio ; mais dès qu'il fut entré, il crût être dans le Palais de l'Aurore. Il entra dans une cour spacieuse bornée par un bâtiment merveilleux, dont les Colomnes avoient la figure de Nimphes : elles soûtenoient sur leurs délicates épaules alternativement avec des Seraphins, un bâtiment qui auroit semblé un Ciel, s'il n'avoit point été sans étoiles. Une agréable fontaine étoit au milieu de la cour, où les eaux se joüoient avec les feux, & representoient un Cupidon entouré des graces qui luy presentoient des agraffes & des chaînes, pendant qu'il étoit occupé à tirer ses flèches ; & autour du bassin étoient représentés des esclaves, qui sembloient s'efforcer de rompre leurs fers, & prendre la fuite ; on voyoit à leur mine qu'ils détestoient leur servitude : Il y avoit au bout de la cour un parterre de verdure,

¶ cortesano, ya por natural recato, haciendo desierto de la Corte, ya por poder gozar de la campaña en sus alegres jardines. Llegaron a una casa que en la apariencia aún no prometía comodidad, cuanto menos magnificiencia, extrañándolo harto Andrenio. Mas luego que fue entrando, parecióle haber topado el mismo alcázar de la autora, porque tenía las entradas buenas a un patio muy desahogado, teatro capaz de maravillosas apariencias, y aun toda la casa era harto desenfadada. En vez de firmes Atlantes en columnas, coronaban el atrio hermosas ninfas, por la materia y por el arte raras, asegurando sobre sus delicados hombros firmeza a un cielo alternado de serafines, pero sin estrella. Señoreaba el centro una agradable fuente, equívoca de aguas y fuegos, pues era un Cupidillo que cortejado de las Gracias, ministrándole arpones todas ellas, estaba flechando cristales abrasadores, ya llamas, y ya linfas; íbanse despeñando por aquellos nevados tazones de alabastro, deslizándose siempre y huyendo de los que las seguían y murmurando después de los mismos que lisonjearon antes. Donde acababa el patio comenzaba un Chipre tan verde,

εύμορφα παρά καρποφόρα, οπού έδιδον άνθη μόνον και ου καρπόν· εγνωρίζοντο, βλεπόμενα, ότι είχαν πολλήν ευωδίαν και πολλοί άνθρωποι κατεγίνοντο εις το να τα οσφραίνονται. Ηκούετο θλιβερόν αδιάκοπον μέλος στρουθίων οπού δεν διεκόπτετο παρά μόνον υπό του πνέοντος ξεφύρου. Αύτη η πεδιάς ή, μάλλον ειπείν, αυτός ο κήπος είχεν ιδίωμα ξεχωριστόν ότι πάντες οι εισερχόμενοι απέρριπτον κάθε άλλην φροντίδα πλην της ηδονής. Εισήλθεν ο Ανδρόνιος εις τον πλέον ηδονικότερον τόπον ένθα το Έαρ, ως βασιλίσ των Ωρών, βασιλεύει ακαταπαύστως και το νήμα της ηλακάτης μεταβάλλεται εις ιάσμην και εις κρίνα καθ' όσον η Αφροδίτη έλκει τον λίνον· εν συντομία, ήτον δευτέρα νήσος της Κύπρου ένθα ουδέποτε απολείπει ο Έρως. Εφάνη και η Φαλσειρήνη και ήλθε προς υποδοχήν του Ανδρονίου, και λαβούσα αυτόν εκ της χειρός χειραγώγει εις την ιδίαν της μονήν, συμμειγνύουσα τους ελέγχους με τας κολακειάς και προφέρουσα πολλάκις ταύτα τα λόγια: —Αχ, περιπόθητέ μοι εξάδελφε, το καταθύμιον της εδικής μου καρδιάς, ηδονήν μεγάλην μοι προξενείς! Το πάθος της εφαινέτο επάνω εις τα χείλη της και εμψύχωνεν όλα αυτά τα λόγια τα οποία έγιναν αλύσεις δια να δεσμεύσωσι τούτο το νέον ανδράποδον, τον συγγενή της. —Πώς ήτον -λέγει- δυ-

¶ d'où sortoient des plantes plus belles qu'utiles, elles ne donnoient que des fleurs, & point de fruits ; on jugeoit à les voir qu'elles avoient beaucoup d'odeur, & plusieurs personnes s'occupoient à les sentir : on entendoit un ramage continuuel d'oiseaux qui n'étoit interrompu que par le souffle des zephirs. Ce parterre ou plûôt ce jardin avoit une propriété extraordinaire, il suspendoit à tous ceux qui y entroient tout autre soin que celui du plaisir. Andrenio fut introduit dans l'endroit le plus agréable, où le Printems regne sans cessè, & où il change en jasmins le fil des quenouilles, à mesure que Venus en tire le lin ; c'est en un mot une seconde Isle de Chypre, qui n'est jamais sans amour : là Falsirene parut & vint recevoir Andrenio. Elle le prit par la main, & elle le conduisit dans son appartement, meslant les reproches aux caresses, & repetant plusieurs fois ces paroles : ha! mon cher Cousin, le bien aimé de mon cœur, que vous me faites de plaisir ! sa passion paroissoit sur ses lèvres, & animoit toutes ses paroles, ce furent autant de chaînes pour captiver son nouveau parent : Comment s'est-il pû

¶ que pudiera darlo al más buen gusto, si bien todas sus plantas eran mas lozanas que frutíferas, todo flor y nada fruto. Coronábase de flores vistosamente odoríferas, parando todo en espirar humos fragantes. El vulgo de las aves le recibió con salva de armonía, si ya no fue darle la vaya, silbándole a porfía el Céfiro y Favonio, que él lo tuvo por donaire. Era el jardín con toda propiedad un pensil, pues a cuantos le lograban suspendía. Fuese acercando Andrenio al mejor centro de su amenidad, donde estaba la Primavera deshilando copos en jazmines, digo la vana Venus deste Chipre, que nunca hay Chipre sin Venus. Salió Falsirena a recibirle hecha un sol muerto de risa, y formando de sus brazos la media luna, le puso entre las puntas de su cielo. Mezcló favores con quejas, repitiendo algunas veces: —¡Oh primo mío sin segundo! ¡Oh señor Andrenio! Seáis tan bien venido como deseado. Mas ¿cómo? —decía, mudando a cada palabra su afecto, ensartando perlas hilo a hilo y mentiras en cadena—, ¿cómo

-νατον ένας άνθρωπος οπού εγώ προ πολλού επιθυμώ να τον ιδώ, να εύρη ευκόλως το οσπίτιόν μου οπού είναι τόσον μεμακρυσμένον και αναχωρητικόν; Τούτο το οσπίτιον, αγαπητέ μου εξάδελφε, είναι όλον εδικόν σου, ομού με όλα τα εν αυτώ και με τον εμαυτόν μου ομοίως. Το καλόν αίμα της συγγενείας ουδέποτε ψεύδεται. Εγώ έχω τόσην χαράν τώρα, βλέποντάς σε, οπού μόλις πιστεύω να είσαι η Εντιμότης σου. Φαίνεται μοι όνειρον! Βλέπω εις το πρόσωπόν σου τον φυσικόν χαρακτήρα της μακαρίτιδος μητρός μου οπού ήτον ευμορφοτάτη, και δεν θέλω χορτασθεί βλέποντάς σε επειδή και την ομοιάζεις εις τέλειον βαθμόν. Αμή πόθεν προέρχεται το να μη ανταποκρίνεσαι παντελώς εις την αγάπην οπού η εδική μου καρδιά σοι ομολογεί; —Ζητώ συγγνώμην, Κυρία -απεκρίθη ο Ανδρόνιος-, εγώ είμαι αρχάριος εις το επάγγελμα το αυλικόν· και προς τούτοις είμαι εξεστηκώς ότι με ονομάζεις ‘εξάδελφον’ οπού ουδέποτε επίστευον να έχω συγγενείς, επειδή και άχρι του νυν ήξευρον ότι δεν είχαν ούτε πατέρα ούτε μητέρα αλλ’ ότι εγεννήθην εκ του μηδενός. Στοχάσου καλώς, Μαδάμα, μήπως και με νομίζεις άλλον τινά ευτυχέστερόν μου. —Όχι, Ανδρόνιε, -απεκρίθη εκείνη-. Δεν έχω ποσώς λάθος· πάνυ καλώς σε γνωρίζω και ηξεύρω ποίος είσαι

¶ faire, disoit elle, qu'un homme que je souhaite de voir il y a si longtems ait pû trouver ma maison, qui est si éloignée, & si retirée ? elle est toute à vous, mon aimable Cousin, avec tout ce qui y est, & moy aussi. Le bon sang ne se dément jamais ; c'est aussi par ce seul en droit, que vous devez vous y plaire : ouy, en vous voyant j'ay tant de joye, que j'ay de la peine à croire que ce soit vous ! il me semble que c'est un songe : je voy dans vôtre visage le portrait au naturel de ma pauvre mere qui étoit si belle, vous luy reflèblez parfaitement ; non , je ne me sçauois lasser de vous regarder : mais d'où vient, luy demanda-t-elle, que vous ne répondez point aux tendresses que mon cœur sent pour vous, & que je vous témoigne ? Je vous en demande pardon, Madame, luy répondit Andrenio, je suis novice dans le métier de Courtisan, & encore plus étonné de me voir nommer par le nom de Cousin, moy qui crois n'avoir jamais eu de parens ; j'ay cru jusqu'à present que j'étois sans Pere & sans Mere, & que j'étois engendré du néant. Pensez-y-bien Madame, sans doute vous me prenez pour un autre plus heureux que moy. Non, Andrenio, luy dit-elle ; je ne me trompe pas, je vous connois fort bien, je sçay qui vous êtes,

¶ os lo ha permitido el corazón, que estando aquí esta casa tan vuestra, os hayáis desterrado a una posada? Siquiera por las obligaciones de parentesco, cuando no por la conveniencia del regalo. Viéndoos estoy, y no lo creo: ¡qué retrato tan al vivo de vuestra hermosa madre! A fe que no la desmentís en cosa; no me harto de miraros. ¿De qué estáis tan encogido? Al fin, como tan fresco cortesano. —Señora —respondió—, yo os confieso que estoy turbadamente admirado de oíros decir que seáis mi prima cuando yo ignoro madre, desconociendo a quien tanto me ha desconocido. Yo no sé que tenga pariente alguno, tan hijo soy de la nada. Mirad bien no os hayáis equivocado con algún otro más dichoso. —Que no —dijo—, señor Andrenio, no por cierto. Muy bien os conozco y sé quién sois,

και ότι εγεννήθεις εις μίαν νήσον εν τῷ μέσω της θαλάσσης. Ηξεύρω προς τούτοις ότι η μήτηρ σου ήτον [tachón]²³¹ εδική μου θεία και ως μήτηρ. Αχ, εκείνη ήτον αξιωτάτη και λίαν ευειδής δια τούτο δεν είχε τόσην τύχην. Ήτον αξία[tachón]²³² να συναριθμηθή με την Δανάην, με την Ελένην, με την Λουκρητίαν και με την Ευρώπην· το όνομά της ήτον Φιλισίνδη. Ακούσας ο Ανδρόνιος αυτά τα λόγια ηλλοιώθη μαθών ότι είναι υιός της Φιλισίνδης, συζύγου του Κριτίλου. Η Φαλσειρήνη όμως απεδείκνυε το πράγμα με τόλμην, λέγουσα ότι η Φιλισίνδη υπανδρεύθη κρυφίως μετά του Κριτίλου ο οποίος ήτον καθειργμένος εις την Γόαν· και όταν έμελλε να αποδημήση από Ινδίας εις Ισπανίαν εκείνη δεν εδυνήθη να κάμη άλλο παρά να έχη τον άνδρα της εν τη καρδιά και εσένα εν τη γαστρί αυτής, ενέχυρον αγαπητόν της αμοιβαίας αυτών αγάπης. Οι πόνοι της γεννήσεως την επίασαν εις την νήσον οπου τα καράβια εστάθησαν, δια το οποίον αυτή ευχαρίστησε τῷ Θεῷ επειδή και δεν εμπιστεύετο²³³ την τιμήν της εις τας γυναίκας οπου είχε δούλας· όθεν κατέφυγε μόνον εις την ιδίαν της μεγαλοκαρδίαν και εν τοιαύτη καταστάσει σε εγέννησε και εξήλθες²³⁴ εκ της γαστρος αυτής. Εκεί, εσπαργανωμένον εν τινι μηλωτή με την οποίαν εκείνη εσκεπάζε την κεφαλήν της νυκτός [*sic*] και

²³¹ Se entrevé: “αξίω”.

²³² Se entrevé: “τάτη και λίαν ευ”.

²³³ εμπιστεύετο: επιστεύετο en el manuscrito.

²³⁴ εξήλθες: εξήλθεν en el manuscrito.

¶ & que vous nâquites dans une Isle au milieu des Mers ; je sçay encore que vôtre mere étoit ma tante & ma protectrice : ha qu'elle avoit de merite & de beauté ! c'est pour cela qu'elle étoit si peu fortunée , elle est digne d'être mise au rang des Danaé, des Helene, des Lucrece, & des Europe, elle portoit le beau Nom de Felicinde. A ces paroles , Andrenio se trouva extraordinairement ému, apprenant qu'il étoit fils de la chere Epouse de Critile ; Falsirene sôûtint hardiment la chose, disant que Felicinde s'étoit secretement mariée avec Critile, qui étoit demeuré prisonnier à Goa, en sorte qu'à son départ des Indes pour l'Espagne, elle ne pût faire autre chose que de porter son mary en son cœur, & vous cher gage de leur mutuelle tendresse , dans ses entrailles ; les douleurs de l'accouchement la surprirent dans l'Isle où la flotte s'arrêta : en quoy, elle eut bien des graces à rendre au Ciel, puisqu'elle ne confia point son honneur à l'indiscretion de ses Femmes de chambre, ennemies mortelles du secret ; elle n'eût recours qu'à son courage, & en cet état elle vous mit au monde, & vous sortites de son ventre encore plus blanc que luy. Là émmailloté dans une peau de martre, dont elle se couvroit la tête pendant la nuit,

¶ y cómo nacisteis en una isla en medio de los mares. Muy bien sé que vuestra madre, mi tía y señora... ¡Ah qué linda era, y, aunque por eso tan poco venturosa! ¡Oh qué gran mujer y qué discreta! Pero ¿qué Dánae escapó de un engaño? ¿Qué Elena de una fuga? ¿Qué Lucrecia de una violencia y qué Europa de un robo? Viniendo, pues, Felisinda, que éste es su dichoso nombre... Aquí Andrenio se conmovió entrañablemente oyendo nombrar por madre suya la repetida esposa de Critilo. Notólo luego Falsirena y porfió en saber la causa. —Porque he oído hartas veces ese nombre —dijo Andrenio. Y ella: —Ahí veréis que no os miento en cuanto digo. Estaba, pues, Felisinda casada en secreto con un tan discreto cuan amante caballero que quedaba preso en Goa, si bien en su corazón le traía, y a vos por prenda suya en sus entrañas. Ejecutáronla los dolores del parto en una isla, debiendo al cielo dobladas las providencias, con que pudo salvar su crédito, no fiándolo ni de sus mismas criadas, enemigas mayores de un secreto. Sola, pues, aunque tan asistida de su valor y su honra, os echó a luz cuando os arrojó de sus entrañas al suelo, más blando que ellas; allí, mal envuelto entre unas martas, que le servían a ella de galán abrigo,

ανακεκλιμένον εν τινι κοιτίδι μετά χόρτων, σε παρέδωκε τῷ ελεήμονι Θεῷ. Οπού αληθώς ησήκουσε της δεήσεώς της επειδή και σοι έδωκε ζῶον άγριον δια την ανατροφήν σου, συμβεβηκός οπού δεν είναι νέον ούτε τελευταίον· εκείνη η δυστυχής μήτηρ με το εδιηγήθη πολλάκις μετά δακρύων και στεναγμών. Σήμερον όμως μετεβλήθησαν όλα εις χαράν εδικήν μου, βλέποντάς σε. Ο Ανδρόνιος δεν εδύνατο²³⁵ να έλθῃ εις τον εαυτόν του από το θάμβος οπού τον εκράτει ακούοντας την ιστορίαν ή, μάλλον ειπείν, την μυθολογίαν της γεννήσεώς του. Και αναπολήσας εις την διάνοιάν του τα περιστατικά, τα εύρισκε πάντῃ σύμφωνα με εκείνα οπού ο Κριτίλος είχε διηγηθή αυτώ περί της ζωής του. Με αυτήν την πιθανολογίαν επέστευσεν ότι η Φιλισίνδη ήτον μήτηρ εδική του, και ενθυμούμενος όλας τας συμφοράς της έκλαιε πικρώς. —Αλλά ας αφήσωμεν -είπεν η Φαλσειρήνη- τα παρελθόντα λυπηρά. Οι κλαυθμοί δεν ωφελοῦσι τίποτε. Ας αναβώμεν εκεί επάνω δια να ιδής το πτωχικόν ομού και ευτυχές εδικόν μου συνάθροισμα, και θέλεις ομολογήσει ότι έχεις να παρηγορηθής κατά πάντα. Ανέβησαν, λοιπόν, περιχαρώς δια βαθμίδων εκ μαρμάρων πορφυρών, βαθμίδων ολεθρίων, ένθεν οι αναβαίνοντες καταβαίνουνσιν αθλίως και τετραποδητί. Έδειξεν αυτώ ουκ ολίγους οικίσκους ε-

---

²³⁵ *εδύνατο*: *εδύναιτο* en el manuscrito.

¶ & couché dans un berceau fait avec des herbes, elle vous recommanda au Ciel pitoyable ; qui en effet ne fut point sourd à sès prières, pûsqu'il vous donna une bête feroce pour vôtre nourrice, aventure qui n'est pas nouvelle, & qui ne sera pas aussi la dernière : cette triste mere, ajoûta-t-elle, me l'a raconté plusieurs fois, avec les larmes & les sanglots que sa tendresse, & son amitié luy arrachioient à ce triste souvenir ; mais aujourd'huy tout se change en joye en vous voyant : souffrez donc, mon cher Cousin, que mes caresses me recompensent de tout ce que ses pleurs m'ont coûté. Andrenio ne pouvoit revenir de l'étonnement où il étoit d'entendre l'histoire, ou plutôt la fable de sa naissance ; il en repassoit dans son esprit les circonstances ; il y trouvoit du rapport avec ce que Critile luy avoit autrefois raconté de sa vie ; sur certe vray-semblance, il crut que Felicinde étoit sa mere : tous ses malheurs luy devinrent sensibles, il fondit en larmes. Mais laissons-là, dit Falsirene, les tristesses passées, les plaintes n'y servent de rien, montons là haut, vous verrez mon pauvre, & tout ensemble mon heureux réduit : vous avouerez qu'on y trouve dequoy se consoler de tout. Ils monterent gayement par des degrez de porphire ; degrez funestes, d'où l'on descend tristement à quatre pieds : elle luy fit voir quantité de chambres

¶ os encomendó en la cuna de la hierba al piadoso cielo, que no se hizo sordo, pues os proveyó de ama en una fiera; que no fue la primera vez, ni será la última, que substituyeron maternas ausencias. ¡Oh cómo me lo contaba ella muchas veces, y con más lágrimas que palabras me ponderaba su sentimiento! ¡Lo que se ha de alegrar cuando os vea! Ahora os restituirá las caricias en abrazos que allí os negó, violentada de su honor. Estaba atónito Andrenio escuchando el suceso de su vida y careando tan individuales circunstancias con las noticias que él tenía; reventando en lágrimas de ternura, comenzó a distilar el corazón en líquidos pedazos por los ojos. —Dejemos —dijo ella—, dejemos tristezas ya pasadas, no vuelvan en llanto a moler el corazón. Subamos arriba, veréis mi pobre y ya dichoso albergue. ¡Hola!, prevenid dulces, que nunca faltan en esta casa. Fueron subiendo por unas gradas de pórfidos (ya pérfidis, que al bajar serían ágatas), a la esfera del sol en lo brillante y de la luna en lo vario. Registraron muchas cuadras,

-στολισμένους με ζωγραφίας και απαστράπτοντας ως ουρανός με τους αστέρας. Εφαίνοντο τα πάντα πλούσια και η γυνή ήξευρε καλώς να μεγαλοποιή την τιμήν και ευμορφίαν του κάθε πράγματος. —Όλα αυτά -λέγει- είναι ειδικά σου μάλλον παρά ειδικά μου! Εν τοσούτω, ετοιμάσθη το πρωϊόν άριστον μεγαλοπρεπώς. Η δε γυνή έλεγεν αυτώ συνεχώς: —Μη διστάζης παντελώς εις το να κατοικήσης εδώ δια πάντοτε· εγώ έχω πόθεν να αναπληρώ όλα τα έξοδα, μη έχης άλλην φροντίδα παρά να εκλέξης είτι αγαπάς περισσότερον. Αναπαύσου μόνον καθώς ευαρεστείσαι· λάβε μίαν ενδυμασίαν καλύτεραν και πλέον ευάρμοστον παρά την εδικήν σου. Ιδού αρκετοί άνθρωποι παριστάμενοι δια να σε θεραπεύουσι με είτι σοι αρέζει. Εγώ δεν στέργω να εξέλθης δια να ζητήσης τίποτε αλλαχόθεν, μήτε να εξοδεύης εις τίποτε. Μη τζερεμονιάζης παντελώς, άφησε να [σε]²³⁶ εκδύσουσι. —Δεν ημπορώ -απεκρίθη ο Ανδρόνιος- να το κάμω κατά το παρόν. Θέλεις ηξεύρει ότι εγώ δεν είμαι μόνος και είναι χρείαν, αν αγαπάς, να γίνουσι διπλασίως αι ευεργεσίαι σου· επειδή και έχω ένα φίλον οπού δεν είναι δυνατόν να τον αφήσω, ούτε δύναμαι να μη κοινολογήσω αυτήν την καλήν είδησιν προς τον αγαπητόν μου πατέρα Κριτίλον. —Τι λέγεις; Πατέρα σου; -είπεν εκείνη έκθαμβος-. —Ούτω πρέπει να τον ο-

²³⁶ *σε*: añado el pronombre personal “σε”, considerando su falta un descuido; cf. “laissez-vous deshabiller” del texto francés.

¶ ornées de peintures, & lambrissées en forme de Ciel avec des étoiles ; il sembloit que ce fût un ouvrage pour tous les tems, mais en effet il n'étoit bon que pour le passé. Tout y paroissoit riche, & la Dame en sçavoit fort bien exagerer le prix & la beauté : Tout cela, dit-elle, est plus à vous qu'à moy. Cependant on servit une colation superbe ; Falsirene luy repetoit sans cesse, n'ayez point de scrupule de demeurer icy pour toûjours, j'ay dequoy suffisamment fournir à la dépense, n'ayez d'autre soin, que de choisir ce que vous aimez le plus, mettez-vous cependant à vôtre aise, prenez un habillement plus commode, & plus propre que le vôtre : voilà des gens qui ne sont-là , que pour vous fournir tout ce qui vous plaira, je ne veux point que vous sortiez pour l'aller chercher ailleurs, ny que vous vous mettiez en peine du payement, n'en faites point de façon , laissez-vous deshabiller. Je ne le puis presentement, dit Andrenio, car vous sçavez que je ne suis pas seul, il faut s'il vous plaît que vos faveurs soient doubles, puis que j'ay un amy, que je ne puis quitter, je ne puis me dispenser de donner cette bonne nouvelle à mon pere Critile. Que dites vous ? vôtre père ! dit Falsirene toute étonnée. Je l'appelle ainsi ,

¶ muy desenfadadas todas, tan artesonados los techos, que remedando cielos, hicieron a tantos ver a su despecho las estrellas. Había viviendas para todos tiempos, si no para el pasado, y todas era muy buenas piezas, repitiendo ella: —Todo es tan vuestro como mío. Mientras duró la dulcísima merienda le cantaron Gracias y le encantaron Circes. —En todo caso habéis de quedar aquí —dijo la prima—, aunque tan a costa de vuestro gusto. Dispóngase luego el traerlos la ropa, que aunque aquí no os hará falta, pero basta ser vuestra. No tenéis que salir para ello, que mis criados, con una señal, la cobrarán y pagarán lo que se debiere. —Será preciso —replicó Andrenio— que yo vaya, porque habéis de saber que no soy solo y que la merced que me hacéis ha de ser doblada. Daré razón a Critilo mi padre. —¿Cómo es eso de padre? —dijo asustada Falsirena. Y él: —Llamo padre

-νομάζω -απεκρίθη εκείνος- αφού μοι εδιηγήθης την ιστορίαν της ζωής μου· επειδή και αυτός ο ίδιος είναι σύζυγος της Φιλισίνδης, της μητρός μου, έπεται, λοιπόν, να είναι πατήρ μου. —Είναι δυνατόν -έκραξεν εκείνη- ο Κριτίλος να είναι εδώ; Ύπαγε εν τάχει να τον ζητήσης και να τον φέρης μαζί σου και φέρετε και όλα τα ιμάτιά σας. Έχε όμως εις την μνήμην σου ότι εγώ δεν θέλω φάγει ούτε τεμάχιον άρτου ούτε θέλω αναπαυθεί μίαν στιγμήν έως ου να σας ιδώ αμφοτέρους εις το οσπίτιόν μου. Ο Ανδρόνιος επήγεν ευθύς και εύρε τον Κριτίλον οπού ήτον πάνυ εμμέριμνος δι' αυτόν. Έπεσεν εις τους πόδας του, τον ενηγκαλίσθη με ζέσιν και ησπάσθη πολλάκις τας χείρας του λέγοντας συχνάκις: —Πάτερ μου αγαπητέ και αυθέντα μου! Προ πολλού το έλεγεν η καρδιά μου! —Τι νέον; -είπεν ο Κριτίλος-. —Τούτο δεν είναι νέον -απεκρίθη εκείνος- επειδή και εγώ πάντοτε σε είχον εις τόπον πατρός μου. Η Εντιμότης σου, λοιπόν, είσαι διπλασίως πατήρ μου, κατά φύσιν και κατά ανατροφήν, επειδή και η Φιλισίνδη, η σύζυγός σου, είναι μήτηρ μου! Μία εξαδέλφη μου, οπού τώρα έρχομαι από το οσπίτιόν της, με τα είπεν όλα αυτά, η οποία είναι θυγάτηρ μιας αδελφής της μητρός μου. —Πώς είναι δυνατόν -είπεν ο Κριτίλος- εσύ να έχης εις τούτον τον τόπον εξαδέλφην; Αυτό το όνομα της συγγενείας

¶ reprit Andrenio, depuis que vous m'avez appris l'histoire de ma vie, puisque c'est le même, qui est l'Epoux de Felicinde ma mère ; il faut donc qu'il soit mon véritable pere, qui demeura prisonnier à Goa : seroit-il possible, s'écria-t-elle, qu'il fût icy ? allez donc promptement le chercher & l'amener avec vous ; faites aussi apporter toutes vos hardes : au reste souvenez-vous, ajoûta-t-elle, que je ne mangeray pas un seul morceau, ny n'auray un moment de repos, que je ne vous voye tous deux en ma maison. Andrenio partit aussi-tôt suivi du Page qui l'avoit conduit d'abord ; il trouva Critile qui étoit déjà fort en peine de luy ; il se jetta à ses pieds, ensuite il l'embrassa tendrement, & luy baisa mille fois les mains, en repentant plusieurs fois, ô mon cher Pere ! mon Seigneur & mon tout, qu'il y a long-tems que le cœur me le disoit ! Quelle nouvelle m'apprenez-vous, dit Critile ? cela n'est pas nouveau, luy répondit Andrenio, puisque je vous ay toujours regardé & révééré comme mon père ; il est donc vray que je suis doublement vôtre fils par nature & par éducation, puisque Felicinde vôtre femme est ma mère ; une Cousine que je viens de quitter m'a tout dit, elle est fille d'une des sœurs de ma mere. Comment cela se peut il, demanda Critile, que vous ayez une si proche Cousine en cette Ville ? cette qualité m'est suspecte.

¶ a quien me hace obras de tal, y tengo por cierto, según vuestras noticias, que es mi padre verdadero, porque es el esposo de Felisinda, aquel caballero que en Goa quedó preso. —¿Eso más? —dijo Falsirena—. Id luego al punto y volved al mismo con Critilo y traed la ropa en todo caso. Mirad, primo, que no comeré un solo bocado ni reposaré un instante hasta volver a veros. Partió Andrenio, seguido del mismo pajecillo, della espía y del recuerdo. Halló a Critilo, ya cuidadoso, fuese a echar a sus pies, besándole apretadamente las manos, repitiendo muchas veces: —¡Oh padre!, ¡oh señor mío!, que ya el corazón me lo decía. —¿Qué novedad es ésta? —preguntó Critilo. —Que no es nuevo en mí —respondió— el teneros por padre, que la misma sangre me lo estaba voceando en las venas. Sabed, señor, que vos sois quien me ha engendrado y después hecho persona: mi madre es vuestra esposa Felisinda; que todo me lo ha contado una prima mía, hija de una hermana de mi madre, que ahora vengo de verla. —¿Cómo es eso de prima? —preguntó Critilo—. Ese nombre de prima

με δίδει υποψίαν. —Όχι, πάτερ -απεκρίθη ο Ανδρόνιος-· εκείνη είναι υποκείμενον μεγάλης καλοκαγαθίας καθώς θέλεις την γνωρίσει όταν την ιδής. Έρχου μόνον μετ' εμού εις το οσπίτιόν της και θέλεις ευαρεστηθεί. Ο Κριτίλος έμεινε διαλογιζόμενος πολλή ώρα, τούτο μεν φοβούμενος τούτο δε περιεργεία κινούμενος· όμως, ωσάν οπού τα επιθυμητά ευκόλως πιστεύονται, εκαταπαείσθη και υπήγον αμφοτέροι προς την ειρημένην συγγενή. Το οσπίτιόν της εφάνη τω Ανδρονίω τη δευτέρα φορά πλέον εύμορφον παρά πρότερον. Η Φαλσειρήνη προϋπήντησε τω Κριτίλω ομολογούσα²³⁷ άκραν χαράν δια τον ερχομόν του και προσφέρουσα αυτώ τα του οσπιτίου της. Τον ήλεγξε μεγάλως δια την ολίγην του προθυμίαν εις το να μάθη τα περί αυτής και εις το να υπάγη να την ιδή. —Δεν αμφιβállω -είπεν- ότι ο εξάδελφός μου ανέφερε σοι περί της συγγενείας της μεταξύ ημών και ότι εγώ είμαι ανεψιά της ωραίας Φιλισίνδης, της συζύγου σου και ως μητρός μου, δια την απουσίαν της οποίας είμαι περίλυπος και κλαίω καθ' εκάστην. —Πώς; -είπεν ο Κριτίλος-. Απέθανεν η Φιλισίνδη; —Όχι, -απεκρίθη εκείνη- αλλά μόνον ότι δεν είναι παρούσα. Ο πατήρ και η μήτηρ αυτής απέθανον από την λύπην τους, διότι δεν εδυνήθησαν να την συζεύξουσι με άνδρα κατά την αρέσκειάν τους αναμεταξύ εις τα πολλά μέρη οπού την ε-

²³⁷ ομολογούσα: ομολογούσαν en el manuscrito.

¶ Non, Seigneur ; c'est une personne de grande probité, vous le reconnoîtrez quand vous la verrez, venez seulement avec moy en sa maison, vous en serez content. Critile demeura quelque tems réveur, également agité de crainte & de curiosité ; mais comme l'on croit aisément ce qu'on souhaite, il se laissa vaincre, ainsi ils allerent ensemble chercher cette parente. Sa maison parut encore plus belle cette seconde fois à Andrenio, que la premiere. Falsirene vint au devant de Critile, témoignant une extrême joye de le posseder chez elle ; elle luy offrit sa maison, & luy fit de grands reproches du peu de soin qu'il avoit eu de s'informer d'elle, & de la venir voir : je ne doute pas ajoûta-t-elle, que mon Cousin que voilà, ne vous ait fait rapport de la proximité qui est entre nous, & que je suis nièce de la belle Felicinde vôtre Epouse & ma protectrice, son absence m'est bien sensible, je la pleure tous les jours. Comment, dit Critile, est-elle morte ? non, Seigneur, elle n'est qu'absente ; il est vray que son Pere & sa Mere son morts de chagrin de n'avoir pû luy donner un Mary à leur fantaisie, parmi plus de cent partis qui la

¶ no me suena bien. —Sí hará, porque es muy cuerda. Venid, señor, a su casa, que allí volveremos a oír esta novedad siempre gustosa. Estaba suspenso Critilo entre el oír tan individuales circunstancias y el temer tantos engaños en la Corte, pero como es fácil creer lo que se desea, dejóse convencer a título de informarse, y así se fueron juntos a casa de Falsirena. Parecía ya otra, siempre mejorada, y aunque ahora muy a lo grave y autorizado, pero siempre con apariencias de un cielo. —Seáis muy bien llegado —dijo ella—, señor Critilo, a esta vuestra casa, que sólo ignorarla os ha podido excusar de no haberla honrado antes. Ya os habrá referido mi primo las obligaciones recíprocas de nuestro parentesco, y cómo su madre y vuestra esposa la hermosa Felisinda era mi tía y mi señora, y mucho más amiga que parienta. Harto sentí yo su falta, y aún la lloro. Aquí, sobresaltado Critilo: —Pues ¿cómo —dijo— es muerta? —Que no, señor —respondió—, no tanto mal; basta la ausencia. Sus padres sí murieron, y aun de pena de ver que nunca quiso elegir esposo

-ζήτησαν. Ὅθεν ἐμεινεν υπό²³⁸ την επίσκεψιν και φροντίδα του μεγάλου πρίγκηπος οπού είναι κατά το παρόν πρέσβυς του βασιλέως εις την Αλμανίαν και απήλθεν, ομού μετά της πριγκιπίσσης, εν ονόματι συγγενούς. Και ηξεύρω ότι είναι ευχαριστημένη κατά πάντα και, συν Θεώ, ελπίζομεν να επαναστραφή ευτυχώς. Εγώ ἐμεινα εδώ ομού με την μητέρα μου, την αδελφήν της, η οποία μετέπειτα απέθανεν· ο θάνατός της επροξενήθη αναμφιβόλως από τον μακρυσμόν της φιλάτης αδελφής της. Οι συγγενείς μας είχαν την εδικήν μου φροντίδα επιστάζοντές μοι λογισμούς αρετής και δίδοντές με υπόδειγμα όλης της συγγενείας μου. Τούτο το οσπίτιον είναι μέρος των υποστατικών μου και θέλει είσαι όλον εδικόν σας και σας εύχομαι να ζήσετε εν ταυτώ τα έτη του Νέστωρος. Πρέπει κατά το παρόν να ιδήτε τας κατοικίας μου και τα σκεύη τα εν αυταίς. Έδειξεν αυτοίς ζωγραφίας ευμοφοτάτας και μάλιστα μερικάς ιδιοχείρους της, εις τας οποίας εφαινέτο τεχνικώς η ζωή της και έβλεπον θαυμάζοντες. Έδειξεν [tachón]²³⁹ έπειτα ενδύματα μεγαλοπρεπή και λίθους πολυτίμους, καρπούς ολεθρίους του επαγγέλματός της. Έδειξεν αυτοίς έως και επιγραφάς και ονομασίες υποστατικών και εισοδημάτων της, τα οποία έλεγεν να τα φιλοδωρήση εις αυτούς. Και αυτοί ευχαριστή-

²³⁸ υπό: από en el manuscrito.

²³⁹ Se entrevé: “αυτά”.

¶ recherchoient ; elle est demeurée sous la tutelle de ce grand Prince, qui remplit aujourd’huy si dignement l’employ d’Ambassadeur du Roy en Allemagne ; elle y est passée avec la Princesse sa femme en qualité de parente, & comme une personne pour qui ils avoient beaucoup de consideration ; je sçay qu’elle y est fort contente, & nous esperons que Dieu la ramenera heureusement : pour moy je suis restée icy avec ma mere sa sœur, qui est morte depuis ; sa mort a été sans doute causée par l’éloignement de sa chere sœur ; nos parens ont eu soin de moy, ils m’ont inspiré des sentimens de vertu, & donné pour modelle toute ma famille. Cette maison fait une partie de mon bien, elle sera toute à vous, & je vous souhaite pour en jouir long-tems les années de Nestor. Il faut présentement que vous voyez mes appartemens & mes meubles : elle leur montra de fort belles peintures, mais sur tout des ouvrages de sa main, où sa vie étoit artistement représentée, ils ne pouvoient se lasser de les regarder, & de les admirer. Elle leur fit voir ensuite des habits magnifiques, & des pierreries, funestes fruits de ses intrigues, & de celles des femmes de sa profession : elle leur fit apporter jusques aux titres de ses rentes, & de ses revenus, dont elle dit qu’elle vouloit leur faire la donation ; ils

¶ entre ciento que la competían. Quedó a la sombra y tutela de aquel gran príncipe que hoy asiste en Alemania embajador del Católico; allá pasó con la marquesa, como parienta y encomendada, donde sé que vive y muy contenta: así Dios nos la vuelva, como espero. Quedé yo aquí con mi madre, hermana suya, y aunque solas, muy acomodadas de honra y hacienda; mas como no vienen solas las desdichas, de cobardes, faltóme también mi madre, sin duda del sentimiento de su ausencia. Asístenme los parientes y a todo el mundo debo hartó. Es la virtud mi empleo, procuro conservar la honra heredada, que deben más unas personas que otras a sus antepasados. Esta, señores, es mi casa; de hoy adelante vuestra para toda la vida, y sea la de Néstor. Ahora quiero que veáis lo mejor de mis galerías. Y fuelos conduciendo hasta desembarcar en un puerto de rosas y de claveles. Aquí les fue mostrando en valientes tablas, obra de prodigiosos pinceles, todo el suceso de su vida y sus tragedias, con no poco espanto de ambos, correspondiendo a extremos del arte con extremos de admiración. No ya sólo Andrenio, pero el mismo Critilo quedó vencido de su agasajo y convencido de su información. Después de alternar disculpas con agradecimientos, trató de traer su ropa, y entre ella algunas piedras muy preciosas, ruinas ya de aquella su rica casa. Hizo alarde dellas, y como fruta de damas, brindó con todas las de su buen gusto a Falsirena;

-σαντες την παρακάλεσαν να τα φυλάττη και εφάνη ότι το στέργει δι' αγάπην τους. Εν τω μεταξύ, ο Κριτίλος αναστέναζε²⁴⁰ βαρέως ενθυμούμενος την Φιλισίνδην και μετά μερικών ημερών, επιθυμώντας να την ιδή, είπεν ότι θέλει να αποδημήσει εις την Αλαμανίαν. Αλλ' ο Ανδρόνιος, κυριευμένος μάλλον από την ευμορφίαν της εξαδέλφης παρά από τον πόθον τον προς την μητέρα, τον ηνάγκασε να αναβάλη την αποδημίαν του έως να τύχη μία ευκαιρία πρόσφορος. Έτυχε μετ' ολίγας ημερών ευκαιρία και ο Ανδρόνιος δεν εδύνατο πλέον να τον εμποδίση· όμως τον εσυμβούλευσεν η Φαλσειρήνη να μην αποδημήσει χωρίς να ιδή πρότερον τα δύο θαυμαστά βασιλικά παλάτια της Ισπανίας, το Εσκουριάλε και το Αρανζουέ, έργα άξια του μεγαλοπρεπούς και τροπαιούχου Οσπιτίου της Αουστρίας. Ο Ανδρόνιος, προκατειλημμένος τω έρωτι της Φαλσειρήνης και μη δυνάμενος να την εγκαταλείπη ούτε στιγμή, δεν είχε περιέργειαν να ιδή αυτά τα παλάτια και κατέπεισε τον Κριτίλον να υπάγῃ μόνος. Απελθών, τοίνυν, μόνος, εύρε την εκκλησίαν του Εσκουριάλε αξίαν του Σολομώντος του Καθολικού και δεν ηδύνθη ολιγότερον από όσον ηδύνθησαν οι Εβραίοι υπό του Ναού της Ιερουσαλήμ· εκεί εκατενόη την έκτασιν της βασιλικής δυνάμεως, το υπερβάλλον της θεοσεβείας και την ευμορφίαν της αρχιτεκτονικής, οπού υπε-

---

²⁴⁰ αναστέναζε: ανεστέναζε en el manuscrito.

¶ l'en remercierent, la priant de les garder, ce qu'elle sembla ne faire que par complaisance. Cependant Critile laissoit échapper beaucoup de soupirs au souvenir de Felicinde. Quelque jour après touché du desir de la revoir, il dit qu'il vouloit partir pour l'Allemagne. Andrenio plus épris des beautez de sa Cousine, que de la passion de voir sa Mere, l'obligea de remettre ce voyage, jusqu'à ce qu'ils en eussent une occasion favorable. Elle se presenta peu de jours après, par le mariage de l'Infante d'Espagne avec l'Empereur, Andrenio n'eut plus d'excuses ; mais pendant qu'on dispoisoit toutes choses pour le départ, Falsirene conseilla à Critile de ne point partir qu'il n'eût veu les deux merveilles du monde, l'Ecurial & Aranjuez, ouvrages dignes de la magnifique & triomphante maison d'Autriche. Andrenio étoit si préoccupé de sa passion pour Falsirene, qu'il ne pouvoit la quitter un moment. Il témoigna peu de curiosité pour ces deux maisons, & il fit si bien qu'il persuada à Critile de les aller voir sans luy. Critile partit donc seul, il trouva l'Eglise de l'Escorial digne de Salomon le Catholique, il n'en fut pas moins charmé que les Hebreux l'étoient du Temple de Jerusalem : ce fut là uniquement où il comprit l'étendue de la puissance Royale, l'effort de la pitié, & les beautez de l'Architecture qui

¶ aquí ella, aunque las celebró mucho, mandó sacar otras tantas y muy a lo bizarro dijo que las gozase todas; replicó Critilo fuese servida de guardarlas, y ella lo cumplió bien. Suspiraba Critilo por su deseada Felisinda, y así un día, sobre mesa, propuso su jornada para Alemania, donde estaba; mas Andrenio, cautivo ya de la afición de su prima, divirtió la plática, disgustando mucho de la ausencia. Ella, más a lo sagaz, habiendo alabado la resolución, puso largas a título de conveniencia. Mas ofrecióse luego ocasión y sazón de ir sirviendo a la gran Fénix de España, que iba a coronarse de águila al imperio. No tuvo excusa Andrenio, y entre tanto que disponía la partida, propuso Falsirena el preciso lance de ir a ver aquellos dos milagros del mundo, el Escorial del arte y el Aranjuez de la naturaleza, paralelos del Sol de Austria según gustos y tiempos. Pero estaba tan ciego de su pasión Andrenio, que no le quedaba vista para ver otro, aunque fuesen prodigios. Hacía instancias Falsirena, y Critilo esfuerzos, mas en vano, que él dio en sordo, de ciego. Resolvióse al fin Critilo, aunque fuese solo, en pagar a la curiosidad una tan justa deuda, que después ejecuta en tormento de no haber visto lo que todos celebran y aun la propia imaginación castiga toda la vida representando por lo mejor aquello que se dejó de ver. Partióse solo para admirar por muchos. Halló en aquel gran templo del Salomón Católico, asombro del hebreo, no sólo satisfacción a lo concebido, sino pasmo en el exceso; allí vio la ostentación de un real poder, un triunfo de la piedad católica, un desempeño de la arquitectura,

-ρέχει εν ταύτη τη οικοδομή τα όσα εφεύρον οι παλαιοί και οι νεώτεροι αρχιτέκτονες. Εν συντομία, εγνώρισεν ότι αυτό είναι το κεφάλαιον του έργου της Τέχνης, ένθα το μέγεθος, η πολυτέλεια και η μεγαλοπρέπεια επεδείχθησαν εις τρόπον οπου να δώσουσι καταφρόνησιν εις τα άλλα έργα. Εκείθεν επέρασεν εις Αρανζουέ, την παντοτινήν εαρινήν κατοικίαν, την πατρίδα των ανθέων, το ασφαλές ταμείον της αυτών ευωδίας καθ' όλους τους μήνας του ενιαυτού και το κέντρον της ηδονής πασών των αισθήσεων. Αφού είδε και εθαύμασεν αυτά τα δύο θεάματα επανεστράφη εις Μαδρί πληροφορημένος, και ερχόμενος εις το οσπίτιον της Φαλσειρήνης το εύρε κλεισμένον. Εκτύπησε με όλην του την δύναμιν την πύλην όμως ήκουσε τους γείτονας ότι να μη κοπιάζη ματαίως ούτε να προσμένη πλέον, διότι κανείς δεν κατοικεί εκεί και ότι αυτός ο τόπος είναι κοιμητήριον. Ετρόμαξεν ο Κριτίλος και είπε: —Τι; Μια αρχόντισσα δεν κρατεί τούτο το οσπίτιον; Εγώ προ ολίγων ημερών την άφησα εδώ! —Τούτον είναι ενδεχόμενον -απεκρίθη ένας γελώντας-, όμως ημείς δεν έχομεν είδησιν ούτε είναι σημείον να εκατοίκησε τινάς παρά μόνον μία πόρνη²⁴¹, μια φθοροποιός της νεότητος, μία λείαινα και, άπαξ ειπείν, η κακίστη γυνή του αιώνος. Ο Κριτίλος δεν εδύνατο να το πιστεύση και

²⁴¹ *παρά μόνον μία πόρνη*: el copista, habiendo escrito primero: “μία μόνον πόρνη”, opta por cambiar dicha sintaxis y, sin tachar nada, guía a su lector a través de las letras *α, β* y *γ* puestas por encima de “μόνον”, “μία” y “πόρνη” respectivamente.

¶ surpassent dans cet édifice, tout ce que les Anciens & les Modernes ont inventé. En un mot, il reconnut que c'étoit le chef d'œuvre de l'Art, où la grandeur, la richesse, & la magnificence ont été employées d'une manière à donner du mépris pour tous les autres ouvrages. De là il passa à Aranjuez, séjour perpétuel du Printems, patrie des fleurs, seur magasin de leur suavité pour tous les mois de l'année, & centre des délices de tous les sens. Ayant admiré ces deux merveilles, il retourna à Madrid fort content, de son voyage. Il voulut retourner à la maison de Falsirene, mais il la trouva fermée ; il frappa de toute sa force, les voisins luy crièrent de ne pas tant prendre de peine, & de n'attendre pas davantage, que personne ne demeurait-là, puisque c'étoit un Cimetière. Cela allarma Critile : quoy, dit-il, une Dame n'occupe pas ce logis ? asseurément je l'y ay laissée depuis peu de jours. Cela peut être, dit un homme en riant, mais nous n'en sçavons rien, il n'y a pas même apparence que personne y ait logé ; il y a long-tems, dit un autre ; qu'on n'y a veu demeurer qu'une femme débauchée, une Corruptrice de jeunesse, une Harpie, en un mot la plus méchante femme du siècle. Critile ne le pouvoit croire,

¶ pompa de la curiosidad, ya antigua, ya moderna, el último esfuerzo de las artes, y donde la grandeza, la riqueza y la magnificencia llegaron una vez a echar el resto. De aquí pasó a Aranjuez, estancia perpetua de la Primavera, patria de Flora, retiro de su amenidad en todos los meses del año, guardajoyas de las flores y centro de las delicias a todo gusto y contento. Dejó en ambas maravillas empeñada la admiración para toda la vida. Volvió a Madrid muy satisfecho de prodigios. Fuese a hospedar a casa de Falsirena, pero hallóla más cerrada que un tesoro y más sorda que un desierto; repitió aldabadas el impaciente criado, resonando el eco de cada una en el corazón de Critilo. Enfadados los vecinos, le dijeron: —No se canse, ni nos muela, que ahí nadie vive, todos mueren. Asustado Critilo, replicó: —¿No vive aquí una señora principal, que pocos días ha dejó yo sana y buena? —Eso de buena —dijo uno riéndose— perdonadme que no lo crea. —Ni señora —añadió otro— quien toda su vida gasta en mocedades. —Ni aun mujer —dijo el tercero— quien es una arpía, si ya no es peor mujer de estos tiempos. No acababa de persuadirse Critilo

υπήγε να ερευνήση από άλλους ερωτώντας μετά σπουδής: —Δεν κατοικεί εδώ η Φαλσειρήνη; —Είναι αληθές -απεκρίθησαν- ότι προ ημερών είδομεν να κατοική εις αυτό το οσπίτιον μία Κιρκέα κατά την μαγικήν και σειρήν κατά την μελωδίαν· η οποία έπραξε τόσας αταξίας και φρικωδέστατα έργα οπού ημπορούμεν να ειπούμεν ότι ήτον μάγισσα και τόσον επικίνδυνος οπού μεταβάλλει ανθρώπους εις άλογα ζώα παντοίου είδους, έξω μόνον αν ίσως και μεταβλήθη τινάς εις όνον χρυσούν. Ειδεμή όλα χάνονται από την πτωχείαν, εις αυτήν την κούρτην ευρίσκονται μύριοι μεταμορφωμένοι τοιουτοτρόπως. Προ ολίγων ημερών είδομεν πολλούς οπού εισήλθον και κανείς δεν εξήλθε με την ιδίαν του μορφήν· και επειδή η ρηθείσα είναι μία σειρήν οπού αγαπά την άγραν των ιχθύων, ηξεύρει με άκραν επιτηδειότητα να αλιεύη αφαιρούσα τα πάντα μέχρι οβολου από τους αγρευομένους, αφαιρεί τους πολυτίμους λίθους, τα ιμάτια οπού και την τιμήν και την ελευθερίαν τους. Αλλά δια να μη φανερωθή, μεταλάττει πάντοτε κατοικίες· από μίαν άκρην της πόλεως περνά εις την άλλην. Έχει κατασκόπους οι οποίοι δίδουσιν είδησιν εις αυτήν όταν έλθη τινάς πλούσιος ξένος· και πόθεν είναι και από τι γένος και από τι οσπίτιον και το όνομά του και τα

¶ il alla s'en informer à d'autres ; il leur demanda serieusement si ce n'étoit pas là où Falsirene demouroit ? On luy dit qu'il étoit vray, que depuis quelques semaines on avoit veu loger en cette maison une Circé en enchantement, & une Syrene en melodie ; elle a causé tant de desordres, disoit-on, & tant d'horreurs, qu'on peut dire que c'est une Sorciere, d'autant plus dangereuse qu'elle change les hommes en toute sorte de bêtes, excepté qu'aucun ne devient asne d'or ; au contraire tous perissent de pauvreté, l'on en voit à milliers en cette Cour de toutes especes, métamorphosez de la sorte. Ce qui est de vray, ajoûta-t-on, c'est que depuis peu, on y a veu entrer beaucoup d'hommes, on n'en a veu sortir aucun qui en eût seulement l'apparence ; & comme c'est une Syrene qui aime la pesche, elle sçait parfaitement leur prendre à tous jusqu'au dernier fol, leurs bijoux, leurs habits, en un mot la liberté & l'honneur ; mais afin de n'être pas découverte, elle change tous les jours, non de conduite, mais de quartier, d'un bout de la Ville elle passe à l'autre, ainsi on ne la sçauroit jamais trouver : elle a dans les Auberges des correspondances, qui l'avertissent quand quelque riche étranger est nouvellement débarqué ; de quel païs il est, de quelle famille, de son nom,

¶ lo que no deseaba; volvió a instar: —Señores, ¿no vive aquí Falsirena? Llegóse en esto uno y díjole: —No os canséis ni recibáis enfado. Es verdad que ha vivido ahí algunos días una Circe en el zurcir y una sirena en el encantar, causa de tantas tempestades, tormentos y tormentas, porque a más de ser ruin, aseguran que es una famosa hechicera, una célebre encantadora, pues convierte los hombres en bestias; y no los transforma en asnos de oro, no, sino de su necedad y pobreza. Por esa corte andan a millares convertidos (después de divertidos) en todo género de brutos. Lo que yo sé decir es que, en pocos días que aquí na estado, he visto entrar muchos hombres y no he visto salir uno tan sólo que lo fuese. Y por lo que esta sirena tiene de pescado, les pesca a todos el dinero, las joyas, los vestidos, la libertad y la honra; y para no ser descubierta, se muda cada día, no en la condición ni en las costumbres, sino de puestos: del un cabo en la villa salta al otro, con lo cual es imposible hallarla, de tan perdida. Tiene otra igual astucia la brújula con que se rige en este golfo de sus enredos, y es que en llegando un forastero rico, al punto se informa de quién es, de dónde y a qué viene, procurando saber lo más íntimo, estudia el nombre,

συμβάντα αυτό. Και με αυτήν την πανουργίαν λέγεται ‘εξαδέλφη’ του ενός και ‘ανεψιά’ του άλλου και δίδει εις τον εαυτόν της όνομα είτι νομίζει αρμοδιώτερον· ποτέ μεν ονομάζεται ‘Κεκίλη’, ποτέ δε ‘Τερέζα’ και άλλοτε ‘Θωμάζη’, και ευθύς οπού αρχίσει να γνωρίζεται αφήνει αυτά τα ονόματα. Με όλον τούτο, ο Κριτίλος δεν επληροφορείτο και ήθελε να εισέλθη εις το οσπίτιον. Ηρώτησε δια τα κλειδιά και απεκρίθη ένας γείτων: —Εγώ τα έχω. Και ήνοιξε. Εμβαίνοντας ο Κριτίλος: —Απατώμεθα! -είπεν-. Δεν είναι τούτο το οσπίτιον ή εγώ ήμουν τυφλός, διότι εκείνο οπού είδον ήτον παλάτιον εύμορφον. Βλέπω όμως ότι έχετε δίκαιον· και ημείς ηπατήθημεν! Εκείνη επήρην όλα τα αργύριά μου και πολλούς πολυτίμους λίθους και εξαίρετα μαργαριτάρια οπού είχαν, πλην περισσότερον λυπούμαι δια την απώλειαν ενός φίλου μου. —Εκείνος ο φίλος [tachón] -απεκρίθησαν οι γείτονες- κατά το παρόν είναι άλογον ζών και εκείνη θέλει να τον δείξη τοιούτον εις όλην την κούρτην. —Αχ! -έκραξεν ο Κριτίλος στενάζων-. Οπού ημπορώ να εύρω τον αγαπητόν μου Ανδρόνιον; Άραγε πού ευρίσκεται; Και αναζητήσας αυτόν εις όλον το οσπίτιον, των γειτόνων γελώντων, επανήλθεν εις το ίδιόν του κατά-

¶ & enfin de ses aventures ; par cet artifice elle se dit Cousine de l'un, Niece de l'autre, & se donne tels noms qu'elle croit luy mieux convenir ; tantôt elle s'appelle Sicile, tantôt Serene, tantôt Inez, tantôt, Therese, tantôt. Thomase, & elle quitte ces noms si-tôt qu'elle commence à être connu. Tout cela ne contentoit pas Critile, il vouloit entrer dans la maison, il en demanda la clef : je l'ay, répondit un voisin, & je vais vous l'ouvrir, ce qu'il fit tout aussi-tôt. Critile y étant entré, s'écria, Messieurs, nous nous trompons : ce n'est pas icy la maison, ou bien j'étois aveugle, car celle que j'ay veüe étoit un Palais ; mais je vois bien, ajoûta-t-il, que vous avez raison, & que nous sommes pris pour dupes. Sans doute, luy dit-on, qu'elle vous a excroqué ? je l'avoüe, répondit-il, elle m'a pris tout mon argent, & beaucoup de pierres précieuses, avec de fort belles perles d'Orient. Mais ce que je regrette le plus, c'est la perte d'un de mes amis : cet ami, dirent-ils, ne sera pas perdu pour elle, mais seulement pour luy, il est bête à l'heure qu'il est, elle le fera voir comme tel à toute la Cour : ô ! s'écria Critile en soupirant, où pourray-je rejoindre mon cher Andrenio ? en quel endroit peut-il être ? Il le chercha par toute la maison, les voisins en rioient : enfin il les quitta, & retourna à son

¶ averígualle la parentela. Con esto, a unos se les miente prima, a otros sobrina, y a todos por un cabo o por otro parienta. Muda tantos nombres, como puestos. En una parte es Cecilia, por lo Cila, en otra Serena por lo sirena, Inés porque ya no es, Teresa por lo traviesa, Tomasa por lo que toma y Quiteria por lo que quita. Con estas artes los pierde a todos, y ella gana y ella reina. No acababa de satisfacerse Critilo, y deseando entrar en la casa, preguntó si estaría a mano la llave. —Sí —dijo uno—, yo la tengo encomendada por si llegan a verla. Abrió, y al punto que entraron, dijo Critilo: —Señores, que no es ésta la casa, o yo estoy ciego; porque la otra era un palacio por lo encantado. —Tenéis razón, que los más son de esa suerte. —Aquí no hay jardines, no, sino montones de moral basura; las fuentes son albañares y los salones zahúrdas. —¿Haos pescado algo esta sirena? Decidnos la verdad. —Sí, y mucho, joyas, perlas y diamante, pero lo que más siento es haber perdido un amigo. —No se habrá perdido para ella, sino para sí mismo: habrálo transformado en bestia, con que andará por esa Corte vendido. —¡Oh Andrenio mío —dijo suspirando—, dónde estarás! ¡Dónde te podré yo hallar! ¡En qué habrás parado! Buscóle por toda la casa, que fue paso de risa para los otros, y para él de llanto; y despidiéndose dellos, tomó la derrota para su

-λυμα²⁴². Και εκείθεν περιήλθεν όλην την πόλην μυριάκις δια να μάθη περί της Φαλσειρήνης και περί του νέου εραστού αυτής. Και εκοπίαζεν ανωφελώς, όθεν, βεβυσμένος εις χάος λύπης, απεφάσισε να υπάγη να ζητήση συμβουλήν παρά της βασιλίσσης Αρτεμίας και εξήλθεν από Μαδρί²⁴³ τόσον πτωχός όσον και ηπατημένος. Μετά ικανήν οδοιπορίαν ηπήντησεν αυτώ άνθρωπός τις λίαν διαφορετικός, ο οποίος ήτον τερατώδης κατά των αριθμόν των αισθήσεων επειδή και είχεν εκ φύσεως έξ αισθήσεις· δηλονότι, μίαν υπέρ τους άλλους ανθρώπους. Εθαύμασεν ο Κριτίλος εις τούτο το καινοφανές πράγμα, επειδή και είχεν ιδή ανθρώπους οπού είχαν παρακάτω των πέντε όμως δεν είδε ποτέ άνθρωπον να έχη υπέρ τας πέντε. Παραδείγματος χάριν, ευρίσκονται άνθρωποι οπού δεν έχουσι παντελώς όρασιν να ιδούσιν τα πλέον φανερά πράγματα και, αν τα ίδωσι, τα βλέπουσι πλαγίως και εν τοσούτῳ νομίζουνσι να ηξεύρουσι τα πάντα. Είναι άλλοι οπού δεν ακούουσιν ούτε λόγον, επειδή και προσέχουν όλως διόλου εις τον αέρα, εις τους κρότους, εις την κολακείαν, εις την κενοδοξίαν και εις το ψεύδος. Ευρίσκονται άλλοι πολλοί οπού δεν οσφραίνονται τίποτε από εκείνα οπού γίνονται εις τα οσπίτιά τους, αν καλά και να

---

²⁴² -λυμα: -υμα en el manuscrito.

²⁴³ Μαδρί: μανδρί en el manuscrito.

¶ ancienne Auberge ; de là il fit mille tours par la Ville, pour s'informer de Falsirene, & de son nouvel amant, sans que personne luy en pût rien apprendre ; il en eut un mortel chagrin : enfin il resolut d'aller consulter Artemie, il sortit de Madrid pauvre, & de plus trompé. Il n'eut pas fait beaucoup de chemin, qu'il rencontra un homme bien different de ceux qu'il venoit de quitter ; c'étoit un prodige en ce qu'il avoit six sens de nature, un plus que les autres : cette nouveauté luy parut extraordinaire ; il avoit bien veu des hommes qui en avoient moins de cinq, mais jamais aucun qui en eût davantage. Comme par exemple, il y en a qui n'ont point d'eux pour voir les choses les plus claires, & qui ne les regardent jamais que de travers ; cependant ils croient tout sçavoir : il y en a aussi d'autres qui n'entendent pas une seule parole, toute leur attention est dans l'air, dans le bruit, dans la flaterie, dans la vanité, & dans le mensonge. Il s'en trouve beaucoup qui ne sentent rien de ce qui se passe chez eux,

¶ antigua posada. Dio mil vueltas a la Corte preguntando a unos y a otros, y nadie le supo dar razón, que de bien pocos se da en ella. Perdía el juicio alambicándole en pensar trazas cómo descubrirle. Resolvió al cabo volver a consultar a Artemia. Salió de Madrid como se suele, pobre, engañado, arrepentido y melancólico. A poco trecho que hubo andado, encontró con un hombre bien diferente de los que dejaba: era un nuevo prodigio, porque tenía seis sentidos, uno más de lo ordinario. Hízole harta novedad a Critilo, porque hombres con menos de cinco ya los había visto, y muchos, pero con más, ninguno: unos sin ojos, que no ven las cosas más claras, siempre a ciegas y a tienta paredes, y con todo eso nunca paran, sin saber por dónde van; otros que no oyen palabra, todo aire, ruido, lisonja, vanidad y mentira; muchos que no huelen poco ni mucho, y menos lo que pasa en sus casas,

βλάπτεται ο κόσμος εκ της δυσωδίας· έπειτα, όταν τύχη λόγος περί κακής οσμής, αυτοί είναι οι πρώτοι οπου επαγγέλλονται να είναι οσφραντικότεροι²⁴⁴. Οι τοιούτοι δεν αισθάνονται την οσμήν της καλής υπολήψεως, και αν έχωσι ρίνα δεν την έχουσι δι' άλλο παρά δια να οσφραίνονται²⁴⁵ μεθ' ηδονής τον καπνόν²⁴⁶ της ψευδούς τιμής και όχι την γλυκυτάτην ευωδίαν της αρετής. Ομοίως είναι άλλοι και πολυάριθμοι οπου δεν έχουσι παντελώς γεύσιν, και αν έχωσιν είναι διεφθαρμένη προς κάθε καλόν και ανεπίδεκτον τροφής στερεάς· άνθρωποι οπου πάντοτε αηδιάζουσι εις είτι καλύτερον ήθελες παραστήση και τους ευρίσκεις πάντοτε ή οχληρούς ή ενοχλημένους. Άλλοι έχουσι γεύσιν παιδαριώδη και νηπιάζουσιν [tachón] και εκλέγουσι το χειρόν, και όντες προκατειλημμένοι τη ιδία αυτών υπολήψει δεν καταπείθονται ποτέ εις την υπόληψιν των άλλων. Είπε και ο Κριτίλος ότι είδε και αυτός ανθρώπους -αν πρέπει να ονομάζονται άνθρωποι- οπου δεν είχαν παντελώς αφήν, ούτε εν ταις χερσίν αυτών ένθα η δύναμις της αφής πρέπει να είναι τελειότερα· και εκ ταύτης της αιτίας ηργάζοντο άνευ διακρίσεως και άνευ λογισμού ορθού εν τοις αναγκαιοτέροις πράγμασιν, μη ψηλαφώντες πο-

²⁴⁴ οσφραντικότεροι: *εσφραντικότεροι* en el manuscrito.

²⁴⁵ οσφραίνονται: -ρ- añadido, entre líneas, posteriormente.

²⁴⁶ καπνόν: *καμνόν* en el manuscrito.

¶ quoique tout le monde en soit infecté ; ce font néanmoins les premiers à se plaindre de la mauvaise odeur. Ils ne sont pas sensibles à celle de la bonne reputation ; s'ils ont un nez ce n'est que pour sentir agréablement la noire fumée du faux honneur, & non la suave odeur de la vertu. Il y a pareillement des hommes, & en grand nombre qui n'ont pas le moindre goût, ils l'ont gâté pour tout ce qui est bon, sans jamais s'attacher aux choses solides ; gens toujours dégoûtez de ce qu'on leur presente de meilleur, on les trouve toujours ou fâcheux, ou fâchez. Il y en a d'autres d'un goût d'enfans, ils choisissent le pire, ils sont infatuez de leur opinion, & ne se rendent jamais à celle d'autrui. Critile ajoûta qu'il avoit vu des hommes, si on doit les nommer ainsi, qui n'avoient point du tout le sens du toucher, non pas même dans les mains, où d'ordinaire il est le plus vif ; ce qui étoit cause qu'ils agissoient sans distinction, & sans sentiment dans les occasions les plus importantes, qu'ils ne touchoient jamais

¶ con que arroja harto mal olor a todo el mundo, y de lejos huelen lo que no les importa; éstos no perciben el olor de la buena fama, ni quieren ver ni a oler a sus contrarios, y teniendo narices para el negro humo de la honrilla, no las tienen para la fragancia de la virtud. También había encontrado no pocos sin género alguno de gusto, perdido para todo lo bueno, sin arrostrar jamás a cosa de substancia, hombres desabridos en su trato, enfadados y enfadosos; otros de mal gusto, siempre aniñado, escogiendo lo peor en todo; y aun otros muy de su gusto, y nada del ajeno. Otra cosa aseguraba más notable, que había topado hombres (si así pueden nombrarse) que no tenían tacto, y menos en las manos, donde más suele prevalecer, y así proceden sin tiento en todas sus cosas, aun las más importantes; éstos de ordinario todo lo yerran apriesa, porque no tocan las cosas con las manos ni las experimentan.

-τέ²⁴⁷ το τέλος μήτε ωφελούμενοι υπό τινός δοκιμής. Όλοι οι ειρημένοι χαρακτήρες ήσαν λίαν διαφορετικοί από τον άνθρωπον οπού ηπήντησεν ο Κριτίλος· επειδή και είχαν όχι μόνον τας πέντε αισθήσεις εντελεστάτας αλλά και έκτην ακόμη τελειότεραν των άλλων αισθήσεων, η οποία και έδιδεν εις τας λοιπάς νέαν δύναμην είτε εν τῷ λέγειν, είτε εν τῷ διακρίνειν, είτε εν τοις δυσκόλοις επιχειρήμασιν, είτε εν τῷ επιτυγχάνειν και αποφασίζειν τα επωφελή και συμφερότερα, είτε εν τῷ εφευρίσκειν θεραπεία και ενδυναμούν το σώμα και το πνεύμα, τόσον δια να προβλέπη το μέλλον όσον και δια να αποφεύγη τα επόμενα απευκταία και οχληρά γνωρίζοντας²⁴⁸ και κατανοώντας εκείνα οπού δεν έβλεπεν. Αυτή [η]²⁴⁹ έκτη αίσ[tachón]θησις²⁵⁰ ήτον ωσάν συνθεμένη εκ των πέντε, όμως δεν εξ[tachón]²⁵¹ήρτητο από όργανα εις το να ενεργή. Ο Κριτίλος, εξεστηκώς δια τον τοιούτον ασυνήθη²⁵² άνθρωπον, είπε προς αυτόν: —Πώς έτυχε να συναπαντηθώμεν ημείς; Εικότως χαίρομαι εγώ δια την τοιαύτην συναπάντησιν, επειδή και άχρι του νυν όλα τα πράγματα με ηκολούθησαν δυστυχώς και μόνον σήμερον φαίνεται μοι ημέρα ευτυχής. Εδιηγήθη ακολουθώς αυτό

²⁴⁷ -τέ: elimino la duplografía, posible descuido por cambio de página; πο/ ποτέ en el manuscrito.

²⁴⁸ γνωρίζοντας: elimino la duplografía, posible descuido por cambio de línea; γνω/ νορίζοντας en el manuscrito.

²⁴⁹ Αυτή [η]: restituyo la η embebida; Αυτή έκτη en el manuscrito.

²⁵⁰ αίσθησις: el copista corrige el descuido, tachando la sílaba equivocada -σι- y añadiendo, entre líneas, la correcta -σθη-.

²⁵¹ Se entrevé: “ή”.

²⁵² ασυνήθη: εσυνήθη en el manuscrito.

¶ au but, ny ne profitoient d'aucune experience. Tous ces caracteres étoient bien differens de l'homme qu'il rencontra ; puisque non-seulement il avoit ses cinq sens bien vifs, mais un sixième encore plus vif que tous les autres, & qui leur donnoit même de nouvelles forces, soit pour le discours, soit pour le discernement, soit pour les entreprises les plus difficiles, soit pour les expediens & les resolutions, soit pour trouver les remedes à point nommé, ou pour donner vigueur à toutes les puissances du corps & de l'esprit, tant pour prévoir l'avenir, que pour en éviter les suites fâcheuses ; en sorte que par son moyen, chose rare, il avoit une intelligence de tout sans être frappé d'aucun objet ; il connoissoit, il penetrait ce qu'il ne voyoit pas. Ce sixième sens étoit comme un composé des cinq autres, mais qui ne dépendoit point des organes pour agir. Critile, ravi de trouver un homme si extraordinaire, luy dit, com ment, Monsieur, est-il possible, que nous ayons pû tous deux nous rencontrer ? pour moy, ajoûta-t-il, j'ay tout sujet de m'en sçavoir bon gré, il me sembloit jusqu'icy que toutes choses ne m'arrivoient que pour mon malheur, mais c'est aujourd'huy mon seul jour heureux. Il luy raconta ensuite

¶ Éste de Critilo era todo al contrario, que a más de los cinco sentidos muy despiertos, tenía otro sexto mejor que todos, que aviva mucho los demás y aun hace discurrir y hallar las cosas, por recónditas que estén; halla trazas, inventa modos, da remedios, enseña a hablar, hace correr y aun volar y adivinar lo por venir: y era la necesidad. ¡Cosa bien rara, que la falta de los objetos sea sobra de inteligencia! Es ingeniosa, inventiva, cauta, activa, perspicaz y un sentido de sentidos. En reconociéndole, dijo Critilo: —¡Oh cómo nos podemos juntar ambos! Huélgome de haberte topado, que aunque todo me suele venir mal, esta vez estoy de día. Contóle

ταις ιδίαις του συμφοράς και μάλιστα τα συμβάντα αυτός εις την κούρτην. —Δεν αμφιβάλλω εις αυτάς τας δυστυχίας -απεκρίθη ο Ευγένιος, ούτως ονομαζόμενος-. Ο σκοπός μου ήτον να υπάγω κατ' ευθείαν εις την Μεγάλην Πανήγυριν του Κόσμου, η οποία γίνεται εις τα σύνορα της Νεότητος πλησίον της εισόδου της Ανδρικής Ηλικίας οπού είναι περίφημος Λιμήν της [tachón] Ζωής. Όμως δεν θέλω λείπει δια χάριν σου να υπάγω και εις την κούρτην μαζί σου²⁵³. και υπόσχομαι²⁵⁴ να επιμεληθώ με τας έξ αισθήσεις μου δια να εύρω τον φίλον σου²⁵⁵, είτε άνθρωπος είναι ακόμη είτε άλογον ζώνον. Επίασαν, λοιπόν, ομού την [tachón]²⁵⁶ άγουσαν εις την κούρτην, και το πρώτον πράγμα οπού έκαμαν ήταν να υπάγουσιν εις τας αυλάς του παλατίου και, εκείθεν, εις την αγοράν οπού πωλούνται αι ειδήσεις τυπωμέναι²⁵⁷ ή μάλλον ειπείν αι ψευδολογίαι. Εκεί απήντησαν²⁵⁸ ζώα μεγάλα επιφορτισμένα και συνδεδεμένα το έν με το άλλο. Και οπίσω αυτών ηκολούθει έν ζώνον οπού είχε ξεκόψη²⁵⁹ το σχοινίον των προπορευομένων, τα οποία όλα ήσαν φορτωμένα με χρυσίον και αργύριον τόσον οπού εγόγγυζον υπό το βάρος του φορτίου· ήσαν δε κεκοσμημένα με επικαλύμματα χρυσοῦφαντα, με χαλινούς χρυσοσκευάστους με τα οποία εφαιόντο να αλαζονεύονται²⁶⁰ και με πτερρά επί της κεφαλής, και έκαμνον κρότον μέγαν με

²⁵³ σου: του en el manuscrito.

²⁵⁴ υπόσχομαι: el copista corrige en el acto tachando -ενός y añadiendo, entre líneas, -αι; υποσχόμενος en un principio.

²⁵⁵ σου: el copista corrige en el acto tachando la μ-; μου en un principio.

²⁵⁶ Se entrevé: “και”.

²⁵⁷ τυπωμέναι: τυπωμένας en el manuscrito.

²⁵⁸ απήντησαν: επήντησαν en el manuscrito.

²⁵⁹ ξεκόψη: χεκόψη en el manuscrito.

²⁶⁰ αλαζονεύονται: -ν- añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ ses funestes aventures, mais sur tout ce qui luy étoit arrivé à la Cour, Je suis persuadé de ces malheurs, répondit Egenie, car il se nommoit ainsi ; mon dessein étoit d'aller tout droit à la grande Foire du monde ; qui se tient aux confins de la jeunesse à l'entrée de l'âge viril, port fameux de la vie ; mais je ne laisseray pas par l'inclination que je me sens à te rendre service, de passer à la Cour avec toy, & je te promets d'employer mes six sens pour trouver ton amy, soit qu'il soit encore homme, ou qu'il soit tout-à-fait devenu bête. Ils prirent donc ensemble le chemin du lieu où se tient la Cour ; la premiere chose qu'ils firent, fut d'aller dans les Cours du Palais, de là dans les places où se débitent les nouvelles, ou pour mieux dire les mensonges ; ils y rencontrèrent de grandes bêtes de charge attachées les unes aux autres, & qui en suivoient une qui avoit coupé la file de celles qui alloient devant : elles étoient toutes fort chargées d'or & d'argent, elles sembloient gemir sous le poids de cette charge: quoi qu'elles eussent des caparaçons brodez d'or & de soye, leurs testieres étoient garnies de plumes, dont elles sembloient se glorifier, elles faisoient grand bruit

¶ su tragedia en la Corte. —Eso creeré yo muy bien —dijo Egenio, que éste era su nombre, ya definición—, y aunque yo iba a la gran feria del mundo publicada en los confines de la juventud y edad varonil, a aquel gran puerto de la vida, con todo, por servirte, vamos a la Corte, que te aseguro de poner todos mis seis sentidos en buscarle, y que hombre o bestia (que será lo más seguro), le hemos de descubrir. Entraron con toda atención buscándole lo primero en aquellos cómicos corrales, vulgares plazas, patios y mentideros. Encontraron luego unas grandes acémilas atadas unas a otras, siguiendo la que venía detrás las mismas huellas de la que iba delante, sucediéndola en todo, muy cargadas de oro y plata, pero gimiendo bajo la carga, cubiertas con reposteros bordados de oro y seda, y aun algunas de brocados; tremolaban en las testeras muchas plumas, que hasta las bestias se honran con ellas; movían gran ruido

τα στηθοκόσμια οπού ήσαν γεμάτα από κώδωνας. —Ενδέχεται -είπεν ο Κριτίλος- να είναι εδώ εκείνο οπού ζητούμεν; —Όχι -απεκρίθη ο Ευγένιος-. Αυτά είναι άλλου είδους ζώα, τα οποία αν καλά και να φαίνονται λαμπρά είναι βέβαιον ότι αν σηκώσης τα πολύτιμα κόσμια απ' αυτών θέλεις τα ιδή υπό κάτωθεν πληγωμένα. —Ας ιδούμεν -είπεν ο Κριτίλος- μήπως και είναι το ζητούμενον μεταξύ εις αυτά τα άλογα οπού έλκουσιν αυτήν την άμαξαν. —Ουδαμώς -είπεν ο Ευγένιος-. Αυτά έχουσι τους οφθαλμούς υποκάτω εις τα πέλματα των ποδών. —Φαίνεται μοι -είπε πάλιν ο Κριτίλος- να ακούω ένα ψιττακόν οπού μας κράζει· αυτός είναι ο Ανδρόνιος; —Λάθος έχεις -απεκρίθη ο Ευγένιος-. Αυτός είναι κανένας κόλαξ οπού δεν λέγει ποτέ εκείνο οπού συλλογίζεται ή κανένας πολιτικός από εκείνους οπού έχουσιν ένα οφθαλμόν εις το στόμα και άλλον εις την καρδίαν, ή κανένας φλύαρος οπού λαλεί ως αφ' εαυτού του εκείνα οπού ήκουσεν από άλλους. Αυτός είναι ένας από εκείνους οπού προσποιούνται να είναι άνθρωποι και μόνον την όψιν έχουσιν ανθρωπίνην· η δε ενδυμασία η πράσινη σημαίνει την ελπίδα οπού έχουσιν εις το να λάβουσιν εν τάχει τας αμοιβάς των ψευδολογιών τους και των κολακειών αι οποί-

¶ de leurs poitrails remplis de sonnettes. Peut-être, dit Critile, ce que nous cherchons est là ? non, répondit Egenie, ceux-là sont d'une autre espece que celui que tu cherches ; quoiqu'ils paroissent fort brillans, il est certain que si on leur ôtoit leurs riches harnois, on verroit que dessous ils sont tout ulcerez de leurs débauches, défaut qu'ils cachent sous ces ornemens éclatans. Mais attends, dit Critile, nôtre homme pourroit bien être parmy ces autres qui vont traînant ces charrettes mal-graislées ; encore moins, répondit Egenie, parce que ceux-là ont les yeux sous la plante des pieds. Il me semble, reprit Critile, que j'ay ouy un perroquet qui nous a appelez, si c'étoit luy ? détrompe-toy, luy dit Egenie ; c'est quelque flateur qui ne dit jamais ce qu'il pense, ou l'un de ces politiques qui ont un œil à la bouche, & l'autre au cœur ; quelque hableur qui dit comme de luy même, ce qu'il a entendu dire à d'autres. C'est un de ceux qui affectent d'être des hommes, mais qui n'en ont que la mine ; ils ne sont habillez de verd, que pour signifier l'esperance qu'ils ont d'être bien-tôt recompensez de leurs mensonges, & de leurs flateries qui

¶ de petrales. —¿Si sería alguna déstas? —dijo Critilo. —De ningún modo —respondió Egenio—. Éstos son, digo eran, grandes hombres, gente de cargo y de carga, y aunque los ves tan bizarros, en quitándoles aquellos ricos jaeces parecen llenos de feísimas llagas de sus grandes vicios, que los cubría aquella argentería brillante. —Aguarda, ¿si sería alguno de estos otros que van arrastrando carretas gruñidoras, por lo villanas? —Tampoco, ésos tienen los ojos bajo las puntas, y por eso sufren tanto. —Allí parece que nos ha llamado un papagayo: ¿si sería él? —No lo creas, ése será algún lisonjero que jamás dijo lo que sentía, algún político déstos que tienen uno en el pico y otro en el corazón, algún hablador que repite lo que le dijeron, déstos que hacen del hombre y no lo son: todos se visten de verde, esperando el premio de sus mentiras, y lo consiguen de verdad.

-αι επέχουσι τόπον αξιότητος. Αυτός δεν είναι από εκείνα τα διπρόσωπα υποκείμενα οπού κρύπτουσι τους όνυχας αυτών και δεν δεικνύουσιν άλλο παρά μόνον την γενειάδα. Ο αριθμός των τοιούτων είναι πολύς· αυτοί δεν συλλογίζονται άλλο παρά μόνον το να ανυψωθώσι και να πλουτίσωσι και να προφυλαχθώσιν από εκείνας τας μηχανάς και πανουργίας από τας οποίας κανένας πλούσιος δεν είναι ασφαλώς φυλαγμένος: αυτοί είναι άνθρωποι του Παλατίου και του Θησαυροφυλακίου. —Αμή αυτός ο γηραλός κύων οπού υλακτεί πάντοτε, άραγε δεν είναι ο Ανδρόνιος; —Όχι -απεκρίθη ο Ευγένιος-. Είναι ένας κακός γείτων από εκείνους οπού δια να συγχύζουσι τους άλλους δεν αρκούνται εις το να υλακτούσι και να κάμουςι ταραχήν αλλά, μη έχοντες καμμίαν εργασία, προσοικειούνται τους δούλους των γειτόνων. Αφού εξεγερθώσι της κλίνης, τους βλέπεις να πολιορκούσι πάσας τας αμφόδους δια να μάθωσι τα γινώμενα εν τη πόλει. Εν συντομία, άνθρωποι αργοί, καταλαληταί, καιροσκόποι, άνευ γεννήσεως και άνευ αξιότητος και μάλλον υποκριταί και πανούργοι. —Αμή δεν είναι τάχα -είπεν ο Κριτίλος- μεταξύ εις τους λέοντας και τίγρεις εκείνος οπού ζητού-

¶ leur tiennent lieu de merite. Ce ne sera pas non plus l'une de ces mines composées, qui cachent leurs ongles, & qui ne montrent que leur barbe : le nombre de ces gens-là est grand, dit Egenie, ce sont ceux qui ne pensent qu'à s'élever & à s'enrichir, & contre les artifices desquels il n'y a aucunes richesses assez bien gardées pour éviter leurs pillages ; ce sont les gens de Palais & de Finances. Et le vieux chien, dit Ctibile, qui va toujours aboyant, ne pourroit-ils point être celui que nous cherchons ? Non, dit Egenie, c'est un méchant voisin du nombre de ceux qui pour troubler les autres, ne se contentent pas de leur faire du bruit, mais qui n'ayant rien à faire se familiarisent avec leurs valets ; qu'on voit au sortir du lit, assieger toutes les avenues pour sçavoir ce qui se passe, en un mot gens oisifs, médisans, mal intentionnés, sans naissance & sans merite, & de plus hypocrites & fourbes. Nôtre homme, dit Critile, ne seroit-il point parmy les Lions, & les Tigres ?

¶ —¿Tampoco será aquel compuesto mojigato que esconde uñas y ostenta barbas? —Déstos hay muchos —dijo Egenio— que cazan a lo beato, no sólo cogen lo mal alzado, sino lo más guardado; pero no juzguemos tan temerariamente, digamos que son gente de pluma. —¿Y aquel perro viejo que está allí ladrando? —Aquél es un mal vecino, algún maldiciente, un émulo, un mal intencionado, un melancólico, uno de los que pasan de los sesenta. —Sé que no sería aquel jimio que nos está haciendo gestos en aquel balcón. —¡Oh gran hipócrita!, que quiere parecer hombre de bien, y no lo es. Algún hazañero, que suelen hacer mucho del hombre, y son nada; el maestro de cuentos, licenciado del chiste, que como siempre están de burlas, nunca son hombres de veras: gente toda ésta de chanza y de poca sustancia. —¿Qué tal sería que estuviese entre los leones y tigres del Retiro?

-μεν; —Αμφιβάλλω -είπεν ο [tachón]²⁶¹ Ευγένιος- διότι αυτοί είναι άνθρωποι σκληροκάρδιοι οπού μεταμορφώθησαν εις αυτά τα ζώα. —Λοιπόν, θέλει ήσθαι -είπεν ο Κριτίλος- αναμεταξύ εις τους κύκνους ταύτης της λίμνης. —Ουδαμώς -είπεν ο Ευγένιος-· αυτοί είναι σύμβουλοι και φύλακες των απορρήτων οι οποίοι ήδουσι καλύτερον και τελευταίως ταχύτερον. —Βλέπω -είπεν ο Κριτίλος- έν ζώον ακάθαρτον οπού κυλίνεται εν τινι δυσώδη βορβόρω τον οποίον νομίζει ευωδέστερον των ωραιότερων ανθέων. —Αυτός, αν είναι άνθρωπος, -είπεν ο Ευγένιος- ίσως να είναι εκείνος οπού ζητούμεν. Διότι είναι μερικοί τόσον ουτιδανοί και χαμαί-ζηλοι και έκδοτοι εις τα σαρκικά, οπού πλέουσιν εν ταις δυσώδεσιν ακαθαρσίες των ιδίων τους ηδονών βδελυττομένου παντός του κόσμου· δια τους οποίους λέγει η κοινή παροιμία “κάμνουσι παράδεισον την εαυτόν ακαθαρσίαν”. Άφες όμως να ιδώ μακρόθεν ποίος είναι... Όχι, δεν είναι εκείνος αλλ’ είναι ένας πλούσιος παχύς, του οποίου ο θάνατος εν τάχει θέλει δώσει τον χαιρετισμόν της ‘καλής εσπέρας’ εις τους κληρονόμους του τον δε της ‘καλής ημέρας’ εις τους σκώληκας. —Αμή έως πότε -είπεν ο Κριτίλος- να μην ημπορούμεν να τον εύρωμεν αναμεταξύ εις τόσα ζώα οπού τον εξητήσα-

²⁶¹ Se entrevistó: “Κριτίλος”.

¶ j'en doute, dit Egenie, parce que ce sont des gens cruels qui sont métamorphosés en ces animaux. Il sera donc, continua Critile, avec les Cignes des Etangs du jardin ? Non, dit Egenie, ils représentent les Conseillers & les Secrétaires, mieux ils chantent, plutôt ils finissent. Je vois là une bête immonde qui se veautre à souhait dans la fange d'un puant bournier, qui luy semble plus odoriférant que les plus belles fleurs. Si ce pouvoit être un homme, dit Egenie, ce seroit peut-être celui que nous cherchons ; car il y en a de si grossiers & de si lascifs, qu'ils se noient dans les ordures de leurs sales voluptez, pendant que tout le monde en a horreur ; cela s'appelle faire de son ordure son Paradis. Laissez moy pourtant voir de loin qui il est : non, ce n'est pas luy, c'est un riche vilain, de qui la mort donnera bien-tôt le bon soir à sès héritiers, & le bon jour aux vers. Quoy, dit Critile, est il possible que nous ne le puissions trouver parmy tant de bêtes ?

¶ —Dudólo, que aquélla toda es gente de arbitrios y ejecuciones. —¿Ni entre los cisnes de los estanques? —Tampoco, que ésos son secretarios y consejeros que, en cantando bien, acaban. —Allí veo un animal inmundo que pródigamente se está revolcando en la hediondez de un asquerosísimo cenagal, y él piensa que son flores. —Si alguno había de ser, era ése —respondió Egenio—, que estos torpes y lascivos anegados en la inmundicia de sus viles deleites, causan asco a cuantos hay; y ellos tienen el cieno por el cielo, y oliendo mal a todo el mundo, no lo advierten; antes tienen la hediondez por fragancia y el más sucio albañar por paraíso. Déjamelos reconocer de lejos. Ahora digo que no es él, sino un ricazo que con su muerte ha de dar un buen día a herederos y gusanos. —¿Qué es posible —se lamentaba Critilo— que no le podamos hallar entre tantos brutos como vemos,

-μεν; Μήπως έγινεν ίππος δια να έλκη την καρέταν της μιαράς αυτού δεσποίνης ή δια να σηκώνη την στρωμνήν της, φορτίον ρυπαρόν και επαχθές; Πώς είναι δυνατόν να μεταμορφούσι τοιουτοτρόπως τους ανθρώπους αι αυλικαί γυναίκες, να εξαλείφουσι την Φύσιν και το λογικόν, να κάμνουνσι τόσον ώστε οι παίδες να *απαρνούνται*²⁶² τους γονείς και οι γονείς να γίνονται έξω φρενών; Και μη αρκούμεναι εις το να τους εκγυμνούσι σωματικώς, να αποσπώσιν ακόμη και τα ιμάτια της ψυχής; Ειπέ μοι, όμως, αγαπητέ Ευγένιε· αν είχομεν την τύχην να εύρωμεν το φίλον μου οπού έγινε ζών, πώς ήθελες δυνηθή να τον μεταβάλλεις πάλιν εις άνθρωπον; —Μη σοι μελέτω -απεκρίθη ο Ευγένιος-· μόνον ας τον εύρωμεν άπαξ. Πολλοί και άλλοι ήλθον εις τον εαυτόν τους και έγιναν πάλιν άνθρωποι, αν καλά και είναι αληθές ότι εκείνοι οπού έμειναν πάντοτε ζώα είναι μεγαλυτέρου αριθμού. Ένας άνθρωπος είχε γίνη όνος και ιατρεύθη με το μέσον των ρόδων οπού έφαγε, τα οποία και τονίζουνσι τας ακάνθας και την αναχώρησιν. Τούτο αληθώς είναι το πλέον κατάλληλον φάρμακον καθώς και το να στοχαζόμεθα²⁶³ τας ηδονάς, ομού με όλα τα περιστατικά των, και να ανακαλώμεν τας ιδέας αυτών εις την παρουσίαν του λογικού και αναμφιβόλως θέλομεν τας

²⁶² *απαρνούνται*: *επαρνούνται* en el manuscrito.

²⁶³ *στοχαζόμεθα*: el copista corrige el descuido tachando una -ω- substituyéndola por una -α- entre líneas, posteriormente; *στοχωζόμεθα* en un principio.

¶ N'est il point devenu cheval pour traîner le carrosse de son infame Maitresse, ou pour porter sa litiere, fardeau sale & pesant ? Quoy, se peut-il faire que ces Courtisannes défigurent ainsi les hommes ? qu'elles étouffent la Nature & la raison, quelles fassent que les enfans renoncent à leurs peres, & que les peres perdent le jugement ? que non contentes de les dépouïller des ornemens du corps, elles leur arrachent encore ceux de l'esprit ? Mais dites-moy, mon cher Egenie, quand nous serions assez heureux pour trouver mon amy devenu bête, pourriez vous le faire redevenir homme ? ne songeons, dit Egenie, qu'à le retrouver, le reste ne sera pas difficile : il y en a beaucoup qui sont parfaitement revenus à eux ; il est vray que le nombre est plus grand de ceux qui sont toujours demeurez bêtes Apulée devenu Asne, se guerit par le moyen des roses qu'il mangea, figure des épines & de la retraite ; c'est véritablement le remede le plus convenable, aussi bien que de considerer les plaisirs dans toutes leurs circonstances, d'en rappeler les idées en presence de la raison , l'on en sera sans doute

¶ entre tanta bestia como topamos?: ni arrastrando el coche de la ramera, ni llevando en andas al que es más grande que él, ni auestas al más pesado, ni al que va dentro la litera en mal latín y tan fuera de ella en buen romance, ni acarreando inmundicia de costumbres. ¿Qué es posible que tanto desfiguren un hombre estas cortesanas Circes?, ¿que así puedan dementar los hijos, haciendo perder el juicio a sus padres?, ¿qué no se contentan con despojarlos de los arreos del cuerpo, sino de los del ánimo, quitándoles el mismo ser de personas? Y dime, Egenio amigo, cuando le hallásemos hecho un bruto, ¿cómo le podríamos restituir a su primer ser de hombre? —Ya que le topásemos —respondió—, que eso no sería muy dificultoso. Muchos han vuelto en sí perfectamente, aunque a otros siempre les queda algún resabio de lo que fueron. Apuleyo estuvo peor que todos, y con la rosa del silencio curó: gran remedio de necios, si ya no es que rumiados los materiales gustos y considerada su vileza, desengañan mucho al que los masca.

αποστραφεί²⁶⁴ με ευκολίαν. Διότι με τούτους τους στοχασμούς το πνεύμα αναλαμβάνει την ιδίαν του δύναμιν, και το πάθος οπού πρότερον έδιδε την ηδονήν εις την καρδίαν προξενεί μετέπειτα αηδίαν. Οι περί του Οδυσσέα εκυριεύθησαν από τας σειρήνας, εγνώρισαν όμως μετέπειτα τον κίνδυνον και κατέφυγον εις τας πικράς ρίζας του δένδρου της Αρετής και εις τα φύλλα του φυτού της Αθηνάς· αυτά είναι τα φυτά οπού ο περίφημος δουξ δε Όρλεανς εκαυχάτο να τα επιμελείται και να τα προτιμά από όλα τα λοιπά δένδρα του εδικού του κήπου. Εν συντομίᾳ, η βοήθεια της Ηθικής Διδασκαλίας θέλει αρκέσει εις το να κάμη τον εδικόν σου²⁶⁵ φίλον να επανέλθη ταχέως εις τον εαυτόν του και να αναλάβη την ποιότητα του αληθινού ανθρώπου. Αφού ηρεύνησαν πανταχού ματαίως, είπεν ο Ευγένιος τῷ Κριτίλῳ: —Ηξέυρεις τι εστοχάσθην; Πρέπει να υπάγωμεν εις το οσπίτιον εκείνο εις το οποίον απωλέσθη ο φίλος σου και θέλομεν τον εύρει εν τη κοπρία. Υπήγον εκεί και ιχνηλάτησαν εις κάθε μέρος του οσπιτίου και ο Κριτίλος έλεγε πάντοτε: —Ματαίως κοπιάζομεν! —Άφες -είπεν ο Ευγένιος- να μεταχειρισθώ εγώ την έκτην αίσθη-

²⁶⁴ αποστραφεί: ποστραφεί en el manuscrito.

²⁶⁵ σου: του en el manuscrito.

¶ aisément dégagé. Dans ces réflexions l'esprit reprend sa force, & la passion qui faisoit auparavant le plaisir du cœur, en cause après le dégoût. Les compagnons d'Ulisses étoient devenus la proie des Syrenes ; ils connurent dans la suite le danger où ils étoient ; ils eurent recours aux racines ameres de l'arbre de la vertu, & aux feuilles de celui de Minerve ; ce sont-là ces plantes qu'un fameux Duc d'Orléans se vantoit de cultiver, & qu'il préferoit à toutes celles de ses jardins : enfin, les secours de la Morale suffiront pour faire que ton amy revienne bien-tôt à soy, & reprenne la qualité d'un véritable homme. Ils avoient cherché inutilement par tout, lorsqu'Egenie dit à Critile, sçais-tu ce que j'ay pensé ? il faut que nous allions dans la maison où il s'est perdu, nous le trouvons sans doute dans le fumier : ils y furent, & fouillèrent par tout ; mais Critile disoit toujours : c'est du tems perdu ; il n'y a coin ny endroit que je n'aye visite : attends, repliqua Egenie, laisse-moy appliquer mon sixième sens,

¶ Las camaradas de Ulises estaban rematadas fieras, y comiendo las raíces amargas de árbol de la virtud cogieron el dulce fruto de ser personas. Daríamosle a comer algunas hojas del árbol de Minerva, que se halla muy estimado en los jardines del culto y erudito duque de Orleáns; y si no, las del moral prudente, que yo sé que presto volvería en sí y sería muy hombre. Habían dado cien vueltas con más fatiga que fruto, cuando dijo Egenio: —¿Sabes qué he pensado? Que vamos a la casa donde se perdió, que entre aquel estiércol habemos de hallar esta joya perdida. Fueron allá, entraron y buscaron. —¡Eh!, que es tiempo perdido —decía [Critilo]—, que ya yo le busqué por toda ella. —Aguarda —dijo Egenio—, déjame aplicar mi sexto

-σίν μου οπού είναι το μόνον ιατρικόν εναντίον εις τας γοητείας των γυναικών. Ιδού είναι λόφος κοπρίας και εξέρχεται εκείθεν καπνός πυκνός, έπεται να είναι πυρ υποκάτω. Έρριψαν όλην την κοπρίαν οπού εσκέπαζεν το στόμιον ενός λάκκου βαθυτάτου και φοβερού· και μετά πολλού πόνου ανοίξαντες είδον²⁶⁶ ένδον με την λάμπιν ενός υπογείου πυρός πολλά σώματα χωρίς ψυχής κείμενα κάτω εις την γην. Ήσαν μερικοί νέοι λίαν ευσωματικοί²⁶⁷, [tachón]²⁶⁸ άλλοι ήσαν [tachón]²⁶⁹ σπουδαίοι και μαθηματικοί, και σοφοί, και γέροντες πλούσιοι οπού είχαν μόνον τα όμματα ανοικτά· άλλοι δεν είχαν πλέον σημείον ζωής παρά μόνον τους αναστεναγμούς και ήσαν τόσον γυμνοί οπού δεν είχαν ούτε τα αναγκαία του ενταφιασμού. Εις το μέσον, τέλος πάντων, εύρον τον Ανδρόνιον, πλην μεταβεβλημένον έως τόσον οπού ο Κριτίλος δυσκόλως τον εγνώρισε· και πεσών επί τον τράχηλόν του τον ενηγκαλίσθη δακρυρροών και πιάνοντας τας χείρας του δεν εύρεν ούτε σφυγμόν ούτε θερμότητα. Ο Ευγένιος, όμως, εγνώρισεν ότι το φως οπού έφεγγεν εκείνον τον λάκκον δεν ήτον φως εκ πυρός αλλ' ήτον εκ μιας χειρός οπού εξέβαιεν εκ

²⁶⁶ *είδον*: *ίδιον* en el manuscrito.

²⁶⁷ *ευσωματικοί*: *ευσώματικοί* en el manuscrito.

²⁶⁸ Se entrevistó: “και σοφοί”.

²⁶⁹ Se entrevistó: “ευσώ”.

¶ seul remede contre les charmes du sexe: voilà ce gros monceau d'ordures d'où il sort une fumée épaisse, il y a là du feu : ils jetterent tout le fumier qui bouchoit la porte d'une Cave horrible, ils l'ouvrirent avec peine, & apperceurent dedans, à la lueur d'un feu souterrain, plusieurs corps sans ame, étendus contre terre : il y en avoit de jeunes fort bien faits ; des gens de Lettres, & des sçavans, des vieillards riches, qui avoient seulement les yeux ouverts, d'autres qui les avoient bandez avec des linges rudes. En quelques-uns, il n'y avoit presque plus d'autre marque de vie que des soupirs, ils étoient si nuds qu'on ne leur avoit pas laissé de quoy les ensevelir ; enfin vers le milieu ils trouverent Andrenio, mais si changé que Critile avoit de la peine à le reconnoître ; il se jetta sur luy, & l'embrassa en pleurant, il luy prit la main sans y trouver ny poulx ny chaleur. Cependant Egenie reconnut que la lumiere qui éclairoit ce lieu, ne venoit pas du feu, mais d'une main qui sortoit

¶ sentido, que es único remedio contra este sexto achaque. Advirtió que de un gran montón de suciedad lasciva salía un humo muy espeso. —Aquí —dijo— fuego hay. Y apartando toda aquella inmundicia moral, apareció una puerta de una horrible cueva. Abrieronla, no sin dificultad, y divisaron dentro, a la confusa vislumbre de un infernal fuego, muchos desalmados cuerpos tendidos por aquellos suelos. Había mozos galanes de tan corto seso cuan largo cabello; hombres de letras, pero necios; hasta viejos ricos. Tenían los ojos abiertos, mas no veían. Otros los tenían vendados con mal piadosos lienzos. En los más no se percibía otro que algún suspiro: todos estaban dementados y adormecidos, y tan desnudos, que aun una sabanilla no les habían dejado siquiera para mortaja. Yacía en medio Andrenio, tan trocado, que el mismo Critilo su padre le desconocía. Arrojóse sobre él llorando y voceándole, pero nada oía; apretábale la mano, mas no le hallaba ni pulso ni brío. Advirtió entre tanto Egenio que aquella confusa luz no era de antorcha, sino de una mano que

του τοίχου, η οποία εφόρει βραχιόλιον²⁷⁰ μαργαρίτειον και εις τους δακτύλους αδαμαντίνους λίθους τόσον λαμπρούς ωσάν λαμπάδας· και αυτό το φως απετέλει πυρ οπού κατέκαιον έως των εγκάτων. —Οποία είναι εκείνη η χειρ; -[ηρώτησε]²⁷¹ ο Κριτίλος-. —Αυτή -απεκρίθη ο Ευγένιος- είναι χειρ δημίου τινος επειδή και εξολοθρεύει και αποκτείνει· και πιάνοντάς την, ευθύς ησθάνθησαν αμφοτέροι σύγχυσιν εις τον εαυτόν τους. Ηθέλησεν ο Ευγένιος να δοκιμάση αν δύναται να αφαιρέση το πυρ. —Ιδού -είπε- πυρ οπού οι άνεμοι των ερωτικών αναστεναγμών και τα ύδατα των δακρύων το αυξάνουσι. Όμως ουδέν δεινόν, εγώ ηξεύρω την θεραπείαν του. Και ευθύς ρίπτοντας επάνω κόνιν και χουν εκ της γης έσβυσε το πυρ· και ευθύς οπού εσβέσθη όλα τα πτώματα εκείνα τα ημιθανή εμψυχώθησαν. Οι πλέον κατησχυμένοι εξ αυτών ήσαν οι γέροντες οι οποίοι έλεγον προς αλλήλους: —Η Θεία οργή ας επάρη αυτό το πυρ το κατηραμένον²⁷² οπού δεν συγχωρεί ούτε το υγρόν ούτε το ξηρόν. Οι δε σοφοί απεστρέφοντο λέγοντες: —Ο Πάρις ήτον ο νέος και αμαθής· αμή εις πρόσωπα ωσάν ημάς δεν είναι συγγνωστά τα αφροδίσια παρά μόνον αν πέσω-

²⁷⁰ βραχιόλιον: βραχιόλιον en el manuscrito.

²⁷¹ ηρώτησε: añadido el verbo “ηρώτησε” -“demanda” en el texto francés y “dijo” en el español- para facilitar la comprensión de la frase corrigiendo el descuido.

²⁷² κατηραμένον: κατηαραμένον en el manuscrito.

¶ de la muraille ; elle étoit entourée d'un bracelet de perles, & dans les doigts étoient des diamans qui brilloient. comme autant de flambeaux, & cette lumiere produisoit un feu qui embrasoit jusqu'aux entrailles. Quelle main est-ce-là, demanda Critile ? ce ne peut-être que la main d'un bourreau, répondit Egenie, puis qu'elle étouffe, & qu'elle tuë : il la toucha, & aussi-tôt ils se sentirent tous deux émus. Enfin, Egenie voulut essayer s'il ne pouroit point luy ôter son feu. Voilà, dit-il, un feu de goudron, que le vent des amoureux soûpirs, & l'eau des larmes augmentent, n'importe j'en connois le remede : en effet, il jetta de la poussiere & de la terre dessus, & ainsi il éteignit ce feu, & dés qu'il fut éteint, tous ces Cadavres se ranimerent. Les plus honteux furent les vieillards ; ils se disoient les uns aux autres : peste soit de ce maudit feu , il ne pardonne ny au verd, ny au sec ; les sçavans le detestoient en disant : quand Pâris voulut en conter & insulter à Pallas, il étoit jeune & ignorant ; mais cela n'est pas pardonnable aux habiles, sans qu'ils soient tombez en démence.

¶ de la misma pared nacía, blanca y fresca, adornada de hilos de perlas que costaron lágrimas a muchos, coronados los dedos de diamantes muy finos, a precio de falsedades; ardían los dedos como candelas, aunque no tanto daban luz cuanto fuego que abrasaba las entrañas. —¿Qué mano de ahorcado es ésta? —dijo Critilo. —No es sino del verdugo —respondió Egenio—, pues ahoga y mata. Removióla un poco y al mismo punto comenzaron a rebullir ellos. —Mientras ésta ardiera, no despertarán. Probóse a apagarla alentando fuertemente, mas no pudo, que éste es el fuego de alquitrán, que con viento de amorosos suspiros y con agua de lágrimas más se aviva. El remedio fue echar polvo y poner tierra en medio; con esto se extinguió aquel fuego más que infernal y al punto despertaron los que dormían valientemente, digo aquellos que por ser hijos de Marte son hermanos de Cupido; los ancianos muy corridos, diciendo: —¡Basta que este vil fuego de la torpeza no perdona ni verde ni seco! Los sabios, execrando su necedad, decían: —Que Paris afrente a Palas, era mozo y ignorante; pero los entendidos, ésa es doblada demencia.

-μεν εις παραφροσύνην. Ο Ανδρόνιος οπού ήτον εις την περίθαλψιν της Αφροδίτης, καταπληγώμενος την καρδίαν, ιδών τον Κριτίλον έδραμε προς αυτόν. —Τι είναι αυτή η κατάστασις; -είπεν ο Κριτίλος-. —Ουδέν άλλο, -απεκρίθη εκείνος- ειμή ότι βλέπω τον εμαυτόν μου περιπαιγμένον και ηπατημένον από μίαν κακήν γυναίκα οπού ήρπασε την περιουσίαν²⁷³ μου, την συνείδησίν μου και την τιμήν μου. —Η εξαδέλφη σου -είπεν ο Κριτίλος-. Εσύ ηθέλησας να γίνης φρόνιμος με την εδικήν σου εμπειρίαν· όμως τώρα οπού εκείνη η ωραία νύμφη σε εξεγύμνωσε²⁷⁴, πρόσμεινον να σε βοηθήση. Αρχισαν και οι λοιποί πάντες να την αναθεματίζουνσι λέγοντες: —Όπου κάλαμοι εκεί και ύδωρ, όπου καπνός εκεί και πυρ, όπου γυνή εκεί και δαίμονες. Τι άλλο μεγαλύτερον κακόν ημπορεί να είναι από το να έχη τινάς μίαν γυναίκα; —Είναι αληθές -είπεν ο Κριτίλος- ότι η διάνοια των γυναικών δεν εκτείνεται εις άλλο παρά εις το κακόν. —Συμπαθήσατέ μοι, -είπεν ο Ανδρόνιος- μηδέν υπερβάλλον. Εγώ ομολογώ ότι, με όλα τα κακά οπού με έκαμον, δεν ημπορώ να τας μισήσω ούτε να τας αλισμονήσω. Διότι από τα όσα είδον εις τον κόσμον,

²⁷³ *περιουσίαν*: *πεουσίαν* en el manuscrito.

²⁷⁴ *εξεγύμνωσε*: *εζυγύμνωσε* en el manuscrito.

¶ Andrenio qui étoit parmy les favoris de Venus, blessé, & le cœur traversé de part en part, appercevant Critile, alla à lui. Hé bien, luy dit Critile, que t'en semble ? Rien autre chose, répondit il, que de m'être veu amusé, & trompé par une méchante femme qui m'a ravi mon bien, ma conscience, & mon honneur. Tu as voulu, dit Critile, t'en rendre sçavant par ton experience ; mais à present que cette belle Nymphé t'a tout pris, attends qu'elle te secoure. A ces discours tous ces gens commencerent à la maudire : l'un la nommoit la Sylla d'Yvoire, l'autre la Carybde d'Emeraude, l'autre la Peste Dorée, un autre le Venin de Nectar. Où il y a des joncs, disoit l'un, il y a toûjours de l'eau, où il y a de la fumée, toûjours du feu, & où il y a des femmes, toûjours des Démons. Quel mal est plus grand que d'avoir une femme, dit un Vieillard ? c'est d'en avoir deux. Cela est vray, dit Critile ; tout leur esprit ne tend qu'au mal : tout-beau, dit Andrenio, ne vous emportez pas tant ; j'avouë qu'avec tout le mal qu'elles m'ont fait, je ne les sçaurois haïr, ny même les oublier. Car de tout ce que j'ay veu dans le monde,

¶ Andrenio, entre los Benjamines de Venus mal heridos, atravesado el corazón de medio a medio, en reconociendo a Critilo se fue para él. —¿Qué te parece —le dijo éste—, cuál te ha parado una tan mala hembra? Sin hacienda, sin salud, sin honra y sin conciencia te ha dejado: ahora conocerás lo que es. Aquí todos a porfía comenzaron a execrarla: Uno la llamaba Scila de marfil, otro Caribdis de esmeralda, peste afeitada, veneno en néctar. —Donde hay juncos —decía uno— hay agua, donde humo fuego y donde mujeres demonios. —¿Cuál es mayor mal que una mujer —decía un viejo— sino dos, porque es doblado? —Basta que no tiene ingenio, sino para mal —decía Critilo. Pero Andrenio: —Callad —les dijo—, que con todo el mal que me ha causado, confieso que no las puedo aborrecer, ni aun olvidar. Y os aseguro que de todo cuanto en el mundo he visto,

[144v]

χρυσόν, άργυρον, μαργαρίτους²⁷⁵, λίθους πολυτίμους, παλάτια, οικοδομάς, κήπους, άνθη, πετεινά, αστέρας, σελήνην και αυτόν τον ήλιον, ουδέ έν μοι έδωκε τόσην ηδονήν όσον η γυνή. —Επειδή είναι έτζι, -είπεν ο Ευγένιος- ας εξέλθωμεν εντεύθεν· εσύ θέλεις κάμει μύρια έργα παραφροσύνης. Διότι εγώ δεν είμαι με την γνώμην σου και γνωρίζω καλότατα τας γυναίκας, ας ομιλήσωμεν περί άλλων πραγμάτων. Εξήλθον, λοιπόν, δια του φωτός του λογικού και της εμπειρίας και επίασαν την οδόν του ναού της ιδίας αυτών διορθώσεως δια να αποδώσωσιν ευχαριστίες τω μεγίστῳ λυτρωτῇ, τῷ διασώσαντι αυτούς της απάτης, προσκολλήσαντες, αντί τροπαίου, εις τους τοίχους [tachón] τας αλύσεις της εαυτών δουλείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ^{ον}
*Η Παγκόσμιος*²⁷⁶ *Πανήγυρις*

Διηγούνται οι παλαιοί ότι οπότεν ο Θεός έπλασε τον άνθρωπον έκλεισεν όλα τα κακά εν [tachón] βαθυτάτῳ σπηλαίῳ και μεμακρυσμένῳ. Θέλουσι μερικοί ότι το σπήλαιον

²⁷⁵ μαργαρίτους: μαργαρίτας en el manuscrito.

²⁷⁶ Παγκόσμιος: Παμκόσμιος en el manuscrito.

¶ Or, Argent, Perles, Pierres precieuses, Palais, Edifices, Jardins, Fleurs, Oiseaux, Astres, Lune, & même Soleil, rien ne m'a tant donné de plaisir, que la Femme. Puis que cela est, dit Egenie, sortons d'icy, tu ferois des folies sans fin ; car pour moy je ne suis pas de ton sentiment, & je connois trop les femmes pour les trouver agréables ; mais parlons d'au tres choses. Ils sortirent donc tous à la lumiere de la raison & de l'experience, & tous prirent le chemin du Temple de leur propre correction, pour rendre graces au genereux & au noble détrompeur ; ils attacherent aux murailles en forme de trophée les dépoüilles de leur naufrage, & les chaînes de leur captivité.

CHAPITRE XIII

La Foire de tout le Monde

LES Anciens racontent, que quand Dieu crea l'homme, il renferma tous les maux dans une profonde caverne, éloignée de tout commerce ; quelques-uns prétendent que c'étoit

¶ oro, plata, perlas, piedras, palacios, edificios, jardines, flores, aves, astros, luna y el sol mismo, lo que más me ha contentado es la mujer. —¡Alto! —dijo Egenio—, vamos de aquí, que ésta es locura sin cura, y el mal que yo tengo que decir de la mujer mala es mucho. Dobleemos la hoja para el camino. Salieron todos a la luz de dar en la cuenta, desconocidos de los otros, pero conocidos de sí. Encaminóse cada uno al templo de su escarmiento a dar gracias al noble desengaño, colgando en sus paredes los despojos del naufragio y las cadenas de su cautiverio.

CRISI DECIMATERCIA

La feria de todo el Mundo

Contaban los antiguos que cuando Dios crió al hombre encarceló todos los males en una profunda cueva acullá lejos, y aun quieren decir que

εκείνο να ήταν μία από τας Ευδαίμονας Νήσους και ότι εκείθεν, κατά αντίφρασιν, να έλαβον τοιούτο όνομα αι ειρημέναι νήσοι. Όπως και αν ήταν, εισήλθον εις το σπήλαιον όλα τα κακά: αι²⁷⁷ κακουργίαι και αι τιμωρίαι, ο πόλεμος, η πείνα, ο λοιμός, η μοχθηρία, η λύπη και, τέλος πάντων, αι αλγηδόνες και αυτός ο θάνατος. Ησφάλισεν ο Θεός το σπήλαιον με πύλας αδαμαντίνους και με μοχλούς σιδηρούς και έδωκε την κλείδα εις χείρας της αυτεξουσιότητας του ανθρώπου δια να είναι αυτός δεσπότης και εξουσιαστής των τόσων κακών. Και είπεν ο Θεός τω ανθρώπω: —Ήξευρε ότι ανίσως ότι [*sic*] εσύ ο ίδιος δεν αφήσης να εξέλθωσι τα κακά εκ του σπηλαίου, θέλεις διαμείνει εις τον αιώνα ασφαλής εντεύθεν. Ο αυτός Δημιουργός αφήκεν²⁷⁸ εις ελευθερίαν όλα τα καλά: τας αρετάς και τας αμοιβάς, τας ευδαιμονίας, τας ευημερίας, την ευθυμίαν, την ειρήνην, την αγαθότητα, την υγιείαν, τον πλούτον και αυτήν την ζωήν. Τότε έζη²⁷⁹ ο άνθρωπος εν τελεία ευδαιμονία· όμως η ευτυχία του ήταν ολιγοχρόνιος επειδή και η σύζυγός του, παρακινουμένη υπό της ιδίας περιέργου κουφότητας, δεν εδύνατο μίαν στιγμήν να αναπαυθή²⁸⁰ αν δεν μάθι τι πράγμα ήταν εκείνω τω ολεθριοτάτω σπηλαίω. Έλαβεν ευκαι-

²⁷⁷ *αι*: el copista tacha, en un principio, el artículo femenino plural *αι* para volver a escribirlo en el margen derecho.

²⁷⁸ *αφήκεν*: *αφήκην* en el manuscrito.

²⁷⁹ *έζη*: *έζη* en el manuscrito.

²⁸⁰ *αναπαυθή*: -*υ*-, añadido, entre líneas, posteriormente; *αναπαυθή* en el manuscrito.

¶ dans une des Isles Fortunées, & que c'est de là que par antiphrase elles ont pris leur nom. Quoi qu'il en soit, les crimes & les peines y entrèrent, les vices & les châtimens, la guerre, la faim, la peste, l'infamie, la tristesse : enfin les douleurs & la mort même. Dieu ferma la caverne avec des portes de diamant, & des cadenas d'acier ; il en donna la clef au franc arbitre de l'homme, afin qu'il fût maître de tant de maux ; l'avertissant que si luy-même ne les laissoit sortir, il seroit éternellement en seureté de ce côté-là. Le même Créateur laissa en liberté tous les biens, les vertus, & les recompenses, les felicitéz, les contentemens, la paix, la bonté, la santé, la richesse, & la vie même. Alors l'homme vivoit parfaitement heureux ; mais son bonheur dura peu, parce que sa femme emportée par sa curieuse legereté, ne put avoir un moment de repos qu'elle ne sceût ce qui étoit dans cette fatale caverne. Elle prit

¶ en una de las islas Fortunadas de donde tomaron su apellido; allí encerró las culpas y las penas, los vicios y los castigos, la guerra, la hambre, la peste, la infamia, la tristeza, los dolores, hasta la misma muerte, encadenados todos entre sí. Y no fiando de tan horrible canalla, echó puertas de diamante con sus candados de acero. Entregó la llave al albedrío del hombre, para que estuviese más asegurado de sus enemigos y advirtiese que, si él no les abría, no podrían salir eternamente. Dejó, al contrario, libres por el mundo todos los bienes, las virtudes y los premios, las felicidades y contentos, la paz, la honra, la salud, la riqueza y la misma vida. Vivía con esto el hombre felicísimo. Pero duróle poco esta dicha; que la mujer, llevada de su curiosa ligereza, no podía sosegar hasta ver lo que había dentro la fatal caverna. Cogióle

-ρίαν μίαν ημέραν, ημέραν δυστυχεστάτην του εαυτού της και παντός του κόσμου. Ο ανήρ αυτής, όντας καλής γνώμης, αφήκε την καρδίαν του εις την δεσποτίαν της γυναικός και ακολούθως η γυνή δεν εδυσκολεύθη να γίνει δέσποινα και της κλειδός του σπηλαίου· ήνοιξε τας πύλας και παρευθύς όλα τα κακά διαχύθησαν εις όλην την έκτασιν της γης. Η Υπερηφάνεια, ως αρχηγός των κακών, προηγουμένη υπήγεν εμπρός και απαντήσασα εις την Ισπανίαν μίαν κλίσιν κατά την αρέσκειάν της εκατοίκησεν εκεί και εστερεώθη ομού με όλον το υπήκοόν της, δηλαδή με την Φιλαυτίαν, με την Φιλαρχίαν, με την Καταφρόνησιν την προς τους άλλους, με την Επιθυμίαν του προστάττειν τοις πάσι και μηδενός εξήρτησθαι, με τον Κομπασμόν της ευγενείας και του κατάγεσθαι εξ αίματος των μεγίστων βασιλέων, με τα του λάμπειν πανταχού, με τα πρωτεία εν τω παίζειν και λαλείν πολλά και μεγαλοφώνως και λέγειν ουδέν· προσποιείσθαι εν παντί πράγματι πολλήν βαρύτητα και μεγαλοπρέπειαν και, άπαξ ειπείν, υπερέχειν πάντων εν αλαζονεία, ελάττωμα κοινόν των Ισπανών από του εσχάτου χυδαίου έως των περιγκίπων *[sic]* και βασιλέων. Η σαρκι-

¶ un jour, jour bien malheureux pour elle, & pour tout le monde ; son mary en bonne humeur, sétant rendu maîtresse de son cœur, elle n'eut pas de peine à l'être de la clef de la caverne ; elle tira les verrouils, & ouvrit la porte : aussi-tôt tous les maux se répandirent dans toute l'étendue de la terre ; l'orgueil comme le capitaine des vices prit le devant, & rencontrant dans l'Espagne premiere terre de l'Europe, un genie tout-à-fait à son gré , elle y demeura, & s'y établit avec tous ses sujets : comme, l'amour propre, le mépris des autres, l'envie de commander à tous, & ne dépendre de personne, trancher du don Diegue, & se faire descendre du sang des Gots ; vouloir briller par tout, se loüer le premier, parler beaucoup, fort haut, & ne dire rien ; affecter en toutes choses beaucoup de gravité & de faste, en un mot l'emporter sur tous les autres en présomption, vice commun aux Espagnols, depuis le dernier du peuple, jusqu'aux Princes & aux Rois. La

¶ un día bien aciago para ella y para todos el corazón al hombre, y después la llave; y sin más pensarlo, que la mujer primero ejecuta y después piensa, se fue resuelta a abrirla. Al poner la llave aseguran se estremeció el universo; corrió el cerrojo y al instante salieron de tropel todos los males, apoderándose a porfía de toda la redondez de la tierra. La Soberbia, como primera en todo lo malo, cogió la delantera, topó con España, primera provincia de la Europa. Parecióla tan de su genio, que se perpetuó en ella, allí vive y allí reina con todos sus aliados: la estimación propia, el desprecio ajeno, el querer mandarlo todo y servir a nadie, hacer del don Diego y vengo de los godos, el lucir, el campear, el alabarse, el hablar mucho, alto y hueco, la gravedad, el fausto, el brío, con todo género de presunción; y todo esto desde el noble hasta el más plebeyo. La

-κή επιθυμία οπού δεν χάνει στιγμήν εις το να προχωρή, ευρούσα την Φράντζαν έτι αρχαρίαν και άνευ πάθους εκυρίευσε πάσας αυτής τας επαρχίας, από Γασκονί έως Πικαρδίας, διαμοιράζουσα εις όλα τα μέρη την ταπεινήν της συνοδείαν: την μεταμέλειαν του εξοδεύειν, το χαμαίζηλον της ψυχής, το προσκολάσθαι εις πράγματα παραμικρά, το να είναι δούλοι άλλων εθνών, το να καταγίνονται εις τας πλέον ευτελείς εργασίας, το να υπομισθώνουσι τον εαυτόν τους με ημερομίσθιον ένεκεν ποταμού κέρδους, το να κάμνουσι κάθε²⁸¹ λογής εμπόριον και πραγματείαν κοπιαστικήν, το να υπάγουσι γυμνοί και γυμνόποδες βαστούντες τα υποδήματα υπό την μασχάλην δια να μη τα μεταχειρισθώσι, το να παραδίδονται με κάθε πληρωμήν και να μη νομίζουνσι²⁸² τίποτε άτιμον όταν είναι δια αργύριον. Λέγουσιν, όμως, τινές ότι η Τύχη, ευσπλαγχνισθείσα εις την αθλιότητα ταύτης της βα[tachón]σιλείας²⁸³ οπού υποδουλώθη παντελώς τη σαρκινή επιθυμία, ηθέλησε κατά τινά τρόπον να αναγείρη την τιμήν τούτου του λαού· και εξεχώρησε τους ευγενείς με διαγωγήν τόσον εναντίαν οπού μπορούμεν να ειπούμεν ότι εις αυτό το Έθνος ευρίσκονται τα δύο

²⁸¹ *κάθε*: *θάθε* en el manuscrito.

²⁸² *νομίζουνσι*: el copista corrige tachando y añadiendo, entre líneas, posteriormente una -v-; *νομίζονσι* en el manuscrito.

²⁸³ *βασιλείας*: el copista corrige tachando y añadiendo, entre líneas, posteriormente, la sílaba -σι-.

¶ convoitise qui ne perd aucun moment pour profiter, trouvant la France encore novice & sans passion, s'empara de toutes ses Provinces, depuis la Gascogne jusqu'à la Picardie, distribuant dans tous les endroits son humble famille ; comme le regret de dépenser, la bassesse d'ame, l'attachement à peu de chose, d'être esclave des autres Nations, s'occuper aux plus bas emplois, se louer à la journée pour un vil interest, faire toute sorte de marchandise & de commerce pénible ; aller tout nuds & déchaussez, portant leurs souliers sous le bras, de peur de les user, se donner à tout prix ; enfin, ne trouver rien d'infame, quand c'est pour de l'argent : mais on dit que la fortune compatissant aux miseres de ce Royaume devenu la proie de la convoitise, voulut en quelque façon relever l'honneur de ce Peuple, & qu'elle y forma une Noblesse si emportée dans une conduite contraire, qu'on peut dire que cette Nation a les deux

¶ Codicia, que la venía a los alcances, hallando desocupada la Francia, se apoderó de toda ella, desde la Gascuña hasta la Picardía, distribuyó su humilde familia por todas partes: la miseria, el abatimiento de ánimo, la poquedad, el ser esclavos de todas las demás naciones aplicándose a los más viles oficios, el alquilarse por un vil interés, la mercancía laboriosa, el andar desnudos y descalzos con los zapatos bajo el brazo, el ir todo barato con tanta multitud; finalmente, el cometer cualquier bajeza por el dinero; si bien dicen que la Fortuna, compadecida, para realzar tanta vileza introdujo su nobleza, pero tan bizarra, que hacen dos

άκρα εναντία, η Φιλαργυρία και η Ασωτεία. Η Απάτη εκυρίευσεν όλην την Ιταλίαν εξαπλούσα βαθείας ρίζας εν ταις καρδίαις των εγκατοίκων, οι οποίοι προτιθέμενοι την σκευωρίαν εις την Νεάπολιν την αποτελούσιν εις την Γένουαν. Η Απάτη, εν συντομία, εκεί εύρε την ασφάλειάν της ομού με όλους τους συγγενείς της: το Ψεύδος, την Κλοπήν, τους Δελεασμούς, τας Παγίδας, τας πονηράς εφευρέσεις, τας περιστροφάς, τας προδοποιΐας, και τα λοιπά παρόμοια οπού αυτοί ονομάζουσι “πολιτικά” και “έργα μιας κεφαλής καλής”. Ο Θυμός επίασεν άλλην οδόν και επήλθεν εις την Αφρικήν και εις τας αντικειμένας νήσους, ευαρεστούμενος²⁸⁴ μετά των Αράβων και των λοιπών τεράτων οπού εκεί κατοικούσι. Η δε Κοιλοδουλία ομού με την αδελφήν της την Μέθην κατέλαβον πάσαν την Αλαμανίαν, τόσον την Άνω όσον και την Κάτω, καταναλίσκουσαι ημέρας και νύκτας²⁸⁵ την περιουσίαν τους και την συνείδησίν τους εις²⁸⁶ συμπόσια και τραπέζας ολονυκτίους· διότι αν ειπή τινάς ότι είναι Αλαμάνοι οπού δεν εμεθύσθησαν παρά μόνον άπαξ και θέλει να ειπή ότι η μέθη [tachón] εστάθη χωρίς διακοπήν εις όλην τους την ζωήν. Δια τούτο, εις και-

²⁸⁴ *ευαρεστούμενος*: *ευαρεστούμένη* en el manuscrito.

²⁸⁵ *νύκτας*: *νυκτός* en el manuscrito.

²⁸⁶ *εις*: *και* en el manuscrito.

¶ extrémitez, l'Avarice & la profusion. La Tromperie s'empara de toute l'Italie, jettant de profondes racines dans le cœur de ses Habitans ; ils projettent la fourbe à Naples, & l'exécutent à Gennes : la Tromperie, enfin, se trouva-là en sureté avec tous ses parens, le Mensonge, la Filouterie, les Pieges, les inventions, les veuës , les détours, & autres femblables moyens qu'ils appellent politique, & ouvrage d'une bonne tête. La Colere prit un autre chemin, elle passà en Afrique, & dans les Isles adjacentes, se plaisant fort avec les Arabes, & les autres Monstres qui l'habitent. La Gourmandise avec sa sœur l'Ivrognerie se saisirent de toute l'Allemagne, tant haute que basse, consumant le jour & la nuit, leurs biens & leurs consciences en festins , & à la table ; car si l'on dit qu'il y a des Allemands, qui ne se sont enyvrez qu'une seule fois c'est qu'elle a duré fans discontinuation toute leur vie. C'est pourquoy

¶ extremos sin medio. El Engaño trascendió toda la Italia, echando hondas raíces en los italianos pechos; en Nápoles hablando y en Génova tratando, en toda aquella provincia está muy valido, con toda su parentela: la mentira, el embuste y el enredo, las invenciones, trazas, tramoyas, y todo ello dicen es política y tener *brava testa*. La Ira echó por otro rumbo. Pasó al África y a sus islas adyacentes, gustando vivir entre alarbes y entre fieras. La Gula, con su hermana la Embriaguez, asegura la preciosa Margarita de Valois, se sorbió toda la Alemania alta y baja, gustando y gastando en banquetes los días y las noches, las haciendas y las conciencias; y aunque algunos no se han emborrachado sino una sola vez, pero les ha durado toda la vida;

-ρόν πολέμου²⁸⁷ κατεσθίουσι τας επαρχίας δια να γεμίσουσι το στρατόπεδον από εδώδιμα και ο ιμπεράτωρ²⁸⁸ Κάρολος Ε^{ος} ονόμαζε [tachón] τους Γερμανούς “κοιλίαν των στρατευμάτων του”. Η Ακαταστασία²⁸⁹ έρριπεν άγκυραν εις τον λιμένα της Βρετανίας, η Ανοησία εις την Λεχίαν, η Αποστασία εις την Ελλάδα, η Βαρβαρότης εις την Τουρκίαν, η Ωμότης εις την Σβεκίαν, η Αδικία εις την Σκυθίαν, η Φιληδονία εις την Περσίαν, η Αχρειότης εις την Κίναν, η Θρασύτης εις την Ιαπωνίαν. Η Ο[tachón]κνηρία εξήλθε τελευταία, κατά την συνήθειάν της, και μη ευρούσα τόπον κενόν ηναγκάσθη να περάση εις την Αμερικήν και να κατοικήση μετά των Ινδών. Η Άλογος σαρκική ορμή, βλέπουσα ότι μία μόνη βασιλεία είναι στενή εις κατοικίαν της, διεχύθη από μίαν άκρην του κόσμου έως εις την άλλην· και τόσον ευκολότερον όσον τα λοιπά Κακά συμφωνούσι μετ’ αυτής κατά πάντα και αδελφοποιούνται τόσον οπού δυσκόλως χωρίζονται. Αλλ’ επειδή και η γυνή ήτον το πρώτον υποκείμενον οπού αι Κακίαι συνήντησαν, αυτή και τας εδέχθη πρώτη και τας ενετύπωσεν²⁹⁰ εις τον εαυτόν της δευσοποιώς, εις τρόπον οπού, εκ του καιρού εκείνου, αυτή εστάθη πάντοτε δεκτική της κακίας από κεφαλής άχρι ποδών.

²⁸⁷ πολέμου: *πουλέμου* en el manuscrito.

²⁸⁸ ιμπεράτωρ: *ιμπεράκτωρ* en el manuscrito.

²⁸⁹ Ακαταστασία: *Ακατασασία* en el manuscrito.

²⁹⁰ ενετύπωσεν: *ενετύπωσαν* en el manuscrito.

¶ dans la Guerre ils dévorent les Provinces pour remplir leurs Camps de provisions, & que l'Empereur Charles-Quint, appelloit les Allemands le ventre de ses Armées. L'Inconstance prit port en Angleterre, la Simplicité en Pologne, l'Infidélité en Grece, la Barbarie en Turquie, l'Artifice en Moscovie, la Brutalité en Suede, l'Injustice en Tartarie, les Délices en Perse, la Poltronerie dans la Chine, la Temerité au Japon : la Paresse ne manqua pas à son ordinaire de sortir la dernière ; mais trouvant tout occupé, elle fut contrainte de passer en l'Amerique, & de demeurer avec les Indiens. Pour la Luxure trouvant qu'un seul Empire étoit trop borné pour elle, elle se répandit d'un bout à l'autre du monde, d'autant plus facilement, que les autres vices s'accommodent parfaitement bien d'elle ; ils se fraternisent si naturellement ensemble, qu'ils auroient de la peine à s'en passer. Mais comme la femme fut le premier objet que les vices rencontrèrent, elle en reçut aussi la première, & la plus forte impression : ensorte que depuis ce tems-là, elle a toujours été susceptible de malice depuis les pieds jusqu'à la tête.

¶ devoran en la guerra las provincias, abastecen los campos, y aun por eso formaba el emperador Carlos Quinto de los alemanes el vientre de su ejército. La Inconstancia aportó a la Inglaterra, la Simplicidad a Polonia, la Infidelidad a Grecia, la Barbaridad a Turquía, la Astucia a Moscovia, la Atrocidad a Suecia, la Injusticia a la Tartaria, las Delicias a la Persia, la Cobardía a la China, la Temeridad al Japón, la Pereza aun esta vez llegó tarde, y hallándolo todo embarazado, hubo de pasar a la América a morar entre los indios. La Lujuria, la nombrada, la famosa, la gentil pieza, como tan grande y tan poderosa, pareciéndola corta una sola provincia, se extendió por todo el mundo, ocupándolo de cabo a cabo; concertóse con los demás vicios, aviniéndose tanto con ellos, que en todas partes está tan valida, que no es fácil averiguar en cuál más: todo lo llena y todo lo inficiona. Pero como la mujer fue la primera con quien embistieron los males, todos hicieron presa en ella, quedando rebutida de malicia de pies a cabeza.

Ταύτα²⁹¹ ἐδιηγείτο ο Εὐγένιος τοῖς δυσὶ συνοδοιπόροις μετὰ το ἐξελθεῖν αὐτοῦς ἀπὸ Μαδρί δια τῆς Πύλης τοῦ Φωτός. Ἐκείθεν τοὺς οδήγησεν εἰς τὴν Μεγάλην Πανήγυριν τοῦ Κόσμου, τὴν συγκροτουμένην εἰς ἐκεῖνον τὸν περίφημον τόπον οποῦ διαχωρίζει τὰ τερπνὰ ἀλση τῆς Νεότητος ἀπὸ τὰ δύσβατα ὅρη τῆς Ἀνδρικῆς Ἡλικίας· ἐνθα πανταχόθεν συντρέχει ἀναρίθμητος λαός, ἄλλοι μὲν δια νὰ ἀγορά[tachón]σωσιν, ἄλλοι δια νὰ πωλήσωσι καὶ οἱ περισσότεροι δια νὰ σταθῶσι θεαταὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ φρονιμότεροι. Ἦτον πολλοὶ συνηθροισμένοι ὅταν ἐφθασαν οἱ ἡμέτεροι οδοιπόροι· καὶ εἶδον εἰς μίαν ἀκρὴν δύω ‘προξενητὰς τῶν [tachón]’²⁹² ωτίων’, δηλαδή, δύω φιλοσόφους, ἓνα ἐξ ἐνός συστήματος καὶ ἕτερον ἐξ ἄλλου, οἱ ὁποῖοι ἦλθον εἰς ἀντάμωσίν τοὺς. Ὁ πρῶτος, καλούμενος Σωκράτης, εἶπε πρὸς αὐτοὺς: —Ὑμεῖς ἦλθατε εἰς αὐτὴν τὴν Πανήγυριν δια νὰ κάμετε ἴσως καμίαν καλὴν δοσοληψίαν; Ἐχετε νὰ εὐχαριστηθεῖτε· ἐδῶ θέλετε εὐρεῖ ἀρκετὰ ὅργανα εἰς τὸ νὰ γίνετε εὐφρονες. Ἀλλ’ εὐθύς διέκοψε τὸν λόγον τοῦ ο ἀνταγωνιστῆς αὐτοῦ, Σιμωνίδης καλούμενος, καὶ εἶπε: —Δύο καταστάσεις εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ μία τῆς τιμῆς καὶ ἡ ἄλλη τοῦ κέρδους. Τὴν πρώτην ἐγὼ τὴν ευρί-

²⁹¹ *Ταύτα*: elimino la duplicata, posible descuido por cambio de página; *ποδών/ποδών*. La palabra *Ταύτα* como reclamo al final de la página 147 del manuscrito.

²⁹² Se entrevistó: “ωτών”.

¶ C'est ce que racontoit Egenie à ses deux camarades, après les avoir fait sortir de Madrid par la porte de la lumiere. De là il les conduisit à la grande Foire du monde, publiée dans ce fameux état, qui separe les douces prairies de la jeunesse, d'avec les aspres montagnes de l'age viril, & où de toutes parts accourent une prodigieuse affluence de Peuples, les uns pour achepter les autres pour vendre, & la plûpart seulement pour regarder, & ces derniers sont les plus sages. Il y en avoit déjà beaucoup d'arrivez quand nos trois voyageurs y entrèrent. Ils apperceurent à un bout deux Courtiers d'oreilles ; c'est à-dire des Philosophes, l'un d'une secte, & l'autre d'une autre, qui vinrent les aborder ; le premier nommé Socrates leur dit : Vous êtes venus à cette Foire pour y faire sans doute quelque bonne emplete ? il y a de quoy vous contenter : vous y trouverez suffisamment les moyens de devenir raisonnables. Mais aussi-tôt son Antagoniste appelé Simonides l'interrompit, & dit : Il a deux sortes de situations dans le monde, l'une de l'honneur, & l'autre du profit ; j'ay toujours trouvé la premiere

¶ Esto les contaba Egenio a sus dos camaradas cuando habiéndolos sacado de la Corte por la puerta de la luz, que es el sol mismo, les conducía a la gran feria del mundo publicada para aquel grande emporio que divide los amenos prados de la juventud de las ásperas montañas de la edad varonil, y donde de una y otra parte acudían ríos de gente, unos a vender, otros a comprar, y otros a estarse a la mira, como más cuerdos. Entraron ya por aquella gran plaza de la conveniencia, emporio universal de gustos y de empleos, alabando unos lo que abominaron otros. Así como asomaron por una de sus muchas entradas, acudieron a ellos dos corredores de oreja, que dijeron ser filósofos, el uno de la una banda, y el otro de la otra, que todo está dividido en pareceres. Díjoles Sócrates, así se llamaba el primero: —Venid a esta parte de la feria y hallaréis todo lo que hace el propósito para ser personas. Mas Simónides, que así se llamaba el contrario, les dijo: —Dos estancias hay en el mundo, la una de la honra y la otra del provecho: aquélla yo siempre la he hallado

-σκω πάντοτε γέμουσαν ανέμου και καπνού· η δε δευτέρα εξεναντίας είναι πλήρης χρυσίου και αργυρίου, τα οποία χρησιμεύουσιν αντί χαροποιάς ανταποδόσεως εν παντί πράγματι. Ποίαν από τας δύο θέλετε υμείς να εκλέξετε; Έμειναν εις τούτο συλλογισμένοι και αμφίβολοι μη ηξεύροντες τι να αποφασίσωσι, και ήσαν διαμερισμένοι κατά τας υπολήψεις καθώς και κατά τα πάθη. Εν τη αυτή στιγμή προσήλθεν αυτοίς άλλος τις άνθρωπος, έχων εν τη χειρί αυτού χρυσίον με το οποίον τους έτριψεν. Ηνοχλήθη ο Ανδρόνιος και είπε: —Τι ζητεί ούτος ο άνθρωπος; —Εγώ είμαι -απεκρίθη- κοινός τραπεζίτης των ανθρώπων και εκείνος οπού τους τιμιουλκώ ή τους εξευτελίζω. —Εσύ, λοιπόν, -είπεν ο Ανδρόνιος- είσαι η βάσανος λίθος; —Ιδού η βάσανος λίθος -απεκρίθη δείξας το χρυσίον-. —Ποίος είδε ποτέ το τοιούτον; -είπεν ο Ανδρόνιος-· άλλοτε αυτό το χρυσίον εδοκιμάζετο δια του λίθου. —Αληθώς -απεκρίθη ο τραπεζίτης-· όμως η καλυτέρα βάσανος λίθος εις το να γνωρίσωμεν τους ανθρώπους είναι το χρυσίον. Εκείνοι οπού το πιάνουσι και προσκολλάται εις τας χείρας των ή αφήνει τίποτε σημείον δεν είναι αληθινοί άνθρωποι αλλά φαντάσματα ανθρώπων. Δια τούτο,

¶ pleine de vent & de fumée, & l'autre au contraire est pleine d'or & d'argent, qui sert d'agréable recompense pour toutes choses. Voyez lequel des deux partis vous voulez prendre. Sur cela ils demeurèrent pensifs & incertains, ils ne sçavoient à quelle main ils devoient tourner, ils furent partagez en opinions comme ils l'étoient en passions ; dans ce moment un autre homme, les aborda ayant de l'or dans ses mains, dont-il les frosla. Andrenio se fâcha en disant, que prétend cet homme-là ? Je suis, répondit-il, le changeur public des personnes, & celui qui les met à prix : tu es donc, luy dit Andrenio, la pierre de touche ? c'est cela même, répondit-il, en montrant de l'or. Qui a jamais veu pareille chose, reprit Andrenio ? autrefois c'étoit l'or qu'on touchoit, on l'examinait avec la pierre de touche Il est vrai, répondit le changeur, mais la meilleure pierre de touche pour connoître les hommes est l'or. Même ceux aux mains desquels il se prend & s'attache, ne sont point de véritables hommes, mais des phantômes d'hommes. C'est ainsi que

¶ llena de viento y humo, y vacía de todo lo demás; esta otra, llena de oro y plata, aquí hallaréis el dinero, que es un compendio de todas las cosas. Según esto, ved a quién habéis de seguir. Quedaron perplejos, altercando a qué mano echarían, dividiéronse en pareceres así como en afectos, cuando llegó un hombre que lo parecía, aunque traía un tejo de oro en las manos, y llegándose a ellos, les fue asiendo de las suyas y refregándoselas en el oro, reconociéndolas después. —¿Qué pretende este hombre? —dijo Andrenio. —Yo soy —respondió— el contraste de las personas, el quilatador de su fineza. —Pues ¿qué es de la piedra de toque? —Ésta es —dijo, señalando el oro. —¿Quién tal vio? —replicó Andrenio—. Antes el oro es el que se toca y se examina en la piedra lidia. —Así es, pero la piedra de toque de los mismos hombres es el oro: a los que se les pega a las manos, no son hombres verdaderos, sino falsos. Y así,

ο Κριτής του οποίου τας χείρας ευρίσκομεν δεκτικάς εις το να κρατήσουσι το χρυσίον καταδικάζεται και εξώθεται από το οφίκιόν του και λαμβάνει το οφίκιον του Τραπεζίτου. Ο Επίσκοπος οπού φείδεται δια φιλαργυρίας τας εκατονπεντήκοντα χιλιάδας αργυρίων οπού έχει εισόδημα κατ' έτος, αν και να είναι άριστος ρήτωρ δεν ελογίσθη ποτέ χρυσόστομος αλλά μόνον χρυσόστοργος. Ο Οφικιάλιος ο πολεμικός²⁹³ με όλα του τα χρυσά και με τα πετερά οπού έχει επί κεφαλής, σημείον ότι μαδίζει τους εδικούς του στρατιώτας, οπού σφραγίζει τα γράμματα της ευγενείας με το ερυθρόν αίμα των πτωχών, δεν πρέπει ποτέ να ονομασθή 'ευγενής'. Η γυνή οπού καλλωπίζεται όταν ο ανήρ αυτής διάγη ζωήν μέλαιναν και σκοτεινήν πρέπει να καταδικασθή εις το σκότος. Εσύ, -είπε τω Ανδρονίω- επειδή και το χρυσίον άφησεν εις τας χείρας σου κάποια ίχνη, πίστευσόν μοι ότι δεν είσαι άξιος του ²⁹⁴ οφικίου της Αρετής και πρέπει να ακολουθήσης την τρίβον της Ηδονής. Ούτος όμως ο έτερος, οπού το χρυσίον δεν αφήκεν εις τας χείρας του τίποτε σημείον, είναι αληθινός άνθρωπος. —Ο παρών φίλος -απεκρίθη ο Κριτίλος- ήτον άλλοτε καθώς εγώ και πάλιν θέλει αναλάβει [την]²⁹⁵ προτέραν του κατάστασιν και

²⁹³ πολεμικός: *πελεμικός* en el manuscrito.

²⁹⁴ Elimino la "α"; *α οφίκιους* en el manuscrito.

²⁹⁵ *την*: añadido el artículo definido femenino "την", considerando su falta un descuido.

¶ le Juge de qui nous trouvons les mains propres à retenir l'or, est condamné, & destitué de la Charge, on luy donne celle de Changeur. Le Prelat qui épargne par avarice, les cent cinquante mille livres qu'il a de rente, quelque bon orateur qu'il soit, jamais n'est réputé bouche d'or, mais seulement bourse d'or. L'Officier de guerre avec ses broderies & ses plumages, signe qu'il plume ses Soldats, & qui scelle en rouge ses Lettres de Noblesse du plus pur sang des pauvres qu'il tyrannise, ne doit point être réputé Gentilhomme. La femme qui affecte de se parer lorsque son mary mene une vie obscure, sera condamnée à la même obscurité. Pour toy, dit-il, en parlant à Andrenio, aux mains de qui cet or a laissé quelques traces, crois que tu ne merites pas la qualité de vertueux, il faut que tu suives le chemin du plaisir ; mais celuy-là, en montrant Critile, en qui rien n'en est reslé à la main, est un veritable homme. Cet amy, reprit Critile, étoit autrefois homme comme moy : il reprendra bien-tôt son premier état ;

¶ al juez que le hallamos las manos untadas, luego le condenamos de oidor a tocador; el prelado que atesora los cincuenta mil pesos de renta, por bien que lo hable no será el boca de oro, sino el bolsa de oro; el cabo con cabos bordados y mucha plumajería, señal que despluma a los soldados y no los socorre como el valiente borgoñón don Claudio San Mauricio; el caballero que rubrica su ejecutoria con sangre de pobres en usuras, de verdad que no es hidalgo; la otra que sale muy bizarra cuando el marido anda deslucido, muy mal parece: y en una palabra, todos aquellos que yo hallo que no son limpios de manos, digo que no son hombres de bien. Y así, tú, a quien se te ha pegado el oro, dejando el rastro en ellas (dijo a Andrenio), cree que no lo eres; echa por la otra banda. Pero éste (señalando a Critilo), que no se le ha pegado ni queda señalado con el dedo, éste persona es: eche por la banda de la entereza. —Antes —replicó Critilo—, para que él lo sea también, importará me siga.

κάμνει καλά οπού με ακολουθεί. Αρξάμενοι, λοιπόν, περιπατείν και συνομιλείν κατά την σειράν των εργαστηρίων της Πανηγύρεως είδον μίαν επιγραφήν η οποία έλεγεν ούτως: “Ένταύθα πωλείται παν το βέλτιον και το χείρον”. Και εισελθόντες είδον ότι επωλούντο γλώσσαι καλαί εις το σιωπάν και λαλείν αλλ’ ακόμη καλύτεραι εις το δάκνεσθαι· και ήτον εκεί ένας άνθρωπος οπού έκαμνε σημείον όταν αι γλώσσαι έπρεπε να σιωπήσωσι. —Τι πωλεί ούτος; -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος- και, εν ταυτώ, ο πραγματευτής έκλεισε το στόμα του. —Ως φαίνεται, -είπεν ο Ευγένιος- ούτος ο άνθρωπος πωλεί την σιωπήν η οποία είναι μία πραγματεία σπανιοτάτη και αναγκαία. Αλλ’ εγώ νομίζω ότι δεν είναι πλέον σιωπή εις τον κόσμον· αυτή η πραγματεία πρέπει να έρχεται από [την Βενετίαν]²⁹⁶ διότι εκεί ουδείς ουδενί λέγει το μυστικόν του. —Αμή ποίοι την μεταχειρίζονται; -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος-. —Οι αναχωρηταί -απεκρίθη- και κάποιοι μονασταί οπού με αυτήν σεμνύνονται και οπού νομίζουνσι να γνωρίζουσι μόνοι αυτοί πόσον είναι τιμία και επωφελής. —Όσον το κατ’ εμέ, πιστεύω -είπεν ο Κριτίλος- ότι εκείνοι οπού μεταχειρίζονται μάλλον είναι οι κακοί και όχι οι καλοί άνθρωποι. Οι πανούργοι σιωπώσιν, οι μοιχοί κρύπτονται, οι λησταί²⁹⁷ ζητούσι το σκότος,

²⁹⁶ *την Βενετίαν*: *εναντίας* en el manuscrito, cf. “doit venir de Venise” del texto francés y “la deben traer de Venecia” del español.

²⁹⁷ *λησταί*: el copista corrige tachando y añadiendo, entre líneas, posteriormente, la letra λ-; *ζησταί* en un principio.

¶ pour cet effet, il est à propos qu'il me suive. Ils commencerent à se promener, & à s'entretenir le long des Boutiques de la Foire, ils lûrent une inscription qui contenoit, ces paroles : Icy se vend tout le meilleur & le pire : ils y entrèrent, & trouverent qu'on y vendoit des Langues bonnes pour se taire, & pour parler, mais ençore meilleures pour se mordre ; il y avoit là un homme qui leur faisoit signe quand elles devoient se taire : Que vend celuy-cy, demanda Andrenio ? en même tems le Marchand, ferma la bouche : il faut sans doute, dit Egenie, que cet homme vende le silence ; c'est, ajoûta-t-il, une marchandise bien rare : &, encore plus importante, reprit Critile ; au reste je croyois qu'il n'y en eût plus dans le monde ; cette Marchandise doit venir de Venise, car l'on n'y dit son secret à personne : Et qui est ce qui s'en sert, demanda Andrenio ? il n'y a que les Anacorettes, & certains Moines qui s'en font un merite, & qui croient seuls en connoître la valeur & l'avantage : Pour moy, dit Critile, je croy que ceux qui s'en servent le plus, sont les mêcheans, & non les bons. Les fripons se se taisent, les adulteres se cachent, les assassins cherchent les tenebres,

¶ Comenzaron a discurrir por aquellas ricas tiendas de la mano derecha. Leyeron un letrado que decía: *Aquí se vende lo mejor y lo peor*. Entraron dentro y hallaron se vendían lenguas: para callar las mejores, para mordérselas, y que se pegaban al paladar. Un poco más adelante estaba un hombre ceñando que callasen, tan lejos de pregonar su mercadería. —¿Qué vende éste? —dijo Andrenio. Y él al punto le puso en boca. —Pues deste modo, ¿cómo sabremos lo que vendes? —Sin duda —dijo Egenio— que vende el callar. —Mercadería es bien rara y bien importante —dijo Critilo—. Yo creí se había acabado en el mundo. Ésta la deben traer de Venecia, especialmente el secreto, que acá no se coge. ¿Y quién le gasta? —Eso estáse dicho —respondió Andrenio—, los anacoretas, los monjes (con *e* digo), porque ellos saben lo que vale y aprovecha. —Pues yo creo —dijo Critilo— que los más que lo usan no son los buenos, sino los malos: los deshonestos callan, las adúlteras disimulan, los asesinos punto en boca,

οι κλέπται εμβαίνουνσι με υποδήματα εξ ερίου και ωσαύτως οι λοιποί κακούργοι. —Με όλον τούτο, -είπεν ο Ευγένιος- ο κόσμος είναι κατά το παρόν τόσον μεταβεβλημένος οπού τούτο παντελώς δεν αληθεύει. Εκείνοι οπού αρέσει να σιωπώσι μάλλον, λαλούσι μάλλον· και θέλετε ιδή πολλούς οπού θεμελιώνουσι την ευγένειαν επάνω εις την αδολεσχίαν και την μεγαλοποιΐαν και οπού αυθαδιάζουσι με την αχρειότητα. Ο ξιφηφόρος καυχάται επί ανδρεία και επιτηδειότητι επειδή και τολμά να επιπηδά κατά των τιμίων ανδρών όταν ηξεύρη ότι είναι φρονιμότεροι από τον εαυτόν του· και η φρόνησις εκείνων των ανθρώπων τον κάμνει αυθάδη και άτακτον και νομίζει να έκαμεν εύμορφον έργον όταν υπήγεν εις το οσπίτιόν τους δια να τους υβρίση. Η γυνή ο[πού]²⁹⁸ παραχωρεί από τα εδικά της καθήκοντα χάνει, τέλος πάντων, πάσαν εντροπήν. Ούτω ημπορούμεν να ειπούμεν ότι οι κακοί λαλούσι περισσότερον και με κρότον. Ερωτώ, λοιπόν, ποίος θέλει αγοράσει την σιωπήν; Εκείνος οπού δεν λαλεί παρού ουδένα παρά μόνον προς τους λίθους; Εκείνος οπού ενεργεί και δεν λέγει τίποτε ή εκείνος οπού καταγίνεται μόνον εις την εδικήν του υπηρεσίαν; Ή ο Αρποκράτης εις τον οποίον ουδείς εύρισκε τίποτε να ειπή; —Ας ακούσωμεν

²⁹⁸ οπού: *οπαραχωρεί* en el manuscrito, cf. “La femme qui” del texto francés y “la otra que” del español.

¶ les voleurs entrent avec des souliers de feutre, & ainsi de tous les autres malfaiteurs : Cependant, reprit Egenie, le monde est aujourd'huy si changé, que ce que vous dites n'est pas tout-à-fait vray ; ceux qui sont le plus obligez de se taire, parlent aujourd'huy le plus, & vous en verrez qui fondent leur Chevalerie sur leur poltronnerie, & qui rendent leur lâcheté effrontée. Le Spadassin vante sa bravoure, & son adresse, parce qu'il ose insulter aux plus honnêtes-gens, lorsqu'il sçait bien qu'ils seront plus sages que luy. Leur sagesse le rend insolent, & il croit avoir fait une belle action, quand il a été chez eux leur dire des injures. La femme qui se relâche de ses obligations, perd à la fin toute sorte de honte : elle affecte de faire : connoître ce qui la rend méprisable ; ainsi l'on peut dire que les méchants, sont les gens du plus grand bruit. Qu'est-ce donc, Messieurs, qui achetera du silence ? est ce celui qui ne parle qu'aux rochers, est-ce celui qui fait, & qui ne dit rien, celui qui ne s'applique qu'à ses affaires ? est ce Harpocrates en qui personne ne trouvoit rien à dire ? Sçachons-en

¶ los ladrones entran con zapato de fieltro, y así todos los malhechores. —Ni aun esos —replicó Egenio— que está ya el mundo tan rematado que los que habían de callar hablan más y hacen gala de sus ruindades. Veréis el otro que funda su caballería en bellaquería, que no le agrada la torpeza si no es descarada; el acuchillador se precia de que sus valentías den en rostro, el lindo que se hable de sus cabellos; la otra que se descuida de sus obligaciones y sólo cuida de su cara cara, placea las galas cuando más la descomponen; el mal ladrón pretende cruz, y el otro pide el título que sea sobreescrito de sus bajezas: desde modo, todos los ruines son los más miedosos. —Pues, señores, ¿quién compra? —El que apaña piedras, el que hace y no dice, el que hace su negocio y Harpócrates a quien nadie reprehende. —Sepamos

-είπεν ο Κριτίλος- την τιμήν της. Εγώ θέλω αγοράσει όσον χρειάζομαι εξ αυτής διότι ίσως να μη εύρωμεν αλλαχόθι. Αμή πώς είναι δυνατόν να βάλλη τινάς εις πώλησιν εκείνο οπού πρέπει να αποσιωπηθή και οπού δεν χρήζει τίποτε ευθύς οπού λαληθεί; Πώς γίνεται η τοιαύτη πραγματεία;²⁹⁹; —Λίαν καλώς, -είπεν ο πραγματευτής- διότι η σιωπή πληρώνεται με την σιωπήν. Εκείθεν επέρασαν εις άλλο εργαστήριον του οποίου η επιγραφή έλεγεν: “Ένταύθα πωλείται η πέμπτη ουσία της υγιείας”. —Τούτο θέλει ήσθαι μία καλή πραγματεία -είπεν ο Κριτίλος- και θελήσας να μάθη τι εστί ήκουσεν ότι είναι το πτύελον του εχθρού. —Τούτο είναι μάλλον -είπεν ο αυτός- η ‘πέμπτη ουσία του δηλητηρίου’ και εγώ ήθελα προκρίνη να εξεμέση μία έχιδνα εις το πρόσωπόν μου το φαρμάκιον παρά να με κεντήση ένας σκορπιός. Τι θέλει να ειπή ‘πτύελον εχθρού’; Εγώ δεν ήκουσα ποτέ τοιαύτην πραγματείαν· αν έλεγες ‘πτύελον φίλου πιστού’ δεν ήθελα θαυμάση. —Δεν εκατάλαβες -είπεν ο Ευγένιος-· αυτό δηλοί τας κολακείας των φίλων οπού μας βλάπτουσι περισσότερον. Το πάθος και η φιλία οπού έχουσι προς ημάς τους παρακινεί να επαινούσι

²⁹⁹ Se entrevé: «λίαν». *πρέπει να αποσιωπηθή και οπού δεν χρήζει τίποτε ευθύς οπού λαληθεί; Πώς γίνεται η τοιαύτη πραγματεία*: el copista, habiendo escrito primero: “πρέπει να αποσιωπηθή; Πώς γίνεται η τοιαύτη πραγματεία; Και οπού δεν χρήζει τίποτε ευθύς οπού λαληθεί”, opta por cambiar dicha sintaxis y, sin tachar nada, guía a su lector a través de las letras *α* y *β* puestas por encima de “οπού δεν χρήζει” y “λαληθεί”, y “Πώς γίνεται” y “πραγματεία” respectivamente.

¶ le prix, dit Critile ; j'en voudrais bien acheter ma provision, peut-être n'en trouverons-nous point ailleurs ; mais comment se peut-il qu'on mette en vente ce qu'on doit taire, & qui ne peut valoir dès qu'on en parle ? comment en faire le marché ? Fort bien, dit le Marchand, car le silence se paye par le silence. De là ils passèrent à une autre Boutique, dont l'enseigne avoir pour titre : lcy l'on vend la quintessence de la santé. Ce doit être une bonne Marchandise, dit Critile ; il voulut sçavoir ce que c'étoit, & on luy dit que c'étoit de la salive d'ennemy : c'est plûtôt, dit il, de la quintessence de venin ; j'aimerois mieux qu'un Crapaut m'eût vomi son venin au visage, qu'un Scorpion m'eût picqué, & qu'une Vipere m'eût mordu. Quoy de la salive d'ennemy ! je n'ay jamais ouy parler d'une telle drogue ; encore s'il disoit, salive d'un amy fidelle & véritable, je n'en serois pas étonné. Vous n'y entendez rien, dit Égenie, ce sont les flateries des amis qui nous font le plus de mal ; la passion & l'amitié qu'ils ont pour nous, leur fait approuver

¶ el precio —dijo Critilo— que querría comprar cantidad, que no sé si lo hallaremos en otra parte. —El precio del silencio —les respondieron— es silencio también. —¿Cómo puede ser eso? Si lo que se vende es callar, ¿la paga cómo ha de ser callar? —Muy bien, que un buen callar se paga con otro; éste calla porque aquél calle, y todo dicen callar, y callemos. Pasaron a una botica cuyo letrero decía: *Aquí se vende una quinta esencia de salud.* —¡Gran cosa! —dijo Critilo. Quiso saber qué era, y dijéronle que la saliva del enemigo. —Ésa —dijo Andrenio— llamóla yo quinta esencia de veneno, más letal que el de los basiliscos; más quisiera que me escupiera un sapo, que me picara un escorpión, que me mordiese una víbora; saliva del enemigo, ¿quién tal oyó? Si dijera del amigo fiel y verdadero, esa sí que es remedio único de males. —¡Eh!, que no lo entendéis —dijo Egenio—. Harto más mal hace la lisonja de los amigos, aquella pasión con que todo lo hacen bueno, aquel afecto con que todo lo disimulan,

τα όσα πράττωμεν, έως και τα μεγαλύτερα ελαττώματά μας, και να γίνονται συμμέτοχοι των ατάκτων έργων μας. Και πιστεύσατέ μοι ότι ο φρόνιμος άνθρωπος περισσότερον όφελος λαμβάνει από το μικρόν πτύελον ενός εχθρού όταν το περάσει δια του σταγονίου λέβητος· με τούτο το μέσον ημπορεί να φυλάξη την τιμήν του και να στηρίξη την υπόληψίν του. Ο φόβος οπού έχομεν να μη χαρώσιν οι φθονεροί και να μη ωφεληθώσιν από τα ελαττώματά μας χρησιμεύει εις ημάς αντί χαλινού και μας αναχαιτίζει και μας κρατεί εις τα όρια του ορθού λόγου. Τότε άλλος πραγματευτής εκ του πλησίον εργαστηρίου τους έκραξε, μεγάλη τη φωνή, λέγων “όλη η πραγματεία του ιδού τελειούται και να βιασθώσιν αν θέλουσι να αγοράσωσιν, ότι αυτή είναι πραγματεία πλέον νεοφανής”. Ηρώτησαν την τιμήν και απεκρίθη ο πραγματευτής ότι “κατά το παρόν έχει ακόμη να πωλήση αλλά, μετ’ ολίγον, δεν την ευρίσκουσι πλέον όσην τιμήν και αν δώσουσι και ας προλάβωσι να αγοράσουσι πράγμα[tachón]³⁰⁰ τόσοσιν αναγκαίον”. Έκραξεν ο πραγματευτής: —Δράμετε να αγοράσε-

---

³⁰⁰ Se entrevé: “τα”.

¶ tout ce que nous faisons, jusques à louer nos plus grandes fautes, & se rendre eux-mêmes complices de nos desordres. Croyés-moy, l'homme sage tire plus de profit de la salive amère d'un ennemi bien passée par l'alambic ; c'est par ce moyen qu'il peut recouvrer son honneur, & rétablir sa réputation ; la crainte qu'on a que nos envieux, ne se réjouissent, & ne tirent avantage de nos défauts nous sert de frein, & nous retient dans les bornes de la raison. Alors ceux de la Boutique voisine les appellerent avec empressement, en leur criant que toute leur Marchandise s'enlevait, & qu'ils se hâlassent s'ils en voulaient avoir, que c'étoit la Marchandise la plus à la mode ; ils en demandèrent le prix. A présent, dit le Marchand, on la donne ; mais bien-tôt l'on n'en pourra plus trouver, & on n'en aura point quelque prix qu'on en offre ; profitez de l'occasion pour avoir une chose si nécessaire : le Marchand crioit, Venez vite acheter,

¶ hasta dar con un amigo enfermo de sus culpas en la sepultura de su perdición. Creedme que el varón sabio más se aprovecha del licor amargo del enemigo bien alambicado, pues con él saca las manchas de su honra y los borrones de su fama; aquel temor de que no lo sepan los émulo, que no se huelguen, hace a muchos contenerse a la raya de la razón. Llamáronlos de otra tienda a gran prisa que se acababa la mercadería, y era verdad, porque era la ocasión. Y pidiendo el valor, dijeron: —Ahora va dada, pero después no se hallará un solo cabello por un ojo de la cara, y menos la que más importa. Gritaba otro: —¡Daos prisa a comprar,

-τε διότι όσον βραδύνετε τόσον ζημιούσθε³⁰¹. Δωρεάν το δίδω, αν καλά και να χρήζη πολύ, ονομάζεται δε 'βελτίωσις'. —Τούτο θέλει ήσθαι -είπεν ο Κριτίλος- εξαίρετον πράγμα· αμή δια πόσο το δίδεις; —Οι αμαθείς -απεκρίθη- το αγοράζουσι με έξοδα ειδικά τους, οι δε φρόνιμοι με έξοδα των άλλων. —Αμή η εμπειρία πού πωλείται; -ηρώτησεν ο Κριτίλος-. —Πολλά μακράν εντεύθεν, -απεκρίθη- εις το Ταμείον των Ενιαυτών. —Αμή η φιλία; -ηρώτησεν ο Ανδρόνιος-. —Εκείνη δεν αγοράζεται -είπεν- ούτε πωλείται παντελώς, αν καλά και να την πωλούσι πολλοί· όμως οι αγορασμένοι φίλοι δεν είναι φίλοι ούτε χρήζουσι τίποτε. Εις άλλο εργαστήριον ήτον μία επιγραφή με γράμματα χρυσά: "Εδώ πωλούνται τα πάντα και χωρίς τιμής". —Ας εμβώμεν -είπεν ο Κριτίλος-. Είδεν όμως τον πωλητήν πτωχόν και γυμνόν και το οσπίτίόν του έρημον. —Τι πωλείς, λοιπόν; -είπεν αυτός-. Τι [tachón] συμφωνίαν έχει η επιγραφή του εργαστηρίου σου με την γυμνήν σου κατάστασιν; —Εγώ πωλώ -απεκρίθη- το πλέον πολύτιμον πράγμα του κόσμου: αν θέλετε να καταφρονήσετε όλα τα του κόσμου θέλετε γίνει κύριοι πάντων των πραγμάτων· αλλά τούτο δεν δύνασθε να το κατορθώσετε, διότι αν τα έχετε εις πολλήν υπό-

³⁰¹ *ζημιούσθε*: -σ- añadido, entre líneas, posteriormente; *ζημιούθε* en un principio.

¶ car plus vous tarderez, plus vous perdrez. C'est icy, continuoit-il, que l'on donne gratis, ce qui vaut beaucoup : comment s'appelle cette Marchandise à l'amendement ; c'est, dit Critile, une excellente chose, combien le vendez-vous ? les ignorans l'achètent à leurs dépens, & les sages aux dépens des autres. Mais ajoûta-t-il, en quel lieu vend-on l'experience, qui vaut aussi beaucoup ? On leur répondit fort loin d'icy, dans le Magazin des Années ? & l'amitié ? demanda Andrenio : elle ne s'achete point, Monsieur, quoique plusieurs la vendent ; mais les amis achetez, ne sont pas des amis, ils valent peu. L'on avoit mis en Lettres d'or, dans une , autre Boutique : lcy tout se vend, & sans prix ; entrons-y, dit Critile, mais ils virent le vendeur si pauvre, qu'il étoit tout nud, & sa maison deserte : comment l'entendez vous ? dit-il au Marchand ; quel rapport y a-t-il de cecy à vôtre enseigne ? beaucoup, répondit-il. Que vendez-vous donc ? tout ce qu'il y a dans le monde de plus précieux ; expliquez-vous : cela est juste, dit le Marchand ; je dis que si vous voulez avoir du mépris pour toutes les choses du monde, vous en serez les maîtres : vous ne pouvez y réussir, autrement ; car si vous les

¶ que mientras más tardáis, más perdéis, y no podréis recuperarlo por ningún precio! Éste redimía tiempo. —Aquí —decía otro— se da de balde lo que vale mucho. —¿Y qué es? —El escarmiento. —¿Gran cosa! ¿Y qué cuesta? —Los necios le compran a su costa; los sabios, a la ajena. —¿Dónde se vende la experiencia? —preguntó Critilo—, que también vale mucho. Y señaláronle acullá lejos en la botica de los años. —¿Y la amistad? —preguntó Andrenio. —Esa, señor, no se compra, aunque muchos la venden: que los amigos comprados no lo son y valen poco. Con letras de oro decía en una: *Aquí se vende todo y sin precio*. —Aquí entro yo —dijo Critilo. Hallaron tan pobre al vendedor, que estaba desnudo, y toda la tienda desierta: no se veía cosa en ella. —¿Cómo dice esto con el letrero? —Muy bien —respondió el mercader. —Pues ¿qué vendéis? —Todo cuanto hay en el mundo. —¿Y sin precio? —Sí, porque con desprecio: despreciando cuando hay, seréis señor de todo. Y al contrario, el que estima las cosas no es señor dellas, sino ellas dél. Aquí el que da se queda con la cosa dada, y le vale mucho, y los que la reciben quedan muy pagados con ella.

-ληψιν όχι μόνον δεν γίνεσθε κύριοι των πραγμάτων αλλά θέλουνσι σας υποτάξει αυτά τα πράγματα. Ἦτον ἄλλος πραγματευτής οπού έκραζε λέγων: —Ὅποιος δίδει γίνεται πλούσιος δια του πράματος οπού δίδει και εκείνος οπού το λαμβάνει το πληρώνει αρκετά. Ὅλοι εἶπον εκ συμφώνου ότι τούτο δεν είναι ἄλλο³⁰² παρά η σαρκική επιθυμία. Ἄλλος ἔλεγεν: —Εδώ πωλείται εκείνο οπού ανήκει μάλλον τῷ αγοραστή και ουδενί ἄλλῳ. —Τούτο δηλοί την επιμέλειαν -εἶπεν ο πωλητής-. Εκείθεν υπήγον εις ἄλλο εργαστήριον και ο πραγματευτής ηθέλησε να τους αποδιώξη. Εἶπεν ο Ανδρόνιος: —Αν εἶσαι πραγματευτής διατί διώκεις τους αγοραστάς; Τούτο δεν ηκούσθη ποτέ! Πρέπει το ολιγότερον να μας αφήσης να ιδώμεν τα πράγματα οπού πωλείς. —Ὅχι, -απεκρίθη- πρέπει να μακρυνθήτε και μακρόθεν να αγοράσετε. —Αμή πρέπει πρότερον να ηξεύρωμεν -εἶπεν ο Ανδρόνιος- τι πράγμα πωλείς, ἀπάτην ή φάρμακον δηλητήριον; —Ουδέν τούτων -απεκρίθη-· εξεναντίας, πράγμα οπού προ καιρού εξητήτο παρά πάντων. Εν συντομία, είναι η υπόληψις η οποία όταν κοινολογείται απόλλυται, η οικειότης την φθείρει και η συνεχής συναναστροφή την εξευτελίζει. Καθώς και το σέβας και η ευλάβεια οπού δεν συ-

---

³⁰² ἄλλο: ἄλλοη en el manuscrito.

¶ estimez beaucoup, non seulement vous n'en serez point les maîtres : mais vous en dépendrez, elles vous assujettiront. Il y avoit près de là un Marchand, qui crioit : celui qui donne s'enrichit par la chose donnée ; elle luy vaut beaucoup, & ceux qui la reçoivent la payent suffisamment. Tous convinrent que ce ne pouvoit être que la courtoisie. Un autre crioit : icy l'on vend ce qui appartient en propre à l'acheteur, & non à aucun autre : cela veut, dire beaucoup, dit Andrenio ; il est vray, dit le Marchand, c'est la diligence ; elle ne vaut beaucoup que par elle même, c'est elle qui donne le prix aux faveurs, & tel qui en veut faire, n'en fait point quand il les fait trop attendre. De là ils allerent à une Boutique, d'où les Marchands voulurent les faire retirer, car plus ils s'en approchoient, plus on s'efforçoit de les éloigner ; ce qui obligea Andrenio de leur dire : si vous êtes Marchands, recevez-nous, si vous ne l'êtes pas, dites-le nous ; mais on n'a jamais veu, ajoûta-t-il, que ceux qui veulent vendre chassent, & rebutent ainsi les acheteurs, il faut du moins laisser voir sa Marchandise : non, crièrent-ils derechef ; éloignez-vous, & achetez de loin. Mais il faut sçavoir auparavant ce que vous vendez ; si c'est ou tromperie, ou poison ; non répondirent-ils, ce n'est ny l'un ny l'autre, c'est au contraire une chose qui étoit cy-devant la plus recherchée par toute sorte de gens, en un mot c'est l'Estime même qui se perd, pour peu qu'elle se communique ; la familiarité la gaste, & la frequente conversation l'avilit. Il en est, dit Critile, comme de la vénération & du respect, qui ne

¶ Averiguaron era la cortesía y el honrar a todo el mundo. —¡Aquí se vende —pregonaba uno— lo que es propio, no lo ajeno! —¿Qué mucho es eso? —dijo Andrenio. —Sí, es, que muchos os venderán la diligencia que no hacen, el favor que no pueden y, aunque pudieran, no le hicieran. Fuéronse encaminando a una tienda, donde con gran cuidado los mercaderes les hicieron retirar, y con cuantos se allegaban hacían lo mismo. —¿O vendéis, o no? —dijo Andrenio—. Nunca tal se ha visto, que el mismo mercader desvíe los compradores de su tienda. ¿Qué pretendéis con eso? Gritáronles otra vez se apartasen y que comprasen de lejos. —¿Pues qué vendéis aquí? O es engaño, o es veneno. —Ni uno ni otro; antes la cosa más estimada de cuantas hay, pues es la misma estimación, que en rozándose se pierde, la familiaridad la gasta y la mucha conversación la envilece. —Según eso —dijo Critilo—, la honra de lejos,

-νίσταται εγγύθεν αλλά μακρόθεν, ουδείς προφήτης δεκτός εν τη ιδία πατρίδι. Αν τα άστρα ήτον δυνατόν να συγκατοικήσωσι μεθ' ημών, ήθελον χάση εν δυσίν ημέραις το ήμισυ της ιδίας των ευμορφίας. Τούτο είναι το αίτιον οπού οι νεκροί είναι εις την υπόληψιν των ζώντων και οι ζώντες θέλουσιν ήσθαι εις την υπόληψιν των μεταγενεστέρων. —Φαίνεται μοι -είπεν ο Ευγένιος- να βλέπω εκεί κάτω έν εργαστήριοιον πλούσιον από πράγματα πολύτιμα· ας υπάγωμεν να ερευνήσωμεν λίθους πολυτίμους. Εισελθόντες εύρον εκεί έναν δούκα οπού εξήτει να ιδή τα πλέον εύμορφα πετράδια. Ο πραγματευτής είπεν αυτώ ότι “μετά χαράς θέλει τα δείξει και ότι έχει από τα πλέον εξάίρετα και μεγάλης τιμής”. Προσμένοντες όλοι να ιδούσι κανένα αδάμαντα [tachón] κάλλιστον ή σμάραγδον λαμπρόν ή άλλο τι τοιούτο, εθαύμασαν βλέποντες ότι δεν έδειξεν άλλο παρά τεμάχιον απλού μετάλλου λίαν μέλανα και είπε προς τον δούκα: —Εξοχότατε, ιδού η πέτρα η πλέον αξιοτέρα τιμής. Εις αυτήν την πέτραν η Φύσις έβαλεν την εσχάτην δύναμίν της και ότι ο ήλιος, οι αστέρες και τα στοιχεία ενώθησαν ομού δια να καταπέμψωσιν εις αυτήν την πέτραν τας πλέον καθαράς και εξαιρετους αυτών επιρροίας.

¶ subsiste que de loin, nul Prophete en son país: si les étoiles pouvoient demeurer parmy nous, elles perdroient dans deux jours une partie de leur beauté. C'est pour cette raison, que les morts sont estimez des vivans, & que les vivans ne le seront que de ceux qui viendront après eux. Il me semble voir là-bas, dit Egenie, une riche Boutique de Joüailliers : allons-y, nous examinerons quelques pierres précieuses. Ils y entrèrent, & y trouverent le Sage Duc de Vilhermosa, qui demandoit au Lapidaire à voir quelques-unes de ses plus belles pierreries ; le Joüaillier luy dit, qu'il les montreroit très-volontiers, qu'il en avoit de grand prix : ils s'attendoient tous à voir quelque Ruby balay d'Orient, quelque beau Diamant de rencontre, ou quelque brillante Emeraude ; mais ils furent bien étonnez de voir qu'il ne tira qu'un morceau de gets fort noir, & en disant : Très excellent Seigneur, voilà la pierre la plus digne d'estime qu'il y ait : Quoy celle-là ? dit ce Duc. Ouy Seigneur, c'est en elle que la Nature a mis son dernier effort ; que le Soleil, les Astres, & les Elemens se sont unis pour y verser la plus fine, & la plus excellente de leurs influences.

¶ ningún profeta en su patria, y si las mismas estrellas vivieran entre nosotros, a dos días perdieran su lucimiento; por eso los pasados son estimados de los presentes, y los presentes de los venideros. —Aquella es una rica joyería —dijo Egenio—. Vamos allá, feriamos algunas piedras preciosas, que ya en ellas solas se hallan las virtudes y la fineza. Entraron y hallaron en ella al discretísimo duque de Villahermosa, que estaba actualmente pidiendo al lapidario le sacase algunas de las más finas y de más estimación. Dijo que sí, que tenía algunas bien preciosas. Y cuando aguardaban todos algún valax oriental, los diamantes al tope, la esmeralda, que alegra por lo que promete, y todas por lo que dan, sacó un pedazo de azabache, tan negro y tan melancólico como él es, diciendo: —Ésta, señor excelentísimo, es la piedra más digna de estimación de cuantas hay, ésta la de mayor valor; aquí echó la naturaleza el resto, aquí el sol, los astros y los elementos se unieron en influir fineza.

Εθαύμαζον οι άλλοι ακούοντες τοιαύτας υπερβολάς και ήθελον να ονομάσουσι τον πωλητήν ‘άτακτον’ και ‘παράφρονα’, όμως εσιώπησαν αιδεσθέντες την παρουσίαν του δούκα ο οποίος είπε προς αυτούς: —Άρχοντες, τούτο δεν είναι τεμάχιον μετάλλου; Τι παραλαλεί αυτός ο πραγματευτής; Ως φαίνεται μας νομίζει Ινδούς! —Όχι, αυθέντα, -απεκρίθη εκείνος-. Ζητώ συγγνώμην και σας πληροφορώ ότι ουδεμία πέτρα τιμιωτέρα χρυσίου, επωφελεστέρα αδάμαντος και λαμπροτέρα του καλουμένου άνθρακος[tachón]³⁰³ επειδή και με το μέσον αυτής γνωρίζονται και θεωρούνται οι μαργαρίται· εν συντομία, αυτή είναι η πέτρα των πετρών. Τότε ο δουξ δυσχεράνας είπε προς αυτόν: —Ημπορείς συ να αρνηθής ότι είναι μέταλλον; —Είναι αληθές -απεκρίθη εκείνος-. —Εις τι, λοιπόν, χρησιμεύουσιν αυτά αι ματαιολογίαι; -είπε πάλιν ο δουξ-. Εις ποίαν δύναμιν έχει; Διότι εγώ νομίζω ότι δεν χρησιμεύει ούτε εις το να ηδύνη την όρασιν καθώς η λαμπρότης των πολυτίμων λίθων, ούτε εις την υγιείαν καθώς ο σμάραγδος· δεν ενδυναμώνει καθώς ο αδάμας, δεν καθαρίζει καθώς ο σάπφειρος, δεν είναι αντιφάρμακον, δεν ευκολύνει την κύησιν της γυναικός και εν συντόμω εις ουδέν κακόν βοηθεί. Εις τι

³⁰³ Se entrevé: “ες”.

¶ Ils furent fort étonnez d'entendre de pareilles exagerations, ils penserent traiter le Marchand d'impertinent & de fou ; mais ils se turent à cause de presence de ce Seigneur, qui leur dit : Messieurs, qu'est-ce donc que cecy ? n'est se pas un morceau de gets, que prétend ce Lapidaire ? il nous prend sans doute pour des Indiens : non, Monseigneur, je vous demande pardon, mais je vous assure que voilà une pierre plus précieuse que l'or, plus avantageuse que le ruby, plus brillante que l'escarboucle, puisque par son moyen on reconnoît, & l'on voit les perles ; en un mot, c'est la pierre des pierres. Alors le Duc perdant patience, dit au Marchand, pouvez-vous nier que cela ne soit un morceau de gets ? , il est vray, Monseigneur, j'en conviens : à quoy bon tant de verbiages ? repliqua le Duc ; de quel usage peut être cette pierre ? Quelles vertus luy a-t-on trouvées jusqu'à present : car pour moy je pense qu'elle n'est bonne ni à réjouir la veuë, comme le brillant des pierres précieuses, ni à la santé, comme l'émeraude ; elle ne conforte point comme le Diamant, elle ne purifie point comme le Saphir ; elle n'est pas propre contre le venin, comme la Pierre de Bezouar ; elle ne facilite point les accouchemens, comme celle de l'Aigle ; enfin, elle ne soulage aucun mal : à quoy

¶ Quedaron admirados de oír tales exageraciones nuestros feriantes, pero callaban donde el discreto Duque estaba, y él les dijo: —Señores, ¿qué es esto? ¿Éste no es un pedazo de azabache? Pues ¿qué pretende este lapidario con esto? ¿Tienenos por indios? —Ésta —volvió a decir el mercader— es más preciosa que el oro, más provechosa que los rubíes, más brillante que el carbunclo; ¿qué tienen que ver con ella las margaritas! ¡Esta es la piedra de las piedras! Aquí, no pudiéndolo ya sufrir el de Villahermosa, le dijo: —Señor mío, ¿éste no es un trozo de azabache? —Sí, señor —respondió él. —Pues ¿para qué tan exorbitantes encarecimientos? ¿De qué sirve esta piedra en el mundo? ¿Qué virtudes le han hallado hasta hoy? Ella no vale para alegrar la vista como las brillantes y transparentes, ni aprovecha para la salud, porque no alegra como la esmeralda, ni conforta como el diamante, ni purifica como el zafir; no es contraveneno como el bezar, ni facilita el parto como la del águila, ni quita dolor alguno.

χρησιμεύει λοιπόν; Εις παίγνιον των παιδίων; —Όχι, αυθέντα! Αυτή³⁰⁴ χρησιμεύει εις τους άνδρας και μάλιστα εις τους πλέον εχέφρονας, επειδή και είναι πέτρα φιλοσοφική οπού διδάσκει την πλέον στερεάν σοφίαν και τα πλέον ασφαλή μέσα εις το ευδαιμόνως ζην. —Τίνι τρόπω; -είπεν ο δουξ-. —Περιπαίζοντας όλον τον κόσμον -απεκρίθη ο πραγματευτής- και μη φροντίζοντας δια μηδέν των εγκοσμίων πίνοντας και τρώγοντας όταν απαιτή η χρεία· τούτο ονομάζεται ‘ζωή βασιλική’ και ‘εύρεσις του πράγματος του μη γινωσκομένου’. —Δος μοι, λοιπόν, την πέτραν, -είπεν ο δουξ-· διότι εγώ θέλω να ζήσω τοιουτοτρόπως. —Ενταύθα πωλείται -έκραζεν άλλος- το μόνον ιατρικόν πάντων των παθών. Έτρεχεν εκεί τόσον πλήθος οπού δεν εύρισκον πλέον τόπον να σταθώσιν. Ηθέλησε και ο Ανδρόνιος να είναι εν τοις πρώτοις αγορασταίς ταύτης της πραγματείας. —Μετά χαράς -απεκρίθη ο πωλητής-· έχε ολίγην υπομονήν. Επρόσμεινεν ο Ανδρόνιος, αμή βλέποντας ότι τίποτε δεν λαμβάνει εβίαζε τον πραγματευτήν να δώση το ζητούμενον. Ο δε απεκρίθη ότι του το³⁰⁵ έδωκε. —Πώς μοι το έδωκας; -είπεν ο Ανδρόνιος-. —Ναι -απεκρίθη-· σε το έδωκα. Και άλλος είπεν ότι

³⁰⁴ αυτή: αυτήν en el manuscrito.

³⁰⁵ του το: τούτο en el manuscrito.

¶ peut-elle donc être propre ? à faire des jeux d'enfans ? Non, Seigneur, elle l'est pour les hommes, même pour les plus entendus ; puisque c'est la pierre Philosophale, qui enseigne la plus solide sagesse, & les plus seurs moyens de vivre heureux. Comment cela ? demanda le Duc. En se moquant de tout le monde, dit le Marchand, ne se donnant aucun soucy de tout ce qui y est, beuvant & mangeant quand l'on en a besoin : cela s'appelle vivre comme un Roy, & avoir trouvé ce qu'on ne sçait point : donne-la moy donc, dit le Duc, car je veux vivre ainsi. C'est icy, s'écrioit un autre, qu'on vend l'unique remede à tous les maux : il y accourut tant de monde, qu'on ne pouvoit y trouver place. L'impatient Andrenio voulut avoir des premiers de cette Marchandise : vous en aurez, dit le Marchand ; vous connoissez parfaitement ce qui vous est propre, ayez un peu de patience. Andrenio attendit, mais voyant qu'on ne luy donnoit rien, il retourna & pressa le Marchand de luy donner ce qu'il demandoit ; le Marchand luy répondit qu'il luy en avoit donné : comment donné ? reprit Andrenio ; ouy Monsieur, donné : pour certain, dit un autre,

¶ Pues ¿de qué sirve sino para hacer juguetes de niños? —¡Oh señor! —dijo el lapidario—, perdone vuestra excelencia, que no es sino para hombres, y muy hombres, porque es la piedra filosofal, que enseña la mayor sabiduría y en una palabra muestra a vivir, que es lo que más importa. —¿De qué modo? —Echando una higa a todo el mundo y no dándosele nada de cuanto hay, no perdiendo el comer ni el sueño, no siendo tontos: y eso es vivir como un rey, que es lo que aun no se sabe. —Dádmela acá —dijo el duque—, que la he de vincular en mí casa. —¡Aquí se vende —gritaba uno— un remedio único para cuantos males hay! Acudía tanta gente, que no cabían de pies, aunque sí de cabezas. Llegó impaciente Andrenio y pidió le diesen de la mercadería presto. —Sí, señor —le respondieron—, que se conoce bien la habéis menester: tened paciencia. Volvió de allí a poco a instar le diesen lo que pedía. —Pues, señor —le dijo el mercader—, ¿ya no se os ha dado? —¿Cómo dado?

το είδε με τα ιδιά του όμματα. Ο Ανδρόνιος το ηρνείτο και ηγανάκτει. —Είναι αληθές -είπεν ο πραγματευτής- ότι σε το έδωκα και δεν ηθέλησας να το λάβης. Έχε όμως ακόμη ολίγην υπομονήν. Μετ' ολίγον είπεν αυτώ: —Υπαγε εντεύθεν, ότι εκείνο οπού εξήτησες το έλαβες και πρέπει να δώσης τόσον εις άλλους αγοραστάς. Εθυμώθη ο Ανδρόνιος και είπε: —Τι δηλούσιν αυτά τα λόγια; Ούτε μοι έδωκας τίποτε ούτε μοι είπας άλλο παρά μόνον να έχω υπομονήν. —Αμή τι άλλο θέλεις; -είπεν ο πραγματευτής-· αυτό είναι η πραγματεία μου, η υπομονή, και την δίδω εις όποιον την θέλει. Αυτή είναι το ασφαλέστερον ιατρικόν εις όλα τα κακά και όποιος δεν την θέλει είναι δυστυχής, είτε ιδιώτης εί[τε]³⁰⁶ βασιλεύς, όθεν ένας σοφός έλεγεν ότι δεν ήτον ποτέ ευτυχής παρά μόνον ενόσω είχαν υπομονήν. —Το πράγμα οπού πωλώ εγώ -έκραζεν άλλος- δεν είναι δυνατόν να πληρωθή με όλον το αργύριον ούτε με όλον το χρυσίον του κόσμου. Ποίος δεν θέλει αγοράσει; —Πώς ονομάζεται το πράγμα σου; -τον ηρώτησαν-. —Ελευθερία -απεκρίθη-. Ομολογούσιν οι πάντες ότι αυτή είναι το μέγιστον καλόν, δηλονότι το να μη εξήρηται

---

³⁰⁶ *είτε*: añadido la conjunción *τε*, considerando su falta un descuido; *ει* en el manuscrito.

¶ je l'ay veu de mes yeux. Andrenio le nia, & se mit en colere : il est vray, dit le Marchand, que je vous en ay donné, vous n'avez pas voulu la prendre ; cependant attendez encore un peu. Un moment après il voulut le renvoyer, disant qu'il avoit ce qu'il demandoit, & qu'il falloir qu'il fist place à d'autres : Que voulez-vous dire répondit Andrenio ; vous vous mocquez de nous avec vos discours ; donnez-nous seulement ce que nous vous demandons, & nous nous en irons. Mon fleur, luy dit le Marchand, allez en paix, & en la garde de Dieu, car je vous l'ay donné, même par deux differentes fois : A moy ? ouy, à vous: vous ne m'avez dit autre chose que de prendre patience ! ô qu'il est admirable, dit le Marchand, en faisant un éclat de rire ; c'est la même, mon cher Monsieur, c'est la Patience qui est ma précieuse Marchandise, & que je donne à qui en veut ; c'est le plus seur remede à tous les maux, & qui ne l'a pas de puis le Roy jusqu'au Berger est malheureux : Je n'ay valu qu'autant que j'ay eu de patience, disoit un Sage Ce qui se vend icy, disoit un autre, ne sçauroit se payer avec tout l'or ny tout l'argent du monde ; après cela, qui est ce qui n'en achetera pas ? comment s'appelle vôtre Marchandise, luy dit-on ? la Liberté : l'on demeure d'accord que c'est un des grands biens qu'il y ait, de ne point dependre

¶ —Sí, que yo le he visto por mis ojos —dijo otro. Enfurecíase Andrenio negando. —Dice verdad, aunque no tiene razón —respondió el mercader—, que aunque se le han dado, él no la ha tomado: tened espera. Iba cargando la gente, y el amo les dijo: —Señores, servíos de despejar y dar lugar a los que vienen, pues ya tenéis recado. —¿Qué es esto —replicó Andrenio—, burláisos de nosotros? ¡Qué linda flema, por cierto! Dadnos lo que pedimos y nos iremos. —Señor mío —dijo el mercader—, andad con Dios, que ya os han dado recado, y aun dos veces. —¿A mí? —Sí, a vos. —No me han dicho sino que tuviese paciencia. —¡Oh qué lindo! —dijo el mercader, dando una gran risada—, pues, señor mío, ésa es la preciosa mercadería, ésa es la que prestamos y ésa es el remedio único para cuantos males hay; y quien no la tuviere, desde el rey hasta el roque, váyase del mundo: tanto valí cuanto sufrí. —Aquí lo que se vende —decía otro—, no hay bastante oro ni plata en el mundo para comprarlo. —Pues ¿quién feriará? —Quien no la pierda —respondieron. —¿Y qué cosa es? —La libertad: gran cosa aquello de no depender

τινάς από την θέλησιν του άλλου και πολλάκις από την θέλησιν ενός αναισθήτου ή άφρονος· και ότι δεν είναι μεγαλυτέρα βάσανος από την δουλείαν, ας είναι ο αυθέντης όποιος και αν είναι. Ένας από το πλήθος εισελθών εις έν εργαστήριον ηρώτα τον πραγματευτήν αν έχη να πωλήση ωτία· και όλοι εγέλασαν δι' αυτό το ζήτημα αλλ' ο Ευγένιος είπεν: —Αυτό είναι το πρώτον πράγμα οπού πρέπει να αγοράση ο άνθρωπος και η αναγκαιοτέρα πραγματεία. Καθώς ηγοράσαμεν γλώσσας σιωπηλάς, ας αγοράσωμεν και ωτία κωφά δια να μη ακούωμεν και ώμους αχθοφόρου ή ημιόνου ότι ευρίσκονται και αυτοί εις τας πραγματείας. Η επιτηδειότης συνίσταται εις το να συνιστά ο άνθρωπος εκείνο οπού έχει· τα πράγματα δεν θεωρούνται καθώς είναι αλλά καθώς φαίνονται. Οι περισσότεροι των ανθρώπων δεν βλέπουσιν ούτε ακούουσιν παρά μόνον με όμματα³⁰⁷ και ώτα δανεικά και κάμνουσι³⁰⁸ κανόνα εις τον εαυτόν τους την γνώμην, την αρέσκειαν και την κρίσιν των άλλων. Οι τοιούτοι ανέκαθεν³⁰⁹ είχαν μεγάλην προσοχήν εις το να μιμούνται τους πλέον περιφήμους ανθρώπους του κόσμου, καθώς ήτον ο Αλέξανδρος, οι δύο Καίσαρες, Ιούλιος και Αύγουστος, και εκ των νεωτέρων ο [α]καταμάχητος³¹⁰ δον Ιωάννης της Αουστρίας. Εκείθεν οι ημέτεροι περιηγηταί ε-

³⁰⁷ *όμματα*: el copista añade una *μ* más, por encima de la *-μ-* primera y entre líneas, posteriormente; *όματα* en un principio.

³⁰⁸ *κάμνουσι*: el copista añade una *μ*, entre líneas y posteriormente, para sustituir la *μ* original borrada por mancha de tinta.

³⁰⁹ *ανέκαθεν*: *ανέκαθε* en el manuscrito.

³¹⁰ *ακαταμάχητος*: añadido la *α-* privativa, considerando su falta un descuido; cf. “l’invincible” del texto francés e “invicto” del español.

¶ de la volonté d'autrui, & souvent d'un sot, ou d'un stupide ; mais quel que soit le maître qu'on serve, il n'y a point de plus grand tourment que la dépendance. Un homme de la Foire entra dans une Boutique, & demanda au Marchand s'il ne vendoit point d'oreilles ? tous se prirent à rire de cette demande, excepté Egenie, qui dit : c'est la principale chose qu'il faudroit acheter, & la Marchandise la plus importante : comme nous avons marchandé des Langues qui ne parlent point, achetons icy des oreilles pour ne pas entendre, & quelques épaules de Portefaix ou de Meûnier, on trouvera à les trafiquer ; la science d'un homme consiste à faire valoir ce qu'il a, l'on ne regarde pas les choses, par ce qu'elles sont, mais par ce qu'elles paroissent ; la plus grande partie des hommes ne voyent ni n'entendent que par des yeux, & des oreilles empruntées, ils ne se reglent que selon l'humeur, le goût & le jugement d'autrui ; ils ont eu de tout tems beaucoup d'attention à imiter les plus fameux hommes du monde ; tels qu'ont été Alexandre, les deux Cesars, Julev & Auguste, & entre les modernes, l'invincible Don Juan d'Autriche.

¶ de voluntad ajena, y más de un necio, de un modorro, que no hay tormento como la imposición de hombres sobre las cabezas. Entró un feriante en una tienda y díjole al mercader le vendiese sus orejas. Riéronlo mucho todos, si no Egenio, que dijo: —Es lo primero que se ha de comprar; no hay mercadería más importante; y pues habemos feriado lenguas para no hablar, compremos aquí orejas para no oír y unas espaldas de ganapán o molinero. Hasta el mismo vender hallaron se feriaba, porque saber uno vender sus cosas vale mucho, que ya no se estiman por lo que son, sino por lo que parecen; los más de los hombres ven y oyen con ojos y oídos prestados, viven de información de ajeno gusto y juicio. Repararon mucho en que todos los famosos hombres del mundo, el mismo Alejandro en persona, que lo era, los dos Césares Julio y Augusto, y otros deste porte, y de los modernos el invicto señor don Juan de Austria, frecuentaban mucho una botica en que no había letrado.

-πέρασαν εις άλλο εργαστήριον βοτανικόν το οποίον δεν είχε παντελώς επιγραφήν. Ηρώτησαν τους γείτονας ‘τι πράγμα πωλείται ενταύθα’ και ουδείς ήθελε να ειπή τίποτε. Περισσότερον να μάθουσι δεν εδυνήθησαν παρά μόνον ότι οι πραγματευταί τούτου του εργαστηρίου ήσαν οι πλέον φρόνιμοι της Πανηγύρεως. —Τούτο είναι κάποιον μυστήριον -είπεν ο Κριτίλος- και προσεγγύσας τῷ πραγματευτῇ ηρώτησε, χθαμαλοτέρᾳ τη φωνῇ, ‘τι πράγμα πιπράσκει’. Ο δε απεκρίθη: —Πράγμα [tachón] οπού δεν πωλείται και είναι πολύτιμον. Είναι τι πνεύμα ατίμητον οπού κάμνει τους ανθρώπους αθανάτους και οπού εκ των πολυαριθμων μεγάλων ανδρών, τόσον παλαιών όσο και νέων και μεταγενεστέρων, ολίγους έκαμε λαμπρούς και αειζώους και πάντες οι λοιποί μένουσι τεθαμμένοι εν διηνεκή λήθη. —Βεβαιώτατα -απεκρίθησαν όλοι-. Αυτό είναι πολυτιμώτατον πράγμα! —Αυτό είναι -έλεγεν ο πραγματευτής- οπού ο Φραγκίσκος Α^{ος}, βασιλεύς της Φράντζας, καθώς και ο Ματθίας³¹¹ Κορβίνος και άλλοι πολλοί περί πολλού εποιούντο. —Αμή ειπέ ημίν -είπεν ο Ανδρόνιος- θέλεις να μας δώσης μίαν ρανίδα εξ αυτού; —Θέλω -απεκρίθη ο πραγματευτής-. Όμως αν υποσχεθείτε να με δώσετε άλλο τόσον εις αλλαγίν. —Αμη πού να το εύρωμεν

---

³¹¹ *Ματθίας*: *Μτθίας* en el manuscrito.

¶ De là nos voyageurs passerent devant une Boutique de Droguiste, où il n'y avoit point d'inscription ; ils demanderent aux uns & aux autres ce qu'one y vendoit, & personne ne le vouloit dire, ce qui augmentoit l'envie qu'ils en avoient : tout ce qu'ils apprirent de certain, fut que les Marchands qui y vendoient étoient les plus sages, & les plus entendus de la Foire. Il y a icy beaucoup de mystere, dit Critile : il s'approcha d'un des Marchands, & luy demanda tout bas à l'oreille, quelle Marchandise il vendoit ? il répondit, c'est une Marchandise qui ne se vend point, & qui coûte beaucoup : qu'est-ce donc enfin ? c'est une liqueur inestimable, qui rend les hommes immortels, & qui dans le grand nombre d'hommes qu'il y a eu, & qu'il y aura, n'en rend qu'une petite partie illustres & toujours vivans, pendant que tous les autres demeurent ensevelis dans un perpetuel oubly. C'est assurément s'écrierent-ils tous, une très-précieuse chose : c'est disoit le Marchand, ce que François premier Roy de France ; aussi bien que Mathias Corvin & plusieurs autres ont tant estimé : Dites-nous, Monsieur, ne voudriez-vous point nous en donner une seule goutte ? je le veux bien, dit-il, à condition que vous m'en rendrez autant en échange. Mais où en prendrions-nous pour vous la rendre ?

¶ Llevólos a ella su mucha curiosidad. Preguntaron a unos y a otros qué era lo que allí se vendía, y nadie lo confesaba; creció más su deseo. Advirtieron que los sabios y entendidos eran los mercaderes. —Aquí gran misterio hay —dijo Critilo. Llegóse a uno y muy en secreto le pidió qué era lo que allí se vendía. Respondióle: —No se vende, sino que se da por gran precio. —¿Qué cosa es? —Aquel inestimable licor que hace inmortales a los hombres, y entre tantos millares como ha habido y habrá los hace conocidos, quedando los demás sepultados en el perpetuo olvido, como si nunca hubiera habido tales hombres en el mundo. —¡Preciosísima cosa! —exclamaron todos—. ¡Oh qué buen gusto tuvieron Francisco Primero de Francia, Matías Corvino y otros! Decidnos, señor, ¿no habría para nosotros siquiera una gota? —Sí la habrá, con que deis otra. —¿Otra de qué?

ημείς να σου το ανταποδώσομεν; -είπον εκείνοι-. —Θέλετε να το εύρει -απεκρίθη- εν τῷ ἰδίῳ υμῶν ἰδρώτι οπού θέλει ρεύσει εκ των ἰδίων μας κόπων και αγρυπνιών· αυτό τούτο είναι οπού δίδει την αθανασίαν. Εζήτησεν ο Κριτίλος εκ τούτου του πνεύματος και ἔδωκεν αὐτῷ ο πραγματευτής γεμάτην μικράν φιάλην την οποίαν, με προσοχήν θεωρών, ἐνόμισε να εἶναι καμμία σύνθεσις γεγονυία υπό των ἀστέρων ἢ πέμπτη ουσία εκ του ηλιακού φωτός ἢ τεμάχιον εκ του ουρανοῦ περασμένου δια του σταγωνίου λέβητος. Εγνώρισεν ὅμως μετά ταῦτα ὅτι δεν ἦτον ἄλλο παρά ολίγη μελάνη μεμιγμένη μετά ελαίου και ηθέλησε να τη ρίξη, ἀλλ' ο Ευγένιος τον ἐμπόδισε λέγων ὅτι το ἔλαιον της αγρυπνίας των σπουδαίων και η μελάνη ἐκείνων οπού ηξεύρουσι να γράφουσι καλῶς, συμμιγνύμενα με τον ἰδρώτα των ηρώων ἢ, βέλτιον εἰπεῖν, με το αἷμα οπού αυτοί ἐκχέουσιν ἀπό τας πληγὰς των πολεμίων, κατασκευάζουσι την φήμην και την αθανασίαν· την οποίαν με τούτον τον τρόπον ο Ὅμηρος την ἀπέδωκε τῷ Ἀχιλλῇ, ο Βιργίλιος τῷ Αυγούστῳ, ο Καῖσαρ εαυτῷ, ο Οράτιος τῷ Μαικηνάτῃ³¹² και ἄλλοι ἄλλοις. Ἀμή, διατί ὅλοι ἐκεῖνοι οπού σπεύδουσιν εἰς τούτο δεν ἀπολαμβάνου-

---

³¹² *Μαικηνάτη*: *Μηκηνάτη* en el manuscrito.

¶ dans vôtre propre sueur causée par vos travaux, & vos veilles, c'est là ce qui donne l'immortalité. Critile demanda de cette liqueur ; on luy en donna plein une petite fiole, il la regarda avec grande attention. Il croioit que ce fût quelque confection provenüe des Etoiles, ou quelque quintessence de la lumiere du Soleil, ou quelque morceau du Ciel passé par l'Alambic ; mais après tout il connut que ce n'étoit qu'un peu d'ancre mêlée avec de l'huile. Il la voulut jeter, mais Egenie luy dit del n'en rien faire ; il luy fit comprendre que l'huile des veilles, des Studieux, & l'ancre de ceux qui sçavent bien écrire, jointes avec la sueur des Heros, ou pour mieux dire le sang qu'ils tirent des playes des ennemis, forment la renommée & l'immortalité. C'est de cette maniere qu'Homere l'a donnée à Achilles, Virgile à Auguste ; que Cesar se l'est donnée à luy-même, Horace à Mecenas, Jove au grand Capitaine Pierre ; Mathieu à Henry quatre Roy de France, mais pourquoy tous ceux qui s'en mêlent ne donnent-ils pas ce même avantage ?

¶ —De sudor propio, que tanto quanto uno suda y trabaja, tanto se le da de fama y de inmortalidad. Pudo bien Critilo feriarla, y así les dieron una redomilla de aquel eterno licor. Miróla con curiosidad, y quando creyó sería alguna confección de estrellas o alguna quinta esencia del lucimiento del sol, de trozos de cielo alambicados, halló era una poca tinta mezclada con aceite; quiso arrojarla, pero Egenio le dijo: —No hagas tal, y advierte que el aceite de las vigilijs de los estudiosos y la tinta de los escritores, juntándose con el sudor de los varones hazañosos y tal vez con la sangre de las heridas, fabrican la inmortalidad de su fama. Desta suerte la tinta de Homero hizo inmortal a Aquiles, la de Virgilio a Augusto, la propia a César, la de Horacio a Mecenas, la del Jovio al Gran Capitán, la de Pedro Mateo a Enrique Cuarto de Francia.

-σι τον αυτόν καρπόν; —Διότι δεν έχουνσιν όλοι την αυτήν τύχην ούτε την αυτήν γνώσιν των πραγμάτων. Ο Οράτιος δεν ήτον αμαθής οπού έλεγεν ότι ‘μόνη η σοφία απαθανατίζει τους ανθρώπους’ και ο Πιττακός, σοφός της Ελλάδος, ήθελεν ότι όλα τα καλά κατορθώματα να προάγουσιν εις αθανασίαν όταν υποβαστάζονται από την μετριοφροσύνην, δια τούτο και έλεγε ‘μηδέν άγαν’. Είδον μετέπειτα μίαν μεγάλην επιγραφήν έμπροσθεν ενός εργαστηρίου οπού πολλοί την ανεγίνωσκον και έλεγεν ούτως: “Ενθάδε πιπράσκεται το καλόν οπού ενίστε είναι πολλής τιμής” και ολίγοι άνθρωποι εισήρχοντο³¹³ εκεί. —Μη φοβείσθαι -είπεν ο πραγματευτής τω Ευγενίω-. Αυτή είναι πραγματεία αληθώς ολίγης τιμής όμως οι φρόνιμοι δεν την αμελούσιν αν καλά και πολλάκις να την πραγματεύονται κακώς· αυτή είναι η εμπιστοσύνη. —Αχ, -είπεν άλλος- δεν ευρίσκεται κατά το παρόν εμπιστοσύνη ούτε εις τον φίλον επειδή και ημπορεί αύριον να γίνη εχθρός· είμαι βέβαιος ότι ολίγοι από τους εγκατοίκους της Ουαλεντίας πόλεως θέλουσιν εμβεί εις αυτό το εργαστήριον. Αφού προήλθον όλα τα εργαστήρια οπού ήσαν εκ δε-

³¹³ εισήρχοντο: εισήρχοτο en el manuscrito.

¶ parce, dit Egenie, que tous n'ont pas le même bonheur, ny les mêmes connoissances. C'étoit ainsi que Tales de Milet vendoit des Livres, où il n'y avoit aucunes paroles ; il disoit pour sa raison que les actions sont les mâles, & les paroles les femelles. Horace qu'on ne peut accuser d'ignorance, vouloit que la sagesse rendît seule les hommes immortels. Pittaque autre Sage de Grece, vouloit que toutes les bonnes actions conduisissent à l'immortalité, quand elles étoient soustenuës de la moderation en . toutes choses. C'est pourquoy il avoit pour devise, ne quid nimis, rien de trop. Ils virent ensuite une grande inscription devant une Boutique, que beaucoup de gens lisoient ; elle étoit telle : Icy se vend un bien, qui coûte quelquefois bien cher. Peu de gens y entroient : ne craignez pas, dit le Marchand à Egenie, c'est une Marchandise à la verité peu estimée, mais les Sages ne la négligent pas, quoiqu'ils en soient souvent mauvais Marchands ; c'est la confiance, ils ne laissent pas d'en faire un bon negoce, quand l'occasion s'en presente : là, disoit un autre ; il n'y a presentement point de confiance, non pas même avec son amy, parce qu'il peut demain de venir ennemy ; je suis seur que peu d'habitans de Valence entreront dans cette Boutique, non plus que dans celle où l'on met le secret à prix. Enfin il y avoit une Boutique commune

¶ —Pues ¿cómo todos no procuran una excelencia como ésta? —Porque no todos tienen esa dicha ni ese conocimiento. Vendía Tales Milesio obras sin palabras y decía que los hechos son varones y las palabras hembras. Horacio carecía especialmente de ignorancia y aseguraba ser la sabiduría primera. Pitaco, aquel otro sabio de la Grecia, andaba poniendo precios a todo, y muy moderados, igualando las balanzas, y en todas partes encargaba su *ne quid nimis*. Estaban muchos leyendo un gran letrado en una tienda que decía: *Aquí se vende el bien a mal precio*. Entraban pocos. —No os espantéis —dijo Egenio—, que es mercadería poco estimada en el mundo. —Entre los sabios —decía el mercader—, que vuelven bien por mal, y negocian con eso cuanto quieren. —Aquí hoy no se fia —decía otro— ni aun del mayor amigo, porque mañana será enemigo. —Ni se porfia —decía otro. Y aquí entraban poquísimos valencianos, como ni en las del secreto. Había al fin una tienda común

-ξιών απέρασαν εις το άλλο μέρος, παρακαλούντος του Ανδρονίου και άκοντος του Κριτίλου, αν καλά και πολλάκις οι φρόνιμοι πρέπει να εισέρχονται και εις αυτά όταν είναι δια να εμποδίζουν τους άφρονες να μη απωλεσθούσι. Εύρον ομοίως εις αυτό το μέρος πολλά εργαστήρια όμως³¹⁴ παντι διαφορετικά και όλα φθονερά προς εκείνα οπού ήσαν εκ δεξιών· του πρώτου η επιγραφή ήτον τοιαύτη: “Ενταύθα πωλείται εκείνος οπού αγοράζει”. —Ιδού -είπεν ο Κριτίλος- λόγος από τους πρώτους της αφροσύνης! Όμως ο Ανδρόνιος ήθελε να εισέλθη αλλά ο Κριτίλος τον εμπόδισε λέγων: —Πού υπάγεις; Δεν συλλογίζεσαι ότι υπάγεις να απωλεσθής; Είδον, λοιπόν, μακρόθεν ότι επώλουν ένας τον άλλον έως και τους καλυτέρους φίλους. Εις άλλον πάλιν έκραζον λέγοντες: —Ενθάδε πωλείται εκείνο οπού δίδεται. Μερικοί έλεγον να είναι η χάρις άλλοι δε ότι είναι τα δώρα οπού δίδονται την σήμεραν. —Τούτο εί[tachón] ναι αναμφιβόλως, -είπεν ο Ανδρόνιος- διότι τα φιλοδωρήματα δίδονται σπανίως και δεν δίδονται χωρίς να ζητηθώσι. —Αλλ’ αυτή η πώλησις -είπεν ο Κριτίλος- είναι πολλά ακριβής όταν είναι με εντροπήν της ζητήσεως και με κίνδυνον της αρνήσεως. Ο Ευγένιος

---

³¹⁴ όμως: όμως en el manuscrito.

¶ où tout le monde accouroit, pour sçavoir le prix de toutes choses, & la maniere de le donner juste, mais l'invention en étoit rare ; il falloit tout mettre par morceaux, & le jeter dans un puits, ly brûler, & enfin le perdre entièrement : appelez vous cela, dit Andrenio, mettre à prix ? oui, luy répondit-on ; il faut que toutes ces choses là se perdent, avant que d'en pouvoir connoître la valeur : on ne juge du prix des meilleures choses, que quand on ne les a plus. Ayant parcouru toutes les Boutiques qui étoient du côté droit, ils passerent de l'autre côté à la priere d'Andrenio, & malgré Critile ; quoique très-souvent les Sages y doivent entrer, quand ce ne seroit que pour empêcher les sots de s'y perdre : ils y trouverent aussi plusieurs Boutiques, mais fort differentes, & toutes envieuses de celles qui étoient à la main droite. Voicy l'Ecritéau qui étoit à la premiere de ces Boutiques. L'on vend icy celui qui achete : voilà, dit Critile, une des premières sotises ; cependant Andrenio alloit y entrer, mais Critile le retint, en luy disant : où vas-tu ? tu ne songe pas que tu te ferois vendre ; ils regarderent donc de loin, & virent comme les uns se vendoient aux autres, jusqu'aux meilleurs amis. Dans une autre Boutique il y avoit : Icy l'on vend ce qu'on donne ; les uns disoient que c'étoient les graces, & les autres que c'étoient les presens qu'on fait aujourd'huy. Sans doute, dit Andrenio, c'est cela ; car icy l'on me donne que fort tard, ce qui est proprement comme qui ne donneroit point, encore ce ne sera qu'après l'avoir demandé : c'est-là vendre bien cher, repliqua Critile, quand il en coûte la honte & la repugnance de demander, & de s'exposer à être refusé ; mais Egenie

¶ donde de todas las demás acudían a saber el valor y la estimación de todas las cosas. Y el modo de apreciarlas era bien raro, porque era hacerlas piezas, arrojarlas en un pozo, quemarlas, y al fin perderlas; y esto hacían aun de las más preciosas, como la salud, la hacienda, la honra, y en una palabra, cuanto vale. —¿Esto es dar valor? —dijo Andrenio. —Señor, sí —le respondieron—, que hasta que se pierden las cosas no se conoce lo que valen. Pasaron ya a la otra acera desta gran feria de la vida humana a instancias de Andrenio y despechos de Critilo, pero muchas veces los sabios yerran para que no revienten los necios. Había también muchas tiendas, pero muy diferentes, correspondiendo en emulación una desta parte a la de la otra. Y así, decía en la primera un letrero: *Aquí se vende el que compra*. —Primera necesidad —dijo Critilo. —¡No sea maldad! —replicó Egenio. Iba ya a entrar Andrenio, y detúvole diciendo: —¿Dónde vas?, que vas vendido. Miraron de lejos y vieron cómo se vendían unos a otros, hasta los mayores amigos. Decía en otra: *Aquí se vende lo que se da*. Unos decían eran mercaderes, otros que presentes destos tiempos. —Sin duda —dijo Andrenio— que aquí se da tarde, que es tanto como no dar. —No será sino que se pide lo que se da —replicó Critilo—, que es muy caro lo que cuesta la vergüenza de pedir, y mucho más el exponerse a un *no quiero*. Pero Egenio

όμως απέδειξεν ότι είναι τα δώρα οπού δίδονται αναμεταξύ των διεφθαρμένων ανθρώπων. —Ω, της κακής πραγματείας! -έλεγον πάντες-. Με όλον τούτο δεν έπαυον να εισέρχονται αμιλλώμενοι με τους εξερχόμενους και όλοι έλεγον: —Ω, κατηραμένον αργύριον! Διατί, οπόταν δεν σε έχωμεν, βασανιζόμεθα τόσον υπό της επιθυμίας να σε αποκτήσωμεν και λυπούμεθα τόσον οπόταν σε υστερούμεθα; Εν τοσοούτω³¹⁵ εθεώρησαν εκεί πλησίον άλλο εργαστήριον γεμάτο από φιάλας και άλλα αγγεία κενά και με όλον τούτο πλήθος ανθρώπων συνηθροισμένων· υπήγε και ο Ανδρόνιος και ηρώτησε: —Τι πωλούσι; Και διατί δεν φαίνεται τίποτε[tachón]; —Δεν είναι άλλο -απεκρίθησαν- παρά άνεμος και αήρ. —Και ποίος αγοράζει; -είπε πάλιν αυτός· ή ποίος δίδει το αργύριόν του δια τον άνεμον; —Δεν ηξεύρεις -απεκρίθησαν- ότι αυτή η μεγάλη κιβωτός είναι γεμάτη από κολακείας αι οποίαι πληρώνονται³¹⁶ ωσάν μία καλή πραγματεία; Και τούτο το άλλο αγγείον είναι γεμάτο από λόγια μελίρρυτα τα οποία έχουσιν μεγάλην τιμήν. Και ούτος ο αμφορεύς³¹⁷ είναι πλήρης ψευδολογιών οπού πωλείται θαυμασίως

³¹⁵ *τοσοούτω*: el copista corrige el descuido añadiendo una -σ- entre líneas posteriormente; *τοούτω* en un principio.

³¹⁶ *πληρώνονται*: *πλήρωνονται* en el manuscrito.

³¹⁷ *αμφορεύς*: el copista explica, en nota al margen izquierdo y habiendo subrayado «αμφορεύς», el significado del vocablo: “βαρέλ [*sic*]”.

¶ prouva que ce ne pouvoit être que les presens ; qui se font dans le monde corrompu : ô quelle méchante Marchandise ! disoient-ils : avec tout cela l'on ne cessoit point d'y entrer à l'envi de ceux qui en sortoient, & tous disoient : ô maudit argent ! pourquoy, quand on n'en a point, est-on tant tourmenté des desirs d'en avoir, & a-t-on tant de tristesse quand on le perd ? Cependant ils furent avertis, qu'il y avoit tout proche une Boutique pleine de fioles, & de cofres vuides, que néanmoins le monde y étoit en foule : cette foule y attira assi-tôt Andrenio, qui demanda, que vend-on là ? pourquoy ne le voit-on point ? ce n'est que du vent, luy répondit-on, de l'air, & encore quelque chose de moins : & qui est ce qui en achete, ajouta-t-il, qui est-ce qui peut employer là son argent ? comment, luy répliqua-t-on ? cette grande boîte est pleine de flaterie que l'on paye comme bonne Marchandise ; ce vase est rempli de paroles sucrées, dont on fait un cas particulier ; dans ce tonneau sont les faveurs qui payent fort cherement ; dans cet armoire sont les menageries, dont on a un debit merveilleux,

¶ averiguó eran dádivas del villano mundo. —¡Oh qué mala mercadería! —gritaba uno a una puerta. Y con todo eso, no cesaban de entrar a porfía; y los que salían, todos decían: —¡Oh maldita hacienda! Si no la tenéis causa deseo, si la tenéis cuidado, si la perdéis tristeza. Pero advirtieron había otra botica llena de redomas vacías, cajas desiertas, y con todo eso, muy embarazada de gente y de ruido. A este reclamo acudió luego Andrenio, preguntó qué se vendía allí, porque no se veía cosa, y respondiéronle que viento, aire, y aun menos. —¿Y hay quien lo compre? —Y quien gasta en ello todas sus rentas. Aquella caja está llena de lisonjas, que se pagan muy bien; en aquella redoma hay palabras que se estiman mucho; aquel bote es de favores, de que se pagan no Pocos; aquella arca grande está rellena de mentiras, que se despachan harto mejor que las verdades, y más las que se pueden mantener por tres días y *en tempo de guerra*, dice el italiano, *bugía como terra*.

και με τιμήν μάλλον ή η αλήθεια και μάλιστα εν καιρώ πολέμου. —Μη θαυμάζετε! -είπεν ο πραγματευτής-. Επειδή και όλα τα εν τῷ κόσμῳ δεν είναι άλλο παρά άνεμος και έως και αυτού του ανθρώπου· και δια να βεβαιωθείτε, αφαιρέσατε τον εν τῷ [tachón]³¹⁸ ανθρώπῳ άνεμον και θέλετε ιδή τι απομείνει. Θέλετε εκπλα[tachón]γεί μάλλον αν ιδήτε ότι εγώ πωλώ πράγμα ακόμη ολιγότερον του άνέμου και λαμβάνω καλήν πληρωμήν. Είδον μετέπειτα ένα νέον ο οποίος έδιδε λίθους τιμίους, δώρα και ενδύματα πολυτελή εις μίαν γυναίκα ασχημοτέραν του δαίμονος· και ηρωτήσαντες ‘τι ευρίσκει εις εκείνην την γυναίκαν αξιέραστον’, ήκουσαν ότι ‘ολίγος καλός αήρ της γυναικός τον έκαμεν εραστήν’. —Ωστε -είπεν ο Κριτίλος- το ουδέν είναι ικανόν να πυρπολήση την καρδίαν ενός ανδρός! Είδον άλλον οπού εμετρούσε φλωρία δια να φονευθή ο εχθρός του· τον ηρώτησαν: —Τι σοι έκαμε; Απεκρίθη ότι: —Εις ένα λόγον οπού μοι είπε με έβλαψε μόνον με το σχήμα με το οποίον τον είπε. —Και διατί ταράττεσθε αμφότεροι δια το ουδέν; -τον ηρώτησαν πάλιν-. —Ένας μέγας πρίγκηψ -απεκρίθη ο ρηθείς- εξόδευσεν όλην του την περιουσίαν εις χορευτάς και γελωτοποιούς και έ-

³¹⁸ Se entrevé: “κόσμῳ”.

¶ & qui sont bien plus estimées que les veritez, sur tout celles qui peuvent se garder trois jours en tems de guerre. Il y a telle occasion, reprit Critile, où l'on achete de l'air, & qu'on paye en même monnoye : Vous vous en étonnez, luy dirent les Marchands, il n'y a pourtant pas sujet, puisque tout ce qu'il y a dans le monde n'est que du vent, jusqu'à l'homme même: pour l'éprouver, vous n'avez qu'à luy ôter ce qu'il a de vent, & vous verrez ce qui en restera ; vous devriez être bien plus surpris, si vous voyez que je vends ce qui est encore moins que l'air, & qu'on paye fort bien : effectivement ils virent un jeune blondin qui donnoit des bijoux de prix, des regals, & de riches habits à une femme aussi laide qu'un démon. Ils demanderent ce que ce galand pouvoit trouver en elle capable de luy plaire ; ils répondirent que c'étoit son bon petit air. De maniere, dit Critile, qu'un rien est capable d'embraser le cœur d'un homme : ils en trouverent un autre qui comptoit force ducats : afin qu'on tuast son ennemy ; ils luy demanderent : Monsieur, que vous a-t-il fait ? il répondit, il ne me plaît pas, il a dit une parole dont je me tiens offensé, seulement par l'air dont il l'a dite : Quoy, luy repliquerent-ils, un rien vous coûte si cher à tous deux ? Un grand Prince dépensoit tout son bien en baladins, & en boufons,

¶ —¿Hay tal cosa? —ponderaba Critilo—. ¡Que haya quien compre el aire y se pague dél! —¿Deso os espantáis? —le dijeron—. Pues en el mundo ¿qué hay sino viento? El mismo hombre, quitadle el aire y veréis lo que queda. Aun menos que aire se vende aquí, y muy bien que se paga. Vieron que actualmente estaba un boquirrubio dando muchas y muy ricas joyas, galas y regalos, que siempre andan juntos, a un demonio de una fea por quien andaba perdido. Y preguntando qué le agradaba en ella, respondió que el airecillo. —De modo, señor mío —dijo Critilo—, ¿qué aún no llega a ser aire y enciende tanto fuego? Estaba otro dando largos ducados porque le matasen un contrario. —Señor, ¿qué os ha hecho? —No ha llegado a tanto; hame dicho de suerte que por una palabrilla... —¿Y era afrentosa? —No, pero el airecillo con que lo dijo me ofendió mucho. —¿De modo, que aún no llega a ser aire lo que os cuesta tan caro a vos y a él! Gastaba un gran príncipe sus rentas en truhanes y bufones,

-λεγεν ότι λαμβάνει πολλήν ηδονήν βλέποντας τας γελωτοποιίας των. Ούτο, λοιπόν, πρέπει να στοχασθήτε· ότι η ακμή της τιμής πρέπει να φυλάττεται ακριβής κατά τα περιστατικά οπού δίδονται εις το σχήμα της ομιλίας, εις την γελωτοποιϊαν και εις το ουδέν. Εθαύμασαν όμως περισσότερον όταν ίδουν μίαν γυναίκα οπού έτρεχεν εις τας πλατείας ωσάν μία Εριννύς από τον Άδην και κατέξαινε και διεσπάραττε τα πρόσωπα των πλησιαζόντων εις το εδικόν της εργαστήριον και, με όλον τούτο, έκραζε λέγουσα: —Ποίος θέλει να αγοράση βασάνους, κεφαλαλγίας³¹⁹, αὔπνιας³²⁰, αχωνευσίας, άριστον κακόν και δείπνον χείρον; Πλήθος αμέτρητον ανθρώπων εισήρχοντο, και το θαυμαστότερον ότι και εσεμνύνοντο και εκαυχόντο εις την συμφοράν τους κατοικούντες εκεί δυστυχώς. Οι δε εκφεύγοντες εξήρχοντο πλήρεις αίματος και καταπληγωμένοι και βλέποντας άλλους παρομοίους εισήρχοντο διηνεκώς. Εθαύμαζεν ο Κριτίλος εις την τόσην σκληρότητα αλλ' ο Ευγένιος είπεν αυτώ: —Δεν ηξεύρεις πόσα κακά είναι εις τον κόσμον οπού παρατηρούσι να απατήσωσι τον άνθρωπον με δέλεαρ; Η Φιλαργυρία δεικνύει χρυσίον, η Άλογος ορμή της σαρκός δεικνύει ηδονήν, η Υπερηφάνεια τιμήν, η Γαστριμαργία κα-

³¹⁹ κεφαλαλγίας: κεφαλγίας en el manuscrito

³²⁰ αὔπνιας: αὔπνι en el manuscrito.

¶ il disoit qu'il prenoit beaucoup de plaisir à voir leur bonne grace à représenter leurs farces. Ainsi l'on peut juger que le point d'honneur doit être cher, par rapport aux prix & aux conséquences qu'on donne à 'air, à la grace, & au moins que rien. Mais ce qui les étonna, fut de voir une femme qui couroit dans la place comme une furie sortie de l'enfer : elle déchiroit le visage à tous ceux qui approchoient de sa Boutique ; cependant elle crioit de toute sa force, Qui veut acheter des chagrins, des casse-têtes, ce qui ôte le sommeil, ce qui empêche la digestion, ce qui fait les méchans dînez, & les soupez encore pires ? Une foule infinie de gens y entroient : mais ce qui étoit de fâcheux, c'est qu'on en faisoit vanité ; cependant ils y demeuroient à leur malheur : pour ceux qui en pouvoient échapper, ils sortoient tous pleins de sang, & plus criblez de coups qu'un Marquis de Borre, & pour les voir, d'autres y entroient continuellement. Critile étoit tout étonné de voir une telle cruauté ; mais Egenie luy dit, sçais-tu combien il y a de maux, qui ne sont attentifs qu'à surprendre les hommes sous l'apparence de quelque appas trompeur ? la convoitise leur presente de l'or, la Luxure des voluptez, la Superbe des honneurs, la Gourmandise

¶ y decía que gustaba mucho de sus gracias y donaires. Desta suerte se vendían tan caros puntillos de honra, el modillo, el airecillo y el donaire. Pero lo que les espantó mucho fue ver una mujer tan fiera que pasaba plaza de furia infernal y de arpía en arañar a cuantos llegaban a su tienda, y gritaba: —¿Quién compra, quién compra pesares, quebraderos de cabeza, quita sueños, rejalgares, malas comidas y peores cenas? Entraban ejércitos enteros, y era lo malo que haciendo alarde; y salían pasando crujía; y los que vivos, que eran bien pocos, salían corriendo sangre, más acribillados de heridas que un marqués del Borro. Y con verlos, no cesaban de entrar los que de nuevo venían. Estábase Critilo espantado mirando tal atrocidad, y díjole Egenio: —Sabe que cuantos males hay le ponen algún cebillo al hombre para pescarle: la codicia oro, la lujuria deleites, la soberbia honras, la gula,

-ρυκείας βρωμάτων, η Οκνηρία ανάπαυσιν. Ο Θυμός μόνον δεν κολακεύει παντελώς ούτε δεικνύει άλλο παρά κτύπους, όνυχας και πολλάκις και θάνατον και, με όλον τούτο, βιάζονται ωςάν μαινόμενοι να τον αγοράσωσι. Εις άλλο εργαστήριον υψηλότερον εκύρηττον λέγοντες: —Ενταύθα πωλούνται τα σφικτότερα δεσμά. Έτρεχον σμήνος ανθρώπων και μερικοί ηρώτων: —Τίνι εισί ταύτα τα δεσμά, υπανδρείας ή σιδήρου; —Δεν διαφέρει παντελώς -απεκρίθη ο πραγματευτής- ο της υπανδρείας δεσμός από τον του σιδήρου επειδή και, τόσον ο ένας όσον και ο άλλος, το αυτό αποτέλεσμα ενεργούσι δηλονότι μίας δουλείας διηνεκούς³²¹. Ηρώτησαν ομοίως την τιμήν οπού ζητεί και απεκρίθη ότι ‘τα δίδει δια το ουδέν και ακόμη ολιγότερον’. —Πώς είναι δυνατόν -είπεν ο Κριτίλος- το ολιγότερον από το ουδέν; —Σύγγνωθί³²² μοι -απεκρίθη ο πραγματευτής-· επειδή και πολλοί δίδουσι και αργύρια δια να λάβουσι μίαν γυναίκα. —Έπεται, λοιπόν, -είπεν ο Κριτίλος- αυτή η πραγματεία να είναι λίαν ύποπτος· εγώ δεν θέλω την αγοράσει ποτέ και μάλιστα όταν δεν την γνωρίζω και όταν δεν την είδον πώποτε. Έλθε, με όλον τούτο, ένας άνθρωπος τολμηρότερος και εξήτησε την ευ[tachón]μορφοτέραν. —Θέλεις την έχει -είπεν αυτώ- όμως θέλει σε προ-

³²¹ *διηνεκούς*: *διηνεκή* en el manuscrito.

³²² *Σύγγνωθί*: el copista corrige el descuido añadiendo una -γ- entre líneas posteriormente; *Σύγνωθί* en un principio.

¶ de bons morceaux, la Paresse le repos ; il n'y a que la Colere qui ne flatte point, & qui ne montre que des griffes, & des coups, ou la mort même. Et avec tout cela, l'on ne voit que fols & malheureux s'empreser de l'acheter à quelque prix que ce soit. L'on publioit à une Boutique plus haut : c'est icy que se vendent les plus forts Liens, beaucoup de gens y couroient ; mais quelques-uns demandoient de quelle nature ils étoient, s'ils étoient de mariage, ou de fer ? on leur répondit, que cela importoit peu ; puisque les uns & les autres n'operoient que le même effet, à sçavoir une captivité éternelle : l'on demanda aussi le prix qu'on en vouloit, on les donne pour rien, & encore pour moins : comment pour moins ? il n'est pas possible: pardonnez-moy, dit le Marchand ; puisqu'on donne encore de l'argent à ceux qui veulent épouser une femme : il faut donc que ce soit une Marchandise bien suspecte, reprit Critile, je ne m'en chargeray pas, & moins encore quand on ne les connoît point, & qu'on ne les a jamais veuës. Cependant il vint un homme plus hardy ; il demanda qu'on luy donnât la plus belle : vous l'aurez luy dit-on, mais elle vous coûtera

¶ comidas, la pereza descansos; sólo la ira no da sino golpes, heridas y muertes, y con todo eso, tantos y tontos la compran tan cara. Pregonaba uno: —¡Aquí se venden esposas! Llegaban unos y otros, preguntando si eran de hierro o mujeres. —Todo es uno, que todas son prisiones. —¿Y el precio? —De balde, y aun menos. —¿Cómo puede ser menos? —Sí, pues se paga porque las lleven. —Sospechosa mercadería: ¿mujeres y pregonadas? —ponderó uno—. Ésa no llevaré yo; la mujer, ni vista ni conocida. —Pero también será desconocida. Llegó uno y pidió la más hermosa. Diéronse la a precio

-ξενήσει μεγάλην κεφαλαλίαν³²³. —Δεν θέλεις την εύρει αγαπητήν παρά μόνον κατά την πρώτην ημέραν· εις δε τον λοιπόν καιρόν θέλει ήσθαι αγαπητή εις τους άλλους. Ήλθεν άλλος φρονιμότερος και ηθέλησε να λάβη ασχημοτέραν. —Μετά πάσης χαράς -είπε- θέλω σοι την δώσει όμως θέλεις την πληρώσει με αηδίαν διηνεκή. Ένα νεανίσκον τον επαρακίνησαν να μη χάση την ευκαιρίαν να λάβη μίαν σύζυγον, ο δε απεκρίθη: —Δεν είναι καιρός ακόμη· και όταν γηράσω θέλω ειπεί ότι δεν είναι πλέον καιρός. Ένας ορέγετο αγχινουστέραν και εξήτει μίαν οπού να έχη πολύ πνεύμα και χαριέστερον· και έδωκαν αυτώ μίαν οπού είχεν μόνον δέρμα και οστέα, διαλέγεται όμως περί παντοίας υποθέσεως. —Δος μοι μίαν -είπεν άλλος νουνεχής- οπού να είναι πάντοτε μιας και της αυτής γνώμης. Διότι αν είναι αληθές ότι η γυνή είναι το ήμισυ του ανδρός ή ότι αμφότεροι εισίν έν και το αυτό πράγμα έως ού ο Θεός ήθελε τους [tachón]³²⁴ διαζεύξη, διατί να είναι τόση διαφορά αναμεταξύ των κατά τα ήθη και τόση αμφισβήτησις και έρις; Εκ του οποίου έπεται ότι ένας ανήρ κακόγαμος δεν είναι άλλο παρά το ήμισυ ενός ανθρώπου· επειδή και δεν δύναται να συναριθμήση με τον εαυτόν του το έτερον ήμισυ

³²³ *κεφαλαλίαν*: el copista corrige el descuido añadiendo una -λ- posteriormente; *κεφαλαλίαν* en el manuscrito.

³²⁴ Se entrevé: “διδάξη”.

¶ de grandes douleurs de tête : vous ne la trouverez aimable qu'un jour, & tout le reste du tems elle ne paroîtra aimable qu'aux autres. Ce discours en rendit un autre plus sage, il voulut avoir la plus laide : très volontiers, luy dit-on ; mais vous la payerez par un continuel dégoût. Ils presserent un jeune homme de ne pas manquer l'occasion d'avoir une Epouse ; il répondit, il n'est pas encore tems, & quand je serai plus vieux, je diray qu'il sera trop tard. Il y en eut un qui se picquoit de bel esprit, il en demanda une qui en eût beaucoup, & du plus délicat : on luy en chercha une qui n'avoit que la peau & les os : mais qui raisonnoit ur toutes matieres. Donnez-m'en une, dit un autre homme prudent, qui soit toûjours d'une humeur égale ; car s'il est vray que la femme fasse la moitié de son mary, ou qu'ils ne soient tous deux qu'une même chose, jusqu'à ce que Dieu les ait separez, pourquoy y avoir tant de difference en leurs manieres, & tant de contestations entre eux ? ce qui fait que l'homme mal marié, n'est plus qu'un demy-homme,

¶ de gran dolor de cabeza, y añadió el casamentero: —El primer día os parecerá bien a vos; todos los demás, a los otros. Escarmentado otro, pidió la más fea. —Vos la pagaréis con un continuo enfado. Convidábanle a un mozo que tomase esposa, y respondió: —Aún es temprano. Y un viejo: —Ya es tarde. Otro que se picaba de discreción pidió una que fuese entendida. Buscáronle una feísima, toda huesos y que todos le hablaban. —Venga una, señor mío, que sea mi igual en todo —dijo un cuerdo—, porque la mujer, me aseguran es la otra mitad del hombre y que realmente antes eran una misma cosa entrambos, mas que Dios los separó porque no se acordaban de su divina providencia:

οπού είναι κατά πάντα πάντη εναντίον και αντιτείνει αυτό και ανθίσταται εν παντί πράγματι. Τούτο είναι τόσον αληθές οπού βλέπωμεν ως επί το πλείστον εις ένα φλεγματώδη μίαν χολερικήν, εις ένα μελαγχολικόν μίαν περιχαρή, εις ένα ευειδή μίαν δυσειδή και ενίοτε εις ένα γέροντα εβδομηντακονταετή μίαν γυναίκα δεκαπέντε ετών. —Όλα αυτά -είπεν ο Κριτίλος τῷ πραγματευτῇ- είναι αληθινά και δεν έπρεπε να κάμνης συνοικέσια τόσον ανόμοια και ασύμφωνα. —Αμή τι θέλετε να κάμω; -απεκρίθη ο πραγματευτής-· ούτο³²⁵ θέλουσιν εκείνοι. Αι παρθένοι με ό,τι τρόπον και αν είναι θέλουνσι να γίνωσι σύζυγοι και οι γέροντες να γίνωσι νεανίσκοι· τόσον εκείναι όσον και αυτοί απέχουσι του ορθού λογισμού και άλλον νόμον δεν έχουσι παρά το ίδιόν τους πάθος. —Είτα -στραφείς προς άλλον τινά είπε- λάβε συ ταύτην την γυναίκα. Ο δε θεωρήσας αυτήν εγνώρισεν ότι ήτον πάντη ασύμφωνος με την θέλησίν του τόσον κατά την ηλικίαν όσον και κατά την ποιότητα και την περιουσίαν και, το τελευταίον, ούτε ήτον καλλωπισμένη. —Λάβε την -είπεν ο πραγματευτής- και θέλει καιρός να την ονειδίσης δια τα ελαττώματα και τας³²⁶ ελλείψεις οπού έχει την σήμερον· φρόντιζε μόνον να μη έχη όλα τα αναγκαία δια να

³²⁵ ούτο: ούτε en el manuscrito.

³²⁶ τας: el copista aclara, en nota al margen izquierdo y habiendo subrayado un vocablo borroso, el significado de dicho vocablo: «τας».

¶ puisqu'il ne peut pas compter sur sa moitié ; qui luy est en toutes choses entierement opposée ; & cela est si vray, que l'on voit ordinairement à un homme flegmatique, une femme colère ; à un triste, une gaye ; à un beau, une laide, & quelquefois à un vieux de soixante & dix ans, une femme de quinze. Tout cela est vray, dit Critile, parlant au Marchand ; vous en êtes responsable, & vous devez ne pas faire des assemblages si inegaux, & si tristes : Que voulez-vous, répondit-il, que j'y fasse, ils le veulent ainsi. Les filles à quelque prix que ce soit veulent devenir femmes, & les vieillards redevenir enfans ; les uns & les autres ne sont pas raisonnables, ils n'ont point d'autre loy que leur passion. Pour vous, dit-il à un autre, prenez celle-là ; il la regarda & trouva, qu'il s'en faloit beaucoup que ce ne fût son affaire par la disproportion de l'âge, de la qualité, & du bien : qu'enfin elle n'étoit pas assez proprement mise : prenez-là, luy dit le Marchand ; un tems viendra que vous luy reprocherez les ajustemens qui luy manquent aujourd'huy : n'ayez seulement soin que de ne luy pas donner tout le necessaire, afin

¶ y que ésta es la causa de aquella tan vehemente propensión que tiene el hombre a la mujer, buscando su otra mitad. —Casi tiene razón —dijeron—, pero es cosa dificultosa hallarle a cada uno su otra mitad: todas andan barajadas comúnmente; la del colérico damos al flemático, la del triste al alegre, la del hermoso al feo, y tal vez la del mozo de veinte años al caduco de setenta, ocasión de que los más viven arrepentidos. —Pues eso, señor casamentero —dijo Critilo—, no tiene disculpa, que bien conocida es la desigualdad de quince años a setenta. —¡Qué queréis! Ellos se ciegan y lo quieren así. —Pero ellas ¿cómo pasan por *eso*? —Es, señor, que son niñas y desean ser mujeres, y si ellos caducan, ellas niñean. El mal es que, en no teniendo mocos, no gustan de gargajos; mas eso no tiene remedio. Tomad ésta conforme lo deseáis. Miróla y halló que en todo era dos o tres puntos más corta; en la edad, en la calidad, en la riqueza, en todo; y reclamando no era tan ajustada como deseaba: —Llevadla —dijo—, que con el tiempo vendrá a ajustarse; que de otra manera pasaría y sería mucho peor. Y tened cuidado de no darla todo lo necesario, porque, en teniéndolo,

μη ζητή τα περιττά. Ένας άλλος αξιέπαινος απεκρίθη προς ένα του φίλον οπού τον εσυμβούλευε να μη υπανδρευθή αν δεν ειδή πρότερον εκείνην οπού θέλει να λάβη. —Εγώ -είπε- δεν θέλω να υπανδρευθώ δια μέσου της οράσεως αλλά διαμέσου της ακοής ούτε ζητώ άλλην προίκα παρά μόνον την καλήν υπόληψιν. Τους επροσκάλεσαν μετέπειτα εις το οσπίτιον της Καλής Γεύσεως οπού ε[tachón]συγκροτείτο μέγα συμπόσιον. —Αυτός ο εστιάτωρ -είπεν ο Ανδρόνιος- ίσως να είναι κανένας προδότης. —Ενδέχεται -απεκρίθη ο Κριτίλος-· διότι εκείνοι οπού εισέρχονται εις το οσπίτιόν του φαίνονται να έχουσι καλήν όρεξιν, όμως οι εξερχόμενοι είναι κατηφείς και ισχυοί τω χαρακτήρι. Εισελθόντες, λοιπόν, είδον πράγματα α[tachón]³²⁷ξιοθαύμαστα. Ένας μέγας άρχων εκάθητο περικυκλωμένος υπό ευγενών, υπό νάνων, υπό χορευτών, υπό μαστροπών, υπό κολάκων και υπό ανδρείων μεγαλάρχων³²⁸ και, άπαξ ειπείν, με όσα δύνανται να ονομασθώσι ‘ζώα του οσπιτίου’ και ‘ζωΰφια του οσπιτίου’. Έφαγεν ο ρηθείς και ηυφράνθη, όμως έδειξαν αυτώ λογαριασμόν τραπέζης και είδεν ότι εξοδεύθησαν εκατόν χιλιάδες δουκάτων εκ των εισοδημάτων του και δεν είπεν ότι είναι πολλά.

³²⁷ Se entrevé: “ξιοξ”.

³²⁸ *μεγαλάρχων*: el copista corrige el descuido añadiendo una -v- entre líneas posteriormente; *μεγαλάρχων* en un principio.

¶ qu'elle ne desire pas le superflu. Il y en eut un qui fut fort loué, de ce qu'il répondit à un amy, qui luy conseilloit de voir la femme qu'on luy proposoit, qu'il ne se vouloit point marier par les yeux, mais par l'ouïe, & qu'il ne demandoit pour dote que la bonne reputation. On les convia d'aller en la maison du bon Goût, où il y avoit un fort grand repas. Ce sera sans doute, dit Andrenio, chez quelque Traiteur ? Il y a apparence, répondit Critile, car ceux qui y entrent paroissent de bon appétit ; cependant ceux qui en sortent ont l'air bien triste & bien maigre. Ils y virent des choses surprenantes. Il y avoit un grand Seigneur assis & entouré de Gentilshommes, de Nains, de Baladins, d'Entremeteurs, de Braves, de Flateurs ; en un, mot de tout ce qu'on peut nommer Insectes de maison ; il mangea bien, mais on luy compta beaucoup , & l'on dit qu'il avoit dépensé cent mille ducats de rente : il ne dit point que ce fût trop ;

¶ querrá lo superfluo. Fue alabado mucho uno que, diciéndole viesse la que había de ser su mujer, respondió que él no se casaba por los ojos, sino por los oídos. Y así llevó en dote la buena fama. Convidáronlos a la casa del Buen Gusto, donde había convitón. —Será casa de gula —dijo Andrenio. —Sí será —respondió Critilo—, pero los que entran parecen comedores, y los que salen, comidos. Vieron cosas raras. Había sentado un gran señor rodeado de gentilhombres, enanos, entremetidos, truhanes, valientes y lisonjeros, que parecía el arca de las sabandijas. Comió bien, pero echáronle la cuenta muy larga, porque dijeron comía cien mil ducados de renta; él, sin réplica, pasaba por ello.

Αλλ' ο Κριτίλος θαυμάσας είπε: —Πώς είναι τούτο δυνατόν; Εγώ δεν πιστεύω να εξόδευσαν ούτε το εκατοστημόριον από τα όσα ζητούσι! —Αληθώς, -απεκρίθη ο Ευγένιος- αυτός δεν δύναται να φάγη τόσα είναι όμως αυτοί οι τοσούτοι άνθρωποι οπού τον βοηθούσι. —Λοιπόν, δεν πρέπει -είπεν ο Κριτίλος- να λέγωμεν ότι αυτός ο άρχων έχει εισόδημα εκατόν χιλιάδες δουκάτα αλλά μόνον χίλια· επειδή και τα επίλοιπα δεν προξενούσιν εις αυτόν άλλο εισόδημα παρά μόνον φροντίδας και λογαριασμούς. Ήσαν άλλοι τινές οπού κατέπινον πάχνην και άνεμον εξ ών έλεγον ότι παχύνονται θαυμασίως όμως, εις το ύστερον, όλα καταντώσιν εις αέρα. Άλλοι πάλι ετρέφοντο με πτύελον και άλλοι με σκόροδα ή κρόμμυα και, τέλος τούτων πάντων, εκείνοι οπού έτρωγον έμεινον αυτοί οι ίδιοι φαγωμένοι. Οι ημέτεροι περιηγηταί δεν ηγόρασαν τίποτε από αυτά τα υστερινά εργαστήρια αλλά μόνον από τα πρότερα, δηλαδή τα εκ δεξιών, εν οijs εύρον αγαθά αληθινά ως προς το πνεύμα και προς τα καθήκοντα τα προς τον Θεόν εν οijs συνίσταται η αληθής ευδαιμονία. Εξήλθον, λοιπόν, εκ της Πανηγύρεως πληροφορο[tachón]³²⁹ημένοι εις τα όσα ήκουσαν παρά του Ευγενίου· και ούτως ενδυναμωμένοι εις την κρίσιν οπού έπρεπε να κάμουςι

---

³²⁹ πληροφοροημένοι: -η- añadido, entre líneas, posteriormente.

¶ mais Critile, dit : comment cela se peut-il faire, car il n'a pas dépensé la centième partie de ce qu'on luy demande ? Il est vray, reprit Egenie, qu'il ne peut tant manger, mais ce sont tous ces gens-là qui luy aident. Il ne faut donc pas dire, repliqua Critile, que ce Seigneur ait cent mille ducats de rente, mais seulement qu'il n'en a que mille, & que le surplus ne luy cause point d'autre revenu que des soins. Il y avoit aussi force avaleurs de frimats & de vent, dont ils disoient qu'ils engraissoient merveilleusement ; mais à la fin tout se réduisoit en air : quelques-uns se repaïssoient de salive, & les autres d'oignons, & au bout de tout cela, ceux qui mangeoient restoient mangez. Nos voyageurs n'acheterent rien en toutes ces dernières Boutiques qui fût d'aucun profit ; mais bien, dans les premières, dans celles de main droite, où ils trouverent des bien véritables, & par rapport à l'esprit, & au devoir envers Dieu : en quoy le Sage fait consister le solide bonheur. Ils sortirent de la Foire très persuadés de ce que leur en avoit dit auparavant Egenie. Ainsi fortifiez dans le jugement qu'ils devoient faire

¶ Reparó Critilo y dijo: —¿Cómo puede ser esto? No ha comido la centésima parte de lo que dicen. —Es verdad —dijo Egenio— que no los come, sino éstos que le van alrededor. —Pues, según eso, no digan que tiene el Duque cien mil de renta, sino mil, y los demás de dolor de cabeza. Había bravos papasales, otros que papaban viento y decían que engordaban, pero al cabo de todo paraba en aire. Todo se lo tragaban algunos, y otros todo se lo bebían; muchos tragaban saliva, y los más mordían cebolla; y al cabo, todos los que comían quedaban comidos hasta de los gusanos. En todas estas tiendas no feriaron cosa de provecho; sí, en las otras de mano derecha, preciosos bienes, verdades de finísimos quilates, y sobre todo a sí mismos: que el sabio, consigo y Dios, tiene lo que basta. Desta suerte, salieron de la feria hablando cómo les había ido.

[160v]

περί των αγαθών του κόσμου εστράφη έκαστος όπου ήθελε. Ο μεν Ευγένιος εις την πατρίδα του, αν καλά και να μη είχε παντελώς οσπίτιον, πληροφορημένος ότι δεν έχει κανείς ίδιον οίκον εις τον κόσμον. Ο δε Κριτίλος και ο Ανδρόνιος ήρξαντο³³⁰ της οδού της αγωγής εις τον λιμένα της Ανδρικής Ηλικίας εις την Αραγωνίαν. Τέλος του Πρώτου τόμου.
[rúbrica]

---

³³⁰ ήρξαντο: ήζαντο en el manuscrito.

¶ des biens du monde, chacun prit son party : Egenie s'en retourna en son païs, où il n'avoit point de maison, convaincu que dans le monde l'on n'a rien en propre. Critile & Andrenio prirent le chemin des Ports de l'âge viril en Arragon, où un fameux Roy disoit, que se pouvoient former plusieurs Saints Jacques, & des Conquerans de plusieurs Royaumes ; comparant les Nations de l'Espagne, aux differens âges de la vie, & les Aragonnois à l'âge viril. FIN

¶ Egenio, ya otro, porque rico, trató de volver a su alojamiento, que en esta vida no hay casa propia. Critilo y Andrenio se encaminaron a pasar los puertos de la edad varonil en Aragón, de quien decía aquel su famoso rey que en naciendo fue asortado para dar tantos Santiagos, para ser conquistador de tantos reinos, comparando las naciones de España a las edades, que los aragoneses eran los varones.

GLOSARIO

Para la elaboración de este glosario —que registra los vocablos en desuso del griego moderno contenidos en *Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν* de Ioanis Ralis en sus acepciones correspondientes a dicho texto exclusivamente—, se ha consultado los siguientes repertorios lexicográficos: Alessio da Somavera, *Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana* (París, 1709); Βαρίνος, *Το Μέγαν Λεξικόν ή Ο Θησαυρός πάσης της Ελληνικής γλώσσης* (Venecia, 1712); Weigel, K. C. L., *Λεξικόν απλορωμαϊκόν γερμανικόν και ιταλικόν. Neugriechisches deutsch-italiänisches Wörterbuch* (Leipzig, 1796); Βυζάντιος, Σκ., *Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου μεθρημηνευμένης εις το αρχαίον ελληνικόν και το γαλλικόν* (Atenas, 1874); Κουμανούδης, Στ., *Συναγωγή νέων λέξεων* (Atenas, 1900); Δημητράκος, Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης* (Atenas, 1953); Κριαράς, Ε., *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας 1100-1669* (Tesalónica, 2011); Liddel H. G., y Scott R., *Greek-English Lexicon* (on line).

A

- αβοκάτους: v. *αβοκάτος*, ο (< it. *avvocato*): δικηγόρος, συνήγορος
αγκαλά/ άγκαλα: μολονότι, αν και
αγνώριστον: v. *αγνώριστος*: άγνωστος
αγούσης: v. *άγουσα*, η: δρόμος που οδηγεί προς τα κάπου, που σε άγει κάπου
αγρευομένους: v. *αγρεύω*: συλλαμβάνω σε κυνήγι ή ψάρεμα, πιάνω
αγροδιαίτων: v. *αγροδίαιτος*: αυτός που ζει στους αγρούς
αγχίνοια (η): ταχύνοια, ετοιμότης πνεύματος
αγχινουστέρων: v. (superl. m.) *αγχίνους*: ευφυής, οξυδερκής, έξυπνος
αδημονείς: v. *αδημονέω*: στενοχωρούμαι υπερβολικώς

αδηφαγεί: v. *αδηφαγέω*: είμαι αδηφάγος, λαίμαργος
αδιόδευτον: v. *αδιόδευτος*: αδιέξοδος, αδιάβατος
αδολεσχίας: v. *αδολεσχία*, *η*: πολυλογία, φλυαρία
αδολεσχούντων: v. *αδολέσχης*: πολύλογος, φλύαρος
άδουσι: v. *άδω*: τραγουδώ, υμνώ
αειζώους: v. *αείζωος*: ο αεί ζων, αιώνιος
αθανάτισε: v. *αθανατίζω*: κάνω ή θεωρώ κάποιον αθάνατο, απαθανατίζω
άθλιος: ταλαίπωρος, αξιολύπητος, δυστυχισμένος
αθυμία (η): λύπη, δυσφορία, έλλειψη θάρρους, λιποψυχία
αθυρματικών: v. *άθυρμα*, *το*: παιχνίδι, μέσο με το οποίο παίζει κάποιος, χαρά, τέρψη
αιδεσθέντες: v. *αιδέομαι*: ντρέπομαι, σέβομαι
ακαλήφη (η): τσουκνίδα
ακαμπείς: v. *ακαμπής*: αλύγιστος, ασυγκίνητος
ακμήν: v. *ακμή*, *η*: το κρισιμότερο σημείο, αύξηση
άκοντος: v. *άκων*: αυτός που κάνει κάτι παρά τη θέλησή του
άκρατον: v. *άκρατος*: ανόθευτος, ανέρωτος, καθαρός
ακροθιγός: επιφανειακά, ελαφρά, επιπόλαιο
ακρωρείας: v. *ακρώρεια*, *η*: άκρη, κορυφή όρους
αλάθαστον: v. *αλάνθαστος*, *αλάθητος*, *αλάθεντος*, y el tipo medieval *αλάθαστος*
αλγηδόνων: v. *αλγηδών*, *η*: ο σωματικός πόνος, άλγος
αλλαχόθεν: από άλλο μέρος, από αλλού
αλλαχόθι: αλλαχού, σε άλλο τόπο, αλλού
αλλαχόσε: προς άλλον τόπον, εις άλλον μέρος
αλλαχού: αλλαχόθι, σε άλλο τόπο, αλλού
άλογον: v. *άλογος*: άφωνος, απερίγραπτος, ανόητος, παράλογος
άλυσος (η): αλυσίδα, δεσμά
αμβλυωπούσι: v. *αμβλυωπώ*: έχω αμβλεία, ασθενή, αδύναμη όραση
αμή: αλλά, όμως, μα

- αμητόν: ν. *αμητός*, ο: συγκομιδή καρπών από το θερισμό, πλούσια συγκομιδή
- αμιλλώμενοι: ν. *αμιλλώμαι*: αγωνίζομαι, διαγωνίζομαι με κάποιον
- αμνήμονες: ν. *αμνήμων*: ξεχασιάρης
- αμοιβαδόν: αμοιβαίως, εναλλάξ
- άμποτε: είθε, μακάρι, ο Θεός να δώσει
- αμφίβολοι: ν. *αμφίβολος*: αβέβαιος, διστακτικός,
- αμφικρήμους: ν. *αμφίκλημος*: κρημνώδης, επικίνδυνος, απατηλός
- αμφόδους: ν. *άμφοδος*, η: κτήρια παραταγμένα στις δύο πλευρές ενός δρόμου, συνοικία
- αν καλά: μολονότι, αν και
- αναγινώσκομεν: ν. *αναγινώσκω*: διαβάζω
- αναζήσω: ν. *αναζώ*: ανακτώ δυνάμεις, αναζωογονούμαι
- αναισθήτου: ν. *αναίσθητος*: ανόητος, βλάκας
- ανακεκλιμένον: ν. *ανακλίνω*: γέρνω, ξαπλώνω, πλαγιάζω
- αναλάβω: ν. *αναλαμβάνω*: παίρνω πίσω, ξαναπαίρνω, ξαναποκτώ
- αναμέσον: μεταξύ
- αναποδίζοντες: ν. *αναποδίζω*: βαδίζω προς τα πίσω, οπισθοδρομώ
- αναποδιστί: ν. *αναποδίζω*: βαδίζω προς τα πίσω, οπισθοδρομώ
- ανασπή: ν. *ανασπάω*: έλκω προς τα πάνω, τραβώ, ξεριζώνω, αρπάζω
- ανατομήν: ν. *ανατομή*, η: διαμελισμός, η πραγματοποίηση τομών
- αναφανδόν: φανερά, δημόσια, απροκάλυπτα
- αναχωρημένοι: ν. *αναχωρώ*: αποχωρώ, αποσύρομαι από την κοινωνική ζωή για να ζήσω ως ερημίτης
- αναχωρηταί: ν. *αναχωρητής*, ο: ασκητής, μοναχός, ερημίτης
- αναχωρητικόν: ν. *αναχωρητικός*: ο αρμόζων σε αναχωρητή, απόμακρος
- ανδράποδον (το): σκλάβος, δουλοπρεπής, άβουλος
- ανεγίνωσκον: ν. *αναγινώσκω*/ *αναγινώσκω*: διαβάζω
- ανενέργητα: ν. *ανενέργητος*: ο μη ενεργός, αδρανής
- ανεπέτασαν: ν. *αναπετάννυμι*: ανοίγω διάπλατα, ξεδιπλώνω

άνεσιν: ν. *άνεσις*, η: χαλάρωση, ανάπαυση, ανακούφιση
ανεφγμένην: ν. *ανοίγνυμι*: ανοίγω
ανίσως: αν
ανοίκεια: ν. *ανοίκειος*: ο μη γνωστός, μη φιλικός, ανάρμοστος, απρεπής
άνοιξιν: ν. *άνοιξη*, η: άνοιγμα, το έαρ
αντικείμενον: ν. *αντικείμενος*: αυτός που βρίσκεται απέναντι, εναντίος, αντίθετος
αντίς: αντί
αντίφρασιν: ν. *αντίφρασις*, η: ευφημισμός
αξιωματικόν: ν. *αξιωματικός*: αυτός που έχει σχέση με ανώτερα αξιώματα ή αναφέρεται σ' αυτά
απάγει: ν. *απάγω*: φέρω, οδηγώ μακριά
απάντησιν: ν. *απάντησις*, η: συνάντηση, απάντημα
απαρασάλευτα: αδιάσειστα, σταθερά, στερεά
απεκδεχομένη: ν. *απεκδέχομαι*: αναμένω μετά πόθου, προσδοκώ
απερχόμενος: ν. *απέρχομαι (εις)*: φεύγω από έναν τόπο και φθάνω σε άλλον
απέτεμε: ν. *αποτέμνω*: αποκόπτω, κόβω
απευκταία: ν. *απευκταίος*: ανεπιθήμητος
απήγοντο: ν. *απάγω*: οδηγώ κάποιον στη φυλακή
απηνής: σκληρός, αμείλικτος
αποκατέστησαν: ν. *αποκαθιστώ*: εγκαθίσταμαι, διαμένω οριστικώς
απολείπουσιν: ν. *απολείπω*: αφήνω, εγκαταλείπω
απολωλέκαμεν: ν. *απόλλυμι*: χάνομαι, καταστρέφομαι
αποπληρώσεις: ν. *αποπληρώ*: παρέχω ικανοποίηση, ευχαριστώ
αποσμήχουσιν: ν. *αποσμήχω*: καθαρίζω, καθαρίζω με σφουγγάρι
αποσοβείται: ν. *αποσοβούμαι*: διώχνω, αποτρέπω, ματαιώνω
αποστύλβοντα: ν. *αποστύλβω*: λάμπω, γυαλίζω
αποτελή: ν. *αποτελώ*: αποτελειώνω, ολοκληρώνω ένα έργο
αποτέμωσι: ν. *αποτέμνω*: αποκόπτω, κόβω

- απράκτους: ν. *άπρακτος*: ανίδεος, άπειρος
απτικούς: ν. *απτικός*: ο ικανός να έρχεται σε επαφή με κάποιον ή κάτι
άραντες: ν. *άίρω*: σηκώνω, υψώνω, εγείρω
αργοί: ν. *αργός*: όποιος κινείται αργά, βραδυκίνητος
αργύρια: ν. *αργύριον*, *το*: μικρό αργυρό νόμισμα, τα χρήματα
άριστον (το): το πρόγευμα ή το μεσημβρινό φαγητό
αρκτικά: ν. *αρκτικός*, *ο*: βόρειος
αρκτικά (τα): οι βόρειοι αστερισμοί
αρκτικάί (αι): ν. *άρχομαι*/ *αρκτικός*: αρχικός, πρώτος
άρκτοι: ν. *άρκτος*, *η*: αρκούδα
άρρητον: ν. *άρρητος*: ανείπωτος, απερίγραπτος, ο μη λεχθείς
ασύγγνωστον: ν. *ασύγγνωστος*: ο μη συγνώμης άξιος, ασυγχώρητος
ατακτίση: ν. *ατακτίζω*: κάνω αταξία
άτακτον: ν. *άτακτος*: αναιδής, θρασύς, απρεπής
αταξίαν: ν. *αταξία*, *η*: έλλειψη τάξης, ακαταστασία, ανωμαλία, αντικανονικότητα
ατελεύτητον: ν. *ατελεύτητος*: άπέραντος, ατέρμων, άπειρος
άτοπα (τα): παράνομες πράξεις
άτοπον: ν. *άτοπος*: απρεπής, ανάρμοστος, παράλογος, παράξενος
αυθέντας: ν. *αφέντης*, *ο*: άρχοντας, ηγεμόνας, κύριος, αφεντικό, πατέρας
αυλίζετο: ν. *αυλίζομαι*: διαμένω, κατοικώ
αυτάδελφοι: ν. *αυτάδελφος*: αδελφός από τους ίδιους γονείς, όχι ετεροθαλής
αυτόν: ν. *αυτός*: ο ίδιος
αφείλε: ν. *αφαιρέω*: απομακρύνω, αφαιρώ
άφες: ν. *αφήμι*: άφησε
αφιλόκαλος: ακαλαίσθητος, αυτός που δεν αγαπά το ωραίο
αφορώσιν: ν. *αφοράω*: βλέπω κάτι από μακριά, παρατηρώ με προσοχή
άχρι: μέχρι, έως ότου
αχυμότατον: ν. (superl. msc.) *άχυμος*: χωρίς νοστιμιά, άγευστος, ανούσιος

αχωνευσίας: ν. *αχωνευσία*, η: κακή πέψη, δυσπεψία

αψινθίου: ν. *αψίνθιον*, το: το από άψινθο οινοπνευματώδες ποτό, αψέντι

B

βαθμίδες: ν. *βαθμίς*, η: σκαλί, σκαλοπάτι

βακτηριαν: ν. *βακτηρία*, η: μπαστούνι, ράβδος, μαγκούρα

βαλάθρων: ν. *βάλαθρον*, το: βάραθρο, βαθύ χάσμα γης

βάσανος (η): σωματική κάκωση, πόνος, ταλαιπωρία

βάσανος λίθος (η): η λυδία λίθος (βάσανος > βασανίτης > βασάλτης),
πάνω στην οποία ο γνήσιος χρυσός αφήνει κίτρινο χρώμα

βδελυττομένου: ν. *βδελύσσομαι*: αισθάνομαι αηδία, απεχθάνομαι, σιχαί-
νομαι

βεβυσμένοι: ν. *βύω*: κλείνω, αποφράσσω, ταπώνω

βίαν: ν. *βία*, η: πνευματική ικανότητα, βιασύνη, σπουδή σωματική δύνα-
μης, ρώμη

βόθρον: ν. *βόθρος*, ο: λάκκος, όρυγμα εντός εδάφους

βορβόρφ: ν. *βόρβωρος*, ο: βούρκος, λάσπη, ακαθαρσία

βορβορώδη: ν. *βορβορώδης*: λασπώδης, βουρκώδης, ακάθατος

βοτάναι: ν. *βοτάνη*, η: το χορτάρι, η βοσκή

βοτανικόν: ν. *βοτανική*, η: η γνώση της χρήσης των θεραπευτικών βοτάνων

βουνούς: ν. *βουνός*, ο: ύψωμα γης, χαμηλό όρος ή λόφος

βρόχους: ν. *βρόχος*, ο: θηλιά που χρησιμοποιείται σαν αγκόνη

βρυγμόν: ν. *βρυγμός*, ο: τριγμός, τρίζιμο, δάγκωμα, δαγκανιά

βρύουσαν: ν. *βρύω*: έχω αφθονία, αναβλύζω

βρωμάτων: ν. *βρώμα*, το: τροφή, φαγητό

Γ

γαλή (η): γάτα

γαστήρα: ν. *γαστήρ*, η: στομάχι, κοιλιά

γαστρίμαργος: αδηφάγος, αχόρταγος

γεγονυία (η): ν. *γίγνομαι*: αυτή που έχει γίνει, που έχει γεννηθεί
γελωτοποιῖας: ν. *γελωτοποιῖα*, η: πρόκληση γέλιου
γέμουσαν: ν. *γέμω*: είμαι πλήρης, γεμάτος, φορτωμένος
γεντιλόμος (ο): (< it. *gentilomo*) άνθρωπος με ευγενική καταγωγή, ευγενής
γνωσκομένου (του): ν. *γινώσκω/ γινώσκω*: καταλαβαίνω, αντιλαμβάνομαι, γνωρίζω
γνώμης: ν. *γνώμη*, η: ψυχική διάθεση

Δ

δέσποινα: αφέντρα, κυρία, οικοδέσποινα, νοικοκυρά
δευσοποιώς: ανεξίτηλα, έντονα
δηλονότι: σαφώς, φανερά, εμφανώς, δηλαδή, κυρίως
δηλοποιοί: ν. *δηλοποιώ*: δείχνω, φανερώνω, αναφέρω, ανακοινώνω
διαγελώσης: ν. *διαγελώ*: αχνοφέγγω, γλυκοχαράζω, περιπαίζω, χλευάζω
διακρίσεως: ν. *διάκρισις*, η: κρίση, εξυπνάδα
διακριτικόν (το): ν. *διακριτικός*: ο έχων την ικανότητα να κρίνει, μυαλωμένος, έξυπνος
διαμερίσωσι: ν. *διαμερίζω*: (δια)μοιράζω, διαιρώ, διχάζω, διανέμω
διανοήματα: ν. *διανόημα*, το: στοχασμός, ιδέα, σκέψη
διάνοιαν: ν. *διάνοια*, η: πνεύμα, νους
διαπεράματα: ν. *διαπέραμα*, το: θαλάσσιο στενό, πορθμός, πέρασμα
διαπεράττει: ν. *διαπεράω*: διατρυνώ, περνάω δια μέσου, διεισδύω, εισχωρώ
διασκορπιστάς (τους): ν. *διασκορπίζω/ διασκορπώ*: προκαλώ ταραχή ή σύγχυση σε κάποιον, καταναλώνω απερίσκεπτα, σπαταλώ
διαταγμένα: ν. *διατάσσω*: τοποθετώ σε ορισμένη σειρά/τάξη, τακτοποιώ
διατρίβουσιν: ν. *διατρίβω*: κατοικώ, διαμένω, χρονοτριβώ, αργοπορώ, καθυστερώ
διαυθεντευθή: ν. *διαυθεντεύω*: προστατεύω, υπερασπίζω, υποστηρίζω
διαυθεντευτήν: ν. *διαυθεντευτής*, ο: προστάτης, υπερασπιστής
διέθηκεν: ν. *διαθέτω*: διευθετώ, ρυθμίζω, τακτοποιώ

διεσπάραττε: ν. *διασπαράττω*: κατατεμαχίζω, κατακρεουργώ

διεστηκότα: ν. *διΐστημι*: τοποθετώ χωριστά, διαχωρίζω, διαιρώ, απομακρύνομαι

διηνεκής: συνεχής, αδιάκοπος, ατελεύτητος

διϊθύνει: βλ. *διϊθύνω*: ιθύνω, διευθύνω, κυβερνώ

διΐσχυρίζετο: ν. *διΐσχυρίζομαι*: ισχυρίζομαι, υποστηρίζω

διορίσθησαν: ν. *διορίζω*: θεσπίζω, ορίζω, εξαγγέλλω, ιδρύω

διορισμένον: ν. *διορισμένος*: προκαθορισμένος, κανονισμένος, αφιερωμένος

διορύσσει: ν. *διορύσσω*: σκάβω, ανοίγω τάφρο/όρυγμα

δίχα: άνευ, χωρίς, εκτός, πλην

διχοστασίας: ν. *διχοστασία*, η: διαφωνία, διχόνοια, διαφορά, διένεξη

δον (ο): (< it./esp. *don* < lat. *dominus*) τίτλος ευγενείας στην Ιταλία και την Ισπανία

δόσιμον: ν. *δόσιμο*, το: φόρος, φόρος υποτέλειας

δουκάτων: ν. *δουκάτο*, το (< it. *ducato* < lat. *ducatum*) χρυσό ή ασημένιο νόμισμα

δουλεύονται: ν. *δουλεύω*: είμαι δούλος, υπηρετώ

δούλευσιν: ν. *δούλευσις*, η: υπηρεσία, σκλαβιά

δουξ (ο): (< lat. *dux*) τίτλος ευγενείας στη Δυτική Ευρώπη, δούκας

δρακός: ν. *δραξ*, η: παλάμη, χούφτα, ποσότητα που χωρά σε μια παλάμη

δράκων (ο): μεγάλο φίδι, δράκοντας, δαίμονας

δράμη: ν. *δράμω*: τρέχω

δραμόντες: ν. *δράμω*: τρέχω

δροσοβολήται: ν. *δροσοβολώ*: σκορπίζω δροσιά, δροσίζω

δυσί: ν. *δύο*: απόλυτο αριθμητικό επίθετο

δυσίν: ν. *δύο*: απόλυτο αριθμητικό επίθετο

δυσμενή: ν. *δυσμενής*: εχθρός, πολέμιος, εχθρικός, ενάντιος

δυσχεράνας (ο): ν. *δυσχαιρένω*: αισθάνομαι δυσαρέσκεια, δυσανασχετώ

δυσώδεις: ν. *δυσώδης*: δύσοσμος, αυτός που αναδίδει άσχημη μυρωδιά, βρομερός

Ε

έαρ: Άνοιξη

εάσασα: ν. *εάω*: επιτρέπω, αφήνω, δίνω άδεια

εβδελύττοντο: ν. *βδελύσσομαι*: αισθάνομαι αποστροφή, απεχθάνομαι

εβόμβησεν: ν. *βομβίζω*: βουίζω, προκαλώ βόμβο

εγαλακτοτροφούσεν: ν. *γαλακτοτροφώ*: τρέφω με γάλα, γαλουχώ, θηλάζω

εγκαρδιοσύνην: ν. *εγκαρδιώ*: δίνω θάρρος, εμψυχώνω

εγκάτοικος: κάτοικος, έγκλειστος

εγνώρισεν: ν. *(ε)γνωρίζω*: καταλαβαίνω, αντιλαμβάνομαι, διακρίνω

εδαφιαίαν προσκύνησιν: ν. *εδαφιαία υπόκλιση*: αυτός που υποκλίνεται ως
το έδαφος

εδώδιμα (τα): τρόφιμα

εδωδίμου: ν. *εδώδιμος*: βρώσιμος, φαγώσιμος

έζη: ν. *ζήω*: ζούσε

έθελξεν: ν. *θέλγω*: συγκινώ, γοητεύω

εθεώρουν: ν. *θεωρώ*: βλέπω, ατενίζω, εξετάζω, επιθεωρώ

εθυμώθη: ν. *θυμώω*: θυμώνω, οργίζω, παροξύνω

ει: αν, σε

εικότως: σωστά, δίκαια, εύλογα, με λογική συνέχεια

ειμή: παρά μόνο

ειρκτήν: ν. *ειρκτή, η*: δεσμοκτήριο, φυλακή

εις κοντολογίαν: κοντολογίς, με λίγα λόγια

εις πολύν καιρόν: για πολύ καιρό

εις του λόγου σου: σ' εσένα τον ίδιο, στην κατοχή σου

εις τούτο: γι' αυτό, για τον σκοπό αυτό

εις τρόπον (οπού): έτσι που, έτσι ώστε

εισήνεγκεν: ν. *εισφέρω*: φέρνω, παρέχω, εισάγω

είτα: ακολούθως, έπειτα

είτι: ό,τι, όσο

εκ συμφώνου: μαζί με κάποιον

έκαμνε βίαν: ν. *βία*: βιασύνη· κάμνω βία: βιάζομαι
εκατέπεισε: ν. *καταπείθω*: πείθω εντελώς
εκδεδομένης: ν. *εκδίδωμι*: παραδίδω, παραχωρώ, εγκαταλείπω
εκδέρουσι: ν. *εκδέρω*: γδέρνω, γρατζουνίζω
έκδοτος: παραδομένος, που έχει κλίση σε κάτι, επιρρεπής, ακόλαστος
εκείσε: εκεί
εκινούσαν: ν. *κινώ*: κερνώ, αναμιγνύω κρασί με νερό
εκλελεγμένον: ν. *εκλελεγμένος*: διαλεγμένος, ξεχωριστός, αποσπασμένος
εκοίλωσε: ν. *κοιλώ*: βαθουλώνω
ελαιόχροα: ν. *ελαιόχρους*: ο έχω το χρώμα της ελιάς
έλαμπρε: ν. *λαμπρύνω*: φωτίζω, προσδίδω σε κάτι δόξα, αίγλη, μεγαλείο
ελαυνομένη: ν. *ελαύνω*: ωθώ, θέτω εις κίνηση, οδηγώ
ελεγκτικήν: ν. *ελεγκτικός*: επικριτής, αυτός που ψέγει, που κατακρίνει
ελεεινός: αξιοθρήνητα, θλιβερά
ελευθερώματα: ν. *ελευθέρωμα*, *το*: ο τοκετός, η γέννα
ελκυστήρας: ν. *ελκυστήρ*, *ο*: χαλινάρι
εμβιάσουςιν: ν. *εμβιβάζω*: οδηγώ, καθοδηγώ, βάζω κάποιον μέσα
εμβολών: ν. *εμβολή*, *η*: στόμιο ποταμού, εκβολή
εμβρίθεια (η): σοβαρότητα, βαρύτητα, αυστηρότητα
εμέθεξες: ν. *μετέχω*: συμμετάσχω, παίρνω μέρος
εμμέριμος: ανήσυχος, αναστατωμένος
εμπεσών: ν. *εμπίπτω*: πέφτω μέσα σε
εμπίπλονται: ν. *εμπίπλημι*: γεμίζω ως επάνω, χορταίνω, ικανοποιώ
εμποδίζει: ν. *εμποδίζω*: απαγορεύω
εμπνώματα: ν. *εμπνώμα*, *το*: συλλογή πύου σε σημείο του σώματος
εμφορηθή: ν. *εμφορούμαι*: διαπνέομαι από κάποια σκέψη ή ιδέα, κατέχομαι
εμφράγματα: ν. *έμφραγμα*, *το*: τάπα, φραγμός, απόφραξη
εμφράξη: ν. *εμφράσσω*: φράζω, κλείνω
έμφρονος: ν. *έμφρων*: φρόνιμος, γνωστικός, μυαλωμένος
εμψυχούνται: ν. *εμψυχώ/εμψυχώνω*: δίνω ζωή, ζωντανεύω, δίνω δύναμη,

ενθαρρύνω

εμπυχωμένος: *ν. εμπυχώ/ εμπυχώνω*: δίνω ζωή, ζωντανεύω, δίνω δύναμη, ενθαρρύνω

εν αηδία: *ν. αηδία, η*: αηδιαστική γεύση, ανοστιά, αποστροφή, απέχθεια

εν αθυμία: *ν. αθυμία, η*: βαρυθυμία, στενοχώρια, ολιγοψυχία, απελπισία

εν βορβόρω: *ν. βόρβορος, ο*: βούρκος, λάσπη, ακαθαρσία

εν σχήματι αγνωρίστω: *περνώ απαρατήρητος, ινκόγκνιτο*

εν ταυτώ: άμεσα, ξαφνικά

εν τη απειρία: *ν. απειρία, η*: αιωνιότητα, άπειρο διάστημα

εν τοσούτω: στο μεταξύ, ωστόσο

εν τω κάλλει: *ν. κάλλος, το*: καλλονή, ωραιότητα, ομορφιά

έν: ένα

εναβρύνεται: *ν. εναβρύνομαι*: περηφανεύομαι, καμαρώνω, καυχίμαι

εναντία (τα): *ν. εναντίον, το*: δυσμενές γεγονός, αντιξοότητα, αναποδιά

εναντία: *ν. ενάντιος/ εναντίος*: αντίθετος, εχθρικός, αντίπαλος, εχθρός

εναντίον: παρά, αντίθετα με

εναντιότητες: *ν. εναντιότης, η*: εναντίωση, αντίσταση

εναργώς: ευκρινώς, με σαφή τρόπο, ολοκάθαρα

ενδεεί: *ν. ενδέω*: έχω έλλειψη ή ανάγκη, στερούμαι

ένδον: μέσα, εσωτερικά

ενέθηκεν: *ν. ενθέτω*: τοποθετώ, βάζω, παρεμβάλλω

ενεχείρισεν: *ν. εγχειρίζω*: δίνω στο χέρι, εμπιστεύομαι, αναθέτω

ενιαυτού: *ν. ενιαυτός, ο*: χρόνος, έτος, χρονιά

ενοχλεί: *ν. ενοχλώ*: προκαλώ ενόχληση, ταραζώ την ησυχία κάποιου, πειράζω, θίγω

ενταυτώ: στη στιγμή, αμέσως, μονομιάς, ταυτόχρονα, μαζί

εντελεστάτας: *ν. (superl. fm.) εντελής*: τέλειος, πλήρης, απόλυτος

εντελούς: *ν. εντελής*: τέλειος, πλήρης, απόλυτος

εντηρούμαι: φοβάμαι κάποιον, διστάζω, δειλιάζω

ενωτίζεται: *ν. ενωτίζομαι*: ακούω με προσοχή, αφουγκράζομαι, προσέχω

έξι: έξι

εξέβη: v. *εκβαίνω*: εξέρχομαι, βγαίνω, καταλήγω

εξεμώμεν: v. *εξεμώ*: αποβάλλω κάτι με εμετό, ξερνώ

εξεναντίας: αντίθετα με όσα λέγονται, σε αντίθεση (με), απέναντι, αντικριστά

εξεστηκώς: v. *εξίστημι*: μένω έκπληκτος, εμβρόντητος, σαστίζω

έξις (η): συνήθεια, κτήση, κατοχή

εξισάζουσι: v. *εξισάζω*: ισιώνω, φέρνω ισορροπία, είμαι ίσος

εξιστά: v. *εξίσταμαι*: σαστίζω, μένω έκπληκτος, απορώ, θαυμάζω, καταπλήσσομαι

εξοδιάζον: v. (*ε*)*ξοδιάζω*: περνώ τον καιρό, ξοδεύω, δαπανώ

εξόχως: εκτός, ιδίως, κυρίως

έξυπνος: άγρυπνος, σε εγρήγορση, προσεκτικός

εξυπνοί: v. *εξυπνώ*: εξυπνίζομαι, αφυπνίζομαι, ξυπνώ

έξω φρενών (ο): έκπληκτος, εξοργισμένος, θυμωμένος

έξω: εκτός

εξώθεται: v. *εξωθούμαι*: πιέζομαι από κάποιον να κάνω κάτι που δεν θέλω

επανακάμψωσιν: v. *επανακάμπτω*: επιστρέφω, ξαναγυρίζω

επαναστραφή: v. *επαναστρέφω*: γυρίζω πίσω, επιστρέφω

επειδή: αφού

επεσώρευον: v. *επισωρεύω*: συγκεντρώνω, συσσωρεύω, μαζεύω

επί πάση: γενικά, συνολικά

επιβεβαιεί: v. *επιβεβαιώ*: καθιστώ έγκυρο, επικυρώνω

επιβουλαί: v. *επιβουλή*, *η*: μηχανορραφία, δολοπλοκία, συνωμοσία

επίβουλοι: v. *επίβουλος*: δολοπλόκος, συνωμότης, ύπουλος, δόλιος

επιλαβόμενος: v. *επιλαμβάνω*: πιάνω, κρατώ

επιλαμβάνεται: v. *επιλαμβάνομαι*: λαμβάνω, παίρνω μαζί μου

επίλοιπα: v. *επίλοιπος*: υπόλοιπος, που έχει απομείνει

επίλοιποι: v. *επίλοιπος*: υπόλοιπος, που έχει απομείνει

επιμελείας: v. *επιμέλεια*, *η*: φροντίδα, μέριμνα, ενδιαφέρον

- επιμεληθώ: *ν. επιμελούμαι*: καταγίνομαι με κάτι με ενδιαφέρον και προθυμία
- επιμήκεις: *ν. επιμήκης*: εκτεταμένος, μεγάλος, ψηλός, μακρουλός
- επιμόχθων: *ν. επίμοχθος*: επίπονος, πολύ κοπιαστικός, επώδυνος
- επιξέοντας: *ν. επιξέω*: ξύνω ελαφρά την επιφάνεια ενός αντικειμένου, γρατζουνίζω
- επιπηδά: *ν. επιπηδώ*: εφορμώ, πηδώ, χοροπηδώ
- επιπολάζουσι: *ν. επιπολάζω*: είμαι άφθονος, πλημμυρίζω
- επιρρέει: *ν. επιρρέω*: ρέω στην επιφάνεια, χύνομαι πάνω σε κάτι
- επιρροίας: *ν. επίρροια, η*: επιρροή, επίδραση, επηρεασμός
- επίσκεψιν: *ν. επίσκεψις, η*: σκέψη, φροντίδα
- επισπά: *ν. επισπώ*: θέλγω, σέρνω προς το μέρος μου
- επιστάζοντές: *ν. επιστάζω*: στάζω, αφήνω κάτι να πέφτει σταγόνα σταγόνα
- επιτηδεϊότης (η): αρμοδιότητα, καταλληλότητα
- επιφάνειαν: *ν. επιφάνεια, η*: εμφάνιση, ερχομός, παρουσία, άνοδος στο θρόνο
- επιχειρίζεται: *ν. επιχειρίζω/ επιχειρίζομαι*: επιχειρώ, αναλαμβάνω, αρχίζω
- έπλαττα: *ν. πλάττω*: πλάθω, επινοώ με την φαντασία μου
- επληροφόρησαν: *ν. πληροφωρώ*: ικανοποιώ εντελώς, εκπληρώνω
- επολυπλασιάζον: *ν. πολυπλασιάζω*: πολλαπλασιάζω, αυξάνω
- έποψ (ο): τσαλαπετεινός
- επρογνώρισα: *ν. προγνωρίζω*: γνωρίζω ή καταλαβαίνω εκ των προτέρων
- επρόκριναν: *ν. προκρίνω*: προτιμώ, επιλέγω, διαλέγω
- επροσκλαύθη: *ν. προσκλαίομαι*: μεμψιμοιρώ, κλαίγομαι, παραπονιέμαι
- ερεύγεσθαι (το): *ν. ερεύγομαι*: ρεύομαι
- έριον (το): τρίχωμα ζώου, μαλλί
- έρις: *ν. έριδα, η*: άμιλλα, ανταγωνισμός
- ερυγή (η): ρέψιμο
- εσεμνύνοντο: *ν. σεμνύνομαι*: υπερηφανεύομαι, καυχίεμαι για κάτι
- εσηκώθησαν: *ν. σηκώνω*: (για πλοίο) σηκώνει άγκυρα/ σηκώνει πανιά, αποπλέει

εσθίειν: v. *εσθίω*: τρώγω

έσοπτρον (το): κάτοπτρο, καθρέπτης

εστάθη: v. *στέκομαι*: διαρκώ, επιμένω, αντέχω

εστιάτωρ (ο): αυτός που παραθέτει συμπόσιο, αυτός που προσκαλεί σε γεύμα ή δείπνο

έστοντας: όντας, αν και, μολονότι, επειδή, διότι

εσύντυχεν: v. *συντυγχάνω*: συνομιλώ, συζητώ

ετερόφθαλμοι: v. *ετερόφθαλμος*: μονόφθαλμος

ετρώθη: v. *τιπρώσκω*: προκαλώ φθορά, καταστρέφω, τραυματίζω, φονεύω

ευαπόδεκτος: καλόδεχτος, ευχάριστος, ευάρεστος

ευαρέστησιν: v. *ευαρέστησις*, η: ευαρέσκεια, ευχαρίστηση, ικανοποίηση

ευαρεστούμενος: v. *ευαρεστούμαι*: είμαι ευχαριστημένος, ικανοποιημένος

ευθαλή: v. *ευθαλής*: ακμαίος, ανθηρός, άφθονος

ευκαμπής: εύκαμπτος, ευλύγιστος

ευκλής: ονομαστός, περίφημος, ένδοξος

ευμενές: v. *ευμενής*: καλοδιάθετος, ευνοϊκός

ευνουστάτης: v. (superl. fm.) *έννους*: συμπαθέστατη

ευποιΐαν: v. *ευποιΐα*, η: αγαθοεργία, ευεργεσία, φιλανθρωπία

ευρίσκομαι: είμαι, ζω, υπάρχω, βρίσκομαι

ευρυλογία: v. *ευρυλογία*, η: ευρύς, διεξοδικός λόγος, πλατειασμός, πολυλογία

ευσωματικοί: v. *ευσωματώ*: σωματώδης, ευτραφής, ρωμαλέος

εύτακτον: v. *εύτακτος*: καλά τακτοποιημένος, κόσμιος, σεμνός, φρόνιμος

ευτελείς: v. *ευτελής*: ευχερής, επιδέξιος, επιτήδειος, ικανός

ευτυχής: ευχάριστος, επιτυχημένος, καλότυχος, ευτυχισμένος

ευτύχησεν: v. *ευτυχώ*: ευδοκιμώ, πετυχαίνω

ευτυχώς: με επιτυχία, πετυχημένα, με ευτυχή έκβαση

εύφρονες: v. *εύφρων*: συνετός, σώφρων, φρόνιμος

ευφροσύνη: χαρά, ευθυμία, φαιδρότητα

ευχάριστος: ευγνώμων, αγαθοεργός, θελκτικός

εφ' ενί εκάστω: για το καθένα ξεχωριστά, ένα ένα
εφέλκωσιν: v. *εφελκώω*: σύρω, τραβώ προς το μέρος μου
εφεξής: κατόπιν, μετέπειτα, αμέσως μετά
εφέσεως: v. *έφεσις*, η: επιθυμία προς απόκτηση, όρεξη
εφιπτάμενοι: v. *εφίπταμαι*: πετώ πάνω από κάποιον ή κάτι, πετώ ψηλά
εχέφρονας: v. *εχέφρων*: μυαλωμένος, συνετός
έως ου: έως ότου, ώσπου, μέχρι να

Z

ζέσιν: v. *ζέση*, η: θερμη, ζήλος, ορμή, ζωνή προθυμία
ζημιωθώ: v. *ζημιώνομαι/ ζημιούμαι*: χάνω κάποιον ή κάτι, στερούμαι
ζητητής: φοροεισπράκτορας, ερευνητής, ανιχνευτής

H

ηδέα (τα): οι ηδονές, οι απολαύσεις
ηδέως: με γλυκύτητα, πρόθυμα, με πολλή ευχαρίστηση
ηδύνθη: v. *ηδύνω*: γλυκαίνω
ήθος (το): διάθεση, ψυχική ιδιότητα, παρουσιαστικό, φυσιογνωμία, έκφραση
ηλακάτης: v. *ηλακάτη*, η: ρόκα
ηλαύνετο: v. *ελαύνομαι*: σπρώχνομαι, οδηγούμαι
ήλεγξε: v. *ελέγχο*: κατηγορώ, κατακρίνω
ηλλοιώθη: v. *αλλοιώνω*: παραλλάζω, παραμορφώνω
ημελημένα: v. *ημελημένος*: παραμελημένος, χωρίς φροντίδα
ήρξαντο: v. *άρχω*: αρχίζω, βρίσκομαι στην αρχή
ήτις: v. (fm.) *όστις*: η οποία

Θ

θαλασσοπορούντας: v. *θαλασσοπορώ*: διέρχομαι, διαπλέω θάλασσα
θάμβος: v. *θάμβος*, το: ισχυρός θαυμασμός, έκπληξη, κατάπληξη, δέος

θάτερον: v. *θάτερος*: έτερος, ο ένας από τους δύο
θαυμάζεται: v. *θαυμάζομαι*: θαυμάζω, απορώ
θειότητα: v. *θειότης, η*: η θεία φύση, θεότητα, το θρησκευτικό αίσθημα
θεραπεύσω : v. *θεραπεύω*: ικανοποιώ, ευχαριστώ, τέρπω
θέσιν: v. *θέσις, η*: σύσταση, σύνθεση, κατασκευή
θεωρία (η): ωραία εξωτερική εμφάνιση, θωριά
θεωρούνσιν: v. *θεωρώ*: κοιτάζω, παρακολουθώ προσεκτικά με το βλέμμα, εξετάζω
θυμηδίαν: v. *θυμηδία, η*: ψυχική ηδονή, ευχαρίστηση, φαιδρότητα
θυμώδης: ευέξαπτος, οξύθυμος, ευερέθιστος

I

ιάσμην: v. *ιάσμη, η*: ίασμος, γιασεμί
ιγνύας: v. *ιγνύα, η*: η κοιλότητα στο πίσω μέρος του γόνατου
ιδίωμα (το): χαρακτηριστικό γνώρισμα, ιδιότητα, όψη, φυσιογνωμία
ιδίων: v. *ίδιος*: οικείος, δικός, προσωπικός
ιδίως: εξαιρέτως, ιδιαίτερος, προπάντων
ιδιωτών: v. *ιδιώτης, ο*: κοινός, τετριμμένος, απλοϊκός, παρακατιανός
ιδού: δες, να, κοίτα
ιέρακας: v. *ιέραξ, ο*: γέρακας, γεράκι
ικμάδος: v. *ικμάς, η*: φυσική υγρασία, κάθε είδος ζωικών χυμών ή εκκρίσεων
ιμπεράτωρ: (< it. *imperatore*), αυτοκράτορας, βασιλιάς, ιμπερατόρος
ιζόν: v. *ιζός, ο*: το παρασιτικό φυτό γκι (*viscum album*)
ιοβόλον: v. *ιοβόλος*: δηλητηριώδης, φαρμακερός
ιστούς: v. *ιστός, ο*: υφάδι, υφαντό
ίσως: εξίσου, με όμοιο τρόπο
ισώτερος: v. (superl. msc.) *ίσος*: ευθύς, ειλικρινής, δίκαιος
ιώδες: v. *ιώδης*: δηλητηριώδης

Κ

- καβαλιέροι: ν. *καβαλιέρος*, ο (< it. *cavaliere*): υπέας, ιππότης
καθέδραν: ν. *καθέδρα*, η: έδρα, θρόνος, πρωτεύουσα κράτους
καθειργμένη (η): ν. *καθείργνυμι*: εγκλείω, εσωκλείω, περιορίζω, φυλακίζω
καθειργμένος: έγκλειστος, φυλακισμένος
καθεύδουσα: ν. *καθεύδω*: κοιμάμαι, περνώ τη νύκτα
καθικνείτο: ν. *καθικνούμαι*: κατέρχομαι, κατεβαίνω, αγγίζω
καθό: δεδομένου ότι είναι, διότι είναι, καθόσον
καίρια: ν. *καίριο*, το: ζωτικό μέρος του σώματος του οποίου ο τραυματισμός μπορεί να αποβεί θανατηφόρος
καιροί (οι): τα χρόνια, οι εποχές
καιρόν: ν. *καιρός*, ο: χρόνος, περίσταση, στιγμή, ώρα
καίτοι: επιπλέον, ακόμη
κακείθεν: και εκείθεν, και (απ') εκεί
κακόγαμος: αυτός που έχει συνάψει παράνομο γάμο
κακογραΐδιον (το): ν. *κακογερνών/κακογεράζω*: ασχημαίνω με το πέρασμα του χρόνου
κακοθελητάς: ν. *κακοθελητής*, ο: αυτός που εύχεται ή επιδιώκει το κακό κάποιου κακουμίου: ν. *κακούμι*, το: ερμ(ελ)ίνα, είδος νυφίτσας (*mustela erminea*)
καλοθελητάς: ν. *καλοθελητής*, ο: (ειρωνικά) αυτός που επιβουλεύεται, αυτός που κρυφά επιδιώκει το κακό κάποιου
καλοπαθείας: ν. *καλοπάθεια*, η: καλοπέραση, ευτυχία
καλοφαίνεται: ν. (imp. καλοφαίνομαι), (μου) *καλοφαίνεται*: μου φαίνεται κάτι καλό, μου είναι ευχάριστο, μου αρέσει
καμίλου: ν. *κάμιλος*, ο: σχοινί, караβόσκοινο, παλαμάρι
κάμνει χρεία: ν. *κάμ(ν)ω χρεία*: χρειάζομαι, αναγκάζομαι
καν: τουλάχιστον, έστω λίγο
καρδιναλάτον: ν. *καρδιναλάτο*, το (< it. *cardinalato*): το αξίωμα του καρδινάλιου
καρέταν: ν. *καρέτα*, η (< it. *carreta*): είδος μικρής άμαξας

καρτερικόν (το): ηθική αντοχή, εγκαρτέρηση, υπομονή
καρυκείας: v. *καρυκεία*, η: άρτυμα, καρύκευμα, μυρωδικό
κατά πρώτον: αρχικά
κατά: ανάλογα (με), σύμφωνα (με), ως προς, σε, απέναντι, προς
καταθύμιον (το): επιθυμία
καταθυμίους: v. *καταθύμιος*: επιθυμητός, ευχάριστος
κατακαλλύνη: v. *κατακαλλύνω*: ομορφαίνω, ευπρεπίζω, εξωραϊζώ
καταλαληταί: v. *καταλαλώ*: κατηγορώ, κακολογώ, συκοφαντώ,
καταπείθονται: v. *καταπείθομαι*: πείθομαι, πιστεύω σε κάποιον
καταπετάσματα: v. *καταπέτασμα*, το: παραπέτασμα, κάλυψη, σκέπασμα
κατατήκοντα: v. *κατατήκω*: λειώνω, δαπανώ, καταναλίσκω
καταφοράν: v. *καταφορά*, η: κάθοδος, καταβίβαση, κατέβασμα
κατεκερμάτισαν: v. *κατακερματίζω*: κατακομματιάζω, τεμαχίζω
κατέξαινε: v. *καταξαίνω*: καταξεσχίζω, κατακομματιάζω
κατεξανίσταται: v. *κατεξανίσταμαι*: εξεγείρομαι, εναντιώνομαι
κατεσθίουσι: v. *κατεσθίω*: κατατρώγω, καταβρογχίζω, καταστρέφω, αφα-
νίζω
κατετήκουμουν: v. *κατατήκω*: λειώνω, δαπανώ, καταναλίσκω
κατεφίλησεν: v. *καταφιλώ*: σκύβω και φιλώ, φιλώ με πάθος
κατησχυμένοι: v. *καταισχύνομαι*: αισθάνομαι ντροπή μπροστά σε κά-
ποιον, ντρέπομαι
κατωτέραν: v. *κατώτερος*: υστερότερος, νοτιότερος
καύσις (η): ζέστη, καύσωνα
καυστικόν: v. *καυστικός*: υπερβολικά θερμός, καυτός
κείμεναι (αι): v. *κείμαι*: είμαι τοποθετημένος κάπου, βρίσκομαι κάπου
κειμήλιον (το): πολύτιμο αντικείμενο, θησαυρός
κεκοπιακός: v. *κοπιάω*: κουράζομαι, καταβάλλομαι
κεντά: v. *κεντώ*: κεντρίζω, κεντρώνω, τσιμπώ
κεντρώνει: v. *κεντρώνω*: τρυπώ με κεντρί, κεντρίζω, τσιμπώ
κερδαλέοτης (η): πανουργία, δολιότητα

- κερμάτιον (το): ν. *κείρω*: αποκόπτω, τεμαχίζω, κόβω
κεχηνώς (ο): αυτός που μένει με ανοιχτό το στόμα, αυτός που χάσκει, χάχας
κεχρυσωμένον (το): ν. *χρυσόω*: χρυσώνω, επιχρυσώνω
κηρίνθους: ν. *κήρινθος*, ο: η τροφή των μελισσών, εριθάκη
κηρυχθή: ν. *κηρύττω*: διασύρω κάποιον
κιβωτός (η): ξύλινη θήκη, κιβώτιο, σεντούκι, κασέλα
κίων (ο): κολόνα, στύλος
κλείδα: ν. *κλεις*, η: κλειδί
κλείθρα: ν. *κλείθρον*, το: αμπάρα, σύρτης, κλειδαριά
κοιτίδι: ν. *κοιτίς*, η: λίκνο, κούνια
κολοφώνα: ν. *κολοφώνας*, ο: το ύψιστο σημείο στο οποίο φθάνει κάποιος ή κάτι, η κορυφή
κονδύλων: ν. *κόνδυλος*, ο: γροθιά, γρονθοκόπημα
κόνις (η): σκόνη
κόνις (πυροβόλος): πυρίτιδα, μπαρούτι
κοπρία: ν. *κοπρία*, η: κοπριά, βρομιά, ακαθαρσία
κορνιοκτόν/ κορνιορτός: ν. *κορνιοκτός*, ο: κονιορτός, σύννεφο σκόνης
κόσμια (τα): ν. *κοσμαία*, τα: κοσμήματα, διάκοσμος, στολίδια
κούρτην: ν. *κούρτη*, η (< it. *corte*): αυλή, συμβούλιο ηγεμόνα
κουφότητα: ν. *κουφότης*, η: ελαφρότητα
κοχλίας (ο): σαλιγκάρι, σάλιαγκας
κράββαδος: ν. *κράββατος*, ο: ξύλινη κλίνη χαμηλή και στενή, φέρετρο
κρατήρας: ν. *κρατήρ*, ο: αγγείο για ανάμειξη κρασιού με νερό, κύπελο
κρεόλος: ν. *κρεολός*, ο (< esp. *criollo* < pt. *crioulo*): μιγάς, μιγάδας
κτίσματα: ν. *κτίσμα*, το: δημιουργημα, πλάσμα
κύμβαλον (το): κρουστό μουσικό όργανο αποτελούμενο από δύο ορειχάλκινους κοίλους δίσκους οι οποίοι, όταν κρούονται μεταξύ τους, παράγουν ήχο, τάσια
κυριεύεται: ν. *κυριέομαι* (από οργή): εξοργίζομαι, θυμώνω
κύων (ο): σκύλος

Λ

λαλήσουσι: v. *λαλώ*: εξαγγέλλω, γνωστοποιώ, ανακοινώνω

λαμπηδόνας: v. *λαμπηδών*, η: λάμψη, ακτινοβολία

λαμπικαρίζονται: v. *λαμπικαρίζω/ λαμπικάρω*: αποστάζω με τον λαμπίκο (άμπικα)

λείπει: v. *λείπω*: παραλείπω, σταματώ, παύω

λημώντα: v. *λήμη*, η: τσίμπλα

λιμώττει: v. *λιμώττω*: βασανίζομαι από μεγάλη πείνα, λιμοκτονώ

λίνον: v. *λίνο*, ο: κλωστή από λινάρι

λογαριασμού: v. *λογαριασμός*, ο: διαλογισμός, λογική, συλλογισμός

λογικόν (το): ο νους, η διαύγεια, ο ορθός λόγος, η ορθή κρίση

Μ

Μαδάμα (η): (< it. *madama* < fr. *madame*), κυρία, αρχόντισσα

μαδίζει: v. *μαδίζω*: μαδώ, ξεπουπουλίζω

μαΐστορας: (< lat. *magister*), μάγιστρος, άρχων

μακελλείον (το): τόπος όπου σφάζονται ζώα, σφαγείο

μακρυσμόν: v. *μακρυσμός*, ο: απομάκρυνση

μάλιστα: προπάντων, κυρίως, περισσότερο

μάλλον και ήττον: κατά πάσα πιθανότητα, οπωσδήποτε

μάλλον: περισσότερο, κυρίως

ματαιολογία: v. *ματαιολογία*, η: μάταιη, ανόητη ή άσκοπη ομιλία, κενολογία

με όλον τούτο: μολαταύτα, ωστόσο, εντούτοις

μεγαλαύχους: v. *μεγάλαυχος*: πολυλογάς, καυχησιάρης, ένδοξος

μεγαλόνοια (η): μεγαλοψυχία, μεγαλοφυΐα

μεγαλοποΐαν: v. *μεγαλοποιώ*: δίνω σε ένα γεγονός υπερβολικές διαστάσεις

μεγαλώννυμος: αυτός που έχει μεγάλο όνομα, μεγάλη φήμη

μεγάλως: σφόδρα, ισχυρώς

μεθιστώτα: v. *μεθίστημι*: αλλάζω θέση, μετατοπίζω, μετακινώ

μέλαιναν: ν. *μέλας*: μαύρος, μελανός, σκοτεινός, ζοφερός
μελανειμονούσαν: ν. *μελανειμονέω*: φορώ μέλανα ενδύματα, μαυροφορώ
μελέτω: ν. *μελετώ*: φέρνω στον νου μου, μνημονεύω, αναφέρω
μελίρρυτα: ν. *μελίρρυτος*: αυτός που το στόμα του στάζει μέλι, μελιστά-
λαχτος
μεμακρυσμένον: ν. *μακρύνω*: είμαι μακριά, απέχω
μεν: όπως είναι φυσικό, ασφαλώς, βεβαίως
μεσολαβούντες: ν. *μεσολαβώ*: παρεμβαίνω για την ευόδωση ενός σκοπού
μεταδίδει: ν. *μεταδίδωμι*: παρέχω μερίδιο, δίνω μέρος από κάτι, μοιράζω
μεταδοτικός: γενναιόδωρος, ελευθέριος
μεταλλείες: ν. *μεταλλεία*, η: αναζήτηση μετάλλων στο έδαφος, μετάλλευση
μετεμελήθησαν: ν. *μεταμελούμαι/μεταμέλομαι*: μετανοώ για κάτι που έκα-
να
μετεσαλεύθη: ν. *μετασαλεύω*: μετακινώ, μετακινούμαι
μηλωτή (η): κάλυμμα των ώμων από τριχωτό δέρμα προβάτου, γούνα,
προβιά
μηχαναί: ν. *μηχανή*, η: τέχνασμα, σκευωρία, κόλπο
μίλιον (το): (< lat. *milliarium*), ρωμαϊκό μέτρο έκτασης (1000 βήματα)
μινίστρος (ο): (< it. *ministro*), υπουργός, υπηρέτης
μισθαποδότης (ο): αυτός που καταβάλλει μισθό, που ανταμείβει
μνημείον: ν. *μνημείο*, το: τάφος, κτίσμα προς τιμή νεκρού
μοναξίας: ν. *μοναξία*, η: έλλειψη συνοδείας, μοναξιά
μονασταί: ν. *μοναστής*, ο: μοναχός, καλόγερος, ερημίτης
μονήν: ν. *μονή*, η: τόπος διαμονής, κατάλυμα, λιμέρι
μπερετίναν: ν. *μπερετίνα*, η (< it. *berettina*): σκουφάκι, μπερέ
μυθεύονται: ν. *μυθέομαι*: λέγω, διηγούμαι
μυκτήρα: ν. *μυκτήρ*, ο: μύτη, ρουθούνι
μυκτηρισμού: ν. *μυκτηρισμός*, ο: εμπαιγμός, σαρκασμός, χλευασμός
μυρίπνοος: ευωδιαστός, αρωματικός

N

ναμάτων: v. *νάμα*, το: νερό που αναβλύζει από πηγή
νεοφανή: v. *νεοφανής*: νέος, καινούριος, πρωτοφανής
νεωστί: πρόσφατα, μόλις τώρα, προ ολίγου
νηός: v. *ναυς*, η: πλοίο
νοήματα: v. *νόημα*, το: στοχασμός, σκέψη, ιδέα
νοητικόν (το): νόηση, δύναμη της διάνοιας
νομαί: v. *νομή*, η: βοσκοτόπι, λιβάδι
νοτάριο: v. *νοτάριος*, ο (< it. *notario*): στενογράφος, ταχυγράφος, συμβολαιογράφος
νούλα: (< it. *nulla*), τίποτε, μηδέν, μηδενικό
νώτους: v. *νώτος*, ο: ράχη, πλάτη

Ξ

ξιφηφόρος (ο): ο φέρων ξίφος, ο με ξίφος οπλισμένος

Ο

οβρίσκει: v. *ευρίσκω*: βρίσκω, ανακαλύπτω
ογλήγορα: ταχέως, γρήγορα
οίησιν: v. *οίησις*, η: έπαρση, αλαζονεία
οικειακοί: v. *οικειακός*, ο: οικείος, συγγενής, στενός φίλος
οικοδομάς: v. *οικοδομή*, η: οικοδόμημα, κτίσμα, δημιουργημα
οικοκυρίους: v. *οικοκύρης*, ο: νοικοκύρης, οικοδεσπότης
οιμώζουσιν: v. *οιμώζω*: κλαίω γοερά, θρηνώ, οδύρομαι
οιμώξας: v. *οιμώζω*: κλαίω γοερά, θρηνώ, οδύρομαι
οίχεται: v. *οίχομαι*: απέρχομαι, αποχωρώ, αφανίζομαι, καταστρέφομαι
ολιγόφρονες: v. *ολιγόφρων*: αυτός που έχει λίγο μυαλό, ανόητος
ολιγωρουμένον: v. *ολιγωρώ*: παραμελώ, αμελώ
ολοτελώς: ολότελα, εντελώς, τελείως

όμβρον: ν. *όμβρος*, η: βροχή, νεροποντή, μπόρα
όμματα: ν. *όμμα*, το: οφθαλμός, μάτι
ομμάτια: ν. *ομμάτιον*, το: οφθαλμός, μάτι
ομοιοσχημάτιστος: αυτός που έχει το ίδιο σχήμα με κάποιον άλλο, ομοιόσχημος
ομολογώ: αναγνωρίζω ευεργεσία, ευγνωμονώ (“ομολογείν χάριν”)
ομπρός: (ε)μπρός, μπροστά
ονειδίζουσιν: ν. *ονειδίζω*: περιπαίζω, χλευάζω, κατηγορώ, επιπλήττω· περιπαίζω, χλευάζω, κατηγορώ, επιπλήττω
ονειρώττοντας: ν. *ονειρώττω*: έχω ονειρώξη, ποθώ να αποκτήσω κάτι
οξυνάδα (η): ξινάδα, οξύτητα
οξύχολου: ν. *οξύχολος*: οξύθυμος, ευέξαπτος
οπαρχωρεί: ν. *παρχωρώ*: υποχωρώ, αποσύρομαι, απομακρύνομαι
όποταν: όταν
οπού: που, καθώς
οπωρικόν (το): φρούτο, εδώδιμος καρπός οπωροφόρου δένδρου
οπωσδήπως: με οποιοδήποτε τρόπο
ορμαθούς: ν. *ορμαθός*: αρμαθιά, σύνολο από ομοειδή αντικείμενα περασμένα σε νήμα, σύρμα ή σπάγγο
ορμητικοί: ν. *ορμητικός*: βίαιος, σφοδρός
ορρωδία (η): τρόμος, φόβος, δέος
οσπίτιον (το): (< lat. *hospitium*), σπίτι, κατοικία, κατάλυμα
οσφραντικότεροι: ν. *οσφραντικός*: ο έχων οξεία όσφρηση, ο ευαίσθητος σε οσμές
ότε: όταν
ότι: διότι, επειδή, για το ότι
ουδαμινήν: ν. *ουδαμινός*: μηδαμινός, τιποτένιος
ουδαμώς: με κανέναν τρόπο, καθόλου, διόλου
ουδετίποτε: τίποτε
ουν: τότε λοιπόν, έπειτα, ύστερα λοιπόν
ουρανόχροα: ν. *ουρανόχρους*: γαλάζιος

ουτιδανός: ανάξιος λόγου, μηδαμινός, τιποτένιος

ούτω: ούτως, έτσι

ούτως: έτσι

οφικιάλοι: v. *οφικιάλ(ι)ος*, *ο* (< it. *ufficiale*): κρατικός ή εκκλησιαστικός αξιωματούχος

οφικίου: v. *οφίκιο*, *το* (< lat. *officium*): δημόσιο λειτούργημα, δημόσιο αξίωμα, τίτλος, βαθμός, τιμητική διάκριση

οχετούς: v. *οχετός*, *ο*: σωλήνας, αγωγός

οχληρότεροι: v. *οχληρός*: ενοχλητικός, δυσάρεστος, φορτικός, θορυβώδης
οψοποιΐας: v. *οψοποιΐα*, *η*: η έντεχνη μαγειρική

Π

πάγκοινων: v. *πάγκοινοι*: πασίγνωστος, ο φανερός σε όλους

πάθος (το): οργανική ή ψυχική βλάβη, ασθένεια, αρρώστια

παιδεία (η): τιμωρία

παιδεύουσι: v. *παιδεύω*: επιβάλλω ποινή, τιμωρώ

πανήγυριν: v. *πανήγυρις*, *η*: γενική συνέλευση, συνεδρίαση, συνάθροιση

πανταχόθι: σε κάθε μέρος, σε κάθε τόπο, παντού

πανταχόσε: προς κάθε κατεύθυνση, παντού

παντελώς: απόλυτα, καθολικά, εντελώς

πάντη: καθ' ολοκληρία, παντελώς, εντελώς

παντοίας (της): v. *παντοίος*: ο κάθε γένους ή ο κάθε είδους, οποιοσδήποτε, καθένας

παντός: v. *παν*, *το*: σύμπαν, σύνολο, το όλον

πάνυν: συνολικά, εντελώς, σε μεγάλο βαθμό, πάρα πολύ

παραβλώπες: v. *παραβλώψ*, *ο*: στραβίζων, αλλήθωρος

παραδόξως: απροσδόκητα, παράξενα, απίστευτα

παραλαλεί: v. *παραλαλώ*: εξαπατώ με φλυαρίες, λέω ανοησίες, μιλώ επιπόλαια

παραμικρούς: v. *παραμικρός*: πάρα πολύ μικρός, ελάχιστος, ασήμαντος

παραμυθήται: v. *παραμυθούμαι*: παρηγορώ, ενθαρρύνω
παραμυθία (η): αναψυχή, τέρψη, παρηγοριά, ανακούφιση
παράνω: από πάνω, από ψηλά, άνωθεν
παραστήνει: v. *παρασταίνω*: απεικονίζω, εικονίζω, ζωγραφίζω
παρατρέπονται: v. *παρατρέπομαι*: εκτρέπομαι, παρεκκλίνω
παραχάραγμα (το): v. *παραχαράσσω*: παραχαράζω, παραποιώ, διαστρέφω
παρέκβασίν: v. *παρέκβασις*, η: απομάκρυνση του ομιλητή από το κυρίως θέμα
παρέπεμπον: v. *παραπέμπω*: περνώ, διανύω
παρέπεται: v. *παρέπομαι*: ακολουθώ στενά, συνοδεύω
παρεστηκότες: v. *παρίστημι*: στέκομαι δίπλα, κοντά
παρέστησε: v. *παρίστημι*: παρουσιάζω, φανερώνω
παρεστώτες: v. *παρίστημι*: στέκομαι δίπλα, κοντά
παριστάνουσι: v. *παριστάνω*: παρουσιάζω, δείχνω, εμφανίζω
παρλαμέντου: v. *παρλαμέντο*, το (< it. *parlamento*): κοινοβούλιο, βουλή
παρομοίως: κατά τρόπο παρόμοιο, παρόμοια
παρού: παρά, εκτός από
πεποικιλμένα: v. *ποικίλω*: διακοσμώ, στολίζω
περίβλεπτον: v. *περίβλεπτος*: αξιοθαύμαστος, περίφημος, διακεκριμένος
περιδιάβασιν: v. *περιδιάβασις*, η: περίπατος χωρίς συγκεκριμένο σκοπό, σεργιάνι
περιειλημμένον: v. *περιλαμβάνω*: περιτυλίγω, περικαλύπτω, ντύνω
περιεπάτει: v. *περιπατώ*: πεζοπορώ, τριγυρίζω, περιηγούμαι
περιεργότερον: πιο φιλοπερίεργα, εξεταστικά
περίθαλψιν: v. *περίθαλψις*, η: παροχή προστασίας και φροντίδας
περιχάρειαν: v. *περιχάρεια*, η: μεγάλη, υπερβολική χαρά
πιπράσκει: v. *πιπράσκω*: πωλώ
πληθύν: v. *πλυθής*, η: πλήθος, πληθώρα
πλήκτρα: v. *πλήκτρο*, το: αιχμή δόρατος, κεντρί
πληροφορημένος: ικανοποιημένος, χαρούμενος

πληροφορήση (η): *ν. πληροφορώ*: ικανοποιώ, δίνω χαρά
πληροφορίαν: *ν. πληροφορία, η*: χαρά, ικανοποίηση
πνεύματος: *ν. πνέμα, το*: αλκοόλη
ποιήματα: *ν. ποίημα, το*: δημιούργημα του θεού, έργο, πράξη
πολυμερινός (ο): αυτός που διαρκεί πολλές μέρες, πολυήμερος
πολύρροια (η): *ν. πολυρρεής*: αυτός που έχει άφθονη ροή
πόρρω: πολύ μακριά, σε μεγάλη απόσταση
ποτέ: άλλοτε, κάποτε
πραγματεία (η): το εμπόρευμα του πλανόδιου εμπόρου,πραμάτεια
πραγματευτάς: *ν. πραγματευτής, ο*: πλανόδιος έμπορος,πραματευτής
πράξιν: *ν. πράξις, η*: πείρα, ικανότητα που αποκτήθηκε με την άσκηση
προαίρεσις (η): κλίση, χαρακτήρας, πρόθεση
προγεγονός (το): *ν. προγίγνομαι*: (για συμβάντα) γίνομαι ή συμβαίνω στο παρελθόν
προδοποιΐας: *ν. προδοποιΐα, η*: προδοσία
πρόκειται: *ν. πρόκειμαι*: είμαι εκτεθειμένος σε κάτι, προβάλλομαι
προκρίνει: *ν. προκρίνω*: προτιμώ, επιλέγω, διαλέγω
προλαβόντως: προηγουμένως, πρωτότερα
προπαλαίων: *ν. προπαλαίω*: παλεύω, αγωνίζομαι προηγουμένως
προπταίουσι: *ν. προπταίω*: υποπίπτω σε σφάλμα ή σε αμαρτία προηγουμένως
πρόρριζα: σύρριζα, με όλες τις ρίζες
προς τούτοις: επίσης, εξίσου, επιπλέον
προσβάλλη: *ν. προσβάλλω*: επιτίθεμαι, εφορμώ, βλάπτω
προσέδραμεν: *ν. προστρέχω*: τρέχω προς το μέρος κάποιου
προσέτι: επιπλέον, ακόμη, εκτός τούτου
προσεχώς: προσεκτικά, με επιμέλεια.
προσήλωμα (το): *ν. προσήλωση, η*: το να στρέφει κανείς το βλέμμα, την προσοχή, τη σκέψη, τα ενδιαφέροντά του σταθερά σε κάτι, αφοσίωση
προσκλαιόμενος: *ν. προσκλαίομαι*: μεμψιμοιρώ, κλαίγομαι, παραπονιέμαι

προσκόπτουσα: v. *προσκόπτω*: προσκρούω, σκοντάφτω
πρόσμεινον: v. *προσμένω*: περιμένω, αναμένω
προσοικειόμενοι: v. *προσοικειώνομαι*: γίνομαι οικείος προς κάτι, προσαρμόζομαι
προσοικειούνται: v. *προσοικειούμαι*: κάνω φίλο μου κάποιον
πρόσοψιν: v. *πρόσοψις*, *η*: πρόσωπο, εξωτερική όψη
προσπεφυκότες: v. *προσφύω*: είμαι δυνατά προσκολλημένος πάνω σε κάτι
προσπονημένη: v. *προσπονημένος*: προσποιητός, πλαστός, ψεύτικος
προστάττουσιν: v. *προστάττω*: διατάζω, προστάζω
προσψαύση: v. *προσψαύω*: αγγίζω, ακουμπώ
προτιθέμενοι: v. *προτίθημι*: σχεδιάζω
προφυλακτικά (τα): v. *προφύλαξις*, *η*: πρόνοια, μέριμνα
προχώρησιν: v. *προχώρησις*, *η*: πρόοδος, βελτίωση, προκοπή
πρύμναν: v. *πρύμνα*, *η*: το πίσω μέρος ενός πλοίου, πρύμνη
πρωτομαΐστορας: (< lat. *magister*), μάγιστρος, άρχων
πρώτον κινητόν: (< it. *primo mobile*), η 9^η Σφαίρα του Παραδείσου, η κατοικία των αγγέλων (Δάντης, *Θεία Κωμωδία*)
πταρνύουσι: v. *πτάρνυμαι*: φταρνίζομαι, φτερνίζομαι
πτέρυγας: v. *πτέρυξ*, *η*: φτερούγα, φτερό
πτωχεία (η): φτώχεια, ένδεια
πυγμή: v. *πυγμή*, *η*: γροθιά
πυρίπνοον: v. *πυρίπνοος*, *ο*: αυτός που βγάξει, φυσάει φωτιά, πύρινος, φλογισμένος
πυρώδη: v. *πυρώδης*: πύρινος, διάπυρος
πώμα (το): κάθε τι που πίνεται, ποτό
πώποτε: ποτέ ως τώρα

P

ράκος (το): φθαρμένο και κατασχισμένο ένδυμα
ρανίδα: v. *ρανίς*, *η*: σταγόνα, σταλαγματιά

ρερυπωμένα: ν. *ρυπάω*: είμαι ακάθαρτος, βρώμικος
ρηγός: ν. *ρήγας*, *ο* (< it. *rex*): βασιλιάς, ανώτατος, άρχοντας
ρινηλατώσι: ν. *ρινηλατώ*: ανιχνεύω με τη μύτη, ιχνηλατώ με την όσφρηση
ρινόμακτρον (το): μαντήλι για τον καθαρισμό της μύτης
ρινόσιμον: ν. *ρινόσιμος*, *ο*: πλακουτσομούτης
ρινοφωνία: ν. *ρινοφωνία*, *η*: έρρινη φωνή
ροδωνιά: ν. *ροδωνιά*, *η*: τριανταφυλλιά, ροδοδάφνη
ρύμαις: ν. *ρύμη*, *η*: στενή οδός, σοκάκι

Σ

σαρκινή: ν. *σάρκινος*: σαρκικός
σεκρετάριον: ν. *σεκρετάριος*, *ο* (< it. *secretario*): διευθυντής, υπάλληλος γραμματείας
σεμνύνονται: ν. *σεμνύνομαι*: υπερηφανεύομαι, καυχίέμαι για κάτι
σημείον (το): γνώρισμα, σημάδι, σήμα με το οποίο δινόταν σε κάποιον η εντολή να κάνει κάτι
σηπεδών (η): σήψη, σαπίλα
σκαίος: απότομος, αγροίκος, αμαθής, απαίδευτος
σκεύη: ν. *σκεύος*, *το*: οικοσκευή, έπιπλο
σκιρτώντες: ν. *σκιρτών*: ασελγής, ακόλαστος
σκόροδα: ν. *σκόροδον*, *το*: σκόρδο
σκορπίον: ν. *σκορπίος*, *ο*: σκορπιός
σκοτοδινιάται: ν. *σκοτοδινιώ*: κυριεύομαι από σκοτοδίνη, χάνω το φως μου, ζαλίζομαι
σμάλτον: ν. *σμάλτο*, *το* (< it. *smalto*): γυάλισμα, λάμψη
σολδάτον: ν. *σολδάτος*, *ο* (< it. *soldato*): στρατιώτης
σπέρμα (το): σπόρος, αρχή, σύνολο ανθρώπων με κοινούς δεσμούς
σπιλάδα: ν. *σπιλάς*, *η*: θαλασσινός βράχος
σταγονίου λέβητος: ν. *λέβητας*, *ο*: κλειστή συσκευή μέσα στην οποία το νερό ή άλλο υγρό μετατρέπεται σε ατμό· ν. *άμπικας/λαμπίκος*, *ο*: αποστακτήρας

- στένοντες: v. *στένω*: στενάζω, βογκώ
- στέργει: v. *στέργω*: αποδέχομαι κάτι, ανέχομαι, υπομένω κάτι, αγαπώ σφόδρα, επιθυμώ κάτι πολύ
- στηθοκόσμια (τα): v. *κοσμαία, τα*: κοσμήματα, διάκοσμος, στολίδια
- στολήν: v. *στολή, η*: στολισμός, στόλισμα
- στραγγαλιώδεις: v. *στραγγαλιώδης*: περίπλοκος, πολύπλοκος
- στρουθίου: v. *στρουθίο, το*: σπουργίτης
- στυπίον (το): στουπί
- σύγγνωθι: v. *συγγιγνώσκω*: συγχωρώ, δικαιολογώ, δίνω άφεση
- συγγνωστά: v. *συγγνωστός*: άξιος συγγνώμης, αυτός που πρέπει να συγχωρεθεί
- συγκιρνώνται: v. *συγκιρνώ*: ανακατεύω, αναμειγνύω, συνθέτω, συναποτελώ
- συγκοινωνός (ο): συμμετοχος, εταίρος, σύντροφος
- συγκροτήσωσι: v. *συγκροτώ*: πράττω κάτι από κοινού
- σύλλογος (ο): σύναξη, συνάθροιση, συγκέντρωση
- συμβεβηκότα: v. *συμβεβηκός, το*: τυχαίο γεγονός, συγκυρία, συμβάν, γεγονός
- συμμειγνύουσα: v. *συμμειγνύω*: αναμειγνύω, συγχωνεύω, ενώνω
- συμμείξι: v. *συμμειγνύω*: αναμειγνύω, συγχωνεύω, ενώνω
- συμμετριάζονται: v. *συμμετριάζω*: τηρώ συμμετρία, τηρώ το αρμόζον μέτρο
- συμμιγνύμενα: v. *συμμίγνυμι*: ανακατεύω μαζί, ανακατώνω, αναμειγνύω
- σύμφημι: παραδέχομαι, δέχομαι κάτι ως δεδομένο, συμφωνώ, επιδοκιμάζω
- συμφωνίαν: v. *συμφωνία, η*: ομοιότητα ή ταύτιση γνώμών ή ενεργειών
- συνάγωσι: v. *συνάγω*: συναθροίζω, συγκεντρώνω
- συναριθμηθή: v. *συναριθμώ*: κατατάσσω, συνυπολογίζω
- συναρμογή (η): σύνδεση, ένωση, συμφωνία
- συναρμολογίαν: v. *συναρμολογώ*: συμφωνώ, ταιριάζω, προσαρμόζω
- συνδρομήν: v. *συνδρομή, η*: συσσώρευση
- συνεικάσης: v. *συνεικάζω*: συμπεραίνω, καταλαβαίνω

συνελεύθησαν: ν. *συνέρχομαι*: συρρέω, μαζεύομαι

συνελόντι: ν. *συναιρέω*: συνοψίζω, συντομεύω· *συνελόντι φάναι*: εν συντομία, περιληπτικά, με λίγα λόγια

συνέχει: ν. *συνέχω*: συντηρώ, διαφυλάσσω, διατηρώ σε ορισμένη κατάσταση

συνοικέσια: ν. *συνοικέσιο*, το: νόμιμη, μετά από γάμο, συγκατοίκηση άνδρα και γυναίκας, γάμος

συντεθραυσμένοι: ν. *συνθραύω*: σπάζω, συντρίβω εντελώς, κομματιάζω

συντυχαίνωμεν: ν. *συντυχαίνω*: συνομιλώ, συζητώ

συρίσματα: ν. *σύρισμα*, το: σφύριγμα, συριστικός ήχος

σφαιροπαιγνίου: ν. *σφαιροπαικτώ*: παίζω με τη μπάλα

σφαιροπαικτούντες: ν. *σφαιροπαικτώ*: παίζω με τη μπάλα

σχήμα (το): εξωτερική όψη, έκφραση προσώπου, ύφος, μορφή

σχηματισμός: ν. *σχηματισμός*, ο: σχήμα, μορφή, φιγούρα

T

ταμεία: ν. *ταμείον*, το: θησαυροφυλάκιο, αποθήκη

ταναντία: ν. *εναντία*, τα: τα αντίθετα

τεθαμμένοι: ν. *θάπτω*: θάβω, κηδεύω

τεκτονουργίαν: ν. *τεκτονουργός*, ο: αρχιτέκτονας

τελειοί: ν. *τελειώ*: τελειοποιώ, ολοκληρώνω

τελευταίον: τελικά, τελευταίως

τελευτής: ν. *τελευτή*, η: τέλος, θάνατος

τελευτώσι: ν. *τελευτώ*: πεθαίνω, καταλήγω

τέλος (το): ο τελικός σκοπός, ο κύριος σκοπός ενός πράγματος

τέρας (το): θαύμα, τερατώδες επίτευγμα, παράδοξο, άγριο θηρίο

τεράστια: ν. *τεράστιο*, το: θεϊκό σημάδι, θαυμαστό επίτευγμα, απόδειξη της παντοδυναμίας του Θεού

τερατοποιός: ν. *τέρας*, το: θαύμα, τερατώδες επίτευγμα, παράδοξο

τερατούργημα (το): θαυμαστό και απίθανο γεγονός, παράδοξο θαύμα

τερατώδους: ν. *τερατώδης*: θαυμαστός, εκπληκτικός

τετεχνευμένα: v. *τεχνεύομαι*: τεχνάζομαι, επινοώ
τετορνευμένα: v. *τορνεύω*: επεξεργάζομαι περίτεχνα το λόγο
τετραποδητί: με τα τέσσερα, μπουσουλώνοντας
τζέπη (η): (< tr. *cepa*), τσέπη
τζερεμονιάζης: v. (*κάνω*) *τζεριμόνιες* (< it. *cerimoniare*): (κάνω)
φιλοφρονήσεις, νάζια, κόλπα
τζερεμόνιας/ τζερεμονίας: v. *τσιριμόνια*, *η* (< it. *cerimonia*): επιδεικτική
περιποίηση, νάζι, κόλπο
τηκεδώνι: v. *τηκεδών*, *η*: σήψη, μαρασμός, συνεχής φθορά του σώματος
τι: κάτι
τιμαρχανέ: (< tr. *timarhane*), ψυχιατρείο, φρενοκομείο
τιμιότερον: v. *τίμιος*: πολύτιμος, αυτός που έχει μεγάλη ηθική ή υλική
αξία
τιμιουλκώ: ανεβάζω την τιμή ενός πράγματος
τοίνυν: λοιπόν
τοσούτων: v. *τοσούτος*: τόσο πολύς, τόσο μεγάλος
του λοιπού: στο εξής
τουλπάνια: v. *τουλπάνι*, *το* (< it. *tolpan* < tr. *tülben*): τούλι, κεφαλομάντηλο
τουτέστι(ν): ήτοι, δηλαδή
τράχηλον: v. *τράχηλος*, *ο*: λαιμός, αυχένας, σβέρκος
τριβόλους: v. *τρίβολος*, *ο*: αγκαθωτό φυτό, γαϊδουράγκαθο
τρίβους: v. *τρίβος*, *η*: πολυσύχναστος δρόμος, δημόσιος δρόμος
τριβονοφορούντες: v. *τριβώνιο*, *το*: παλιό, τριμμένο, πανωφόρι
τρύγα: v. *τρύζ*, *η*: κατακάθι, μούργα, σκουριά
τρυφή: v. *τρυφή*, *η*: καλοπέραση, ηδυπάθεια, φιληδονία
τύφον: v. *τύφος*, *ο*: αλαζονεία, έπαρση, κομπορρημοσύνη

Υ

υάλιον: v. *υάλιον*, *το*: γυαλί, καθρέφτης, ματογυάλια
υδρωπικός: αυτός που πάσχει από υδρωπικία, οιδηματώδης
υετός (ο): βροχή, ραγδαία ορμητική και συνεχής βροχή

- υπαναχωρεί: v. *υπαναχωρώ*: αποκηρύσσω τις διακηρυγμένες ιδέες μου
υπελάμβανον: v. *υπολαμβάνω*: εκλαμβάνω, νομίζω, θεωρώ
υπέρ: περισσότερο
υπερμαχεί: v. *υπερμαχώ*: μάχομαι υπέρ κάποιου, υπερασπίζω
υπήκοον (το): το σύνολο των υπηκόων
υπογραφή (η): υπογεγραμμένο κείμενο, έγγραφο με υπογραφή
υπόδειγμα (το): παράδειγμα
υποδηματορράφου: v. *υποδηματορράφος*, ο: αυτός που κατασκευάζει υποδήματα
υποκάτω εις: υπό τας διαταγάς, υπό την επίβλεψη
υποκείμενον (το): πρόσωπο, άτομο
υποκεκρυμμένω: v. *υποκρύπτω*: κρύβω, καλύπτω, σκεπάζω
υπόληψιν: v. *υπόληψις*, η: αντίληψη, κατανόηση, σύλληψη, προκατάληψη
υπόμνημα (το): ανάμνηση, θύμηση, ενθύμιο
υποσκελίσματα (τα): v. *υποσκελίζω*: ανατρέπω κάποιον βάζοντάς του τρικλοποδιά
υπόστασιν: v. *υπόστασις*, η: ουσία, ύπαρξη, φύση
υποστήνω: v. *υπίστημι*: αντιπαρατάσσω, υποστηρίζω
υπουργημάτων: v. *υπουργήμα*, το: δημόσιο αξίωμα, εξυπηρέτηση, προσφορά
υπουργίαν: v. *υπουργία*, η: χρήση, υπηρεσία, εξυπηρέτηση
υπόχρων: v. *υπόχρους/ υπόχροιος*: ελαφρά χρωματισμένος
υστερινά: v. *υστερινός*: στερνός, τελευταίος
ύστερον (το): έπειτα, κατόπιν

Φ

- φαεσφόρου: v. *φαεσφόρος*: αυτός που φέρνει φως, φώσφορος
φάραγγας: v. *φάραγξ*, η: ρήγμα, βάραθρο, φαράγγι
φauλόβιοι: v. *φauλόβιος*: αυτός που διάγει ανήθικη, αχρεία ζωή
φenaκίζει: v. *φenaκίζω*: εξαπατώ, παραπλανώ

φενακίζουσα: ν. *φέναζ*, ο: απατεώνας, εξαπατών, αγύρτης
φεύγοντας: ν. *φεύγω*: αποφεύγω, διαφεύγω, δραπετεύω
φίλαρχοι: ν. *φίλαρχος*: αυτός που κατέχεται από πάθος για την εξουσία
φιλοδωρήση: ν. *φιλοδωρίζω*: προσφέρω κάτι από φιλοφρόνηση, φιλεύω
φλεγματοδής: ψύχραιμος, απαθής, ασυγκίνητος
φλωρία: ν. *φλωρίον*, το (< lat. *florinus*): φλουρί, κάθε παλαιό χρυσό νόμισμα
φρεσί: ν. *φρην*, η: νους, διάνοια, μυαλό, εγκέφαλος
φουκιωθή: ν. *φουκώ*: καλλωπίζω, φκιασιδώνω/ φτιασιδώνω, μακιγιάρω
φυλακωμένος: ν. *φυλακώνω*: φυλακίζω
φυσιογνωμοσύνη: φυσιογνωμία
φωραθή: ν. *φωρώμαι*: αποκαλύπτομαι, γίνομαι αντιληπτός

Χ

χαλινόν: ν. *χαλινός*, ο: καθετί που περιορίζει την κίνηση ή συγκρατεί την ορμή, γκέμι, χαλινάρι
χαλκεύς (ο): χαλκουργός, σιδηρουργός, σιδεράς
χαμαί: πάνω στη γη, πάνω στο έδαφος
χαμαιζήλους: ν. *χαμαίζηλος*: χαμερπής, ποταπός, τιποτένιος
χαρακτήρος: ν. *χαρακτήρ*, ο: έκφραση προσώπου, όψη, παρουσιαστικό
χαριέστερον: ν. *χαρίεις*: ευφυής, πνευματώδης
χαροποιάν: ν. *χαροποιός*: χαρμόσυνος, χαρωπός
χάρταν: ν. *χάρτα*, η: γεωγραφικός χάρτης μεγάλων διαστάσεων
χάρτην: ν. *χάρτη*, η: φύλλο χαρτιού
χειροθήκας: ν. *χειροθήκη*, η: κάλυμμα για το χέρι, γάντι
χειροτεχνίτας: ν. *χειροτεχνίτης*: χειροτέχνης, τεχνίτης
χθαμαλά: ν. *χθαμαλός*: χαμηλός
χθαμαλοτέρα (η): χαμηλότερη
χολερικό: ν. *χολερικός*: ευέξαπτος, άτομο με βίαιη και παράφορη συμπεριφορά
χουν: ν. *χους*, ο: χώμα, σκόνη, κονιορτός

χρείαν: ν. *χρεία*, *η*: ανάγκη, στέρηση, έλλειψη, ένδεια, φτώχεια

χρησιμολογή: ν. *χρησιμολογώ*: προφητεύω τα μέλλοντα, λέω πράγματα ακατανόητα

χρυσία: ν. *χρυσίον*, *το*: χρυσάφι, χρυσά νομίσματα

χρυσοσκευάστους: ν. *χρυσοσκεύαστος*: κατασκευασμένος ή στολισμένος με χρυσό

χρυσόστοργος: ν. *στέργω*: αγαπώ, επιθυμώ· αυτός που αγαπά τον χρυσό

χύδην: ν. *χύδην*: χυτά, χύμα, ανάμεικτα, ανακατεμένα

χύδην όχλος: συρφετός, πλήθος αμόρφωτων ανθρώπων

Ψ

ψεύστας: ν. *ψεύστης*, *ο*: ψεύτης, απατεώνας

ψιττακόν: ν. *ψιττακός*, *ο*: παπαγάλος

ψωνιστής (ο): έμπειρος στα ψώνια, αυτός που του αρέσει να ψωνίζει

Ω

ώμοσαν: ν. *όμνυμι*: ορκίζομαι, επιβεβαιώνω, επικυρώνω

ως εικός: όπως είναι λογικό

ωσάν οπού: καθώς, αφού, επειδή, μια και

ωσαύτως: κατά τον ίδιο τρόπο, ομοίως, επίσης

ώστε οπού: οπότε, έτσι ώστε, έτσι που

ωτία: ν. *ωτίον*, *το*: μικρό αυτί, αυτάκι

BIBLIOGRAFÍA

Diccionarios y Repertorios bibliográficos

ALVAR EZQUERRA, M., *Maunory, Guillaume de (ca. 1640-ante 1705), en Biblioteca Virtual de la Filología Española (BVEFE): directorio bibliográfico de gramáticas, diccionarios, obras de ortografía, ortología, prosodia, métrica, diálogos e historia de la lengua*. <https://www.bvfe.es/autor/10209-maunory-guillaume-de.html> [consultado: 24.05.2019].

BAPINOS (Varinus Favorinus Camertus), *Το Μέγαν Λεξικόν ή Ο Θησαυρός πάσης της Ελληνικής γλώσσης*, Venecia, 1712.

Bibliotheca vivens: The libraries of Nikolaos Mavrokordatos (1680-1730). A reconstruction, Nikolas Pissis y Kostas Sarris (eds.), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, (en prensa), 2 vols.

BYZANTIOS, Σκ., *Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου μεθρημηνευμένης εις το αρχαίον ελληνικόν και το γαλλικόν*, Atenas, Ανδρέας Κορομηλάς, 1874.

CAMARIANO, N., *Biblioteca Academiei Române. Catalogul Manuscriselor Grecești*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1940, vol. II.

CARATAȘU, M., *Catalogul Manuscriselor Grecești*, București, Societatea Română de Studii Neaelene, 2004, vol. III.

DEHÈQUE, F. D., *Dictionnaire grec moderne français*, Paris, J. Duplessis, 1825.

Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico -Temático, Charles E. O' Neil, Joaquín M. Domínguez (dir.^{cs}), Roma-Madrid, Institutum/Historicum-Universidad Pontificia Comillas, 2001, vol. II.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, Atenas, Δομή, 1953.

- IORGA, N., “Pilda bunilor domni din trecut fațade școala românească”, București, *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, XXXVII, 2 (1914), pp. 77-120.
- KOYMANOYΔΗΣ, Στ., *Συναγωγή νέων λέξεων*, Atenas, Π. Δ. Σακελαρίου, 1900.
- ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε., *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας 1100-1669: Πνεύσις - προβίβασης*, Ι. Ν. Καζάζης (επιμ.), Tesalónica, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2011.
- LIDDELL, H. G. & SCOTT, R., *An Intermediate Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1889. www.perseus.tufts.edu [consultado: 24.05.2019].
- LITZICA, C., *Biblioteca Academiei Române. Catalogul Manuscriselor Grecești*, București, Editiunea Academiei Române, Institut. de Arte Grafice “CAROL GÖBL” S-r I. St. Rasidescu, 1909, vol. I.
- ΜΕΓΑΣ, Α. Ε., *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος. Μέρος Α': Αιώνες γλωσσικών αλλοιώσεων ήτοι πρώται αρχαί και πορεία της γραφομένης Νεοελληνικής Γλώσσας (300 π.Χ.-1750 μ. Χ.)*, Atenas, Ι. Δ. Κολλάρος & Σια., 1925, vol. I.
- , *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος. Μέρος Β': Αιώνες γλωσσικών συζητήσεων (1750-1926)*, Atenas, Ι. Δ. Κολλάρος & Σια., 1927, vol. 2.
- MIHORDEA, V., “Biblioteca domnească a Mavrocordatilor. Contribuții la istoricul ei”, en *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, București, III, XXII, 16 (1941), pp. 359-371.
- PAPACOSTEA-DANIELOPOULOU, C., “Manuscripts italo-grecs de la bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie”, *Ο Ερανιστής*, 11 (1974), pp. 125-136.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Α., “Δύο κατάλογοι ελληνικών κωδίκων εν Κωνσταντινουπόλει. Της Μεγάλης του Γένους Σχολής και του Ζωγραφείου”, *Bulletin de l'Institut Archéologique Russe à Constantinople*, 14 (1909), pp. 33-85.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de Autoridades*, Madrid, Gredos, 1990, 3 vols.

SOMAVERA, A., *Tesoro della lingua greca-volgare ed italiana*, París, Michele Guignard, 1709.

WEIGEL, K. C. L., *Λεξικόν απλορωμαϊκόν γερμανικόν και ιταλικόν. Neugriechisches deutsch-italiänisches Wörterbuch*, Leipzig, Schwick-erdt, 1796.

Estudios

AGATI, X., “La romanidad oriental moderna: Un testimonio del papel religioso y político de la élite cristiana helenohablante de Constantinopla en el siglo XVIII”, *CLASSICA BOLIVIANA. Revista de la Sociedad Boliviana de Estudios Clásicos*, VI (2014), pp. 171-204.

ΑΓΓΕΛΟΥ, Α., “Τρεις περιπτώσεις, κάποιες εικασίες και μερικά ευόιωνα συμπεράσματα”, *Των Φώτων Β΄. Όψεις του νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Atenas, MIET, 1999.

ΑΘΗΝΗ, Στ., “Η περίπτωση Baltasar Gracián y Morales”, en *Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος: ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας: μνήμη Άλκη Αγγέλου: πρακτικά Ι΄ Επιστημονικής Συνάντησης*, 3-6 Οκτωβρίου, 2002, Tesalónica, University Studio Press, 2004, pp. 413-427.

———, *Όψεις της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας 1700-1830*, Atenas, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Βιβλιοθήκη Ιστορίας των Ιδεών-7, 2010.

———, y ΕΟΥΡΙΑΣ, Γ., *Νεοελληνική Γραμματεία. 1670-1830*, Atenas, ΣΕΑΒ, 2015.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Δ., «Μεταφράσεις έργων του Μολιέρου στη βιβλιοθήκη Νικολάου Καρατζά», *Ο Ερανιστής*, 21 (1997), pp. 373-379.

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ρ. y ΤΑΜΠΑΚΗ, Α., “Νεοελληνικός Διαφωτισμός”, en *Ιστορία των Ελλήνων, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821*, Atenas, Δομή, 2006, τ. 8ος, pp. 406-441.

BOUCHARD, J., “Les relations épistolaires de Nicolas Mavrocordatos avec Jean Le Clerc et William Wake”, *Ο Ερανιστής*, 11 (1974), pp. 67-92.

- , “Nicolas Mavrocordatos et l’aube des Lumières”, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 20 (1982), pp. 237-240.
- , “Nicolas Mavrocordatos censeur de la *République des Lettres*”, *ΣΥΓΚΡΙΣΗ / COMPARAISON*, 12 (2001), pp. 29-33.
- , “L’aube des Lumières dans les pays roumains”, *La Revue Historique Institut de Recherches Néohelléniques*, (2005), pp. 31-51, vol. II.
- , “Νεοελληνικός Πρώιμος Διαφωτισμός. Ορισμός και περιοδολόγηση”, *Κ. Περιοδικό Κριτικής Λογοτεχνίας και Τεχνών*, 11 (2006), Atenas, Αλεξάνδρεια.
- , “Refined Attic Greek: Hallmark of the Emerging Phanariot Nobility” en *Proceedings of the 40th ARA Congress*, Montreal, American Romanian Academy of Arts and Sciences, 2016, pp. 11-17.
- CAMARIANO-CIORAN, A., “Precizări și identificări privind unele traduceri românești din greacă (sec. al XVIII-lea)”, *Revista de istorie și teorie literară*, 22, 2 (1973), pp. 274-278.
- , *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974.
- CASTILLO DIDIER, M., “La diglosia en la lengua griega”, *BFUCh*, XXXVII (1998-1999), pp. 301-327.
- , *Eugenio Vúlgaris y La Ilustración griega*, Santiago de Chile, Universidad de Chile, Centro de Estudios Griegos, Bizantinos y Neohelénicos ‘Fotios Malleros’, 2019.
- COSTER, A., “Baltasar Gracián (1601-1658)”, *Revue Hispanique*, XXIX (1913), pp. 347-754. Traducción española: *Baltasar Gracián*, Ricardo del Arco y Garay (trad., pról., notas), Zaragoza, Institución ‘Fernando el Católico’-CSIC, 1947.
- Dialogyca BDDH (Biblioteca Digital de Diálogo Hispánico, *Manual de procedimiento de trabajo normalizado*, Madrid: IUMP (UCM), 2013, 4ª versión.
- DIMA-DRĂGAN, C., “La bibliophilie des Mavrocordato”, en *Symposium “L’Époque phanariote”*, 21-25 octobre 1970, Tesalónica, Institute for Balkan Studies (1974), pp. 209-216.

- , “Biblioteca Mavrocordaților de la Mănăstirea Văcărești-între legendă și adevăr”, *Biserica Ortodoxă Română*, XCV (1977), 9-12, pp. 1035-1943.
- , “Le Siècle d’or de la bibliophilie roumano-grecque (la periode phanariote, 1711-1821)”, *Δέκατον Διεθνές Συνέδριον Βιβλιοφίλων*, Αθήνα, 30 Σεπτεμβρίου-6 Οκτωβρίου 1977, Atenas, Βιβλιάκης, 1979, pp. 49-50.
- ΔΗΜΑΡΑΣ, Κ. Θ., “Περὶ Φαναριωτῶν”, *Ἀρχεῖον Θράκης*, 34 (1969), pp. 117-140.
- , *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Atenas, Νεοελληνικά Μελετήματα 2, Ερμής, 1989.
- DINU, T., “Ἡ εἰκόνα του ηγεμόνος στο Βίο του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου του Πέτρου Δεπάστα του Πελοποννησίου”, en *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα: πρακτικά του Γ’ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (EENS)*, Κωνσταντίνος Δημάδης (ed.), Βουκουρέστι 2-4 Ιουνίου 2006, Atenas, 2007, pp. 115-125, vol. 1.
- , “Οι ηγεμονίες του Νικόλαου Μαυροκορδάτου στη Βλαχία – ορόσημο στον τρόπο διακυβέρνησης των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών;” en *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Πρακτικά Ε’ Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*, Κωνσταντίνος Δημάδης (ed.), Θεσσαλονίκη, 2-4 Οκτωβρίου, 2014, Atenas, 2015, pp. 1-13.
- ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ, Ν., *Λεξικό του Κωνσταντινουπολίτικου γλωσσικού ιδιώματος*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2014.
- ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ, Στ., “Μαυρογορδάτοι/Μαυροκορδάτοι: Η οικογένεια και η συνέχεια της ελληνικής λογιосύνης κατά την Τουρκοκρατία”, en *Ο Πρώιμος Διαφωτισμός στην Εποχή των Πρώτων Μαυροκορδάτων. Αλέξανδρος ο εξ απορρήτων και Νικόλαος*, Νίκος Μαυρέλος, Πολυξένη Συμεωνίδου, Δημήτρης Τζελέπης, Μαρία Χουλιάρα (eds.), Atenas, Gutenberg, 2021, pp. 347-355.
- GAGLIARDI, D., “A vueltas con la inédita *Piedra del parangón político*”, *Studia Aurea*, 8 (2014), pp. 387-416.

- GRACIÁN, B., *L'homme détrompé ou Le Criticon*, Guillaume de Maunory (trad.), París, Jacques Callombat, 1696.
- , *L'homme détrompé ou Le Criticon*, Guillaume de Maunory (trad.), Adolphe Coster (intr.), París, Librairie Stock, 1931.
- , *El Criticón*, Luis Sánchez Laílla y José Enrique Laplana (ed. crítica), M.ª Pilar Cuartero, José Enrique Laplana y Luis Sánchez Laílla (anotación), Institución Fernando el Católico-Diputación Provincial de Zaragoza, Zaragoza, 2016, 2 vols.
- GRIGORIADOU, Th., “Ο της απάτης απαλλαγείς ή Το Κριτικόν (Iasi, 1754): primera traducción al griego moderno de la Primera parte de *El Criticón* de Baltasar Gracián”, *Erytheia*, 41 (2020), pp. 243-271.
- , “Manuscritos griegos (siglo XVIII) de *El Criticón* en la Biblioteca de la Academia Rumana”, *Erytheia*, 42 (2021), pp. 301-319.
- HADODO, M. J., *Cosmopolitan Constantinopolitans: Istanbul Greek Language and Identity*, Tesis Doctoral (inérita), Pittsburgh, 2020. <http://d-scholarship.pitt.edu/38667/> [consultado: 24.05.2021]
- HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la Istoria Românilor. Vol. XIII. Texte Grecești*, Papadopoulos-Kerameus, A. (ed.), Bucarest, Ministerul Cultelor și Instrucției Publice și Ale Academiei Române, 1909.
- HURTADO ALBIR, A., *Traducción y traductología: introducción a la traductología*, Madrid, Cátedra, 2016.
- IORGA, N., “Știri nouă despre biblioteca Mavrocordatilor și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă-Mavrocordat”, *Analele Academia Română. Memoriile secțiunii istorice*, III, VI, 6 (1926), pp. 1-36.
- ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Α., *Οι Έλληνες Λόγιοι στη Βλαχία*, Tesalónica, Εκδόσεις Ι.Μ.Χ.Α., 1982.
- ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, Γ., “Νεοελληνική αφηγηματική λογοτεχνία και ξένες παραδόσεις. Η ποικιλία των ‘ανατολικών’ και ‘δυτικών’ συμβόλων κατά τον 18ο αιώνα”, en *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας. Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες*, 28 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 1991, Atenas, Δόμος, 1995, pp. 67-83.

- , *Πεζογραφική Ανθολογία. Αφηγηματικός γραπτός λόγος νεοελληνικός λόγος: “Από τη Γαλλική Επανάσταση ως τη δημιουργία του ελληνικού κράτους”*, Τε살όνικα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, τ. Β’, 2001, pp. 777-778.
- , *Μιχαήλ Τσερβάντες, Ο επιτήδειος ευγενής δον Κισότης της Μάντσας. Η πρώτη γνωστή ελληνική μετάφραση έργου του Cervantes (τρίτη δεκαετία του 18ου αιώνα;)*, Εισαγωγή Γ. Κεχαγιόγλου - Α. Ταμπάκη (εισαγωγή), Γ. Κεχαγιόγλου (κείμενο, Γλωσσάρι & Πίνακας Κύριων ονομάτων), Πηγές της Νεοελληνικής Γραμματείας και Ιστορίας -1, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 99, Atenas, 2007.
- KITROMHΛIDHΣ, Π. Μ., “Συζητήσεις για τη διαμόρφωση εθνικής γλώσσας στους κόλπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού”, 2007. <http://www.greek-language.gr> [consultado: 13.07.2019]
- KITROMILIDES, P. M., *Enlightenment and Revolution. The Making of Modern Greece*, Harvard, Harvard University Press, 2013.
- KITROMILIDES, P. M., “The Enlightenment and the Orthodox world: historiographical and theoretical challenges”, en *Enlightenment and Religion in the Orthodox World, Oxford University Studies in the Enlightenment*, Paschalis M. Kitromilides (ed.), Oxford, Voltaire Foundation, 2016, pp. 5-16.
- KPIAPΑΣ, Ε., “Γαβριήλ Καλλονάς, μεταφραστής έργων του Locke και του Gracián”, *Ελληνικά*, 13 (1954), pp. 294-314.
- LAFARGA, F., “El siglo XVIII, de la Ilustración al Romanticismo”, en *Historia de la traducción en España*, Francisco Lafarga y Luis Pegenaute (eds.), Salamanca, Ambos Mundos, 2004, pp. 209-319.
- LÓPEZ VILLALBA, M., “Las enseñanzas de la Ilustración Neogriega”, *Erytheia*, 22 (2001), pp. 213-228.
- MACKRIDGE, P., *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976*, Γ. Κονδύλης (μτφρ.), Atenas, Πατάκης, 2013.
- MAKRIDES, V., “The Enlightenment in the Greek Orthodox East: Appropriation, Dilemmas, Ambiguities”, en *Enlightenment and Religion in*

- the Orthodox World, Oxford University Studies in the Enlightenment*, Paschalis M. Kitromilides (ed.), Oxford, Voltaire Foundation, 2016, pp. 17-37.
- MARÍN CASAL, G., “Tras las huellas griegas de Don Quijote en sus andanzas por Bucarest, Esmirna, Trieste, Constantinopla, Nueva York y Atenas”, *Bulletin of the Cervantes Society of América*, 30.1 (2010), pp. 47-86.
- MAYPEΛΟΣ, Ν., “Νικόλαου Μαυροκορδάτου, Φιλοθέου Πάρεργα: Η μυθοπλαστική εγκυκλοπαίδεια ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση”, en K. Dimadis (ed.), *The Hellenic world between the Enlightenment Era and the 20th century. Acts of the III International Conference of the European Society of Modern Greek Studies (Bucharest, June 2-4, 2006)*, vol. A, Ελληνικά Γράμματα, Atenas, 2007, pp. 99-113. http://www.eenscongress.eu/?main__page=1&main__lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=28 [consultado: 19.05.2019]
- , “‘Πάρεργον’, ‘Παίγνιον’ και ‘Διηγηματική εγκυκλοπαίδεια’: Ο ‘ναρκισσισμός’ της νεοελληνικής δημιουργικής πεζογραφίας ως όχημα της πρώιμης νεοτερικότητας (1716–1866)”, en *Πρακτικά του Ε’ Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών με θέμα: “Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014)” (Θεσσαλονίκη 2-5 Οκτωβρίου 2014)*, τόμ. 2, European Society of Modern Greek Studies, Atenas, 2014, pp. 581-597. https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/mavrelos_nikos.pdf [consultado: 10.03.2019]
- , “*Η Επαρχία της Ανυπάρκτου*”. *Είδη, διακείμενα, γλώσσα και νεοτερική ιδεολογία στην Αληθή Ιστορία (“Ανώνυμος του 1789”)*, Atenas, Σοκόλης, 2016.
- , “Η ‘ναρκισσιστική αφήγηση’ της πρώιμης νεοτερικότητας και η περιοδολόγηση της ελληνικής δημιουργικής πεζογραφίας”, en *Πρακτικά 8ου Συνεδρίου Μεταπτυχιακών Φοιτητών και Υποψηφίων Διδασκόντων του τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 8-10 Ιουλίου 2015*, Τόμος Α’ - Βυζαντινή Φιλολογία, Νεοελληνική Φιλολογία, Atenas, 2017, pp. 123-140.

- MAVRELOS, N., “Les Loisirs de Philothée de Nicolas Mavrocordatos. Le dialogue des genres dans une ‘espèce de roman’ et le jeu entre la fonction ludique et sérieuse”, *Revue des Études Neo-Helléniques*, nouvelle série 7 (2011), pp. 59-79.
- MAVROCORDATOS, N., *Les Loisirs de Philothée. Texte établi, traduit et commenté par Jacques Bouchard. Avant-propos de C.Th. Dimaras*, Association pour l’étude des Lumières en Grèce - Les Presses de l’Université de Montréal, Atenas - Montreal, 1989.
- , ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, Ν., *Φιλοθέου Πάρεργα*, Bouchard, J. (ed.), Dimaras, K. Th. (pról.), Chatzopoulos, K. (trad.), Atenas, Δήμος Φιλοθέης Ψυχικού, Ενορία Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Νέου Ψυχικού, 2017.
- MYROGIANNIS, Str., *The Emergence of a Greek Identity (1700-1821)*, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2012.
- ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Β. Α., “Οι Ράλ(λ)αι”, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 5 (1928), pp. 257-282.
- OMATOS, O., ““Οι τύχες του Δον Κισσότη” en un nuevo manuscrito del siglo XIX”, *Erytheia* 27 (2006), pp. 167-185.
- PAJARES INFANTE, E., “La teoría de la traducción en el siglo XVIII”, *Livius*, 8 (1996), pp. 165-174.
- PAPACOSTEA-DANIELOPOULOU, C., “Preoccupations livresques de Scarlat Mavrocordat dans un manuscrit de l’Academie Roumaine”, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 28 (1990), pp. 29-37.
- ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Γ., *Πώς φτάσαμε στα Νέα Ελληνικά*, Τε살όνικα, 2017. https://www.lit.auth.gr/sites/default/files/documents/pos_ftasame_sta_nea_ellinika.pdf [consultado: 10.03.2019]
- ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ, Δ. y ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ, Φ., *Ιστορία του νέου ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας* [ebook], Athens, Hellenic Academic Libraries Link, 2015. <http://hdl.handle.net/11419/4721> [consultado: 10.11.2018]
- ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ, Μ., “Ο ελλαδικός δημοτικισμός”, en *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Μ. Ζ. Κοπιδάκης (επιμ.), Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2010, pp. 228-229.

- , “Τα ηγεμονικά πάρεργα και η ‘οικονομία της γνώσης’”, en *Ο Πρώιμος Διαφωτισμός στην Εποχή των Πρώτων Μαυροκορδάτων. Αλέξανδρος ο εξ απορρήτων και Νικόλαος*, Νίκος Μαυρέλος, Πολυξένη Συμεωνίδου, Δημήτρης Τζελέπης, Μαρία Χουλιάρα (eds.), Atenas, Gutenberg, 2021, pp. 229-247.
- PIPPIDI, A., “Mysticisme et rationalisme au Phanar : le cas de Daniel de Fonseca”, *Ο Ερανιστής*, 11 (1974), pp. 175-196.
- , “Phanar, phanariotes, phanariotisme”, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 13.2 (1975), pp. 231-239.
- , “Manuscritos bizantinos de la biblioteca de los Mavrocordato”, Pedro Bádenas, Antonio Bravo e Inmaculada Pérez Martín (eds.), en *Επίγειος Ουρανός. El cielo en la tierra. Estudios sobre el monasterio bizantino*, Nueva Roma 3, Madrid, CSIC, 1997, pp. 331-340.
- PISSIS, N., “La bibliothèque princière de Nicolas Mavrocordatos: pratiques de collection et de lecture”, en Andre Binggeli, Matthieu Cassin, Marina Detoraki, Anna Lampadaridi (dir.), *Bibliothèques grecques dans l’empire ottoman*, Turnhout, Brepols, 2020.
- RADU, R., “Biblioteca Mavrocordăților”, *ECONOMIA. Seria MANAGEMENT, Varia*, 8, 2 (2005), pp. 156-162.
- ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, Μ., “Αποστολή Ιησουϊτών στη Μακεδονία το 17ο και 18ο αιώνα”, *Μακεδονικά*, 27(1) (1989), pp. 32-62.
- SÁEZ RIVERA, D. M., “*L’homme detrompé* o la primera traducción de *El Criticón* al francés, por el gramático Maunory finales del siglo XVII”, *Rivista Internazionale di tecnica della traduzione*, 17 (2015), pp. 61-90.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, Β., “Οι Φαναριώτες. Θεσμικοί πόλοι μιας χριστιανικής ηγετικής ομάδας”, en *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821: Διαφωτισμός-Ιστορία της παιδείας-Θεσμοί και δίκαιο*, Atenas, Ελληνικά Γράμματα, 2003, pp. 297-308.
- TABAKI, A., “Ideas y teorías sobre la traducción en el ámbito griego del siglo XVIII”, María López Villalba (trad.), *Trans*, 2 (1997), pp. 55-63.
- TAMPIAKH, A., “Χειρόγραφες μεταφράσεις του Διαφωτισμού. Η πρόσληψη των δυτικοευρωπαϊκών λογοτεχνικών ειδών”, *Σύγκριση/Comparaison*, 12 (2001), pp. 7-28.

- , “Πρώιμη πρόσληψη του Δον Κιχώτη στα ελληνικά γράμματα: η συμβολή των Φαναριωτών”, en *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα: πρακτικά του Γ’ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006, Κωνσταντίνος Α. Δημάδης (ed.), Atenas, Ελληνικά Γράμματα, 2007^a pp. 187-200, vol. I.
- , “Νεοελληνικός διαφωτισμός: η διαμεσολάβηση του μεταφραστικού εγχειρήματος”, en *Στέφανος: τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ*, Ιωσήφ Βιβιλάκης (ed.), Atenas, Ergo, 2007^b, pp. 1255-1267.
- ΤΖΕΛΕΠΗΣ, Δ., *Τα “Ρωμαϊκά” του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου: Κριτική έκδοση*, Διδακτορική διατριβή (αδημοσίευτη), Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Komotini, 2020.
- VV.AA., *Ιστορία του Ελληνικού έθνους. Η Ελληνική Επανάσταση (1821-1839), IB’*, Atenas, Εκδοτική Αθηνών, 1990.
- YLLERA, A., “Cuando los traductores desean ser traidores”, en *Traducción y adaptación cultural: España-Francia*, M.ª Luisa Donaire & Fr. Lafarga (eds.), Oviedo, Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones, 1991, pp. 639-655.

